LIBRARY OF
THE UNIVERSITY
OF ILLINOIS

FROM THE LIBRARY OF
CONTE ANTONIO CAVAGNA
SANGIULIANI DI GUALDANA
LAZZELADA DI BEREGUARDO
PURCHASED 1921

Rare Book & Special
Collections Library

945 1773
M93an v.3

LUDOVICI ANTONII

MURATORII

OPERA OMNIA.

Digitized by the Internet Archive
in 2013

http://archive.org/details/antiquitatesita3mura

ANTIQUITATES ITALICAE MEDII AEVI,

SIVE

DISSERTATIONES

De Moribus, Ritibus, Religione, Regimine, Magiſtratibus, Legibus, Studiis Literarum, Artibus, Lingua, Militia, Nummis, Principibus, Libertate, Servitute, Foederibus, aliiſque faciem & mores Italici Populi referentibus poſt declinationem Rom. Imp. ad Annum uſque MD.

OMNIA ILLUSTRANTUR ET CONFIRMANTUR

INGENTI COPIA DIPLOMATUM ET CHARTARUM VETERUM,

Nunc primùm ex Archivis Italiae depromtarum,

ADDITIS ETIAM

NUMMIS, CHRONICIS, ALIISQUE MONUMENTIS NUNQUAM ANTEA EDITIS.

AUCTORE

LUDOVICO ANTONIO MURATORIO

SERENISSIMI DUCIS MUTINAE BIBLIOTHECAE PRAEFECTO.

Arretino Seminario & Collegio Eccleſiaſticorum Caſtilionenſi Epiſcopalibus alteram hanc editionem curantibus.

TOMUS TERTIUS.

ARRETII MDCCLXXIV.

Typis MICHAELIS BELLOTTI Impreſs. Epiſcop. ſub ſigno PETRARCAE.

SUPERIORIBUS PERMITTENTIBUS.

945
M93an
1773
v.3

DE FOENERATORIBUS,

JUDAEIS, SOCIETATIBUS MILITUM PRAEDONUM, LEPROSIS, &c.

DISSERTATIO

SEXTADECIMA.

482482

DISSERTATIO SEXTADECIMA.

Vix ullum fuiſſe tempus reor, poſtquam in uſu & commercio hominum pecunia eſſe coepit, quo pecunia ipſa mutuo data non fuerit, atque inde Foenus, ſive Uſuram aliquam non quaeſierint homines. Nam alteri pecuniam ſuam credere, atque inde ſperare & expoſcere lucrum unuſquiſque ſuopte ingenio didicit. Cupiditas cum homine nata eis loco magiſtri fuit. Quod negotii genus quidam Populi probarunt, alii verò omnino ſunt abominati. Antiquiſſimus omnium Moſes Foenus interdixit inter fratres, hoc eſt inter Judaeos; ab alienigenis autem Uſuras repetere minime vetuit. Sic foenebre lucrum exſecratus eſt Plato, tum Ariſtoteles: exſecrati ſunt & Romani aliquando; ſed & ipſi aliis temporibus ejuſmodi licentiam aluerunt. Athenis autem, ac in aliis Graeciae Urbibus, ex antiqua Solonis Lege & conſuetudine, inter rationes quaerendae pecuniae iſta quoque paſſim uſurpata eſt: quam in rem multa congeſſit Samuel Petitus Lib. V. Cap. 4. Legum Atticarum. Variae autem fuerunt Uſurae pro hominum arbitrio, pro improba aviditate auri, pro temporum etiam variâ fortunâ, uti & aevo noſtro fieri conſpicimus inter eos, qui ex pecuniis creditis lucrum captant. Erant ob ejuſmodi negotium famoſi *Collybiſtae*, *Trapezitae*, *Nummularii*, *Argentarii*; quamvis enim poſtremis hiſce duobus nominibus Probatores pecuniae, & cuſtodes depoſitae, deſignati olim fuerint, ſunt tamen, quae aperte indicent, eos etiam ad menſam ſedentes permutandis, aut foenerandis nummis quaeſtum feciſſe. *Argentariorum* praecipue mentio eſt in Hiſtoria Ravennate veteri, uti produnt Vitae Archiepiſcopor. Ravennat. ab Agnello ſcriptae, rurſuſque editae Part. I. Tomi II. Rer. Italicarum. Et quoniam neque apud Gruterum, neque apud Hieronymum Ru-

482482

beum editam Inſcriptionem reperio, quae Ravennae legitur in Sancti Zachariae, eamdem heic è Schedis meis adjungere decrevi.

HIC REQVIESCIT IN PACE
GEORGIVS V. C. ARGENTARIVS
FILIVS PETRI V. C. ARGENTARII
IVN. QVI VIXIT ANN. PLV. M. XVII.
DEP. SVB D. PRID. NONAR. AVG.
IND. XIIII. IMP. DN. N.
TIBERIO CONSTANTINO PP. AVG. ANNO VII.
ET PC. EJVSDEM ANNO III.

Poſita eſt Inſcriptio Anno Chriſti DLXXXI. Atque hinc habes, recte à Pagio emendatam in annis Tiberii Chronologiam Baronianam; atque illius Epocham deducendam eſſe ab Anno DLXXIV. quo is renuntiatus fuit Caeſar. Pariter habes, *Argentarii* munus illuſtre fuiſſe, quum Georgius & Petrus Argentarii Ravennates *Viri Clariſſimi* appellentur. Et ſane publicum eorum miniſterium fuit.

Alteram Inſcriptionem addo è Schedis meis ante Annos ducentos triginta, deſcriptam, ut videtur, è MSto Codice Cyriaci Anconitani, omnium antiquiſſimi collectoris veterum monumentorum. In ea occurrunt tres *Argentarii*, & *Helena Felix Argen.* quaſi & mulier *Argentaria* fuerit. Sed fortaſſis ibi ordo nominum confuſus.

Romae.

P. CAVCILIVS P. L. LYSIMACHVS FELIX
P. CAVCILIVS P. L. CALIPPVS FELIX
P. CAVCILIVS P. L. AVCTVS FELIX
P. CAVCILIVS P. L.
BAVCIA SECVNDA
BAVCILIA P. L.
HELENA FELIX ARGEN.
P. CAVCILIVS CALIPPI L.
P. CAVCILIVS SPERATVS DE FORO VINARIO
SALVIVS ARGENTARIVS DE FORO VINARIO
P. CAVCILIVS P. L.
P. CAVCILIVS CALIPPI L. EXPECTATVS
EVTYCHVS ARGENTARIVS
SENTIA VENERIA VIX. ANN. III. DE FORO VINARIO
CAVCILIA P. L. AVGE
P. CAVCILIVS EVTYCHI L. SACERDOS
P. CAVCILIVS LYSIMACHI
L. HVGINVS ARGENTARIVS
FELIX DE FORO VINARIO
P. CAVCILIVS P. L. TIRIDATES
P. CAVCILIVS SALVI L.
EROS COARTOR VINARIUS DE FORO VINARIO.

Pro

A Pro *Coartor* legendum puto *Coactor*, ut fuerit, qui pecunias in auctione Vini cogebat, ſuumque munus in Foro Vinario exercebat. Gruterus pag. 583. numero *6.* Romanam hanc Inſcriptionem adfert.

L. DOMITIO AGATHEMIO PARIDIS LIB.
A VII. ARGENT. COACTORI CAES.........
CN. DOMITIVS EPICTETVS ET CVRTIA
EVPHRANTIS B. M.
POSVERE

In Schedis meis nuper memoratis haec ita legitur:

L. DOMITIO AGATHEMERO PARIDIS LIB.
A. VII. CAESARES ARGENTAR. COACTORI
L. DOMITIVS &c.

B Ideſt *Coactor Argentarius*, cujus profeſſionis alia ſunt apud Gruterum exempla. Fortaſſe vitium latet in verbis illis A. VII. CAESARES, adhibita, ni fallor, ad deſignandum locum aut ſignum officinae, uti in aliis ejuſmodi Inſcriptionibus infra memorandis, niſi velimus Domitium iſtum *Caeſaris Argentarium;* quod hactenus non credo. T. CLOELIVS C LANARIVS DE VICO CAESARIS occurrit apud Fabrettum Cap. x. Inſcription. 233. A VIC. LORET. in altera Inſcriptione legitur, itaut A VIC. CAESARIS ſcribendum heic videatur. Nuper vidimus *Salvium Argentarium de Foro Vinario*. Certe Lampridio teſte, Alexander Imperator *Vinariorum* corpus ſive Collegium inſtituit, D cujus erat munus Vinum advehere ac vendere in Foro, ad eam mercaturam deſtinato. Sextus Aurelius Victor de Gallieno ſcribit: *Popinas, ganeaſque obiens, lenonum ac Vinariorum amicitiis haerebat*. Pro *Vinariorum* Andreas Schottus legendum putavit *Mimorum:* quam emendationem E non probavit Salmaſius in Not. ad Trebellium Pollionem in Vita Gallieni, arbitratus Victoris verba reſpondere verbis Trebellii ſcribentis: *Dies ac noctes vino & ſtupris perdidit*.

Verùm parcat Salmaſius: *Vinarii* minime appellati, qui Vino indulgebant in *popinis* & *ganeis;* ſed qui Vinum in Foro Vinario vendebant. Nuper memoratum Lampridium audi: *Corpora omnium conſtituit Vinariorum*, *Lupinariorum* (ideſt, ut puto, *Lupinos Vendentium*, niſi ſit corrupta vox, uti valde ſuſpicor) *Caligariorum, & omnino omnium Artium &c.* Ac proinde ea Ars honeſta, neque cum *Lenonibus* jungendi *Vinarii*, quaſi & ipſi infames fuerint, quamquam fieri potuerit, ut Gallienus adhaeſerit Vini venditoribus. Redeo ad Argentarios. Decio Auguſto monumentum poſuere circiter Annum Chriſti CCL. ARGENTARII ET EXCEPTORES ITEMQVE NEGOTIANTES VINI SVPERNAT. ET ARIMIN. Inſcriptionem edidit Reineſius Claſſe III. num. 88. & in haec verba eſt commentatus: *Minime omnium credibile eſt, Argentarios & Exceptores, homines prorſus diverſae conditionis (illorum enim ars in argento figurando, caelandoque occupabatur; hi in ſcriniis Palatii apud Magiſtratum Memoriae vel Epiſtolarum merebant) ſocietatem coiviſſe. Cum vocabulo Argentariorum hoc loco ſignificentur Artifices argenti in vaſa elaborandi, caelandique &c. patet ad*

oculum,

oculum, *EXCEPTORES eſſe a manu deſcriptoris, iiſque neceſſario ſubſtitui & revocari EXCOCTORES*. Immo patet ad oculum, Reineſium virum alioqui doctiſſimum, confidentius quam par eſt interdum agere in antiquorum monumentis ſuo ingenio & conjecturâ immutandis. Heic certe illum ſua defecit eruditio. *Argentarios* quidem *Fabros*, & *Argentarios Vaſcularios* habemus in Codice Juſtinianeo, argenteorum ſcilicet vaſorum Artifices. Itidem in Inſcriptione apud Gruterum pag. 621. 1. occurrit CVRTILIVS HERMEROS FABER ARGENTARIVS. At quum ii memorantur, addi ſolet aliquid, exempli causâ *Faber*, aut *Tritor Argentarius*, ut Artifex deſignetur. Quum autem ſine ullo adjuncto *Argentarii* nomen apud veteres occurrit, Menſarium, Trapezitam, Collybiſtam ſignificare conſuevit. *Argentariae menſae exercitores* memorantur in Leg. 4. ff. *de edendo*. In aliis Legibus Pandect. & Codicis Juſtinianei, *Argentarii* ſub ea ſignificatione memorantur, uti jamdiu viri doctiſſimi animadverterunt, & apertiſſime proditur in Juſtiniani Novella 131. ubi *Argentarii* dicuntur *mutuam pecuniam dare*.

Ita mirari quiſquam poſſit, quomodo Gutherius, vir non eruditione minus quam antiqui Juris ſcientiâ praeſtantiſſimus, Lib. 3. Cap. 22. de Offic. Domus Auguſt. poſtquam ſcripſit, *Argentarios* in Lege 27. C. *de pignoribus* appellari *Argenti diſtractores*, eoſdem fuiſſe decernat ἀργυροπράτας, *qui ſcilicet in tenues laminas argentum dividunt, quibus fila ſerico involuta texuntur*. Nihil aliud *argentum diſtrahere* fuit, niſi pecuniam mutuo dare, ſeu vendere, ſeu commutare: quod & ex textu illius Legis liquet, uti etiam ex Lege unica C. *Negotiatores ne militent*: ubi inter *Negotiantes*, non inter Artifices recenſentur *Argenti Diſtractores*. Erant ergo *Argentarii* Permutatores, Negotiatores Argenti ſui, vel ſibi crediti, & Cuſtodes alieni. Et quia deponebantur apud eos pecuniae, & contractus celebrabantur, libris ſeu Kalendariis inſcribendi, ideo *Exceptores* quoque eis neceſſarii; & utrumque ordinem propterea junctum reperimus, niſi *Exceptores* intelligamus *publicorum vectigalium conductores*, uti Du-Cangius cenſuit. In variis Legibus Digeſt. *de edendo*, Argentarii *rationes edere* jubentur, *quia officium illorum atque miniſterium publicam habet cauſam, & haec principalis eorum opera eſt, ut actus ſui rationes diligenter conficiant*. Quare *Exceptores* non *Excoctores* in Reineſiano lapide recte collocatum: & revera legitur ita in marmore adhuc Romae exiſtente. Conjunctos habes in eodem lapide cum *Argentariis Negotiantes Vini*: quod & in Inſcriptione a me edita animadvertere potuiſti. Eâ puto de cauſsâ, quod pleraeque Argentariorum menſae ac tabernae in *Foro Vinario* eſſent. Apud ipſum Reineſium Claſſ. IV. num. 4. Inſcriptio viſitur, in qua Q. AVFIDIVS MENSARIVS TABERNAE ARGENTARIAE AD SCVTVM CIMBRICVM (ut Italice loquar erat hoc *inſegna della ſua bottega*) CVM MAGNA VI AERIS ALIENI CESSIT FORO, (hoc eſt *fallì*). Produxit etiam Clariſs. Gorius Lib. I. pag. 308. Inſcription. Florentinar. nobile marmor, in quo CN. SENTIVS appellatur AD QVADRIGAM FORI VINARII PATRONVS ARGENTARIORVM ET NEGOTIATOR. VINARIOR. Fuiſſe tamen diſcrimen inter *Argentarios* & *Nummularios* prodit Inſcriptio edita a Fabretto Cap. 9. pag.

9. pag. 648. Inſcription. Antiquar.
Quippe ibi L. SVESTILIVS AR-
GENTARIVS AB SEX AREIS (of-
ficinae hic videtur locus) SIBI ET
L. SVESTILIO LAETO NVMMV-
LARIO AB SEX AREIS monumen-
tum ponit. Et profectò *Nummularii*
fuere, qui nummos probabant, an
germani eſſent, ac juſti ponderis. Rei-
neſius idem Claſſ. I. num. 139. Ro-
manam Inſcriptionem refert, in qua
memorantur CORPORA PAVSA-
RIORVM, uti Salmaſius edidit, seù
PAVSANIORVM, uti legit Thoma-
ſinius & pro ſuo more loco PAV-
SARIORVM legendum putat AU-
RARIORVM, ut ſint *Aurifices*, con-
jungendi cum *Argentariis*, quos ille
rurſus argenteorum tantummodo va-
ſorum Artifices, agnoſcit. Incertum
adhuc puto, quid *Pauſarii* fuerint,
quamquam Salmaſius in Notis ad Ca-
racallam Spartiani rem ſtatim defi-
niat ex MSto ſuo ex quo quotie-
ſcumque illum cupido inceſſit, lu-
cem mutuatur. Sed neque ſtatuen-
dum, agi illic ſine dubitatione de
fabris *Argentariis*, quum plerumque
hoc nomine diverſi generis negotia-
tores deſignatos viderimus. Si vete-
ra, quae non intelligimus, tam fa-
cile invertere liceret, mihi quoque
liberum foret pro *Pauſariorum* legere
Penſariorum, penſantium ſcilicet ar-
gentum; ſed & ego temere id aude-
rem. Fortaſſe tamen nihil ibi im-
mutandum. Seneca in Epiſtola LVI.
*Sed jam me ſic ad omnia iſta duravi,
ut audire vel PAVSARIVM poſſim,
voce acerbiſſima remigibus modos dan-
tem*. Lipſius & Savaro *Pauſarium* cen-
ſent *Portiſculum vel Hortatorem*, *Grae-
cis* κελευστὴν *dictum, quia & pergendi
& pauſandi modos remigibus daret*.
Quae ſi vera ſunt, concidere vides
Salmaſii interpretationem de *Pauſariis*

A in ſacris Iſidis, ut ſibi accommodet
locum Spartiani de *Pauſa* in iiſdem
ſacris. Nam quid quaeſo *Argentarii*
memorati in Inſcriptione ab ipſo Sal-
maſio deſcripta, dum Iſidis & Oſiri-
dis ſimulacra circumferrentur?

Ut autem in ſemitam regrediar,
qui *Trapezitae* antiquis fuere, ſive
Argentarii, Seculis poſterioribus dicti
B ſunt *Campſores* a Latino *Cambio*, quod
teſte Priſciano in praeterito reddit
Campſi. Atque inde etiam emerſit
Cambiatorum nomen. Hos nunc *Ban-
chieri* nos appellamus. Galli *Changeurs*.
Sed veteres illi foenerabant etiam pe-
cuniam, ſive *preſtavano ad uſura*, uti
nunc dicimus. Nemini autem Chri-
ſtianorum ignotum eſt, aut eſſe de-
C beret, a divino Praeceptore noſtro
Chriſto proſcriptam fuiſſe ſpem lucri
e Mutuo, ut Caritati virtutum ſplen-
didiſſimae ſuus ſervaretur locus in
gente, quam ad omnia honeſtatis ac
probitatis officia Deus ſolicitat, at-
que ut immani hominum cupiditati
frenum injiceretur. Sed quum extre-
ma incommoda civili ſocietati im-
D minerent, ſi nunquam liceret alteri
pecuniam credere, atque praeter ſor-
tem aliquam lucri acceſſionem ſpera-
re (quotus enim quiſque eſt, qui
lubens ac facilis ſuum aliis argentum
ad utendum tradat, accipienti qui-
dem multùm, nihil verò danti pro-
futurum?) propterea excogitatae ſunt
in hanc rem & inter Chriſtianos non-
E nullae aequitatis rationes, ſervandi
publici commercii cauſſâ, ita ut ab-
jecto odioſo nomine *Foenoris & Uſu-
rae*, & moderatâ quadam invectâ lu-
cri capturâ, ſub aliis nominibus per-
duret, & pro legitima habeatur Auri
Argentique ſignati negotiatio atque
verſura. Verùm apud Chriſtifideles
nunquam deſiere tam honeſti quàm in-
honeſti Foeneratores. In priorum in-
huma-

humanitatem multis invehitur S. Ambroſius in Lib. de Tobia, artes eorum graphice deſcribens & damnans. Paria habent Sancti Auguſtinus, Baſilius, Chryſoſtomus, aliique Patres. Argentarios autem, Nummularios, alioſque id genus vel antiquitus aluerunt Romanorum Urbes, uti conſtat ex Codice Juſtinianeo, ex Agnello Ravennate, aliiſque veterum Libris. Immo olim quoque ſtatutum eſt, quid heic liceret. Nempe Conſtantinus Magnus in Codice Theodoſiano Lib. 2. Tit. 33. de Uſur. l. 1. poſtquam interdixit, Uſuram capere e frugibus mutuo datis, haec addit: *Nam pro pecunia ultra Centeſimas creditor vetatur accipere*. Haec ille Anno Chriſti CCCXXV. Tum in ſubſequenti Lege ab Imperatoribus Valentiniano, Theodoſio, & Arcadio, promulgata Anno CCCLXXXVI. haec decreta fuere: *Quicumque ultra Centeſimam jure permiſſam aliquid ſub occaſione neceſſitatis eruerit, quadrupli poenae obligatione conſtrictus, ſine ceſſatione, ſine requie, protinus ablata redhibebit*. Nihil aliud *Centeſima Uſura* fuit, quam nummum unum pro centum nummis foeneris titulo ſingulis Menſibus accipere: quae gravis certe Uſura videatur temporibus noſtris, quibus plerumque longe mitius cum debitoribus agitur. Et profecto hoc etiam Uſurae genus, immo & quamcumque aliam e Mutuo deducendam interdixit Clericis Nicaena Synodus Prima. An & Laicis, ſi petis, ego neutiquam puto. Uſitatam ejuſmodi Uſuram aevo quoque ſuo prodit Sidonius Apollinaris Lib. 4. Epiſt. 24.

Sed nolo progredi longiùs, quum mihi unum ſtatuerim, nempe de Italicis illis Foeneratoribus tantùm agere, qui poſt Saeculum X. aut XI. magnum ſibi nomen, ſiniſtram tamen famam, per univerſam Europam compararunt. Poſtquam enim aſſurrexere in libertatem pleraeque Lombardiae, Tuſciae, Aemiliae, ac Flaminiae Urbes; Cives animis erectis ſtudium omne conferre coeperunt non ad augendam ſolùm ſuae Civitatis ac Patriae potentiam, ſed etiam ad fortunas proprias amplificandas. Itaque tunc Artes multae utiles reſtitutae; mercaturae verò data ſolertiſſime opera, ac praecipue apud illos, quos induſtria major, majorque mentis ſagacitas ad lucra procuranda magis idoneos effecerat. Inter hos vero in primis emicuere Etruſci, atque inter eos praeſertim Florentini, acuti ingenii homines, laboriſque patientes, qui ſenſim diteſcendi ardore ſolicitati, non domi tantùm, ſed per Italiam reliquam, & per extera etiam Regna ſe ſe effudere ad mercaturam faciendam. Parum viſa eſt iis mercium commutatio: pecuniam quoque Foenori dabant, idque ſenſim primum ac praecipuum eorum negotium evaſit. Et res quidem bene cedebat, effluente inde ingenti proventu. Neque me falli putem, ſi dixero, ad hanc potiſſimum cauſſam, hoc eſt ad ejuſmodi Mercatores, ſive Foeneratores, referendum eſſe, quod Florentina Civitas Seculo XII. & XIII. adeo caput attollere, & ſupra finitimas eminere, eiſque tandem ſervitutis jugum imponere coeperit. Nam quum diſperſi per Europam Cives illius Urbis ex iſto, qualecumque foret, mercimonio opes undique colligerent, eaſque ad patriam conveherent, ampliſſimae aedes exinde ac Palatia aedificata ſunt, creſcentibuſque Artibus crevit & Populus, & pomoeria Urbis dilatata ſunt, & in tanta opulentia nervi ad bellum publicum ſuſtinendum aut inferendum

fere

fere nunquam defuerunt. Quae a Johane Villanio appellantur Societates *Scalorum*, *Peruzzorum*, *Acciajoliorum*, *Bardorum*, *Ammanatorum &c.* eo prae ceteris ſpectabant, ut ex pecunia mutuo data foenebris ſibi quaeſtus redundaret, quum & ipſi ab aliis mutuo acciperent, ſed leviorem reddendo Uſuram. Auctor eſt idem Villanius, inde manaſſe earum Societatum ruinam, quod Eduardo III. Angliae Regi immanem pecuniae vim mutuam dediſſent: is autem belli impenſis prementibus datam fidem liberare nequiverit. Quare nil mirum, ſi Tegrimus Comes apud eumdem Hiſtoricum Lib. 7. Cap. 139. Comitem Pupii de ſuis opibus gloriantem, & Florentinorum baliſtas in ſuo armamentario oſtendentem, his verbis repreſſerit: *Parmene bene, ſe non ch' io intendo, che i Fiorentini ſono grandi prêſtatori a uſura*. Neque tantum Florentini ac Etruſci, ſed & alii Italiae Populi ad tam dulce lucrum convolantes, tum in Italia, tum in Gallia & Anglia, mercaturam inierunt, mercium quidem diverſarum commercio inſtituto, at praecipue pecuniam in foenore ponendo; quod *pre-*
A *ſtare ad uſura* noſtri appellabant, unde Italica vox *Preſtatori*, ideſt *Foeneratores*. Ogerius Alferius in Chronico Aſtenſi Tom. XI. Rer. Italicar. *Anno*, ait, *Domini MCCXXVI. Cives Aſtenſes coeperunt praeſtare, & facere uſuras in Francia, & ultramontanis partibus, ubi multam pecuniam lucrati ſunt*. Benevenutus quoque de Imola
B in MStis Comment. ad Comoediam Dantis teſtatur, ſuo etiam tempore, *Aſtenſes* ditiſſimos prae ceteris Lombardis fuiſſe ex arte foeneratoria. Confluxerunt illuc & ex aliis Italiae Urbibus ejuſdem generis homines, ſub *Mercatorum* nomine benigne accepti, omneſque concordi ſtudio ac ſtrenue rem foenebrem agebant, No-
C biles pariter, atque ignobiles. Et quod inter eos primas tenerent *Mediolanenſes*, *Aſtenſes*, *Placentini &c.* tum *Florentini*, *Senenſes*, *Lucenſes &c.* hinc factum fuit, ut paſſim appellarentur in Gallia & Britannia *Mercatores Lombardi* & *Tuſci* ſive Tuſcani. Hiſce autem & Curia Romana utebatur, ut reditus ſuos e variis Re-
D gnis colligeret. Unum profero exemplum ex codice Cencii Camerarii eductum.

Literae Domini Papae Gregorii IX. de quietatione facta inter Cameram Domini Papae & Angelerium Solaficu, & ejus Socios, Anno 1233.

Gregorius Epiſcopus, ſervus ſervorum Dei. Omnibus praeſentes literas inſpecturis ſalutem & apoſtolicam benedictionem. Univerſitati veſtrae volumus eſſe notum, quod facta generali inter Cameram noſtram & dilectos filios Angelerium Solaficu quondam Campſorem noſtrum & ejus Socios Mercatores Senenſes, de omnibus rationibus, quas in Anglia, Francia, Curia Ro-
E *mana, vel etiam alibi, noſtro vel Eccleſiae Romanae nomine receperunt, & de expenſis ab eis factis, ac de ſolutis, quae fuerunt hinc inde ſolvenda, computatione habita diligenti, compertum eſt, Cameram ipſam eiſdem prorſus in nullo teneri & Mercatores eoſdem nihil omnino Camerae praedictae debere. Verum, ne de iis poſſit aliquando dubitari, praeſentes literas fieri mandavimus*

ad utriuſque partis cautelam, Bullae noſtrae munimine roboratas.

Datum Laterani VII. Kalendas Aprilis, Pontificatus noſtri Anno Septimo.

Clariſſimus Du-Cangius in Gloſſario Latino fragmentum in hanc rem perutile produxit, pacti ſcilicet Anno MCCLXXVIII. initi cum Rege Franciae *a Fulcone Cacio cive Placentino, Capitaneo Univerſitatis Mercatorum Lombardorum & Tuſcanorum* (en ut junctis copiis omnes commercia curabant) *habente etiam poteſtatem & ſpeciale mandatum a Conſulibus Mercatorum Romanorum, Januae, Venetiarum, Placentiae, Lucae, Bononiae, Piſtorii, Aſtenſium, Albae, Florentiae, Senarum, & Mediolanenſium, tractandi cum Domino Rege Franciae ſuper translatione facienda ad Civitatem Nemauſenſem &c.* Scilicet in Urbe Monpeſſulana antea Itali ſedem negotiorum ſuorum collocarant. Refert idem Du-Cangius Privilegia varia a Rege illis conceſſa, quae apud illum ad vocem *Langobardi* legas. Praeterea apud eoſdem Gallos *Caorcini* vulgo appellati ſunt Foeneratores. Quod nomen non aliunde profectum eſt, quàm a *Cadurco*, Gallis *Cahors*, Aquitaniae Urbe, ubi ejuſmodi Mercatores, & quidem illius Civitatis Cives, praecipuum olim commercium uſurarium exercebant, & per univerſam Galliam ac Britanniam ſuum virus dilatare coeperant, imo & alios Populos ad pravam hanc artem educaſſe videntur. Neque enim uni Itali hac pice infecti fuerunt; falſumque eſt, quod Du-Cangius tradit, eo nomine deſignatos fuiſſe *Mercatores Italicos propter foenerationem uſurariam famoſos*. Galli & ipſi paria, & fortaſſe pejora, atque ante alios, praeſtitere: ipſique, non verò Itali, *Caorcini* ſunt vocati. Baſilice autem falluntur apud eumdem Du-Cangium, quicumque ſuſpicantur, ex nobili Florentina *Corſinorum* Familia derivatum ignominioſum hoc nomen, corruptumque fuiſſe a Gallis, pro *Corſino Caorſino* dicentibus. *Corſini* utique olim, uti & reliquae nobiles Florentinorum proſapiae, mercaturam faciebant, iique una cum aliis Mercatoribus Florentinis Anno MCCCXLII. decoxere creditoribus ſuis. Sed cur à Corſinorum Familiis potius, quàm a tot aliis mercaturae addictis, & ex ipſa Florentia ditioribus ac celebrioribus, ſumſiſſent Galli nomen ad deſignandos univerſos Mercatores Tuſciae, Lombardiae, immo & totius Galliae ac Italiae? Carolus II. Apuliae Rex Provinciae, & Andegavi Comes, in edicto promulgato Andegavi, teſtante ipſo Du-Cangio, Anno MCCLXXXIX. diſertis verbis *Caturcinos* Uſurarios e ſua ditione exturbat; hoc eſt, ſatis ſignificat, ab urbe *Cadurco*, quae & *Caturcum* tunc vocabatur, appellationem ejuſmodi fuiſſe derivatam, non verò a nobili *Corſina* gente, ipſi Carolo Regi nequaquam ignotâ, quae Anno MDCCXXX. nobis dedit Clementem XII. Pontificem Maximum, multâ cum gloriâ, dum haec ſcribo, in Cathedra Petri ſedentem. Sed praeſto heic mihi eſt optimus teſtis, videlicet Dantes Aldigerius Florentinus, qui Cant. XI. Infern. in deteſtandos Foeneratores invehitur, atque inter cetera ſcribit:

E però lo minor giron ſuggella
Del ſegno ſuo, e Sodoma, e Caorſa.

Ideſt nefando vitio inquinatos, & Uſurarios. En ut non *Corſinam* gentem, ſed *Cadurcum* Civitatem Galliae, quae *Caorſa* ab Italis dicebatur, ob foenebre lucrum in Italia quoque

que famoſam, criminis hujus Dantes ſynchronus arguit. Audi & Benevenutum Imolenſem in Commentariis adhuc manu exaratis in ejuſdem Dantis Poëma. Is autem doctiſſimus utique vir Anno MCCCLXXX. haec literis mandabat. *E Caorſa: ideſt Uſurarios. Caturgium enim eſt Civitas in Gallia, in qua quaſi omnes ſunt Foeneratores*. Inquit *ſunt*; eodem enim morbo laborare pergebat Civitas illa, quum haec Benevenutus ſcribebat. Ad haec alibi Du-Cangius ipſe laudat Diploma Philippi Regis Francorum ſcriptum Anno MCCXX. ubi haec leguntur. *Conceſſimus Burgenſibus noſtris de Cadomo reſidentibus in Villa Cadomi, quod nec eos, nec uxores, nec heredes eorum capiemus ad occaſionem de Uſura in morte eorum*. Ergo & *Cadomenſes* in Normannia foenori operam dabant, ut jam intelligas, vetuſtum fuiſſe apud Gallos ejuſmodi morbum. In Concilio Treverenſi Anni 1310. apud Martene Tom. IV. Theſaur. nov. Anecdot. confirmantur decreta contra *Cauvertinos & alios Uſurarios*. Ibi legendum *Caurſinos* arbitror.

Verùm adeo abominanda Gallicorum & Italicorum mercatura, quum à praeceptis Chriſtianae legis deflecteret, quae Uſuram e mutuo corradere vetat, & praeterea enormi ratione miſerorum marſupia emungeret, Regum & Populorum odium in ſe contraxit; quare hiſce expilatoribus undique bellum indictum fuit. In Anglia Eduvardus Rex ſumme pius, qui Anno MCVI. florebat, ut eſt in ejus Legibus, *Uſurarios defendit* (ideſt interdixit) *ne remanerent in Regno*. Nihil ibi, eſſentne advenae, an Angli Uſurarii illi. At quum jubentur *non remanere in Regno*, veriſimilius eſt, actum fuiſſe de exteris A Foeneratoribus. Sunt autem Matthaei Pariſii verba ad Annum MCCXXXV. in Hiſtor. Anglica. *Invaluit autem his diebus adeo Caurſinorum* (ideſt Gallicorum Trapezitarum) *peſtis abominanda, ut vix eſſet aliquis in tota Anglia, qui retibus illorum jam non illaquearetur. Etiam ipſe Rex debito inaeſtimabili eis tenebatur obligatus*. Tum B refert, quali forma debitores ſuos ad uſuras perſolvendas obſtringerent; Londinenſem vero Epiſcopum in abominandum hoc hominum genus anathema pronuntiaſſe; ſed illos impetrato Romanae Curiae patrocinio, Antiſtitis arma eluſiſſe, eumque in judicium fuiſſe vocatum, *ſuper tali injuria Mercatoribus Papalibus irrogata* C *reſponſurum*. Ad haec, ut idem Paris teſtatur, Anno MCCXL. Henricus III. Angliae Rex *Caurſinis, praecipue Senonenſibus* (Gallicae ergo gentis erant daniſtae illi) *terram ſuam interdixit. Ipſi autem moleſte ferentes & dolentes tales ſe paſcuas amiſſuros, datâ pecunia, quae nimis ſolet impios juſtificare, adhuc pro magna parte* D *latuerunt*. Et illi quidem rurſus in Anglia agitati, rurſus revocati ſunt; proficiebant enim & ipſi Reges ex eorum praeda. Praeſertim verò quum Regem congerendae pecuniae neceſſitas urgebat, Uſurarii proſcribebantur, ut ſe ſe auro oblato redimerent. Pro illis etiam Romana Curia intercedebat, non quod eorum Uſuras E palparet, ſed quod per eorum manus reciperet quidquid cenſuum & redituum Curia ipſa ex univerſis Chriſtianorum provinciis colligebat. Neque ſecus in Gallia factum eſt. Sub Philippo Rege Sancti Ludovici filio edictum prodiit, ut *Lombardi*, & *Caorſini* Foeneratores e Regno excederent, nullumque amplius foenore commercium facere eis in Galliâ lice-

liceret, veniâ tamen factâ *Mercatoribus Lombardis, & Caorſinis, & aliis pacifice morandi, veniendi ac recedendi pro ſuis negotiis, & mercaturis legitime exercendis*. Eoſdem quoque, ſcilicet *Lombardos, Caturcinos, aliaſque perſonas alienigenas Uſuras publice exercentes*, ex ditionibus ſuis Gallicis exturbavit Carolus II. Siciliae Rex & Provinciae Comes. Viden ut *Lombardi* a *Caorcinis* ubique diſtinguuntur? Ergo ſub *Lombardorum* nomine Itali, Galli ſub *Caorcinorum* veniebant. Sed quod Principes ſuis legibus evertere velle videbantur, improba illa gens aut tuebatur, aut brevi reſtaurabat oblatione munerum, ita ut perpetuo quidem improbaretur, & ſemper nihilominus retineretur.

Interea graſſante ejuſmodi peſte minime ſilebant Romani Pontifices, aliique ſacri Paſtores Eccleſiae. Sed praecipuum contra eos fulmen emerſit ex Concilio Generali Lateranenſi Tertio, Anno MCLXXIX. Canone XXV. Ibi Alexander III. Papa, ceterique Patres in haec verba decreverunt: *Quia in omnibus fere locis crimen Uſurarum ita inolevit, ut multi aliis negotiis praetermiſſis, quaſi licite Uſuras exerceant &c. Ideo conſtituimus, ut Uſurarii manifeſti nec ad Communionem admittantur Altaris, nec Chriſtianam, ſi in hoc peccato deceſſerint, accipiant ſepulturam &c.* Eadem poena contra illos renovata eſt, aliis inſuper adjectis, Anno MCCLXXIV. in Concilio Generali Lugdunenſi II. Canone XXVI. idemque confirmatum videas in aliis Conciliis, quae commemorare nihil attinet. Atque hinc Lector minus peritus ad intelligendum ducitur, cur Boccaccius in ſuis Fabulis amicos Florentinos *Ser Ciappelletti Pratenſis*, omnium improbiſſimi Foeneratoris in Burgundia, tantope-
A re anxios inducat, quod eum ad finem vitae properantem cernerent, ſibique, ac illi, a Populo regionis illius metuerent, ubi ejus mors reſciretur. Sed quidquid minarum ac poenarum Eccleſia, quidquid Reges & Principes in perditam ejuſmodi accipitrum colluviem intentarunt, nihil eos ab arte abominanda dimovit;
B noſque ſubſequenti Saeculo XIV. eoſdem offendimus cum in Gallia, tum in Italia vigentes adhuc, & in ſtudio ſuo pertinaces. Immo nulla paene Civitas ejuſmodi peſte immunis abibat, & Fortaſſe ne ullum quidem Caſtellum. Tuſci prae ceteris ad apum inſtar mel undique congerebant. Erepta eſt Anno Chriſti
C MCCLVI. Patavina Civitas crudeli Tyranno Eccelino, ac direpta ab ipſis Cruce ſignatis. Tunc Rolandino teſte Lib. 9. Cap. I. vix ullus e Civibus interemtus fuit. Sed *Tuſcus quidam nomine Johannes de Scanta, ſuam volens tueri pecuniam, quam ad pignora mutuabat, defendendo pecuniam eſt occiſus*. Et ne longe exempla pe-
D tam, domeſtica mihi multa ſuppetunt. Anno Chriſti MCCCVI. horum turba Mutinenſium crumenas obſidebat; neque Civibus tantùm, ſed & ipſi Reipublicae pecuniam mutuo dabat, prout in aliis locis facere conſuerunt. In publicis ejus Anni Actis MStis die VI. Julii conſtitutum fuit, *ut mittatur pro Tuſcanis forenſibus, & rogentur, quod mutuare de-*
E *beant Communi Mutinae quingentas Libras Mutinenſes. Quod ſi facere noluerint, compellantur per Dominum Capitaneum ipſam quantitatem pecuniae mutuare; & quod de ipſa pecunia reddenda fiat eis ſecuritas & promiſſio ſufficiens*. Idque non ſemel poſtea factum video eodem Anno. Infra memorantur *omnes Tuſcani mutuatores, qui moran-*

rantur in Civitate Mutinae. Et profecto in foeneratoria arte Seculo etiam XIV. prae ceteris excellebant, ſolicitique erant Etruriae Populi. Alvarus Pelagius Epiſcopus Silvenſis in celebri Tractatu de Planctu Eccleſiae Lib. 2. Cap. 7. haec ſcribebat. *Familiares, ſecretarii, negotiorum geſtores praecipui aliquorum Praelatorum Eccleſiae, Mercatores ſunt, maxime Florentini & Senenſes, & alii de Tuſcia, & de aliis provinciis. Et de pecuniis Eccleſiarum Foenus continue aliqui exercentes, & Praelatis quibuſdam de certa parte reſpondentes nomine partis*, *vel mercantiae, vel ſocietatis &c.* Neque religioni, ut opinor, tunc iſtud hominum genus ſibi ducebat Foenus exercere palam; neque iis publicae Leges, aut magiſtratus, impedimenti quidquam adferebant, licèt Eccleſiae mens alia ſemper fuerit, atque in eos poenas decreverit. Proſtabant, inquam, in Urbibus publici Foeneratores, & in Civitate Senenſi Anno MCCCXXXIX. conſtitutum fuit, ut habetur in ejuſdem Urbis Chronico Tomo XV. Rer. Italicarum: *Che neſſuna perſona in Siena, o nel Contado, poteſſe preſtare a Uſura per neſſun modo, ſe prima non ſi faceſſe ſcrivere nel Libro detto Uſurajo di Bicherna, a ciò deputato*.

Quantum Uſurarum eis rependeretur, etiam accipe. Quum primùm pecuniam mutuabant, mutuum non ultra ſex menſes perduraturum erat, ac pro ſemeſtri illo pecuniam accipiens *Donum* Foeneratori conferebat, quod computabatur in ſorte. Poſt exactos ſex menſes ſi mutuum debitor minime reddebat, tunc *pro damno & intereſſe*, ſecundùm pacta perſoluturus erat *quatuor denarios pro qualibet libra ſingulis menſibus*, aut (quod idem fortaſſe fuit) *quatuor Imperiales*

A *pro qualibet libra groſſa ſingulis menſibus: qui ſolidi non computentur in ſorte*. En exemplum. *Anno MCCLXIV. die V. Aprilis* Jacobus Faſaninus Bononienſis, Mutinae habitator, mutuo accepit *libras XX. & denarios VI.* monetae Mutinenſis, reſtituendas exactis ſex menſibus proxime venturis, *computato Dono in his in ſorte ſecun-*

B *dùm formam Statuti Communis Mutinae*. Ita ſub nomine *Doni* palliabant Uſuras ſex iis menſibus rependendas, immo jam ante perſolutas, & cum ſortis maſſa conjunctas. Quum praeſcripto tempore is ad pecuniam reddendam ſegnem ſe praeberet, re ad Judices delatâ, damnatus fuit *Anno MCCLXX. die Mercurii XI. exeunte*

C *Madio*, ideſt die XXI. ad ſolvendas libras XLIV. Mutinenſis pecuniae; *Videlicet XX. libras Mutin. & VI. denarios Mutin. pro pura ſorte: & XXIV. libras Mutin. pro legitimis acceſſionibus dictae ſortis, dampno & intereſſe ipſius, ad rationem IV. denariorum pro qualibet libra, ſecundùm formam Statuti Communis Mutinae; & XII. libras pro ex-*

D *penſis factis dicta occaſione &c.* Habemus heic, libras XX. & denarios VI. per annos ſex & dies XVI. reddidiſſe Uſurae nomine libras XXIV. atque adeo, ſi bene rationes conficere novi, ſumma centum librarum ſingulis annis pariebat Uſuram ſive proventum librarum viginti. Miraris? Deteſtaris? At major tibi mirandi &

E exſecrandi cauſſa erit, ſi quae Matthaeus Paris in Hiſtor. Anglic. refert ad Annum MCCXXXV. legas & recogites. Exhibet ille formam Chartae, per quam à Caurſinis Foeneratoribus obligabantur eo tempore in Britannia debitores. Niſi enim debitor ad ſtatutum terminum pecuniam acceptam redderet, perſoluturus erat pro Uſura *per ſingulos menſes duos*,

pro

pro ſingulis decem Marcis unam Marcam, pro recompenſatione damnorum; quae damna & expenſas ipſi Mercatores ex hoc poſſent incurrere: ita quod damna & expenſae & ſors cum effectu peti poſſint, & expenſae unius Mercatoris cum uno equo & cum uno ſerviente, ubicumque fuerit Mercator, uſque ad plenam ſolutionem omnium praedictorum &c. Plura ne pete ad dignoſcendam ejuſmodi hirudinum immanem rabiem. Et nihilo ſecius, ut nuper vidimus, *Statuto Mutinenſium* probabatur foenebris quaeſtus viginti librarum pro centum libris quotannis: adeo incompoſita corruptaque erant Secula illa. Ita in Statutis Veronenſibus Anni MCCXXVIII. ab amico meo Campagnola paucos ante annos evulgatis Cap. 26. decretum eſt, *ut de Uſuris futuri temporis fiat ratio uſque ad quantitatem XII. librarum & dimidiae pro centenario, & creditores dare teneantur dilationem unius anni debitoribus ſolventibus Uſuras illius anni futuri &c. Et ſi ultra dictam quantitatem XII. librarum & dimidiae creditores ſub aliquo modo ſeu ingenio acceperint, id totum in ſortem computetur.* Quanquam conſtantes in ejuſmodi deliramento homines nequaquam erant; nam quod aliqua neceſſitate ſuadente de Uſuris ſtatuebant, etiamſi legis divinae praeceptis adverſantes, ſublata neceſſitate continuo infringebant. Addere lubet, quid Anno MCCCXXVII. in ſuis Legibus Municipalibus MStis decreverit hac de re Populus Mutinenſis. *Omnia*, inquiunt, *praecepta & inſtrumenta facta à duodecim annis citra de dando aliquam quantitatem pecuniae alicui ex aliqua cauſſa, intelligatur, tantùm quartam partem ipſius quantitatis eſſe veram ſortem, ſi creditor tempore dicti praecepti & inſtrumenti erat Uſurarius, ſi probabitur contra ipſum per quatuor teſtes Cives & habitatores Mutinae fide dignos, qui dixerint teſtificando per publicam vocem & famam, ipſum talem fuiſſe Uſurarium, vel accepiſſe ab eodem pecuniam ſub Uſuris ad rationem menſis & librae, vel eidem ſolviſſe Uſuras vel per ſe, vel per alium &c.*

Praeterea tot poenis & maledictis in blandum hoc furum genus certarunt deinde ſacra Concilia, Regeſque ac Principes, ut eorum genus, ſi minime aboleverunt, certe mirum in modum enervarint. Neque enim & inter Catholicos hodie deſiderantur, qui foenori ſuam exponunt pecuniam; ſed plerique ementitis titulis, & clam id faciunt, veriti ne nimium lucrum ex eorum Uſuris detectis Principes & ipſi, ſed juſtius, capiant. Quod enim eſt ad Leges divinas, haſce Avari contorquent, emolliunt, interpretantur, nullamque ſuis ſtudiis adverſari facile demum ſibi perſuadent. Denique ut hoc etiam addam, *Preſtare* dicebantur Foeneratores, ſeu *Preſtare ad Uſura*, verbo antiquo ſignificante *Mutuo dare*, & *Commodare*: cujus eſt mentio in Codic. Theodoſiano & Juſtinianeo, & apud Salvianum, Optatum Milevitanum, & in Capitularibus Caroli M. *Accommodare* etiam dixerunt, eâque voce uſi ſunt & Galli, à Latino *Commodo*, ſive ut ſignificarent *ad commodum accipientis dare*. Qui verò pecuniam recipiebant, *Improntare* dicebantur, uti exempla in Vocabulario Florentino adducta oſtendunt. Poſtrema vox è Gallia, ubi *Emprunter* idem ſonat, in Italiam penetravit, à mercatoribus invecta; ſed nunc omnino antiquata, atque ab Italice ſcribentibus repudiata. Furetrius de illa voce haec habet: *Ce mot vient d'Impreſtare, mot de la baſſe Latinité, qu'on a dit*

dit dans le même ſens. *Du-Cange*. Aſſentiri non poſſum. Diverſa plane ſunt *Impreſtare* & *Improntare*, tum ratione literarum, tum ſignificatione. Illud enim *dare*, hoc *accipere* indicat. Nata videtur vox *Emprunter* & *Improntare*, ex *in promtu*, ideſt *trovar pronto*, *ricevere prontamente il danaro*: quippe in foenebri officina petentibus, & cautionem idoneam praebentibus, parata ſemper pecunia erat. Ceterum *in pronto* cum *Impreſtare* ſimilitudinem quampiam gerit: nam *preſto* ſignificat etiam *Pronto*, *Apparecchiato*. Et quidem ex Italica Lingua excidit peregrinum illud *Improntare* ad ſignificandum *Prendere in preſtito*, *Pigliare ad uſura*. Sed perdurat *Improntare* pro *Effigiare*, unde *Imprenta*, *Impronta*. *Imprenta* quoque & *Imprentare* à Dante, aliiſque antiquis uſurpatum fuit, more videlicet Gallorum, quibus eſt *Empreinte*. Non alia origo voci fuiſſe videtur, quàm Latinum *Imprimo* foediſſime corruptum, quaſi *Imprimo* daret *Impromſi*, *Impromtum*, & ex *In* & *Premo* exſurgeret *Impremſi*, *Impremtum*. Haec obiter.

In deſuetudinem abiere publicae inter Catholicos Foeneratorum menſae. Attamen alterum hominum genus arti eidem addictorum ſucceſſit, atque ex iis complures Italia multis in locis alit. *Judaeos* ſignificare volo, de quibus etiam mihi eſt aliquid diſſerendum. Gentem hanc antiquis Seculis late per totum Romanorum Imperium in Oriente & Occidente diffuſam ac propagatam novimus, ita ut Rutilius Numatianus ineunte Saeculo Chriſtianae Aerae Quinto de eorum copia ac viribus conquereretur, ſcribens in Itinetario:

Latius exciſae peſtis contagia ſerpunt,
Victoreſque ſuos Natio victa premit.

A Propterea ſunt de iis Leges non paucae in utroque Codice Theodoſiano & Juſtinianeo, ut alia eorum temporum monumenta praeteream. Judaeos aevo ſuo Bononiae commorantes memorat Sanctus Ambroſius in Lib. de exhortat. Virgin. Mediolani quoque, atque in aliis compluribus Civitatibus id hominum genus abundaſſe ſcribit in Epiſt. XL. ad Theodoſium B Auguſtum. Saeculo VII. & ſubſequentibus non paucos illorum greges Hiſpania nutriebat, Sardinia, & Gallia. Monachus Sangallenſis Lib. I. Cap. 18. de Geſt. Caroli M. commemorat quemdam Judaeum mercatorem, eidem Carolo familiarem, *qui Terram repromiſſionis ſaepius adire & C inde ad ciſmarinas Provincias multa pretioſa & incognita ſolitus erat afferre*. Immo Ludovico Pio Auguſto imperante, multa Judaei auſi ſunt Lugduni, ubi eorum ingens copia erat; propter quae Agobardus Archiepiſcopus Librum, quem nunc evulgatum habemus, ſcripſit ad Imperatorem ipſum *de inſolentia Judaeo-* D *rum*. Adversùs eoſdem etiam inſurrexit Amulo Agobardi ſucceſſor in Cathedra Lugdunenſi, edito Libro, quem Rhabano Mauro Petrus Chifſletius immeritò tribuit. Ii verò, quum in Gallia mercaturam ſtudioſiſſime facerent, in Capitulari Caroli Calvi Regis, edito per Sirmondum & Baluzium, ubi *de Negotiato-* E *ribus* agitur, *jubentur decimam dare, & Negotiatores Chriſtiani undecimam*. Judaeos quoque Anno MCCXC. Lutetiae Pariſiorum foenori dediſſe pecuniam, memoriae prodidit Johannes Villanius Lib. 7. Cap. 142. Hiſtoriae. Neque minor in Britannia atque Germania eorum turba antiquitus numerabatur; & quo tempore flagrarunt Cruceſignatorum expeditiones in Orien-

rientem; quo etiam tempore, ideſt Anno MCCCXX. Paſtorelli in Gallia tumultuati ſunt, teterrimae adverſùs eos Populorum ſeditiones excitatae ſunt, ita ut caedes eorum ſedari vix potuerint. Ad Italiam verò quod attinet, poſt invectos etiam Barbaros ſua quoque Judaeis ſedes heic fuit. Memorat Caſſiodorius, Theoderico Rege regnante, Judaeos Mediolani, Genuae, & alibi agentes, quibus idem Rex privilegia confirmavit. Lege Epiſtolam 37. Lib. 5. ſcriptam *Judaeis Mediolanenſibus*, ubi praecipit: *ut religionis cultu, ita & actuum ſint converſatione diſcreti*, ideſt Eccleſiaſtici a Judaeis diſcreti ſint. At Chronici Mediolanenſis MSti Anonymus Auctor (fortaſſe Gualvaneus della Flamma circiter Annum Chriſti MCCCXXX.) haec aliter olim legebat. Quippe Theodericum Regem ſcripſiſſe tradit: *Judaeis in Civitate Mediolani commorantibus praecipiendo mandamus, ut ſicut Religionis cultu, ita & habitu ſint & converſatione diſcreti*. In Sicilia quoque ab antiquis Seculis ſedem fixerant, ac ſub Arabum etiam regno retinuere. In Sardinia, Neapoli, Terracinae, Lunis, ſedente Gregorio M. Papa, habitabant; Romae verò nunquam deſiit vetuſtiſſima illorum colonia, & quidem non mediocris. Caſſiodorius idem eos Romae degentes exhibet. Et Henricus V. Rex Romanorum Anno MCXI. intrans Urbem *ante portam à Judaeis, in porta à Graecis cantando exceptus fuit*, uti ſcribit Petrus Diaconus Lib. 4. Cap. 37. Chronici Caſinenſis. Ipſique Judaei Alexandro III. ſummo Pontifici Anno MCLXV. ad Urbem redeunti obviam profecti ſunt, una cum *Signiferis, Stratoribus, Scriniariis, Judicibus, Clero, &c. de more Legem ſuam deferentes in brachiis*.

Nullus dubito, quin & aliae Civitates Italicae, ejuſmodi gentem in ſino ſuo olim complecterentur, quum & Mutinae ad Annum MXXV. in Charta Ingonis Epiſcopi evulganda in Diſſertatione XVIII. *de Republica*, memorari videam *Decimam illam, quam tenuit Ardingus Judaeus in Saliceto*. Lucenſi quoque in Urbe ſub initium Saeculi ejuſdem XI. ad Sanctum Simeonem Eremitam illac tranſeuntem *plures Judaeorum tunc convenerunt*. Miraculo viſo, *mane facto ex tota illa Civitate quicumque Hebraei pavore concuſſi in unum conveniunt, & exhortante illos Chriſti viro Simeone in Chriſtum Dei Filium crediderunt. Idcirco per omnes Civitatis Eccleſias ſigna* (ideſt Campanae) *pulſata fuere*. Anno quoque MCCLXXXII. ingredienti Petro Aragonenſium Regi Meſſanenſem Urbem occurrerunt *Judaeorum Synagogae Legem aperientes*, ut ſcribit Bartholomaeus de Neocaſtro Cap. 53. Hiſtor. Siculae, Tomo XIII. Rerum Italicarum. Neque deerat Ferrariae ejuſmodi gens eodem Seculo Chriſti XIII. Immo tanto Populus Ferrarienſis patrocinio illam proſequebatur Anno Chriſti MCCLXXV. ut pro *abſolutione, liberatione, & immunitate factis Judaeis Ferrariae per Jacobinum Guardoli Vicarium Domini Guilielmi de Lambertinis Poteſtatis Ferrariae*, decretum confirmationis emiſerint tanti roboris, ut (quod mirere) *de hoc Poteſtas Ferrariae, qui eſt, vel erit, & eorum Judices & Aſſeſſores, ſive Vicarii, non poſſint abſolvi per Dominum Papam, ſeu per Dominum Obizonem Marchionem Eſtenſem, nec per aliquam aliam perſonam*. Uſuris autem illos, uti nunc in nonnullis Italiae Urbibus, ita & olim operam dediſſe, conjicere poſſumus ex verbis Leonis Oſtienſis, qui Lib. 2. Cap. 43. Chroni-

nici Caſinenſis, inter dona ab Henrico I. ſancto Imperatore Caſinenſi Coenobio collata hoc etiam commemorat: *Recollegit praeterea a Judaeis veſtem unam de Altario Sancti Benedicti, quae quondam fuerat Caroli Regis, quam iidem Judaei retinebant in pignore pro quingentis aureis.* In Vita Sancti Nili Calabri, qui Saeculo X. Chriſti floruit, edita à PP. Martene & Durando in Veter. Scriptor. Tom. 6. occiſus traditur in Caſtro Biſignano ab adoleſcente quodam *Hebraeus rediens è negotiatione.* Captus homicida, *traditur Judaeis, ut pro interfecto homine crucifigatur.* Verùm Sanctus Nilus occurrit, *legem* neſcio quam Juriſperitis illis objiciens, *quae praecipit pro ſeptem Judaeis unum Chriſtianum mori.* Ita poſtremo ſupplicio hominem ſubduxit.

An externum aliquid Judaeos antiquitus diſtingueret à Chriſti Fidelibus, incompertum eſt mihi. Quod tantummodo animadverti, Anno MCCXXI. teſte Richardo de Sancto Germano, Fridericus II. Auguſtus in Sicilia ſtatuit *contra Judaeos, ut in differentia veſtium & geſtorum à Chriſtianis diſcernantur.* Ita in Ravennate Synodo, habitâ Anno MCCCXI. Judaeis *certum ſignum, ut à Chriſtianis poſſint diſcerni,* deferendum ſtatuitur; *nec recipiantur alicubi ultra menſem ad habitandum, niſi in locis, in quibus habuerint Synagogam.* Alia eorum veſtigia & alibi occurrunt, atque in iis ipſis Civitatibus, in quibus nunc habitare non ſinuntur, uti Bononiae factum Hiſtoria illius Urbis teſtatur. Quod ſi nunc in aliis compluribus Italiae Urbibus recutita gens abundat; id potius Hiſpaniae, quae onus ejuſmodi a ſe amotum in nos effudit, eſt tribuendum. Nam Anno MCCCCXCII. juſſu Ferdinandi, ac

A Iſabellae Regum ejuſmodi progenies in immenſum aucta, ex finibus univerſae Hiſpaniae deturbata eſt. Teſte Marianâ Lib. 26. de Rebus Hiſpan. *centum & ſeptuaginta familiarum millia* verterunt ſolum: *quidam ad octingenta millia capita ſeceſſiſſe ajunt.* Ex Hiſpania verò ſolventes, *Africam, Italiam, & Orientis oras tenuerunt, ad* B *quas copiarum Hiſpaniae magnam partem aurum, argentum, gemmas, veſtemque pretioſam detulere.* Quanta tunc inhumanitate habita fuerit miſera gens, poteris ediſcere ex Opuſculo Triſtani Caraccioli, quod evulgavi Tomo XXI. Rer. Italicarum. Hiſpanos deinde aemulatus Anno MCCCCXCVI. Emanuel Luſitaniae Rex è C ditione ſua Judaeos & ipſe proſcripſit. Itaque profugum hoc hominum genus, quod ſecum pretioſa deferret, eorumque non mediocrem portionem Principibus ac Urbibus Italiae dimitteret, aliaque iis emolumenta in poſterum polliceretur, ſi apud eos ſedem impetraret, faciles in hanc rem Principum aures invenit: fixitque D pedem, & adhuc retinet, non paucis in locis. Ii verò quum poſſunt, foenus enorme in Chriſtianos exercent, & alicubi etiam nummularias menſas palam habent: quae ars inter eos antiquiſſima eſt, ut ex Dialogis Palladii, & ex Hiſtor. Orientali Jacobi de Vitriaco, aliiſque Scriptoribus elucere poteſt. Et illos qui- E dem deterruit non ſemel ſuis edictis Eccleſia, ac praecipue, ut alia omittam, Concilium Generale Lateranenſe Quartum Anno MCCXV. celebratum, ubi Canone 68. haec legas: *Quanto amplius Chriſtiana Religio ab exactione compeſcitur uſurarum, tanto gravius ſuper his Judaeorum perfidia inoleſcit, ita quod brevi tempore Chriſtianorum exhauriunt facultates.* Quapro-

pter uſuras extortas repetendas eſſe ab eis decernitur, Principibuſque mandatur, *ut à tanto gravamine Judaeos ſtudeant cohibere*. Verùm ſurdis cecinere Patres, & canunt adhuc. Alicubi etiam Judaeos cernimus publica vectigalia conducere: quod negotium antiquis etiam Seculis familiare iis fuit. Tolerabantur etiam à Principibus eo praecipue titulo, quod in publicis ac privatis neceſſitatibus pecuniam foenori miniſtrarent, & majori pretio quàm reliqui vectigalia Fiſci conducere ſolerent. Certe eos inter Publicanos recenſet Amulo Lugdunenſis Archiepiſcopus nuper memoratus Cap. 42. contra Judaeos ſcribens: *Quidam ipſorum, qui in nonnullis Civitatibus illicite conſtituuntur, ſolent in remotioribus locis Chriſtianos pauperes & ignaros pro eodem teloneo acriter conſtringere, deinde ut Chriſtum negent perſuadere*. Rurſus noſtrorum temporum Judaeos irrepere videmus in quaſcumque Chriſtianorum domus poſ-

A ſunt, operam ſuam locantes ad juſta atque interdum ad injuſta negotia. Idem olim factum animadvertere poſſumus: nam Chilperico Francorum Regi Anno Chriſti DLXXXI. ejuſmodi fuit *Judaeus, Priſcus nomine, qui ei ad ſpecies coëmendas familiaris erat*, uti memoriae prodidit Gregorius Turonenſis Lib. *6*. Cap. 5. Hi-
B ſtor. Franc. Neque illud eſt omittendum; quae regio in Urbibus ad habitandum Judaeis conceſſa, *Ghetto* à nobis appellatur, olim *Judaea, Judaica, Judaearia, &c.* appellabatur. Hinc enatum nomen *Giudecca*, quod Venetiis adhuc viget, quanquam pleriſque ejus origo ignota ſit: uti & Ferrariae, qua in Urbe *la Zuecca*
C celebris aeque eſt. Teſtes hujus moris & vocis dabo ex Chartophylacio Salernitani Archiepiſcopii tabulas, è quibus etiam diſcas, multis tributis oneratam olim fuiſſe Salerni Judaeorum gentem.

Rogerius Dux Apuliae, filius Roberti Wiſcardi Ducis, Judaicam & Judaeos Salernitanae Civitatis incolas dono dat Alfano II. Salernitano Archiepiſcopo, Anno 1090.

IN nomine ſancte & individue Trinitatis. Rogerius divinâ ſavente clementiâ Dux, quondam bone memorie Domini Roberti glorioſiſſimi Ducis heres & filius. *Si divinum cultum, & ſancte Ecclesie honorem atque utilitatem debita reverentia & ordine digno attendimus, profectò tota devotione circa Sanctam Dei Eccleſiam diligentiſſimam curam & ſolatium adhibere debemus, ut tanto nos ſuperna pietas gratius protegat, quanto ferventius ſuam Eccleſiam pro viribus exaltare atque tueri ſatagimus. Idcirco pro amore omnipotentis Dei & Domini noſtri Jeſu Chriſti, & ſan-*

D *cte ejus Genitricis & Virginis Marie, & beati Apoſtoli & Evangeliſte Matthei, & pro redemptione anime prefati genitoris noſtri, & anime* Sicelgaite matris noſtre, *& pro ſalute anime noſtre, atque tutela ſtatus noſtre Reipublice, concedimus in ſacro Salernitano Archiepiſcopio, cui nunc* Domnus Alfanus Secundus *gratiâ Dei* Archiepi-
E ſcopus *preeſt*, totam Judeam hujus noſtre Salernitane Civitatis, cum omnibus Judeis, qui in hac eadem Civitate modo habitantes ſunt & fuerint, aut undecunque huc advenerint, exceptis illis, qui de Terris, que

ſub

ſub dominio noſtro ſunt, huc advenerint, & illis, quos huc tantum ego conduxero. *Ea ratione*, ut ſemper ſint juris & ditionis ipſius Salernitani Archiepiſcopii: & cuncta ſervitia, & cenſus, & plateaticum, & portulaticum, & portaticum, intrando & exeundo, & dationes, & quidquid nobis, noſtriſque ſucceſſoribus, & parti noſtre Reipublice dare, facere, & perſolvere debent; vel quocumque modo in ipſis, & in rebus eorum nobis & noſtre Reipublice aliquid pertinet, vel pertinuerit, ipſi Domno Archiepiſcopo atque ſucceſſoribus, & parti ipſius Archiepiſcopii dent, faciant, & perſolvant, atque pertineant. *Hoc autem de illis dicimus, qui heic habitantes ſunt & fuerint, ſecundùm quod ſuperius dictum eſt. Et concedimus in eodem ſagro Epiſcopio omne, quod de Saumis Olei, que ad hanc Civitatem undecumque advenerint, pars noſtre Reipublice, ejuſque Miniſtri, more ſolito exigere debent & debuerint: ut ſimiliter ſemper ſit juris & ditionis ipſius Archiepiſcopii. Et ipſe Domnus Archiepiſcopus ejuſque ſucceſſores & pars ipſius Archiepiſcopii illud exigant & percipiant, & exigere & percipere faciant, eo videlicet more & ordine, ut ſi una Sauma Olei fuerit, pars ipſius Archiepiſcopii unum juſtum Olei Sextarium de ea percipiat, & percipere faciat: & ſi plures fuerint, de ſingulis Saumis praeter de unâ una ſingula Sextaria accipiat juſto Sextario, cum quo per hanc Civitatem venundabitur. Et neque à nobis, noſtriſque ſucceſſoribus, neque à noſtris Judicibus, Comitibus, Caſtaldeis, aut à quibuſcumque Actoribus noſtre Reipublice, ſeu aliis quibuslibet, in quibus ipſe Domnus Archiepiſcopus, ejuſque ſucceſſores & partes Archiepiſcopii habeant eis, que, ut dictum eſt, in prefato Archiepiſcopio concedimus, quolibet tempore aliquam contrarietatem: ſed in perpetuum ea omnia ſecuriter habeant & faciant ex eis in ſupradicta ratione & ordine, quod voluerint, omni publica & aliorum hominum contradictione remota. Quod ſi quis forte temerario auſu hujus noſtre conceſſionis quolibet tempore violator extiterit, ſciat ſe compoſiturum auri puriſſimi Libras ducentas, medietatem Camere noſtre, & medietatem partibus ipſius Archiepiſcopii. Et hec noſtra conceſſio ſemper firma & inconcuſſa permaneat.*

Textum hujus noſtre conceſſionis ſcribere precepimus tibi Grimoaldo Notario noſtro, Anno Dominice Incarnationis MXC. Ducatus autem noſtri Quinto, Menſe Julio, XIII. Indictione.

✠ *Ego Rogerius Dux me ſubſcripſi.*

✠ *Ego Robertus Wiſcardus frater Ducis ſubſcripſi.*

Ad eumdem Annum ſpectat altera Charta, quam ex Tabulario Monaſterii Benedictinorum Sancti Georgii Venetiis depromſi. Illuſtrem heic habes memoriam tum piae munificentiae, tum potentiae Venetae, cui in ipſa Civitate Conſtantinopolitana erant fundi vel Anno MXC. Praetereaque deprehendas, Conſtantinopoli quoque *Judecam* fuiſſe.

Vitalis Faletrus Venetiarum & Dalmatiae Dux Monaſterio Veneto Sancti Georgii Majoris donat Terras & domos in Urbe Conſtantinopolitana poſitas, Anno 1090.

A *IN nomine Domini Dei ac Salvatoris noſtri Jeſu Chriſti. Anno ab Incarnatione ejuſdem Redemptoris noſtri Milleſimo Nonageſimo, Indictione XIII. Rivoalti. Omnes Chriſti fideles, ſecularibus curis deditos, operam Dei extollere induſtriâ oportet, quatenus tale aliquid agant, quo ſe eterne remunerationis premium adepturos confidant. Igitur nos quidem* Vitalis Phaletrus *de Domini* B *Dei gratiâ* Venetiarum & Dalmatie Dux, & Imperialis Prothoſevaſtos, *una cum noſtris Judicibus, & aliis bonis hominibus noſtris fidelibus, cum noſtris ſucceſſoribus & heredibus, nullo penitus cogente aut ſuadente aut vim inferente, ſed juſte voluntatis conſtitutione, & oratione Abbatis & Monachorum* C *ejus commoti, optima & ſpontanea noſtra voluntate, pro remedio anime noſtre, tempore* Domni Karimani *venerabilis* Abbatis Monaſterii beati Georgii, *damus, donamus, concedimus, & contradimus, offerimus, ac tranſactamus eidem Monaſterio beati Georgii, aut prenominato ejus Abbati Karimano, ſuiſque ſucceſſoribus in perpetuum, tantum de noſtris proprietatibus Terrarum* D *& Caſarum, coopertis ac diſcoopertis, poſitis infra Urbem Conſtantinopolitanam, quarum nos ab Imperatore invenimus Cartulas .... quantum continet à comprehenſo Saro Vigle, qui percurrit ad Portam uſque* ad Judecam, *extra illud totum, quod nos datum habemus ad Monaſterium Sancti Nicolai per Cartulas firmitatis, ſicut in eis legitur.* E *Scilicet damus in prefato Monaſterio Sancti Georgii ipſum Capyllio ſitum juxta latus de ſupraſcripto Saro Vigle, ſicut tenet uno ex capite in ipſo noſtro deambulo, atque cum tota longitudine ſua & latitudine, cum capitibus & lateribus ſuis, nec non totis ſuis habentiis & pertinentiis ab intus & foris, ſicut ſecundum quod vobis advenit à prenominato Imperatore. Etiam damus Ergaſterium unum ſitum juxta latus de prenominato Capyllio, ſicut reſpicit ejus frons in jam dicto noſtro deambulo. Secundum Ergaſterium ſimiliter damus, quod eſt poſitum juxta proprietatem, que tunc fuit Dominici Bernardi ex alio latere firmante in proprietate, que nunc eſt Sancti Nicholai. Tertium quoque Ergaſterium ſimiliter tranſactamus, ſicut eſt ſitum juxta ipſum Ergaſterium, quod tunc fuit Urſonis Drungarii, altero ejus latere firmante juxta ipſum Sarum.... Hoc namque totum, ut dictum eſt, à comprehenſo dicto Saro, uſque adveniente ad prefatam* Judecam, *ſecundùm quod nunc adeſſe videtur. Totum ſicut eſt poſitum de Contrata Stamno. Omnia in omnibus ſicut deſignatum eſt, cum toto ſuo edificio petrino & ligneo; cooperto vel diſcooperto, cum ſuis ſolariis, in quantum ſe ibi comprehendit, cum acceſſu & egreſſu ſuo, cum omnibus ſuis habentiis & pertinentiis ab intus & extra, ſicut predeſignatum eſt, tranſacte in prefati Monaſterii Sancti Georgii, ſuique prenominati Abbatis, & ejus ſucceſſorum, pleniſſimam perpetuo damus, concedimus, & offerimus poteſtatem, ſecundùm quod dicimus, & ab prememorato Imperatore Alexio nobis advenit per jam dictas Imperiales Cartulas, ut in eis continetur. Et ſecundùm quod ad noſtrum jus hactenus poſſeſſum fuit, eo modo,*

modo, ut predeſignata eſt, tranſacte permaneat in veſtra poteſtate habendi, tetenendi, Ergaſteria conſtruendi, laborandi, regendi, meliorandi, & in perpetuum poſſidendi. Minime autem ab ipſo Monaſterio ſubtrahendi vel alienandi in aliam partem, ſed ad ſalvationem & utilitatem ejuſdem Monaſterii in perpetuum permanendi. Verumtamen ſtatutum eſt inter nos & vos, & prenominatum Domnum Karimanum Abbatem, ut ipſa Scala, que dicitur Scala major, quam ad noſtrum uſum retinuimus, ſemper habeat aſcenſum & deſcenſum, ſine veſtra & ſucceſſorum veſtrorum contradictione. Unde promittentes promittimus, ut nullo unquam tempore contra preſentis oblationis Cartulam, quam bono fecimus animo, ire debeamus, nec per noſmetipſos, neque per noſtros ſucceſſores aut heredes, quia in legibus cautum atque preceptum eſt, ut id quod ſemel datum, vel donatum, aut oblatum fuerit, nullo modo revocetur. Hec omnia obſervari & adimpleri promittimus. Et vos, Domne prenominate Karimane Abbas, & veſtri ſucceſſores obſervare debeatis in perpetuum hoc, quod inter nos ſtatutum habemus, ut ſupra legitur de prefata Scala. Quod ſi quocunque tempore contra hanc oblationis Cartulam ire temptaverimus, aut aliquid inde ſubtrahere vel minuere preſumpſerimus, vel aliquod retro donum aut meritum inde inquiſierimus, nec nos obſervare, ut dictum eſt, de jam dicta Scala, tunc non ſolùm reatum mendacii incurramus, verùm etiam preſtitutum ſolvere promittimus cum noſtris ſucceſſoribus aut heredibus in ſupraſcripto Monaſterio Sancti Georgii, & predicto Abbati Karimano & ſucceſſoribus ejus auri Libras decem. Et hec preſens oblatio & allegatio Cartule infraſcripto ordine ex utraque parte in ſua ſemper maneat firmitate.

Quam ſcribere rogavimus Andream Presbiterum Marinacenſem Notarium, & Sancti Johannis Baptiſtae Plebanum, in Menſe & Indictione ſupraſcripta XIII.

Ego Vitalis Faletro Dei gratiâ Dux.
Ego Johannes Baduario Judex.
Ego Baduarius Aurio Judex.
Ego Heinricus Mauroceno Judex.
Ego Johannes Gradonico Judex.
Ego Vitalis Adoaldo.
Ego Aurio Baſedello.
Ego Berengerius.....
Ego Cornuino DaMulino.
Ego Stephanus Lugareſſi.
Ego Bonfilius Pepo.
Ego Johannes de Arbore.
Ego Sebaſtianus Caucanino.
Ego Dominicus Paulo.
Ego Marcus Maripetri.
Ego Johannes Rapedollo.
Ego Johannes Greculo.
Ego Dominicus Roſo.
Ego Fiolarius Flabianibus.
Ego Petrus Baduario de Spinale.
Ego Dominicus Baſilio.
Ego Petrus Cerbano.
Ego Johannes Miliano.
Ego Petrus Mauro.
Ego Baduario Bragadeno.
Ego Sebaſtianus Cornario.
Ego Bonfilio Rolano.
Ego Johannes Sgaldatrio.
Ego Dominicus de Canali.
Ego Stephanus Mauro.
Ego Johannes Pantaleo.
Ego Tribuno Carozo.
Ego Dominicus Zuliano.
Ego Dominicus Michaël.
Ego Ambroſius Juſto.
Ego Johannes Navigajoſo.
Ego Fuſcari Fuſcarini.
Ego Joannes Fuſcari.
Ego Dominicus Superantio.
Ego Petrus Contareni.
Ego Petrus Galbani.
Ego Stephanus Ciani.

Ego

Ego Traſaridus Geonio Gambaſtrica.
Ego Petrus Barzigeſſus.
Ego Dominicus Nanno.
Ego Johannes Donno.
Ego Petrus Bembo.
Ego Petrus Macciamano.
Ego Joannes Aderaldo.
Ego Vitalis Vitaliano.
Ego Andreas Michaël.
Ego Petrus Mauroceni.
Ego Dominicus Bornaſo.
Ego Joannes Monecario.
Ego Joannes Calvo.
Ego Petrus Grecus.
Ego Petrus Juſto.
Ego Dominicus Contareni.
Ego Vitalis Michaël.
Ego Dominicus Quirino.
Ego Johannes Feulo.
Ego Joannes Muncianico.
Ego Petrus Ruybolo.
Ego Petrus Campulo.
Ego Dominicus Calvo.
Ego Petrus Sipilcieus.
Ego Urſo Gonio.
Ego Mauricialis Mauroceni.
Ego Manifredo Mauroceni.
Ego Petrus Mauroceni.
Ego Dominicus de Ponte.
Ego Petrus Greculo.
Ego Vitalis Dondi.
Ego Joannes Gorio.
Ego Dominicus Gremani.
Ego Stadio Praciolani.
Ego Michaël Papacilla.
Ego Vitalis Iſtrico.
Ego Joannes Cupo.
Ego Foſcarus Michaël.
Ego Badoarius Bonoaldo.
Ego Dominicus Abbani.
Ego Maurus Maripetro.
Ego Joannes Borboni.
Ego Felix Barbaromani.
Ego Vitalis Zopulo.
Ego Petrus Caroſus,
Ego Dominicus Regini.

A *Ego Florentius Juliani.*
Ego Marinus de Borea.
Ego Joannes Vaſſallo.
Ego Martinus Nanno.
Ego Dominicus Bonoaldo.
Ego Leo Sanudo.
Ego Henricus da Ponte.
Ego Joannes Guriani.
Ego Bonofilio Aurifex.
B *Ego Joannes Gregorius.*
Ego Joannes Martinacus.
Ego Petrus Marcello.
Ego . . . . . Faletro.
Ego Dominicus Ruybolo.
Ego Dominicus da Puteo.
Ego Joannes Dauro.
Ego Petrus Salomone.
Ego Vitalis Calvo.
C *Ego Petrus Michaël de Capite Rivoalto.*
Ego Petrus Bonoalde.
Ego Petrus Gradonicus.
Ego Dominicus Baduario de Spinali.
Ego Petrus Caroſus.
Ego Stefanus Zopulo.
Ego Marco Ciani.
Ego Petrus Faletro.
D *Ego Leo Belligno.*
Ego Dominicus Regini.
Ego Gregorius Magno.
Ego Dominicus Vitali.
Ego Dominicus Calbo.
Ego Dominicus Quirino.
Ego Stephanus Pontani.
Ego Henricus Vitaliano.
Ego Marinus Capellus.
E *Ego Fuſcari Gauſſoni.*
Ego Petrus Venerio.
Ego Vitalis Maſſula.
Ego Andreas da Puzzo.

De altero hominum genere, quorum ſemen ac nomen adhuc in Italia perdurat, hoc eſt de *Zinganis*, ſive *Zingaris*, praedonibus nempe placidis, regiones noſtras infeſtantibus, infra erit mihi ſermo in Diſſertatione

ne LIX. *de Superſtition.* Nunc aliquid commentari juvat de alia impiorum hominum procella, quae Seculo XIV. in Italicorum ſinu oborta, Populorum opes exhauſit, ingenteſque calamitates attulit univerſae pene Italiae: De *Societatibus*, inquam *militum praedonum*, quae ab Etruſcis *Compagne*, ab aliis *Compagnie* militarium virorum appellabantur. *Comitivae* etiam dicuntur in Literis Urbani V. Papae, & Gregorii XI. Scilicet ubi quis Princeps aut Reſpublica ſuum exercitum diſſolvebat, milites tum equites tum pedites ſtipendio deſtituti, ſub aliquo capite ac duce convenientes, *Societatem* quibuſdam legibus conſtrictam efformabant. Hanc perditorum hominum colluviem rapina una nutriebat. Modo agrum unius Urbis, modò alterius invadebant, praedam undique abducentes; domos igne vaſtantes; feminas raptas, quaſcumque vellent, ſecum trahentes; viros autem captivos ad libertatem ſuam pretio redimendam adigentes. Caſtella capta in ſolitudinem redigebantur: trepidabant & ipſae Urbes, vim ac barbariem ejuſmodi ſicariorum veritae; neque alia plerumque fuit eliminandae tam ſaevae tempeſtatis ratio, quàm Legatis ad Societatem miſſis paciſci cum illa, ingentique datâ auri ſummâ in alienum ſolum propellere omnium inimicam gentem atque exlegem. Et ſane conflabant ii non raro exercitum unicuique formidandum, quo confluebant ex omni gente viri, Germani potiſſimum, tum fex cunctorum nequam, & quilibet a patria ſua proſcriptus, impunitate Scelerum & aviditate praedae allectus, ut ſileam calones, meretrices, & reliquum minorum latronum vulgus. Unde verò originem in Italia acceperint nefan-

A dae iſtae Societates, ſi petas: reſpondeo, falli Odoricum Raynaldum in Annalib. Eccleſiaſticis ad Annum MCCCLIII. num. 5. dum ſcripſit, *Monrealem* equitem Rhodium fuiſſe *primum ſocialium turmarum, quae poſtea Italiam univerſam & Gallias diutiſſimè afflixerunt, infeliciſſimum Ductorem.* Sed is excuſandus, quod Matthaeum Villa-

B nium ſequutus fuerit, qui paria tradit Lib. 3. Cap. 89. Ambo, inquam, falluntur; paeceſſerant enim alii tam deteſtabili exemplo. Ut enim omittam Societatem illam praedonum, conflatam ex Italis & Catalanis, quae teſte Johanne Villanio Anno MCCCII. Graeciam ſummopere afflixit; ut etiam praeteream alteram ſimilem An-

C no MCCCXXII. inchoatam, quae, uti idem Villanius ſcribit Lib. 9. Cap. 181. Senenſem agrum invaſit, *& faceaſi chiamare la Compagnia: Loderiſius Vicecomes* Anno Chriſti MCCCXXXIX. poſt proclamatam pacem inter Venetos & Scaligeros, coacto exercitu ex militibus praecipue Germanis, a Maſtino Scaligero dimiſſis,

D Mediolanenſi agro, atque Azoni Vicecomiti bellum intulit. *Et haec fuit prima Societas in Italia:* ita legitur in Additamentis ad Hiſtor. Cortuſior. Lib. 7. Cap. 20. Tomo XII. Rer. Italicarum. Subdit Auctor ille: *Proh Italiae dolor & infamia! Sanctum autem nomen Societatis à proditoribus, raptoribus, adulteris, & furibus, hodie*

E *occupatur. Non erubeſcunt tam ſacrum nomen antiquis venerabile proſtituere!* Loderiſii facinus ſectatorem non multo poſt habuit *Guarnerium Ducem*, qui ex Germania in Italiam diu ante profectus, copias Germanicas a Florentinis & Piſanis dimiſſas conſcribens, Anno MCCCXLII. immanem ſenſim armatorum Societatem conflavit; uti Piſtorienſis Hiſtoriae Auctor

pag.

pag. 487. Tomo XI. Rer. Italicar. ſidem facit ad Annum illum. Gualvaneus de la Flamma Hiſtoricus ſynchronus, Tomo XII. Rer. Italicar. pag. 1031. tradit, efformatam fuiſſe ejuſmodi perditorum hominum Societatem Anno MCCCXLI. quo tempore (ſunt ejus verba) *congregati ſunt viri ſcelerati & peſtiferi ex partibus Alamanniae, Italiae, Tuſciae, qui dicti ſunt Societas. Et fuerunt homines ſine jugo, abſque Rege, abſque lege, viventes de rapinis, nulli parcentes aetati. Hi fuerunt viri inſtabiles, docti ad omne ſcelus, Civitates & Caſtra obſidentes.* Audi & Chronicon Mutinenſe Tomo XI. ejuſdem Collectionis meae Rerum Italicar. ad ipſum Annum MCCCXLII. *Magna Societas Germanorum facta eſt trium millium & quingentorum bellatorum equitum & plurium: ac mille puerorum, meretricumque, & inutilium aliorum caſtra ſequentium erat turba ingens.* Vide & ad eumdem Annum Chronicon Eſtenſe, & Annales Bononienſes, idem teſtantes, ubi hujus Societatis duces primo fuiſſe traduntur *Hector de Panico, & Mazarellus de Cuzano*, tum *Guarnerius* Dux Teutonicus. Copioſior in dies facta illa graſſatorum colluvies, ita ut appellaretur *magna Societas*, Senenſes, Peruſinos, Arretinos, Ariminenſes, Caeſenates, Mutinenſes, Regienſes, Mantuanos, alioſque Populos mirum in modum afflixit.

Succeſſere deinde aliae Societates ejuſmodi praedonum, quarum ductores fuere *Monrealis* ſupra memoratus, Narbonenſi in Gallia natus, & Miles Sancti Johannis Hieroſolymitani: tum *Comes Landus, Comes Lucius, Anichinus*, aliique ex Germania ad nos devecti. E minore quoque Britannia per Romanum Pontificem accita parum diſſimilis Societas, eodem Saeculo nefanda crudelitatis ſigna Caeſenae ac alibi reliquit. Sed & ex ipſa majori Britannia Anglorum Societas in Italiam invecta ſub *Johanne Aucuto* celeberrimo duce, varias & ipſa Provincias aerumnis cumulavit. Mitto reliquas ex Italicis, Germanis, Hungaris, aliiſque gentibus conflatas, quae identidem in Italia pullulabant, ac per reliquum Seculi XIV. nunquam praedâ ac cedibus temperarunt. Benevenutus de Imola in Commentariis MStis ad Poëma Dantis, qui temporibus iiſdem floruit, ad Cant. 12. verſ. 74. in exclamationem iſtam erupit: *Proh dolor! in haec tempora infelicitas mea me deduxit, ut viderem hodie miſeram Italiam plenam Barbaris & Socialibus omnium nationum. Heic enim ſunt Anglici, Alemanni furioſi, Britones bruti, Vaſcones rapaces, Hungari immundi. Qui omnes currunt in perniciem Italiae, non tam viribus, quàm fraudibus & proditionibus, Provincias vaſtando, & Urbes nobiliſſimas ſpoliando.* Vide Excerpta in hoc ipſo Tomo a me publici juris facta. Et quoniam malorum quàm bonorum exemplorum apud corruptum genus hominum frequentior ac facilior eſt imitatio: ne intra ipſam quidem Italiam conſtitit nefandarum hujuſmodi Societatum inventum. Earum fama ac felix progreſſus vix Gallorum aures pulſavit: quum perditi homines ibi quoque in animum induxere Italicorum geſta aemulari. Itaque e variis gentibus collectâ ingenti Societate innumera mala Gallicis Populis intulere, immo & uſque in Hiſpaniam ſummâ audaciâ penetrarunt. Thomas Walſinghamus in Hiſtor. ad Annum MCCCLVII. ait: *Sub his diebus ſurrexit in Franciâ illa famoſa Societas,*

quae

quae Gens ſine capite vocabatur: quae primo parva, poſtea magna aggreſſa, magnam Franciae partem occupans ſine legibus, expulſis vel ſubactis locorum Dominis, ſubjugavit; erantque non tantum de una gente vel natione, ſed de pluribus nationibus congregati. Famoſa quoque apud Gallos evaſit *Societas Alba*, & *Societas Fortunae*, uti apud nos *Societas della Stella*, *Societas Alba*, *Societas Sancti Georgii &c.* Sunt qui putant, atque inter alios Du-Cangius in Gloſſario Latino, ejuſmodi Societatum aliquod exemplum Galliam dediſſe, longe antequam ab iis miſera diſcerperetur Italia; Saeculo enim XII. & XIII. apud Gallos, Belgas, alioſque finitimos Populos emerſere *Coterelli*, qui & *Brabantiones*. Hi *Ruptuarii*, ac *Ruptarii*, ſaepius appellati ſunt (unde poſtea Gallica vox *Roturier*) praedones nempe ex rure potiſſimum collecti, qui provincias populabantur. Hanc in rem multa coacervavit idem Du-Cangius. Verùm ſi quid video, turmae quidem praedabundae fuerunt *Ruptarii*; ſed inter eas ac Societates militum in Italia natas, plurimum diſcriminis interceſſit. Neque enim ii unquam in exercitum juſtum, neque ſub magni nominis Duce coaluerunt, neque de uno in alterum Comitatum progreſſi, Principibus ipſis metum incuſſere, Urbeſve ad deditionem aut redemtionem coëgere: Sed turmatim procedentes, latronum more, in privatorum caſas & opes ſaeviebant. Quod ſummum eſt, ii profectò graſſatores fuere, ſed ruſtici, facileque a militibus vincendi. At ſocietates Italicae pleraeque e veteranis militibus cogebantur, & in exercitum immanem creſcentes, aut ſibi aut aliis (hoc eſt ab aliis conducti) bella fortiſſime geſſerunt. Quare nihil A veri videtur ſimilius, Italica exempla peperiſſe in Galliis eodem Seculo XIV. alias ejuſdem furoris ac latrocinii Societates, quarum etiam mentionem habemus apud Matthaeum Villanium. Verùm peſtis haec in Italia eodem Seculo, quo nata eſt, etiam evanuit. Nempe foedera Principum & Urbium, aut aurum oblatum, illorum furori finem fecit.

B Alteram nunc juvat commemorare alterius generis notiſſimam, ſimulque gravem antiquis Saeculis, ſed nunc ignotam ferme apud Italos & paene extinctam. De *Lepra* loquor, omnium foediſſimo morbo, quo immunes abibant, aut liberabantur (ſi Archigeni vetuſtiſſimo Medico fides) C qui leviſſimo antidoto ſe ſe muniebant, hoc eſt qui ſe ſe evirabant. Natale illius ſolum Aegyptus, Palaeſtina, Syria, aliaeque Orientis regiones fuiſſe videntur: ſive quod peſſimam illam ſcabiem aqua, aër, aut alimenta ſponte generent, nutriantve: ſive quod mundiciem minime curantes Populi ſemel invectam luem (ut- D pote quae contactu, non ſecus ac vulgaris ſcabies & peſtilentia, trahitur) vigere ſinant, fortaſſe vermiculis venenoſis eam gignentibus, & per hominum incuriam ex infectis in ſanos repentibus. Theodoſio M. imperante floruiſſe creditur Marcellus Empiricus. Hic Cap. 19. ſui operis ſcribit: *Elephantiaſis morbus eſt Ae-* E *gyptiorum Populis notus, nec tantùm in vulgus extremum, ſed etiam in Reges ipſos frequenter irrepſit.* Et de Leproſo quidem loquens Gregorius M. Papa Lib. 2. Homel. 39. in Evangel. de ipſo ait: *Quem denſis vulneribus Elephantinus morbus per membra foedaverat.* Satis liquet, vel ipſius antiquiſſimi Moſis aevo, ac per Secula ſubſequuta, & Chriſto Domino in

terris agente, ejuſmodi morbo laboraſſe non paucos e Judaeis. Gregorii quoque Turonenſis aetate eadem peſtis Palaeſtinae Populum divexabat: deſcribens enim Jordanem fluvium Cap. 17. de Gloria Mart. locum indicat, *in quo nunc Leproſi mundantur*. Infra addit: *De publico, dum ibi commorati fuerint, victum accipiunt: ſanati autem ad propria diſcedunt*. Porro obnoxii Leprae fuerunt Chriſtiani etiam Occidentis per plurima Secula. Sive Italiam, ſive Germaniam, Galliam, aut Britanniam ſpectes. Singulae iſtae regiones Elephantiaſi (ſi tamen idem omnino morbus eſt) correptos homines non paucos fovebant: quod minime teſtibus confirmandum duco, quum proſtent Acta Sanctorum a Patribus Societatis Jeſu Antuerpiae collecta, celeberrimum ac ſumme utile Opus, ubi Leproſorum exempla in omni regione & cunctis paene Saeculis occurrunt. Proinde Fidelium Caritas olim miſeris Leproſis hoſpitalem domum a reliquis ſejunctam parare conſuevit. Sic apud Alamannos Sanctus Othmarus Abbas, apud Gallos Nicolaus Abbas Corbejenſis, ut alios taceam, hoſpitia ejuſmodi aedificarunt. *Xenodochium* quoque *Leproſorum* commemorat idem Gregorius Turonenſis Lib. de Gloria Confeſſor. Cap. 86. In Italia verò vix ulla erat Civitas, quae non aliquem locum Leproſis deſtinatum haberet, ubi publicis eleemoſynis pauperes eo morbo tacti alebantur. Et quoniam apud omnes Populos cavebatur, ne ſe ſe Populo ſano Leproſi immiſcerent, ipſique Eccleſiae Principes aequum id ac neceſſarium non ſemel cenſuere: propterea fere ſemper extra Urbes ſtatuebatur illorum Noſocomium. Non aliunde natum nomen *Lazzeretti*; ea enim loca Le-

A proſis, non verò Peſte correptis inſtituta primo fuere, & nomen poſtea translatum fuit ad domicilia, Peſte afflatis inſervientia.

Mutinae extra Portam Bononienſem adhuc viſitur hoſpitalis domus Sancti Lazari, ubi olim recipiebatur infelix hoc hominum genus. Audi quid habeat Statutum Reipublicae B Mutinenſis, manu exaratum Anno MCCCXXVII. Lib. 2. Rubric. 50. *Domus & Hoſpitalis Sancti Lazari ſit ſub poteſtate Communis Mutinae, &c. Et ſi aliqua perſona de Diſtrictu Mutinae efficeretur Leproſa, & propter paupertatem non poſſet habere pecuniam, propter quam recipitur in domo Sancti Lazari, Commune illius Plebatus, de quo* C *eſſet illa perſona recipienda, debeat ſolvere dicto Hoſpitali pro dicta perſona decem Libras Mutinae*. Ita Hieroſolymis, ac in aliis Civitatibus Leproſorum Noſocomia à *Sancto Lazaro* nomen accepere: idque adeo late invaluit, ut ipſi Leproſi *Lazari* appellarentur. E Vita Sancti Athanaſii Epiſcopi Neapolitani, editâ Part. D II. Tomi II. Rer. Italicar. ſcriptâ à Petro Subdiacono Neapolitano ſub finem Seculi à Chriſto nato Noni, fortaſſe deducas, iis quoque temporibus *Lazarorum* nomen in uſu fuiſſe. Laudat ille Urbem Neapolitanam, *in qua etiam indigenae & inquilini, non circumeundo domos in peregrinorum* E *habitu ſtipem publice expetunt; ſed loco, quo commorantur, omnia neceſſaria, quae deſiderant animo, abundantiſſimè percipiunt*. Ideſt, non peregrini tantùm inopes, ſed & inquilini egeni, eleemoſynis Fidelium provide ſuſtentantur. Addit: *Et juxta praeceptum Dominicum praedictae Urbis accolae potius Lazaros quaeritant, & exhibent largius, quibus indigent, quàm inopes affluentum inquirant opes*. Hiſce verbis

bis credere par eſt, deſignatos fuiſſe Leprâ infectos, quos Neapolitanorum caritas quaeritabat, ut in eos effunderet ſuae miſericordiae dona. Tibi tamen liceat accipere Lazaros iſtos pro quocumque Paupere ad imitationem Lazari Evangelici. Aliis vero temporibus, aliiſque in Urbibus, publicae ſanitatis cura, ac plurium tutela, in cauſſa fuit, cur Leproſis aditus in Urbes negaretur, ne ſcilicet eorum contagio detrimentum reliquis ſanis adferret. Idque conſtitutum ab ipſo Deo Levitici Cap. XV. verſ. 46. Neque ſecus factum Mutinae, uti conſtabit ex altero Reipublicae ejuſdem decreto Lib. 2. Rubric. 61. *Nullus tabernarius hoſpitator, nec aliqua alia perſona teneat, vel tenere permittat aliquam perſonam Leproſam in domo ſua; nec Leproſi ſtare poſſint, nec debeant in Civitate Mutinae, vel in Burgis, vel venire aliquo tempore in Civitate, vel in Burgis, niſi in Hebdomada Sancta*. Et quia ne ipſi quidem Parochi audebant communicare cum periculoſa hac gente, ipſa verò ſpiritualibus praeſidiis deſtituta meritò ſuam ſortem dolebat, à Romanis Pontificibus ſtatutum eſt, ut eis proprium Parochum habere liceret. Ad haec, uti ex Lege 176. Rotharis Langobardorum Regis con-

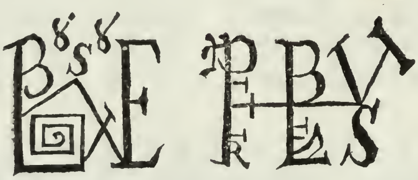
A ſtat, Leproſi ex Urbibus expellebantur, ſoli deinde habitare coacti, & tanquam capite diminutis, res ſuas alienare, aut donare non licebat. *Si quis Leproſus* (ſunt verba Legis ejuſdem) *fuerit effectus, & cognitum fuerit Judici & Populo, quia certa ſit veritas, & expulſus ſit à Civitate, vel à caſa ſua, ita ut ſolus inhabitet &c.* B Quod ſi miſeri panem mendicare cogebantur, mos fuit non accedere ad ſanos, ſed ſtrepitu cujuſdam ligni ſuae neceſſitatis conſcios facere longe poſitos. Proinde Auctor Mamotrecti commemorat *inſtrumentum ligneum cum duabus, vel tribus tabellis, quas concutit Leproſus quaerendo panem*. C Una infelicium ſpes ſita erat in lotione frequenti, quam in fluviis ac rivis aquae purae exquirebant. Ex hiſce rivis uni decurrenti per Aſtenſem agrum propterea nomen inditum olim fuit *Rivus Leproſorum*, uti patebit ex Diplomate ſpectante ad Monaſterium Aſtenſe Monachorum Ordinis Sancti Benedicti, ſitum duobus paſſuum millibus ab D Urbe illa ad fluvium Tanarum. Eoque lubentius Diploma illud profero, quòd nullam viderim Coenobii illius mentionem apud Mabillonium in Annalibus Benedictinis.

Berengarii II. & Adelberti Italiae Regum Diploma, per quod Raimberto Abbati Aſtenſis Monaſterii Sanctae Mariae omnia privilegia confirmant, Anno 952

IN nomine ſancte & individue Trinitatis. Berengarius & Adelbertus divinâ favente gratiâ Reges, ſanctis ac venerabilibus locis munus noſtre benignitatis largimur proficivum, & ipſe in preſenti ſeculo & in futuro minime ambiguum. Idcirco omnium fidelium ſan- E *cte Dei Eccleſiae, noſtrorumque preſencium ſilicet ac futurorum comperiat induſtria, qualiter quodque Dei amore, noſtreque anime remedio, & interventu ad peticionem* Epiſcopi Burningi, *noſtrique dilecti fidelis, per hoc noſtrum preceptum confirmamus & corroboramus*

cuidam Cenobio, quod dicitur Agzanis, quod videtur eſſe conſtructum in honorem Beate Dei Genitricis Marie, cunctas res & familias inibi pertinentes cum omnibus ſuis pertinenciis. Videlicet cum terris coltis & incoltis, vineis, campis, pratis, paſcuis, ſilvis, glareis, piſcariis, aldiis & aldiabus, molendinis quoque, aquis, aquarumque decurſibus, ſervis & ancillis, ac utriuſque ſexus familiis, & cum omnibus, que dici, vel nominari poſſunt ad prefatum Cenobium in integrum pertinentibus, ut habeat, teneat, ac in eternum perfruatur, omnium hominum contradictione remota. Inſuper concedimus, donamus, ac largimur, prefato Cenobio ambas ripas fluminis Tanagri cum duodecim pedibus juris noſtri Regni pertinentes, noſtreque Corti, que Nonis nuncupatur, nominative in eo loco, ubi ipſum flumen influit in Rivum Leproſorum, & in Rivum Auzani; atque decurſionem ipſius fluminis ad portum conſtituendum, & quicquid noſtre publice parti aut Corti jam dicte Nonis pertinet aut pertinuit; videlicet portonaticum, palificaturam, Theloneum, Ripaticum, navium ligaturam, omnemque

A publicam exactionem, prefato venerabili Cenobio, prout juſte & legaliter poſſumus, concedimus, ac modis omnibus perdonamus. Et liceat jam dicto Monaſterio infra predictam decurſionem ipſius fluminis determinare habere piſcacionem & molendina conſtituere. Precipientes inſuper jubemus, ut nullus Dux, Marchio, Comes, Vicecomes, Sculdaſius, aut
B aliqua magna, parvaque perſona noſtri Regni, prelibatum Cenobium, aut Abbatem, qui nunc ibi eſt ordinatus nomine Raimbertus, aut in antea qui ordinatus fuerit, aut Monachos inibi Deo ſervientes in aliquo moleſtare aut diſveſtire preſumat. Si quis ergo hoc noſtrum preceptum infringere attemptaverit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi
C Libras quingentas, medietatem Camere noſtre, & medietatem jam dicto Cenobio,. aut Abbati, aut Monachis inibi Deo ſervientibus, & maledictionem Dei, ſueque genitricis Marie habeat, & cum Juda proditore porcionem in evum percipiat. Quod ut verius credatur, diligenciuſque ab omnibus obſervetur, manibus propriis roboramus, anulo noſtro
D ſubter juſſimus inſigniri.

Signa benigniſſimorum *Berengarii & Adelberti Regum.*

Johannes Cancellarius ac Vicarius Widonis Epiſcopi & Archicancellarii Regum eorumdem.

Data Quinto Idus Septembris, Anno Dominice Incarnationis DCCCCLII. Regni verò Berengarii & Adelberti Regum Tertio, Indictione XI.

Actum Papiae feliciter. Amen.

Quod

Quod mirere, immo vix credas, Anno MCCCXXI. in Gallia teterrimam conjurationem iniere Leproſi cum Judaeis, ut immiſſo in puteos & fontes veneno, omnes Chriſtianos aut leprâ inficerent, aut de medio tollerent. Rem narrat Bernardus Guidonis in Vita Johannis Papae XXII. Par. II. Tom. III. Rer. Italic. Narrant & alii. Quare multi ex iis igni traditi fuere: reliqui *in Leproſariis* collocati. Quid verò inter Occidentis Populos Lepram olim tam longe lateque diſſeminarit, ac diu innutrierit, ſi conjecturam proferre licet, illud mihi fuiſſe videtur, quod Chriſtiani Europei in Orientem Religionis aut mercaturae cauſsâ frequentes navigabant, Sepulcrum Domini viſitaturi, aut merces commutaturi, atque inde avecturi aromata praecipue ex Aegypto. Sibi verò non cavens vulgus à Leproſis eorum locorum, ſecum in Italiam, atque in alias Occidentis oras morbum eumdem convehebat. Verum poſtquam peregrinatio illa à duobus Saeculis ceſſavit, & aromata pauca ex Aegypto petuntur, ſublato cum Leproſis commercio, Leproſi quoque in Occidente rari eſſe coeperunt, & paene dixi nulli apud nos ſe viſendos exhibent. Quod quidem nunquam a regionibus noſtris abfuit, & nunquam abfuturum unuſquiſque novit, periculum eſt contrahendae Peſtilentiae. Quoties terribile iſtud malum Populos Europeos exagitaverit, ac centena ipſa hominum millia ſuſtulerit, praecipue Anno MCCCXLVIII. ne propiora tempora memorem, Hiſtoria paſſim prodit. Verum ſi rem accurate penſemus, uti jam monui in Tractatu *de Regimin. Peſtilentiae*, concordes unum ſtatuemus, videlicet poſſe quidem in Europa Chriſtiana epidemias

A non aliunde importatas oriri, quae
contactu propagentur, & funeribus
impleant Urbes: veram tamen Peſtilentiam numquam apud nos futuram,
niſi ex Turcarum ditione ad nos devehatur. Aegyptiaca praeſertim Provincia teterrimum hunc morbum ſemper alit, & in reliquas Turcici Imperii plagas diffundit, quum tantam
B luem Populus ille, ſtultâ fati indeclinabilis opinione ſeductus, nihil
arcendam curet. Inde ergo nobis perpetuo timendum. Peſtilentiâ carebimus, ſi ab iis, eorumque mercibus diligenter cavebimus. Diverſus autem a *Lepra* fuit, *Ignis ſacer*, quo morbo etiam per plurima Secula una cum aliis Chriſtianorum Provinciis labo-
C ravit Italia. Ejus antiquitatem confirmant verſus Lucretii, Vergilii, Senecae Tragoedi, qua de re legendus Mercurialis Lib. 4. Cap. 9. Variar. Lection. ut alios praeteream. Neceſſe eſt longe lateque olim excurrerit iſta quoque immanis aegritudo; nam quum Viennae in Gallia Narbonenſi quidam pii homines Seculo XII. ad
D ejuſmodi aegrotos recipiendos Noſocomium ſub nomine Sancti Antonii Abbatis inſtituiſſent, eiſque inſigni Caritate opitularentur, ſenſim religioſus Ordo Antonianus invaluit, itaut in pleraſque Galliae, Italiae, atque aliorum Regnorum Urbes ejuſmodi inſtitutum pertranſierit, & conditae fuerint Caritatis Chriſtianae ae-
E des in ſolamen Igne Sacro tactorum.
Viſitur adhuc Mediolani, viſitur & Bononiae, & Mutinae Templum Sancti Antonii, eidem olim pietatis officio deſtinatum; viſuntur & alia alibi. Praeterea noſtris quoque temporibus viget apud Italos non morbus quidem, ſed morbi nomen; ominantes enim alicui terribile malum, in eum deprecantur *il Fuoco di*

Santo

Santo Antonio. Audi interea Sigebertum in Chronico ad Annum MLXXXIX. *Annus*, ait, *peſtilens*, *maxime in Occidentali parte Lotharingiae*, *ubi multi ſacro Igne interiora conſumente computreſcentes*, *exeſis membris inſtar carbonum nigreſcentibus*, *aut miſerabiliter moriuntur*, *aut manibus & pedibus putrefactis truncati*, *miſerabiliori vitae reſervantur: multi verò nervorum contractione diſtorti tormentantur*. Ejuſmodi autem morbo afflati, quo potiſſimum afflicta eſt Gallia Saeculo XII. (quanquam ne praecedentibus quidem caruerit) *Ardentes* appellabantur, quippe ſibi videbantur velut igne correpti qui per eorum membra ſerperet. *Herpetem* nonnulli ex antiquis appellaſſe creduntur hunc morbum; ſed fortaſſis *Herpes* ab *Igne ſacro* diverſus fuit. In Vita Sanctae Dympnae Virginis, num. 9. apud Bollandianos haec habentur: *Habet Ignis ille apud Archiatros plura nomina*, *Dicitur quippe Ignis Sacer*, *Ignis Perſicus*, *& Ignis Infernalis*. *Et eſt qui Eſther dicitur Graeco vocabulo*, hoc eſt *titio*. Erat autem diverſus

A morbus Sancti Lazari, hoc eſt *Lepra*, a morbo Sancti Antonii, ſive ab *Igne Sacro*, uti prodit Hiſtoria Miſcella Bononienſis ad Annum MCCCCXLVII. ubi ait, violatores Templorum in direptione Urbis Placentinae a Deo punitos. *Ad alcuni ſoldati venne il male di Santo Antonio*, *ad alcuni il male di San Lazzero*. Utramque

B verò luem contagione fuiſſe communicatam ſanis, opinari jure poſſumus. Gratiae verò habendae optimo Deo, quod ſenſim deſierit utraque, ita ut aut nullum, aut admodum raros iiſdem contaminatos Italia aſpiciat. Verùm ne noſtrae quidem aetati ſuae deſunt aerumnae, quando a duobus Seculis in Europam illata eſt Vene-

C rea lues, antiquis tamen, ut infra animadvertemus in Diſſert. XLIV. non ignota, cujus incommoda qualia fuerint, ac ſint ſupervacaneum eſt meminiſſe. Ceſſarunt morbi illi horribiles ſane; ſucceſſit hic alter longe tamen mitior, & iis, quod plus eſt, ferme unis ſervatus, qui volentes in vitia ruunt.

DE FISCO
ET
CAMERA
REGUM, EPISCOPORUM, DUCUM
ATQUE
MARCHIONUM
ITALICI REGNI.
DISSERTATIO
DECIMASEPTIMA.

DISSERTATIO DECIMASEPTIMA.

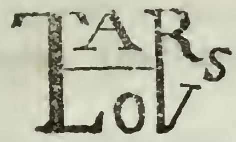
EX quo Reges eſſe coeperunt, *Fiſcus* etiam, non nomine quidem, ſed re emerſit, viguitque perpetuò. Eo autem nomine à Latinis, poſtquam Imperatores rerum potiti ſunt, *Saccus*, ideſt marſupium, ſive Aerarium Principis deſignatus eſt, ut à pecunia Reipublicae diſtingueretur, quae Plinio juniore teſte *Aerarium* appellari perrexit. *Saccus* hoc ſenſu adhibetur à Sancto Auguſtino & aliis. Fuit ſuus quoque Fiſcus Langobardis, Francis, aliiſque Regni Italici Regibus: atque illuc inferebatur aurum & argentum, tum ad Palatii ſplendorem ſuſtinendum, tum ad tutelam Regni, aut ad belli neceſſitates, aliave publici regiminis munia opportunum. Saepe in Legibus Langobardorum Regum occurrit *Curtis Regia*. Ita ii *Fiſcum* appellabant. In Lege 157. Rotharis: *Si intentio fuerit contra Curtem Regis*. In 158. *Curtis Regia ipſas duas uncias ſuſcipiat*. In 185. *componat pro culpa in Curte Regis Solidos centum*. Sunt & alia plurima loca ejuſmodi. Sed & *Palatii* voce interdum ſunt uſi Langobardorum Reges, uti habetur in Privilegio Aiſtulfi conceſſo Monachis Nonantulanis, à me edito Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. pag. 193. Praeterea ſi vera ſunt Privilegia duo, unum Hilprandi, alterum Ratchiſii Regum, quae Campius in Appendice Tomi I. Hiſtor. Eccleſ. Placentinae evulgavit, ibi quoque pro *Fiſco* memoratur *Palatium*. Franci verò interdum *Curtis*, ſaepe *Palatii* nomine idem ſignificarunt. Saepe etiam uſi ſunt vocabulo *Fiſci*. Carolus Magnus in Privilegio conceſſo Apollinari Epiſcopo Regienſi Anno DCCLXXXI. apud Ughellium, poenam illud violantibus indicit, *medietatem Palatio noſtro, medietatem Eccleſiae, cui vim intulit*, perſolvendam. Illud tamen minime diſſimulandum, perquam rarò in Diplomatis Caroli Magni & Ludovici Pii poenam violatoribus indici, neque interdum carere ſuſpicione, quae eamdem complectuntur. Sed ab eorum Succeſſoribus *Palatii* vocabulum uſurpatum frequentius fuit, uti illorum temporum Diplomata produnt, è quibus aliquot nondum luci reddita in Eruditorum commodum evulgare nunc lubet. Lotharius ergo Primus Auguſtus eam vocem & ipſe adhibuit in Privilegio, quod mihi ſuppeditavit Tabularium antiquiſſimi Parthenonis Ticinenſis Sanctae Mariae Theodotae, nunc *della Poſterla*. Praeferebat membrana aſpectu primo notas omnes autographi monumenti. Sed, fateor, enatam mihi ſuſpicionem aliquam dubiae fidei nondum ſatis detergere po-

potui, quum tot barbariſmis ac ſoleciſmis ſtilus ſcateat: à qua colluvie cavere ſibi ſolebat eorum quoque Auguſtorum Cancellaria. Praeterea A in fine ſcriptum eſt *ad vicem Algimari*, pro *Agilmari*; & *Clotharii* pro *Hlotharii*.

Privilegium Lotharii I. Imperatoris, quo Aſiae Abbatiſſae Monaſterii Ticinenſis Sanctae Mariae, cui nomen Theodotae, concedit terram poſitam inter murum & antemurale Civitatis Ticinenſis, Anno 839.

IN nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti Dei aeterni. Hlotharius divina ordinante providentia Imperator Auguſtus &c. Igitur omnium fidelium ſancte Dei Ecleſie noſtrorumque cognoſcat ſolertia, qualiter . . . . . nomine Aſia Abba de Cenobio, quod dicitur Theodote, quod eſt factum in honore Dei Genetricis, ſemperque Virginis Marie degens ſub regula eximii ſanctiſſimique Patris Benedicti, petiit piam celſitudinem noſtram, ut ob Dei reverentiam, & anime noſtre mercedem, ad augmentum utilitatis ejuſdem ſancti loci, & ſupplementum neceſſitatum ibidem Deo famulantium, quaedam Terra ibidem neceſſaria inter murum Civitatis & antemuralem conferremus. Cujus petitionem nos anime noſtre mercedis proficuam recolentes libenter annuimus, effectuoſaque deliberatione perenniter manſurum, ac noſtra auctoritate perfecimus; ſed ut futura per tempora nullam refragationem inde quis inferre audeat, & rerum conlate rationem, & ipſis adjacentiis in hac noſtra auctoritate inſerere decrevimus: Terminia vero de prefata Terra hec ſunt: de ſuperiori capite Porta, que dicitur Marenca, uſque ad Turrim ipſius Monaſterii, ubi eſt Oratorium in honore Sancti Archangeli Michaëlis, cum ingreſſibus & egreſſibuſque in via publica. Inſuper etiam ex ſubteriori parte Turris jam dicte uſque territoria Monaſterii ſaepe dicti: de uno latere Terra ipſius B *Monaſterii, de alio latere via publica habet in longo pedes numero LXXX. & VIII. & in lato pedes XXIX. Petiit etiam Serenitatem culminis noſtri, ut & commutationem, quam noſtra auctoritate ſe prefata Abbatiſſa, nec non & Teutberga de res Sanctae Mariae ſemper Virginis de ſupraſcripto Monaſterio Deado & Monaſterium novum, que eſt ſi-* C *tum in honore Sancte Agathe, congruam commutationem ac rationabilem ſub preſenti noſtra auctoritate confirmaremus, ac firmiſſimo jure ex utraque parte roboraremus, ſicuti & fecimus. Precipientes ergo jubemus, ſicuti & perenniter manſurum volumus, ut nemo fidelium noſtrorum parti preſcripti Monaſterii de his omnibus rebus quolibet tempore nullam* D *inferre praeſumat moleſtiam aut contrarietatem, ſed ſub omni integritate, ſicut ibidem à nobis conceſſe ſunt, & a noſtra auctoritate condonate perenniter ibi in utilitate ejuſdem Monaſterii abſque cujuslibet refragatione, aut qualibet inquietudine permaneant. Si quis vero contra hujus noſtri Precepti ſecuritatem violentiam aliquam, vel occaſionem inferre* E *temptaverit, ſciat ſe compoſiturum auri obtimi Libras LX.* medietatem Palatio noſtro, *& medietatem parti ejuſdem Monaſterii. Et ut haec noſtra auctoritas pleniorem in Dei nomine obtineat vigorem, manu propria ſubter firmavimus, & anuli noſtri impreſſione juſſimus inſigniri.*

Si-

Signum *Hlotarii ſereniſſimi Auguſti.*

Druƈtemirus Subdiaconus atque Notarius ad vicem Algimari recognovit.

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

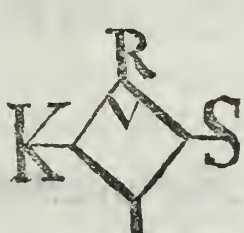
Data Pridie Nonas Majas, Anno Chriſto propicio Imperii Domni Clotharii pii Imperatoris XIX. Indiƈtione II.

Aƈtum Papia Palacio Regio, in Dei nomine feliciter. Amen.

Carolus quoque Craſſus *Palatii* vocem, ad deſignandum Fiſcum, non ſemel uſurpavit, quanquam & aliis vocabulis uſus interdum deprehendatur. En tria illius Diplomata, è quibus priora duo autographa adſer- A vantur in inſigni Tabulario Monachorum Benediƈtinorum Sanƈti Sixti Placentiae: tertium verò è Tabulario Canonicorum Parmenſium hauſtum eſt.

Caroli Craſſi Italiae Regis Mundiburdium, ſeu Proteƈtio conceſſa Leoni Clerico Liutuardi Epiſcopi, Anno 880.

IN nomine Sanƈtae & individuae Trinitatis. Karolus divina favente clementia Rex. Noverit igitur omnium fidelium noſtrorum praeſentium ſcilicet & futurorum induſtria, quod quorumdam fidelium noſtrorum rogatu cuidam Clerico, nomine Leoni, Liutuardi Epiſcopi noſtri rogatù, conceſſimus, ut res ſibi jure debitas tam de ſucceſſione paterna, quamque materna, vel ea, quae poſtea vel comparando, vel commutando, vel quolibet alio ingenio juſto legalique judicio adquiſivit, vel deinceps adquirere potuerit in mobilibus & immobilibus, & utriuſque ſexus familiis, ſub noſtro recipiamus Mundeburdo. Inſuper donec vivimùs, illi de noſtra terra unam legitimam perticam, una cum moralea co- B *herente perpetualiter poſſidendam. Et juſſimus ei hoc noſtrae auƈtoritatis Praeceptum inde conſcribi, per quod decernimus atque jubemus, ut ſi aliqua querimonia ex his omnibus adverſum ſe horta fuerit, quae ſibi damnoſa apparuerit, ut liceat ſibi ſuoque Advocatori ad placitum waidare. Et ut nullus Reipublicae Miniſter audeat infra ſuas ......* C *ingredi cauſa pignorandi, aut aliquam moleſtationem inferendi. Quicumque ... . fecerit, ſciat ſe compoſiturum ... . millia Mancoſorum auri obrizi, medietatem ſibi, ſuiſque heredibus, &* medietatem Palatio noſtro. *Et ut hoc noſtrae auƈtoritatis Praeceptum firmum & ſtabile permaneat anuli noſtri impreſſione juſſimus ſigillari.*

Signum *Karoli ſereniſſimi Regis.*

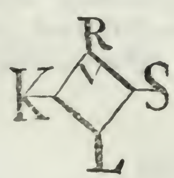
Inquirinus Notarius ad vicem Liutwardi Archicancellarii recognovit & ſubſcripſit.

Locus Sigilli cerei ✠ exſtantis cum effigie Caroli.

Data Kalendis Februarii, Anno Incarnationis Domini noſtri Jeſu Chriſti DCCCLXXX. Indictione XIII. Anno verò Regni Regis Karoli in Francia IV. in Italia I.

Ejuſdem Caroli Craſſi Imperatoris Diploma, quo Hermingardae Nepti ſuae confirmat omnia illius bona & jura, Anno 887.

A *IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Karolus divina favente clementia Imperator Auguſtus. Si domeſticorum noſtrorum praecipue curam gerimus, divina praecepta nihilominus conſervamus. Proinde noſſe volumus induſtriam omnium fidelium noſtrorum tam praeſentium quàm & futurorum, dilectam* Neptem noſtram Hermingardam B *ad nos Winigiſum fidelem ſuum direxiſſe, noſtram per eum clementiam obſecrans, ut ſicut ei de proprietatibus ſuis, filiique ſui, Chibbleim perdonavimus, ita noſtro Praecepto ſtabilitum fore cenſeremus. Cujus petitionem benigno ſuſcipientes affectu, juſſimus hoc noſtrae auctoritatis Praeceptum fieri, per quod illi* filioque ſuo Hludowico, nepoti ſci- C licet noſtro, & Sororibus ejus *integerrime reſtituimus & confirmamus univerſas proprietates & familias, quas divae memoriae* Hludowicus Auguſtus, genitor ipſius *ad proprietatem illi in quocumque loco contulit, & quicquid ex diverſis partibus tam in Italia quàm Burgundia vel Francia, legali ordine & hereditario jure ipſi Hermingardi, Filioque ejus Hludowico, ut praetulimus, pertinet: cum omni ſcilicet integritate earundem rerum atque familiarum, de poteſtate & contradictione omnium illis aequanimiter transfundimus, atque perhenniter confirmamus, ita ſane, ut ſi quis qualibet temeritate amodo quippiam horum, quae ad ipſas perſonas nobis conſanguineas legaliter pertinet, contradicere quocumque argumento auſus fuerit, centum Libras auri optimi compoſiturum ſe noverit,* medietatem Palatio noſtro, *& medietatem eidem Neptae noſtrae, Filioque ſuo, & Filiabus, dilectiſſimis noſtris. Et ut haec noſtra confirmationis auctoritas firmior habeatur, ac ab omnibus verius certiuſque credatur, manu propria ſubter eam firmavimus & Bulla noſtra ſigillari juſſimus.*

Signum *Domni Karoli Imperatoris Auguſti.*

Fredebodus Cancellarius ad vicem Liutberti Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Da-

Data III. Idus Auguſti, Anno Incarnationis Domini DCCCLXXXVII. Indictione V. Anno Regni ejus XII. Imperii autem VI.

Actum Juſtunoa Curte Regia, in Dei nomine feliciter. Amen.

Deeſt Sigillum plumbeum olim appenſum.

Caroli Craſſi Imperatoris Praeceptum, quo confirmat quaecumque Wichbodus Epiſcopus Parmenſis, & Wulgunda Sanctimonialis acquiſierant a variis Eccleſiis & perſonis, Anno 887.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Karolus divina favente clementia Imperator Auguſtus. Ad hoc nos ad Imperii faſtigium ſublimatos non ambigimus, ut omnium maxime Romanae Eccleſiae utilitatibus conſulamus, atque ea que illa ſtatuerit per creditam ſibi diſpenſationem, violari poſtmodum non permittamus per noſtram Imperialem auctoritatem. Quapropter omnium fidelium ſanctae Dei noſtrumque preſentium ſcilicet ac futurorum noverit univerſitas, quod vir venerabilis ſanctae Parmenſis Eccleſiae Epiſcopus Wichbodus *adiit excellentiam noſtram per dilectum fidelem & ſanctiſſimum* Archiepiſcopum Liutbertum, *ut noſtrae Imperialis auctoritatis edicto confirmaremus illi omnes res mobiles & immobiles omnino in integrum quaſcunque per Pontifices Romanae Eccleſiae, ſeu Archiepiſcopo Ravennati, vel Epiſcopis Bononienſibus per precepta vel per emfiotheſeos munimina vel libellos, vel qualemcunque ſcripturam, ſeu per quodlibet titulum & qualecumque argumentum in tota Pentapoli & Romania ipſe &* Vulgunda *adquiſierunt. Cujus precibus aurem adcomodantes, hoc noſtrae munificentiae Preceptum ſcribere juſſimus per quod ipſi Wibbodo & Vulgundae concedimus, & ſecundum ſcripturas illorum confirmamus & in perpetuum corroboramus omnes res & familias utriuſque*

A *ſexus, quaecumque omnino per quotlibet titulum cujuſcumque ſcripturae vel quamlibet transferſionem de Romana Eccleſia ex quacumque perſona adquiſierunt, vel in antea adquirere potuerint, ſive Vadum Fabricae cum Villa, quae dicitur Cucurana, & Sanctum Stephanum, qui dicitur Sancta Hieruſalem, & Sanctum Archangelum, & Paternum, Sanctum-*

B *que Proſperium in Panialo, & ſanctum Ambroſium & Sanctum Iſaiam, Sanctumque Johannem Catapateria, & omnibus ad ipſas Eccleſias pertinentibus vel aſpicientibus, Caſis, Maſſariciis, Capellis, Vineis, Pratis, Silvis, aquis, aquarumque decurſibus, omnia & in omnibus omnino in integrum quicquid in tota Romana Eccleſia, vel de Mona-*

C *ſterio Nonantulae adquiſierunt pro quodlibet exquiſitum argumentum, vel in antea adquirere potuerint tam Wibbodus Epiſcopus quàm Vulgunda Deo dicata, totum in integrum ſine ulla exceptione vel minoratione ipſi Wibbodo vel Vulgunde, ſeu cui illi dederint vel ſignificaverint, per hujus Precepti paginam concedimus & confirmamus, atque ſub*

D *noſtrum Munburd & defenſionem ſeu immunitatem includimus, atque precipiendo jubemus, ut nulla illis ſubtractio vel minoratio de cunctis, que in finibus totius Romaniae quolibet modo conquiſitum habent, vel in antea conquiſierint, a qualibet inferatur perſona;*

ſed

A *ſed liceat eis quiete & pacifice frui & tenere ſine moleſtatione vel lite noſtris ſucceſſorumque noſtrorum temporibus. Si quis autem contra hanc noſtram .... mationem, ſeu confirmationem atque m.... & immunitatem venire preſumpſerit, & predicto Wibbodo ſeu Wulgunde de omnibus ſupradictis per omnes fines Romaniae in parvo vel in toto moleſtaverit, ſeu damnietatem intulerit, LXX. Libras auri culpabilis judicetur, & exſolvere cogatur* medietatem noſtro Palatio, *& medietatem jam dictis Wibbodo & Wulgunde Deo dicatae, vel cui ipſi dederint. Et ut haec noſtrae confirmationis auctoritas certior habeatur, & diligentius obſervetur, manu propria ſubter firmavimus, & de anulo noſtro adſignari precepimus.*

Signum *Domni Karoli ſereniſſimi Imperatoris Auguſti.*

Albricus Notarius ad vicem Liutberti Archicappellani recognovi, & ſubſcripſi.

Locus ✠ Sigilli.

Data Anno Dominicae Incarnationis DCCCLXXXVII...... Reliqua deſiderantur.

B Ex incuria illius, qui Diploma, ſecundo loco heic a me nuper evulgatum, ex authentico exſcripſit, factum ſuſpicor, ut habeamus *Annum IV. Imperii* Caroli Craſſi conjunctum cum *die III. Idus Auguſti, Anni DCCCLXXXVII.* Nam uti eviciſſe mihi videor in Diſſertat. XLI. *de Nominibus*, Carolus iſte ineunte Menſe C Martio Anni DCCCLXXXI. Epocham Imperialem cum Romana coronatione numerare coepit. Vide & alterum ſimile Diploma a me ſupra editum in Diſſertat. XI. *de Allodiis*, ubi eaedem Notae; quas certe componere nequeo cum tot aliis monumentis Epocham Imperatoriam Caroli Craſſi referentibus. Interea in D nuper evulgato Diplomate habemus *Ermingardam Neptem* Caroli Craſſi Auguſti. Scilicet eamdem genuere Ludovicus II. Auguſtus & Angilberga Imperatrix, illa videlicet, cui originem ſuam debet Coenobium Placentinum Sancti Sixti, & de qua ſupra actum fuit in Diſſert. XI. *de Allodiis*. Atque heic diſertis verbis memoratur *Hlodovicus Auguſtus genitor ipſius*. Tum in poſtremis tabulis Angilbergae Anno DCCCLXXVII. Menſe Martio ſcriptis, quas Campius in Appendice Tomi I. Hiſtor. Eccleſ. Placentinae adfert, legitur: *Si Emengarda* (ſcribendum *Ermengarda*) *unica mea filia religioſâ veſte induerit.* Sed longe alia ſtudia Ermingardae fuerunt. Eadem enim rapta a Boſone Comite & Duce, fratre videlicet Richildis Imperatricis, eidem poſtea ſacro foedere juncta eſt. Exurgit heic nodus, quem diſſolvendum mihi propono. In Annalib. Bertinianis ad Annum DCCCLXXVI. haec habemus: *Boſo, poſtquam Imperator ab Italia in Franciam rediit, Berengarii Everardi filii factione filiam Hludowici Imperatoris*

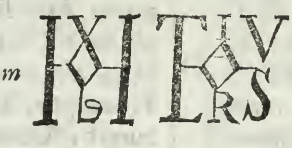
A *toris Hirmengardem, quae apud eum morabatur, iniquo conludio in matrimonium ſumſit*. Ducibus hiſce Annalibus Pagius, San-marthani in Genealog. Franc., Hadrianus Valeſius, aliique matrimonium *Ermingardis* ad Annum DCCCLXXVI. referunt. Sed nuper vidimus agi de eadem Ermingarda in teſtamento Angelbergae Auguſtae matris, uti adhuc puellâ liberâ, idque
B Anno DCCCLXXVII. Quonam pacto haec componenda ſint, quaeris? Reſpondeo, deceptum Pagium, & ceteros eidem concordes, quod non ſatis accurate verba Annaliſtae Bertiniani expenderint. Nuptias *Ermingardae* ille celebratas tradit, *poſtquam Imperator* (Carolus Calvus) *ab Italia*
C *in Franciam rediit*. Atqui Anno tantùm DCCCLXXVII. Septembri aut Octobri Menſe in Franciam Carolus Auguſtus regreſſus eſt. Ergo eodem Anno DCCCLXXVII. & poſt Angelbergae Auguſtae teſtamentum, Ermingarda Boſoni nupſit. Annaliſta Saxo, Regino, Marianus Scotus, & alii, nuptias ejuſmodi celebratas Ticini
D Anno eodem DCCCLXXVII. ſcribunt coram ipſo Auguſto *tanto apparatu, tantâque ludorum magnificentiâ, ut hujus celebritatis gaudia modum exceſſiſſe ferantur*. Quare ejuſmodi nuptiae peractae fuerunt Anno DCCCLXXVII. poſt Martium Menſem, ideoque concordes pergunt cum teſtamento Angilbergae Hiſtorici veteres.

Januario Menſe Anni DCCCLXXXVII. vivere deſiit Boſo Ermingardae maritus, Rex Provinciae dudum antea creatus, ac filium reliquit *Ludovicum* nomine, cujus eſt mentio in hoc eodem Diplomate, poſt Boſonis mortem impetrato. Ludovicus iſte poſtea Romae coronam Imperii accepit Anno DCCCC. Non unam tantùm filiam Boſoni Regi ſuperſtitem fuiſſe, ut San-marthani tradunt, ſed plures, ex hoc eodem Diplomate colligimus. Ceterum in hiſce tribus Diplomatis, dimidium multae, a violatoribus Imperialis edicti auferendae, ad *Palatium*, hoc eſt ad Caeſareum ſivè Regium Fiſcum ſpectaſſe jam vidimus. Eamdem verò formulam invenio in aliquot Diplomatis Widonis Auguſti & Lamberti, atque in duobus Privilegiis Berengarii I. Italiae Regis, quorum alterum datum eſt Anno DCCCXCIX. alterum DCCCCII. ut alia omittam. Ludovicus etiam III. Auguſtus, de quo nuper fuit ſermo, in Diplomate Anni DCCCCI. paria habet. Sunt & Hugonis ac Lotharii Regum Italiae Praecepta, in quibus eadem vox occurrit. Unum tantummodo proferam e Tabulario celeberrimi Monaſterii Sublacenſis deſumtum, & *actum juxta Romam in Monaſterio Sanctae Virginis Agnetis*: quod ad Hiſtoriam eorum temporum illuſtrandam ſine animadverſione dimittendum non eſt.

Hugo & Lotharius Italiae Reges Monaſterio Sublacenſi S. Benedicti Curtem Salam elargiuntur, Anno 941.

E *IN nomine Domini Dei noſtri. Hugo & Lotharius divina providente clementia Reges. Regalem dignitatem in hoc augmentari ſperamus, ſi de ſtatu Eccleſiarum providere diſpoſuerit, augmentando frequentibus donis. Quocirca omnium fidelium ſancte Dei Eccleſie, noſtrorumque preſentium & futurorum devotio noverit, qualiter* Sigefredus *ſancte* Parmenſis Eccleſie *venerabilis* Preſul,

ſul, *noſterque dilectus fidelis, dominationi noſtre ſuggeſſit, ut pro Cenobio Sancti Benedicti ſito Sublaco in territorio Campanino, Monachiſque ibidem Domino militantibus, concederemus Cortem unam juris Regni noſtri, poſitam in Gaſtaldatu Turano, que Sala dicitur. Cujus ſuggeſſionibus libentiſſime aurem accommodantes, pro Dei amore, remedioque noſtrarum animarum, predicto Cenobio Sancti Benedicti ſito Sublacu, Fratribuſque ibidem pro tempore Domino famulantibus, per hoc noſtre authoritatis Preceptum prefatam Cortem hactenus juris Regni noſtri pertinentem, que Sala dicitur, cum omni ſua pertinentia omnibuſque rebus ibidem aſpicientibus, conjacentibus in territoriis & finibus Sublacum, & Ciguli, & Reate, atque Savini, prout juſte & legaliter poſſumus, donamus, penituſque concedimus atque largimur, & de noſtro jure & dominio in prefati Cenobii jure & dominio ad uſum Monachorum & ſumptum omnino transfundimus ac delegamus in integrum: ut habeant, teneant, firmiterque poſſideant ipſi, ſucceſſoreſque illorum, fruanturque jure quieto, omnium hominum contradictione remota. Confirmamus etiam & corroboramus predicto Cenobio Sancti Benedicti omnes res & familias, que ibidem collate ſunt ab Imperatoribus ſeu Regibus predeceſſoribus noſtris, reliquiſque fidelibus Deum timentibus, per hoc noſtre authoritatis Preceptum, ut deinceps ipſi ſecure fruantur in perpetuum omni controverſia procul remota. Si quis igitur hoc noſtrae authoritatis Preceptum, ſeu confirmationis Statutum aliquando infringere conatus fuerit, ſciat ſe compoſiturum auri obtimi Libras centum,* medietatem Palatio noſtro, *& medietatem pretexato Cenobio. Quod ut verius credatur, diligentiuſque ab omnibus obſervetur, manibus propriis roborantes, anulo noſtro inſigniri juſſimus.*

Signa piiſſimorum Principum *Hugonis & Lotharii sereniſſimorum Regum.*

Giperandus Cancellarius ad vicem Boſonis Epiſcopi & Archicancellarii recognovi.

Data VII. Kalendas Julii, Anno Dominice Incarnationis DCCCCXLI Regni verò Domni Hugonis piiſſimi Regis XV. Lotharii verò item Regis X. Indictione XIV.

Actum juxta Romam in Monaſterio Sancte Virginis Agnes.

Fiſci tamen vocabulum Regibus & Auguſtis Francis minime ignotum fuit; immo ſaepe ab iis uſurpatum video; ac potiſſimum quum ab ejus poteſtate immunia ſacrorum locorum bona decernebant. Neque enim abſoluta tunc erant a Principum imperio, atque a publicis tributis, bona contributa Eccleſiis, niſi immunitas ab iiſdem Principibus conceſſa acceſſiſſet. In eum finem formula haec adhibebatur: *Et quidquid de praedicti Monaſterii poſſeſſionibus Fiſcus noſter ſperare poterat, totum nos pro aeterna*

remu-

remuneratione adipiſcenda Monaſterio eidem concedimus. Clariſſimi viri Baluzius & Mabillonius complura Diplomata in Galliis data edidere, in quibus eadem dicendi forma occurrit. Ego rem exemplis ex Italia petitis confirmabo. Priora duo deſumta fuere e Tabulario inſignis Baſilicae San- A cti Julii de inſula in Riparia Sancti Julii Dioeceſis Novarienſis, mihique ſuppeditata ab humaniſſimo viro Antonio Maria Bonino ejuſdem Baſilicae Canonico, curante Amico olim meo & viro Clariſſimo Lazaro Auguſtino Cottâ.

Diploma Ludovici II. Auguſti, per quod Dodoni Novarienſi Epiſcopo omnia Privilegia ac jura confirmat, Anno 854.

IN *nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti Dei aeterni, Hludovicus gratia Dei Imperator Auguſtus, inviciſſimi* Domni Imperatoris Hlotarii *filius. Si erga loca divinis cultibus mancipata propter amorem Dei in eiſdem locis ſibi famulantibus beneficia oportuna largimur, praemio nobis apud Dominum aeternae remunerationis rependi non diffidimus. Idcirco omnium fidelium ſanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque praeſentium & futurorum noverit ſollertia, quia adiens ſerenitatem culminis noſtri* Dodo Novarienſis Eccleſiae Epiſcopus, *detulit obtutibus noſtris quaſdam auctoritates, in quibus continebatur, qualiter piae recordationis* Hludovicus Avus noſter *praeſtantiſſimus* Imperator, *ac Domnus &* genitor noſter Hlotarius *ſereniſſimus* Auguſtus *praefatam Sedem, quae eſt conſtructa in honore ſanctae Dei Genitricis ſemperque Virginis Mariae, & Sancti Gaudentii, ubi ipſe praecioſus Sanctus corpore requieſcit, cui etiam auctore Deo idem Epiſcopus praeeſſe dignoſcitur, cum rebus & hominibus ad eandem Sedem legaliter pertinentibus vel aſpicientibus, ſub ſua ſuſcepiſſet tuitione & immunitatis defenſione: idcirco jam dictus Epiſcopus noſtram exoratus eſt celſitudinem, ut ſecundum ſupradictorum Imperatorum auctoritates Avi & Patris more ſequentes noſtram adderemus confir-* B *mationem. Cujus petitioni ob amorem Dei, & reverentiam Sanctae Mariae Virginis & Sancti Gaudentii precibus annuentes, hanc noſtrae auctoritatis immunitatem defenſionis gratiâ pro divini cultus honore & animae noſtrae remedio fieri juſſimus, per quam praecipimus, atque omnimodis jubemus, ut nullus Judex publicus vel quilibet ex judiciaria* C *poteſtate in Eccleſias aut loca vel agros ſeu reliquas poſſeſſiones, quas moderno tempore in quibuslibet pagis, villis, & territoriis infra ditionem Imperii noſtri juſte & legaliter memorata tenet vel poſſidet Eccleſia, ſive ea, quae deinceps in jure ipſius Sancti loci voluerit divina pietas augeri, ad cauſas judiciario* D *more audiendas, vel fodra exigenda, aut manſiones vel paratas faciendas & fidejuſſores tollendos, aut homines ipſius Eccleſiae diſtringendo, nec ullas redhibitiones aut illicitas occaſiones requirendas, noſtris & futuris temporibus ingredi audeat, vel ea quae ſupra memorata ſunt, penitus exigere praeſumat. Sed liceat memorato Praeſuli, ſuiſque ſucceſſoribus res praedictae Sedis cum om-* E *nibus ſibi ſubjectis rebus & hominibus ad eam aſpicientibus vel pertinentibus, ſub tuitionis atque immunitatis noſtrae defenſione, remotâ totius judiciariae poteſtatis inquietudine, quieto ordine poſſidere, ... atque pro incolumitate no-*

noſtra, ſive etiam totius Imperii a Deo nobis collati & ejus clementiſſima miſeratione per immenſum conſervandi una cum Clero & Populo ſibi ſubjecto, jugiter Domini miſericordiam exorare delectet. Et quidquid de praefatae Eccleſiae rebus jus Fiſci exigere poterat, *ideſt Annona, Vinum, Caſeum, Pulli, Ova, Caſtaneae, fructuſque meſſis atque lentibus gignitur pluratica, calcem, venationes, vel ceterorum alia, in integrum praefatae concedimus Eccleſiae, ſcilicet ut perpetuo tempore ad peragendum Dei ſervitium augeatur & ſupplementum fiat. Si verò aliquis hanc noſtram auctoritatem violare praeſumpſerit, aut in praenominatis rebus aliquid contra hanc noſtram Inſtitutionem injuſte intulerit, ſciat ſe ſecundùm legem infractae immunitatis modis omnibus diſtringendum. Et ut haec noſtrae tuitionis atque immunitatis praeceptio firmior habeatur, & per futura tempora melior conſervetur, manu propria ſubtus eam firmavimus, & annuli noſtri impreſſione aſſignari juſſimus.*

Signum *Hludovici piiſſimi Auguſti.*

Data Nonis Junii, Anno Chriſto propicio Imperii Domni Hlotharii glorioſiſſimi Auguſti XXXV. & Hludovici filii ejus piiſſimi Imperatoris in Italia V. Indictione II.

Actum in Brixia Civitate, in Dei nomine ſeliciter. Amen.

Dodonem hunc Novarienſem Epiſcopum Ughellius Tom. 4. Ital. Sacrae, *Oddonem* appellat. En alterum Diploma, in quo tamen Monogramma animadvertas velim ab aliis diverſum. Panvinius in Lib. de Roman. Principibus duplex etiam Carlomanni Monogramma adfert.

Confirmatio jurium ac privilegiorum Novarienſis Eccleſiae, facta à Carlomanno Italiae Rege Notingo ejus Sedis Epiſcopo Anno 878.

I*N nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Karlomannus divina favente clementia Rex. Si erga loca divinis cultibus mancipata propter amorem Dei, & in eiſdem locis ſibi famulantibus beneficia oportuna largimur, praemio nobis apud Dominum aeternae retributionis rependi non diffidimus. Idcirco omnium fidelium ſanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque, ſcilicet praeſentium & futurorum noverit induſtria, quia adiens ſerenitatem culminis noſtri* Notingus Novarienſis Eccleſiae Epiſcopus *detulit obtutibus noſtris quandam auctoritatem, in qua continebatur, qualiter piae recordationis* Hludovicus Imperator Conſobrinus noſter *confirmaverat Praecepta* Avi noſtri Hludovici *ſereniſſimi* Auguſti, *nec non & auctoritatem* Patrui noſtri Hlotharii *piiſſimi* Imperatoris *genitoris ſui, qualiter beatam Sedem, quae eſt conſtructa in bo-*

no-

A *vore Sanctae Dei Genitricis ſemperque Virginis Mariae, cui etiam auctore Deo idem Epiſcopus preeſſe dignoſcitur, cum rebus & hominibus ad eandem Sedem legaliter pertinentibus vel aſpicientibus, ſub ſua ſuſcepiſſe tuitione, atque immunitatis defenſione. Idcirco jam dictus Epiſcopus noſtram deprecatus eſt celſitudinem, ut ſecundùm ſupradictorum Imperatorum auctoritates, parentum noſtrorum morem ſequentes, noſtram adderemus. Cujus petitione ob amorem Dei, & reverentiam Sanctae Mariae Virginis, & Sancti Gaudentii precibus annuentes, hanc noſtrae auctoritatis, immunitatis, & defenſionis gratiam pro divini cultus amore &c.* (ut in ſupra deſcripto Ludovici Diplomate) *exorare delectet. Inſuper etiam volumus atque omnimodis praecipimus, ut Eccleſia beati Clementis Martyris Chriſti, quae injuſte inde ablata fuit, & malo ingenio ſubtracta, ad ſupradictam Sedem pertineat cum omnibus adjacentiis & pertinentiis ſuis. Volumus ergo, ut* quidquid de praefatis Eccleſiis, B rebus Jus Fiſci exigere poterat, *ideſt annona, vinum, caſeum, pulli, ova, caſtanearum, fructuſque meſſis que lentibus que gignitur pluſtatica, calcem, venationes, vel ceterorum talia, in integrum Eccleſiis concedimus, ſcilicet ut perpetuo tempore ad peragendum &c.* (ut alio in Privilegio.)

Signum Domni *Karlomanni ſereniſſimi Regis.*

Baldo Cancellarius ad vicem Theotmari Archicancellarii recognovi.

Data IV. Kalendas Novembris, Anno Chriſto propitio Primo Regni Domni Karlomanni ſereniſſimi Regis Italiae, Indictione XI.

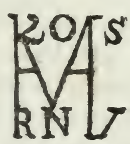
Actum Piſcariae, in Dei nomine feliciter. Amen.

C Retuli ad Annum DCCCLXXVIII. hoc Privilegium, Piſcariae datum, hoc eſt, ut opinor, in Oppido *Peſchiera* appellato Veronenſis agri, perſuaſum habens, Indictionem heic adhibitam, non immutatam menſe Septembri. Atque ut certior Indictionis ab eo Rege uſurpatae notitia habeatur, ſimulque Annorum Regni illius, juvat alia duo ejuſdem Regis Diplomata addere, ſimulque cenſurae Lectorum ſupponere. Primum autographi notas praeferens, egomet oculis luſtravi Brixiae in Archivo inſignis Monaſterii Monialium Sanctae Juliae.

Carlomannus Italiae Rex Hilloni fideli ſuo Curtem unam largitur, Anno 879. ſeu potius 878.

D *IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Karlomannus divina favente clementia Rex. Si de rebus terrenis, quas divina conſecuti ſumus clementia, quibuſcumque fidelibus noſtris auxilia prebere ſatagimus, non ſolùm Regium*

morem decenter implemus, eoſque in noſtro ſervitio promptiores efficimus, verùm etiam & premia nobis inde aeterna provenire liquido credimus. Quapropter noverit induſtria omnium fidelium Sanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque preſentium & futurorum, qualiter quidam dilectus fidelis noſter nomine Hillo *per* Eginolfum Dapiferum noſtrum, *atque per* Alamannum *dilectum* Venatorem noſtrum *petiit culmen regalitatis noſtrae, ut illi quaſdam res noſtrae proprietatis in proprietatem donaremus. Nos verò ob amorem Dei ejuſque fidele ſervitium dedimus prefato Hilloni in* Comitatu Priſſano in loco, qui dicitur Ritolfa, *Curtem illam cum domibus & aedificiis omnibus, & hobas, hoc eſt ſortes, pleneos quatuordecim, cum mancipiis utriuſque ſexus, cum agris cultis &c. cum Silva illa, quae dicitur Cavallara, quae jacet juxta fluvium Laram, finiens inferius in Ollam fluvium, ſuperius in locum, qui dicitur Trazun, cum exitibus & reditibus, cum tributis & omnibus pertinentiis mobilibus & immobilibus, queſitis & inqueſitis. Haec verò omnia in omnibus predicto Fideli noſtro in proprietatem dedimus per hoc preſens Preceptum noſtrum, & de noſtro jure ſibi in jus & proprietatem donamus atque transfundimus, quatenus ea omnia jure hereditario teneat perpetualiter atque poſſideat, liberam etiam poteſtatem in omnibus habeat tenendi, donandi, vendendi, commutandi, vel quicquid ſibi placuerit faciendi, nullo amplius, quod abſit, Succeſſore noſtro hanc noſtram traditionem preſentis auctoritatis irrumpente, aut mutante, ſeu in aliqua parte minorante; ſed firma & inconvulſa in aevum permaneat. Volumus autem ut ipſas res noſtrae largitionis ſub tuitione Regali, ſeu Imperiali omnibus futuris temporibus permaneant non ſolum ſub noſtro Mundburdio, ſed & Succeſſorum noſtrorum in aevum exiſtant. Quod ſi quis contemptor, aut violator extiterit hujus Precepti, & res eaſdem injuſte invadere preſumpſerit, aut Servos vel Ancillas injuſte conſtrinxerit, ſeu & Liberos homines res illas poſſidentes, trecentos Mancuſos auri rectiſſimi ponderis exſolvat,* medietatem Palatio noſtro &c.

Signum Domni *Karlomanni invictiſſimi Regis.*

Madalwinus Notarius ad vicem Theotmari Archicappellani recognovi & ſubſcripſi.

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Data VIII. Idus Julii. Anno III. Regni Domni Karlomanni ſereniſſimi Regis in Bavaria, & in Italia II. Indictione XII.

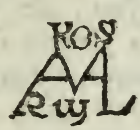
Actum ad Otinga Curte Regia, in Dei nomine feliciter. Amen.

Alterum Diploma archetypum adſervatur in Tabulario Monachorum Benedictinorum Sancti Sixti Placentiae. In eo Carlomannus *Angilbergam* antea Ludovici II. Auguſti conjugem, *Sororem noſtram* appellat: quam appellationem examini ſubjectam habes ſupra in Diſſertat. XI. *de Allodiis.*

Car-

Carlomanni Italiae Regis Diploma, quo Angilbergae Imperatrici viduae concedit quaedam bona ad utilitatem Monaſterii Sanctae Reſurrectionis ab ipſa fundati; Anno 878.

IN nomine ſanctae & individuae Trinitatis. Karlomannus divina favente gratia Rex. Habentes prae oculis ſemper divinum ſupremi Judicii examen, profuturum nobis in aeternitatis vita non dubitamus, ſi de commiſſis ad regendum, & ab omnipotente terrarum collatis poſſeſſionibus, ad honorem & cultum praeſentis vitae decurſu famulantibus ipſi aliquid conferimus. Quapropter notum ſit omnibus ſanctae Dei Eccleſiae fidelibus, noſtris praeſentibus, ſcilicèt & futuris quia Angilberga ſoror noſtra *amantiſſima, humiliter noſtram petiit clementiam, quatenus terram juris publici de Comitatu Placentino habentem juges tredecim ſecus viam publicam, quae ab Urbe Placentia ad Placentinum Portum ducit, quaeque coheret ex parte Orientali conferto pomorum Monaſterii Sanctae Reſurrectionis, quod eadem Angilberga Auguſta noſtra a fundamentis coſtruxit, atque molendinum unum juxta Baſelicam Sanctae Brigidae cum ſolo & decurſu aquae a via fluentis uſque in Foſſam Auguſtam, ſimulque cum terra juxta eundem molendinum ſita & de praedicto Comitatu attinentem, habente ſcilicet per menſuram tabulas quadringenta, cui ab Oriente* A *terra ejuſdem Comitatus adjacet, ab Aquilone murus praeſcriptae Civitatis adhaeret, ab Occidente verò & Meridie viae publicae coherent, causâ aeternae mercedis eidem Coenobio beatae Reſurrectionis propter ſui commoditatem concederemus. Cujus deprecationi aurem clementiae noſtrae inclinantes, praeſcriptam terram uſque ad juges tredecim, nec* B *non etiam praenominatum molendinum ſimul cum terra ſibi coherente, ſicut per menſuram & fines atque coherentias habente tabulas quadringenta, videlicet uſque ad terram ejuſdem Comitatus, & murum ipſius Civitatis, atque vias publicas decernitur, una cum ripa & alveo rivi a via decurrentis uſque in jam dictam Foſſam Auguſtam, ſaepe dictum* C *Monaſterium jure proprietario habendum concedimus, ac perpetuo aeternae remunerationis gratia confirmamus, ita ut nullus deinceps reipublicae procurator, vel quilibet temerator invadere vel contradicere praeſumat. Quod ſi fecerit, triginta libras auri ſe noverit multandum. Et ut verius credatur, diligentiuſque ab omnibus obſervetur, manu* D *propria ſubter confirmavimus, & anuli noſtri impreſſione inſigniri praecepimus.*

Signum *Karlomanni invictiſſimi Regis.*

Madalwinus Notarius ad vicem Theotmari recognovi & ſubſcripſi.

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Data II. Nonas Octobris, Anno III. Regni Karlomanni invictiſſimi Regis in Bawaria, & in Italia II. Indictione XII.

Actum in Bawaria ad Hobbaërabab, Curte Regie, in Dei nomine, feliciter. Amen.

Habemus in hiſce Diplomatis *Indictionem XII.* tam Julio Menſe, quàm Octobri decurrentem, atque adeo conjunctam cum toto Anno DCCCLXXIX. quo decurrebat *Annus II.* Regni Carlomanni. Lucenſis tamen Civitas in privatis Chartis tunc uſurpare conſuevit Indictionem praecedentibus Kalendis Septembribus inchoatam. Ut ergo certius teneamus annos Regni a Carlomanno initi, accipe quae in tabulis illius Urbis animadverti. Ibi Charta legitur ſcripta *Regnante Domno noſtro Karlomanno piiſſimo Rege, Anno Regni ejus, poſtquam Deo propitio in Italiam ingreſſus eſt, Primo, pridie Idus Novembris, Indictione Duodecima;* in qua *Gerardus Epiſcopus* quaedam praedia permutat, & *Adalbertus Dux* ad ea aeſtimanda quoſdam viros mittit. Is eſt Annus DCCCLXXVIII. Altera Charta exarata fuit *Regnante &c. Anno Regni &c. Secundo VI. Kalendas Martias, Indictione Duodecima,* & alteram permutationem complectitur cum hiſce verbis. *Super hanc commutacione ſecundùm legem direxit Gherardus Epiſcopus Miſſo ſuo, ideſt Saxſo Archipresbitero &c.* & *Adalberto Comite direxit Miſſo ſuo &c.* Is eſt Annus DCCCLXXIX. Rurſus eſt Charta ſcripta *Anno Secundo, III. Nonas Septembris, Indictione Terciadecima,* cujus en prima verba: *Manifeſtus ſum ego Ildebrando in Dei nomine Comes filius bonae memoriae Eribrandi &c.* Deſignatur heic Annus DCCCLXXIX. Hiſce adjunge Diploma ejuſdem Carlomanni, editum in Chronico Caſaurienſi part. II. Tomi II. Rer. Italicar. & promulgatum *Decimoſeptimo Kalendas Novembris, Anno Secundo Regni Carlomanni Indictione Decima. Actum Papia.* Ideſt Anno DCCCLXXVII. Collige nunc rationes. Si recte ſe habet *Indictio decima* in Caſaurienſi Diplomate, neque ibi reſtituenda eſt *Indictio Decima tertia.* Carlomannus Octobri Menſe Anni DCCCLXXVII. verſabatur in Italia, atque in ipſa Urbe Ticinenſi, eoque Menſe ineunte Rex Italiae renuntiatus nondum videtur. Quod ſi in eodem Diplomate Caſaurienſi ſignatur tantùm *Annus Secundus Regni,* ſubintelligendum erit Bajoariae, non autem Italiae. Itaque is Italiae Rex appellatus fuerit inclinante Octobri Menſe eodem Anno DCCCLXXVII. quam dignitatem ſeu titulum per totum Octobrem Anni DCCCLXXIX. retinuit. Quippe vidi Chartam in Archivo Canonicorum Mutinenſium ſcriptam *Regnante Domno noſtro Carlomanno hic in Italia Tertio, die XXVII. de Menſe Octuber, per Indictione Terciadecima.* Haec ad Chronologiam Regum Italiae recte ſtatuendam indicaſſe mihi licuerit.

Denique *Fiſcus,* antiquis etiam temporibus ſuâ *Camerae* nomine venire coepit, quam appellationem ubique adhuc ſervat. Si verum eſt Diploma Deſiderii Langobardorum Regis, editum a Margarino Tom. 2. Bullarii Caſinenſ. Conſtitut. 13. ibi dimidium multae perſolvendum ſtatuitur *Camerae noſtrae.* Sed de hoc alii judicent. Quod certum eſt, refert Eginhartus teſtamentum Caroli Magni, in quo ſumme pius Imperator Eccleſiis ac pauperibus erogandos juſſit *theſauros ſuos, & pecuniam, quae in illa die in Camera ejus inventa eſt.* Rurſus memorat *omnem ſubſtantiam atque ſupellectilem ſuam, quae in auro & argento, gemmiſque & ornatu Regio in Camera ejus inveniri poterat.* Infra haec explicat, addens: *ut ſunt cortinae, ſtragula, tapetia, filtra, coria, ſagmata, & quidquid in camera atque veſtiario ejus eo die fuiſſet inventum.*

tum. Haec Fiſcum ſignificare creduntur Du-Cangio, & reapſe poſtrema haec verba ille in Gloſſario Latino adferens, pro *Fiſco Imperatoris* interpretatur. Idem quoque Carolus M. in Capitulari Anni DCCCXIII. num. 19. Tom. I. editionis Baluzianae, de Ancillis Fiſco obnoxiis agens, ait *Habeant ex partibus noſtris lanam & linum, & faciant ſarcillos & camiſilos, & perveniant ad Cameram noſtram*. Verùm haec omnia ſubobſcura mihi videntur, neque ſane certos adhuc nos faciunt, *Camerae* vocabulum jam tum fuiſſe adeo familiare, ut nemo non intelligeret, *Fiſcum* per illud deſignari, quum Cellarium, Veſtiarium, aliaſque Regales officinas deſignaſſe potuerint. Certe nullum hactenus ſe mihi obtulit Diploma indubitatae fidei, a Carolo Magno & Ludovico Pio emiſſum, in quo *Camerae* mentio habeatur. Vide quae Baluzius & Mabillonius edidere. Addo ſuſpicionem fraudis aliquam mihi ſuboriri, quoties in illius aevi Privilegiis *Cameram* memoratam offendo. In Tomo 2. Bullar. Caſinenſ. Conſtitutio 23. Caroli Magni legitur, ubi multam indicit; hoc eſt *auri optimi Libras mille, medietatem Camerae noſtrae, & medietatem praedicto Monaſterio*. Sed confictum, aut certe a bono Margarino incaute tributum Carolo Magno, e veſtigio deprehendas monumentum illud. Ibi enim appellatur *Carolus Magnus Imperator Auguſtus*; quum tamen nulla Diplomata *Magnum* illum dicant, atque hunc titulum vivens ille non acceperit. Scriptum quoque dicitur Praeceptum *Anno ab Incarnatione Domini Jeſu Chriſti Octingenteſimo Secundo, Indictione Decima*. At iſtud abhorret, uti & reliquae illius Privilegii notae chronicae ab aetate

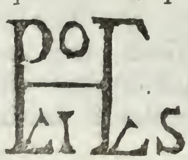
A ac ſtilo Cancellariae Caroli Magni. Ad Carolum Craſſum Auguſtum ſpectat illud Diploma, ſi quidem ſit legitimum; ſed praeter Indictionem alia ſunt, quae ne ipſi quidem tribuendum indicant. Edictum quoque habes in Vulturnenſi Chronico pag. 362. Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. Diploma Pippini Italiae Regis, B datum Anno DCCLXXXVII. ubi eſt *Camerae* mentio, quod uti adulterinum in notis confixi. Illic etiam habetur pag. 371. Privilegium Ludovici Pii datum Anno DCCCXIX. ubi dimidium multae impoſitae perſolvendum dicitur *Camerae noſtrae*. Sed quid ſi de legitimitate iſtius quoque Privilegii dubitandum foret? Antea C nequaquam animadverti: nunc autem moneo, legi illic verba haec: *Obtulit obtutibus noſtris Praecepta Langobardorum Principum & Ducum, videlicet Giſulfi & Sicardi*. Infra memoratur Waldus, ideſt nemus, *qui datus eſt in eodem Monaſterio a Sicardo Principe Beneventanae Civitatis*. Atqui Sicardus Princeps Beneventanus Anno D tantùm DCCCXXXIII. regnare coepit, uti eorum temporum monumenta, in ipſo quoque Vulturnenſi Chronico legenda, evincunt. Qua ergo ratione *Sicardi* mentionem habet Diploma Ludovici Pii datum Anno DCCCXIX.? Mitto, perquam rariſſime in Diplomatis ejus aevi comminationem multae reperiri. Adeſt E in eodem Vulturnenſi Chronico pag. 349. Diploma Caroli Magni confectum, ut videtur, Anno DCCLXXVI. in cujus calce violatores jubentur exſolvere *auri puriſſimi Libras mille, medietatem Camerae noſtrae &c.* Dubitavi in notis de ſinceritate Diplomatis: nunc omnino explodendum contendo, quum ibi Carolus ſe tantummodo inſcribat *Regem*

gem Francorum & Longobardorum ac Patricium Romanorum, & nihilominus *Imperiale* ſuum *Praeceptum*, & *Imperialem* ſuam *inſtitutionem* memoret: quae cum titulo Caroli nondum Imperatoris omnino pugnant. Seriùs ergo invectam opinor in Regum Francorum Praecepta *Camerae* commemorationem, & fortaſſe non ante Ludovicum II. Auguſtum, a quo revera, ejuſque ſucceſſoribus uſurpatam illam invenio. Evulgavit Campius in Appendice Tomi primi Hiſtor. Eccleſ. Placentinae Diploma ejuſdem Auguſti, *Datum III. Idus Octobris*,

A *Indictione XV. Anno Imperii Domni Hludovici Octavo. Incarnationiſque Domini noſtri Jeſu Chriſti DCCCLII.* ubi violatoribus multam irrogat, *medietatem Camerae noſtrae &c.* Infra in Diſſertat. XXVI. *de Militia* animadvertam, pugnare plane contra Hiſtoriam notas iſtas Chronologicas: neque conſueviſſe Ludovicum. II. Dio-
B nyſianam Epocham ſuis inſerere Chartis. Certiora ego rerum documenta nunc proferam, atque ex ejuſdem Placentini Coenobii Sancti Sixti Tabulario, ubi duo haec Diplomata cuſtodiuntur.

Ludovici II. Imperatoris Praeceptum, quo Angilbergae Auguſtae Conjugi ſuae facultatem concedit libere diſponendi de rebus ſuis, Anno 874.

C *IN nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti Dei aeterni. Hludowicus divina ordinante providentia Imperator Auguſtus. Omnium ſanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque fidelium, praeſentium videlicet ac ſequentium comperiat induſtria, eo quod nos ob divinum amorem, & mutuae dilectionis affectum*, Angilbergae *dilectiſſimae* Conjugi noſtrae, *ac conſorti noſtri Imperii, per praeſentem munificentiae noſtrae paginam concedimus & largimur de ſuis propriis rebus tam noſtra ſibi liberalitate donatis, quàm alio quolibet contractu juſte ac legaliter adquiſitis, quomodocumque & qualitercumque diſponendi & ordinandi liberam facultatem, abſque ullo cujuslibet Principis vel Ducis, qui in tempore fuerit impedimento; & cuicumque ipſa dederit, ratum & ſtabilitum modis omnibus eſſe volumus. Si quis autem, quod non credimus, ex proheredibus, ſucceſſoribuſque Imperii noſtri aliquam contra ipſius liberam diſpoſitionem, ſeu ſpontaneam definitionem moleſtiam inferre praeſumpſerit, tamquam ſceleſtus & impius divinarum temerator ſanctionum, aeterno judicio condempnatus partem in futuro habeat cum Principe tenebrarum infernale ignis aeterni & ſulphuris; & in*
D *praeſenti ſupradictae Conjugi noſtrae inquietudinem inferre contra noſtri ſtatuta Praecepti non metuens, centum Libras auri obrizi componere compellatur*, medietatem Imperiali Camerae, *& medietatem ſuprataxatae Angilbergae, cui injuriae naevum intuliſſe probatur. Et ut hoc noſtrae ceſſionis ac piae largitionis pagina inconvulſa permaneat, ma-*
E *nus noſtrae adſcriptione inſignita ex Bulla noſtra ſubter adnotata eſt.*

Signum manus *Domni Hludowici ſereniſſimi Imperatoris.*

Giſel-

Giſelbertus Presbyter & Notarius ſcripſi ex juſſu Imperiali, & ſubſcripſi.

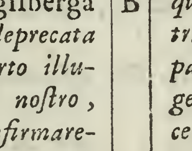
Locus ✠ Sigilli.

Data IV. Idus Octubris, Indictione VIII.

Actum Olonna Curte Imperiali, Anno Imperii Domni Hludowici glorioſiſſimi Imperatoris, Deo propitio XXV. feliciter. Amen.

Ejuſdem Ludovici II. Auguſti Diploma confirmatorium omnium bonorum Gumberti Vaſſi & Miniſterialis, Anno 874.

A *IN nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti Dei aeterni. Hludowicus divina ordinante providentia Imperator Auguſtus. Imperialis munificentia ſi omnibus juſte petentibus debet eſſe larga, multo amplius his, qui familiarius ſibi adſiſtunt. Proinde notum ſit omnibus fidelibus ſanctae Dei Eccleſiae ac noſtris tam praeſentibus quàm & futuris, quoniam a-*
B *mantiſſima Conjux noſtra* Angilberga Imperatrix Auguſta *noſtram deprecata eſt clementiam, quatinus Gumberto illuſtri Vaſſo, fidelique Miniſteriali noſtro, & poſt eum heredibus ſuis confirmaremus omnes res proprietatis ſuae, tam eas, quae ante acceptum Miniſterium ipſe Gumbertus hereditarias vel adquiſitas habuit, quàm eas, quas poſtea con-*
C *quiſivit vel conquiſiturus erat deinceps, ut pro eo quod Miniſterialis non erat, dampnoſae in poſterum non adſcriberetur conditioni. Cujus deprecationem ad effectum perducere, dilectae Conjugis interventu, ratum decernentes, praedicto fideli noſtro Gumberto Gaſtaldio, & ſicut expetiit, poſt ſuum deceſſum heredibus ſuis omnes res ac facultates juſte ſibi pertinentes perpetualiter confirmavimus in integrum, ut ſuperius continetur: quatinus caſſatâ undique controverſiâ liberam facultatem habeant tam ipſe, quàm heredes ſui, vel quibus ipſi dederint, legaliter diſponere & ordinare cuncta, quae in vita ſua adquiſierunt vel adquirere poterint, & abſque alicujus contradictione ſemper quietè poſſidere atque pacifice retinere, & quibuſcumque elegerint conferre. Unde etiam Imperatoria cenſemus liberalitate, ut quicumque hanc noſtram munificentiam eidem Gumberto pro ſuo beneplacito nobis ſervitio conceſſam violare quolibet modo temptaverit, noverit ſe decem millia Mancoſorum aureorum multandum,* medietatem Camerae noſtrae, *& medietatem dicto Gumberto, vel ejus heredibus. Et ut certius credatur, diligentiuſque ab omnibus obſervetur, manu propria ſubter firmavimus, & anuli noſtri impreſſione adſignari juſſimus.*

Signum Domni Hludowici *ſereniſſimi Imperatoris.*

Adalgiſus Diaconus & Notarius juſſu Imperatorio recognovi & ſubſcripſi.

Locus ✠ Sigilli.

Data VII. Idus Octobris, Anno Chriſto propitio Imperii Domni Hludowici piiſſimi Auguſti XXV. Indictione VIII.

Actum Holonna Curte Regia, in Dei nomine feliciter. Amen.

Habemus heic *Imperialis Camerae*, hoc eſt *Fiſci*, ſive Aerarii Regii diſertam mentionem. Fortaſſis ad eadem quoque tempora, atque ad eumdem Auguſtum, niſi potius ad Ludovicum III. pertinet informe Diploma, quod in Tabulario Canonicorum Arretii olim vidi. Membranae vetuſtas, & literarum forma, A germanum monumentum prae ſe ferebant. Verùm illic deſiderabantur ſubſcriptiones: & quod in primis animadvertendum eſt, nimia Latini ſermonis imperitia in oculos incurrebat, ita ut quid de Chartae hujus fide ſtatuam, incertus plane ſim. Sed cuinam uſui talia conficta quaeſo fuiſſent, ſi ficta contenderem?

Mundiburdium ſeu defenſionis Privilegium conceſſum à Ludovico II. Imperatore, ut videtur, Gripponi de Comitatu Arretino, ejuſque familiae & rebus, circiter Annum 870.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Hluduvicus divina favente clementia Imperator Auguſtus. Omnibus fidelibus Sanctae Dei Eccleſiae, hac noſtris tam praeſentibus, quàm & futuris notum eſſe volumus, qualiter Grippo de Comitato Aretino quondam Luponi filius, interventu hac peticione Winegiſii dilectoque fideli noſtro, petiit clementiam noſtram, quatenus pro Dei omnipotentis amore, animaeque noſtrae mercedem eum cum uxore & filiis, cunctiſque rebus mobilibus & immobilibus, ſeu & facultatibus, hac familiis utriuſque ſexu tam Cartarum, Libellarum, ſeu covis titolum inſcriptionis tam de paterna vel de materna, ſeu a quibuſdam hominibus aqueſitae juſte & legaliter vel in antea legibus aquiſtare potuerint, ſub noſtrum mundburd, hac Imperiale receperemus defenſione; quod B *effecimus. Praecipientes ergo jubemus, ut nullus Dux aut Comes vel Vicecomes aut Sculdaſſio, vel ullus publicus Haccionarius vel alia a qualibe magna parvaque perſona per vim obprimere, aut aliquam ſuperimpoſitam contra eum, uxor, filioſque ſuos, homineſque ejus liberos hac ſervos contrarietatem facere praeſumat, nulluſque facultatibus, rebuſque ejus mobilibus & immobilibus* C *invaſionem aut ſuffreccionem aut diminuracionem, vel aliqua injuſta ſuperimpoſita facere ſine legali terminacione facere praeſumat; ſed licead eum cum omnibus quae poſſidet, pro Dei omnipotentis amore, animaeque noſtrae, parentorumque noſtrorum mercedem ſecuri & quieti pacifice vivere, nulla publica ei* D *nocente perſona. Si quis autem contra hanc noſtram Imperialis auctoritatem violator extiterit, & ea, quae ſuperius legitur,*

gitur, non obſervaverit, triginta Libras auri ſe compoſituros agnoſcat, medietatem parti Camerae noſtrae, *& medietatem ſuprataxato Grippo, ejuſque heredes, eorumque hominibus. Ut verius credatur, de anulo noſtro ſubter juſſimus ſigillari.*

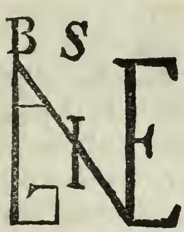
Deſiderantur ſubſcriptiones.

Signum Sigilli ✠ *cerei deperditi.*

Exinde ergo in Diplomatis frequentius *Camerae* nomen uſurpatum invenias. Illud praecipue intueare in compluribus Berengarii I. Regis, qui tamen aliquando non *Cameram* tantùm, ſed *Cameram Palatii noſtri* appellavit, uti exmpla bene multa confirmare poſſunt. Ego dùo tantùm ſeligo. Primum debeo Archivo antiquiſſimi Monaſterii Veronenſis Sancti Zenonis, in quo autographum venuſtiſſimum adſervatur.

Berengarius I. Italiae Rex Attoni fideli ſuo hortum, & horreum in Civitate Veronenſi donat, Anno 889.

IN nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti Dei aeterni. Berengarius Rex. Noverit omnium fidelium ſanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque, praeſentium ſcilicet ac futurorum induſtria, Walfredum *illuſtrem* Comitem, *ſummumque Conſiliarium noſtrum, noſtram adiiſſe munificentiam, exorans eam, quatenus Attoni fideli noſtro Ortum in Civitate Veronae ſitum cum Horreo antiquo, muriſque precingentibus concederemus. Cujus ſupplicationi nos meritò aſſenſum prebere ducentes, praefato Attoni fideli noſtro eumdem Hortum, cui ex una parte Sancti Petri Celaurio, & Sancti Petri cujus domus ibidem eſt conſtructa, & Sancti Zenonis jura coherent, ex alia parte Bundone Presbitero habitante, & ex ceteris partibus publica via currente, ut ipſe Waltfredus dilectus fidelis noſter expetiit, in integrum per hujus Precepti noſtri documentum ad habendum, & quicquid voluerit faciendum proprietatis jure, tam ſibi quàm heredibus ſuis concedimus & firmamus. Contra quod noſtri documenti preceptum ſi quis inſurgere temptaverit, ipſumque infringere, ne temptatum poſſit explere, viginti Libras auri obrizi,* medietatem Camerae noſtrae, *& medietatem, cui ex hoc moleſtia illata fuerit, ſciat ſe compoſiturum. Et ut hoc verius ab omnibus credatur, & diligentius obſervetur, anuli noſtri impreſſionem ſubter juſſimus fieri.*

Signum *Domni Berengarii glorioſiſſimi Regis.*

Adeſt Sigillum ✠ cereum.

Reſtaldus Notarius juſſione Regis ad vicem Adelardi Epiſcopi & Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Data IV. Idus Septembris, Anno Incarnationis Domini DCCCLXXXIX.

Anno verò Regni Domni Berengarii glorioſiſſimi Regis II. Indictione VIII.

Datum Veronae, in Dei nomine, feliciter. Amen.

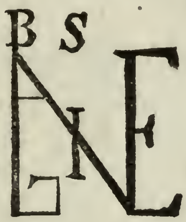
Adhuc in pergamena confixum viſitur cereum Sigillum, in quo caput Berengarii eminet, juvenis admodum, ac puero paene ſimilis, cum epigraphe BERENGARIVS REX. Uti alibi monui, non ea Berengario fuit aetas, quam Aubertus Mireus in Codic. piar. donationum arbitratus eſt, quum Italicum Regnum ſibi A conquiſivit. Teſtem novum do praecedens ipſum Diploma. Atque ibi memoratam tantummodo *Cameram* videas. Exemplum *Camerae Palatii noſtri* nunc accipe ab altero ejuſdem jam Imperatoris Praecepto, quod archetypum cuſtoditur in Archivo Capituli Canonicorum Arretii.

Confirmatio Privilegiorum Eccleſiae Arretinae facta à Berengario Imperatore, Anno *916*.

IN nomine Domini Dei aeterni. Berengarius divina favente clementia Imperator Auguſtus. Noverit omnium fidelium ſanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque preſentium ſcilicet ac futurorum induſtria, Petrum *ſanctae* Aritinae Eccleſiae *ſacerrimum* Pontificem, *dilectumque fidelem noſtrum, ſuppliciter noſtram poſtulaſſe clementiam, quatenus omnes poſſeſſiones & praedia ſuae Eccleſiae ab exordio ſuae conſtitutionis habitas, atque in poſterum habendas ſub omni integritate ſui hoc noſtrae auctoritatis praecepto confirmare omnimodis dignaremur. Cujus devotiſſimam petitionem attentius exequentes, omnes poſſeſſiones, & univerſa praedia ejuſdem Eccleſiae per ſingula loca & vocabula tam in montibus, quamque in planitiebus poſita, atque per diverſa loca & vocabula adjacentia, ſeu omnia dona tam Regum & Imperatorum eidem Eccleſiae conceſſa vel concedenda, omneſque confirmationes de omnibus Plebibus ipſius Eccleſiae ſive Cortis, rebus mobilibus & immobilibus, ſervis, vel ancillis, utriuſque ſexus familiis, aldionibus & aldianis, omnia & in omnibus in ſingulis Comitatibus poſita, ideſt in Aritino, Senenſe, Florentino, atque in Cluſiano, & Caſtro Felicitatis, cum quadam Eccleſia, quae dicitur Sancti* B *Martini...... peculiari, quemadmodum ab uno latere eſt Lacus Major, & ab altero latere praedictus Lacus peculiaris conſiſtit, & cum omnibus piſcariis, quae ſunt poſitae in territorio praenominatae Aritinae Eccleſiae infra aquas, & quicquid a bonis hominibus per cujuſcumque inſtitutionis titulum juſte & legaliter praedictae Aritinae Eccleſiae olim con-* C *lata ſunt, vel futuris temporibus conferenda fuerint, ſub omni integritate per hoc noſtrum Imperiale Praeceptum confirmamus. Statuentes & Imperiali mandato praecipientes, ut nullus Dux, Comes, Vicecomes, vel Judex, aut cujuſlibet judiciariae poteſtatis perſona in plebibus, vel rebus praelibatae Eccleſiae Placita tenere aut qualeſcumque exibi-* D *tiones vel frea exigere audeat; nullus etiam exactor publicus, aut cujuſcumque ordinis homo Liberis aut Servis praeſcriptae Eccleſiae aliquam vim vel contrarietatem inferre praeſumat, ſed liceat praetaxatae Eccleſiae ſecuriter cuncta poſſidere ſua, omnium magnarum, parvarumque perſonarum contradictione vel inquietudine remota. Si quis ergo hoc no-* E *ſtrae confirmationis & tuitionis Praeceptum infringere vel violare quandoque temptaverit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras ducentas,* medietatem Camerae Palatii noſtri, *& medietatem*

tem

tem praedictae Eccleſiae, ejuſque Rectoribus. Quod ut verius credatur, & diligentius ab omnibus per futura tempo- A *ra obſervetur, manu propria roborantes de anulo noſtro ſubter inſigniri juſſimus.*

Signum Domni *Berengarii piiſſimi Imperatoris.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Petrus Epiſcopus & Cancellarius ad vicem Ardingi Epiſcopi & Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Data X. Kalendas Julii, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXVI. Domni verò Berengarii piiſſimi Regis XXIX. Imperii autem ſui primo, Indictione IV.

Actum in Civitate Ravenna in Chriſti nomine, feliciter. Amen.

Omnia fere ſubſequentium Regum atque Imperatorum Diplomata *Camerae* nomen nobis exhibent, illudque noſtris etiam temporibus conſtantiſſime retinetur. Nunc illud mihi inquirendum reſtat, an praeter *Cameram,* ſive *Fiſcum*, aut *Aerarium* Regis aut Imperatoris, jus *Camerae* alicui alteri olim in Italico Regno fuerit, puta Epiſcopis, Ducibus, Marchionibus, Comitibus, iis nempe, qui tunc Italicorum Principum chorum conſtituebant. Nemini autem Eruditorum ignotum eſt, antiquiſſimis temporibus, unis Regibus ac Imperatoribus *Fiſcum* fuiſſe: ſed quando Regalia ac jura Fiſci trasferri coepta ſunt largitione Principum in Primates Regni, ſive Eccleſiaſticos, ſive Saeculares, tunc & iſti quadam ſpecie Fiſci perfrui coeperunt, & *Cameram* ſuam peculiarem conſtituere. Videtur enim *Camerae* vox latiori ſignificatione patere quàm *Fiſci*. Ergo ad Epiſcopos & Abbates quod attinet, quum in ipſos tot olim Re- B galia collata fuerint a Regibus & Auguſtis, nil mirum, ſi conſueverint & ipſi *Cameram,* ſive *Aerarium* proprium habere ac appellare, quo reditus olim a Fiſco Regio percepti, ac multae ab eo antea exactae inferebantur. Romani Pontifices in primis, ex quo ſub Pippino Francorum Rege, & Carolo Magno Auguſto, C non ſolùm Exarchatus, ſed etiam Urbis ac Ducatus Romani dominatione donati ſunt, *Cameram* ſuam habuiſſe videntur, ad quam cenſus, tributa, ac vectigalia deferrentur: Sed in eorum monumentis vetuſtioribus (nimis multa nobis rapuit edax tempus) nullum hujus vocabuli veſtigium hactenus reperi. Fortaſſe D nomine *Veſtiarii* Pontificia Camera olim deſignata eſt. Quippe Hadrianus I. Papa Anno DCCLXXII. Bullam Farfenſibus Monachis dedit, evulgatam in Chronico Farfenſ. Part. II. Tomi II. Rer. Italicarum, in qua decernit, ut in poſterum *Priores Veſtiarii ſanctae Romanae Eccleſiae* Judi-

Judices ſint in cauſſis Monaſterii Farfenſis. *Miccio*, inquit, *Prior Veſtiarii, vel omnes, qui pro tempore poſt ejus deceſſum Priores Veſtiarii extiterint, licentiam habeant poteſtative diſtringendi tam Eccleſiaſticam perſonam, quamque ex militia exiſtentem, vel etiam famulum Eccleſiae &c.* En quanta jam tum foret auctoritas ejuſmodi munere fungentibus. Quod ſolùm tenebras facere poteſt, ea Bulla data dicitur *Imperantibus Domno noſtro piiſſimo Auguſto Conſtantino Imperatore &c.* Quae verba indicant, dominatos adhuc Romae fuiſſe Graecos Imperatores, incertumque proinde eſſe, qua ratione *Priori Veſtiarii*, ſi Miniſter Pontificius erat, auctoritas foret diſtringendi viros militares ſive Seculares. Procedente tempore Archidiaconus Sanctae Romanae Eccleſiae praeeſſe coepit Camerae Pontificiae: ac proinde quum *temporibus Alexandri II. Papae* controverſia orta fuiſſet inter Monaſterium Farfenſe, & alterum in Mica Aurea, *Domnus Hildebrandus venerabilis Archidiaconus* eamdem audivit, ac diremit, uti habetur in eodem Chronico Farfenſi pag. 596. *Actores* autem & *Actionarii* appellati olim Miniſtri, qui nunc Clerici Camerae ejuſdem. Et quoniam nuper monuimus, *Palatii* voce *Cameram* Regum fuiſſe deſignatam, ipſi quoque Romani Pontifices *Palatii Lateranenſis* vocabulum eâdem ſignificatione uſurparunt. Vide Bullam Benedicti Papae VIII. in eodem Chronic. Farfenſi, pag. 518. per quam confirmat Coenobio Farfenſi Caſtellum Buccinianum. Illic adversùs violatorem quemcumque ait: *Inſuper & compoſiturum ſe ſciat auri optimi Libras centum, medietatem in ſacroſancto Lateranenſi Palatio, & medietatem in ſupraſcripto Monaſterio.* Idem repetitur in Brevi recordationis Hugonis Abbatis. Immo alteram Bullam ejuſdem Benedicti VIII. Papae exhibet idem Chronicon Farfenſe pag. 521. confectam Anno MXVII. in qua diſerte fit mentio *Camerae* Pontificiae hiſce verbis. *Qui facere hoc praeſumſerit &c. ſciat ſe compoſiturum centum aureos Mancoſos medietatem Camerae noſtrae, & medietatem &c.* Neque reponas, ex liberalitate Henrici I. Auguſti viri ſancti, Benedictum VIII. Papam latius quam Praedeceſſores fuiſſe dominatum, ut quidam illius Seculi Scriptor affirmat; ſi enim Alberici Romanorum Principis, ſive Tyranni, tempora excipias, conſtat, Romam antea quoque temporali ditioni Pontificum ſubfuiſſe, atque adeo jus inrogandi multas, & Camerae habendae, ad eos ſpectaſſe. Ceterum illud minime praetereundum eſt, in Bullis antiquiorum Pontificum Romanorum anathema quidem, maledictionem, aliaſque ſpirituales poenas conſueviſſe apponi, rariſſime autem pecuniarias, ita ut quum impoſitae multae in iis occurrant, caute circumſpiciendum ſit, ne fraus aliqua interceſſerit. Obſervatam enim eam conſuetudinem non tantùm in confirmandis juribus Eccleſiarum, ſed & in politicis negotiis, atque in ipſis Urbibus, ditioni Pontificiae ſubjectis, video. Cujus rei exemplum unum nunc addere juvat ex Codice MSto Cencii Camerarii excerptum.

Sergii

Sergii IV. Papae Literae, quibus Vediano cuidam Caſtrum Scurienſe titulo emphyteuſis concedit, Anno 1010.

SErgius Epiſcopus ſervus ſervorum Dei, dilecto filio Vediano, Scurienſis Caſtri Domino, ſalutem & Apoſtolicam benedictionem. Manifeſtum eſt Caſtrum, quod Scuria dicitur, temporibus beatae memoriae praedeceſſoris noſtri Papae Silveſtri, ut etiam nunc veſtra relatione comperimus, Regiâ munificentiâ quondam per manus ejuſdem beato Petro fuiſſe collatum, & a te nunc per innovationem ſub Cenſu annuo decem Solidorum Raimundenſis Monetae oblatum. Nos itaque eamdem ſuſcipientes oblationem, quoniam id eſſe tuae voluntatis agnovimus, tibi a manu Beatitudinis noſtrae cum magna devotione ſuſcipienti, & omni poſteritati tuae Caſtrum Scuriae cum omnibus pertinentiis & poſſeſſionibus ejus in perpetuum habere concedimus, & idem protectione Sedis Apoſtolicae communimus. Statuimus enim, ut nulli omnino Eccleſiaſticae, Secularive perſonae facultas ſit idem Caſtrum minuere, infeſtare, vel ſuis uſibus vin- A *dicare, ſed quietum tibi, ſicut a nobis conceſſum eſt, & integrum conſervetur. Si qua igitur Eccleſiaſtica, Seculariſve perſona temere, quod abſit, adversùs iſta praeſumſerit, ſecundo, tertiove commonita, ſi non ſatisfactione congruâ emendaverit, honoris & officii ſui periculum patiatur, aut* excommunicationis *ultione plectatur. Qui verò conſer-* B *vator extiterit, omnipotentis Dei & Apoſtolorum ejus Petri & Pauli gratiam miſericorditer conſequatur.*

Ego Sergius Catholicae Eccleſiae Epiſcopus.

Datum Laterani per manum Gregorii ſanctae Romanae Eccleſiae Cardinalis Presbyteri, III. Kalendas Aprilis, Dominicae Incarnationis Anno Milleſimo C *Decimo, Indictione VIII.*

Accipe nunc & alterum documentum ex praelaudati Cencii Codice MSto deſumtum, ejuſdem emphyteuſis conceſſionem confirmans.

Confirmatio Caſtri Scurienſis in emphyteuſim facta ab Alexandro III. Papa, Amblardo, aliiſque conſortibus, Anno 1162.

ALexander Epiſcopus ſervus ſervorum Dei, dilectis filiis Amblardo, Bernardo, & aliis Dominis Scurienſis Caſtri, ſalutem & Apoſtolicam benedictionem. Manifeſtum eſt, Caſtrum, quod Scuria dicitur, temporibus beati Silveſtri, ſicut ex inſpectione Literarum anteceſſoris noſtri ſanctae recordationis Sergii Papae cognovimus, Regiâ liberalitate per manus ejuſdem beato Petro quondam fuiſſe collatum, & a Vediano quondam ejuſdem Caſtri Domino, me- D *morato praedeceſſori noſtro Papae Sergio, per innovationem ſub annuo cenſu decem Solidorum Raimundenſis monetae fuiſſe recognitum & oblatum. Idem etiam Caſtrum Hubertus, Raimundus, & Sicardus, Domini ipſius loci, praedeceſſori noſtro felicis memoriae Papae Calixto, & per manum ipſius beato Petro, & ſanctae Romanae Eccleſiae re-* E *cognoverunt & obtulerunt. Nos itaque eorumdem anteceſſorum noſtrorum Sergii, atque Calixti, & etiam Innocentii Romano-*

manorum Pontificum, qui Caſtrum ipſum ad jus & proprietatem beati Petri pertinens, ſub Apoſtolicae Sedis protectione ac munitione receperunt, veſtigiis inhaerentes, praefatum Caſtrum ſub beati Petri & noſtra protectione ſuſcipimus, & praeſentis Scripti patrocinio communimus. Statuentes, ut neque Comiti neque alicui perſonae facultas ſit, Caſtrum ipſum auferre, minuere, infeſtare, vel ſuis uſibus vindicare, ſed quietum vobis, ſicut a jam dictis praedeceſſoribus noſtris & nobis conceſſum eſt, & integrum ſub beati Petri jure ac defenſione conſiſtat. Sane ſi quis veſtrum gravius aliquod, quod abſit, fortè commiſerit, pro ejus culpa, niſi & ipſi ejuſdem iniquitatis participes fuerint, alii, & honores eorum minime a divinis interdicantur officiis. Hoc ipſum & de ſubjectis Militibus veſtris praecipimus obſervari. Statuimus etiam ut nulli, niſi Dominis & hominibus ejuſdem Caſtri, liceat infra terminos tenimenti veſtri, Caſtrum aedificare vel munitionem facere. Si quae verò Eccleſiaſtica, Secularisve perſona adversùs homines ejuſdem Caſtri querimoniam depoſuerit, apud Metropolitanum veſtrum, vel Legatum a latere Romani Pontificis deſtinatum, quod juſtúm fuerit, experiatur. Si quis igitur Clericus ſive Laicus temere, quod abſit, adversùs iſta venire tentaverit, ſecundò tertiòve commonitus, ſi non congruà ſatisfactione emendaverit, honoris & officii ſui periculum patiatur, aut excommunicationis *ultione plectatur. Qui verò conſervator exſtiterit, gratiam omnipotentis Dei, & beatorum Apoſtolorum Petri & Pauli obtineat.*

Datum apud Montem Peſſulanum; IV. Kalendas Junii.

In his nullam indici multam vides. Id in aliis quoque compluribus Chartis animadvertas. Quod tamen non ideo dictum velim, ut negem, pecuniariam poenam Camerae Pontificiae, ſeu Lateranenſi Palatio, perſolvendam interdum, vel ante Annum a Chriſto nato Milleſimum fuiſſe impoſitam. Emergere quippe in lucem poſſunt vetuſtiora alia monumenta, in quibus Apoſtolicae Camerae mentionem apertiſſimam reperias. Et reapſe unum, qualecumque ſit, ego producam, quod ex Archivo antiquiſſimi ac celeberrimi Monaſterii Sublacenſis deſcriptum miſit ad me Nicolaus Aloyſia, melioris eruditionis cultor.

Bulla Gregorii Papae V. per quam Petro Sublacenſi Abbati omnia privilegia ac jura confirmat, Anno Chriſti *996*.

Gregorius Epiſcopus ſervus ſervorum Dei, reverentiſſimo ac prudentiſſimo Petro Presbitero & Monacho atque peritiſſimo Abbati venerabilis Monaſterii ſancti Confeſſoris ac patris Benedicti, & ſancte Virginis ſororis ejus Scolaſtice, quod ponitur in Sublaco, tibi tuiſque ſucceſſoribus inibi deſervientibus vel introëuntibus in perpetuum. Si ſemper ſunt concedenda que piis deſideriis congruunt, quanto potiſſimum ea, que pro divini cultus prerogativa eſſe noſcuntur, non ſunt omnino neganda, quia ſunt a largitoribus non ſolùm poſcenda, ſed caritatis titulo procul dubio exigenda. Petiſti nos igitur, quatenus concederemus ſive confirmaremus tue religioſitati ſupradictum tuum Monaſterium Sancti Benedicti & Sancte Scolaſtice, quod ponitur in Sublacu, cum Cellis & Cenobiis, una cum Turre & cuncta ſupellectilia eorum, una cum Specu, ubi bea-

beatiſſimus Benedictus hcremiticam vitam duxit, cum omnia infra ſe & circa ſe cum criptis, & omnia edificia humana, que ibidem nunc ſunt: verum etiam & Lacum cum piſcariis & aquimolis ſuis, inde exiente aqua Palaneto cum piſcariis & aquemolis ſuis, deducente ipſa aqua in loco, qui vocatur Mandra. Item aquemolis & piſcariis ſuis, & pervenit uſque in loco, qui cognominatur de Ferrata, omnia in integrum coherentes. Noſtra namque auctoritate in veſtro Monaſterio ſint confirmata, ut nulla umquam hominum magna, parvaque perſona audeat in ipſa aqua, que vocatur Timida, ſeu in aqua, que appellatur Auguſta, vel in aqua, que dicitur Bullica, neque in Flumicello, neque in aqua de Roccanellum, neque in aqua, que cognominatur Cona, neque in ulla aqua de toto Sublaciano territorio, vel in quolibet de ipſis locis, ſine conſenſu Abbatis ejuſdem Monaſterii per nullius argumentum idem aquimolum dedicare. Et qui hoc fecerit, aquemolum ipſum in ſupradictum Monaſterium occurrat, & in noſtro Palatio compoſiturus exiſtat auri cocti Libras duas. *Item confirmamus vobis detinendum Caſtellum in integrum, qui vocatur Sublacum, cum omnibus ſuis pertinentiis vel adjacentiis, cum omni placito & donatione ſua, una cum glandatico, & herbatico ſuo, atque cuncta publica functione*, ſicuti in noſtro Palatio annuatim perſolvi ſolet. *Seu confirmamus vobis Montem in integro ad Caſtellum faciendum, qui vocatur Auguſta; & Montem qui vocatur Cervaria, cum omnibus earum pertinentiis in integrum. Porro & Caſtellum, quod vocatur Arſule, ſimulque & Caſtellum quod vocatur Anticulum: unumquodque Caſtellum cum Eccleſiis, Cellis, domibus infra ſe & de foris, vineis, terris, campis, pratis, paſcuis, ſilvis, ſale-*

A *ctis, arboribus pomiferis, fructiferis vel infructiferis diverſi generis, puteis, fontibus, rivis, atque fluminibus, cum aquimolis, cum caſtanieta & paludibus, cum montibus & collibus, plagis & appendicibus, cultum & incultum, vacuum & plenum, cum omnibus ſupradicto Monaſterio ſeu Caſtellis generaliter & in integrum pertinentibus in territo-* B *rio Tiburtino & Sublaciano, ſicuti per termina deſignantur, atque demonſtrantur. Incipiente a Porta Imperatoris, unde ipſum Flumen redundat, dein deveniente in Monte, qui vocatur Romani & recte in Campolongum, recto tramite pergente in Pereto, ubi eſt Eccleſia Sancti Petri: inde veniente in Staffile, que aſtat in Campoſacro: inde iter a-* C *gendo & pervenit in Arco Sancti Georgii, & ſic pervenit in Monte de Flaontino, de ipſo deſcendente monte, & pervenit in aqua, que & Ferrata vocatur: ſequente ipſa aqua uſquedum eveniat in Arco de Aqua Ferrata, & per ipſam aquam donec ſuum curſum explicit in fluvium Tiberis: tranſmeante ipſo Fluvio, aſcendente in monte, qui vocatur Croſeo, qui proprius de tuo eſt Mo-* D *naſterio; inde per cacumen montium, per concas vallium, per cavernas petrarum devenit in montibus, qui cognominantur Gemini; & ſic deſcendentem in Feneſtrelle, & inde perveniente in rivo, qui nominatur Trave, & per eumdem rivum deſcendentem in alio rivo de Cona ubi dicitur Crucis: ipſaque Cona aſcendente in locum, qui vocatur Ora-* E *ru: inde iteratim aſcendente in monte, qui & Aquaviva dicitur, recte in ponte Terraneo, & per ipſum flumen deſcendente uſque in Petra Imperatoris, & inde in Monte Romano. Civitas etiam, que vocatur Carſoli, cum Eccleſiis & domibus infra ſe in integrum & de foris in diverſis vocabulis, villis, vineis, fundis, & caſalibus, rivis*

cum aquemolis, cum omnibus ſuis pertinentiis & adjacentiis, ſicuti veſtra antiqua Privilegia continent, ita vobis in omnibus ſint confirmata, poſita infra Caſtro Reatino, & Ciculano, & Marſicano territorio. Denique & confirmamus vobis Caſtellum in integro, quod & Trillano nuncupatur, una cum Colle de Ferrari & Monaſterellum & Saſſa, ſive que ab aliis vocabulis nuncupantur, cum villis, fundis & caſalibus, vineis, & terris, campis, pratis & paſcuis & cum omnibus ſuis pertinentiis, ſicuti extenditur uſque in Piſciſcano.

Et Caſale in integro, qui vocatur Urſano & Sambuci cum Eccleſia Sancti Thomae in deſertis poſita, & montem in integrum, qui appellatur Gurdiano, cum fundis & caſalibus ſuis, atque medietatem de loco, qui dicitur Ylice: & locum qui vocatur Caſtaniola, cum vineis & terris vel omni pertinentia; & in ipſo confinio adeſt Monte, qui vocatur Buberano, in integrum cum ceteris vocabulis ſive pertinentibus. Iterumque etiam confirmamus vobis Caſtellum, quod dicitur Ampolloni, in integrum cum Eccleſiis & domibus infra ſe per omnia & extra ſe cum vineis, terris, fundis, & caſalibus, vel omnibus eidem pertinentibus Caſtello. Inſuper locum, qui vocatur Pentoma, cum ſuis omnibus in integrum pertinentibus: verum etiam & medietatem de Caſtello devulgato de Sancto Pamfimo, cum medietate de ſuis omnibus pertinentiis. Verumtamen & Caſtellum de Collemalo in integrum. Item & locum, qui & Romani vocatur in integrum: & medietatem de Villa, que appellatur Papi, una cum fundis & caſalibus, vineis & terris, campis, pratis, paſcuis, & ſilvis, ſalectis, fontibus, ac rivis, cum aquemolis, & cum omnibus pro ſingulis locis, & vocabulis generaliter, & in integrum pertinentibus. Omnibus jam dictis locis territorio Tiburtino ſite ſunt. At vero & confirmamus vobis veſtriſque ſucceſſoribus Cellam Sancte Barbare, que eſt intro Civitate Tiburtina, in integrum cum domibus & Cellis intra ſe cum aquemolis ſuis intro eadem Civitate & deforis, cum fundis & caſalibus, vineis, & terris, campis, pratis, paſcuis, & ſilvis, cum omni ſua pertinentia vel adjacentia. Sive etiam & infra hujus alme Rome confirmamus vobis Cellam Sancti Eraſmi, que ponitur in Celio Monte, cum domibus, cella vinaria, & fenile, cum hortis, & vineis circa ſe, cum arboribus olivarum, & diverſa genera arborum pomiferorum, & cum ceteris vineis, & caſalibus; ſcilicet pratum, quod ponitur foris Ponte Salario, & Caſale, quod ponitur Aquario, & alio Caſale, quod vocatur Quinto; & in Albanenſe territorio vinee, que ſite ſunt a Cripta, que vocatur . . . . . a Silice Albanenſe, & in loco, qui appellatur Zinzinni, vel in diverſis locis ſive vocabulis, ubicumque inveniri vel reperiri poſſint per quamlibet ſeriem ſcripturarum ad ipſum pium ac venerabilem locum pertinentes, ſub juriſdictione veſtra ſemper perſiſtant, a preſenti Decima Indictione, & uſque in perpetuum vobis veſtriſque ſucceſſoribus Abbatibus cum timore regendum ac regulariter diſponendum. Convenit reverentie veſtre nos imploraſſe, ut ſepedictum Monaſterium Sancti Benedicti & Sancte Scolaſtice Apoſtolice auctoritatis ſerie muniamus, & omnia & pertinentia perenni jure inviolabiliter permanenda confirmemus. Propterea flexi precibus tuis per hujus preceptionis paginam ſtatuentes decernimus, ut cuncta loca urbana vel ruſticana, ideſt Maſſas, Caſales, vel Caſtella, diverſa predia culta vel inculta, que ponuntur per loca & vocabula, que ſuperius premiſſa vel nominata ſunt, ſicuti a Pontificibus, Regibus, vel a

Deum

Deum timentibus in eodem venerabili loco conceſſa ſunt, vel etiam per alias rationes juſte inibi advenerunt, ſicuti omnia prefatum tuum Monaſterium detinuit temporibus ſancte recordationis Gregorii & Zacharie & Nicolai Pape predeceſſorum noſtrorum, ita & nunc cum magna ſecuritate quietè valeat poſſidere, & tu etiam pro venerabili tuo Monaſterio vel ſucceſſores tui Abbates, poſſideant ac detineant, atque juriſdictione in perpetuum fruentes defendant, & in utilitatem ejuſdem pii loci perbenniter proficiant. Pro quo etiam ſub divini judicii obteſtatione promulgantes decernimus, ut nulla umquam cujuſque publice altitudinis virorum ſive mulierum, vel etiam alia cujuſcumque ſit dignitatis magna parvaque perſona, quomodolibet juriſdictionem exercere in jam dicto Monaſterio vel in Caſtellis, maſſis, fundis, & caſalibus, prediis cultis & incultis, vel in aquis, molendinis, & piſcariis, vel in aliqua poſſeſſione, ſeu etiam in diverſis rebus, ubicumque detinere videmini, nec quippiam horum ex eodem loco auferre, aut diripere preſumat, neque ullam leſionem, aut contrarietatem malitie in ipſo beati Benedicti Monaſterio atque omnibus ut ſupra annexis eis pertinentibus, quoquo ingenio, aut argumento inferre audeat. Potius autem jure perpetuo in eodem venerabili Monaſterio, ut ſuperius affictum eſt, proficiat, & poteſtati atque ditioni tue, vel omnibus ſucceſſoribus tuis Abbatibus perbennis permaneat diſponendi atque poſſidendi facultas. Si quis autem (quod non optamus) temerario auſu contra hujus noſtre Apoſtolice preceptionis ſeriem pie a nobis promulgatam venire, vel litigare temptaverit, ſciat ſe Domini noſtri & Apoſtolorum Principis Petri anathematis vinculo innodatum, & cum Diabolo & ejus atrociſſimis penis, atque cum Juda traditore Domini noſtri &

A *Salvatoris Jheſu Chriſti in eterno igne concremandum, ſimulque & in voragine tartareoque chaos demerſum cum impiis plectendum. Qui verò pio intuitu cuſtodes & obedientes atque obſervatores hujus noſtre ſalutifere preceptionis exſtiterit, benedictionis gratiam & celeſtis retributionis eterna gaudia a juſto Judice Domino noſtro conſequi, & vite e-*
B *terne particeps effici mereatur.*

Scriptum per manum Benedicti Scriniarii ſancte Romane Eccleſie, in menſe Septembri, Indictione X.

BENE VALETE.

C *Datum IV. Kalendas Julii per manus Johannis Epiſcopi ſancte Albanenſis Eccleſie & Bibliothecarii ſumme & Apoſtolice Sedis, Anno Deo propitio Pontificatus Domni Gregorii IV. ſummi Pontificis & univerſalis Papae in ſacratiſſima Sede beati Petri Apoſtoli, Anno Primo, Indictione X.*

D

Ughellius hanc ipſam Bullam prae oculis habens, *Johannem* intruſit in Catalogum Epiſcoporum Albanenſium ad Annum DCCCXXVIII. Tom. I. Ital. Sacrae. Sed is fallitur. Non ad *Gregorium Quartum*, ſed quidem ad *Quinctum* Literae iſtae (ſi tamen omni ſuſpicione falſi eas carere pu-
E tas) pertinent. Neque enim convenit *Indictioni X. Annus Primus* Gregorii IV. Papae. Facile tamen error in autographum irrepſiſſe potuit, ita ut Librarius legerit *X. pro V.* quae Literae inter ſe facile commutari poſſunt, & ad eamdem formam fere accedunt. Sed quum è Mabillonii Annalibus, atque è Chronico Sublacenſi conſtet, Anno DCCCCXCVII. flo-

A floruiſſe *Petrum Sublacenſem Abbatem*; & rurſus quum à Ciampinio in Catalog. Bibliothecar. S. R. E. atque ab ipſo Ughellio in Epiſcopis Albanenſibus certiores facti fuerimus, eodem Anno floruiſſe *Johannem Epiſcopum Albanenſem, & Sanctae Romanae Eccleſiae Bibliothecarium*: res monet, referendam eſſe hanc Bullam ad Gregorium V. qui iiſdem temporibus Cathedram Petri conſcendit; & pro *Gregorii IV.* ſcribendum *Gregorii V.* Hic autem renuntiatus eſt Pontifex menſe Majo Anni DCCCCXCVI. Indictione IX. Ergo in hac Bulla alter error occurrerit, atque eſt ſcribendum aut *Anno Secundo*, aut *Indictione IX*. Interea animadverteris ea verba: *In noſtro Palatio compoſiturus exiſtat auri cocti Libras duas*. Alteram adjicio Bullam: ſed ne hujus quidem B ſinceritatem, ac legitimam originem praeſtare velim. Eam ego excerpſi è Collectaneis MStis Peregrini Priſciani in Eſtenſi Bibliotheca adſervatis.

Bulla Martini ſeu Marini II. Papae confirmatoria omnium jurium ac bonorum Eccleſiae Adrienſis, circiter Annum 944.

Martinus Epiſcopus ſervus ſervorum Dei. Convenit Apoſtolico moderamine poſcentibus benivola compaſſione ſuccurrere, & poſcentium ſacrae devotioni impartiri aſſenſum: ex hoc enim lucri potiſſimum primum apud conditorem praeponitur Deum, quoniam venerabilia loca ad meliorem fuerint ſtatum ſine dubio producta. Atque ideo, quia juſte & rationabiliter noſtro Apoſtolatui humiliter poſtulaſtis, quatenus Sanctam Dei Eccleſiam Adrienſem beati Petri Apoſtoli Domini per praeſentis noſtri Privilegii auctoritatem concederemus & confirmaremus omnes poſſeſſiones & proprietates ejuſdem Eccleſiae Adrienſis, ideſt, Inſulam, quae vocatur Adriana, una cum tota Silva ſua & portubus, quod eſt Portus Laureti, & Portus Gauri, omnia in integrum perſiſtente uſque in mare, & a Portu Laureti uſque in Canale Fea, & uſque in Canale Falce una cum venationibus, piſcationibus, aucupationibus ſuis in integrum. Simul Maſſam Quinto, & Silva Lapario, & Lathualo, & Canale Trionis, ſeu Canale de Aira & Canale de Palo, ſeu Conchagatula uſque in C *piſcaria Cythiu, & Corrigio Suſorum. Atque totam Inſulam inter Athicem & Tartarum, cum Silva, & Manegium atque Maſſam Gavello in integrum. Et Villa Martiana in integrum, ſeu fundum Roda cum ſilva & valle ſibi pertinente uſque Valle Fraxinita & Lavigie & Valentina. Sicque Argele majorem & Grignano, ſive contra Maſſa* D *Pedrulio, ſeu fundum Pontecli uſque in Vibo Carario, & fundum Lamando, & praedicta Maſſa Pedrulio perſiſtente uſque in Stillo de Baldo. Inſuper confirmamus & corroboramus in praedicta Sancta Eccleſia Adrienſe Plebem Sanctae Mariae, quae vocatur Corna Cervina perſiſtente a Canale de Finale uſque in Gauro; & Plebem Sanctae Mariae* E *in Stornio, quam diruit Flumen Padus, & perſiſtente a rupta Jovianea uſque in Foſſa Opilea, uſque in Foſſa Corrulo in integrum: atque Plebem Sancti Georgii in Tamara, una cum Maſſa Copario, & fundo Ambioſo uſque in Valle Fraxineta in integrum. Sicque Plebem Sancti Martini in Roviolam in integrum, & Plebem Sancti Donati in Pedrulio, habeat, teneat, poſſideat ſupra-*

pra-

praſcripta Eccleſia Adrienſis in inte-
grum. Ideoque per praeſentis noſtri Pri-
vilegii auctoritatem confirmamus in prae-
dicta Eccleſia Adrienſe Maſſa Cappa-
ciana & Lendenaria, una cum Silva
ſua uſque in Flumen Athicem, ſeu Su-
licini, & Tribano, & Mardinagus,
ſeu Anguillaria, & Capite Argelle.
Quapropter noſtra Apoſtolica praeceptio-
ne, ſive ex praeceptione dilectiſſimi B
filii noſtri Ugonis Sereniſſimi Regis,
praecipimus, ut nulla neque perſona ho-
minum cujuſcumque conditionis vel gra-
dus ſit, ſive dignitatis vel religioſita-
tis, licentiam habeat in rebus & poſ-
ſeſſionibus praedictae Eccleſiae ingredi
ſine conſenſu Epiſcopi, vel qui praeeſt
ipſi Eccleſiae, neque minuere, neque do-
minare ſive per hoſpitalitationem, vel C
per commendationem, vel aliquam vio-
lentiam facere praeſumat. Sed potius,
ut praefati ſumus, omnino in tempore
ſalvas & illaeſas perſiſtant una cum
omnibus tam Clericis, quam Laicis &
deſervientibus, ſeu reſidentibus ejuſdem
Eccleſiae, & omnes earum res mobiles
& immobiles, ſe ſeque moventes in in-
tegrum ſtare quiete & pacifice vivere D
omnium hominum remota controverſia.
Nam (quod non credimus) ſi quiſpiam
hanc noſtri Privilegii auctoritatem vio-
lator repertus fuerit, ſciat ſe in iram
beati Petri Apoſtolorum Principis, &
filii noſtri Ugonis Regis, & noſtram,
caſurum. Et praedicta Eccleſia cum ſuis
pertinentiis, ut ſuperius legitur, ſub
beati Petri Apoſtolorum Principis, & E
noſtra, noſtrorumque Succeſſorum prote-
ctione permaneat. Inſuper niſi a malo
reſipuerit, ſciat ſe compoſiturum auri
optimi Mancuſios mille, medietatem
noſtro ſacro Palatio, medietatem prae-
dictae Eccleſiae. Qui vero pio intuitu
cuſtos & obſervator in omnibus extite-
rit, benedictionis gratiam, vitamque
aeternam cum omnibus Sanctis ſine fine
habere mereatur in Secula Seculorum.
Amen.

Scripta per manum Gregorii Scrinia-
rii Romanae Eccleſiae.

Data Patriarchio Lateranenſi III. Idus
Junii. Bene valete.

Ego Benignus Epiſcopus Hoſtienſis
manu mea ſubſcripſi.

Ego Griſogonus Epiſcopus Portuenſis
manu mea ſubſcripſi.

Anno ejus Sedis Secundo, & Domni
Ugonis Quarto, Indictione XII.

Et ego Dominicus Chriſti miſericor-
diâ Sanctae Adrienſis Eccleſiae
Notarius vidi hanc autentici Pri-
vilegii paginam, ſcriptam per ma-
num Domni Gregorii Scriniarii Ro-
manae Eccleſiae, nihil addens vel
minuens, exemplavi Anno Domi-
nicae Incarnationis MCLI. quarto-
decimo die exeunte menſe Aprilis,
Indictione XIV. tempore Domini
Eugenii Papae & Conradi Regis.

Ego Romeus Domni Henrici Regis
Notarius autenticum hujus exempli
vidi & legi, ſicuti hìc continetur.

Sunt heic multa, quae aut impo-
ſturam olent, aut ſummam amanuen-
ſis incuriam arguunt. Nullus, Hu-
gone Italiae Rege imperante, *Mar-
tinus* Papa ſedit. *Marinus* quidem
Secundus in ejus tempora cadit: ac
proptera, dum germana Charta haec
videatur, ad iſtum referenda eſt. Ve-
rùm pugna eſt inter Annos *Marini*
Papae & *Hugonis* Regis. Anno quo-
que DCCCCXLIV. decurrebat *Indi-
ctio II.* non *Indictio XII.* Animadver-
te etiam verba illa *ex praeceptione di-
lectiſſimi filii noſtri Hugonis Sereniſſimi
Regis*, ut alia omittam. Ceterum ſi
Bulla haec ſincera dicenda eſſet, ha-
beremus *Mancuſios mille componendos
medietatem ſacro Palatio* Lateranenſi.
Neque heic praetereundum cenſeo,
auctorem eſſe Panvinium, praefuiſſe
Ar-

Archidiaconum Sanctae Romanae Eccleſiae Pontificiae Camerae uſque ad tempora Gregorii VII. qui eo dudum munere functus, fortaſſe quod nimiam Archidiacono auctoritatem deferri deprehendiſſet, *Camerarium* inſtituit, cujus adhuc dignitas in Eccleſia Romana perdurat. In Diſſertat. LXIX. *de Cenſibus Eccleſ. Roman.* indicabo, quot cenſus Anno MCXCI. A ad eamdem Cameram ſpectarent, teſte Cencio Camerario. Et *Camerarii* quidem munus eidem Cencio nondum Sanctae Romanae Eccleſiae Cardinali collatum fuiſſe, illic oſtendam. Cardinales quoque à permultis Saeculis ad idem miniſterium fuiſſe aſſumtos, fidem faciet Charta, quam ex ejuſdem Cencii Codice depromſi.

Aldobrandini Comitis de Calmaniare Charta, per quam Camerario Pontificio oppignerat Caſtra Preceni & Ripeſeni, Anno 1159.

IN nomine Domini, Anno Incarnationis Dominicae Milleſimo Centeſimo Quinquageſimo Nono, Anno V. Pontificatus Domini Adriani IV. Papae, Indictione VII. menſe Januario, die II. Ego Aldebrandinus Comes de Calmaniare pro me & procuratorio nomine pro Bernardino fratre meo, coram Willermo Preſbytero Cardinali titulo Sancti Petri ad Vincula, & Raimundo Diacono Cardinali Sanctae Mariae in Vialata, & Gregorio Corano Judice, obligo & in pignus pono tibi Domino Boſoni *venerabili* Cardinali Diacono *Sanctorum Coſmae & Damiani*, Domini Papae Camerario, *procuratorio nomine pro ipſo Domino Papa & pro Eccleſia Romana, ideſt Roccam Sancti Stephani, Caſtrum Preceni, & Caſtrum Ripeſeni, cum omnibus eorum uſibus, utilitatibus, & pertinentiis, ſicut inter ſuos concluduntur fines, poſita territorio Urbevetano. Quae ſiquidem Roccam & Caſtra ab Eccleſia Romana tenemus in Feudum, ad quam jus & proprietas ipſorum pertinent, & qualiter nobis competunt, taliter obligamus, & in primis ponimus pro ducentis quadraginta octo Libris Lucenſium & quinque Solidis, quos nobis pro ipſo Domino Papa mutuaſti. Inſuper in unoquoque menſe* B *pro ſexdecim Solidis Lucenſium, quos pro cuſtodia Arcis Dominus Papa expendere debet, praedictum pignus obligatum ſicut pro ipſa ſorte tenebitur. Et ſic in unoquoque Anno, donec pecunia ſoluta fuerit, & pignus liberatum, accreſcit ſumma ſorti novem Librarum & duodecim Solidorum Lucenſium. Quacumque vero hora praedictam pecuniam vobis veſtri-* C *ſque Catholicis ſucceſſoribus ſolvemus, pignus hoc ſit vacuum, & haec Chartula ad nos revertatur. Nos autem & noſtri heredes defendere promittimus ab omni homine, ſi neceſſe fuerit. Quod ſi contra haec, quae dicta ſunt, quolibet modo venire tentaverimus, tam nos, quam noſtri heredes componamus Domino Papae ſuiſque Catholicis ſucceſſoribus pro* D *poena ſupraſcriptum pretium duplum. Et ſolutâ poenâ haec Chartula firma permaneat: quam ſcribendam rogavi Andream Scriniarium in menſe, & Indictione ſupraſcripta VII.*

Signum manus ſupraſcripti Aldebrandini Comitis de Calmaniare pro ſe & Bernardino fratre ſuo hujus Chartulae rogatorum.

E *Docibilis teſtis.*

Bobo de Petro teſtis.

Urſo filius ejus teſtis.

Stephanus de Matha teſtis.

Pe-

Petrus Buticularius teſtis.

Rogerius de Letulo teſtis.

Johannes Ricius teſtis.

Ego Andreas Scriniarius Sanctae Romanae Eccleſiae, & ſacri Lateranenſis Palatii complevi & abſolvi.

Haec de Summis Pontificibus. Quibuſdam etiam Epiſcopis & Abbatibus ſuam fuiſſe *Cameram*, antiqua monumenta oſtendere videntur. Ii videlicet, qui Regalibus fruebantur, ac praecipue Comitatu alicujus Urbis donati fuere, jus etiam habuiſſe dicendi ſunt exigendi vectigalia atque tributa, eaque ſuo Aerario ſive Camerae, addendi. Exempli cauſsâ, ut eſt apud Ughellium & Bordonum, Conradus I. Auguſtus Anno MXXVII. Epiſcopo Parmenſi *omne jus publicum & teloneum atque diſtrictum ejuſdem Urbis, ac deinde totum Parmenſem Comitatum conceſſit*. Excogitare certe licet, tunc Parmenſes Praeſules *Cameram* conſtituiſſe, quo inferrentur, quaecumque antea colligebat Camera Regia, & Comes Laicus Urbis illius. Si mendo caret Charta Jacobi Feſulani Epiſcopi ſcripta Anno MXXXII. ac edita Tom. III. Italiae Sacrae ab Ughellio, is ita donationem quamdam concludit: *Si quis autem hujus noſtrae ordinationis temerarius violator extiterit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras centum Imperatoriae Camerae, & noſtrae &c.* Suam quoque Cameram Caſinenſibus Abbatibus fuiſſe ac eſſe, ſcribit Angelus de la Nuce in Notis ad Chronicon Caſinenſe Leonis Marſicani. Sed heic tenebrae non paucae occurrunt, & caute procedendum, ne dubia aut ficta nobis obtrudantur. Margarinus in Bullario Caſinenſi Tom. 2. Conſtit. 42. & Ughellius Tom. 4. Ital. Sacr. in Epiſcop. Bobienſib. Diploma proferunt datum Anno DCCCLXXXIII. per quod Carolus Craſſus Imperator Agilulfo Abbati *Bobienſem Comitatum* largitur, inquiens: *Quicumque attentare praeſumpſerit, centum Librarum auri obrizi componat, medietatem Camerae noſtrae, aliamque medietatem Camerae Abbatis*. Sed uti jam praefatus ſum in Diſſert. XI. *de Allodiis*, & fuſius infra in Diſſertat. LXXI. *de Epiſcoporum potentia* monebo, Diploma Lotharii I. Comitatum Bobienſem Abbati ejus Coenobii concedentis nimiis vitiis laborat, ita nunc ajo laborare alterum Caroli Craſſi, nunc mihi memoratum. Rationes afferre nihil attinet. Proinde facta ibi *Camerae* mentio nihil momenti ad noſtram quaeſtionem adfert. Praeſtabit igitur inquirere, an Duces, Marchiones, & Comites olim jure Camerae fruerentur. Non ſatis notum eſt, quaenam ſub Langobardis & Francis Regibus hac in re conſuetudo fuerit. Narrat quidem Paullus Warnefridi Lib. 3. Cap. 16. de Geſt. Langobardor. Authari Regem electum fuiſſe, cujus diebus *ob reſtaurationem Regni, Duces, qui tunc erant, omnem ſubſtantiarum ſuarum medietatem Regalibus uſibus tribuunt, ut eſſe poſſit, unde Rex ipſe, ſive qui ei adhaererent, ejuſque obſequiis per diverſa officia dediti, alerentur*. Sed iſtud contigit, quod antea per decem annos Langobardicum Regnum ſine Rege fuerit, & *unuſquiſque Ducum ſuam Civitatem obtineret*, veluti Princeps. Quo ſane tempore tributa Civitatis & diſtrictus ad ſingulos Ducum deferebantur. Verùm quid juris poſt reſtitutam Regiam dignitatem ſervarint antiqui Duces in Italico Regno, perſpicuum minime eſt. Attamen adfert Margarinus Tom. 2. Bullar. Caſinenſ. num. 8. Diploma Deſiderii Langobardorum Regis, in quo is Mo-

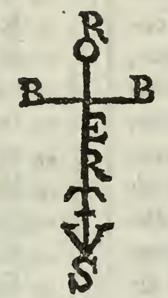
Monaſterio Brixiano Sanctae Juliae donat *Inſulam, quae Ciconiaria dicitur, pertinentem ad Curtem noſtram, & ad Curtem Ducalem*. Erant autem & Mediolani & Veronae, ut alibi animadverti, *Curtes*, ſeu *Cortes Ducis*. Sed haec obſcura. Illud ſane futurum eſt nobis certum, *Principibus Beneventanis*, ſaltem poſt exciſos Langobardorum Reges, ſuum Fiſcum, ſuamque Cameram fuiſſe: quod ii tunc ſignificabant nomine *Palatii Beneventani*. Vide Chartas ab Ughellio editas Tom. 8. Ital. Sacr. in catalogo Archiepiſcop. Beneventan. & in Chronic. Sanctae Sophiae. Diviſo autem eodem Principatu, *Salernitani Principes*, ac deinde *Capuani* idem & ipſi jus retinuere. Nam ſi excipias A ſupremum dominium, & cenſum aliquem interdum perſolutum, nihil aliud ad Imperatores ac Reges Italiae in iis regionibus pertinuit. Principes vero illic, Regio tantùm nomine demto, Regiam auctoritatem libere in omnibus exercebant. Peregrinus in Hiſtor. Princip. Langobardor. Tom. II. Rer. Italicar. pag. 308. B Praeceptum edidit Pandulfi IV. Principis Capuae, datum Anno MXXXIV. ubi inobedienti indicitur *ſe eſſe compoſiturum auri optimi Libras centum, medietate ſacro noſtro Palatio &c.* Eamdem formulam dicendi rurſus intueamur in Praecepto Roberti Principis Capuani, quod e Tabulario Sancti Angeli Capuani, mihi ſuppeditatum fuit.

Robertus Princeps Capuanus Monaſterio Capuano Sancti Angeli, quod Caſinenſi ſubjectum eſt, quaſdam Terras donat, Anno 1109.

IN nomine Domini Salvatoris noſtri Jeſu Chriſti Dei aeterni. Notum ſit omnibus filiis ſanctae & catholicae Eccleſiae, quoniam cum quadam die nos Rubertus Capuanus Princeps apud Monaſterium Sancti Angeli, quod dicitur in Formis, cauſa orationis iviſſemus, Fratres, qui ibi Deo jugiter ſerviebant, a magnitudine noſtra poſtulaverunt unam petiam de terra noſtra, quae eſſe videtur in pede Montis noſtri arce Sanctae Agathae, & eſt prope Eccleſia Sancti Marci ſubdita Monaſterio Sancti Angeli. Quorum petitionibus digne obtemperantes fieri procuravimus. Ex interventu igitur illorum, nec non ob ſalutem animarum Principum anteceſſorum noſtrorum, R. ſcilicet Avi, & Jordani patris, necnon R. fratris noſtri, & ob ſtatum noſtri Principatus, per hoc videlicet principale Scriptum in perpetuum in praeſato Monaſterio Sancti Angeli ſub- C *dito Monaſterio Sancti Benedicti Montis Caſini, cui* Domnus Brunus Epiſcopus Abbas *praeeſt, concedimus & confirmamus praefatam integram petiam de terra per hos fines, ſicuti incipit a muro veteri, & qualiter vadit . . . . . . partem revolvendo per ripas & foveas, quae adjacent ei ex parte meridiei uſque Cavam & viam veterem Charrarca,* D *quae ex tranſverſo deſcendit ex ipſo monte, & ab eodem loco, & qualiter vadit aſcendendo de Settentrione directe uſque in directa Criptula vetere, quae eſt ſubter ipſa Turricella, ita ut ſint paſſus XII. menſurati ab ipſa Criptula ad Orientem. Haec autem praedicta petia de terra per praedictos fines una cum omnibus inferioribus ac ſuperioribus,* E *& cum viis in ea intrandi & exeundi, nos praenotatus Robertus Capuanus Princeps in praefato Monaſterio Sancti Angeli per hoc principale Scriptum in per-*

perpetuum damus, tradimus, concedimus, ac confirmamus ad poſſeſſionem & poteſtatem & dominationem ipſius Monaſterii, & Domni Mainardi venerabilis Praepoſiti, & aliorum Rectorum ipſius Monaſterii, faciendo exinde utilitatem ipſius Monaſterii, remota omni inquietudine, contrarietate & moleſtia omnium Principum ſucceſſorum noſtrorum, vel Viceprincipum, Comitum, vel Vicecomitum, Judicum, Sculdaſſiorum, Caſtaldeorum, aliorumque omnium mortalium perſonae. Quod ſi quis diabolica ſuaſione compulſus contra hoc Scriptum agere tentaverit, aut violator hujus do-

A *ni extiterit, viginti Libras auri puriſſimi perſolvat, medietatem ipſi venerabili Monaſterio, & praedicto Domno Mainardo reverentiſſimo Praepoſito, & ſucceſſoribus ejus, & parti praefati Monaſterii,* & medietatem noſtro Palatio; *ſclutâque poenâ Librarum haec noſtra datio, traditio, conceſſio & confirmatio, firma, munita, atque inconcuſſa* B *maneat in perpetuum. Et ut firmius credatur, & diligentius ab omnibus obſervetur, manu propria ſubſcripſimus & corroboravimus illum & noſtri Sigilli impreſſione juſſimus inſigniri.*

Signum Domini Roberti *glorioſi Principis Capuae.*

Ex juſſione praefatae Poteſtatis ſcripſi ego Quiriacus Judex in Anno Dominicae Incarnationis MCIX. & III. Anno Principatus ipſius Domni Roberti glorioſiſſimi Principis Capuae.

Datum apud praefatum Monaſterium, menſe Decembrio per Indictionem III.

Quod eſt ad *Marchiones*, ſive *Duces Tuſciae*, jam nos monuerat Florentinius Lib. 3. Vitae Mathildis Comitiſſae, peculiarem *Cameram* Marchionibus quoque ac Ducibus illius Provinciae fuiſſe. Quam in rem attulit Chartam, informem tamen, *Adelberti Marchionis*, qui hiſce verbis

C utitur: *Si quis haec non obſervaverit, ſciat ſe excommunicatum, & inſuper componere auri obtimi Biſantios mille, medietatem Camerae noſtrae, & medietatem &c.* Idem ego aliis exemplis confirmatum volo. Primum ex ditiſſimo Tabulario Archiepiſcopii Lucenſis depromſi.

Placitum ab Uberto Marchione & Comite Palatii habitum Piſis, ubi Conrado Lucenſi Epiſcopo cauſſa quaedam adjudicatur, Anno 941.

D*Um in Dei nomine. Civitate Piſa ad Curte Domnorum Regum, ubi* Domnus Hugo & Lotharius *glorioſiſſimi Regibus praeeſſent, ſubtus vites, quod Topia vocatur, infra eadem Curte in judicio reſideret* Ubertus *illuſter* Marchio & Comes Palatii, *ſingulorum omnium juſtitias faciendas ac deliberandas reſedentibus* Leo Vulterrenſis, Adelbertus Lucenſis *ſanctarum Dei* Eccleſiarum *venerabilibus* Epiſcopis, *Walpertus, Duranti, Johannes, Urſus, Teupaldus, Andreas, Ropaldus Judices Domnorum Regum, Gumpertus, Andreas Notarii Sacri Palatii, Cunrado, Benedicto, Ingelbertus, Beraldo qui & Bonizo, Gausbertus qui & Pepino, & Ubaldus filio ejus, Rangnipertus, & Lemurſus, alio Cunrado, & reliquis plures. Eorum veniens preſentia* Cunradus Epiſcopus *Sancte* Lucenſis Eccleſie, *una cum Teupertus filio quondam Rodulfi Avocato ſuo, & ipſius Epiſcopio Sancte Lucenſis Eccleſie, & retulerunt:* „ Jam plures vi-
„ ces nos reclamavimus ad Comes
„ ipſius Comitatu Lucenſi, & a Do-
„ mnu Ugonem & Lotharium filio
„ ejus glorioſiſſimi Regibus, adque
„ ad vos Ubertus Marchio & Co-
„ mes Palatii, ut nobis juſtitia fe-
„ ciſſetis de Immilga filia quondam
„ Cunradi, & Rofredus filio ejus,
„ qui parti noſtro Epiſcopio malo
„ ordine & contra lege contradicunt
„ Cortem unam domui coltile juris
„ Epiſcopio noſtro, qui eſt in loco
„ & fundo cum omnibus caſis & re-
„ bus ad eam pertinentibus, adque
„ & omnibus caſis & rebus illis ju-

A „ ris Eccleſie Plebis Sanctarum Dei
„ Genitricis Marie, & Sancti Stefa-
„ ni, ſeu Sanctorum Ipoliti, & Jo-
„ hanni, qui ſunt Plebes ipſas, u-
„ na in loco Decimo, alia in loco
„ qui dicitur Villa, tertia inter Ar-
„ no & Arme, cum omnibus aliis
„ locis & rebus, que pertinent de
„ Oraculum Sancte Marie, que di-
B „ citur a Monte, qui eſt de ſub ...
„ & poteſtate predicte Eccleſie San-
„ cti Ipoliti, adque de locis & re-
„ bus illis, ubi ſub Silvule dicitur,
„ ſeu rebus in loco Sexto, qui Cor-
„ tem ipſam & eaſdem Plebes ſeu
„ Oracolum cum omni eorum inte-
„ gritate & pertinentia pertinent de
„ ſub regimine & poteſtate ipſius
C „ Epiſcopio noſtro Sancte Lucenſis
„ Eccleſie; unde earum Epiſtolas &
„ Miſſos ac Sigillos directas fue-
„ runt, ut ad Palatium veniſſent
„ nobis juſtitiam faciendam. Sed eos
„ ad Palatium umquam abere non
„ potuimus: hunde querimus, ut
„ vos Ubertus Marchio & Comes
„ Palatii nos ad parte ipſius Epiſco-
D „ pio noſtro de ipſa Curte, & de
„ jam dictis aliis locis & rebus, que
„ pertinent de eaſdem Plebes & O-
„ raculum, ſeu de ſupraſcriptis caſis
„ & rebus in locas & fundas ſub
„ Silvule & Seſto inveſtiatis: ſicut
„ actenus noſtro Epiſcopio, & ipſas
„ Plebes & Oraculum Sancte Marie
„ .... inveſtitas fuerunt. *Cum*
E *ipſi Cunradus Epiſcopus & Teupertus ejus & ipſius Epiſcopio Avocatus taliter retuliſſent, tunc recordati ſunt omnibus ſupradictis auditoribus, quod ita eorum*

rum reclamare vidiſſent. Fecit ipſe Ubertus Marchio & Comes Palatii eoſdem Cunradum Epiſcopum & Teupertus Advocatus de ipſa Curte, & de jam dictis omnibus locis & rebus, unde ſe reclamant a parte ipſius Sancte Lucenſis Eccleſie, & predictas Plebes & Oraculum inveſtivit, ſicut actenus inveſtito, & inveſtitas fuerunt. Inſuper miſit ipſe Ubertus Marchio & Comes Palatii bannum de omnes ſuper ipſa Curte & ſuper ipſis locis & res in Mancoſos auri duo mille, ut nullus quiſlibet magna parvaque perſona jam dicto Epiſcopio nec jam dictas Plebes, neque Oraculum de ipſa Curte cum omni ſua integritate, & de jam dictis aliis omnibus locis & rebus de eaſdem Plebes & Oraculum pertinente adque de prelibatis locis, & rebus in locas & fundas ſub Silvule & Seſto deſveſtiad. Qui hoc fecerit predictos duo mille Mancoſos auri ſe agnoſcat eſſe compoſiturus, medietate parti Camere noſtre, *& medietatem ipſius Epiſcopio, & ipſarum Plebes & Oraculum. Et anc notitia pro ſecuritate Epiſcopio Sancte Lucenſis Eccleſie, & Plebes Sancte Marie & Sancti Stefani, ſeu Sanctorum Ippoliti & Johanni fieri amunuerunt.*

Quidem & ego Adalbertus Notarius ex juſſione ſupraſcripti Uberti Marchio & Comes Palatii ſeu Judicum amunicionem ſcripſi Anno Regni idem Domni Hugoni & Lotharii filii ejus gratia Dei Reges Deo propitio, Domni Hugoni Decimo, Lotharii verò Decimo, XIV. die menſis Marcii, Indictione XIV.

A *Signum manus ſupraſcripto Uberti Marchio & Comes Palatii, qui ut ſupra interfuit.*

Adelardus umilis Epiſcopus interfui.

Ego Adelbertus Epiſcopus interfui.

Teutpaldus Judex Domnorum Regum interfui.

Petrus Judex Domnorum Regum interfui.

B *Walpertus Judex Domnorum Regum interfui.*

Johannes Judex Domnorum Regum interfui.

Urſo Judex Domnorum Regum interfui.

Willerado Judex Domnorum Regum interfui.

Epocha Hugonis Regis, neſcio num
C ex ipſius membranae authenticae defectu, an ex mea deſcribentis feſtinatione, heic manca appareat. Porro ſcribendum *Domni Hugoni Quintodecimo, Lotharii verò Decimo*. Anno quippe DCCCCXXVI. Hugo renuntiatus eſt Italiae Rex; Lotharius autem illius filius Regni conſors Anno DCCCCXXX. poſt diem XIV.
D Martii conſtitutus fuit. Hanc eamdem Chartam memorat Ughellius Tom. I. Ital. Sacr. in Catalog. Volaterranorum Praeſulum, eâque fretus *Alebradum*, ſeu *Adelaſdum Epiſcopum Volaterranum* ſtatuit ad Annum DCCCCXLI. Et profectò in eo membranae loco ſcripturam confuſam aſpexi. Attamen *Leo Vulterrenſis* illic
E deprehendiſſe mihi ſum viſus. Alterius Marchionis & Ducis Tuſciae Chartam nunc accipe, quam in Archivo ſuo adſervant Canonici Regulares Lateranenſes Sancti Bartholomaei Piſtorii.

Bonifacii Marchionis & Ducis Tuſciae Diploma, quo omnia jura & Privilegia Monaſterio Piſtorienſi Sanctі Bartholomaei confirmat, circiter Annum 1048.

,, IN nomine Sancte & individue A
,, Trinitatis. Bonifacius Dux &
,, Marchio divina favente clementia.
,, Si Sanctorum Dei loca noſtrâ ju-
,, ſtâ potentiâ ſublevamus, & eorum
,, Rectores oppreſſos ſuſtentamus,
,, culmen dignitatis, & ſalutem a-
,, nime noſtre indubitanter ſubſiſtere
,, credimus. Quocirca omnium San-
,, cte Dei Eccleſie noſtrorumque fi- B
,, delium preſentium ſcilicet ac fu-
,, turorum noverit ſolercia, qualiter
,, nos recepiſſe *Monaſterium Sancti*
,, *Bartholomei, quod eſt ſubjectum San-*
,, *cti Johannis Evangeliſte Parmenſis*
,, *Monaſterii*, & eſt ſitum foris, &
,, prope Civitate Piſtoria, cum om-
,, nibus ſuis pertinentiis tam in ipſo
,, Comitatu Piſtorienſi, quàm in Co- C
,, mitatu Florentino, interventu ac
,, petitione *Kadoli Parmenſis Epiſco-*
,, *pi*, noſtram obnixe efflagitaſſe cle-
,, mentiam, quatenus res omnes,
,, quae ſupradicto Cenobio Monaſte-
,, rio Sancti Bartholomei jure pro-
,, prietario, vel alicujus titulo inſcri-
,, ptionis pertinere videntur, confir-
,, mare dignaremur cum omnibus D
,, ſuis pertinentiis tam in ipſo Co-
,, mitatu Piſtorienſi, quàm & in a-
,, liis Comitatibus; ſcilicet Capel-
,, lam Sancti Mauri, qui eſt poſita
,, in loco Campilio cum duobus ſuis
,, maſſaricies. Illud etiam, quod a-
,, bere videtur in Caſiſe, maſſaricies
,, tres, ſeu in Galoniano manſum
,, unum, in Caſavecla manſum u-
,, num, in Petrolatica manſum u- E
,, num, in Campilio manſum unum,
,, ad Sophinito manſum unum, &
,, molendinum unum in Piſtoria ju-
,, ſta Porta Sancti Petri prope ponte
,, Gratuli; ſeu cum omnibus terris
,, ad ipſum Coenobium pertinenti-
,, bus, vel ubicumque locorum ipſius
,, Monaſterii predia inventa fuerint,
,, cum omnibus pertinentiis & adja-
,, centiis ſuis, ſeu cum omnibus ſu-
,, perioribus vel inferioribus, pratis,
,, vineis, paſcuis, ſilvis, aquis, a-
,, quarumque decurſibus, molendinis,
,, piſcacionibus, ſervis, & ancillis,
,, aldiis, & aldianabus, caſis, ca-
,, pillis, Caſtellis, cultis & incul-
,, tis: ſeu cum omnibus, que dici
,, vel nominari poſſunt, ad eandem
,, Abbatiam quoquo modo pertinen-
,, tibus confirmamus, atque prout
,, juſte & legaliter poſſumus, omni
,, modo corroboramus, eo videlicet
,, ordine, ut nullus Dux, Epiſco-
,, pus, Comes, Gaſtaldio, Sculdaſ-
,, ſius, vel aliquis publicae rei exa-
,, ctor de pretaxatis rebus ſupradi-
,, ctum Coenobium vel Abbatem vel
,, Monachi, qui pro tempore fue-
,, rint, inquietare vel diſveſtire pre-
,, ſumat; ſed potius hoc noſtre con-
,, firmationis Precepto de omnibus
,, jam dictis rebus inveſtitura, quam
,, habuit, teneat, firmiterque poſſi-
,, deat, noſtra omniumque violen-
,, torum remota controverſia. Si
,, quis igitur, quod minime credi-
,, mus, hujus noſtre confirmationis
,, Precepti quodlibet tempore teme-
,, rarius violator extiterit, ſiad ſe
,, compoſiturum auri optimi Libras
,, centum, *medietatem Kamere noſtre*,
,, & medietatem prefato Monaſte-
,, rio,

,, rio, cui violentia illata fuerit.
,, Quod ut verius credatur, diligen-
,, tiuſque ab omnibus obſervetur,
,, manu propria roborantes, noſtro
,, ſigillo juſſimus inferius inſigniri.
,, Signum Domni Bonifacii Du-
,, cis & Marchionis.

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Poſtrema Chartae hujus verba literis majuſculis ſignata erant, more Diplomatum Regiorum. Sed ibi nullum Monogramma, ac nullae notae chronicae occurrebant. Inobſervatum verò, ne dimittas velim, quod heic de ſubjectione Piſtorienſis hujus Coenobii dicitur: nempe *Monaſterium Sancti Bartholomaei, quod eſt ſubjectum* A *Sancti Johannis Evangeliſtae Parmenſis Monaſterii*. Temporibus iis majora ac uberiora Privilegia effundebantur in Coenobia, in quibus alebatur major Monachorum turma. Quum ſidere tam propitio frui non liceret Monaſteriis tenuioribus, aliam illa viam inibant, ut communia ſibi fierent ejuſmodi Privilegia, nempe ſeſe ſubdendo majoribus Monaſteriis. B Sublato e vivis *Benifacio Marchione* ac Duce, Tuſciam rexit *Beatrix* illius uxor, quae nupta *Godefrido Lotharingiae Duci*, conſortem dignitatis atque auctoritatis virum fecit. Teſtem do amborum Chartam ſive Diploma, quod ex Archivo inſigni Capituli Canonicorum Arretii ego olim deſcribebam.

Godefridi Ducis & Marchionis Tuſciae & Beatricis ejus Uxoris Literae protectionis conceſſae Canonicis Arretinae Eccleſiae, eorumque rebus, Anno 1058.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Gottifredus, divina favente clementia Dux & Marchio, & Beatrix ejus conjunx. Notum ſit omnibus ſanctae Dei Eccleſiae, ac noſtris fidelibus majoribus & minoribus, quod nos interventu Domni *ac venerabilis* Arnoldi Aretini Epiſcopi, *ſub noſtro mundiburdio & defenſione recepimus Caſtellum & Curtem de Prato Majo, nec non terram & ſilvam de Pulignano, quam* Gualfredus Comes, *&* Raginerius *frater ejus pro remedio animae ſuae contulerunt Canonicis Sancti Donati; & quicquid praefati Canonici habent, aut habere juſte debent in Caſtello & Curte Polliciano, & in Caſtello & Curte de Bulgari, Caſtellum & Curtem de Mojona, Turrim de Claſſe cum tota ſua pertinentia, manſos & terram de Quarata, & Eccleſiam Sancti Jero-* C *nimi cum manſis & terris in Anglare, & Eccleſiam Sancti Donati in Tobiano, quas Raginerius filius Raginerii de Majano, & filii Rigi de Majano per Cartulam judicati pro remedio animae ſuae dederunt praedictis Canonicis Sancti Donati: Curtem etiam & Caſtellum Sancti Juſtini in Meliſciano: Curtem Sancti Andreae: & Curtem de Caminina: terram & Eccleſiam Sancti Martini in Ripule:* D *manſos & terram de Plantapane: Haec & omnia quaecumque praefatis Canonicis Sancti Donati jure pertinere videntur tam in Comitatu Caſtellano & Aritino, quàm etiam in omnibus aliis locis, ſub noſtra defenſione, remota cujuſcumque magnae parvaeque perſonae laeſione, tuta & defenſa eſſe praecipimus, ſalva tamen reverentia Aritinae Eccleſiae Epiſcopi.* E *Volumus etiam, firmiterque praecipimus, ſe-*

A *ſequentes veſtigia Praeceſſorum noſtrorum, ut nullus deinceps teloneum, aut fodrum de terra praedictorum Canonicorum exigere praeſumat. Si quis vero deinceps in eadem Canonica beati Donati Aritini Epiſcopi & Martyris, de rebus propriis conferre aliquid voluerit pro remedio animae ſuae, tam in Comitatu Caſtellano, Aritino, quàm etiam in aliis aliquibus locis, noſtra ful-* B *tus auctoritate habeat licentiam dandi & pro remedio animae ſuae largiendi, ſine alicujus magnae, excepto Domni noſtri Regis, parvaeque interdictu perſonae. Si quis igitur hoc noſtrum mundiburdium rumpere temptaverit, componat centum Libras argenti optimi* medietatem Camerae noſtrae, *& medietatem* C *jam dictae Canonicae Clericis. Quod ut verius credatur, & ab omnibus obſervetur,* Sigilli *noſtri impreſſione ſigillari juſſimus.*

Actum Florentiae Anno ab Incarnatione Domini noſtri Jeſu Chriſti Milleſimo Quingageſimo Octavo, Indictione XI. Quinto Idus Junii. Feliciter.

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Signa omnia archetypi Diplomatis in ea pergamena occurrebant, niſi quod nulla *Godefridi* aut *Beatricis* ſubſcriptio ſive Monogramma illic legebatur. *Camerae* quoque propriae non ſemel mentionem fecit *Mathildis Comitiſſa* ac Duciſſa Tuſciae in Chartis a Florentinio, Margarino, & Bacchinio evulgatis. Ego unam adjiciam, depromtam ex Archivo celeberrimi Monaſterii Caſinenſis, ſive e Collectione Diplomatum ibi adſervata, atque olim ſcripta manu Petri Diaconi fol. 196. Privileg. 450. Meminit ejuſdem Chartae Leo Oſtienſis Lib. 3. Cap. 61. Chronici Caſinenſis.

Breve ſecuritatis ac immunitatis à Mathilda Comitiſſa conceſſum per terram ſuam Monaſterio Caſinenſi, circiter Annum 1080.

D ,, Matilda Dei gratia Comitiſſa. ,, Sacratis & Deo dicatis lo- ,, cis juſtum & pium eſt nos auxi- ,, lium praebere ..... nos defenſio- ,, nem exhibere, qui remiſſionem pec- ,, catorum imploramus Sanctorum in- ,, terceſſione. Nuper praeſentia no- ,, ſtra in Civitate Piſae poſita dela- ,, tum ad noſtrae poteſtatis eſt au- E ,, dientiam, aliquos Procuratores Mer- ,, cati Ripae ejuſdem Civitatis ab- ,, ſtuliſſe hominibus Sancti Benedi- ,, cti S. M. Caſini poſiti, teloneum ,, pro aliquot pannis ad utilitatem ,, Fratrum emptis. Quod ad noſtram ,, notitiam delatum graviter accepi- ,, mus; etenim dari illico fecimus; ,, & ne de cetero quiſquam contra ,, memoratam Congregationem ali- ,, quid tale praeſumat, amore ſan- ,, cti Patris noſtri Benedicti, cujus ,, memoriam dulciter amplectimur, ,, cujus nomen cum ſuavitate audi- ,, mus, & ob reverentiam Fratrum ,, in praedicto Monaſterio ſervien- ,, tium, concedendo concedimus, & ,, per praeſentis paginae ſcriptum con- ,, firmando confirmamus, ut in Ci- ,, vitate Piſa & Luca & in omni ,, noſtrae poteſtatis terra liceat ho- ,, minibus praedicti Monaſterii libe- ,, re emere quaecumque utilitati Con- ,, gregationis ejuſdem praedictae ex- ,, pedire videbuntur pro tempore,

,, ita

„ ita vero, ut nec teloneum, nec
„ curaturae nomine alicui quicquam
„ exhibeant. Quicumque autem con-
„ tra Praecepti noſtri paginam quic-
„ quam eis auferre ſe telonei nomi-
„ ne praeſumpſerit, vel moleſtias in-
„ ferre temptaverit, & ſuae malae
„ voluntatis poenam incurrat, & in-
„ ſuper *Curiae noſtrae* centum Libras
„ componat. Ut autem hoc verius
„ credatur, & firmius credatur, prae-
A „ ſentem paginam ſigilli noſtri im-
„ preſſione ſignando firmamus.

Reliqua deſiderantur.

Vides heic pro *Camerae noſtrae* ſcriptum *Curiae* noſtrae. Eadem ſane vocis ſignificatio. Ne tamen dubites, alteram ejuſdem Comitiſſae Chartam ſubjicio, quam e Codice MSto Pri-
B vilegiorum Congregationis Monachorum Vallis Umbroſae deſcripſi.

Mathildis Comitiſſae & Duciſſae Praeceptum immunitatis & protectionis conceſſum Monaſteriis Congregationis Vallis-umbroſanae, Anno 1100.

„ IN nomine Sanctae, & individuae
„ Trinitatis, Anno ab Incarna-
„ tione Domini Milleſimo Centeſi-
„ mo. Ego Matilda Dei gratia ſi
„ quid ſum, una cum *Widone Comi-*
„ *te*, & ejus filio Widone Guerra
„ vocato, compatiens laborioſis ſan-
„ ctarum Eccleſiarum negotiis, ali-
„ quas a jugo ſecularium poteſtatum
„ propter inibi converſantium ſan-
„ ctorum virorum venerabiles Con-
„ gregationes liberare ſummopere ſtu-
„ dui: dignum quippe eſt circa u-
„ niverſas Dei Eccleſias ſummae ve-
„ nerationis ſtudium ab omnibus ex-
„ hiberi, ſed tanto ſingularius eas
„ neceſſarium eſt venerari, in qui-
„ bus Religioſas virorum perſonas
„ cognoſcimus converſari, quanto
„ credimus eorum orationum patro-
„ cinia poſſe nobis ſingularius ſuf-
„ fragari. Unde noſtrae poteſtatis
„ Provincias ad Dei honorem quan-
„ tum poſſumus & ejus Eccleſiarum
„ circumeundo comperimus venerabi-
„ les Congregationes Monaſterii Val-
„ liſumbroſae a quorumdam noſtro-
„ rum fidelium preſuntione nimium
„ acriter conculcari ac deſpici, eo-
C „ rumque habitatorum ſanctiſſima lo-
„ ca nimiis iniquorum aſſiduitatibus
„ conveniri: quorum vitam quia no-
„ ſtro tempore pre ceteris excellen-
„ tius fulgere cognovimus, eorum-
„ que laudabilem ſanctitatis famam
„ ubique redolere non ſurda aure per-
„ ſenſimus: aliquod eis, ut decuit,
„ noſtre benevolentiae ſignum, no-
D „ ſtreque devotionis memoriale per-
„ petuum ad anime noſtre provectum
„ impendere dignum & neceſſarium
„ duximus. Quapropter predicti ſe-
„ pius memorabiles viri in Tuſcie
„ partibus noſtre dignitatis clemen-
„ tiam pro ſuperius relato negocio
„ precibus adeuntes poſtularunt a no-
„ bis ſuper hac re inſtitutionis ſcri-
E „ ptum fieri noſtra auctoritate ſuf-
„ fultum, multorumque teſtimonio
„ comprobatum. Quare eorum di-
„ gnis petitionibus una cum conſen-
„ ſu & voto predictorum Comitum
„ annuentes, dum in Florentino Pa-
„ latio preſidentes cum noſtris Mi-
„ litibus & aliis Fidelibus de diver-
„ ſis & hujuſmodi negotiis tractare-
„ mus, quod juſte poſtulabant, in-
„ cunctanter fieri juſſimus. Rogamus
„ ita-

„ itaque, atque precipiendo manda- A
„ mus, ut nullus deinceps Dux, aut
„ Marchio, Comes, Vicecomes, Ga-
„ ſtaldio, aut cujuſcumque dignita-
„ tis major, vel minor perſona, pre-
„ dicta Monaſteria vel eorum loca,
„ quae modo de Congregatione ſunt,
„ aut in futuro eſſe poterunt, tam
„ eorum poſſeſſiones, quàm in eo-
„ rum poſſeſſionibus commorantes pre- B
„ ſumant ſolita injuria moleſtare. Si
„ quis autem, quod abſit, preſentis in-
„ ſtitutionis noſtre paginam temera-
„ re aut infringere temptaverit, cen-
„ tum Libras argenti, *medietatem Ca-*
„ *merae noſtrae*, aliam medietatem pre-
„ dictis Monaſteriis, penam ſe com-
„ poſiturum noverit: Scriptum ta-
„ men, quod fieri juſſimus, in ſuo C
„ ſemper robore permaneat. Quod ut
„ verius credatur & futuris tempo-
„ ribus inconcuſſum & inviolabile a
„ poſteris habeatur, noſtri Sigilli im-
„ preſſione & proprie manus ſubſcri-
„ ptione firmavimus, & preſcriptos
„ Comites ſubſcribere fecimus.

„ Actum eſt hoc apud Florentiam
„ per manum Frogerii Cappellani D
„ preſidente Domna Matilda in Pa-
„ lacio ſuo feliciter.

MA | TIL
DA | DEI
GRA | SI
QID | EST

„ Ego Paganus Dei gratiâ Roma-
„ nae Eccleſiae Cardinalis ſubſcripſi.

„ Ego Petrus Piſtorienſis Epiſco-
„ pus ſubſcripſi.

„ Ego Guido Comes libens ſub-
„ ſcripſi.

„ Ego Guido ſupraſcripti Guido-
„ nis filius ſubſcripſi.

„ Ego Ardericus Judex interſui
„ & ſubſcripſi.

„ Ego Ubaldus Advocatus inter-
„ fui & ſubſcripſi.

„ Ego autem Frogerius indigne
„ dictus Sacerdos, quondam Regini
„ Preſulis egregii Cappellanus, hu-
„ jus verò inſtitutionis dictator &
„ ſcriptor humillimus, tanto fiducia-
„ lius omnium Sanctorum Congre-
„ gationibus, quas ſuperius commen-
„ dare indigne ſtudui, & eorum ſan-
„ ctiſſimis orationibus committere
„ concupiſco, quanto laborioſius ad
„ Dei & illorum venerationem hoc
„ ſcriptum noctu etiam perficere me
„ nullatenus piguit.

Poſt Mathildam Comitiſſam Tuſciae praefuit, ſi Coſmo de Arena fides, *Ratbodus Marchio*, tum *Conradus Marchio*, quem Scipio Admiratus ſenior, atque idem Coſmus poſtea Romanorum Regem creatum, neſcio quibus tabulis freti, affirmant. Duo illius Diplomata proferre juvat, e quibus primum extitit in Archivo Monaſterii Florentini Sancti Pancratii Congregationis Vallumbroſanae.

Prae-

Praeceptum protectionis & immunitatis conceſſum Monaſteriis Vallumbroſanae Congregationis à Conrado Duce & Marchione Tuſciae, Anno 1120.

„ IN nomine Sanctae & individuae A
„ Trinitatis Anno ab Incarnatio-
„ ne Domini noſtri Jeſu Chriſti Mil-
„ leſimo Centeſimo Vigeſimo pri-
„ die...... Aprilis Indictione XIII.
„ *Conradus* Dei gratia, ſi quid eſt.
„ Omnium quidem Eccleſiarum cu-
„ ram juſta poteſtatis vires divinitus
„ nobis collatas ſollicita meditatio-
„ ne geſtare debemus, ſed illarum B
„ maxime negocia ſubſtentare nos ex-
„ pedit, in quibus Sanctorum viro-
„ rum Congregationes regularem prae
„ ceteris vitam conſervare conſpici-
„ mus. Decet namque ut quos ſua
„ gratia divina Majeſtas irradiat, di-
„ gnis beneficiis & honoribus terre-
„ na poteſtas extollat. Itaque dum
„ in Tuſciae partibus pro juſtitia C
„ facienda multa olim negocia prae
„ manibus haberemus, atque ad ef-
„ fectum quaeque pro qualitate fa-
„ ctorum ducere cum noſtris fideli-
„ bus tractaremus, eoque de diver-
„ ſis Provinciis copioſam & innu-
„ merabilem exercitus manum undi-
„ que colligeremus, Eccleſias vene-
„ rabilium Congregationum Valli- D
„ ſumbroſae, & eorum loca a no-
„ ſtris, nobis ignorantibus, moleſta-
„ ri perſenſimus. Quod non ſurda
„ aure audientes, tanto ardentius at-
„ que velocius hujuſmodi impietatis
„ facinus, non ſolùm praeſentibus ve-
„ rum etiam futuris temporibus, de-
„ crevimus funditus extirpare, quan-
„ to religioſius atque ſingularius eo- E
„ rum converſationem noſtris tempo-
„ ribus novimus prae ceteris dimi-
„ care. Igitur dum juxta Paſſioria-

„ num Caſtrum, ubi una ex eorum
„ maxime Congregationibus religio-
„ ſa converſatione praefulget, noſter
„ exercitus ſua caſtra locaret, con-
„ tigit, ut eorum res, eorumque ho-
„ mines pro Albergariae offenderet
„ occaſione, & contra noſtram vo-
„ luntatem aliquantulum infeſtaret.
„ Unde praefatam occaſionem ab eis
„ eorumque locis omnino ſubtrahere
„ cupientes, conceſſimus eis hujus
„ inſtitutionis noſtrae reſcriptum, fu-
„ turis temporibus, ut credimus, ſub
„ Dei gratia profuturum, noſtrae
„ praeſentiae auctoritate ſuffultum,
„ multorumque teſtimonio compro-
„ batum. Cui interfuere Fridericus
„ Marchionis Nepos, Artiminus,
„ Lambertus, Comes Arnaldus &
„ frater illius, item Adelelmus Im-
„ peratoris Cappellanus, guido filius
„ Alberti, Ugo filius Ugonis, Hen-
„ ricus filius Theodorici, Ubertus
„ Ildeprandini filius, Ugolinus fi-
„ lius Uberti, Ildeprandus filius Hen-
„ rici, Rolandus filius Ildeprandini,
„ Arnulphus de Maitura, Gerardus
„ filius Azolini de Pognio, & reli-
„ qui plures. Quibus etiam viva vo-
„ ce praecepimus, ne eos eorumque
„ homines ulterius in aliquo audeant
„ moleſtare, immo moleſtantes no-
„ ſtri vice ſtudeant pro viribus coër-
„ cere. Rogamus etiam atque rogan-
„ do praecipimus, ut nullus dein-
„ ceps Dux, Marchio, Comes, Vi-
„ cecomes, Caſtaldio, nulla major
„ minorve perſona tam Clericorum
„ quam Laicorum, eos eorumque lo-
„ ca, quae modo habent, vel in an-

„ tea acquirere Deo auxiliante po-
„ terunt, tamque eorum poſſeſſio-
„ nes, quamque in eorum poſſeſſio-
„ nibus commorantes audeant mole-
„ ſtare vel albergare, aut aliquod
„ fodrum, vel ſeculare Placitum ſi-
„ ne eorum praeſcientia & volunta-
„ te bona, volentes aliquid auferre,
„ vel compellere. Item praecipimus,
„ ut nullus infra Monaſterii poſſeſ-
„ ſiones vel juxta eorum loca ad
„ damnum Monaſterii, ſine eorum
„ conſenſu Caſtellum audeat aedifi-
„ care, aut aliquam munitionem con-
A „ ſtruere. Si quis autem, quod ab-
„ ſit, hujus noſtrae inſtitutionis pa-
„ ginam infringere, aut in aliquo
„ temerare praeſumpſerit, centum Li-
„ brarum argenti poenam componat,
„ *medietatem Camerae noſtrae*, medie-
„ tatem praedicto Monaſterio. Quod
„ ut verius credatur, & futuris tem-
„ poribus inconcuſſum & inviolabi-
B „ le ab omnibus habeatur, non ſo-
„ lùm noſtrae manus ſubſcriptione,
„ verum etiam noſtri Sigilli expreſ-
„ ſione inſigniri omnino decrevimus.

„ Signum Domni

„ Conradi Marchionis.

„ ✠ Ego Henricus Advocatus ſubſcripſi.

„ Ego Ubertus Cancellarius & Cappellanus ejuſdem Marchionis ſcripſi & tradidi.

Alterum ejuſdem Conradi Marchionis Diploma autographum viſitur in Tabulario nuper memorati Monaſterii Piſtorienſis S. Bartholomaei, quod incolunt Canonici Re-

C gulares Lateranenſes. Priora verba *In nomine &c.* exarata ſunt literis uncialibus, ut in Diplomatis Regiis. Majuſculis quoque characteribus ſcriptum eſt *Signum Manus &c.*

Decretum immunitatis & protectionis conceſſum Monachis Sancti Bartholomaei Piſtorienſis a Conrado Duce & Marchione Tuſciae Anno 1121.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis*. Chunradus Marchio *divina favente clementia. Si Sanctorum Dei loca noſtrâ juſtâ potentiâ ſublevamus, & eorum Rectores oppreſſos malitiâ ſuſtentamus, culmen dignitatis, & ſalutem animae noſtrae indubitanter ſuſciſtere credimus. Quocirca omnium*

D *Sanctae Dei Eccleſiae noſtrorumque fidelium praeſentium ſcilicet ac futurorum noverit ſolertia, qualiter nos recepiſſe ſub defenſione noſtra Monaſterium Sancti Bartholomaei, quod eſt ſub regimine & poteſtate Parmenſis Monaſterii Sancti Johannis, & ſitum eſt foris & prope Civitatem Piſtoria, cum omnibus ſuis pertinentiis tam in ipſo Comitatu Piſtorienſi,*

rienſi, quàm in Comitatu Florentino, atque Lucenſi, interventu ac petitione Domni *& venerabilis* Antonii Abbatis *praedicti Monaſterii Sancti Johannis Parmenſis noſtra obnixe efflagitante clementia, quatenus res omnes, quae ſupradicto Coenobio Sancti Bartholomaei jure proprietario vel alicujus titulo inſcriptionis pertinere videntur, confirmare dignaremur cum omnibus ſuis pertinentiis, ſcilicet Capellam Sancti Mauri, quae eſt poſita in loco Campillo cum duobus maſſariciis. Illud .... habere videtur in Caſeſe maſſariciis tres, ſeu in Galoniano manſum unum. In Petorlatico manſum unum. In Campillo manſum unum. Ad Sophinito manſum unum. Item Molendinum unum in Piſtorio juxta Portam Sancti Petri prope Ponte Grattuli, cum ejus aquaeductus uſque ad fluvium Umbronis, ſeu etiam educto illius aquae, quae olim decurrere ſolebat conceſſione Comitis Ugolini ad Molendinum in Maſciano. Inſuper quoque confirmare decrevimus ſupraſcripto Monaſterio totum illud, quod ei pertinet in Curia de Celle & de Piſcia, relicta omni mala conſuetudine, quas Comes Ugolinus quondam pro remedio animae ſuae condonavit: ſeu cum omnibus terris ad ipſum Dei Cenobium per-*

A *tinentibus ubicumque locorum ipſius Monaſterii praedia inventa fuerint. Cum omnibus ſuis pertinentiis &c.* (uti in formula Diplomatis ſupra deſcripti, a Bonifacio Marchione eidem Monaſterio conceſſi). *Si quis igitur, quod minime credimus, hujus noſtrae confirmationis Praeceptum quolibet tempore temerarius violator extiterit, ſciat ſe compoſiturum optimi auri Libras centum,* B medietatem Camerae noſtrae, *& medietatem praefato Monaſterio, cui violentia illata fuerit. Quod ut verius credatur, diligentiuſque ab omnibus obſervetur, manu propria roborantes noſtro Sigillo juſſimus inſigniri.*

C ✠ *SIGNUM MANUS DOMNI CUNRADI MARCHIONIS.*

Locus Si ✠ gilli cerei deperditi.

Datum eſt in Curia Plebis de Quarrata territurio Piſtorienſe, Anno Dominicae Incarnationis Milleſimo Centeſimo Vigeſimo Primo, Indictione XIV.

Denique tenebris ſublatum volo Diploma authenticum *Rampretti*, ſive *Ramperti Marchionis*, quod Lucae D in Archivo Monachorum Montis Oliveti Sanctorum Bartholomaei & Pontiani adſervatur.

Donatio ſive confirmatio facta Monachis Sancti Pontiani Lucenſis a Rampretto Marchione Tuſciae, Anno 1131.

I*N nomine Sancte & individue Trinitatis. Amen.* Ramprettus *divino munere* Tuſcie Preſes & Marchio. *Omnibus quidem notum fieri volumus, quoniam concedimus atque damus Eccleſiae & Monaſterio Sancti Pontiani fundato prope muros Lucanae Civitatis, unam videlicet petiam de terra culta & inculta, in qua caſalinum & fontana habetur, & eſt in loco Monte Flexeſi,*

E *ubi dicitur Albaretum, & vocatur Mons Calvuli, ſicut in circuitu deſignata eſt, que eſt per menſuram cum juſta pertica menſurata modiora quadraginta &c. Quicumque contra &c. inferre preſumſerit, ſciat ſe compoſiturum argenti optimi Libras centum,* medietatem Camerae noſtrae, *alteram verò medietatem Abbati & Monachis predicti Monaſterii. Et ut haec Preſidalis auctoritatis noſtreque con-*

conceſſionis pagina de cetero inlibata permaneat, roburque firmiſſimum ſemper obtineat, venerabili Crucis ſigno propria manu ſubſcripto firmamus, & noſtri ſigilli impreſſione juſſimus inſigniri.

✠ Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Haec acta ſunt infra Comitatu Vulterrenſe in loco Pratello prope Eccleſiam Sancti Frigiani, preſentibus Guidone &c. Anno Dominice Incarnationis Milleſimo Centeſimo Trigeſimo Primo, VI. Kalendas Decembris, Indictione X.

Ugo Notarius Domni Imperatoris, cujus preſentiâ hec omnia ſunt acta, ex juſſione prefati Domni Ramperti Marchionis hec memoriae cauſa ſcripſi.

Quae ad reliquos Tuſciae Marchiones ac Duces ſpectant, praete-
A reo, quum ſatis conſtet, ſingulos jus *Camerae* ſibi nullo contradicente tribuiſſe. *Cameram* quoque ſuam memorat *Guarnerius Dux Spoletanus & Marchio* Anconitanus in Literis Anno MCVI. ſcriptis, quas habes in Chronico Farfenſi pag. 664. Part. II. Tomi II. Rer. Italicarum. Sed quod hac in re tenebris obductum
B mihi videtur, quoties ejuſmodi Tuſciae Praeſides, ceterique Duces ac Marchiones, non ſecus ac Miſſi Regii, Placita celebrabant, & lites dirimebant, conſuevere multam imponere, perſolvendam non ſuae, ſed Regiae ſive Imperiali Camerae. Teſtes dabo. In Tabulario Archiepiſcopii Lucenſis Charta authentica habe-
C tur, quam primo loco exhibere placuit.

Placitum a Godefrido Duce ac Marchione Tuſciae habitum Lucae, in quo Anſelmus ejus Urbis Epiſcopus Eccleſiam Sancti Alexandri ſibi vendicat, Anno 1058.

„ DUm in Dei nomine, intus „ caſa, que eſt Sala de Palatio de Civitate Lucenſe, in judicio reſideret *Domnus Gottefredus Dux & Marchio* ad cauſas audiendas ac deliberandas, reſidentibus cum eo Flaipertus Judex & Miſſus Domni Imperatoris, Rolandus, Teudigrimus &c. Judicibus, Leo &c. Notarii Domni Imperatoris, Kadulo &c. Ugo Viceeomes Piſenſi &c. & reliquis. Ibique eorum veniens preſentia *Anſelmus Epiſcopus Lucenſi* una cum Criſtofano Avocato ſuo, oſtenſit in eodem judicio Privilegium unum, quem abebat a parte Apoſtolice Sedis beati Petri Romane Eccleſie de Eccleſia illa, cui vocabulum eſt beati Sancti Alexandri, que eſt poſita infra ſu-
D „ pradicta Civitate Lucenſe, cum ſua pertinentia. Et cepit dicere ipſe Anſelmus Epiſcopus una cum predicto Chriſtofano Avocato ſuo: *Abeo & detineo a pars jandicte Romane Apoſtolice Eccleſie per iſtum Privilegjum predicta Eccleſia Sancti Alexandri cum omni ſua pertinentia. Et ſi quis exinde aliquit averſus me*
E „ *dicere vult, paratus ſum hic veſtris preſentiis cum eo exinde a ratione ſtandum & legitimo finiendum.* Et cum nemo ſe ibidem preſentaſſent, qui...... eſſent, tunc ipſe Domnus Gottefredus Dux & Marchio cum taliter vidit & audivit, miſit bannum Domni Imperatoris ſuper eodem Anſelmo Epiſcopus, & ſuper jam dicto Criſtofano Avocato ſuo..... Alexandri cum ſua

„ per-

„ pertinentia in mancuſos aureos duo millia, ut nullus quislibet homo, magna parvaque perſona eodem Anſelmus Epiſcopus de ſupradicta Eccleſia Sancti Alexandri, neque de ſua pertinentia, ſine legali judicio diveſtire preſumat. Quis verò fecerit, predicta duo millia mancuſos aureos compoſituros ſe agnoſcat, medietatem pars *Camare Domni Imperatoris*, & medietatem predicto Anſelmo. Et ideo hanc notitia pro ſecuritatem & futura oſtenſione ſupradicti Anſelmi Epiſcopi & oſtendendam fieri juſſimus.

„ Quidem ego Raineri Notarius Domni Imperatoris ex juſſione ſupraſcripti Domni Gottefredi Dux & Marchio, & Judicum amonitione ſcripſi Anno ab Incarnatione Domini noſtri Jeſu Chriſti Dei eterni Milleſimo Quinquageſimo

A „ Octavo, XVI. Kalendas Januarii, „ Indictione XII.

„ GOTEFREDVS DVX SS.

„ Flaipertus Judex & Avocato & „ Miſſus Domni Imperatoris, & Vi-
B „ cedomino Donni Anſelmi Epiſcopi ſubſcripſi.

„ Johannes Judex Sacri Palatii interfui.

„ Theadegrimus Judex Sacri Palatii interfui.

„ Sigefredus Judex Domni Imperatoris interfui, &c.

Succedat altera Charta ad eumdem
C *Gothofredum Ducem* pertinens, quam autographam vidi apud Monachos Benedictinos Monaſterii Arretini Sanctarum Florae & Lucillae.

Placitum coram Godefrido Duce & Marchione Tuſciae habitum, in quo Henricus Abbas Monaſterii Sanctarum Florae & Lucillae cauſſam obtinet contra Guilielmum filium quondam Gualcherii occupatorem terrae Martinenſis & Barbaritanae, Anno 1059.

„ DUm in Dei nomine in Comitatu Aretino infra Plebem Sancti Stefani in loco Piſcinale juxta fluvium Claſſe non longe a domo Fuſchi filii quondam Teuzonis, ubi in Placito reſidebat *Gotifredus Dux & Marchio*, & *Arnaldus Epiſcopus* & *Comes*, ad cauſas & juſtitias proclamantium audiendas & legaliter diffiniendas: reſſidentibus ibi cum eodem Duce, Lucticherius, & Alberto, & Ildibrando, & Tantarello, & Johanne, & Ghoculo, & alius Johanne Judicibus Imperatoris; aſſiſtentibus ibidem *Tegrimo*, & *Ber-*
D *nardo*, & *Rainerio Comitibus* cum ceteris pluribus Proceribus Tuſcie: adſiſtens in preſentia eorum *Domnus Henricus Abbas Monaſterii Sancte Flore* cum Uberto filio quondam Bucchi Advocatore ſuo, proclamaverunt predictis poteſtatibus de Guilihelmo filio quondam Gualcheri, qui olim violenter invadens
E abſtulit ſupraſcripto Monaſterio & ſibi terram Martinenſem & Barbaritanam, quam *Ugo & Lotharius Reges* preceptaverunt prefato Monaſterio, & predicta terra eſt in Comitatu Aretino in Villa de * Montione, & in Galognano, & in Mar-

„ tineſe

* Confirmatur per iſtud Placitum, quod adnotavimus ad calcem pag. ſeu columnae 722. Tom. II. hujuſce Oper. in hac edit. noſtra.

cur in Diplomatis ſupra evulgatis poenae pecuniariae impoſitae perſolvendae forent *Camerae Marchionis*, in Placitis vero *Camerae Regis:* id quidem obſcurum mihi fateor. Et praeſertim quum hic ritus minime ſtabilis fuerit. In Antiquitat. Eſtenſib. Cap. 19. Placitum attuli Anno MXLIV. habitum Rapalli *ab Alberto* atque *Alberto Azone Marchionibus*, ex quibus Sereniſſima Ateſtina Familia deſcendit. Ibi Marchiones *bannum miſerunt. Qui verò fecerit* (ideſt contra fecerit) *centum Libras argenti ſe compoſiturus agnoſcat, medietatem eorum Marchiones, & medietatem eidem Abbati*. Accedit & alter nodus. Occurrunt enim interdum Marchiones aut Duces, qui bona ad Fiſcum Regalem devoluta, tamen quaſi ſua aliis largiuntur. In Chronico Farfenſi Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. pag. 353. quum Halerona Sanctimonialis nupſiſſet cuidam Rabennoni perduelli, *ſecundùm legem omnes ſubſtantiae ipſius ad Publicum devolutae ſunt*. Rurſus quum idem Rabenno hominem interfeciſſet, *medietas omnis illius ſubſtantiae ad Publicum devoluta eſt*. Subinde vero Hildeprandus Dux Spoleti Anno DCCLXXXVII. *omnem praedictam illorum ſubſtantiam, qualiter ſecundùm legem juſte & rationabiliter ad Publicum devoluta eſt*, Monaſterio Farfenſi donavit, *pro mercede Domnorum noſtrorum Regum & noſtra*. En libere de rebus *ad Publicum* devolutis Hildeprandus diſponit. Quid ergo *Publicum* ſive *pars publica* fuerit, videamus. Oborta mihi ſuſpicio eſt, ſub hoc nomine deſignatam olim fuiſſe Cameram peculiarem Marchionum, qui videlicet & ipſi *Miniſtri Reipublicae* erant. Quum tamen in Diſſertat. ſubſequenti *de Republica* ſim oſtenſurus, eâ voce ſignificari conſueviſſe *Regem*, *Regnum*, *Imperium*, ſive *Cameram Regis* atque *Imperatoris*, ſubſiſtere cogor. Attamen nonnulla ſe mihi exhibent, quae indicare videntur, Miniſtros *Reipublicae* (& quidem praecipui inter eos fuere Duces atque Marchiones) ſub ejuſmodi vocabulo comprehenſos fuiſſe. Accipe Legem 2. inter Langobardicas Part. II. Tomi II. Rer. Italicarum: *Quicumque à proprio Comite, vel à Publica parte, ideſt ab eis, qui Rempublicam agunt, ammonitus fuerit &c.* In Formulis quoque à me editis *Advocatus de parte Publica* ſaepe occurrit. Praeterea attulit Campius in Appendice Tom. I. Hiſtor. Eccleſ. Placentinae ad Annum DCCCLII. Diploma Ludovici II. Auguſti, quod quamvis, ut ſupra monui, nonnullis vitiis laboret, attamen aliquam argumento huic lucem praebere poteſt. Liceat uti monumento, ſi non falſo prorſus, ſaltem dubio. Inquit igitur Ludovicus, Angilbergam Auguſtam conjugem ſuam *quaſdam cum parte Publica de rebus ſuis commutationes feciſſe, quas ſibi petiit noſtra auctoritate ſtabiliri*. Proinde is confirmat *non ſolum illa, quae ex Publico commutaſſe comprobatur, verùm etiam &c.* Hiſce accedat Diploma Berengarii Auguſti, quod ex Archivo Sanctimonialium Ticinenſium de Poſterula deſcripſi. Illud quidem archetypum videbatur: nonnulla tamen aderant cum in textu, tum in Epocha, quae ſeverius examen à nobis exigerent. Nam poſt Pagium & Valeſium, mihi quoque certum eſt, Berengarium Anno tantùm DCCCCXVI. Imperii coronâ fuiſſe donatum: cum qua Epocha Notae chronicae Diplomatis hujus neſcio quei poſſint componi.

Con-

Confirmatio donationis Inſulae, quae Orto appellatur, facta à Berengario Imperatore Monaſterio Ticinenſi Sanctae Mariae Theodotae, Anno 920.

,, IN nomine Domini Dei aeterni. A
,, Berengarius divina favente cle-
,, mentia Imperator Auguſtus. Quo-
,, niam quidem Imperatores & Re-
,, ges ſanctarum Dei Eccleſiarum ſu-
,, blimitates cuſtodire & ampliari
,, condecuit, idcirco precibus & ſup-
,, plicationibus *Agimonis* venerabilli-
,, mi *Praeſulis*, necnon & Walperti
,, nobiliſſimi viri & cariſſimi Fide- B
,, lis noſtri, libenter inflexi conceſ-
,, ſimus, & perpetuo jure donavi-
,, mus aliquantulum terrae in loco,
,, qui dicitur Anglare, pertinentem
,, de Curte noſtra Marinco, ſicut
,, confinia inferius ſcripta declarant:
,, nec non & quandam Inſulam de
,, eadem Curte Marinco pertinentem,
,, quae dicitur Orto, ſicut hic cohe- C
,, rentiae decernunt, Monaſterio bea-
,, tiſſimae ſanctae ſemperque Virgi-
,, nis Mariae, quae nuncupatur Deo-
,, dotae, ſub omni integritate, ſicut
,, *ad noſtram Imperialem & Publicam*
,, *partem* eadem terra & Inſula per-
,, tinuerunt. Terrae ſiquidem prae-
,, nominate in loco, qui dicitur An-
,, glare, coheret ab uno capite poſ- D
,, ſeſſio & terra Sancti Martini, ab
,, alio capite decurrit alveus Bur-
,, miae, a tertia parte conſiſtit foſ-
,, ſatum de Rovereto, a quarta par-
,, te adjacent Prata de Avi. Prae-
,, nominatae quoque Inſulae, quae
,, dicitur Orto, coheret ab una par-
,, te fluvius, quae nuncupatur Bur-
,, mia, & ex alia parte rivus, qui
,, dicitur Frigidus, a tertia parte
,, conſiſtit pratum Regis. Haec om-
,, nia, ſicut ſuperius per confinia
,, atque coherentias declarata & de-
,, ſcripta dinoſcuntur, praetitulato
,, Monaſterio Theodotae, ubi vene-
,, rabilis & religioſa *Reſinda* eſſe di-
,, noſcitur Abbatiſſa, ejuſque ſequa-
,, cibus, ad habendum & commu-
,, tandum, & regulariter alienandum,
,, & Eccleſiaſtica cenſura docet fa-
,, ciendum, concedimus & largimur,
,, ac de noſtro jure & dominio in
,, earum jus & dominium omnino
,, transfundimus atque donamus, ut
,, habeant, teneant, poſſideant, que-
,, madmodum alias res praetaxati
,, Monaſterii, in quo ordinatae fue-
,, rint, omni noſtra, noſtrorumque
,, ſucceſſorum, & *Publicae Partis* con-
,, tradictione remota. Si quis igitur
,, hoc noſtrae auctoritatis & conceſ-
,, ſionis Praeceptum infringere, vel
,, violare aliquando temptaverit, ſciat
,, ſe compoſiturum auri optimi Li-
,, bras centum, *medietatem Camerae*
,, *noſtrae*, & medietatem praedictae
,, Reſindae Abbatiſſae, ejuſque ſe-
,, quacibus. Quod ut verius creda-
,, tur, & diligentius obſervetur, ma-
,, nu propria roborantes, de anulo
,, noſtro ſubter juſſimus inſigniri.

,, tineſe prope Eccleſiam & Plebem
A ,, Sancti Martini in Caſtro ex duabus ripis Caſtri fluvii. Cum autem predictus Abbas Henricus ſimul cum Advocato ſuo crebris lamentis aures iſtarum poteſtatum per tres dies pulſaret, & ipſe predictus Dux preconis vocibus cotidie ad Placitum iſtum Guilihelmum adverſarium jam dicti Monaſterii ad juſtitiam faciendam vocaret, ſed ille contumaciter preſentiam ſui facere nolendo venire recuſavit. Qua de cauſa ipſe Dux motus cum conſilio & laudamento iſtorum Judicum, inveſtivit iſtum Abbatem & Monaſterium ejus de omni iſta terra & re, unde lamentabatur. Inſuper miſit bannum per virgam, quam manutenebat ſuper ſupraſcriptum Monaſterium & Abbatem atque Advocatorem ejus de jam dicta terra & re, ut nulla magna parvaque perſona amplius eos audeat exinde in perpetuum deveſtire aut tollere vel contendere ſeu minuare, intromittere vel intentionare contra partem ſupraſcripti Monaſterii. Qui verò contra hoc facere preſumpſerit, componat duo millia Mancuſos optimi auri, *medietatem Camere Regis*, & medietatem prefati Monaſterii & Abbati ejus Henrico ejuſque ſucceſſoribus.

,, Actum eſt hoc in ſupraſcriptorum preſentia ſicut ſupra legitur, preſentibus Rainerio & Ugone filiis quondam Ugonis Marchionis & Ugone filio Ubaldi, & Saxone & Teuzo filiis Ildibrandi, & Joculo & Rainerio filiis quondam Rainerii, cum ceteris pluribus, quorum nomina ſcribere pre multitudine nequimus, Anno Dominice Incarnationis Milleſimo Quinquageſimo Nono, Henrico Rege, menſe Junio, Indictione XII.

,, Signum manus Domni Gotifredi Duci, qui hanc notitiam fieri juſſit.

,, ✠ Ego Arnaldus Epiſcopus & Comes ſubſcripſi.

,, ✠ Ego Rotecherius Judex Sacri Palacii interfui.

,, ✠ Albertus Imperialis Judex interfuit.

,, X° Ego Raginerius Judex Sacri Palatii interfui.

,, ✠ Johannes Judex Domni Imperatoris interfuit.

,, ✠ Guillelmo Judex Sacri Palatii interfuit.

,, ✠ Rodulfus Judex Domni Imperatoris interfuit.

,, ✠ Ildebrandus Judex Domni Imperatoris interfuit.

,, ✠ Johannes Judex Domni Imperatoris huic rei interfuit.

,, Lambertus Notarius Imperialis Palatii ſcripſit & complevit.

Neque aliter egit, aut loquuta eſt *Mathildis Comitiſſa*, Duciſſa Tuſciae, in Placitis ſuis. Exemplum unum dabo ego, addendum reliquis a Florentinio editis. Illud ego deſcripſi e membrana archetypi notas praeferente, atque adſervata in Archivo Capituli Canonicorum Volaterranae Eccleſiae.

Pla-

Placitum, in quo Comitiſſa Matildis decretum protectionis concedit pro nonnullis rebus Canonicorum Volaterranae Eccleſiae, Anno 1105.

,, DUm in Dei nomine, in Co-
,, mitatuum & territurio.....
,, *Matilda Comitiſſa ac Ducatrix* ad
,, cauſas audiendas ac deliberandas...
,, Judicibus Rodulfo Notarius, Siſe-
,, mundo, & Winitio Cauſidicus.....
,, Anſelmo filius quondam Acti,....
,, & reliquorum plurium. Ibique eo-
,, rum veniens preſentia Domnus Fe-
,, rolfus Archipresbiter Canonica San-
,, cte Marie, que eſt poſita infra Ci-
,, vitatem Voloterrenſem, cepit di-
,, cere adversùm jam dicta Domi-
,, na...... *temneo a proprietatem pars*
,, *jam dicta Eccleſia & Canonica San-*
,, *cte Marie cum caſis & caſſinis ſeo*
,, *caſalinis & rebus cultis & incultis,*
,, *donicatis & maſſariciis, qui ſunt....*
,, *ad jam dicta Eccleſia....... Sancte*
,, *Marie. Et ſi aliquis homo eſt, qui*
,, *exinde agere aut cauſare vult, para-*
,, *to ſum is veſtris preſentiis cum ſtan-*
,, *dum & legitime finiendum.* Et quod
,, ibi nemo ſe appreſentaſſet, quod
,, de jam dictas res & oſpitio cau-
,, ſare voluiſſet, tunc jam dicto Fe-
,, rolfo petivit..... Domina Matil-
,, da....... anime Regis, ut mitte-
,, ret bandum ſuper ipſo Ferulfo....
,, dictas res, que eſt pertinen.......
,, Eccleſie & Canonica Sancte Ma-
,, rie, tunc jam dicta Domna Ma-
,, tilda per fuſtem, quem in ſua de-
,, tinebat manum....... Domni Re-
,, gis in biſanteos aureos duo millia,
,, ut nullus quislibet homo, magna
,, vel parva perſona....... res, que
,, ſuperius legitur, predicto Ferolfo
,, Archipresbitero....... in jam di-
,, cta Eccleſia..... aut in antea fie-
A ,, rit pars jam dicte Eccleſie & Ca-
,, nonice..... diſveſtire preſumat....
,, quis vero fecerit, predicto duo mil-
,, lia biſanteos aureos compoſituro ſe
,, cognoſcat,....... *pars Camara Do-*
,, *mini Regis, & jam dicte Domine*
,, *Matilde*, & medietate jam dicti
,, Ferolfi Archipresbiteri & ejus ſuc-
,, ceſſoribus, pars jam dicte Eccleſie
B ,, & Canonice jam dicte Sancte Ma-
,, rie. Unde anc notitiam & fuctu-
,, ram oſtemſionem jam dicto Ferolfi
,, Archipresbitero..... dicta Canoni-
,, ca...... fieri juſſimus.

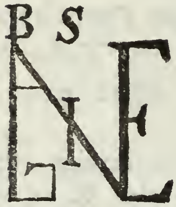
,, Quidem & ego Cunradus......
,, jam dicte...... & Judicum amo-
,, nitionem ſcripſi Anno Dominico
,, ab Incarnatione Domini noſtri Je-
C ,, ſu Chriſti Dei eterni Milleſimo
,, Centeſimo Quinto, X. Kalendas
,, Novembris, Indictione XIV.

,, ✠ Gerardus Judex ſacri Pala-
,, tii......

,, ✠ Ubertus Judex Domini Im-
,, peratoris interfui.

,, ✠ Seniorectus Judex......

Habemus ergo eodem tempore, atque in iiſdem locis
D *Cameram Marchionis* ſeu Ducis, & *Cameram Regis* ſive Imperatoris. Nimirum tributa, vectigalia, multae, aliique reditus ac proventus è Provinciis pullulantes, ad Regem ſeu Imperatorem ſpectabant, utpote Regalia. Verùm Reges ipſi atque Auguſti partem ejuſmodi redituum Marchioni ſive Du-
E ci, hoc eſt Provinciae Praeſidi, & Comiti, ideſt Praeſidi Urbis, dimittebant, quibus & iſti familiam ſuam alerent, ac dignitatem tuerentur. Sed cur

„ Signum Domni Berengarii ſereniſſimi Imperatoris Auguſti.

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

„ Johannes Epiſcopus & Cancellarius ad vicem Ardingi Epiſcopi & Archi-
„ cancellarii recognovi & ſubſcripſi.

„ Data VII. Idus Septembris, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXX.
„ Domni verò Berengarii Regis XXXIII. Imperii autem ſui VI. Indi-
„ ctione IX. in Chriſti nomine.

„ Actum Papiae feliciter. Amen.

Habemus heic Inſulam, quae *ad* A
noſtram Imperialem & Publicam partem pertinebat. Praeterea habemus formulam dicendi in aliis quoque Diplomatis uſurpatam, *omni noſtra, noſtrorumque Succeſſorum, & Publicae partis contradictione remota*. In Diplomate Hugonis & Lotharii, quod in ſubſequenti Diſſertatione dabo, legitur: *Et quidquid exinde Fiſcus noſter, vel Pars Publica* B
ſperare potuerit &c. Ergo *Publica Pars* aliquid diverſum ab Imperiali ſive Regali Fiſco videri poſſit. Sed haec dubitantis ſpecie dixiſſe nunc mihi licuerit, quum ejuſmodi quaeſtionem Lectori ſim rurſus exhibiturus in ſubſequenti Diſſertatione XVIII. Simul tamen repeto, vix me aſſequi poſſe, quei Hildebrandus Spoleti Dux res *ad Publicum devolutas*, ut nuper vidimus, donarit Eccleſiis, ubi decernamus, eo nomine *Regium Fiſcum* ſignificatum fuiſſe, niſi opinemur, prius illum Ducem à Rege veniam donandi impetraſſe. Utrum verò idem Fiſcus, an Camera Ducis, ſeu Miniſtrorum Reipublicae, ſub *partis Publicae* appellatione veniat, in aliis Ducum Placitis, velim perpendatur. Ego duo tantùm exempla proferam. Primum adſervatur archetypum in Archivo Lucenſis Archiepiſcopii.

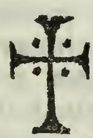
Placitum Florentiae habitum à Beatrice Ducíſſa Tuſciae, ejuſque filia Mathilda, in quo Anſelmus Lucenſis Epiſcopus jura ſua in Caſtello Montis Catini confirmanda curat, Anno 1075.

Dum in Dei nomine in Civitate Florentia in via prope Eccleſia C
Sancti Salvatoris juxta Palatio de Domui Sancti Battiſta in judicio reſediſſet Domina Beatrix *glorioſiſſima* Commitiſſa, *atque* Matilda *dilecta* filia ejus, *ad juſtitia faciendam hac deliberandam, adeſſent cum ea Wido & Tegrimo & Moritto Judicibus, Ubertus Legiſdoctor, & Pagano de Arſina, & Rollando filio*

filio ſuo, & Tado filio bone memorie Villani, & Willielmo filio bone memorie Wilielmi, & Henrigo &c. & alii plures, ibique in eorum predictorum preſentiis Anſelmus Epiſcopus Eccleſie Epiſcopatus Sancti Martini ſita infra Civitate Luca, *una cum Ildibrando filio bone memorie Widi Avocato ſuo, cepit dicere adverſus predictas Comitiſſa, quod ipſe abebat & tenebat ad parte predicte Eccleſie & Epiſcopato S. Martini medietatem ex integra de tertiam portionem de Monte & Pojo, ſeo Caſtello illo, quod dicitur Montecatini, una cum medietatem de tertiam portionem de Curte & Eccleſia de eodem loco, cum omnibus ſuorum pertinentiis & jacentiis, ſicut Ildebrandus de Maone filius bone memorie Widi per cartulam dedit predicte Eccleſie & Epiſcopatu Sancti Martini, pro anime ſue & remedio ſuorumque parentum. Et ſi eſſet aliquis homo, qui de ſupraſcriptis rebus contra eum, vel contra predictam Eccleſiam agere aut cauſare voluiſſet, paratus erat, cum eo exinde ad ratione ſtandum, & legitime finiendum. Et cum nemo ſe ibidem adpreſentaſſet, qui de ſupraſcriptas res agere aut cauſare voluiſſet, cepit dicere ipſo Epiſcopo una*

A *cum predicto Avocato ſuo adverſus predictas Comitiſſa, propter Deum, & anime Domni Regis mercede miſiſſet bannum ſuper ſe & ſupra jam dictas res, ut nullus eum vel predictam Eccleſia & Epiſcopatus de predictis rebus ſine legale judicio deveſtire audead; & ipſe Comitiſſe per fuſte, quam ſuorum detinebat manibus, miſerunt bannum ſuper*
B *predictum Epiſcopum & Avocato ſuo & ſuper predictas res in Mancuſos aureos duomillia; ut nullus quislibet homo, magna parvaque perſona de predictas res audeant ipſo Epiſcopatum & Eccleſia deveſtire ſine legale judicio. Quos vero fecerit, predicti duomillia Mancuſos aureos componat,* medietatem pars Plubice, *& alia medietatem parti Epiſco-*
C *pio & Eccleſia, & jam dicti Epiſcopi vel à ſuos ſucceſſores. In eo modo finita eſt cauſa; unde anc notitiam pro ſecuritatem de ſupraſcripto Epiſcopio, & fuctura oſtenſione fieri amonuerunt.*

Quidem & ego Rodulfus Notarius per juſſionem ſupraſcripte Commitiſſe, & Judicum ammonitionem ſcripſi Anno ab Incarnatione Domini noſtri Jeſu Chriſti
D *Septuageſimo Quinto poſt Mille, Nonas Madii, Indictione XIII.*

Wido Judex Sacri Palatii interfui.
Theodegrimus Judex Sacri Palatii interfui.
Senjorectus Judex Sacri Palatii interfui.

Altera Charta, eaque autographa inſpecta eſt mihi in Tabulario Capituli Canonicorum Volaterranenſium.

Placitum in Comitatu Volaterrano coram Mathilda Comitiſſa & Duciſſa Tuſciae habitum, in quo Canonici Volaterrani cauſam obtinent pro quibuſdam terris, Anno 1107.

A *DUm in Dei nomine infra Comitato Voloterrenſe, intus caſa Petri filio quondam Alberti in judicio reſediſſed* Domna Matilda Ducatrix, *ad Placitum tenendum ac deliberandum, reſidentibus cum ea Johannes Judex, & Alberto Cauſiticus &c. & reliquos plures. Ibi eorum veniens preſentia Guido Arghipresbiter de Domo & Canonica* B *& Epiſcopatu Sancte Marie Voloterrenſe, cum Rainerio Prepoſitum, & Berardino, & Guido Canonaci Sancte Marie, & Gerardo Advocatus eorum adqueſito a Domna Matilda tunc praedictis perſonis petierunt mercedem à Domna Matilda, ut inveſtirent eos de quartam portionem de una petia de terra & orto cum caſa ſuper ſe abentes, & cum* C *omnia pertinentia ſua, que eſt poſita in loco ubi dicitur à Solagio, qui vocatur Ripa, que recta eſt . . . . Et Domna Matilda inveſtivit eos ad ſalvam querelam cum conſenſu Drudi filio quondam Ildibrandi, qui eam detinebat. Et inſuper miſit bannum, ſi ullam perſonam magna parvaque preſumſerit diſveſtire vel inquietare predictis perſonis vel* D *eorum ſucceſſoribus ſine legali judicio eſſe compoſituros auri obtimi Mancuſos duocentum, medietatem predictis perſonis, vel eorum ſucceſſoribus, &* medietatem pars Publice. *Unde anc notitiam pro ſecuritatem, & futuram oſtenſionem oſtendenda fieri juſſimus.*

Quidem & ego Petrus Notarius Domnis Imperatoris ex juſſione Domna Ma- E *tilda, ſeo Judicum amonitionem ſcripſi. Oc factum eſt Anni Domini Milleſimo Centeſimo Septimo, X. Kalendas Februarii Indictione XV.*

MA | TIL
DA | DEI
GRA | SI
QID | EST

Ego Johannes Judex Sacri Palatii interfui.

Ego Albertus Cauſidicus interfui.

In aliis Ducum & Marchionum Placitis ſupra à me editis vidimus multas *Camerae Regis* aut *Imperatoris* addictas. An verò heic, dimiſſo *Camerae* nomine, mentio facta *partis Publicae* diverſum aliquid, aut idem ſignificet, aliorum eſto judicium. Heic tantummodo memoria repetendum eſt, quod in Diſſertat. VIII. *de Comitibus* innui: nempe tertiam partem multarum, ſive Fredarum, quae ad Fiſcum perveniebant, perſolutam fuiſſe Comitibus, ita ut non tam Regis, quàm publicorum Miniſtrorum, Fiſcus fuiſſe videatur. Quod exploratum habeo, *Venetorum Ducibus* olim quoque fuit *Fiſci* jus: Immo, quod in laudem praeſtantiſſimae Reipublicae vergit, fuit antiquis etiam Seculis *Fiſcus Ducalis & Regalis* Venetiis. Adſervatur manu exaratum in Bibliotheca Eſtenſi Chronicon Venetum Marini Sanuti, ex quo hauſi Chartam hujus rei teſtem.

Or-

Ordelaphus Faletrus Dux Venetiarum Privilegia confirmat Monaſterio Sancti Johannis Belgradenſis, Anno 1116.

A *ANno Domini & Salvatoris noſtri Jeſu Chriſti Milleſimo Centeſimo Sextodecimo, Indictione IX. Ego* Ordelaphus Faletrus, *gratiâ Dei* Dux Veneticorum, Dalmaticorum, & Croaticorum, *privilegium Sancti Johannis Belgradenſis Monaſterii a* Creſimiro Rege *factum collaudo, & in ſua ſtabilitate confirmo, & ut nullus Epiſcopus aut* B *Comes vel Civis, praedicti Monaſterii libertatem violare audeat, quam non ſolùm a nobis confirmandam eſſe dicimus, ſed a* beato Gregorio Romanae Urbis Papa *ſancitam in ſuis dictis eſſe cognoſcimus. Volo igitur Ducali & Regali auctoritate firmare, ut ſi quislibet hujus libertatis conceſſionem temerario auſu infringere tentaverit, libram auri* Regali C Fiſco *perſolvat. Similiter Eccleſiam Sanctorum Coſmae & Damiani laudo & confirmo, ideo ut agnoſco veraciter fuiſſe propria Monaſterii Sancti Johannis Evangeliſtae Belgradenſis ex ordinatione* Epiſcopi illius Civitatis Praeſtantius nomine, *& aliorum Epiſcoporum, & Cives illius Civitatis in Romanae Sedis Apocriſariorum confirmatio-* D *nem & Clero & Populo collaudo & firmo, eam habendam in perpetuo. Quicumque autem Epiſcoporum, aut aliorum hominum hoc Decretum infringere tentaverit, & alia illius Eccleſiae privilegia violaverit, omnia, quae poſſidet,* Fiſco Ducali & Regali *deveniant. Haec decreta ſcilicet libertatis Monaſterio beati Johannis Evangeliſtae tibi* Fuſco Abbati, *omnibuſque ſucceſſoribus tuis firmiter & jure perpetuo tuenda.*

Ideo *Fiſcum Ducalem*, & *Regalem*, veluti duo diverſa, heic memoratos puto, quod Veneti Dalmatiam & Croatiam ſuo addidiſſent imperio, ac Regio titulo Provincias eas tenerent. Ceterum in Antiquitatib. Eſtenſib. Par. I. Cap. 29. pag. 283. alteram Chartam evulgavi, hoc eſt Praeceptum Henrici V. Regis, & Imperatoris IV. datum eodem Anno MCXVI. dum is Venetiis eſſet, *in Regno Veneciarum in Palatio Ducis*. Vide etiam Tribuni Ducis Venetiarum Diploma Anno Chriſti DCCCCLXXXII. ſcriptum Tom. 5. Ital. Sacr. in Venet. Patriarchis, ubi poena ſtatuitur perſolvenda *Camerae noſtri Palatii*. Interim meminero, Fiſco praefectos fuiſſe non paucos ad colligenda Tributa, quos olim appellabant *Actionarios, Exactores tributorum, Exactores Reipublicae*, aut *Exactores rerum publicarum, Actores Fiſci Regii, Actores Patrimonii Regii*, ſive *Curtis Regiae*. Camerae autem ſupra ceteros praefuiſſe videntur *Gaſtaldii*, de quibus actum eſt in Diſſert. X. *de Minor. Juſtit. Miniſtris*. Neque deerant *Advocati Curtis Regis*, ſive Fiſci, quorum fuit, quoties emergebant lites, jura Fiſcalia tueri. Non incongrua huic loco erit Charta, cujus apographum ante annos quingentos confectum reperi in Archivo Canonicorum Regularium Sancti Bartholomaei Piſtorii.

Ju-

Judicatum Guilleradi Epiſcopi Piſtorienſis ac aliorum Miſſorum Pippini Regis Langobardorum, de Eccleſia Sancti Petri controverſa inter Procuratorem Regis & Monachos Sancti Bartholomaei Piſtorienſis, Anno 806.

IN nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Karolus sereniſſimus Auguſtus a Deo electus & coronatus, magnificus & pacificus Imperator, Romanum guvernans Imperium, qui & per miſericordiam Dei Rex Francorum & Langobardorum ac Patricio Romanorum in Italia, poſtquam Papia Civitate ingreſſus eſt Anno XXXIII. & filio ejus Pipino Regem Langobardorum, Anno Regni ejus XXVI. Menſe Auguſto per Indictione XIV. feliciter. Dum in Dei nomine nos Guillerad religioſus Epiſcopus ſancte Piſtorienſis Eccleſiae, ſeu Johannes Scabino, nec non Petrus Guaſſo Domni Regis reſediſſemus in judicio ad ſingulorum hominum juſtitiam faciendum ac deliberandum, reſidentibus nobiſcum Magenard Comes, Rachinari Gaſtaldius, Iſſirad Presbyter, Averolphus Diaconus, Taſſimano, & Johannes filio quondam Gregorii, Anſelmi filio quondam Alchiſi, & reliqui plures. Ibique eorum omnium advenerunt preſentia ad invicem inter ſe altercationis haventes Giſilari filio quondam Giſoni, qui cauſam Curtis Domni Regis peragebat, necnon & Giſilari Scabino, qui tunc Procurator erat Monaſterii Sancti Bartholomaei, ubi Ildipertus Abbas preeſſe videtur. Tunc pulſantes eos ipſe Giſilari filio quondam Giſoni, dicens: Pro quod abet da parte Monaſterii Eccleſia & caſas & res Sanctorum Petri & Pauli, & Sancti Anaſtaſii intra hanc Piſtorienſem Civitatem, qui fuit Ratperti, quem à parte Curtis Domni Regis pertinere devent? Tum dixit Giſilari da parte Monaſterii. Non

A eſt veritas, quod Eccleſia vel res
ipſa a parte Curtis Domni Regis
pertinere deveat, eo quod ecce mo-
nimina pre manibus habemus, quo-
modo Eccleſia & res ipſa Sancti Mo-
naſterii beati Bartholomaei debet
pertinere. Idcirco nos auditores fecimus
& moniminas coram nos relegi ipſas.
Conſcriptum erat unum ex ipſis per ma-
B num quondam Teuderani Notarii conte-
nentem in eum, quomodo his ipſe Ratper-
tus offeruerat Monaſterii Sancti Bartho-
lomei quartam rationem ex omnibus re-
bus ſuis, & inſimiliter Mundium, &
Frea, Gumperge & Giſle filie ſue cum
omnes leges & pertinentias earum, qua-
liter eis pertinuerunt una cum perſonas
illarum, ut quatenus ſub obedientia A-
C batiſſe & ſubſtituta regula in Monaſte-
rio Sancti Gregorii cellula ipſius Mona-
ſterii Sancti Bartholomei permanere de-
bent, & reliqua quarta ratione ex ſua
ſubſtantia judicaverat & tradiderat Do-
minici, qui tunc fuit Abbas ipſius
Monaſterii, ut quatinus per eum vel per
poſteris atque ſucceſſoribus ſuis poſt de-
ceſſum ipſius Ratperti devirent eſſe ve-
D nundatas pretio tollendum, pro anima
ejus diſpenſandum; aut ſi eam rem ſibi
emere volerent, ſtavile ordine debeat
permanere. Et per ipſa cartula ipſe
Ratpertus ordinaverat & firmaverat
jam dictus Dominicus Abbas vel poſte-
riſque ſucceſſoribus ejus in ſupraſcripta
Eccleſia Oratorio beati Sancti Petri &
Pauli, ſeu Anaſtaſii, quem in ſuo pri-
E vilegio intra hanc Civitatem noſtram
Piſtorienſe edificare * vius fuit, ut qua-
tenus ab illo die in ipſius Abbatis,
vel

vel de poſteriſque ſucceſſoribus ejus ipſe ſanctum Oraculum poteſtatibus ſubjaceret, vel de ipſo Monaſterio Sancti Bartholomei una cum omnis edificia, caſe, ſeu Curte, orto erga ipſo Oratorio ſuo, omnia in integrum. In illa medietas de rem ſua, quem, ſicut ſupra legitur, judicaverunt pertinere devent in ipſa ſorte & filie ejus, que ei legibus ſuccedere potuiſſent, accipere ſalvatione pro ipſe edificia & pro ſolamenta & Curte & orto, in alie loca ubicumque habeat. Rurſum nobis ipſe Giſilari Procurator ipſius Monaſterii oſtenſit cartula, ubi legebatur, quomodo jam nominatus Dominicus Abbas firmaverat in Arimund Presbytero ſupraſcripta Ecclesia, una cum edificia, caſa, ſeu Curte & orto erga ipſa Ecclesia, in cujus eſſet poteſtatem officio peragendum, ſeu Miſſa & luminaria in ipſa Ecclesia faciendum, & res ipſius quondam Ratperti de quantum ipſe Ratpertus per dotem decreverat medietas excepto perſonas hominibus. Nam ut dictum eſt, alia res medietas in ejus firmaverat poteſtatem uſufructuandi una cum Rachipert & Auſtrualda filia ipſius Ratperti, & Curte, vel rem ipſa regendum, elemoſina tribuendum, & poſt obito ipſorum Arimund, Rachipert, Auſtroalde, omnia tam ipſa Ecclesia & caſe & res in ejuſdem Abbatis, vel ipſius Sancti Bartholomei Monaſterii, & ad ejus Rectoris reverterent poteſtatem & dominationem. Unde tunc dum ſupraſcripta monimina relegi fecimus & cognovimus eam continentem omnino ut ſupra declaravimus, continuo ipſe Giſilari, qui cauſa Curtis Domni Regis *peragebat, dixit:* Nihil nobis impediunt monimінam hanc, quas oſtendiſtis, quia ego poſſum talem conſignationem facere, quomodo pars Curtis Domni Regis de caſis & res quondam Ratperti hic intra hanc Piſtorienſem Civitatem inveſtita fuit, & Auſtrualda exinde a parte Domni Regis ſervitium faciebat.

Quapropter nos qui ſupra auditores judicavimus, & fecimus ipſo Giſilari da parte Curtis Domni Regis a parte ipſius ſacri Monaſterii Sancti Bartholomei dare guadia conſignatione ipſa faciendi, ſicut dixerat. Unde dum poſtea in conſtituto die utriſque partibus revenerunt ante nos jam memorati auditores ipſis cauſatoribus: adduxit ipſe Giſilari da parte Domni Regis teſtimonia: id ſunt Fuſulo filio quondam Bautoni, Formuſulo filio quondam Guillerad, Maurello Ciaverio, & Gregorius. Qui nobis ſingulatim ac ſeparatim ab invicem diligenter & ſtudioſe nos inquiſiti equabiliter nobis teſtimonium unum dederunt. Scimus de caſa & res illa, que fuit Ratpert genitori Auſtroalde intra hanc Piſtorienſem Civitatem, unde intentio eſt inter parte Domni Regis & pars Monaſterii Sancti Bartholomei: quia exinde fuit parte Curte Domni Regis inveſtita; & homines Curtis Domni Regis inivi intus erat: & ipſe Auſtroalda exinde a parte Domni Regis, ideſt a Mulrichi & a Adalperti Comitibus ſervicium faciebat, & tutoris ejus erant Giſilari & Teudici, qui exinde a parte Regis cauſa peragebat. Et quod hoc ſimus, ſunt annos quinque & amplius. *Sed quia non dixerunt ipſi teſtibus, quod caſa & res ipſa pars Domni Regis per quinque annos poſſediſſet, & qualiter ipſi teſtibus dixerunt, poſt ſacramentum firmaverunt teſtimonium ſuum. Et inſuper ipſe Giſilari da parte Domni Regis jurato dixit:* Per hec Sancta Dei Evangelia, quia qualiter ſupraſcripti de cauſa ſupraſcripta da parte Domni Regis teſtimonium reddiderunt, veritatem dixerunt. *Proideo nobis ſepe nominatis Au-*

Auditores recte paruit, ideo judicavimus, & fecimus exinde ſecundùm ſupraſcriptum teſtimonium pars Curtis Regie *inveſtire, ita ut poſt reveſtitura adhuc exinde judicium haberent. Ob hoc poſt ipſa reveſtitura ipſe Ildipert Abbas cum alio Procuratore ſuo, ideſt ſupraſcripto Petrus Guaſſo Domni Regis reverſus eſt ante nos jam nominatus Guillerad Epiſcopus, & Damiano Scabino de Barbarano in judicio in preſentia ipſius Comitis, ubi erant nobiſcum Johannes filius quondam Gregorii, Iſſerad Presbyter, Taſſimano, Petrus filius Johannis, Averolphus Diaconus, Guitterad, & alii plures. Ibique coram nos omnes ipſe Petrus aſſeruit ſupraſcripto Giſilari contra partem Domni Regis dicens:* Eccleſiam beatiſſimorum Sanctorum Petri & Pauli & Anaſtaſii & caſas & rem ipſam, qui fuit quondam Ratperti intra hanc Piſtorienſem Civitatem, unde vos jam ſupraſcripte Ildipert Abbas injuſte habetis: quoniam ecce moniminas pre manibus habemus, quomodo Monaſterium Sancti Bartholomei legibus pertinere debent. *Et ideo nos ſepe dicti Auditores fecimus eam ante nos relegi: cognovimus, quia ſupraſcriptas moniminas erant, que jam ſuperius circumſcripta ſunt. Et invenimus eas continentes omnino, ſicut jam ſuperius recenſiti ſumus. Sed quia jam memoratus Giſilari affa . . . . eſt,* nullum obſtaculum nobis iſte moniminas non faciunt, quia ego jam conſignavi, quomodo exinde pars Domni Regis inveſtita fuit, & pro ipſa conſignatione & reveſtitura eas Eccleſiam & caſas & res a parte Domni Regis avere volemus. *Proideo nos vicibus . . . . . Guillerad Epiſcopus, Damiano Scabino interrogavimus prenominato Giſilari, ſi potuiſſet aut per ſcripti, aut per teſtibus facere talem conſignationem,*

A *quomodo ſupraſcripta Eccleſia vel caſas, aut res ipſas a parte Domni Regis dediſſet, per quem eas parte Domni Regis legibus avere debeat. Tunc ipſe Giſilari manifeſtus eſt dicens, quod nec per ſcripto, nec per teſtibus, nec per ullo modo alia conſignatione facere non potuiſſet, quomodo Eccleſia vel caſas aut res ipſas à parte Domni Regis debeat*
B *pertinere . . . . . . niſi dixit, quod per iſta conſignatione de ipſa reveſtitura eas Eccleſias & caſas & res voluiſſet habere. Item interrogavimus ipſo Giſilari, ſi potuiſſet aut per ſcripti, aut per teſtibus tale conſignatione facere, quomodo ſupraſcripto Ratperto non fuiſſet poteſtativus in Monaſterio Sancti Bartholomei de re ſua nullo modo facere. Sed ipſe*
C *nobis ſtatim dixit, quod tale conſignatione nullatenus facere non potuiſſet. Propterea nobis ſupraſcripti Guillerad Epiſcopus, Damianus Scabino optima comparuit lex. Ideo judicavimus, ut ſupraſcripta Eccleſia & caſas & res, unde ipſas intentiones inter ſibi habuerunt, debeat habere Ildepertus Abbas & ſuos ſucceſſores à parte ipſius feliciſſimi Mo-*
D *naſterii Sancti Bartholomei ſecundum ſupraſcriptas moniminas. Nam* pars Curtis Domni Regis *exinde permaneat quieta, contempta, atque remoſa. Et ſic ex ipſa portione Auſtrualde, unde ſupraſcripto Giſilari, qui fuit Procurator Monaſterii Sancti Bartholomei, in judicio ſoluta eſt. Unde qualiter . . . . . preſentia cauſa ipſa acta & conventa atque*
E *finium accepta eſt, preſens notitia Judicati ſeu deliberationis, Gauſpert Notarius ſcrivere admonuimus, ut in poſterum exinde nulla oriatur intentio, ſed omni tempore in eadem deliberatione debeat permanere.*

Actum Piſtoria, Regnum & Indictione ſupraſcripta feliciter.

Ego Guillerad Epiſcopus in hunc Judicato à nos facto manu mea ſubſcripſi.

Ego

Ego Damiano in hunc judicio dedi una cum Guillerad ſanctiſſimo Epiſcopo, & manu mea propria ſubſcripſi.

Ego Gualbertus Notarius & Judex ſacri Palatii ſcriptor, qualiter in autenticum inveni, fideliter exemplavi.

A

Ignota Ughellio fuit Charta haec, qui proinde ad Annum DCCCI. *Wiltretradum* inter Piſtorienſes Epiſcopos recenſuit. *Guilleradus* fuit ei nomen, ipſumque nunc habemus florentem Anno DCCCVI. Ceterum *Comitibus* quoque ſuam *Cameram* fuiſſe, ſublucere videtur ex Lege 34. Ludovici Pii inter Langobardicas, ubi pertinaces in minime perſolvendis Decimis ad judicium perduci jubentur, ut *ibi ſecundùm Legem ad Comitem, vel ad Partem Publicam componant*. Sub *Partis Publicae* nomine num Fiſcus Regius venerit, decernere non audeo. Profectò heic ſatis aperte eadem *Pars Publica a Comite*

B

diſtinguitur. Verùm hac de re uberius agemus in Diſſertatione XVIII. proxime ſequenti.

DE REPUBLICA,
PARTE PUBLICA,
ET MINISTRIS REIPUBLICAE
ANTIQUIS TEMPORIBUS.

Et an Civium Communitates, uti nunc, ita & vetuſtis Seculis fuerint in Civitatibus Italicis.

DISSERTATIO
DECIMAOCTAVA.

DISSERTATIO DECIMAOCTAVA.

INquirendum nunc mihi ſtatuo, num antiquis Seculis in Italicis Urbibus, quanquam illae Regibus, aut Imperatoribus parerent, & ab eorum Magiſtratibus regerentur, aliqua tamen forma fuerit *Communis*, ſive *Communitatis:* nos enim ita appellamus Univerſitatem & Corpus Civium, cui ſunt proprii Magiſtratus, proprii reditus, & jura multa ac privilegia in regimine Urbium; *Commune Civitatis Mutinae* (atque ita reliquarum Liberarum Civitatum) idem olim fuit, ac Reſpublica Mutinenſis, dum nulli Principi, niſi Imperatori, libera Civitas parebat ac ſuberat. Poſtquam verò Principibus ſe ſe tradiderunt Civitates liberae in Italia, perrexit adhuc durare nomen *Communis* & Univerſitatis Civium, fuitque illius nihilominus non levis auctoritas; atque erant, & adhuc ſunt latifundia, vectigalia, ac tributa ad idem Commune ſpectantia. Praeerat ac imperabat cunctis Princeps; ſed ſupremum illius jus, vectigalia, atque auctoritas minime obſtabant, quin & Commune ſeu Reſpublica ſuis, quanquam ſubjecta Principi, juribus ac praerogativis uteretur. Complures ex Urbibus Ita-
A licis adhuc retinent eumdem honorem, publicos fundos & vectigalia; atque in pleriſque Nobiles tantùm viri, & Juriſconſulti adhibentur ad regimen Communis ſive Univerſitatis Civium. Hoc praeſertim Mutinae & Regii Lepidi obſervatum videas. Certo certius eſt, ſub Romanis Imperatoribus Civitates Italiae
B non ſolùm Auguſtorum dominationi ſupremae obnoxias fuiſſe, ſed ab iis etiam accepiſſe Magiſtratus, à quibus regebantur: juſque dicebatur, ſive hi Proconſules, ſive Praetores, Praeſides, &c. eſſent. Nihilo tamen ſecius ſub Romanis rerum dominis pleraeque ex iis Civitatibus quamdam Reipublicae formam ſervarunt,
C variam ſane, quum ex iis quaedam Coloniae, quaedam Municipia, quaedam foederatae eſſent, neque omnes eodem jure, iiſdemque privilegiis fruerentur. Pleriſque ergo Urbibus ſuus erat Senatus, ſui Magiſtratus, conventus, & Leges, Decuriones, Duumviri, Aediles, Quaeſtores, Cenſores, Curatores, Praefecti juri di-
D cundo, aliique Magiſtratus e Civibus eligebantur, ita ut ibi ſpecies aliqua inſpiceretur Romae ipſius dominantis *. Quae regiminis forma amorem ejuſmodi Civitatum diu Romanae Reipublicae, tum Imperatoribus ipſis non parum cociliavit. Neque fundi, vectigalia, ac aerarium

deerant

* Vellejus Lib. I. circa finem, deductarum Coloniarum *poſt Romam a Gallis captam notitiam* daturus: *huic rei*, ait, *per idem tempus Civitates propagatas, auctumque Romanum nomen communione juris*.

deerant hiſce Univerſitatibus: quorum reditus praecipue impendebantur in moenibus, pontibus, viis, turribus, thermis, theatris, aquaeductibus, Palatiis Principis, aut Reipublicae, Templis, aliiſque aedificiis ac ornamentis Urbis & agri aut excitandis, aut reſtaurandis. Sub ipſis quoque Chriſtianis Auguſtis politia iſta viguit, quamquam interdum aliquid in ea eſt immutatum. Habemus Lib. 10. Tit. 3. Codicis Theodoſiani Legem primam, datam Anno CCCLXII. in qua Julianus Imperator *poſſeſſiones publicas Civitatibus* jubet *reſtitui*. Sed & Ammianus Marcellinus Lib. 25. Cap. 4. Hiſtor. ſcribit ab eodem Juliano *Vectigalia Civitatibus reſtituta cum fundis*: quae verba indicant etiam portoria, alioſque ejuſmodi reditus, conceſſione Principis aſſignata fuiſſe Civitatibus ad publicorum operum reſtaurationem. Idem quoque teſte Lampridio indulſerat Severus Alexander Auguſtus. Vide etiam Capitolinum in Gordiano. In eodem Codice Theodoſiano, eod. Tit. Lege 2. Valentinianus Anno CCCLXXII. *Curialibus omnibus conducendorum Reipublicae praediorum ac ſaltuum inhibet facultatem*. Ita eodem Tit. Lege 5. Arcadius & Honorius Auguſti Anno CCCC. decernunt, *ut aedificia, horti, atque areae aedium publicarum, & ea Reipublicae loca, quae* A *aut includuntur moenibus Civitatum, aut pomoeriis ſunt connexa*, ſemel uni legitime locata, ad alios minime transferantur. Adi & Lib. 15. tit. I. Legem 18. ejuſdem Codicis Theodoſiani, ubi de operibus publicis reficiendis aut inchoandis agitur, atque ad id ſolicitantur Rectores Provinciarum. *Quod ſi Civitatis ejus Re-* B *ſpublica tantum in tertia penſionis parte non habeat, quantum coeptae fabricae poſcat impendium, ex aliarum Civitatum Reipublicae canone praeſumant*. Pariter eodem Tit. Lege 32. memorantur *reditus fundorum juris Reipublicae*. Sunt & aliae Leges ibi, uti & in Codice Juſtinianeo, immo & in Pandectis Lib. 50. Tit. 8. eſt *de* C *adminiſtratione rerum ad Civitates pertinentium*. In hanc rem conſulendi Sigonius, Gothofredus, atque ut alios praeteream, Cl. Vir Auguſtinus Campianus Legum Interpres in Taurinenſi Gymnaſio, qui noviſſime de Romanorum Magiſtratibus eruditum Opus edidit. Egregie quoque de hiſce nuper diſſerebat Clariſs. Marchio D Scipio Maffejus in Veronae illuſtratae Libris. Ego duntaxat commemorabo Inſcriptionem a Grutero productam pag. 164. num. 1. in qua Decretum exhibetur Veſpaſiani Auguſti, concedentis Vectigal Quatuorviris & Decurionibus Saborenſis Civitatis in haec verba.

CVM MVLTIS DIFFICVLTATIBVS
CIVITATEM VESTRAM IAM PREMI INDICETIS
PERMITTO VOBIS OPPIDVM
SVB NOMINE MEO
VT VOLTIS IN PLANICIEM EXTRVERE
VECTIGALIA QVAE A D. AVGVSTO
ACCEPISSE DICITVR, CVSTODIO &c.

Gothis Italiâ potitis nihil ferme immutatum eſt de priſtinis moribus in Italici Populi regimine. Magni nem- E pe animi atque ingenii vir Theodericus Rex, in nova Roma educatus, optime perſpexit, nihil prudentius

ac

ac ſuavius inſtrui ſervarique poſſe, quàm quod Romanis antiquis tantum pepererat potentiae ac laudis, diuque apud eos imperium ſtabile tenuerat. Verùm alia fuit Langobardis in Italiam illapſis politicae gubernationis ratio. Agreſtis ac effera gens omnia turbavit, indigenas, illorumquè inſtituta contemſit, cumque in Urbes ordinem regiminis invexit, qui barbaris ante erat majoribus ſuis. *Duces*, & *Judices*, qui interdum *Comites* appellati ſunt, *Vicecomites*, *Gaſtaldios*, *Sculdaſcios*, *Actionarios*, alioſque hujuſmodi Miniſtros Populis praefecere: eamdemque formam regiminis, paucis mutatis, obſervarunt deinde Franci & Germani Imperatores. Ejuſmodi officia conferebat Rex, ſive Caeſar, atque ii proinde Miniſtri Regis ſive Imperatoris appellabantur. Nunc ergo perpendendum, num temporibus iis veſtigium aliquod occurrat, Corporis, Collegii, aut Univerſitatis Civium, quod *Communis* nomine poſteriora donarunt; antiqui verò, ut vidimus, *Rempublicam* appellabant. Et profecto in priſcis illius aevi monumentis non rarò commemorari animadvertas *Rempublicam*, *Miniſtros Reipublicae*, *Procuratores Reipublicae*, *partem Publicam*, *Judices Publicos*. Exemplo erit Diploma, quod autographum in ſuo Chartophylacio adſervant Canonici Cathedralis Parmenſis.

Berengarius I. Italiae Rex confirmat duas Cortes Saluciolam & Evorianum Eccleſiae Sancti Nicomedis de Fontana Broculi, Anno 899.

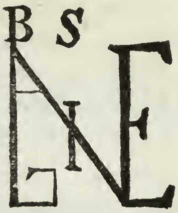
IN nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti Dei aeterni. Berengarius divina favente clementia Rex. Decet noſtram pietatem praedeceſſorum noſtrorum tramites ſequi & maxime Eccleſiarum utilitates reformare, quatenus eas mereamur habere apud Dominum interceſſores, qui in praeſenti Seculo nos cognoſcunt ſuae Eccleſiae adjutores. Quapropter omnium fidelium Sanctae Dei Eccleſiae noſtrorumque praeſentium ſcilicet & futurorum noverit ſollertia, Amolonem Taurinenſem *venerabilem* Epiſcopum, *ac* Sigefredum *illuſtrem* Comitem, *dilectiſſimos fideles noſtros ſuggeſſiſſe noſtrae Serenitati, quatenus pro divino intuitu duas Curtes, quae vocantur Saluciola & Evoriano, cum omnibus pertinentiis & adjacentiis, ſeu familiis ſuis priſco tempore pertinentes de Comitatu Parmenſi, quas quondam* Karolus Imperator *Conſuprinus & praedeceſſor noſter, Eccleſiae beati Nicomedis, quae eſt in Fontania Broculi, per ſua Praecepta.... noſtra auctoritate in ipſo ſancto loco confirmaremus. Quorum precibus libenti animo annuentes decrevimus ita fieri. Confirmamus igitur eidem Sancti Nicomedis Eccleſiae praefatas Curtes cum omnibus pertinentiis & adjacentiis ſuis in integrum, manſis videlicet veſtitis, atque abſentibus, terris, vineis, campis, pratis, paſcuis, ſilvis, montibus, vallibus, planiciebus, arboribus pomiferis & infructuoſis, aquis, aquarumque decurſibus, ſeu molendinis, Capella quoque in ipſa terra conſtructa, famulis etiam utriuſque ſexus, ſervis, ancillis, & aldionibus, omnia omnino cum judiciariis quaecumque dici vel nominari poſſunt, quae juſte & legaliter ad ipſas Curtes pertinere noſcuntur. Praecipientes jubemus, ut nullus Judiciariae poteſtatis Dux, Marchio, Comes, Vicecomes,*

comes, Sculdaſius, Locopoſitus, aut quislibet Reipublicae Procurator, *neque aliqua perſona cujuſcumque ordinis aut dignitatis, parva vel magna, ex eiſdem rebus quoquo modo ſe intromittere, aut deveſtire praeſumat ſine legali judicio: ſed liceat Rectori praedicti ſancti loci ad partem ipſius Eccleſiae omnes eaſdem res jure proprietario perpetuis temporibus poſſidere, & quod Rectores providerint ad ejuſdem ſancti loci utilitatem peragere remota totius poteſtatis*

A

inquietudine. Si quis autem, quod minime credimus, hoc noſtrae pietatis & confirmationis Praeceptum quandoque inſurgere temptaverit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras triginta, medietatem Palatio noſtro, & medietatem parti ipſius Eccleſiae. Et ut ab omnibus verius credatur, & diligentius obſervetur, manu propria roboratum anuli noſtri impreſſione ſubter juſſimus ſigillari.

B

Signum *Domni Berengarii glorioſiſſimi Regis.*

Martianus Notarius ad vicem Petri Epiſcopi & Archicancellarii recognovi.

Data VIII Idus Martii, Anno Incarnationis Domini DCCCXCIX. *Domni autem Berengarii glorioſiſſimi Regis XIII. Indictione II.*

Actum Papiae in Dei nomine feliciter. Amen.

Legiſtin'? *quislibet Reipublicae procurator* poſt *Duces, Marchiones, Comites, &c.* memoratur. Neque diſpar eſt

C

alterum Diploma Guidonis Auguſti, quod archetypum vidi Brixiae in Archivo Sanctimonialium Sanctae Juliae.

Guido

Guido Imperator Fulchrodo fideli ſuo quaſdam Corticellas donat, Anno 892.

A *IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis, Wido divina favente clementia Imperator Auguſtus. Cum nihil boni operis pereat ante Deum, idcirco dignum eſt ſemper ea exſequi, quae digna ſunt tanto remuneratori. Quapropter omnium fidelium noſtrorum praeſentium ſcilicet & futurorum noverit induſtria, quod Fulchrodus dilectus fidelis noſter petiit celſitudinem Imperii noſtri per* Wihbodum *venerabilem* Epiſcopum *Conſiliarium noſtrum, ut eidem concederemus jure proprietario Marinadem, ubi jam Corticella fuit, & nunc eſt abſens, cum omnibus ad eamdem pertinentibus, ſcilicet cum Manentibus quatuor, & Sortibus octo. Etiam & Corticellam unam in Mojade cum quatuor Manentibus, & tribus Sortibus abſentibus. Inſuper & Corticellam unam, quae vocatur Rodeni, infra Papiam, cum Manentibus decem. Cum omni integritate & pertinentiis earum, ſeu aldionariis, vel quicquid ad illas pertinere dinoſcitur. Cujus precibus ob amorem Dei & devotionem ipſius Fidelis noſtri aures noſtrae ſerenitatis accommodantes, & ideo hoc noſtrum aſſcribi juſſimus Aedictum: per quod concedimus,* B *perdonamus atque largimur ſupradictas Corticellas Marinadem, Mojadem, atque Curtem, quae vocatur Rodeni, eidem Fulchrodo cum omni integritate & pertinentiis &c. faciatque is & heredes ejus in omnibus tamquam de aliis rebus ſuae proprietatis ex noſtra pleniſſima largitate. Ita ſane praecipientes, ut nullus Dux, Comes, vel* Miniſter Reipu- C blicae &c.

Signum *Domni Widonis glorioſiſſimi Imperatoris Auguſti.*

Signum Sigilli ✠ cerei deperditi.

Rimpertus ad vicem Helbunchi Archicancellarii, jubente Domno Widone Imperatore recognovi & ſubſcripſi.

Data XV. Kalendas Auguſti, Indictione X. Anno Incarnationis Dominicae DCCCXCII. Regnante Domno Widone Imperatore Anno Regni ejus IV. Imperii verò II.

Actum Parme in Dei nomine feliciter. Amen.

Et heic poſt Duces & Comites habemus *Miniſtros Reipublicae*. Quid, quaeſo, ſignificant hujuſmodi verba? Fontaninius Archiepiſcopus Ancyra- D nus me interrogantem praeoccupavit in Libro, cui titulus: *L'Iſtoria del Dominio della Santa Sede ſopra Parma e Piacenza*. Nam §. 12. part. 27. Diplo-

Diploma Caroli M. laudat à Campio evulgatum pag. 455. Hiſt. Eccleſ. Placentinae, in quo decernitur, *ut nullus Dux, Gaſtaldius, vel Actionarius, nec quilibet ex Miniſtris Reipublicae de jam dicta Judiciaria aliquid ſumere audeat*. Heic, inquit Fontaninius, *Reipublicae* nomine deſignatur *Ducatus Romae*, & *Exarchatus Ravennae* ſimul conjuncti; atque adeo *Miniſtri Reipublicae* nihil aliud erant, niſi *Miniſtri Sedis Apoſtolicae*, Placentinam Urbem Romanae Eccleſiae ſubjectam, ejuſque agrum regentes. Ita in Diplomate, quod Carolus M. Anno DCCLXXIV. Monaſterio Vulturnenſi conceſſit (uti legitur in Chronico Vulturnenſi Part. II. Tomi I. Rer. Italic. pag. 349.) commemorantur *Reipublicae Exactores*, ideſt, ut ille idem eruditus Scriptor nos docet, *Apoſtolicae Sedis*, quandoquidem regio illa Romanae Eccleſiae jam dono data fuerat. In altero pariter Diplomate Ludovici II. apud eumdem Campium, conceſſo Placentinae Eccleſiae Anno DCCCLXXII. *Reipublicae Miniſtros* reperias: itidemque in Bulla Stephani VI. data Bernardo Epiſcopo Placentino Anno DCCCXCI. *Reipublicae Exactoribus* interdictum videas inferre moleſtiam Eccleſiae Placentinae. Sed ut ſub *Reipublicae* nomine oſtendat Clariſs. Fontaninius veniſſe Ducatum Romanum & Exarchatum Ravennatem, laudat Literas Romani Exarchi Anno DXC. ad Childebertum II. Francorum Regem datas, atque à Frehero & Ducheſnio editas: in quibus ait, Deum Langobardis eripuiſſe *Altinum*, *Mutinam*, *Mantuam Placentiam &c.* eaſque Urbes reparaſſe *Sanctae Romanae Reipublicae*. Praeterea Gregorius II. Papa in Literis ad Urſum Venetorum Ducem datis, apud Dandulum, Baronium, ac Labbeum legendis, eum ad decertandum incitat, ut Ravenna, à Langobardis, ad deditionem coacta, revocetur *ad priſtinum ſtatum Sanctae Reipublicae*. Gregorius quoque Magnus Romanus Pontifex *de Reipublicae Judicibus* conqueritur. Haec Ancyrae Archiepiſcopus. Sed mirum eſt, quei vir tantae eruditionis iſta nobis propinare potuerit, quae niſi ab homine paene dixi caecutire volente profecta eſſe videantur. Certo certius eſt, *Mutinam*, *Placentiam*, *Regium*, *Parmam*, à nullo Regum aut Imperatorum Sancto Petro unquam dono datas fuiſſe: & quum Carolus M. & Ludovicus II. Literas ſupra memoratas ſcripſere, nulla dubitatio eſt, quin Urbes illae ad Regnum Italicum pertinerent. Praeter illa, quae jam ſupra diſſerui in Diſſertat. II. *de Regno Ital.* hanc ipſam veritatem ipſa Diplomata meridiano Sole clariorem oſtendunt, quum Carolus Magnus Placentino Epiſcopo donet *omnem judiciariam, vel omne teloneum de Curte Gluſſiano;* Ludovicus verò II. eidem largiatur partem *muri publici, & Viae publicae*, pariterque confirmet *Mercata, & reliqua, quae à reliquis Anteceſſoribus noſtris collata ſunt jam ſaepe dictae Eccleſiae*. At inquit Fontaninius, haec Imperatores illi, tanquam *Advocati Romanae Eccleſiae* egerunt. Scilicet minime animadvertit ille, ſe non Advocatos Sanctae Romanae Eccleſiae nobis exhibere, ſed ſacrilegos Apoſtolicae ditionis uſurpatores. Ecquando enim licuit ejuſmodi Advocatis veluti ſua in alios transferre Eccleſiarum bona? Et nullâ quidem Advocatiae mentione factâ, immo iiſdem plane formulis, quibus in reliquis ſuae ſupremae dominationi locis ſubjectis tot alia donarunt. Ergo

go ex *Reipublicae* mentione in iis tabulis numquam exculpas, temporalem Romani Pontificis ditionem ſignificari, uti neque ex Vulturnenſis Coenobii monumentis, quum vel ipſe Antiſtes Ancyranus norit, ſuamque habeat conſcientiam teſtem, in Ducatu Beneventano ſitum fuiſſe ac eſſe Monaſterium illud. Eum verò Ducatum tunc ſui Duces regebant, obnoxii per aliquod tempus Auguſtis, ſed nunquam Apoſtolicae Sedi, niſi poſt Nortmannorum adventum.

Quid ergo, petas, *Reipublicae* nomine olim ſignificatum eſt? Eâ voce ſignificabatur Principatus, Regnum, Imperium, Fiſcus. Neque aliud fuit *Romana Reſpublica*, niſi ditio Imperatoris Romanorum: nihil *Miniſtri, Exactores*, ſeu *Procuratores Reipublicae*, niſi publici Principis ſeu Fiſci Miniſtri, ſive is Imperator, ſive Rex, ſive Princeps, aut Dux ſupremo jure dominans eſſet. Quae Fontaninius ipſe attulit, ad ejus ſententiam jugulandam apprime faciunt, ſi quae ille reticenda cenſuit, per nos apponantur. Gregorius II. Papa Urſum Ducem ad certamen contra Langobardos hortatur, *ut ad priſtinum ſtatum Sanctae Reipublicae in Imperiali ſervitio Dominorum filiorumque noſtrorum Leonis & Conſtantini magnorum Imperatorum ipſa revocetur Ravennatium Civitas, ut zelo & amore fidei noſtrae in ſtatu Reipublicae & Imperiali ſervitio firme perſiſtere, Domino cooperante, valeamus*. Vel ipſi Romae, nedum Exarchatui, ac tot aliis Provinciis tunc dominabantur Romanorum Imperatores Graeci. Quid eſt ergo, quod contorqueamus *Reipublicae* vocem ad ſignificandum Exarchatum, Romanum Ducatum, ac Pontificiam ditionem? Porro, quod ſtupeas, plures Epiſtolas Gregorii Ma-

A gni, quaſi in iis Exarchatum aut Romanum Ducatum *Reipublicae* vox indicaret, idem Scriptor laudavit: attamen in tot alias non incurrit, quibus longe latius protendere ſignificationem ſuam vox iſta deprehenditur. Ad Mauricium Auguſtum ſanctiſſimus ille Pontifex ſcribit Epiſtolam XI. Lib. V. de pace cum B Langobardis à ſe pertractata. *Ariulphus*, ut ipſe ait, *toto corde venire ad Rempublicam paratus fuit &c. Piiſſimo Domino ſuggero, ut de utilitate Reipublicae, & cauſa ereptionis Italiae, non quibuslibet facile aures praebeat &c. Ante Conſtantinum Pagani in Republica Principes fuere &c. Pacem cum Langobardis in Tuſcia poſitis, ſine ulla* C *Reipublicae diſpendio feceram*. Lib. 6. Epiſt. 16. ad eumdem Imperatorem: *Deus heic devictis hoſtibus, pacatae vos imperare faciat Reipublicae*. Epiſt. 25. ad Salonitanae Eccleſiae uſurpatorem Maximum: *quod verò indicas, Sereniſſimos Dominos, ut illic debeat eſſe cognitio, praecepiſſe: nos quidem nullas eorum hac de re, niſi ut ad nos veni-* D *re debeas, juſſiones accepimus. Sed & ſi forſitan pro Reipublicae ſuae utilitate, quae divinâ ſibi largitate conceſſa eſt, multa cogitantibus, eorum eſt juſſio per obreptionem elicita &c.* De Corſica nimio *exactionum gravamine* oppreſſa ſcribit ad Conſtantinam Auguſtam Lib. 5. Epiſtol. 41. atque ait: *Unde fit, ut derelictâ piâ Republicâ poſſeſſo-* E *res ejuſdem Inſulae ad nefandiſſimam Langobardorum gentem cogantur effugere*. Eodem Libro 5. Epiſt. 30. ad Mauricium ſcribit: *Deus longa vobis & quieta tempora tribuat, & pietatis veſtrae feliciſſimam ſobolem diu in Romana Republica florere concedat*. Ita Lib. primo Epiſtol. 75. Gennadium Exarchum in Africa laudat, quod bella gerat, *non deſiderio fundendi ſan-*

guinis, ſed dilatandae cauſsâ Reipublicae, in qua Deum coli conſpicimus. Libro quoque undecimo, Epiſtol. 4. Mediolanenſibus ſcribit: *Unde poſſunt alimenta Sancto Ambroſio ſervientibus Clericis miniſtrari, nihil in hoſtium locis, ſed in Sicilia, & in aliis Reipublicae partibus conſiſtit.* Vide & Epiſtolam *66.* Lib. 3. aliaque multa loca, quibus deflorandis ſuperſedeo: neque enim ultra Lectori opus eſt, ut tandem intelligat, Gregorium Primum, & Secundum nihil aliud vocabulo *Reipublicae* intellexiſſe, quàm ipſum Romanum Imperium. Eâdem ſignificatione hanc vocem adhibuit Caſſiodorius Lib. 4. Epiſtol. *6.* & alibi; uti & Paullus Diaconus Lib. 4. Cap. 37. de Geſtis Langobardorum, cujus ſunt verba: *Rempublicam Romanam Eraclius ſuſcepit regendam.*

Cur verò Imperium Romanum *Reipublicae* nomine donaretur, poſtquam ſub Imperatoribus rerum Dominis Reipublicae auctoritas a tanto tempore deſierat, illud in cauſſa fuiſſe puto, quod Imperatores, quamquam ſuprema, immo fere cuncta Populi Romani jura in ſe tranſtuliſſent, nomen tamen Reipublicae intactum ſivere, ejuſque Magiſtratus pleroſque retinuerunt, Conſules nempe, Senatum &c. Et quamvis in Monarchiam res tranſiiſſet, ii nihilominus videri voluere non Regio titulo ac poteſtate regnare, ſed Reipublicae velut adhuc ſtanti praeeſſe. Et quoniam Ulpiano teſte in l. quintadecima ff. de verbor. ſignificat. ea tantùm *bona publica ſunt, quae Populi Romani ſunt,* unde etiam *publica vectigalia* dicebantur, ex quibus vectigal Fiſcus capiebat, & *Publicani* ſic appellati fuere, quod *publica vectigalia* conducerent aut colligerent: idcirco vel ſub ipſis Imperatoribus *Rei-*

A *publicae* nomen audiri, & *publica vectigalia* appellari perrexerunt. Ita apud Spartianum *curſus Fiſcalis*, ab aliis *curſus Publicus* appellatur. Sunt & innumera alia exempla. Johannes Fridericus Gronovius Anno MDCLXXI. Diſſertationem edidit de *Lege Regia* Populi Romani, quam ipſe commenticiam oſtendit. Neque enim B ulla Lex unquam prodiit, per quam Senatus Populuſque Romanus cuncta ſua jura in Imperatores tranſtulerit. At ſimul evincit jura haec ſenſim in ipſos Auguſtos transfuſa, quanquam illi *Reipublicae,* ſive Romani Imperii nomine poteſtatem ſupremam, & reapſe Regiam exercerent, & quamvis adhuc Senatus & Magiſtratus cum C Romae tum alibi perdurarent. Non abſimile fortaſſis exemplum poſterioribus hiſce Saeculis Reſpublica Florentina dedit. Factum propterea fuit, ut *Reipublicae* nomen ad barbarica Secula pertranſierit, non ut ea voce ſignificaretur Romani Senatus ac Populi libera dominatio, qualis ante Julium Caeſarem fuit, ſed Roma- D num Imperium, cui praeerant Imperatores, non nomine, ſed poteſtate Reges. Quibus poſitis, Anaſtaſii Bibliothecarii in Stephani II. Vita mens nobis pateat, ubi narrat Exarchatum Ravennatem ereptum Romanis ab Aiſtulpho Langobardorum Rege, actumque eſſe, *ut Reipublicae loca, diabolico ab eo uſurpata ingenio,* E *proprio reſtitueret domino:* ac Stephanum commendaſſe Pippino Regi *cauſſam Beati Petri, & Reipublicae Romanorum redderet jura.* Contendebat olim praelaudatus Ancyrae Archiepiſcopus, idem fuiſſe *Romanam Eccleſiam,* & *Rempublicam Romanorum,* ac propterea Exarchatum *reſtitutum* fuiſſe eidem Eccleſiae. Atqui diſertis verbis *Eccleſiam Romanam* à *Republica* di-

diſtinguit Anaſtaſius; & poſtrema hac voce Romanum Imperium deſignatum, poſt illa, quae nuper attulimus, nemo non videt. Immo Anaſtaſium ipſum ſuae mentis interpretem luculentum habemus, quando auctor eſt in Zachariae Pontificis Vita, Conſtantinum Auguſtum *duas Maſſas, quae Nymphas & Nornias appellantur, juris exiſtentes Reipublicae, eidem ſanctiſſimo Papae, ſanctaeque Romanae Eccleſiae jure perpetuo poſſidendas* elargitum fuiſſe. Si geminae illae Maſſae ad jus *Reipublicae* antea ſpectabant, eaſque Imperator Romanae in futurum Eccleſiae conceſſit: ergo ſub *Reipublicae* nomine *Romanum* tantummodo veniebat *Imperium*. Quod & jamdiu agnovit Eminentiſſimus Baronius, dum ea ipſa verba in ſuos Annales intulit. Paria habet Fredegarii Continuator, de Aiſtulpho ſcribens: *Quod nequiter contra Rempublicam, & Sedem Romanam Apoſtolicam admiſerat, nefarie nitebatur defendere*. Pollicitus deinde Aiſtulphus fuit, *ſe ulterius ad Sedem Apoſtolicam Romanam, & Rempublicam hoſtiliter numquam acceſſurum*. Gregorius autem Turonenſis Lib. 2. Hiſtor. ſcripſit, Geliſimirem Vandalorum Regem *à Republica ſuperatum* fuiſſe, ideſt à Juſtiniano I. Auguſto. Quibus ex rebus jam extra controverſiam poſitum puto, apud modò laudatos Scriptores non alia ſignificatione uſurpatam fuiſſe *Reipublicae* vocem, quàm *Romani Imperii*. Quod ſi quis pertinax adhuc contra ſentiat, Valeſios quaeſo adeat in Notis ad Lib. 16. Cap. 12. Ammiani Marcellini, & monentes comperiet, *Imperium Romanum Ammiano, aliiſque Hiſtoricis ſaepe Rempublicam abſolute nuncupari, & exercitum Romanum, exercitum Reipublicae*. Et ſane id factum à Mario Aventicenſi, à Jordane in Hiſtor. Gothorum, à Johanne Abbate Biclarenſi, à Procopio, & aliis. Quid plura? Praelaudatus Anaſtaſius Bibliothecarius, ſeu quiſquis ſit antiquiſſimus Scriptor Vitae Vigilii Papae, haec de Beliſario memoriae prodidit: *Veniens in fines Africae ſub dolo pacis interfecit Gundarum Regem Guandalorum, & redacta eſt Africa ſub Rempublicam*. In cujuſnam jura tunc ceſſerit Africa, eruditus quiſque novit. Sed & in Vita Sancti Leonis IX. Papae à Wiberto ſcripta, haec de illo habentur: *Non modicus quoque ei inerat fervor in augenda Republica*. Quid hoc nomine Wibertus ſignificet, ſequentia produnt. Nempe curabat, *ne Hungari detrectarent ſolitâ ſubjectione Imperatori priſca perſolvere tributa*. At quia preces à Sancto Leone praedicto pro eis adhibitas Henricus Auguſtus exaudire noluit, *ideo Romana Reſpublica ſubjectionem Regni Hungariae perdidit, & adhuc dolet*.

Quamobrem nil mirum, ſi ipſi quoque Imperatores Franci hoc eodem *Reipublicae* vocabulo uſi fuerint ad deſignandum non ſolùm Romani Imperii ditionem, ſed etiam univerſa Regna ſuae poteſtati ſubjecta. Immo quum ſaepe *publici* vox in eorum & ſubſequentium temporum monumentis occurrat, juvabit heic animadvertere, quae vis hujus vocis fuerit apud illorum Seculorum Scriptores, & in Literis ac Praeceptis Regum. Nimirum ibi *publici Judices, Palatia publica, Pars publica, Miniſtri Reipublicae*, atque horum ſimilia nomina leguntur, quorum ſenſum probe noſſe, tum ad eruditionem medii aevi, tum ad intelligendum veterum ſermonem conducit. Carolus Magnus, ut eſt in Lege Langobard. 121. Part. II. Tomi I. Rer. Italicarum,

rum, ſe audiviſſe ait, *quod Juniores Comitum, vel aliqui Miniſtri Reipublicae, aliquam redhibitionem, quaſi deprecando, à Populo exigere ſoleant.* In Additamentis ad Capitularia ejuſdem Caroli Magni pag. 113. nuper memoratae Partis II. idem Auguſtus ſcribit *omnibus Ducibus, Comitibus, Caſtaldiis, ſeu cunctis Reipublicae per Provinciam Italiae à noſtra manſuetudine praepoſitis.* Qui *Reipublicae* nomen nuper ad Exarchatum, & Romanum Ducatum unice deſignandos contorquebat, habet heic unde opinionem male conſutam exuere poſſit. *Miniſtros* nempe *Principatus, Miniſtros Regis,* appellare mos fuit *Miniſtros Reipublicae.* Adhuc nos appellamus *Miniſtri del Pubblico,* quos Princeps ſtatuit ad regendam Rempublicam. Idque elucere etiam poteſt ex Lege 34. Ludovici Pii Auguſti inter Langobardicas, ubi decretum eſt, ut Decimae *à Miniſtris Reipublicae exigantur.* Et infra: *Negligentes, à Miniſtris Reipublicae diſtricti, ſinguli ſex Solidos Eccleſiae componant, & inſuper dare Decimam cogantur.* Si verò denuo *rebelles vel contradictores eſſe voluerint, tunc à Miniſtris Regis in cuſtodiam mittantur, uſque dum ad judicium poſtmodum perducantur.* Profectò unum ac idem fuiſſe videas, qui antea *Miniſtri Reipublicae* appellati ſunt, & qui poſtea *Miniſtri Regis.* Ita in Lege 74. Lotharii I. Caeſaris inter Lan-

A gobardicas ſtatutum cernas, *ut nullus Judex publicus, aut Miniſtri publici, liberas perſonas contra legem audeant pignorare in bovibus, quia audivimus, quod multa damna propter hoc Populus noſter ſuſtineret.* Neque heic alios excogitare poſſumus fuiſſe Judices, aut Miniſtros *publicos,* niſi *Regis* Judices atque Miniſtros. Niſi enim ſuis Mi-

B niſtris interdixiſſet Lotharius boves titulo pignoris à liberis hominibus auferre, incommodis Populi nulla ratione Lex iſta proſpexiſſet. Sunt & aliae Langobardicae Leges, in quibus *Miniſtri* & *Actores Reipublicae* memorantur; uti & Aquiſgranenſe Concilium II. Anni DCCCXXXVI. & Capitularia quaedam Caroli Calvi

C Imperatoris, ubi eaſdem voces deprehendas, nihil aliud ſignificantes, quàm *Principis,* ſive *Regis,* aut *Imperatoris Miniſtros.* Sunt & Diplomata Regum & Auguſtorum, Urbibus extra Exarchatum, & Ducatum Romanum ſitis conceſſa, in queis nihilo ſecius *Reipublicae Miniſtros* reperimus, quos certe nemini in men-

D tem veniat, Romani Pontificis Miniſtros eſſe appellandos. Adeo haec certa ſunt, ut vel ipſi Principes Beneventani, ac Salernitani, *Reipublicae* voce uterentur eâdem ratione, qua Reges atque Auguſti. Rem prodet Diploma, quod in Tabulario inſignis Monaſterii Cavenſis exiſtit.

Giſolfi I. Principis Salernitani donatio facta Eccleſiae Sancti Maximi ſitae intra Salernitanam Civitatem, Anno 959.

Nos Giſolfus divina protegente clementia Princeps gentis Langobardorum pro amore omnipotentis Dei & ſalvatione animae noſtrae, concedimus in Eccleſia Sancti Maximi ſita intus

E *hanc noſtram Salernitanam Civitatem* a Domino Guaiferio Principe Biſavio meo, *de aquario antiquo* noſtrae Reipublicae *pertinente, conſtructo intus hanc Civitatem, hoc eſt quantum re-*

retinet de ipſa fiſtula, & uſque totam terram praeſatae Eccleſiae, quae eſt a ſuptus ipſam Eccleſiam, qualiter conciatum & edificatum eſt, cum omnibus ſuis pertinentiis, & cum vice de via & andita ſua. Pariterque & concedimus in jam dicta Eccleſia de aqua, quae decurrit per ipſum aquarium uſque ipſam fiſtulam tantum ut juſta ratione ſufficiat Rectoribus ipſius Eccleſiae pro illorum utilitate, & omni tempore ipſa aqua decurrat per illud, quod de ipſo aquario in ipſa Eccleſia conceſſimus abſque cujuſcumque contrarietate. Et haec omnia a modo & in perpetuum ſint de ipſa praenominata Eccleſia, ejuſque Rectores, & pars ipſius Eccleſiae habendum, poſſidendum, & omnia inde & ibidem faciendum, quod & qualiter voluerint, & ipſa aqua, ut dictum eſt, ſemper decurrat de ipſa fiſtula per ipſum aquarium uſque in ipſam terram praedictae Eccleſiae, & neque a noſtris Judicibus, Comitibus, Caſtaldeis, neque a quibuſcumque agentibus habeant Rectores vel pars ejuſdem Eccleſiae de predicta noſtra conceſſione aliquam contrarietatem, ſed ſemper illud ſecuriter habeant, & faciant exinde, ut praelegitur, quicquid voluerint. Haec autem fecimus per rogatum Domni Petri *venerabilis* Abbatis *ipſius Eccleſiae in Anno Vigeſimoquinto Principatus noſtri, de Menſe Aprilis, Indictione II.*

Agit heic Giſolfus de *Aquario*, hoc eſt canali, quem lateritius ſive marmoreus paries utrinque conſtringit, & per quem aqua ad uſus hominum aut molendinorum decurrit, *noſtrae Reipublicae pertinente*, ideſt juris Principatus ſeu Fiſci noſtri. Ita apud Ughellium Tom. 8. Ital. Sacr. in Archiepiſcop. Beneventan. Pandolphus & Landulphus Principes Beneventani Landolpho Beneventanae Sedis Archiepiſcopo Sipontinam Eccleſiam aliaque jura confirmant, ab ipſo *perpetualiter habenda & poſſidenda, abſque ullius Comitis, Gaſtaldei, ſeu Judicum Reipublicae inquietudine.* Vide etiam Capitulare Sicardi Principis Beneventani Part. I. Tomi II. Rer. Italicarum, ubi non ſemel ſtatuitur, ut nullum aliud vectigal *à parte Reipublicae imponatur.* Sunt & alia id genus veterum monumenta, e quibus unum nolim omiſſum, hoc eſt Ludovici Pii Diploma Anno DCCCXVII. datum pro Monaſterio Solemniacenſi in Gallia, atque evulgatum a Baluzio in Appendice ad Tom. 2. Capitularium. Praecipit Auguſtus ille, *ut nullus Judex publicus, aut quilibet ſuperioris aut inferioris ordinis Reipublicae Procurator ad cauſas judiciario more audiendas &c.* Monaſterii illius loca, *ingredi praeſumat*. Qui eo tantùm nomine ditionem Pontificiam ſibi viſus eſt deprehendere Placentiae, quod in Diplomatis Regiis, Placentinae Eccleſiae conceſſis, *Miniſtri Reipublicae* memorentur, quid ſibi de tam leviter a ſe conſtructa opinione ſentiendum ſit, jam tandem intelligat. In Gallia quoque temporibus iis *Miniſtri Reipublicae* erant, iique dicuntur *ſuperioris, aut inferioris ordinis*, ut deſignentur tam Duces, Marchiones, & Comites, e quibus Principum chorus tunc conſtituebatur, quàm Gaſtaldii, Centenarii, Decani, Sculdaſcii, aliique minores Judices aut Regiae Camerae procuratores. Eâdem dicendi formulâ uſi ſunt Carlomannus Rex & alii. Sed ut omnem dubitandi anſam eripiamus, praeſtat intueri Henrici Regis Sancti, poſtea Imperatoris, Diploma, in quo diſertiſſime *Rempublicam noſtram* in Urbe Cremonenſi memorat, hoc eſt *Fiſcum* noſtrum. Illud ego depromſi ex Regeſto antiquo Epiſcopii Cremonenſis.

Hen-

Henricus II. Germaniae & Italiae Rex ſub ſuo Mundiburdio ſuſcipit Landulphum Cremonenſem Epiſcopum. Anno 1007.

IN nomine Sancte & individue Trinitatis. Henricus divine dignationis providentia Rex. Regalis dignitatis providentiam ſemper oportet Eccleſiarum Dei &c. noverit univerſitas, quod nos comperientes in Italia Eccleſiarum facultates, defuncto earum Praeſule depredari, ſanctamque Cremonenſem Eccleſiam hoc quoque noviter paſſam defuncto Paſtore, ſub noſtri mundiburdi defenſionem recepimus Domnum Landulfum *venerabilem* Preſulem *ejuſdem ſancte* Cremonenſis Eccleſie, *noſtrumque dilectiſſimum Capellanum, cum omnibus Clericis ſuis ac familiis. Precipientes inſimul, ut nulla noſtri Regni magna parvaque perſona poſt obitum ejus ſuorumque Succeſſorum predictam Eccleſiam, Clericos, & famulos inquietare vel moleſtare audeat. Si quis vero, quod non credimus, hujus noſtri Mundiburdi violator extiterit, ſi Miles ipſius Eccleſie fuerit, omni beneſitio, quod ex parte ipſius Eccleſie tenuerit, ipſe & ejus heredes in eternum priventur, & centum Libras puri argenti,* medietatem noſtrae Reipublicae, *& medietatem prenominate Eccleſie ſe compoſiturum procul dubio cognoſcat. Si vero Civis, aut ſuburbanus, ſciat ſe perditurum omnia predia & poſſeſſiones ſuas,* medietatem a Parte publica, *& medietatem predicte Eccleſie. Si vero aliqua Regni perſona contra fecerit, centum Libras optimi auri, medietatem nobis, & medietatem prefate Eccleſie procul dubio componat. Quod ut verius credatur &c.*

A B C

Non adeſt Monogramma Henrici.

Everardus Cancellarius vicem Villigiſi Archicapellani recognovi.

. . . . . Anno Dominice Incarnationis MVII. Indictione V. Anno Regni Domni Henrici Regis Secundi Regnantis VI.

Actum Polede feliciter. Amen.

Hiſce denique accedat Diploma alterum, e ſupra laudati Coenobii Caſinenſis Chartophylacio depromtum, in quo *Reipublicae* mentio eſt.

Guaimarii IV. Principis Salernitani Diploma, quo Eccleſiam Sancti Michaëlis Archangeli cum omnibus ad ipſam pertinentibus donat Monaſterio Cavenſi Sanctae Trinitatis, ejuſque Abbati primo Adelferio, Anno 1035.

IN nomine Domini Dei eterni Salvatoris noſtri Jeſu Chriſti. Waimarius divina protegente clementia Langobardorum gentis Princeps, pro amore omnipotentis Dei, & pro ſalute noſtrae animae, noſtraeque Patriae ſalvatione concedimus in Monaſterio Sanctae & individuae Trinitatis, quod ſitum eſt in D *Crypta, quae eſt in pertinentia Mitilianenſe, in quo* Domnus Adelferius *venerabilis* Abbas, *& ſpiritualis Pater & Orator noſter praeeſt, Eccleſiam Sancti Archangeli, quae conſtructa eſt ultra fluvium Tuſcianum, cum Codicibus & omni ornamento ipſius Eccleſiae, cum vineis & terris vacuis per has fines & men-*

menſuras: a parte Meridiei incipiente a praedicto fluvio Tuſciano, & abiente in parte Orientis rectum per terminos uſque ad ſepem, & deinde abiente juxta ipſam ſepem ſimiliter in parte Orientis, & revolvente in partem Meridie ſecus praedictam ſepem, uſque ad viam publicam majorem, ſunt inde paſſus ducenti nonaginta uſque ad aliam viam: & ab inde revolvente in parte Orientis per ipſam aliam viam paſſus quadraginta duo: deinde revolvente in parte Septentrionis circa finem de rebus noſtri Palatii, & circa ſepem, quae diſcernit inter has, & res noſtri ſacri Palatii, paſſus centum uſque ad aliam viam: & exinde revolvente in partem Occidentis per predictam aliam viam paſſus decem & octo: & ab inde revolvente in partem Septentrionis juxta finem ſupradicti noſtri Palatii, ſicut ſepis diſcernit, paſſus octoginta octo a parte Septentrionis tranſcendente jam dictam viam majorem, & abiente in parte Occidentis per mediam ſepem, & foſſatum uſque ad ſupradictum fluvium ſunt paſſus centum quinquaginta. De aliis vero partibus fine ſicut decurrit aqua predicti fluminis. Hae autem ſupradictae menſurae juſta paſſus hominis menſuratae ſunt. Has omnes ſupradictas res cum praedicta Eccleſia Sancti Archangeli cum Caſis & Cellis & cum omni ordine & pertinentia ipſius Eccleſiae, & cum omnibus infra ſe habentibus & ſuis pertinentiis, qualiter per ipſas fines & menſuras circumdata eſt, & cum vice de viis ſuis, ſicut ſupra dictum eſt, praedicto Monaſterio Sanctae Trinitatis concedimus, ut amodo & deinceps per hunc noſtrum roboreum Praeceptum cunctam ſupradictam noſtram conceſſionem praedictus Domnus Adalferius Abbas, ejuſque ſucceſſores habeant & poſſideant, & fru-

A *dient, & de ipſis frudiis faciant omnia, quae voluerint, abſque omni noſtra,* noſtraeque Reipublicae *contrarietate. Et neque a noſtris Judicibus, Comitibus, Caſtaldeis, vel a quibuſcumque agentibus patiatur aliquam moleſtationem, ſed perpetuis temporibus cuncta ſupradicta conceſſio permaneat in jam dicto Monaſterio Sanctae Trinitatis. Tan-*
B *tummodo ſi aliquando quaecumque humana perſona ſupraſcriptum Monaſterium Sanctae Trinitatis de dominio & defenſione noſtra,* noſtraeque Reipublicae *quocumque modo ſubtraxerit, tota ſupradicta conceſſio revertatur ad poteſtatem noſtram* noſtraeque Reipublicae, *ad faciendum exinde omnia, quae voluerimus.*

C *Textum vero hujus noſtrae conceſſionis in praedicta ratione ſcribere praecepimus tibi Truppoaldo Abbati & Scribae noſtri ſacri Palatii de Menſe Julii, Indictione III. annuloque noſtro inſigniri juſſimus, Anno, Deo propitiante, noſtri Principatus XVII.*

Locus Sigilli cerei ✠ *cum Effigie*
D *Guaimarii, & epigraphe.*

GVAIMARIVS PRINCEPS

Nunc autem memorandi mihi ſunt *Reipublicae Exactores*, quos in Diplomate Conradi I. Auguſti apud Ughellium in Epiſcopis Bellunenſibus, Aſtenſibus &c. invenio, immo in aliis
E quoque Regum tabulis invenias. Geminas ego nondum editas producere heic ſtatui. Primum Diploma authenticum adſervatur in Tabulario Capituli Canonicorum Parmenſium. Alterum mihi ſuppeditavit praeſtantiſſimus Toparcha Antonius Comes de Collalto, Auguſtiſſimi Caeſaris intimus Conſiliarius.

Ottonis II. Imperatoris Diploma, quo Canonicis Eccleſiae Parmenſis omnia illorum jura ac Privilegia confirmat, Anno 980.

,, IN nomine Sanctae & individuae
,, Trinitatis. Otto divina faven-
,, te providentia Imperator Augu-
,, ſtus. Omnium ſanctae Dei Eccle-
,, ſiae, noſtrorumque preſentium ac
,, futurorum fidelium noverit indu-
,, ſtria, eo quod Canonici Parmen-
,, ſes ſanctae matricis Eccleſiae, in-
,, terventu ac petitione *Dominae no-*
,, *ſtrae matris Adelaidae* noſtram ef-
,, flagitantes celſitudinem, quatinus
,, omnes Canonicales res ſub noſtri
,, Praecepti confirmatione recipere-
,, mus. Quorum juſtam efflagitacio-
,, nem conſiderantes, illud mente re-
,, volventes, quoniam ſi Deo famu-
,, lantibus in omnibus noſtra Mageſtas
,, neceſſitatibus ſubvenerit, Deum no-
,, bis propitium habebimus, ſupradi-
,, ctorum videlicet Canonicorum aſſi-
,, duis precibus; unde tam Chriſti re-
,, muneratione, quàmque matris a-
,, more, necnon illorum Sacerdo-
,, tum interceſſione omnes res praeli-
,, batae Eccleſiae tam infra Civita-
,, tem quàm extra: videlicet omnes
,, domos, quae Papiae habere viden-
,, tur: Caſtellum Palaſioni cum om-
,, nibus ſuis adjacentiis & operis
,, tam de Caſtellanis quamque de
,, Colonis, & cetera omnia ſervi-
,, tia, quae circumvicinis Oppidis
,, ceteri Caſtellanis praeſidentibus e-
,, xhibent; ita ipſi ſuperius dicti Ca-
,, ſtelli, & ceterorum omnium in-
,, feriorum Caſtellorum incolae ſu-
,, pradictis Canonicis omni tempore
,, ſecundùm morem locorum exhi-
,, beant: ſcilicet Macritulae, Gaja-
,, num, Monticellum, Aqualatulam,
,, Caſtellum de Sablone, quod nun-
A ,, cupatur Saſa Maſſa cum Corte,
,, Caſtellum de Folliano, quod nun-
,, cupatur Mucletum cum Corte,
,, Caſtellum de Monte Gibuli cum
,, ſuis pertinentiis, & cum Colo-
,, nis, qui habitant in Monte Acu-
,, tulo, Caſtellum de Sala cum ſuis
,, pertinentiis, & cum manſionibus,
,, que ſunt in ſuburbano territorio
B ,, Ferrariae, & Cortem de Gavello,
,, & manſiones infra Civitatem Bol-
,, loniam, cum Eccleſia & vineas
,, & terras, quae fuerunt Regizo-
,, nis, & manſos duos de Al...
,, manis: Corte de Monte cum om-
,, nibus ſuis pertinentiis: Cortem de
,, Spaniaco cum Eccleſia: Cortem de
,, Balloni cum ſuis pertinentiis & a-
C ,, djacentiis, & Runco Colombino:
,, Cortem de Cornitulo cum valli:
,, Cortem Temoncello juxta Blanco-
,, niſe, cum runcis, qui ſunt in
,, Viaciolo, & cum omnibus perti-
,, nentibus terris: & Plebes duas,
,, unam Sancti Proſperi, alteram
,, Sancti Martini in honore dicatas,
,, cum omnibus illarum pertinentiis
D ,, & decimis: ſimiliterque decimas
,, omnium hominum habitantium Par-
,, mam, laborantium ſuburbanas ter-
,, ras, quae dividuntur a Plebibus:
,, necnon etiam tertiam partem te-
,, lonei ejuſdem Civitatis: necnon
,, manſos in Gambiolo, & in cam-
,, po Tuſatico & in Soleniano &
,, Cirliano & in Noceto: ſive etiam
E ,, Manſos, qui ſunt ultra Inciam,
,, ſeu ubique locorum ſub noſtro
,, imperio Italico, tam in planicie-
,, bus quam in montibus, molendi-
,, nos, piſcationes, ſilvas, aquedu-
,, ctus,

„ ctus, flumina, fontanas, tam quod
„ in praeſenti habent, quàm in an-
„ tea Chriſti prerogativa adquirere
„ poterunt uſque in finem ſeculi, eo
„ tenore ſub noſtri confirmatione
„ Praecepti recipimus, quatinus nul-
„ lus Dux, Marchio, Archiepiſco-
„ pus, Epiſcopus, Comes, Viceco-
„ mes, Sculdaſius, Gaſtaldius, vel
„ aliquis *Publicae rei Exactor*, ma-
„ gna parvaque noſtri Imperii per-
„ ſona, quovis in tempore de prae-
„ dictis Caſtellis & Cortis paratas
„ aut operas, aut aliquam publicam
„ exactionem quaerere praeſumat,

A „ aut praedictos Parmenſes Canoni-
„ cos de jam dictis omnibus rebus
„ moleſtare, deveſtire preſumat. Et
„ ſi quis umquam inventus fuerit,
„ qui contra noſtri Praecepti confir-
„ mationem agere perperam tempta-
„ verit, ſciat ſe amiſſurum centum
„ Libras auri obtimi, medietatem
B „ noſtrae Kamerae, & medietatem
„ praelibatis Canonicis, quibus mo-
„ leſtia . . . . Et ut hoc verius cre-
„ datur, & in poſterum diligentius
„ ab omnibus Deum rite colentibus
„ obſervetur, ſigilli noſtri impreſſio-
„ ne ſubtus juſſimus inſigniri.

„ Signum Domni Ottonis ſereniſſimi Imperatoris & invictiſſimi Auguſti.

Locus ✠ *Sigilli cerei*.

„ Johannes Cancellarius ad vicem Petri Epiſcopi & Archicancellarii reco-
„ gnovi & ſubſcripſi.

„ Data V. Kalendas Januarii, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCLXXX.
„ Indictione IX. Regni verò Domni Ottonis XXII. Imperii autem ejus XIII.

„ Actum Ravennae.

Otto III. Germaniae & Italiae Rex Rambaldo Comiti Tarviſino donat Regalia in quibuſdam locis Comitatus Tarviſini, circiter Annum 983.

In *nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Otto Dei . . . . Rex. Omnibus noſtris fidelibus tam praeſentibus quam futuris notum facere volumus, eo quod* Raimbaldus Comes Tarviſii *noſtram adiens clementiam, & interventu* noſtrae *dilectiſſimae* Matris Theophaniae Imperatricis Auguſtae *efflagitans, qnatenus de ſex locis quicquid ad regium* C *jus, cenſum, factionem pertinet, ſibi concederemus in Comitatu Terviſino: videlicet de Caubbio, Reſiano, Tu . . . . . Anzado, Fovene, Servano . . . . quae ſunt una corticella cum caſalino, ſilvis, buſchilibus, aquis, aquativis . . . . ſeu cum inferioribus & ſuperioribus ſuis. Quocirca reſpiciens dilectionem bonae Matris, & fidelitatem ſupraſcripti Raim-*

baldi de bono...... ſudantis in noſtro ſervitio, ſupradictam petitionem ei conceſſimus, prout juſte & legaliter valuimus, per Praeceptum noſtrae donationis. Videlicet ea ratione, ut quicquid de praedictis ſex locis & de ſupraſcripta Corticella, ſicut ſuperius legitur, in integrum pertinet ad eamdem, in ejus jus & dominium transfundimus eo tenore, ut habeat poteſtatem tam ipſe quam ſui heredes donandi, vendendi, pro anima judicandi, vel quicquid ejus decreverit animus, faciendi, omni contradictione remota: ea lege indita, ut nullus Dux, Marchio, Archiepiſcopus, Patriarca, Epiſcopus, Comes, Vicecomes, Sculdaſſus, Gaſtaldius, vel aliquis Publicae rei *Exactor, magna parvaque noſtri Regni perſona inquietare, moleſtare, diſveſtire praedictum Raymbaldum vel ſuos heredes de factione publica ſupradictorum locorum praeſumere faciat per ſuas ſummittentes perſonas, vel per ſe faciat. Et ſi inventus fuerit, qui hoc facere voluerit....... centum Libras auri optimi compoſiturum, medietatem Camerae noſtrae, & medietatem praefato Raybaldo dilecto noſtro fideli.....* Cetera deſiderantur.

Qui heic appellantur *Publicae rei Exactores*, ſi Du-Cangium auſcultamus, *Publicani* fuere, qui nempe tributa Principis exigebant. Et profecto dubitandum non eſt, quominus & iſti ſub eo nomine comprehenderentur. Sed latius fortaſſe vis iſtius vocis excurrit, & complecti videtur omnes Patrimonii Regalis, & Fiſci Miniſtros, a quibus Regum vectigalia, tributa, praedia, ceterique reditus Fiſcales aut patrimoniales curabantur. *Actores*, *Agentes*, *Actionarii*, *Procuratores Reipublicae*, aliaque ejuſmodi vocabula, unam rem, ut ſuſpicor, aut parum diverſas ſignificabant. Sed quod non ſatis interdum A intelligas, mentio eſt *Publicae partis*. Nam uti in Diſſertatione praecedenti *de Fiſco* animadverti, *ad Publicum devolvi; componere ad Publicam partem; remotâ Publicae partis contradictione*, aliaeque ſimiles dicendi formae, etſi me quoque fatente Fiſcum & Miniſtros Regis indicare perpetuo cenſendae ſunt, alicubi tamen aliquid B a Rege diverſum innuere videntur. In ſupra laudata Lege 34. Ludovici Pii Imperatoris inter Langobardicas decretum eſt, ut refractarii ad perſolvendas Decimas, *ad judicium perducantur & ibi ſecundum Legem ad Comitem, vel ad Partem Publicam componant*. Indicebat Comes, & colligebat multas ad Fiſcum Regium ſpe- C ctantes: quid ergo *Pars Publica* fuerit, quae a Comite heic diſtinguitur? Verùm uti in Diſſertat. VIII. *de Comitibus* animadverti, portionem ſuam ex iis multis Comites percipiebant: erantque etiam ex iis nonnullae, quae integrae ad Comitem ſpectabant. In Diplomate Berengarii I. Regis Aſtenſi Praeſuli conceſſo D apud Ughellium Tom. 4. Ital. Sacrae, praeceptum fuit, *ut nullus Dux, Comes, Vicecomes, Scholdatio* (lege Sculdaſcius) *Gaſtaldio, Decanus, vel quilibet Publicae partis Miniſter in rebus praelibatae Eccleſiae aliquam audeat inferre moleſtiam*. Ita in Diplomate Ludovici III. Regis poſtea Auguſti apud eumdem Ughellium, Novoco- E menſis Epiſcopus immunis eſſe jubetur *a Publica functione*, aliiſque tributis, *quae uſque modo a Parte Publica exacta ſunt*. In eo Praecepto per Ughellium edito Tom. 4. pag. 257. primae editionis *Ludovicus* appellatur *Tertius gratia Dei Rex*. A ſciolo aliquo additum fuit illud *Tertius*, uti & *Deilberto* Epiſcopo nomen *Secundi*: quod in authenticis minime ſcri-

ſcriptum fuit, uti in Hiſtoria Novocomenſis Eccleſiae noſtris temporibus prodidit P. Tattus e Somaſchenſi Congregatione. Eâque licentiâ interpolatae ſunt aliae tabulae Epiſcopatus Comenſis, in quibus legitur *Ludovicus Primus*, *Lotharius Primus*, *Ludovicus Secundus*, *Leo Primus Epiſcopus &c.* Haec obiter. Majores etiam tenebras offundere poſſe videatur Diploma, quod ex antiquo Regeſto Cremonenſis Epiſcopii olim ego deſcribebam.

Otto II. Imperator Epiſcopatui Cremonenſi confirmat omnia illius jura & bona, Anno 978.

I*N nomine Domini Dei eterni. Otto divina favente clementia Imperator Auguſtus. Si circa loca Deo dicata munificentiam noſtre largitatis impendimus, id ad eterne recompenſationis meritum nobis proficere non dubitamus. Quocirca omnium ſancte Dei Eccleſie, noſtrorumque preſentium ſcilicet ac futurorum fidelium notum eſſe volumus univerſitati*, Odolricum *ſancte* Cremonenſis Eccleſie *venerabilem* Epiſcopum *noſtram adiiſſe clementiam, quatinus pro Dei amore, noſtreque anime remedio, omnem telonei, curature, aut portatici de eadem Civitate perſolutionem ad* noſtram *olim* Publicam *pertinente* partem, *eidemque ſancte Eccleſie a noſtris anteceſſoribus Regibus & Imperatoribus proprietario jure delegatum, tam de parte praelibati Comitatus, quàmque de parte Cortis Sexpilas; & quicquid* ad Publicam partem *in eadem Civitate vel foris uſque ad quinque Milliaria ae Comitatu Brixianenſi, juſte & legaliter olim pertinens Imperiali largitate ejuſdem Eccleſie eſt contraditum pontificio, curaturam videlicet, portaticum, vel teloneum, una cum turribus & portis atque puſterulis, cum univerſarum integritate rerum eidem ſancte Cremonenſi Eccleſie juſte & legaliter pertinentium, ſibi ſuiſque ſucceſſoribus noſtra Imperiali auctoritate confirmare & corroborare dignaremur. Cujus dignis ſupplicationibus aures noſtre pietatis accommodantes, interventu ac petitione* Theophanie noſtre *dilecte* Conjugis & conſortis Imperii, *omnia predicta, teloneum ſcilicet, curaturam, portaticum, & quicquid in eadem Civitate vel foris uſque ad quinque miliaria de Comitatu Brixianenſi, vel de Corte Sexpilas per Imperialia decreta a noſtris eſt conceſſum anteceſſoribus, Regibus, vel Imperatoribus*, Karolo *videlicet &* Berengario, *boneque memorie genitore noſtro* Ottone, *una cum portis & turribus, puſterulis, ſeu cum univerſarum rerum integritate, ipſi Eccleſie pertinentium, jam dicto Odolrico Epiſcopo, ſuiſque ſucceſſoribus per hanc noſtram preceptalem paginam confirmamus & corroboramus; ſtatuentes, ut nullus* Publice aut Regie partis Procurator *infra muros prenominate Civitatis aliquam habeat poteſtatem aut curaturam*, *aut portaticum inibi tollant. Nemo etiam Comes, Vicecomes, Sculdaſio, Gaſtaldius*, Decanus Publice, & Imperialis, aut Regie partis *infra muros Cremonenſes vel foris circa Civitatem per quinque miliaria Placitum teneat, aut manſionaticum faciat abſque voluntate & permiſſione jam dicti Epiſcopi, aut ſuorum ſucceſſorum. Hac etiam noſtra Imperiali auctoritate tam ipſi Epiſcopo quamque & ſuis ſucceſſoribus confirmamus & corroboramus, ut habeat licenciam, vias publicas ibidem* cir-

A *circumcirca adjacentes ad utilitatem ejuſdem Civitatis incidendi, & foſſaticos faciendi, & ſi mercata inſra ſpacium Cremonenſis Civitatis aut extra circumquaque facere potuerit cum mercato Sancti Nazarii, Imperialem noſtre licentie habeat confirmationem preſenti inſcriptione: & ut eadem mercata juxta noſtrorum anteceſſorum ſtatuta ſint ſimul cum* B *mercato Sancti Nazarii in poteſtate Epiſcopi Cremonenſis Eccleſie, volumus omni publica datione remota & contradictione Cortis Sexpilarum expulſa. Omnia denique Caſtella circa Plebes & Turres prelibati Epiſcopii Cremonenſis hedificata ſub noſtram Imperialem majeſtatem ac mundiburdium recipimus, & ab omni publica functione & placito ac* C *manſionatico & curaturis eadem Caſtella decernimus & diudicamus perpetuis temporibus eſſe excuſata, & in poteſtate ipſius Epiſcopi ſuorumque ſucceſſorum abſque publico miniſteriali permanſura, & cenſemus & confirmamus Piſcariam quoque ejuſdem Eccleſie a Vulpariolo uſque ad Caput Addue cum molendinis & portoris tranſitoriis &c.*

D *Signum Domni Ottonis invictiſſimi Imperatoris Auguſti.*

Gerbertus Cancellarius ad vicem Huberti Epiſcopi & Archicancellarii notavit.

Data XIV. Kalendas Majas, Anno Dominice Incarnationis DCCCCLXXVIII. Regni verò Domni Ottonis Imperatoris Auguſti XVIII. Imperii verò ejuſdem XI. Indictione VII.

E *Actum eſt autem in Corte, que Alteſtet dicitur, feliciter. Amen.*

Si unum & idem fuit *Publica Pars*, & *Regia Pars:* cur amabo heic ſcriptum fuit, *ut nullus Publicae aut Regiae Partis Procurator &c.?* Perinde ac duae diverſae *Partes* ſint iſtae, expreſſa haec fuiſſe videntur. Quare mihi dubitatio in praecedenti Diſſertatione ingeſta fuit, an ſub *Publicae Partis* nomine aut pars Comitis, aut quae nunc Populi Communitas & Univerſitas appellatur, tunc venire potuerit. Verùm quae hac de re ſententia nobis futura ſit, Praeceptum ipſum nunc editum ſatis oſtendere poteſt, videlicet unum Regalem Fiſcum & Miniſtros regis vocabulo *Publicae partis* commonſtrari. Vulgo Regius Fiſcus dicebatur *Publica Pars*: quum verò additur *aut Regiae Partis*, id factum uberioris intelligentiae cauſsâ, quum aliquando Italiae dominaretur Rex, nondum Imperiali dignitate auctus. Et diſerte quidem Imperator commemorat *telonei, curaturae, aut portatici perſolutionem, pertinentem ad Noſtram olim Publicam Partem:* & infra *quicquid ad Publicam Partem pertinens, Imperiali largitate ejuſdem Eccleſiae eſt contraditum pontificio*, ideſt poteſtati. Non aliena, ſed ſua donarant Auguſti Eccleſiae Cremonenſi. Infra etiam ſtatuit, *ut nemo Comes, Vicecomes, Sculdaſcio, Gaſtaldius, Decanus Publicae, & Imperialis, aut Regiae partis* placitum ibi teneant. Alibi vero occurrunt *Publicae Partis*, ſeu *Reipublicae Exactores*, ideſt Regiae Camerae miniſtri; uti & *Palatia Publica;* quae eadem aliis in locis *Regia* appellantur; & *venire in Publicum* idem erat, ac Fiſco addici. Apertiſſime autem ſtabilitam videas hanc ſententiam a Lege XXIV. Liutprandi Langobardorum Regis Lib. 6. Ibi agitur *de poſſeſſione, quam aliquis de Publico habet*. Ad eam confirmandam poſſeſſor *dicat juratus ad ſancta Dei Evangelia, aut de ſe, aut de patre, aut de avo, quod ipſa res per Principem data fuiſſet*. Et infra: *Si aliquid de ſervo aut aldione Regis comparaverit, & probata cauſa fuerit, relaxet ipſam rem in Publico*, ideſt Fiſco, ſeu Regi reſtituat. Rodul-

dul-

[A] dulphus etiam Italiae Rex Anno Chriſti DCCCCXXIV. (ut eſt apud Ughellium Tom. 2. Italiae ſacr. in Epiſcop. Parmenſ.) Eicardo Parmenſi Epiſcopo, petenti *quandam Curtem juris Regni noſtri*, hoc eſt ſpectantem ad Fiſcum & Cameram Regiam, *quae Sublcneta* (ſcribe *Sabloneta*) *dicitur*, [B] elargitur *praelibatam Curtem de Subloneta, quae ſemper noſtrae Regiae & Publicae Parti pertinuit, & de noſtra poteſtate & dominio in ejus poteſtatem & dominium omnino transfundimus*. Ita in Diplomate Anni DCCLXXIV. non verò DCCLXXIII. (uti legitur Tom. I. pag. 37. Veter. Scriptor. Martene & Durand) Carolus Magnus Monaſterio Turonenſi [C] Sancti Martini donat *Inſulam cum Caſtello Sermionenſe, quae eſt ſita in Lacu Manciadae* (ideſt *Benaco*, nunc *Lago di Garda*) *& Curtem Piſcariam, ac Lionam, ſicut in Publico, & ad Palatium viſum eſt pertinuiſſe, & in antea Fiſco noſtro exciderit*. Quum verò in Vita Ludovici Pii ad Annum DCCCXIV. mentio fiat *Arcae Publicae*, quis aliud per ea verba ſignificari arbitretur, niſi *Fiſcum Regium?* Occurret etiam tibi in antiquis Diplomatis *Publica Poteſtas*, & *totius Poteſtatis contradictione remotâ*. Nihil aliud eo nomine innuitur, niſi *Miniſtri Publici*, qui Regis nomine Civitates regunt. In variis Caroli Magni Diplomatis ſcriptum eſt: *Nullus Judex Publicus Fiſci noſtri &c.* Mentio quoque eſt *Publicae Poteſtatis* in Diplomate Ottonis III. Auguſti, quod archetypum ſervant Ticinenſes Virgines Deo ſacratae in Monaſterio olim Sanctae Mariae Theodotae, nunc *della Poſterla*.

Confirmatio jurium Monaſterii Ticinenſis Sanctae Mariae Theodotae facta ab Ottone III. Imperatore, Anno *996*.

[D] *IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Otto divina protegente clementia Imperator Auguſtus. Si circa ſervos & ancillas Dei tuitionis noſtrae magnificentiam, noſtros predeceſſores imitantes, ſolerter habuerimus, Clementiam Dei promereri, & regni noſtri ſtatum divina ope fulciri non ambigimus. Igitur omnium fidelium ſanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque preſentium ſcilicet ac* [E] *futurorum noverit induſtria, qualiter* Petrus Epiſcopus noſter Archicancellarius *obtutibus noſtrae majeſtatis obtulit Praecepta dive memoriae* Lodoici, Ottoniſque Imperatorum, *noſtrorum videlicet anteceſſorum, noſtra pietate collata in* Waldradam Abbatiſſam *Monaſterii, quod dicitur Deodote, ſito infra Urbem Ticinenſem, ſuppliciter poſtulans, ut iterum jam dictam Waldradam, quae nunc eſt in eodem Cenobio Abbatiſſa, ſimiliter noſtrum emitteremus Preceptum. Quorum precibus &c. Damuſque eidem Monaſterio de Silva noſtra Carbonaria & Gajo materiam ad reparationem ipſius Monaſterii ſuſcipere, ac ligna ſive cerros ad uſum ignis habere juxta temporis opportunitatem, quantum neceſſe fuerit. Et quandocumque neceſſitas emineat, naves ejus per Ticinenſem Portum, tam per Portum Buricum, quàm per quamlibet alterum diſcurrere poſſint abſque alicujus contradictione vel telonei exactione. Et quia contra voluntatem Dei aliquanta Monaſteria a* Publica Poteſtate *propter navigium ad* Imperialem Poteſtatem *inquietantur, huic ſancto Loco concedimus & lar-*

& largimur, ut deinceps in antea de ipſis navibus, & de omnibus publicis functionibus predicta Abbatiſſa quieta A atque ſecura permaneat, & abſque alicujus hominis inquietudine &c.

Signum Domni Ottonis invictiſſimi Imperatoris Auguſti.

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Heribertus Cancellarius vice Petri Epiſcopi & Archicancellarii recognovi.

Data Kalendis Auguſti, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXCVI. Indictione IX. Anno Tertii Ottonis Regnantis XIII. Imperii Primo.

Actum Papiae feliciter.

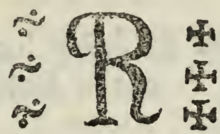
Itidem in ſuo Tabulario Canonici Patavinae Cathedralis Eccleſiae autographum Diploma adſervant Henrici inter Auguſtos Secundi, in quo formula occurrit, *omni Poteſtatum con-* B *traditione remotâ*. Vide etiam Diſſert. XLVI. *de Civitatum Italicar. Magiſtratibus*, ubi quàm antiqua ſit vox *Poteſtas* ad deſignandum ſupremum Civitatis Magiſtratum, oſtendam.

Henricus III. Rex, & Imperator II. Canonicis Patavinis eorumque Eccleſiae Privilegia renovat, Anno 1047.

In nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Henricus divina favente clementia Romanorum Imperator Auguſtus. Si ſacris & venerabilibus locis &c. Quapropter omnium fidelium Sancte Dei Eccleſie, noſtrorumque preſentium ſcilicet ac futurorum comperiat induſtria, Arnaldum *ſancte* Patavienſis Eccleſie *venerabilem* Epiſcopum, *nec non & Bernardum noſtrum Capellanum, ejuſdemque Eccleſie Archidiaconum, noſtram humiliter exoraſſe clementiam, quatenus pro Dei omnipotentis amore, & remedio anime noſtre, nec non & rogatu Henrici noſtri dilectiſſimi Cancellarii omnia Precepta, que ab anteceſſoribus noſtris, ſeu inſtrumenta Cartarum, que a fidelibus* C *viris ſancte Patavenſis Eccleſie nuper collata ſunt, noſtra auctoritate corroborare dignaremur. Quorum precibus tam pro Dei amore, quàm pro ejuſdem Eccleſie veneratione libenter aſſenſum prebentes, omnia que per Precepta aliorum Regum vel Imperatorum, nec non que per Cartarum inſtrumenta eidem Eccleſie dudum a fidelibus viris oblata ſunt,* D *per hanc noſtram auctoritatem prefate Patavenſis Eccleſie confirmamus. Nec non ſtatuimus, ut Canonici ejuſdem Eccleſie ſervientes nunc & ſucceſſores illorum liberam habeant cum conſenſu Epiſcopi, qui pro tempore fuerit, poteſtatem de omnibus, que illis juſte & legaliter pertinere viſa ſunt, aut viſa fue-*

ſuerint, inter ſe, ut conſuetudo fuit, dividendi, omni Poteſtatum contradictione remotâ: *videlicet de Decimis Civitatis per omnia, cum titulis atque cum villis ſuis ad eamdem Civitatem pertinentibus. In primis Villa, que dicitur Limena, & Villa que dicitur Arzere, & Autikeria, & Turre & Noënta, & Villa que dicitur Bergomi, &* A *Roncalia, & Ronco Liuteri, & Villa que dicitur Caſale, & altera que dicitur Publitiano, & Villa que nominatur Albignaſeca & Maſſerata &c. Concedimus etiam eidem Eccleſie, ut nullus Dux, Marchio, Comes, Vicecomes, Sculdaſſio, Gaſtaldio, Decanus vel* quislibet Publicae partis Miniſter &c.

Signum Domni Heinrici inviсtiſſimi *Romanorum Imperatoris Auguſti.*

Heinricus Cancellarius vice Herimanni Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Data V. Idus Maji, Anno Dominicae Incarnationis MXLVII. Indictione XV. Anno autem Domni Heinrici Tercii, ordinationis ejus XVIII. Regnantis VIII. ſed & imperantis Primo.

Actum Tridentino in Dei nomine feliciter. Amen.

Accedat & alterum Diploma, quod ex Regeſto Epiſcopii Cremonenſis deſcripſi. Agitur heic de Inſula Fulcherii, quam *tenuit Bonifacius:* quo nomine deſignari puto *Bonifacium Mar-* B *chionem & Ducem Tuſciae,* patrem Mathildis inclytae Comitiſſae. Heic ille abſque titulo Marchionis, quòd eum Anno MLII. vitâ functum Germani pro Tyranno haberent.

Henrici Germaniae & Italiae Regis III. Diploma, quo diſtrictum Inſulae Fulcherii concedit Hubaldo Epiſcopo Cremonenſi, circiter Annum 1055.

I*N nomine Sancte & individue Trinitatis. Henricus divina favente clementia Rex. Quoniam Imperatorum & Regum eſt Eccleſiarum neceſſitates &c. Quapropter noverit omnium fidelium &c. induſtria*, Brunonem *inclitum* Preſulem & conſanguineum noſtrum, *aput noſtram Regiam majeſtatem obtinuiſſe, ſuggerente* Epiſcopo Hubaldo *nobis mul-* C *tum fideliſſimo, quatinus pro dive memorie noſtri Genitoris anima, Sancte Cremonenſi Eccleſie, multis calamitatibus afflicte non ſolùm ab exteris, ſed etiam a domeſticis, necnon pro Regni noſtri perturbatione pene peſſumdate, omnem diſtrictum de inſula Fulcherii jure propietario & perpetua datione concedere atque largiri dignaremur. Nos vero tan-*

A *ti Pontificis ac conſanquinei dignam petitionem conſiderantes, & aſſidua obſequia prelibati Hubaldi Epiſcopi, qui eidem Eccleſie praeeſſe cognoſcitur, & ſancte memorie Genitoris noſtri anime remedium adtendentes, totum predictum diſtrictum de Inſula Fulcherii, ſicut* tenuit Bonifacius, *pretaxate Cremonenſi Eccleſie concedimus, & perhenniter donamus atque inveſtimus,* B *& in Eccleſie jus & dominium omnino transfundimus, ac ad habendum & tenendum delegamus*, totius Poteſtatis contradictione remotâ. *Si quis &c.*

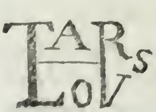
Deſunt ſubſcriptiones Imperatoris, & Cancellarii, nec non dies, Menſis, ac Annus dati Diplomatis.

Ego Ramundus Notarius hujus exempli exemplar vidi & legi.

Exemplum etiam dabo *perſonae Publicae:* nempe Diploma Lotharii I. Auguſti, quod archetypum mihi viſum fuit apud Canonicos Cathedralis Arretinae.

Donatio Eccleſiae Sancti Petri in loco Caſtello facta Eccleſiae Arretinae a Lothario Imperatore, Anno 833. aut 848.

C I*N nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti Dei aeterni. Hlotharius divina ordinante providentia Imperator Auguſtus. Quicquid divino amore ducti locis conferimus Deo dicatis, id nobis aeternis munificentiis rependi minime dubitamus. Igitur notum ſit omnibus fidelibus Sanctae Dei Eccleſiae, & noſtris, ſcilicet praeſentibus & futuris, quia nos ad deprecationem* Petri *venerabilis* Epiſcopi Aricienſis Eccleſiae *conceſſimus ad* D *Eccleſiam Sancti Donati, ubi ipſe in corpore requieſcit, & ſedis Epiſcopii eſſe dignoſcitur, pro emolumento animae noſtrae, quandam Eccleſiam in honore Sancti Petri conſtructam, cum omnibus pertinentiis vel adjacentiis ſuis, ſitam in loco, qui dicitur Caſtellus in territorio Aricienſe, eam videlicet, quam pridem avunculo noſtro* Pippino *glorioſo* Regi *Barbatianus quondam Presbyter ex ſua proprietate contulerat ad* E *habendum, & praeſenti tempore Aliprandus Presbyter ſub annualem redibitionem ex noſtra munificentia habere dinoſcitur. Sed pro firmitatis gratia ad eumdem ſanctum ac venerabilem locum hanc noſtram auctoritatem fieri juſſimus, per quam decernimus..... quae manſurum ſancimus, ut* nulla quaelibet perſona publica *praefatae Eccleſiae vel Rectoribus ejus ullo umquam tempore de praefata Eccleſia cum omni pertinentia vel aderenciis ſuis quamlibet praeſumat inferre moleſtiam aut controverſiam; ſed quiete & ſecure liceat eamdem Eccleſiam cum omnibus ſuis pertinentiis vel adjacentiis Rectoribus ejuſdem loci poſſidere, atque ſecundùm illius loci utilitatem, pro ut libuerit, regere atque diſponere. Et ut haec auctoritas largitionis noſtrae pleniorem in Dei nomine obtineat vigorem, manu propria ſubter firmavimus, & anuli noſtri impreſſione adſignari juſſimus.*

Signum *Hlotharii glorioſiſſimi Auguſti.*

Locus Sigilli cerei ✠ cum effigie ipſius Imperatoris.

Dru-

Druƈemirus Subdiaconus atque Notarius ad vicem Egiſmari recognovi & ſubſcripſi.

Data II. Nonas Octubres, Anno Chriſto propitio Imperii Domni Hlotharii Imperatoris XVII. Indictione XII.

Acta Papia Palatio Regio, in Dei nomine feliciter. Amen.

A Viſum, inquam, fuit archetypum: verùm notas Chronologicas Diplomatis, ſine libris olim à me deſcriptas, dum in otio ſcrutor, aliqua mihi nunc injecta eſt difficultas. Anno DCCCXXXIII. Kalendis Septembris decurrere coepit *Indictio XII.* & tunc etiam in curſu erat *Annus XVII.* Lotharii: ex quo is Anno DCCCXVII. conſors Imperii renuntiatus a patre fuit. Sed tunc Lotharius in Francia verſabatur, nefanda contra Ludovicum Auguſtum patrem ſuum moliens. Anno autem DCCCXLVIII. quo II. Nonas Octobris decurrebat *Indictio XII.* quei Epocha *Annum XVII.* Lotharii referat, non video. Aliis nodum ſolvendum relinquo: aut Charta accuratius inſpicienda erit. *Judiciaria* quoque *Poteſtas* occurrit in antiquis Chartis, eoque nomine Comites, Vicecomites, ceterique juſtitiam Populo miniſtrantes deſignabantur: nam & Comites olim *Judices* B appellati. Hanc in rem producere mihi liceat Diploma, ex Archivo celeberrimi Monaſterii Bobienſis depromtum.

Donatio Sylvae & Curtis de Monte Longo a Carolo Magno facta Monaſterio Bobienſi ejuſque Abbati Guinibaldo, Anno 774.

C *Carolus gratia Dei Rex Franchorum & Longobardorum. Si enim ex his, quae divina pietas eterna fluenter tribuit, pro opportunitate ſervorum Dei locis venerabilibus concedimus, hoc nobis ad mercedis augmentum ac ſtabilitatem Regni noſtri pertinere confidimus. Quapropter donamus ad Monaſterium Ebobienſe, ubi Sanctus Columbanus corpore requieſcit, &* Guinibaldus Abbas *praeeſſe videtur, ſecundum amplius in futurum petitionem, donatumque in perpetuo ad eundem Sanctum locum eſſe volumus: hoc eſt Silva noſtra una con Corte illa ibidem ſcita, quorum vocabulum eſt Monte Longo, cum omnibus adjacentiis vel appenditiis ad ipſa Silva vel ad ipſa Curte aſpicientibus vel pertinentibus ibidem, una cum terris, domibus, edifitiis, mancipiis, vineis, campis, pratis, paſcuis, aquis, aquarumque decurſibus, mobilibus & immobilibus, omnia & ex omnibus, ut diximus, quidquid ad eandem Foreſten vel Curtem noſtram aſpicere videbatur, pleniſſima voluntate a die preſente indulſimus. Similiter adjungimus a prefato Monaſterio Ebobienſe Alpem aliquam,* D *que vocatur ad Montem, incipiens enim de Rivo de Caſa Veteri, aſcendens per coſtam in ſummitate Cuchari minoris ſuper Caſalegri integra via pertranſiens versùs Inceraſiolam, ubi Banciola vocatur, quo terminus fixus eſt: aqua inde deſcendente in Caput Sirtarium uſque ad mare: ex alio latere habens Rivum finalem deſcendentem de Montelongo intrantem in mare, vergiturque abbinc*

 finis

finis a petra Corice per ſummitatem Coſte in via publica, ibique terminum ſtat, deſcenditque per finem Montis Petroni per ſummam Coſtam a Vallicula, que nuncupatur Caſtanetum, deſcendens in viam, que educit ad petram Corici juxta Montem in Navaſco, caditque in aliam viam publicam, que vadit ad Caſtellionem, indeque repricat ſe in ſuſum juxta Montem in cervice inſignitum Cruce, & pertranſit versùm in finem Sancti Michaëlis exeuntem de flumine Petrurio ad fines Montis Harimannorum ſuper Olivetum, quod eſt via publica juxta Montem per Caunetum uſque a Pirum agreſtem. Et earum hec omnia per hoc noſtre auctoritatis pragmaticum donamus atque concedimus tenentia capite uno in mare, & alio capite a fines Harimannorum, de uno latere Greganiam, & de altero latere Montelongo, una con paſcuis ſuis atque curtiferis & olivetis; ſicut ad Eduardo poſſeſſa fuiſſe dinoſcitur. Propterea per hanc preceptionem noſtram jubemus, ut nullus quislibet ab hodierna die ex Judiciaria Poteſtate, *aut quislibet perſona prefato Monaſterio, ſuiſque Rectoribus de ipſa Foreſte & de Curte ſupradicta ſeu etiam Alpe prenominata, inquietare aut calumniam generare preſumat, ſed Abbas prefatus Guinebaldus, ſuique ſucceſſores denominatas res teneant cum integritate, ſicut de Palatio poſſeſſa ſunt, tenere ac denominare vel regere debeant, & quidquid a prefato jam dicto Monaſterio pro mercedis noſtre augmento, vel pro luminariis ejuſdem Eccleſie facere elegerint, liberum perfruantur arbitrium. Et ut hec auctoritas firmior habeatur, vel noſtris futuris temporibus melius conſervetur, manu propria ſubter eam decrevimus roborare.*

Signum ✠ manus Charoli glorioſiſſimi Regis.

Sub die Nonas Junias, Anno Seſto........ Regni noſtri.

Actum Papiam Civitatem, in Dei nomine feliciter.

Enrichus recognovit & dedit.

Habemus heic mentionem *Judiciariae Poteſtatis*. Deſideratur autem in exordio titulus *Patricii Romanorum*, quod in aliis Diplomatis occurrit. Sed nihili faciendus hic defectus. Nondum enim Anno DCCLXXIV. Carolus ejuſmodi titulum uſurpare coeperat, uti exempla à Mabillonio producta ſatis oſtendunt. Potius Notae Chronologicae negotium faceſſant. Actum Diploma dicitur *Papiae, Anno Sexto......... Regni noſtri*. Epocham Regni Francici exhibere hic poteſt à morte Pippini Patris. Verùm cur non & Regni Langobardici fit mentio, quum Ticini ſcriptum Diploma dicatur, & Carolus inſcribatur *Langobardorum* quoque *Rex?* Attamen & heic reſpondeas, lacunae interpoſitae cauſsâ ſubductum nobis fuiſſe Annum Primum Regni Langobardici. Sed inſuetum eſt illud *Signum manus Charoli*, quum in aliis Diplomatis *Signum Caroli* tantummodo ſcribatur; & *Carolus*, non *Charolus Francorum & Langobardorum*; non *Franchorum & Longobardorum* in aliis occurrat. Quum tamen heic de apographo agatur, levia haec uni Librario tribuenda videntur. Praeterea in vetuſtiſſimis Chartis vidi ego interdum *Longobardorum*, & *Longobardia* ſcriptum. Quamobrem fidei Chartae hujus detrahere ego nondum auſim. Interea nos ad Annum DCCLXXIV. habemus *Guinibaldum Abbatem Bobienſem*, quem Ughellius in Epiſcop. Bobienſib. Tom. 4. Ital. Sacrae, & Mabillonius in Annalib. Benedictinis ignorarunt. Quo tempore Urbem Ticinenſem victor Carolus ingreſſus fuerit, inveſtigabat Pagius in Critic. Baron. ad Annum DCCLXXIV.

DCCLXXIV. atque id eveniſſe eo Anno *poſt diem Nonum menſis Maji*, *ſed ante Decimum tertium menſis Junii*, recte ſtatuit. Propiores ſcopo Diploma iſtud, (dum legitimum foëtum agnoſcere velis) nos facit, indicans, Carolum illâ jam Urbe potitum ante *Nonas Junias*. Vidi etiam in Lucenſis Arciepiſcopii Tabulario Chartam exaratam *Regnante Domno Noſtro Carulo gratia Dei Rex Francorum & Langobardorum, ac Patricius Romanorum, Anno Regni ejus, quo Langobardiam cepit, Vigeſimo quinto, & filio ejus Domno noſtro Pippino Rege, Anno Regni ejus Octavodecimo, IV. Idus Junias, Indictione VI. Manifeſtum eſt mihi Atripaldo Presbitero filio quondam Raperti de loco Rocca, quia per hanc Cartula pro remedio anime mee tali ordine, ut ſubter decrevero, offerre previdi Deo, & tibi Eccleſie Venerabili viro Johanni Epiſcopo, Eccleſiam meam Sancti Quirici, edificata à parentibus meis in ſupraſcripto loco Rocca, una cum caſis &c.* Scripta fuit Charta Anno Chriſti DCCXCVIII. die X. Junii. Ergo eodem die decimo Junii Anno DCCLXXIV. *Langobardiâ*, atque adeo Regiâ Ticinenſi Urbe potitus jam fuerat Carolus Magnus. Contra dubitare licet, an decurrente Majo Regiam illam ad deditionem coëgerit, quum in eodem Lucenſi Archivo altera Charta adſervetur, ſcripta *Anno XXIII. Caroli Regis, & XVII. Pippini Regis, menſe Majo, Indictione Quinta;* hoc eſt Anno Chriſti DCCXCVII. Quod & in aliis ejus aevi Chartis, ac praecipue Langobardicis animadverti, dies menſis minime adnotatus eſt. Ad haec in Chartario Monaſterii Veronenſis Sancti Zenonis pergamena mihi viſa eſt, ſcripta *Regnante Domno noſtro Carolo excellentiſſimo Rege in Italia Anno Septimo, menſis Magii, per Indictione III. feliciter. Dulciſſima adque amantiſſima mihi, & cum omni honore nominanda & felicia puella filia mea ego Felix Clericus filius bone memorie Johanni &c.* Ei multa donat. Itaque exarata fuit Charta illa Anno Chriſti DCCLXXX. ex qua, uti ex ſupra indicata, elucere videtur, nondum menſe Majo Anni DCCLXXIV. Epocham Langobardicam Caroli Magni exordium cepiſſe. Redeo nunc ad *Judiciariae Poteſtatis* mentionem, quae diu locum habuit in Regum Cancellaria. En ipſam tibi offero in Diplomate Henrici inter Imperatores Primi, quod autographum inſpexi in Archivo inſignis Monaſterii Sanctimonialium Lucenſium Sanctae Juſtinae

Confirmatio jurium ac privilegiorum Aſceterii ſacrarum Virginum Lucenſium S. Salvatoris, facta Alpergae Abbatiſſae ab Henrico inter Auguſtos Primo, Anno 1015.

In nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Heinricus divina favente clementia Romanorum Imperator Auguſtus. Quicquit locis divino cultui mancipatis noſtre liberalitatis munere conferimus, id nobis ad aeternae retributionis remunerationem prodeſſe minime diffidimus. Cognoſcat igitur omnium fidelium ſanctae Dei Eccleſiae, ſeu noſtrorum, preſentium ſcilicet, futurorumque ſollertia, qualiter nos interventu ac peticione Cunigundae Imperatricis, noſtraeque *dilectae* Conjugis *per hanc noſtri Praecepti paginam, prout juſte & lega-*

legaliter poſſumus, confirmamus & corroboramus Monaſterium Sancti Salvatoris, quod eſt infra muros Urbis Lucae conſtructum, una cum Abbatiſſa *nomine* Alperga, *cum omnibus Sanctaemoniales ibi Deo famulantibus, quomodo ſunt, aut pro tempore Deo inibi famulantibus, cum omnibus eorum rebus & proprietatibus, ſcilicet & terris, vineis, pratis, paſcuis, ſilvis, paſcentes paſcuationibus, ac omnia ſubſtancia, que idem locus meretur habere, confirmamus per noſtrae Auguſtalis potentiae, per quod Monaſterium illud res habitas, & adhuc in jure ipſius Monaſterii juſte manentes poſſint in futurum contineri. Statuimus ergo, ac per hoc noſtre confirmationis Praeceptum, ut ab hinc & in futurum prefatum Monaſterium, una cum rebus vel familiis inibi juſte pertinentibus, vel quecumque in antea per dationem religioſorum virorum, ſeu devotarum foeminarum conlatum extiterit,* A *ſub noſtri Praecepti confirmationem permaneat, & nullus quislibet de predictis rebus, quas tunc tenere quiete ac legaliter videbantur, aliquam inquietudinem ullo umquam in tempore facere preſumat, ſed per hanc noſtram auctoritatem omnes res ipſius Monaſterii ſint defenſate ſub noſtri Praecepti confirmationem. Volumus etiam, ut ſub noſtra* B *immunitatem idem predictum Monaſterium noſtris & futuris temporibus exiſtat una cum omnibus rebus ac familiis ad eum juſte pertinentibus. Et ſi quando Abbatiſſa obierit, de ſuis ipſis eligant, quam bonae converſationis invenerint meliorem Abbatiſſam. Precipientes quoque jubemus & jubendo praecipimus, ut nullus Judex publicus,* aut C aliquis ex Judiciaria Poteſtate *infra ipſum Monaſterium, ſeu Eccleſias aut Villas, aut agros &c. Quod ut verius credatur &c.*

Signum Domni Heinrici ſereniſſimi *invictiſſimi Imperatoris Auguſti.*

Heinricus Cancellarius vice Everardi Epiſcopi & Archicancellarii recognovit.

Datum Anno Dominice Incarnationis MXV. Indictione XII. Anno Domni Heinrici Imperatoris Auguſti regnantis XII. Imperii ejus Primo.

Actum in Comitatu Piſano, in Villa quae nuncupatur Faſiano, feliciter. Amen.

Pendebat Bulla, quae modò deſideratur.

Quamobrem quae hactenus veterum monumenta delibavimus, nullum nobis veſtigium offerunt alicujus *Reipublicae*, ſive *Univerſitatis*, aut *Communis*, ſub quo nomine Populi Ordo veniret, poſtquam Langobardi & Franci Italiâ potiti fuerunt. Immo nihil hactenus mihi obſervandum D reſtat, unde certò perſuaderi poſſit, Italicas Urbes, hoc qualecumque decus ſub iis retinuiſſe, quo ſub Romanis olim, ut vidimus, fruebantur. Attamen aliquam Reipublicae formam eo quoque aevo ſervatam in Civitatibus ipſis, ego hercle ſuſpicari adhuc pergo; juvatque rejicere minime

minime perſpectae rei cauſſam in monumentorum illius temporis inopiam. Quid ſuſpicionem meam foveat, paucis aperiam. Praecipit Lotharius I. Auguſtus in Lege 48. inter Langobardicas, *ut Miſſi noſtri, ubicumque malos Scabinos invenerint, ejiciant, & cum totius Populi conſenſu in eorum loco bonos eligant.* Ergo ad Scabinorum electionem concurrebat Populi conſenſus, ipſique Scabini Magiſtratuum Popularium ſpecies fuere, & aliquid in Populo auctoritatis privilegium oſtendunt. Atqui ad ejuſmodi electionem vix Populi conſenſus acceſſiſſe potuit, niſi aliquis in eo Ordo, Collegium, ſive Communitas excogitetur, quam regerent Magiſtratus ac primores Populi ejuſdem. Ad Populum quoque ſpectabat reſtauratio *viarum, portuum,* & *pontium,* interdum quoque & Regalis *Palatii*, ut habetur in Lege 41. ejuſdem Lotharii. Romanis etiam Italiae dominantibus, ut ſupra animadvertimus, ſingularum Civitatum Populus & Reſpublica ſuo aere idem curabat, ſuiſque Magiſtratibus in eam rem utebatur. Veri videtur ſimile, nunquam in regimine Civitatum abolitam prorſus fuiſſe hanc Populi praerogativam, uti certe nunquam abolitum onus fuit. Exploratum quoque eſt, ab ipſa naſcente Eccleſia ferme uſque ad Saeculum XIII. ſuas Populo partes fuiſſe in Epiſcoporum electione, ſive ipſe cum Clero eligeret, ſive à Clero electum, collaudaret. Idque ſub Langobardis quoque & Francis in Italia conſtantiſſime obſervatum. Sunt centena veterum monumenta, e quibus conſtat, eam fuiſſe canonicam Epiſcopi electionem, quae a *Clero* & *Plebe,* ſive *Populo,* concordibus ſuffragiis peragebatur. Hinc autem ſublucere videtur, Populum, non ſecus atque Clerum, Collegium & Corpus conſtituiſſe, cui conventuum jura forent, & aliquis Magiſtratuum ordo ac electio. Gregorius Magnus Pontifex Lib. prim. Epiſt. 58., olim 56. ſcribebat *Arſicino Duci, Clero, Ordini, & Plebi Civitatis Ariminenſis,* ut quem digniorem invenirent, Epiſcopum eligerent. Lib. 2. Epiſt. 6. *Clero, Nobilibus, Ordini, & Plebi conſiſtentibus Neapoli* paria ſcribit, uti etiam alibi *Clero, Ordini, & Plebi conſiſtenti Crotonae, Panormi, Nepae, Aeſii, Terracinae,* & aliis in locis ac Urbibus. Et haec quidem uſitatior forma Pontificiae Cancellariae olim fuit; ita ut Gregorius II. Papa hanc etiam adhibuerit, ad Thuringiae Populum ſcribens. Nomine autem *Ordinis* & *Plebis*, duo veluti Corpora, ſive Collegia Populi in Civitate qualibet deſignata mihi videntur, quorum alterum Nobiles, appellati ſerius *Milites*, conſtituebant, alterum reliqua inferioris Populi pars. Nam in nonnullis Codicibus, uti adnotarunt Clariſſimi Patres Benedictini Congregat. Sancti Mauri, titulus Epiſtolae Sextae ſupra memoratae, tantummodo habet *Clero, Nobilibus,* & *Plebi, conſiſtentibus Neapoli.* Et reapſe Lib. 10. Epiſt. 62. ſcribit *Clero* & *Nobilibus Civibus Neapolitanis.* Liceat tamen cuicumque, prout ipſi rectius videatur, *Ordinem* interpretari Magiſtratuum publicorum coetum, ſive Senatum: nihil enim moror. Certe ante Barbarica tempora ſub Romanis *Ordo* ſignificabat *Decuriones,* & *Senatum* in Civitatibus. Attamen tam *Ordo,* quàm *Plebs,* ſub uno *Populi* nomine ſaepius venire conſuevit, uti praeter alios idem Gregorius Magnus ad Panormitanos ſcribens oſtendit, Lib. 5. Epiſt. 23. Quibus junge

A ge Concilium Romanum ſub Nicolao I. in quo ſancitum eſt, ut Archiepiſcopus Ravennas non conſecraret *Epiſcopos per Aemiliam, niſi poſt Electionem Ducis, Cleri*, & *Populi*.

Nulla autem mihi dubitatio eſt, quin Reipublicae ſive Communitatis forma in Urbibus hucuſque a Sancto Gregorio Magno enumeratis perduraret. B Civitates enim illae adhuc in fide Imperatoris Romanorum perſiſtentes, Langobardorum jugum effugerant. Neque putanda eſt deſiiſſe in iis praerogativa, quae per tot ante Secula uſu, ac Imperatorum veniâ comprobata fuerat. Ita Romae *Senatus Populuſque Romanus* cum Clero ad electionem Romani Pontificis C ſeſe jungebat. Sed quid de Urbibus in Langobardorum ditione poſitis? Idem Gregorius Magnus Lib. 3. Epiſt. 29. de electione facienda Conſtantii Archiepiſopi ſcribit *Presbyteris, Diaconibus, & Clero Mediolanenſis Eccleſiae*. Heic de Populo aut Plebe nihil. Sed animadvertendum, Gregorio redditas fuiſſe unius Cleri D literas de negotio electionis, quibus ille reſpondet. Hoc autem minime excludit Populi ſocietatem in eligendo ejus Urbis Archiepiſcopo. Et ſane Pontifex ipſe Lib. XI. Epiſtolam quartam inſcribit *Populo, Presbyteris, Diaconis, & Clero Mediolanenſi*, ac dolet de morte Conſtantii, ſimulque gratulatur de electione Deusdedit. Rurſus eodem Libro antequam Deusdedit fuiſſet *ordinatus*, ſcribit *Populo, Presbyteris, Diaconis, & Clero Eccleſiae Mediolanenſis*, commendans illis Arethuſam clariſſimam feminam, ut cauſſae ab ea agitatae finis tandem ſtatuatur. Profectò, ſi nulla tunc fuiſſet Urbium Reſpublica, nulla Civium Univerſitas, à ſuo Rectore, ſuiſque Magiſtratibus recta & gubernata: quei ad *Populum* quoque literas dediſſet ſanctiſſimus Pontifex? Quis ex Populo accepturus, lecturus literas, & reſponſa daturus fuiſſet? Eadem ratione Johannes VIII. Papa Epiſt. 4. ſcripſit *Clero, Ordini, & Plebi ſanctae Valvenſis Eccleſiae*. Civitas haec parebat Principibus Langobardis in Regno nunc Neapolitano. Ita ipſo Pontifice teſtante in Epiſt. 260. ad Anſpertum Archiepiſcopum Mediolanenſem ediſcimus, ordinandum fuiſſe Aſtenſis Eccleſiae Rectorem *poſt electionem Cleri, & expetitionem Populi*. In Regno quoque Italico ſita erat haec Civitas. Apponere heic juvat exemplum Epiſtolae, quam *Clerus & Populus* Civitatum conſcribere olim conſueverunt ad Romanum Pontificem, ab eo petentes conſecrationem Epiſcopi à ſe electi. Illam hauſi ex Pontificali Romano, ante annos ferme quadringentos manu exarato.

Epiſtola Cleri & Populi ad Summum Pontificem de electo Epiſcopo conſecrando.

Ex Ordine conſecrationis Epiſcopi. Epiſtola Populi & Cleri ad Domnum Apoſtolicum, qua petunt conſecrationem Electi. Decretum appellabatur.

E „ Beatiſſimo Papae illi N. N. Apoſtolicae Sedis dignitate conſpicuo *Clerus & Populus* ille N. N. Eccleſiae totius devotionis famulatum. Credimus, non latêre Apoſtolatus veſtri celſitudinem, quod noſtra Eccleſia ſuo ſit viduata Paſtore, ac propter hoc ſit ſolatio pro-

,, proprii deſtituta Paſtoris. Quapro-
,, pter ne Paſtore abſente grex Do-
,, minicus perfidorum luporum mor-
,, ſibus pateret, & ne improbi ra-
,, ptoris fieret praeda, *communi voto*
,, *atque conſenſu elegimus in Pontificem*
,, illum N. N. Presbyterum noſtrae
,, Eccleſiae, virum utique pruden-
,, tem, hoſpitalem, moribus orna-
,, tum, caſtum, ſobrium, manſue-
,, tum, Deo & hominibus per omnia
,, placentem, quem ad Apoſtolatus
,, veſtri dignitatem ducere curavi-
,, mus, *unanimiter* poſtulantes & ob-
,, ſecrantes, à veſtra majeſtate nobis
,, illum ordinari Pontificem, quate-
,, nus auctore Domino velut idoneus
,, Paſtor praeeſſe valeat & prodeſſe,
,, noſque ſub ſacro ejus regimine
,, Domino ſemper militare poſſimus.
,, Ut autem *omnium noſtrûm vota* in
,, hanc electionem convenire noſca-
,, tis, huic Canonico Decreto pro-
,, priis manibus roborando ſubſcri-
,, pſimus.

,, Ego D. N. N. ſubſcripſi.

,, Ego D. N. N. ſubſcripſi.

Ejuſdem *Cleri*, *Ordinis*, *&* *Plebis* mentio quoque eſt in Placito magni faciendo, quòd multa praebeat ad eruditionem temporum barbaricorum pertinentia. Deſcriptum illud fuit ex Tabulario Caſinenſis Coenobii, aliaſque tabulas eorum temporum complectitur, & potiſſimum quas Alfanus I. Archiepiſcopus Beneventanus ſcripſit ad *Clerum Alifanum de Viti Epiſcopi* conſecratione. Monumentum profectò dignum, quod tenebris tandem eripiatur.

Charta concordiae initae inter Vitum Epiſcopum Civitatis Aliphanae & Landonem Langobardum pro quibuſdam Curtibus ad Monaſterium Sanctimonialium Sanctae Mariae de Cingla, una cum aliis praecedentibus Chartis inſertis, Anno Chriſti 1020.

,, IN nomine Domini noſtri Jeſu
,, Chriſti. Quinto Anno Princi-
,, patus Domni Paldolfi, & Quarto-
,, decimo Anno Principatus Domni
,, Paldolfi glorioſis Principibus, am-
,, bo fratres, & Primo Anno Prin-
,, cipatus Domni Paldolfi filii ſupe-
,, rius dicti Domni Paldolfi magni
,, & glorioſi Principis, Menſe Ju-
,, lio, Tertia Indictione. Ideoque
,, nos *Vitus* Domini gratiâ *Pontifex*
,, Sanctae Dei Genitricis & Virgi-
,, nis Mariae Sanctae *Sedis Alipha-*
,, *nae*, declaramus, quia ante prae-
,, ſentia Petri Judici Capuanae Ci-
,, vitatis, & aliorum teſtium, nos
,, pro parte ſupradicti noſtri Epiſco-
,, patui, & erga nobiſcum habendo
,, Johannem Diaconum Abbocato ip-
,, ſius noſtri Epiſcopatus, exhorta
,, fuit cauſatio inter nos & te, vi-
,, delicet *Landonem Langobardum fi-*
,, *lium quondam Madelfrit Langobar-*
,, *di*, qui es habitator ſupradictae
,, Civitatis Capuanae. Tu denique
,, nomine Lando Langobardus pro
,, parte Eccleſiae, quae eſt Monaſte-
,, rio Puellarum Sanctae Mariae, ſi-
,, ta in loco, qui dicitur Cingla,
,, finibus ipſius Alifanae, ubi vir ve-
,, nerabilis Petrus Presbyter cuſto-
,, dem eſſe videtur, & in qua *Dom-*
,, *na Sichelgaita* religioſa *Abbatiſſa*
,, videtur eſſe, de Curtibus & ter-
,, ritoriis, cultis & incultis, & mon-
,, tibus & collibus & aquis & mo-
,, lendinis, quae eſſe videntur in fi-
,, nibus Prata, quae eſt infra fini-

,, bus & pertinentiis praedictae Ali-
,, fanae, videlicet in loco, ubi di-
,, citur Ailane, & in loco ubi di-
,, citur Vicuvonelle, & in loco, u-
,, bi dicitur Aquavibola, ſecus ipſa
,, Hete, & in loco ubi dicitur Gat-
,, tocini. Et de Eccleſiis, quae ſunt
,, conſtructae infra his Curtibus &
,, territoriis, videlicet Eccleſia Sancti
,, Petri, & Eccleſia Sancti Johanni
,, Baptiſtae, & Eccleſia Sanctae Ma-
,, riae, & Eccleſia Sancti Nicolai,
,, & Eccleſia Sancti Felicis & Heuſe-
,, vii, quae ſunt conſtructae, ibique
,, in ipſo loco Ailane, & Eccleſia
,, Sanctorum ſeptem Fratrum, que
,, ibidem conſtructa eſt in loco ſupra-
,, dicto Gattucini, & Eccleſia Sancti
,, Johanni, quae conſtructa eſt ibique
,, in ſupradicto loco Aquavibola.
,, Quarum prima ex praedictis Cur-
,, tibus & territoriis & montibus &
,, collibus & aquis, quae eſſe viden-
,, tur in ſupradicto loco Ailane, fi-
,, nis habet ab una parte fine Ribo,
,, qui mergit de ipſa cripta antiqua,
,, qui per tempus hiberni aqua de-
,, currit: de ſecunda parte fine ver-
,, tice montis, qui dicitur Coppola,
,, & per verticem de Monte Cimo-
,, nia: de tertia parte fine Ribio,
,, qui deſcendit de monte qui dici-
,, tur Merulus, & mittit in ipſa Pa-
,, lude: de quarta parte quomodo
,, tradit de foris ipſa Palude uſque
,, in Ribio, & quo badit ipſe Ri-
,, bio, & perexiente in ipſa ripa,
,, que eſt at meridie, & perexiente
,, in ipſa via antiqua, quae mittit
,, in ipſo Ribio, qui eſt fine priore.
,, Secunda Curte & territoriis, cul-
,, tis & incultis, & montibus &
,, collibus & aquis de ſupradicto lo-
,, co, qui dicitur Vicuvonelle, finis
,, habent ab una parte fine Surgen-
,, za, quae dicitur Aquavibola, qua-

A ,, liter vadit in fluvio, qui dicitur
,, Hete: ex alia parte fine via an-
,, tiqua: de tertia parte fine Toſo-
,, ne, qui dicitur Calegne, & fine
,, Ribo, qui de hiberno aqua decur-
,, rit, & qualiter intrat in ipſa He-
,, te: de quarta parte fine jam di-
,, cto fluvio Hete. Tertia Curte &
,, territoriis, cultis & incultis, &
B ,, montibus & collibus & aquis &
,, molendinis de ſupradicto loco A-
,, quavibola....... Quarta Curte de
,, ſupradicto loco Gattucini has ha-
,, bent fines: de prima parte fine
,, praedicto fluvio Hete: alia parte
,, fine bertice montis: de tertia par-
,, te fine bertice alii montis, qui
,, dicitur de Redolixi: de quarta
C ,, parte fine Rabe, quae deſcendit
,, de ipſo monte, & pergit in ipſa
,, Hete. Et his praedictis quatuor
,, Curtibus & territoriis & monti-
,, bus & collibus & aquis & mo-
,, lendinis cum praedictis Eccleſiis
,, infra jam dicti finis, ſimul cum
,, omnibus ſupradictis rebus, quae
,, jam dictis quatuor Curtibus &
D ,, territoriis, quae ut diximus, at
,, fines declarabimus, ſicut infra a-
,, liis Curtibus & territoriis, cultis
,, & incultis, & montibus & colli-
,, bus & aquis & molendinis, ſemet
,, Eccleſiis praefati Monaſterii perti-
,, nentibus, quorum omnium ſimul
,, his majoris finis indicabimus ha-
,, bere: ideſt de una parte fine Ser-
E ,, ra de monte, qui dicitur Here-
,, monio: de ſecunda parte fine flu-
,, vio praedicto, qui dicitur Hete:
,, de tertia parte fine fluvio Voltur-
,, no: de quarta parte fine Ribo,
,, qui dicitur Cerbario: deinde quo-
,, modo tradit per montes & valles
,, uſque in praedicta Serra de mon-
,, te, qui dicitur Heremonio, quae
,, eſt prior fine.

,, Unde

,, Unde fuimus reconjunĉti nos pro A
,, parte ſupradiĉtae noſtrae Sedis, er-
,, ga nobiſcum habendo ſupradiĉtum
,, Abbocato ſupradiĉtae noſtrae Se-
,, dis, cum ipſum Petrum Presby-
,, terum & Cuſtodem pro parte ſu-
,, pradiĉtae Eccleſiae & Monaſterii
,, erga ſecum habendo Petrum Cle-
,, ricum Abbocato ſupradiĉtae Ec-
,, cleſiae & Monaſterii. Et cauſabe- B
,, rant contra nos, dicendo, ut Ser-
,, vos praediĉtae noſtrae Sedis per
,, noſtram juſſionem introiſſent infra
,, jam diĉtis territoriis, quae ſunt
,, infra jam diĉti majoris finis per-
,, tinentes ſupradiĉtae Eccleſiae &
,, Monaſterii; & foſſata ibidem fe-
,, ciſſent, & terminos antiquos inde
,, effodiſſent, & fruges malo ordine C
,, inde tuliſſent, baliente uſque ad
,, viginti Solidos. Inde a nos que-
,, reratum audire reſponſum & le-
,, gem recipere. Unde nos quo au-
,, diti diximus pro parte jam diĉtae
,, noſtrae Sedis, ut infra jam diĉti
,, majoris finis eſſent nobis perti-
,, nentes pro parte ſupraſcriptae no-
,, ſtrae Sedis, jam diĉtis quatuor D
,, Curtibus & territoriis & monti-
,, bus & collibus, & jam diĉtis Ec-
,, cleſiis ibique conſtruĉtis, perti-
,, nentes legibus at partem ſupradi-
,, ĉtae noſtrae Sedis; & unde quali-
,, ter fuimus pro parte praediĉtae
,, Eccleſiae, quatenus nos a parte
,, noſtra pro parte ſupradiĉtae no-
,, ſtrae Sedis pligaremus nos cum E
,, ratione noſtra, & cum rationes
,, praediĉtae noſtrae Sedis; & ipſe
,, qui ſupra Petrus Presbyter & Cu-
,, ſtus pro parte ſupradiĉti Monaſte-
,, rii pligaret ſe cum rationem ſuam,
,, & cum rationibus jam diĉti Mo-
,, naſterii, & de jam diĉtis quatuor
,, Curtibus & territoriis &c. facere-
,, mus inter nobis exinde ſecundùm
,, legem finem, unde inter nobis pro
,, parte fidejuſſorem poſueramus. Et
,, ſtatim nos qui ſupra Vitus Domi-
,, ni gratia Epiſcopus, erga nobiſcum
,, habendo ſupradiĉto Abbocato jam
,, diĉtae noſtrae Sedis a parte noſtra
,, pro parte ſupradiĉtae noſtrae Sedis
,, oſtenſimus ibidem in judicio duo-
,, bus Praeceptis ſigillatis, & unum
,, Brebilegium, pertinentibus ſupra-
,, diĉtae noſtrae Sedis, & dedimus
,, ipſis in manibus praediĉti Judici
,, pro parte noſtrae Sedis, & mani-
,, feſtabimus, ut plus ſcriptiones nec
,, Praeceptis pro parte ſupradiĉtae
,, noſtrae Sedis contra eis, nec con-
,, tra parte ſupradiĉti ſui Monaſterii
,, at cauſandum non haberemus. Set
,, ipſe qui ſupra Petrus Presbyter
,, ſeu Cuſtus interrogata a ſupradi-
,, ĉto Judice, ut per qua rationem
,, pro parte ſupraſcripti ſui Mona-
,, ſterii ipſos habere voleret: quibus
,, ille una cum ſupradiĉto Abbocato
,, jam diĉti ſui Monaſterii dixerunt,
,, ut per poſſeſſionem juxta legem
,, pro parte ſupradiĉtae ſuae Eccle-
,, ſiae ipſa habere voleret. Et tunc
,, ipſe Judex in ſuis manibus depre-
,, henſit jam diĉtis Praeceptis, &
,, ipſum Brebilegium & per ordinem
,, eos relegi fecerat.

,, Quorum primo ex ipſis Prae-
,, ceptis continentur inter cetera,
,, quomodo *Domnus Paldolfus* & *Dom-*
,, *nus Landolfus* divina ordinante Pro-
,, videntia *Langobardorum generis Prin-*
,, *cipes*, per obſecrationem *Audoaldi*
,, *Comiti* conceſſerant in praefato ſan-
,, ĉto Epiſcopio inter alia, quae
,, ibidem legitur, omnes Aquas, quae
,, conjunĉta eſſe videbantur cum ter-
,, ris praefati Epiſcopii, cum ripis
,, & albeis & curſus ipſius aquae,
,, at faciendum ibidem cluſuriae &
,, molina & alia omnia, quae at

„ pars praefati Epiſcopii neceſſaria
„ fuiſſet, & cetera, velut ibidem le-
„ gitur; quod ſcripto eſt per Adel-
„ ghiſi Scriba: *Datum Pridie Nonas*
„ *Martias, Anno Viceſimo Hoctabo*
„ *Principatus Domni Paldolfi glorioſi*
„ *Principis, & Anno Tertio Princi-*
„ *patus Domni Landolfi ejus filii, In-*
„ *dictione Quartadecima.* (a) *Actu in*
„ *Civitate Capuana.* Et in qua ipſe
„ Domnus Paldolfus Princeps per li-
„ teras rubeas roborato erat, & ab
„ anulis ipſorum Principum de in-
„ tus & foris in cera ſigillato erat.
„ Ipſe alio Praecepto, quomodo in
„ *Sexto Anno Domni Paldolfi Princi-*
„ *pis, & Primo Anno Domni Lan-*
„ *dolfi glorioſi Principis filius ejus,*
„ *Menſe Januario, Prima Indictio-*
„ *ne,* (b) *& Quarto Anno Domni*
„ *Alfani venerabilis Archiepiſcopi Be-*
„ *neventanae ac Sipontinae Sedis.* Et
„ ipſe Alfanus Archiepiſcopus dum
„ me venerabilem Vitum in ſanctam
„ Alifanam Eccleſiam Epiſcopum
„ conſecraberat, conceſſerat mihi, &
„ pro me mee Eccleſie ea, quae ſuae
„ ſanctae Eccleſiae per Praecepta con-
„ ceſſa erant a cunctis Principibus,
„ vel diberſis Dignitatibus. Ideſt om-
„ nia, quae in noſtra ſancta Eccle-
„ ſia, & in ejus ſubjectis Eccleſiis
„ qualitercumque oblata erant, vel
„ a quibuſcumque deincebs offerren-
„ tur. Et omnia, quae praedicta no-
„ ſtra Eccleſia poſſidere vel habere
„ videretur per quaelibet monimi-
„ na, tam per offerſiones ſeu hem-
„ ptiones atque donationes & obli-
„ gationes ſeu manifeſtationes vel
„ judicata atque definitiones, ſeu &
„ per quamcumque aliam rationem.
„ Conceſſerat denique in ſancta Ec-
„ cleſia noſtra & cetera, velut ibi-
„ dem legitur; quod ſcripto eſt per
„ Vizantio Subdiacono & Vibliothe-
„ cario, roborato per Rodegari Ar-
„ chipresbiter & Abbas, & per alios
„ Sacerdotes & Clericos, ſigillata in
„ cera ab anulis Sanctae Dei Geni-
„ tricis Mariae figurantibus in una
„ parte ſignum Crucis cum A & Ω
„ in utroque Crucis latere, duabus
„ columbe aſtantibus, atque in alte-
„ ra parte nomen Sanctae Mariae
„ in Cruce depictum affixerat robo-
„ ratum; & in qua ipſe Alfanus
„ Archiepiſcopus manu propria ſub-
„ ſcripſerat, quae legitur *Bene Va-*
„ *lete.* Ipſe Privilegio continentur
„ inter cetera, quomodo ipſe *Alfa-*
„ *nus Archiepiſcopus Clero, Ordini, &*
„ *Plebi conſiſtenti in Alifis, dilectiſſi-*
„ *mis filiis in Domino ſalutem,* peten-
„ tibus ſibi me Vitum venerabilem
„ Diaconum, quem conſecraberat,
„ atque per ipſius ſui ſeriem con-
„ firmantes decreberat Alifanam Ec-
„ cleſiam, ut olim ſemper quam ha-
„ bitura cujus Epiſcop. . . . . infra
„ amvitum ſubſequentium finium pe-
„ renni jure ſine contradictione ſuc-
„ ceſſorumque ſuorum ita inviolabi-
„ liter haberemur. Ex una parte fi-
„ ne fluvio Albente, indeque badit
„ in ipſa Tora, & exit in ipſos Ar-
„ cus, dein progrediendo qualiter ex-
„ tenditur in ipſas Pilas, quae ſtare
„ videbantur juxta fluvium Vultur-
„ num: ex alia parte latere montis,
„ qui Heſere dicitur, amvitur: dein-
„ de progreditur per ſerras ipſius
„ montis uſque in montem, qui
„ Gallus dicitur; dehinc per deſcen-
„ ſum ipſius montis extenditur uſque
„ in fabrica Murimortui, & per
„ eamdem in fluvio Vulturno: ex
„ tertia parte fluentis ipſius flumi-
„ nis dirimitur, dehinc deſcendendo
„ per eumdem fluvium conjungit ſe
„ in

(a) Ideſt Anno Chriſti 971.

(b) Ideſt Anno 988.

„ in priores fines; & cetera, quae „ ibidem legebatur: Scriptum per „ manus ipſius Vizantii Subdiaconi „ & Scriniarii & Vibliothecarii ſan- „ ctae Beneventanae Eccleſiae, Men- „ ſe Januario, Prima Indictione, (a) „ in Anno Quarto Archiepiſcopatus „ ejus, Annorum Principum, quo- „ modo ibidem ſcriptum erat pro „ Indictione ſuprafcripta, Anno Do- „ minicae Incarnationis Nongenteſi- „ mo Octogeſimo Secundo (b). Et „ in qua ipſe Archiepiſcopus manu „ propria ſcripſerat, ſicut ibidem eſſe „ videtur, quae legitur, *Bene Vale- „ te*, & ab anulo ejus plumbeo ſi- „ gillato eſt.

„ Relectis verò jam dictis Prae- „ ceptis & ipſe Prebilegio, per or- „ dinem querebamus nos habere & „ detinere pro parte ſupradictae no- „ ſtrae Sedis infra jam dicti majoris „ finis, ſuprafcriptis quatuor Curti- „ bus & territoriis & montibus & „ collibus & aquis & molendinis & „ jam dictis Eccleſiis ibidem con- „ ſtructis, per jam dictis Praeceptis, „ & per eodem Brebilegium: Et „ ipſe qui ſupra Petrus Presbyter „ & Cuſtus pro parte ſupradictae „ ſuae Eccleſiae & Monaſterii que- „ rebat ipſos totum per jam dicti „ majoris finis habere juxta legem „ per poſſeſſionem quadraginta an- „ norum. Et plurima intentio inter „ nos exinde habuimus. Sed propter „ quod pars ſupradicti Monaſterii „ Sanctae Mariae poſſedit ſupradictis „ Curtibus, territoriis &c. & omni- „ bus illarum pertinentiis ſupradi- „ ctae majoris finis jam ſuper qua- „ draginta annos: & nos minime „ potebamus in die habere pro ipſis „ Praeceptis, & per ipſum Prebile- „ gium: Ideo antequam exinde in- „ ter nobis legibus finem faceremus, „ per colloquia vonorum hominum „ venimus exinde at conbenientia: „ ut ipſe qui ſupra Petrus Presbyter „ & Cuſtos pro parte ſupradicti ſui „ Monaſterii dimitteret & relaſſaret „ Cenami Langobardi pro parte ſu- „ pradictae meae Sedis calumnias & „ queſtiones, ſacramenta atque com- „ poſitiones, quicquid nos eis pro „ parte ſupradicti ſui Monaſterii fa- „ cere debuimus de ſupradicta ſua „ queſtione pro pena . . . . . com- „ ponendum decemmillia auri Soli- „ dos Conſtantinopolitani boni. Et „ nos qui ſupra Vitus Domni gra- „ tia Pontifes pro parte noſtrae Se- „ dis, per convenientiae hordine ju- „ xta Legem manifeſtaremus nos ti- „ bi, qui ſupra Landoni Langobardi „ pro parte ſupradicti Monaſterii in „ ſubſcripta ratione de integris jam „ dictis quatuor Curtibus & Terri- „ toriis, cultis & incultis, & mon- „ tibus & Eccleſiis & aquis & mo- „ lendinis de jam dictis locis. Et i- „ deo ut conbenientia juſta juxtam „ legem firmiter fieret, conbocabi- „ mus infra nobis ſupradictum Pe- „ trum Judicem, & ſubſcriptos ido- „ neos homines, qui ſe nobis cum „ intereſſe dixerunt, ſicut in Lege „ ſcriptum eſt de conbenientia. Et „ ita fecimus & firmabimus infra „ nobis exinde hanc conbenientiae „ Cartam.

„ Idcirco nos qui ſupra Vitus Do- „ mini gratia Pontifes una cum con- „ ſenſum Sacerdotum & Clericorum „ ſupradictae noſtrae Sedis, & erga „ nobiſcum habendo ſupradicto Ab- „ bocato ejuſdem noſtrae Sedis, qua- „ liter inter nobis conbenit pro par- „ te ſupradictae noſtrae Sedis, per „ hanc Chartam conbenientiae ſe- „ cun-

(a) Ideſt Anno Chriſti 988.

(b) Pro *Secundo* legendum *Octavo*.

„ cundùm Legem manifeſtum facimus tibi, qui ſupra Landoni Langobardi pro parte ſupradicti Monaſterii, quia integris jam dictis quatuor Curtibus & territoriis, cultis &c. per ſupradictae fines, cum integris omnibus jam dictis Eccleſiis, quae conſtructae ſunt infra ſuperius dictae fines & cum piſcationibus, & cum omnibus earum pertinentiis, legibus ſint pertinentes ipſius Monaſterii Puellarum Sanctae Mariae per poſſeſſionem, & per alias rationes ipſius Monaſterii pertinentes, & nobis nec ad ſucceſſoribus noſtris, nec ad partem praedicti noſtri Epiſcopii ipſos vel inde nullam eſt pertinens, neque per poſſeſſionem, nec per alias rationes ipſius Monaſterii pertinentes, & nobis nec ad ſucceſſoribus noſtris, nec ad partem predicti noſtri Epiſcopii ipſos vel inde nullam eſt pertinens, neque per poſſeſſionem neque per ſcriptionem nec per nullam aliam qualiſcumque rationem vel humana aſtutia, eo quod manifeſtabimus nos tibi, qui ſupra Landoni Langobardi pro parte ſupradicti Monaſterii, ut nullam aliam ſcriptionem de ipſos vel exinde non haberemus, niſi tantum ipſa duabus Praecepta & ipſum Prebilegium, & per eadem combenientia: obligamus nos, qui ſupra Vitus Domini gratia Pontifex nos & ſucceſſoribus noſtris & pro parte ſupradicti noſtri Epiſcopii, tibique Landoni Langobardi, & ad tuis heredibus pro parte ſupradicti Monaſterii, ſeu cui haec Charta combenientiae pro parte ejuſdem Monaſterii in manu paruerit, taliter ut amodo & ſemper taciti & quieti maneamus nos & ſucceſſores noſtros vel partem ſupradicti noſtri Epiſcopii contra te, qui ſupra Landonem Langobardum, & contra tuis heredibus pro parte ſupradicti Monaſterii vel contra, cui haec Charta combenientiae & pro parte ejuſdem Monaſterii, in manu paruerit, de integris jam dictis quatuor Curtibus & Territoriis &c. per ſupradictarum finis, cum omnibus illarum pertinentiis, ita ut nempe per ſcriptionem neque per poſſeſſionem, nec per nullam aliqualiſcumque adibenta ratione vel humana aſtutia de integrum ipſos vel exinde contra te vel contra tuis heredibus, ſeu contra cui haec Charta in manu paruerit, cauſſare aut contendere non queramus. Inſuper & taciti & quieti exinde faciamus eſſe & permanere ſet per nos & ſucceſſoribus noſtris contra te, qui ſupra Landonem Langobardum vel contra tuis heredibus pro parte ſupradicti Monaſterii, videlicet Domnum Alfanum Archiepiſcopum praedictae Beneventanae & Sipontinae Sedis, & ſucceſſoribus ſuis, & omnibus aliis illis hominibus & partibus, quae per partem vel datum noſtrum vel de ſucceſſoribus noſtris, ſeu qui per partem vel datum ipſius Domni Alifani Archiepiſcopi vel de ſucceſſoribus ſuis, aut de parte praedictae ſuae, ſeu noſtrae Sedis, de integris jam dictis quatuor Curtibus & Territoriis, planis & montibus, cultis & incultis, & Eccleſiis & aquis & molendinis, quae ſunt infra jam dicti majoris finis, de omnibus ſupradictis, quae pertinentes ſunt jam dicti Monaſterii, cum omnibus illarum pertinentiis de integrum, ipſos vel exinde cauſari

„ ri

„ ri vel contendere queſierint quibuſcumque modis. Et quod ita inter nos conbenit, quia & per eadem combenientia ipſe qui ſupra Petrus Presbiter & Cuſtus pro parte ſupradictae ſuae Eccleſiae & Monaſterii dimiſit & relaſſabit Cennami Langobardi pro parte ſupradictae noſtrae Sedis praedictas calumnias & quaeſtiones, ſacramenta atque compoſitiones, quicquid nos ei facere debuimus de ſupraſcripta ſua quaeſtione pro ſupradicta pena obligamus componendum. Si autem nos, qui ſupra Vitus Pontifes vel ſucceſſoribus noſtris hanc Chartam combenientiae, de quibus continet, aliquando per qualecumque ingenium remobere quaeſierimus, & ſi non compleberimus tibi, qui ſupra Landoni Langobardi vel ad tuis heredibus & omnia, quae praeleguntur, decemmillia auri Solidos Conſtantinopolitanos bonos pena nos & ſucceſſoribus noſtris tibi qui ſupra Landoni Langobardi vel ad tuis heredibus componere obligamus. Et haec Charta conbenientiae qualiter ſecundùm Lege ſtare poteſt, ſit firma, & taliter nos, qui ſupra, Vitus Domini gratiâ Pontifes, cum conſenſu Sacerdotum & Clericorum ſupradictae noſtrae Sedis, & erga nobiſcum habendo ſupradicto Abbocato ſupraſcripti noſtri Epiſcopii, ſicut inter nos combenit, ſecundùm Legem fecimus, & te Petrum Notarium, qui interfuiſti, ſcribere rogavimus.

„ ✠ Ego qui ſupra Petrus Judex.

„ Ego Autoaldus.

„ Ego Audoaldo.

Scripſi *Anno* 1020. quo decurrebat *Indictio III.* & Capuae dominabantur Pandulfus II. Pandulfus IV. & Pandulfus V. Multa hinc diſcimus. Cum his enim, dummodo nullus huc error Librariorum irrepſerit, conferenda ſunt, quae de Principibus Capuanis ſcribit Camillus Peregrinius. Et primò *Pandulfum II.* & *Pandulfum IV.* is *patrueles* appellavit. Heic autem *fratres* dicuntur: ſed fortaſſe *patrueles* quoque appellati olim fuere *fratres*. Secundò Peregrinius auctor eſt, Pandulfum I. Caputferreum iniiſſe Principatum Anno Chr. DCCCCXLIII. ejus verò filium Landulfum IV. Anno DCCCCLXVIII. tum Pandulfum II. Anno DCCCCLXXXI. & Landulfum V. Anno DCCCCLXXXVII. Cum hiſce confer notas Chronologicas geminorum Diplomatum in Charta hac inſertorum. Tertiò addendus eſt catalogo Epiſcoporum Alifanorum *Vitus*, quem in Italia Sacra Ughellius ignoravit. Quartò cenſuit idem Ughellius, Alfanum I. Beneventanum Archiepiſcopum fuiſſe renuntiatum Anno Chriſti DCCCCXCVIII. ſed fallitur. Hinc quippe eruimus, initium Archiepiſcopatus ejuſdem referendum eſſe ad Annum DCCCCLXXXIV. vel DCCCCLXXXV. quum Anno DCCCCLXXXVIII. decurreret *Annus* illius *Quartus*. Quincto, controverſiae huic intereſt *Lando Langobardus filius quondam Madelfrit Langobardi*, *qui eſt Habitator ſupradictae Civitatis Capuanae*. Atque heic memini, me opinari in Antiquitat. Eſtenſ. Cap. 12. & 32. *Habitatoris* nomine eos olim deſignatos, qui Urbi aut Caſtello dominarentur. Sequutus ſum in ejuſmodi opinione Camillum Peregrinium Virum doctiſſimum. Verum dum haſce Antiquitates Italicas, vetereſque Chartas heic editas accuratius preſcrutor, nutare non ſemel vidi Peregrinii ſenten-

tentiam; ac dubitare ſum coactus, an tantummodo per vocem *Habitator* ſignificatum fuerit *Incola*. Certe Lando iſte Capuae minime dominabatur. Qui verò tunc Principes Capuae eſſent, ex primis Chartae hujus lineis didicimus. Ad haec nullum dominationis veſtigium importat eadem vox in Diplomate Berengarii I. Italiae Regis, quod autographum legi in Chartophylacio Monaſterii Veronenſis Sancti Zenonis, atque heic ad omnium eruditionem evulgatum volo.

Berengarius I. Italiae Rex Teudiberto fideli ſuo quaſdam terras in Comitatu Veronenſi donat, Anno 905.

IN *nomine Domini Dei aeterni. Berengarius Rex. Si Predeceſſorum noſtrorum morem imitamur, & fidelium petitionibus aſſenſum praebemus, & devotiores illos in noſtrae fidelitatis obſequium reddimus. Proinde cunctorum fidelium ſanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque, preſentium ac futurorum ſollicitudo comperiat, quoniam* Grimoaldus illuſtris Vir, *ac devotus fidelis noſter, ſuppliciter noſtrae ſerenitatis clementiam adiit, petens, ut dudum fideli noſtro* Teudiberto, Vallem Pruvinianum habitatori, *in Villa videlicet ejuſdem Vallis, quae nominatur Canciagum, vineas & terram arabilem in duobus locis, ubi nuncupatur ad Titulum, nec non & Faſenariam ex integro, cum montibus atque planiciebus, ſeu & quandam Silvam, Lamola vocitatur, & Panicum, cum omnibus finibus ſuis in integrum, prout dudum ad Comitatum Veronenſem reſpiciebant:* pro Dei amore, & remedio animae noſtrae, *ſeu pro ejuſdem Teudiberti ſedulo ſervitio, per hoc noſtrae auctoritatis Praeceptum concedere dignaremur. Cujus dignis petitionibus noſtrae ſerenitatis aures accommodantes, praenominatas vineas & terram arabilem in duobus locis, ubi ad Titulum dicitur ſeu & Faſenariam, cum totis ſuis confinibus, videlicet cum montibus & planiciebus; nec non & Silvam, quam Lamulam dicunt; nec non & Panicum, ſub integritate, praefato Teudiberto, jure proprietario, ſicut dudum* Regiae Parti *pertinuerunt, ſuperius comprehenſa, perhenniter hac noſtrae auctoritatis pagina concedimus & largimur, ac de noſtro jure dominioque in ſuum jus atque dominium omnino transfundimus & donamus, ut habeat, teneat, poſſideat, commutet, venundetur pro anima jam dicti, faciatque in omnibus & per omnia quidquid ſuus decreverit animus vel voluntas omni poteſtate vel contradictione remota. Si quis igitur hoc noſtrae auctoritatis Praeceptum &c.*

Signum Domni *Berengarii ſereniſſimi Regis.*

Ambroſius Cancellarius ad vicem Ardingi Epiſcopi & Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Data VII. Kalendas Junii Anno Dominicae Incarnationis DCCCCV. Domni verò Berengarii inviɛtiſſimi Regis XVIII. Indiɛtione VIII.

Aɛtum Valle Pruviniano juxta Plebem Sanɛti Floriani, feliciter. Amen.

Animadverte heic formulam *pro Dei amore, & remedio animae noſtrae*, adhibitam, quamvis in Saecularem virum Berengarius ſe munificum praebeat; atque haec junge illis, quae attuli in Diſſert. LXVIII. *de Redemtione Peccatorum*. In viam regredior. Literae praelaudati Alfani I. Archiepiſcopi de conſecratione Alifani Epiſcopi datae fuerunt ad *Clerum, Ordinem, & Plebem*. Hic eorum temporum mos fuit. In his ergo ſpecimen aliquod Corporis Popularis mihi videor videre, in quo ſuus eſſet locus tam Nobilibus, quàm Plebi, & jus ad conventus faciendos, & aliquis Miniſtrorum ordo. Syracuſis fortaſſe uni Nobiles Rempublicam conſtituebant. Nam Gregorius Magnus Lib. 5. Epiſt. 22. inſcriptâ *Nobilibus Syracuſanis* prodit, ſuo arbitrio ab iis com-

A miſſam fuiſſe Epiſcopi eleɛtionem. Profert etiam Campius Tom. prim. pag. 480. Hiſtor. Eccleſ. Placentinae decretum *Cleri & Populi Placentini* de eleɛtione Widonis Epiſcopi, Anno Ch. 904. peraɛtâ, cui per ordinem ſubſcribunt *Presbyteri, Diaconi, Subdiaconi*, & *Acolythi*, & denique Viginti ſex *e Populo*. Hi Primores, Re-

B ɛtores, & Capita Populi fuerint. Ita in Diurno Romano *Decretale* appellatur Epiſtola *Cleri & Populi* ad Romanum Pontificem, aut ad Metropolitanum, qua eum rogant, ut ab ipſis eleɛtum Epiſcopum conſecratione donet. Ad iſta accedat Charta Joannis Epiſcopi Mutinenſis, quam authenticam Mutinae adſervant in

C Archivo ſuo Monachi Benediɛtini Monaſterii Sanɛti Petri.

Johannis Epiſcopi Mutinenſis donatio facta Monaſterio Sancti Petri, quod ipſe fundarat, Anno 998.

IN nomine Domini Dei & Salvatoris noſtri Jeſu Chriſti. Johannes ſervorum Dei ſervus, ſanctae Mutinenſis Eccleſiae, divini muneris juvamine humilis Epiſcopus. Omnibus Dei Eccleſiae fidelibus, preſentibus videlicet ac futuris perſpicue compertum notumque eſſe volumus, qualiter interventu venerabilium noſtrorum fidelium, Sacerdotum videlicet ac Levitarum, nec non & Laicorum, Johannes Sancti Petri *Apoſtolorum Principis venerabilis* Abbas *ejuſdem Abbaciae in ſuburbio ſita, noſtram humiliter adhierit clemenciam, juſte obſecrans, & obnixe petens unanimis cum noſtris predictis fidelibus, quatinus ipſi Abbaciae, Deo favente, a nobis iniciatae terram, quae huic inſtituto ſubter eſt adnexa, concedere dignaremur. Nos autem pro Dei omnipotentis timore, Apoſtolorumque Principis Petri condigno honore, noſtraeque remedio animae, ac noſtrorum ſucceſſorum piis petitionibus adquieſcere humiliter curavimus, non minima fidelitate debite proviſa, quamplurimum conſiderantes, & omni animi intencione ſollicite perſcrutantes, & vigili ſollertia penſantes, dignum duximus, ut ea, quae ad Sanctorum petuntur utilitatem, illari corde & celeri motu ſunt offerenda. Itaque cum* conſenſu & noticia omnium ejuſdem Sanctae Mutinenſis Eccleſiae Canonicorum, ejuſdemque Civitatis Militum ac Populorum, *in uſum & ſumptum Fratrum Monacorum, qui in ſupradicto Coenobio beatiſſimi Petri Apoſtolorum Principis pro tempore famulati fuerint, habendum atque fruendum conſtitui: & nominatim ſingula, quae obtuli, huic paginae inſerere cu-* A *ravi. Ideſt dompnicatum noſtrum de Turri, vineas & terram arabilem, quae ad noſtram detineri videbatur manum. Statuimus eciam, ut ipſi noſtri homines de Turri tam illi, qui nunc ſunt, quam poſteri perpetim ibidem morantes ad opus & juſſionem predictorum Fratrum jam dictas vineas & terram excolere & laborare debeant, & pro tempore ipſas vineas vindemiare.* B *Concedimus eciam Maſſariciam unam in Maſſa, que recta & laborata fuit per Dominicum Malapelle. Damus eciam eodem modo predicto Coenobio Molendinum unum ſupra ipſam Civitatem Mutinam in loco, qui dicitur Cajolinus, cum decem jugeribus de terra, inter paludes ſilvaſque, quinque ſuper ipſum Molendinum, & quinque* C *ſubtus cum acceſſione & aquario ſuo. Adjuro namque & obteſtor tam Imperatores quàm Reges &c. Ideoque rata conſcriptione hoc inſtitutum confirmantes, quatinus noſtri Succeſſores affectum noſtri pectoris devocionemque perpenaentes, quae ſemel ſancto devovimus & mancipavimus Coenobio, inviolata atque inleſa permanere concedant, ut nobis quaſi in-* D *choantibus, & illis perficientibus, una ſit premii merces, eademque Regni caeleſtis retributio, illumque pariter beatiſſimum Apoſtolorum Principem, cujus haec ſunt digeſta amore, apud Deum obtinere mereamur interventorem, & hi qui ſancita ſtabiliunt. Si quis igitur Epiſcopus &c.*

Actum eſt autem Anno Incarnationis E *Domini noſtri Jeſu Chriſti Nongenteſimo Nonageſimo Octavo, Domni verò Ottonis Imperatoris Tercio, Indictione XI. Praeſulatu Domni Johannis Epiſcopi V.*

Ego

Ego Johannes ſanctae Mutinenſis Eccleſiae indignus Epiſcopus huic inſtituto a me facto ſubſcripſi.

Ego Sigefredus Archidiaconus manu mea ſubſcripſi.

Ego Odo Archipresbiter manu mea ſubſcripſi.

Ego Andrea Presbiter manu mea ſubſcripſi.

Ego Mutinenſus Presbiter manu mea ſubſcripſi.

Ego Liuzo Presbiter manu mea ſubſcripſi.

Ego Dominicus Presbiter & Vicedomino manu mea ſubſcripſi.

Ego Garoaldus Presbiter manu mea ſubſcripſi.

Ego Domninus Diaconus manu mea ſubſcripſi.

Ego Johannes Presbiter manu mea ſubſcripſi.

Ego Domninus Presbiter manu mea ſubſcripſi.

Ego Geminianus Diaconus manu mea ſubſcripſi.

Ego Johannes ſanctae Mutinenſis Eccleſiae Diaconus hoc inſtitutum ex juſſione Domni Johannis S. Mutinenſis Eccleſiae Praeſulis ſcripſi, poſtque roboratum complevi & dedi.

A Heic habemus Epiſcopum donationem feciſſe *cum conſenſu & noticia omnium ſanctae Mutinenſis Eccleſiae Canonicorum, ejuſdemque Civitatis Militum ac Populorum.* In duabus aliis Chartis, quas Sillingardus in Catalogo Epiſcopor. Mutinenſium & B Ughellius Tomo ſecundo Ital. Sacrae, evulgarunt, eadem dicendi formula repetitur. Immo in altera ex his Anno DCCCCXCVI. ſcriptâ is *rogat tam Imperatores quàm Reges, ipſoſque Duces, Marchiones & Comites, omniumque majorum Senatus, praeſentes ſcilicet & futuros,* ut inviolata ſit C perpetuò a ſe facta donatio. Quinam ſint hi *Senatus majorum,* inquirant alii. Tunc certe nondum Mutinenſis Civitas Libertate arreptâ Rempublicam conſtituerat. Eadem autem phraſis occurrit in altera Charta Ingonis Epiſcopi è praelaudato Tabulario Benedictinorum Mutinenſium depromta.

Ingo Epiſcopus Mutinenſis Monaſterio Sancti Petri Mutinenſis confirmat oblata, & nova ipſe addit, Anno 1025.

IN nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti..... Poſtquam omnium conditor me Ingonem omnium Sacerdotum Pontificum humillimum &c. (a) *notum ſit, qualiter* Ardericus predicti Monaſterii Abbas *noſtram humiliter adierit clemenciam &c. Inſuper concedimus illi preſato Cenobio Turricellam unam infra Mutinae Civitatem cum Capella dedicata in beati Ambroſii honore cum introitu & ſui acceſſione. Largimur etiam domum unam, quam tenebat Domninus Presbiter infra ipſam Civitatem; & foris Ci-* D *vitatem aliam domum ſimul & ortum, quam tenet Urſevertus Prepoſitus & Diaconus. Et in Caſtronovo tribuimus tabulas tres cum caſa ſuper ſe abente, quam tenet Martinus Ferarius, atque Martinus Calegarius. Concedimus namque peciam unam de terra prativa cum caſa ſuper ſe habente juſta Fontanas Girelmi, quam tenet Araldus Caſtaldius.* E *Tribuimus namque predicto Monaſterio Molendinum &c. Ideoque donamus jugera duo in Palude in loco, qui dicitur Aquareto, cum lateribus, da ſera Sil-*

(a) Ut in Charta donationis Warini Epiſc. Mutinenſis anno 1005. infra edenda in Diſſ. LXVII.

Silva, quae dicitur Vacilli, da meridie Palude, da mane Raginbaldi, de ſubto Runco de Waldemanni. Similiter concedimus prefato Cenobio terram illam, quam Domninus Presbiter venerabilis & Abbas, que ante os dies & annos ex noſtro tenebat Epiſcopio per infiteoſin in loco, qui dicitur Saliceto, cum caſa ſuper ſe abente; & terram illam, que eſt inter Foſſam Mundam & Foſſam Militariam, per ſcriptum aut ſine ſcripto: & eſt ipſa terra vineata ſeu aratoria atque prativa cum fraſcario ſuper ſe abente, inter tota jugera triginta cum omni integritate & Decimis ipſius terre & vinee. Adjungimus ſupraſcripto Cenobio in Saliceto terram illam, quae fuit recta & laborata per Martinum Ferrarium ex parte Sancti Geminiani. Inſuper &c. Similiter largimur ſupradicto Cenobio Cortem unam, que dicitur Abrica, cum omni ſua integritate, ſilicet cum quadam Eccleſia ibi fundata in beatiſſimi Georgii honore cum vineis, pratis &c. ac cum omnibus hedificiis factis, vel facturi ſunt in prefata Corte. Tribuimus ſimiliter quandam Eccleſiam predicto Cenobio in loco Alliano, que eſt conſecrata in honore Sancte Marie Virginis cum terris &c. Adjungimus ei etiam Caſtrum de Adiano cum Eccleſia in eo hedificata ad honorem Sancti Michaëlis, cum terris & vineis: & aliam Eccleſiam fundatam prope eodem Caſtro in honore beatiſſime Marie Virginis cum omni honore & introitu & ſui acceſſione, & quicquid nos pertinet ex parte Sancti Geminiani. Inſuper eciam concedimus Eccleſiam unam, que eſt fundata in loco Pſaltu, conſecrata in honore Sancti Martini, cum terris &c. Concedimus etiam terram juſta Caſtrumvetus &c. cum Capella, que eſt dedicata in honore Sancte Marie &c. Similiter adtribuimus prefato Monaſterio Domnicatum noſtrum de Curte Tur-

A *ri cum omni &c. Donamus jam dicto Cenobio terram aratoriam loco, qui dicitur Caſtellioni, que pertinet de ſupraſcripta Corte, que eſt recta & laborata per Prando Lupicini & Rodulfo ſuo germano, ſeu ceteris hominibus habitantibus in Villa Salſina & in Runcis. Et pratum unum in loco, qui dicitur Iſola Marzale cum omni ſua integritate.*
B *Igitur adjungimus ipſi predicto Monaſterio Capellam unam, que eſt fundata in honore beatiſſimi Patroni noſtri Geminiani, quae eſt de jam dicta Corte Turri cum terris &c.*

Largimur igitur ipſi predicto Monaſterio Capellam unam fundatam in honore Sancti Anaſtaſii Martiris in Corte noſtra de Saviniano, cum terris & vi-
C *neis & fraſcario & aquario ad molendinum hedificandum, quod eſt ſimul terra arabilis & vineata & fraſcario jugeras decem & octo. Prima pecia, ubi Eccleſia eſt fundata &c. da ſera fluvius Scultenna &c. Tercia pecia ibidem de ipſa Corte &c. de ſubto Sancti Silveſtri. Quarta pecia infra Inſula Scultenne &c. Hanc autem predictam terram de jam prefata Corte de Saviniano con-*
D *tulimus nos pro remedio anime noſtre, ſeu anteceſſorum noſtrorum, vel pro anima* Pipini Regis, *qui obtulit predictam Cortem Sancto Geminiano Mutinenſi Preſuli. Et nos ſimiliter concedimus Cenobio beati Petri Apoſtolorum Principis illud tantum prenotatum, quod ex ipſa Corte carpſimus, cum Decimis*
E *ipſius terre &c. In Curte Maſſa donamus &c. Adjungimus juſta ipſa Maſſaricia campum unum, qui eſt per menſura jugera duo, & ſtaria quindecim. Inſuper addimus in eadem Corte jugera octo in loco, qui dicitur Ronco de Ortica, quae recta & laborata eſt per Petrum de Benedicto. Et in Finale Maſſaricia una, que eſt recta & laborata per Petrum & Johannem jugera decem. Et unam Maſ-*

Maſſariolam in eadem Corte Finali jugera octo prope Caſtrum. Sex jugera in Corzano, que fiunt laborata per Carpeſanum: & totidem in Finali, que fiunt laborata per Johannem Sacuzo & Dominicum Roſpulum: & novem jugera, que laborantur per ſtabilem Archipresbiterum prope Sanctam Agatham; & Decimam illam, quam tenuit Ardingus Judeus in Saliceto: & ſex jugera in Sorbaria, que fuit de cambio inter Sanctum Geminianum & Sanctum Benedictum de Leone. Sunt fines de mane Sancti Benedicti, da ſera Sancti Geminiani, da meridie & de ſubto via. Concedimus etiam Decime Ingoni filius quondam Ragnerii de Feroniano, ſeu Ragnerii, ſive Arimundi, atque Raimundi, de communi illorum domnicato quod ad Sancti Geminiani pertinet. Damus etiam in Colegaria peciam unam de terra, que eſt ſeſtaria quatuor, quam tenet Martinus filius quondam Johannis Cunzacaſa ſuper ſe abente. Similiter offero jam predicto Monaſterio ex mea proprietate, que me obvenit per Cartulam da parte Imilde conjugis Ugonis de Gandaceto, Maſſariciam unam infra Curte Gandaceto, loco, qui dicitur Villanova, que eſt recta & laborata per Johannem Galaita. Et inſuper addamus infra Civitatem Regenſem tabulas duas de terra, & foris Civitatem terra aratoria Seſtaria viginti & duo. Hanc autem predictam terram de jam preſata Curte Gandaceto contuli pro remedio anime mee, ſeu Guidonis genitoris mei. Addimus eciam in Collegaria Maſſariciam unam, que eſt recta & laborata per Vitalem Capriolum. Et ſex jugera, que laborantur per Petrum de Benedicto & fratrem ejus Felicem. Addimus quoque bis pro remedio anime noſtre, noſtrorum ſucceſſorum per interventum noſtrûm Clericorum ſeu Laicorum, *precatu Rozonis Clerici per quem ipſa terra detenta fuerat & laborata eſt, pecia una, ſcilicet quinque jugera & novem ſeſtaria in loco, qui dicitur Aquaviola: & ſecunda pecia terre & vinee jugera duo in loco, qui dicitur A la Trixe: tercia pecia, cujus medietas laboratur per predictum Rozonem, & alia medietas a parte ipſius per Johannem Bibum & ſuos fratres, & eſt ſeptem jugera & eſt ſeptem ſeſtaria: & quarta, que laboratur per ipſum Rozonem in loco, qui dicitur Gazata, & eſt unius jugeris. Et tres alias pecias, una juxta viam, que appellatur Viacava, & alia que eſt in loco, qui dicitur Albareta, & Solarium Iſinbardi, & tertia, que eſt juxta flumen, quod dicitur Taverlo, & laboratur a parte Rozonis per Johannem Decanum, & per Martinum, & Michaëlem, & Albericum Liminoſos, & ſuos conſortes, que eſt octo jugerorum & modii unius. Data eſt hec terra a nobis Sancto Petro in preſentia Johannis Archipresbiteri, & Petri Presbiteri Majoris Scholarum, & Rolandi Presbiteri Cuſtodis Eccleſie, & Johannis Presbiteri de Ancilla Dei, & Iginulfi noſtri fratris, & Ugonis noſtri fidelis.* Adjuro namque & obteſtor tam Imperatores quàm Reges, quàmque Epiſcopos, Duces, Marchiones, & Comites, omneſque Majorum Senatus &c.

Actum eſt autem Anno Incarnacionis Domini noſtri Jeſu Chriſti Milleſimo Vigeſimo Quinto, VIII. Kalendas Maji, per Inditione Octava, Preſulatus Domni Ingoni Epiſcopi Secundo.

Ingo Dei gratia ſanctae Motinenſis Dei Eccleſiae Preſul in hoc Decreto a me facto ſpontanea voluntate confirmavi, atque omnibus Fratribus confirmandum tradidi & precepi.

Ego Aldbertus Archipresbiter manu mea ſubſcripſi.

Ego Martinus Presbiter manu mea ſubſcripſi.

Ur-

Urſevertus Diaconus & Prepoſitus ſubſcripſit.

Urſevertus Archidiaconus manu mea ſubſcripſi.

Ego Alfredus Diaconus manu mea ſubſcripſi.

Ego Lanfrancus Diaconus manu mea ſubſcripſi.

Ego Adelbertus Presbiter manu mea ſubſcripſi.

Ego Teutingus Clericus manu mea ſubſcripſi.

Ego Johannes Mutinenſis Eccleſie Presbiter hoc Inſtrumentum ex juſſione Donni Ingoni ſancte Mutinenſis Eccleſiae Preſulis ſcripſi, poſtea roboratum complevi & dedi.

Signum Bullae pendentis deperditae.

Atque hinc intelligimus, *Milites*, ideſt Nobiles, & *Populum*, quem *Plebem* appellari alibi vidimus, Mutinae conveniſſe, quum de gravibus Reipublicae negotiis res erat, ſuumque conſenſum praebuiſſe publicis deliberationibus: quod eſſe non levi indicio poſſit, antiquis etiam Seculis viguiſſe ſpecimen aliquod Reipublicae, ſeu Senatus, ſive Communitatis Civium Mutinenſium. Et quandoquidem antea prodidimus, ejuſmodi Civium Univerſitatibus ſub Romanis rerum dominis ſuos fundos, reditusque proprios non defuiſſe: adeat Lector Diſſertationem XLV. *de aſſumta a Civitatib. Italic. Reipubl. forma*, ubi producto Diplomate Henrici I. Imperatoris oſtendi, *Bona Communalia* Anno MXIV. fuiſſe Populo Mantuano. Quod ea Civitas poſſidebat, opinari non immeritò poſſumus ne in reliquis quidem Italiae Urbibus fuiſſe deſideratum. Plura hanc in rem nobis latent, quod antiquae Civitatum ac Secularium hominum

A Chartae pleraeque temporum injuriâ exciſae ſint, illaeſis tantummodo non paucis Eccleſiarum monumentis, e quibus non ſat lucis redundat ad inſtituta ac mores veterum Seculorum intime dignoſcendos. Veri quoque ſimile eſt, nonnullos e minoribus Urbium Magiſtratibus praeter *Scabinos* antea memoratos, Populi ſuffragio
B fuiſſe electos. Nam uti *Comites* ſuum ſibi *Vicecomitem* ſtatuebant, cui multum erat auctoritatis, ita & Populo fuiſſe jus eligendi quoſdam ex Reipublicae Magiſtratibus opinari licet. Ughellius quoque Tomo 4. Ital. Sacr. in Epiſcop. Cremonenſib. literas adfert ab Henrico II. Auguſto circiter Annum MXLVIII. *cuncto Populo Cre-*
C *monenſi* ſcriptas. Et ſane ejus Urbis Populus ante ejuſdem Henrici Regnum, & vivente adhuc ejus patre Conrado I. Auguſto, immo & ſub Henrico I. Imperatore, Landulphum Epiſcopum ſuum, munere Comitis Cremonae fungentem, ſed ſuperbiae facibus incenſum, dejecerant, *Civitatem veterem a fundamentis obruerant*,
D *& aliam majorem contra Imperialis honoris ſtatum aedificarant, ut ipſi Auguſto reſiſterent*. Quae omnia Conradus I. recenſet in Diplomate per Ughellium nuper memoratum edito. Atque heic nolo mihi elabatur e manibus Diploma Caroli Craſſi, *Papiae, Anno ab Incarnatione Domini Octingenteſimo Octogeſimo, XII. Kalendas*
E *Aprilis, Indictione XIII.* ſcriptum: quo idem Rex Germaniae ac Italiae, poſtea Imperator, jura omnia Ambroſiano Mediolanenſi Coenobio confirmat, atque alia addit. Protulit illud Puricellius in Monument. Baſilic. Ambroſian. num. 131. Sed fruſtra illud pertinere opinatur ad Annum Chriſti DCCCLXXXI. Ibi haec habet Craſſus: *Nullus ſcilicet Epiſcopus,*

pus, *Archiepiſcopus*, *Dux Marchio vel Communitas*, *aliquam moleſtiam ei Monaſterio inferat*. Haec ſane *Communitatis* mentio innuere videtur, Anno Chriſti DCCCLXXX. fuiſſe Mediolani, aliiſque in Urbibus, Civium Corpus, cui auctoritas non deeſſet, quando *Communitas* numeratur cum *Epiſcopis*, *Ducibus*, ac *Marchionibus*, qui procul dubio poteſtate multâ fruebantur, ac Populum regebant. Verùm adeo peregrinum ac inſolens mihi videtur eo in monumento *Communitatis* nomen, ut potius ſuſpicer, vel *Comes* pro *Communitas* eſſe legendum, vel Diploma ipſum inter ſuppoſiticias Chartas eſſe referendum. Occurrunt illic & alia, quae ſuſpicionem falſi (ne gravius loquar) legenti ingerunt, cujuſmodi ſunt *Anathematis* denuntiatio, qua carere ſolent Diplomata Regum & Auguſtorum; & *Signum Domni Anſprandi Cancellarii*, & *Guidonis Epiſcopi*, & *Boſoni*: quae omnia ſub una linea referuntur. Subſcribunt & alii Epiſcopi, & *Riſus Cardinalis*, & *Petrus Vicecomes*. At iſta abhorrent a riti-

A bus Cancellariae Imperatorum & Regum praeſertim illius temporis. Et *Guido Epiſcopus Papienſis*, tabulis iis ſubſcribens, ignotus fuit praecedentibus rerum Ticinenſium Scriptoribus. Sunt & alia, quae omitto. Ceterum non diſſimulabo, apud Marculfum Auctorem, ut creditur, Saeculi Septimi, Formulam Septimam

B hiſce verbis eſſe conceptam: *Piiſſimo ac praecellentiſſimo Domno illo Regi Commune illius*, ſcilicet *Civitatis*. Ibi autem poſtulat Populus ſucceſſorem Epiſcopi defuncti. At iſtis verbis nihil aliud ſignificari videtur niſi quod ſupra vidimus, *Ordo* & *Plebs Civitatum*, quibus jus erat in electione Epiſcoporum. Sed an & in regimine

C civili auctoritatis aliquid fuerit, incertum eſt. Solicite tamen adnotandus locus (ſi tamen ita Marculfus ſcripſit, quum Bignonius ita legendum cenſuerit) ut intelligamus, multâ vetuſtate niti nomen *Communis*. Atque hactenus a me congeſta conjungenda erunt cum iis, quae in praedicta Diſſertat. XLV. *de aſſumta Reipub. forma* infra Lector accipiet.

EXCER-

EXCERPTA HISTORICA

EX COMMENTARIIS MStis

BENEVENUTI DE IMOLA IN COMOEDIAM DANTIS,

Ab eo circiter Annum Chriſti MCCCLXXVI. compoſitis,

E T

IN ESTENSI BIBLIOTHECA

A D S E R V A T I S.

IN EXCERPTA

EX COMMENTARIIS MStis

BENEVENUTI IMOLENSIS

PRAEFATIO

LUDOVICI ANTONII

MURATORII.

QUi *mores hominum, qui ritus in Italia viguerint, dum barbarica Secula fluebant, mihi potiſſimùm in hoc Opere inveſtigandum propoſui. Nullo autem ex Libro tantum lucis in ejuſmodi inquiſitione ſperare poſſis, quantùm ex inſigni Dantis Aldigherii Poëmate, ſive Comoediâ Italicâ, ſcripta ante annos quadringentos & ultra. Verùm quae ibi metro concluſa ſunt, atque ad illius temporis homines, & res geſtas pertinent, ita interdum tenebris circumcluſa ſe exhibent nobis, tam ſerò natis, ut niſi Interpretes opem ferant, coecutiamus ad non pauca neceſſe ſit. Neque deſunt, qui ampliſſimis Commentariis jamdiu ſe contulere ad illuſtrandum nobile Philoſophi hujus Poëtae Opus: videlicet* Bernardinus Daniellus, Chriſtophorus Landinus, & Alexander Vellutéllus, *eorumque Libri non ſemel ex officinis typographicis publicum in diem prodiere. Alios ante ſe eodem munere functos, idem Landinus in Praefatione commemorat. Plures etiam, atque adeo omnes Dantis Interpretes recenſuit Clariſs. Vir. Apoſtolus Zenus Tom. VI. Diarii Literat. Ital. pag.*

183. *Praeterea circumfertur Commentarius Italicus in ejuſdem Aldigherii Poëma, Anno Chriſti MCCCCLXXVII. typis Vendelini Spirenſis Venetiis impreſſus, &* Benevenuto Imolenſi *tributus: cujus etiam auctoritate non ſemel uſi ſunt Academici Cruſcani in Vocabulario Italicae Linguae. At jamdudum praeſenſerunt eruditi Viri, falſo titulo quaeſitum fuiſſe honorem ejuſmodi Commentario, quippe cujus minime auctor fuit Benevenutus, ſed alter, qui fortaſſis ex Benevenuti labore profecit. Porro illud certiſſimum eſt, Benevenutum reliquiſſe poſt ſe ampliſſimum Latinum Commentarium in univerſum Dantis Poëma; ejuſque exemplum in membranis ſcriptum adſervari in Eſtenſi Bibliotheca, uti & in Ambroſiana, & Florentina. Alibi quoque reperiri mihi perſuaſum eſt. Praeterea dubitari vix poteſt, quin Benevenutus, uti ceteris Dantis Interpretibus antiquitate, ita & eruditione praeiverit. Immo quae nuper laudati Scriptores congeſſere, ut Aldigheriano Poëmati lucem adferrent, omnia fere delibata fuere ex ejuſdem Benevenuti Commentariis MStis, quamquam fatentem neminem habeamus, ſe illius ſcrinia expilaſſe.*

Neque Benevenuto difficile fuit explicare, quae olim videbantur, eoque magis videri abſtruſa poſſunt temporibus noſtris in Poëmate Dantis. Is enim eodem Seculo floruit, quo & ipſe Dantes. Patria illi fuit Forum Cornelii, nunc Imola. Pater Magnus Compagnus, *qui in ea Urbe, ut is ait ad Cant. XV. Paradiſi,* legit tam laudabiliter, quàm utiliter juxta habitationem Liti de Alidoſiis. *Fortaſſis illius pater appellatus, notuſque fuit ex agnomine* Magna-Compagno; *nam Familia* de Rambaldis *Benevenuto tribuitur. Philoſophiae, aliiſque Artibus & Scientiis operam dedit, praeſertim Bononiae, ubi ipſe teſtatur, ſe per decennium fuiſſe verſatum. Hiſtoriae verò potiſſimùm ſtuduit, cujus etiam ſpecimen ad poſteros tranſmiſit, hoc eſt, Libellum,* Auguſtalis *titulo donatum, quòd Romanorum Caeſarum catalogum, & vitae compendium complectatur uſque ad Vincislaum, ſuo tempore regnantem. Editum fuit Opuſculum iſtud Argentorati Anno Chriſti MDLV. Viſitur etiam inter Opera Franciſci Petrarchae, cui perperam à nonnullis tributum fuit. Eumdem quoque Libellum in Tomum II. Germanicarum Rerum intulit Marquardus Freherus Anno MDCII. Singulari ſtudio colebat Benevenutus Principes Ateſtinos Ferrariae ac Mutinae dominantes; inter quorum praerogativas Literarum ac Literatorum amor poſtrema nunquam fuit: ac propterea Nicolao II. Marchioni Opuſculum hoc dicatum voluit. Illud autem manu exaratum ſervat non tantùm Eſtenſis, ſed & Ambroſiana Bibliotheca cum hocce titulo:* Auguſtalis Libellus Clariſſimi Hiſto-

Hiſtorici Benevenuti de Rambaldis de Ymola ad nobiliſſimum illuſtrem Marchionem Ferrariae, Kalendis Januariis novo adventante Anno Chriſti Milleſimo Trecenteſimo Octogeſimo Sexto: à Julio Caeſare ad Vincislaum uſque Imperatorem Caroli filium, Auguſtorum Vitam breviter ſcribit. *Editionem Freherianam contuli ego cum Eſtenſi Codice, & in multis vitiatam aut mancam reperi. Quare Opuſculum ipſum ſuae reſtitutum integritati, inter Scriptores Rerum Italicarum rurſus evulgare decreveram. At quandoquidem non unam habemus ejuſdem editionem, ac praeterea nullum aut exiguum emolumentum erudito homini inde ſperandum eſt, conſilium hoc tandem abjeci. Porro ex dictis jam habes, quo tempore Benevenutus floruerit, hoc eſt Anno Chriſti MCCCLXXXVI. Sed longe antea ejus fama increbuerat, atque haec illi peperit arctam animi conjunctionem cum Franciſco Petrarcha, celeberrimo aevi ſui viro, quem conſtat è vivis ſublatum Anno MCCCLXXIV. Vide ejuſdem Petrarchae Epiſtolam XI. Lib.* 14. *Rer. Senilium, ſcriptam* Benevenuto Imolenſi Rhetori ſuo, *ubi de Poëtis probis & improbis diſputat. Is etiam Cant. XVIII. Infern. auctor eſt, ad Romanum Jubilaeum ſe fuiſſe profectum Anno MCCCL.*

Quod tamen prae ceteris animadvertendum eſt, ſingulari familiaritate conjunctus fuit Benevenutus noſter cum Johanne Boccaccio, clariſſimo Scriptore Seculi Decimiquarti, cui tantùm debet Italica Lingua. Hunc ille Magiſtrum *ſuum appellare conſuevit. Ad Cant. I. Infern. ait:* Dum ſemel portaretur quidam Pardus per Civitatem Florentiae, pueri currentes clamabant: Vide Lonzam, ut mihi narrabat ſuaviſſimus Boccaccius de Certaldo. *Sed praecipue de illo mentionem facit ad Cant. XVI. verſ.* 46. *Paradiſ. in haec verba ſcribens:* Temporibus modernis floruit Boccaccius de Certaldo, qui ſuavitate ſuae ſapientiae & eloquentiae reddidit ipſum locum Certaldi celebrem & famoſum. Hic ſiquidem Johannes Boccaccius, veriùs Bucca aurea, venerabilis Praeceptor meus, diligentiſſimus cultor & familiariſſimus noſtri Auctoris, ibi pulcra Opera edidit. Praecipue edidit unum Librum magnum & utilem de Caſibus virorum illuſtrium. Item Libellum de mulieribus claris. Item Librum de Fluminibus, & Librum Bucolicorum &c. *Quum tradit Benevenutus, Boccaccium fuiſſe* diligentiſſimum cultorem & familiariſſimum noſtri Auctoris, *ideſt Dantis, ne puta, inter eoſdem interceſſiſſe amicitiam, aut ſtudiorum communionem. Boccaccius enim natus dicitur Anno Chriſti MCCCXIII. Dantes verò Anno MCCCXXI. naturae debitum ſolvit, ac propterea puer ne illum quidem vidiſſe aut audiſſe potuit, & praecipue exulem, & Ravennae ſedentem, ubi vitam*

cum

cum morte commutavit. Itaque hiſce verbis tantummodo Boccaccius multum Operae poſuiſſe dicitur in legenda & explicanda Dantis Comoedia. Immo & in eam ſcribere Commentarium aggreſſus fuerat, quem tamen ultra primum Cantum minime produxit. Tanto autem Praeceptore & amico uſus Benevenutus, nil mirum, ſi ſupra ceteros poſt ſe natos aptus fuit ad interpretanda plurima, quae Dantes brevibus innuit, & luce indigebant. Ad quod opus etiam adhibuit Interpres eruditus, quotquot potuit, Libros, è quibus hoſce duntaxat commemorabo, barbaricorum temporum Scriptores: neque enim refert vetuſtiſſimos quoque recenſere, ſatis nempe notos. Dini Compagni *Hiſtoria, quam primus ego edidi in Tom. IX. Rer. Italicarum, laudatur à Benevenuto ad Cant. VIII. Inferni.* Albertini Muſatti *Tragoedia Ecerinis, edita à me Tom. X. Rerum Italicarum.* Ricobaldi Ferrarienſis *Chronicon, quod evulgavi Tom. IX. Rerum earumdem.* Petri de Vineis *Epiſtolae, ſed ſuppoſiticiae.* Chronica Ravennae, Genuae, Venetiarum, & Neapolis, *quorum Auctores nobis minime detexit.* Boccaccii *Liber de Montibus & Fluminibus. De Vita ac Moribus Dantis. Decameron, & alii, de quibus ſupra.* Guidonis Bonati *Opera Aſtrologica* Michaëlis Scoti *Aſtrologi, quo uſus eſt Fridericus II. Auguſtus, Liber de Aſtrologia.* Godefridi Viterbienſis *Pantheon, impreſſum Tom. VII. Rer. Italicarum.* Gerii Arretini *Satyra contra mulieres Tuſcas.* Guitonis Arretini *Liber Rhythmorum vulgarium.* Joachimi Abbatis Calabri *Liber Prophetiarum de Papis.* Hubaldi de Aguglione *Liber de Guelphis & Gibellinis. Dolendum eſt, Librum hunc jamdiu excidiſſe, vel alicubi uſque adhuc deliteſcere.* Bruneti Latini *Theſaurus Hiſtoricus.* Dantis Aldigherii *Liber quoque de Monarchia: ejuſque Literae ad Henricum VI. Auguſtum.*

Porro Commentarii hactenus memorati, quorum auctor Benevenutus Imolenſis, manuſcripti in membranis in fol. adſervantur in Bibliotheca Sereniſſimi Ducis Mutinae. In calce legitur: Explicit Commentum Magiſtri Benevenuti de Imola ſuper Dantem Allegherii de Florentia, MCCCVIII. ultimo Auguſti. *Haec tempus indicant, quo Librarius ad umbilicum perduxit Librum, ſpiſſum ſane Opus, quòd perpetua interpretatione textum Dantis proſequatur. Inde verò excerpſi, quae nunc publici juris facio. Et cur non integrum Librum? quiſquam petat. Inſtituti profectò mei non erat Lectoribus propinare heic tam immanem copiam rerum Grammaticalium, & Fabularum Ethnicarum, ſive tot Romanae aut Graecae Hiſtoriae monumenta jam nota, quibus Benevenuti Opus abundat. Qui haec omnia ſitit, & gratiam univerſae Reipublicae Literariae initurum ſe ſperat, edito integro Scriptoris hujus Commenta-*

rio,

rio, provinciam hanc aggrediatur, quam ei liberam lubens relinquo. Mihi placuit, ea tantummodo ſeligere, quae ad mores, ad ritus, ad Hiſtoriam Seculi praeſertim Decimi tertii & ſubſequentis pertinent apud Benevenutum, & ea Lectorum oculis unico veluti obtutu conſideranda exhibere, utpote quae oblectationem parere poſſe legentibus mihi creduntur, & certe uſui non mediocri eſſe poſſunt amatoribus barbaricae Eruditionis. Simul autem ex hoc ſpecimine palam fiet, quid ſentiendum ſit de recentioribus Dantis Interpretibus, qui aut è pennis Benevenuti, diſſimulato ejus nomine, ſibi laudem quaeſierunt, aut ejus luce deſtituti, ſumſerunt illuſtrandam egregii Poëtae Comoediam. Denique ſatis haec erunt, ut intelligas, quare Leander Albertus Ordinis Praedicatorum, in Italiae deſcriptione, ubi de Imola verba facit, inter illuſtres illius Urbis Scriptores appellarit Benvenuto digniſſimo Filoſofo e Poeta, il quale chiosò le Comedie di Dante, ove dimoſtra non meno ingegno che dottrina.

EXCERPTA HISTORICA

EX COMMENTARIIS

BENEVENUTI DE IMOLA

SUPER DANTIS POËTAE COMOEDIAS,

DESUMTA EX CODICE MSto

BIBLIOTHECAE ESTENSIS.

Incipit Commentum Magiſtri Benevenuti de Imola ſuper Infernum Dantis de Aldigheriis de Florentia Poëtae. Et primo Epitaphium Dantis. Secundo Origo Dominorum Marchionum Eſtenſium.

Jura Monarchiae, Superos Phlegetonta lacuſque
Luſtrando cecini, voluerunt Fata quouſque.
Sed quia pars ceſſit, melioribus hoſpita caſtris
Auctoremque ſuum reddit felicior aſtris,
Heic claudor Dantes, patriis extorris ab oris,
Quem genuit parvi Florentia mater amoris.

Heic nitet Eſtenſis Nicolaus *laude ſub iſta,*
Gloria Magnatum, Generis fulgore ſerenus,
Sed virtute magis certâ ſuperare regentes,
Quos ſua ſublimis vincit clementia morum,
Qua decus eximium ſimilem non comperit uſquam
Italicos inter Proceres, Dominoſque Potentes.

QUoniam, praeclariſſime Princeps, teſtante Philoſopho in ſua Poëtria, jucundiſſima Ars Poëtica ab ipſis Naturae principiis ab omni nobilitate manarit, cujus operâ efficitur, ut Illuſtriſſimorum Virorum virtus extincta, fiat perpetuo rediviva tubae Poëticae praeconio, totum praedicata per Orbem; Cujus ope nunc egent Illuſtrium tuorum facta Majorum, jam in tempore fere ſepulta penuriâ Poëtarum, quorum copia (proh dolor?) aetate noſtra rarior eſt Phoenice; Phoenix ſiquidem unica in Orbe, & unica in regione reperiri dicitur a magnis Sapientibus, licèt nobis ignota; Poëta vero hac tempeſtate nullus uſquam agnoſcitur. Tuorum inquam inclyta geſta omnis eximius Vates materiam habet uberrimam. Ut enim perſtringam plurima paucis, *Azo Primus* in-

A clytus olim Princeps, formâ corpo-
ris, animique virtute praepollens,
primus feraciſſimae *Ferrariae Princi-
patum* adeptus; antiquiſſimae *Man-
tuae*, quae Marone Latinorum cla-
riſſimorum gaudet alumno, Protector
egregius; nobilis *Veronae* regimen ſi-
bi ſponte collatum, ſed mox vi &
fraude hoſtium injuſte extortum, ju-
B ſtâ irâ & indignatione fremens, e-
queſtri Marte collatis ſignis, infeſtis
partibus debellatis, tam prudenter,
quam potenter reſumſit amiſſum, u-
bi egregiorum operum & vitae fi-
nem feliciter poſuit. *Aldrovandinus*
ejus primogenitus, magnanimus ado-
leſcens, *Marchionatus Anconae* titulum
promeruit, militantis Eccleſiae ho-
C ſtibus triumphatis, in ipſo flore ju-
ventutis extinctus, decus inſigne Vir-
tutis, & eximiae Pietatis. *Azo Se-
cundus* ejuſdem Primi Azonis filius,
vir ſtrenuus bello, prudens conſilio,
Romanae propugnator Eccleſiae, ve-
lut olim Romanae libertatis divinus
ille Scipio victor Hannibalis, domi-
tor Carthaginis, Italiae liberator,
D tremendas vires inſolentiſſimi Fride-
rici Secundi (qui non minus trigin-
ta annorum curriculo Romanam af-
flixit Eccleſiam, quàm olim Martius
Hannibal Romanam Rempublicam ſex-
decim annorum ſpatio, cupidiſſime
laceſſivit) apud Victoriam victor ar-
mipotens pro magna parte confre-
git. Quo Principe Friderico poſt Ca-
E rolum Magnum nemo major, aut
formidoloſior Romanum Imperium te-
nuit. Nec minori virtute & felici-
tate hic excelſus Azo cruentam ſu-
perbiam Ecclini praefato Friderico
foederati, qui ut olim Dionyſius fe-
rox Siciliam, ita Marchiam Tarvi-
ſinam, omnium ſuppliciorum genere
labefecit tortor iniquus, pro maxi-
ma parte delevit, potenti Patavio
ſibi prius erepto; Deinde apud Ab-
duam Tyranno ſaeviſſimo ſtrato, &
cum omnium exultatione juſtorum,
mortis ergaſtulo mancipato, in quo
infelicem animam, ſi fides eſt, patri
Diabolo, ex cujus ſtirpe creditur or-
tus, reddidit aeternaliter cruciandam.
Opizo Primus natus ex Raynaldo, di-
cti Azonis II. filio, mortuo in Se-
cundi carcere Friderici, cujus altam
potentiam nec Germania capiebat,
nec tolerabat Italia, non contentus
animoſam virtutem ſuam intra Padi
clauſtra & Adriae litora coarctari,
ad *Regium Lepidum, Mutinamque* bel-
lacem, ſuae dexterae potentiam ex-
tendit, utriuſque Urbis potitus im-
perio. Caroli I. veteris contra Man-
fredum Friderici natum, non minus
patre infeſtum Eccleſiae, incitator &
adjutor exſtitit ad illius meritum
debitumque triumphum. *Azo Tertius*
praedicti Primi Obizonis filius, ma-
gnifica multa ſtrenue geſſit, petitor
gloriae, contemtor pecuniae, Bono-
niam opulentam, Parmamque poten-
tem, variis bellis quaſſavit. Hujus A-
zonis III. *Aldrovandinus* frater egre-
gius inclytam prolem genuit *Raynal-
dum*, qui Ferrariam a Catalanorum
avidis faucibus liberavit, magna ſan-
guinis madens ultione, & *Nicolaum*
fratrem, cujus Tu fers nomen, Vi-
rorum utique amantiſſimum, ex eo-
rum barbarorum captivitate detraxit.
Genuit & *Opizonem* patrem tuum,
praepotentem ac magnificum *Domi-
num Ferrariae*, *Mutinae*, *Parmae*.
Quamvis autem illuſtris tuorum Proa-
vorum proſapia inſigni antiquâ ge-
neroſitate praefulgeat, de cujus ve-
tuſtatis primordialibus initiis memo-
ria non extat, clariſſimorum tamen
Regum affinitate cumulatius honeſta-
tur. Roberti ſcilicet Sereniſſimi, pa-
trum noſtrorum temporibus Siciliae
Regis,

Regis, quem, poſt Salomonem, Sapientiſſimum praedicat conſtans opinio plurimorum: Et Andreae Regis Hungariae, cujus uxor Beatrix, primi Aldrovandini filia, verè beata, ſi Virtus heroica beatam efficere poteſt, mulier animoſa, a paterna & avita nobilitate non degener, viro ſuo Rege ſene fato functo, ex illius ſemine, ſuo jam utero tumeſcente, virilem habitum mutuata, ut temporis neceſſitas ſuadebat, cuſtodiâ Privigni ſolerter elusâ, in Germaniam commigravit, unde ad primos lares & tutior & liberior commeavit.

Praetereo reſcripta Principum, Privilegia Pontificum, quibus non generi plus eximiae claritatis accrevit. Et ne plura tuorum praedeceſſorum geſta memoranda percurram, quamvis Clementia & Liberalitas, propria Virtus Principum, quaſi hereditaria ipſo jure naturae in Eſtenſi Familia ſemper effulſerit, in Te tamen utraque tota confluxit, inconvulſe tuo pectori radicata, ut omiſerim ceteras, Aequitatem, Prudentiam, Modeſtiam, Conſtantiam, quae nec ſucceſſibus proſperis inſoleſcit, nec adverſis hebeſcit. Tu florentem aetatem praeclarâ morum indole praeſignaſti. Robuſta vero, ingentibus celebrata tropheis, de vitiorum hoſtilitate merentius triumphavit, juxta praeſagium tui nominis glorioſi: *Nicolaus* namque *Victor laudabilis* interpretari ſolet, ut dicitur à quibuſdam: O ergo te felicem! de cujus magnitudine animi praeſtatur bonis praemium, reis remiſſio ſaepe, quamquam a quibuſdam atrociſſimas & intolerabiles injurias accepiſti, etiam a clementiſſimis ſeveriſſimas judicandas. Ut de te dicere audeam, quod de Caeſare inquit Cicero: *Nulla de Virtutibus tuis major Miſericordiâ eſt.*

A Heic te, Clariſſime Marchio, motum reor, ut illius fulgentiſſimi Solis (Dantem loquor) cujus perſpicui ingenii radiis, ſuo meritorum praevio lucifero, noſter Orbis Italicus praecipue illuſtratur, figmenta evolverem figmentorum integumenta elicerem, elucidans etiam obſcura variis velata figuris, multiplicibus
B ſenſibus involuta latentibus. Heic vero namque Hiſtorica & Poëtica, heic Naturalia, & Moralia, heic ardua & infima, heic antiqua & noviſſima; heic, ut breviter dicam, Divina pariter & Humana comprehenduntur. Nec ambigo, quin diverſi diverſa ſint dicturi pro animorum affectione tam diſſona quam di-
C verſa. Quid modo? Opus ne eſt reſpondere vulgarium linguis injurioſis, qui etiam excellentiſſimos Literatorum ſtilos temere carpere non verentur? Mihi tamen ſuffecerit peritiorum, ac Tui acquieſcere votis. Cujus praeceptis, tibi prius dilectus quam notus, nequeo contraire. Non eſt autem propoſiti mei in hoc Ope-
D re, omnium Exponentium dicta refellere, erronea, ridicula, falſa, aut ſaltem aliena, & omnino impertinentia facto. Et quum brevis in omnibus eſſe ſoleam, neceſſario forte nimius videbor interdum, quoniam multa & magna impoſſibile eſt breviter explicare. Igitur porrigam manum trepidam ad tam grande Opus
E in nomine Sanctiſſimae & Divinae Trinitatis, ſic exordiens.

Et primo quaeratur, quis Libri Auctor. Secundo, quae materia. Tertio, quae intentio. Quarto, quae utilitas. Quinto, cui parti Philoſophiae ſupponatur. Sexto quis Libri Titulus. Ad primum dico, quod Auctor fuit Dantes Aldigherius Poëta Florentinus. Et multis vocabulis deſigna-

ſignatur; primo enim a vocabulo A propriae denominationis *Dantes* eſt vocatus. Et merito, quia nomen eſt conſonans rei. Dictus eſt enim Dantes quaſi dans ſe ad multa. Dedit namque ſe univerſaliter ad omnia, ut patebit in diſcurſu hujus Operis. Et omnibus ſcientiis operam dedit. Et praecipue Poëticae Scientiarum delectabiliſſimae. Vel dictus eſt Dantes, B quaſi *dans Theu*, ideſt Dei & Divinorum notitiam. Nam quum Auctor iſte in viridiori aetate vacaſſet Philoſophiae naturali & morali in Florentia, Bononia, & Padua, in matura aetate jam exul, dedit ſe Sacrae Theologiae Pariſius. Ubi adeo alte emicuit, quod ab aliis vocabatur Poëta, ab aliis Philoſophus, C ab aliis Theologus. Nullus autem fuit Poëta, qui Paradiſum Poëtice deſcriberet, niſi hic Poëta munificus, qui de ſe ipſo profitetur in ſecundo Cantu Paradiſi dicens, Verſ. 7.

L' acqua, ch' io prendo, già mai non ſi corſe.

Aldigherius nomen eſt cognationis. Fuit namque Dantes Majorum ſanguine D generoſus, ſcilicet de Aldigheriis. Quod nomen fuit tractum ab Aldigheriis nobilibus de Ferraria, ut dicetur Cantu XV. Paradiſi, ubi Auctor introducit quemdam nobilem Militem antiquum praedeceſſorem ſuum dicentem, verſ. 137.

Mia Donna venne a me di Val di Pado. E

Conſtat autem Ferrariam eſſe in Valle Padi. Aldigherii autem deſcenderunt ex Heliſeis, unde idem dicit ibidem, Verſ. 136.

Moronto fu mio frate, & Heliſeo.

Et dicitur *Dantes Aldigherius*, quaſi alta digerens, vel alia digerens quàm alii Poëtae. Nemo umquam Poëtarum (nullum excipimus) habuit tam altam phantaſiam, aut tam nobilem materiam ſcivit, vel invenire potuit, in qua tam eleganter tradit cognitionem rerum humanarum & divinarum, virtutum, & morum fere, actuum humanorum, & aquiſibilium mundi. Quod autem quidam dicunt *Aldigherii*, *S* finale ſubtrahitur ex uſu, & quod alii dicunt *Allagherii*, corrumpunt omnino vocabulum. Poëta nomen eſt profeſſionis &c.

Florentinus vocabulum eſt propriae nationis. Argumentum enim ſumitur a patriâ Florentiâ juxta vocabuli alluſionem. Florentiſſima Urbium hunc florem peperit mundo, qui attulit tantum fructum, licèt non noverit, ſed expulerit a ſe, quum erat in ipſo flore aetatis, fortunae, & dignitatis. Unde quemadmodum iſte Poëta illuſtris in XI. Cant. Parad. Verſ. 50. Beatum Franciſcum appellat Solem, & locum originis illius Orientem, ita ego meritò ipſum Dantem dixerim Solem, qui modernis temporibus illuxit ambulantibus in tenebra ignorantiae Poëticae facultatis; & Florentiam Orientem, quae hunc praeclariſſimum Solem emiſit in Mundum. Natus eſt autem iſte fulgentiſſimus ſplendor Italicus in praefata patria ſua, vacante Romano Imperio per mortem Friderici II. famoſi Imperatoris Romanorum, Anno ſalutiferae Incarnationis Univerſi Regis MCCLXV. Sedente Urbano Papa IV. Et haec de Auctore. Materia ſive ſubjectum &c.

Ad Cant. I. Inferni Verſ. 31.

Et ecco quaſi al cominciar dell' erta
Una Lonza leggera e preſta molto;

Pietas Pardi magis videtur convenire luxuriae, ut patet ex dictis, tum quia iſtud vocabulum Florentinum videtur magis importare Pardum quàm aliam feram. Unde dum ſemel portare-

tarefur quidam Pardus per Civitatem Florentiae, pueri currentes clamabant: *Vide Lonzam;* ut mihi narrabat ſuaviſſimus Boccatius de Certaldo.

In Cant. II. Inferni, Verſ. 8.

O mente, che ſcriveſti ciò, ch' i' vidi. Tria Auctor invocat fidenter in ſuum ſubſidium. Fuit ſiquidem ipſe Auctor mirae capacitatis & perſpicui intellectus, & altiſſimi ingenii, & ſubtilis inventionis. Cujus animi qualitatem, corporis effigies mirabiliter arguebat. Fuit namque hic venerabilis Dantes ſtaturae mediocris. Et quum ad maturam aetatem perveniſſet, ibat aliquantulum curvus. Inceſſus ejus erat gravis & manſuetus. Habitus honeſtiſſimus, & profeſſioni ſuae conveniens. Vultu longo, naſo aquilino, oculis groſſiuſculis, maxillis grandibus, labro inferiore majore, colore fuſco, capillis & barbâ denſis & nigris & criſpis, facie ſemper melancolicus, meditabundus ſpeculabatur. Accidit ergo ſemel in nobili Civitate Veronae, jam ſuâ famâ vulgatâ, & Inferno per eum deſcripto publicato, dum tranſiret per unam viam, ubi erant multae Dominae congregatae, quod dixit una earum voce ſubmiſſa, ita tamen ut audiretur: *Vide illum, qui vadit in Infernum, & revertitur inde, quum ſibi placet, & reportat adhuc nova de iis, qui ibi ſunt.* Cui reſpondit alia: *Verum dicis. Nonne vides quomodo habet barbam criſpam propter calorem, & fuſcum colorem propter fumum, qui eſt ibi?* De quo Dantes riſit, licèt raro vel numquam ridere ſoleret. De cujus Vita varia & fortuna diverſa, ſicut ipſe ſaepe in hoc Libro ſcribit, dicetur alibi ſuis locis.

Ad Verſ. 10.

Incominciai: Poeta, che mi guidi &c.

A Auctor videns liberalia ſtudia, potiſſime Poëtica, eſſe deſerta a Principibus & Nobilibus, qui principaliter ſolebant in Poëticis delectari, & ob hoc Opera Virgilii, quibus Opera Poëtica ſolebant olim intitulari, & Opera aliorum excellentium Poëtarum, jacere neglecta & deſpecta, cautius & prudentius ſe reduxit B ad ſtilum vulgarem, quum jam literaliter incepiſſet ſic:

Ultima Regna canam fluido contermina Mundo,
Spiritibus quae lata patent, quae praemia ſolvunt
Pro meritis cuique ſuis; &c.

Alii aliter, & multi communiter dicunt, quod Auctor cognovit ſtilum ſuum literalem non attingere C ad tam arduum thema; quod & ego crederem, niſi me moveret auctoritas noviſſimi Poëtae Petrarchae, qui loquens de Dante, ſcribit ad venerabilem Praeceptorem meum Boccatium de Certaldo: *Magna mihi de ejus Ingenio opinio eſt, potuiſſe eum omnia, quibus intendiſſet.*

Ad Cant. III. Inferni, Verſ. 58. *& ſeqq.*

D *Poſcia ch' io v' ebbi alcun riconoſciuto,*
Guardai, e vidi l' ombra di Colui,
Che fece per viltate 'l gran rifiuto.

Ad propoſitum dicit Auctor, quod ex omnibus ipſis elegit & recognovit animam unius, qui ex vilitate fecit maximam renuntiationem. Sed E quis fuerit iſte magnus triſtis, certe communis & vulgaris fere omnium opinio eſſe videtur, quod Auctor noſter heic loquatur de Coeleſtino V. qui vocatus eſt Fratér Petrus de Morono. Quod multipliciter probari videtur. Primo quidem neceſſario videntur arguere, quae Auctor dicit: *Il gran rifiuto.* Et ſic antonomaſtice videtur debere intelligi de Papatu.

Certum

Certum enim eſt, quod in Mundo Chriſtiano nulla eſt major dignitas Maximo Pontificio. Praeterea dicunt, quod Coeleſtinus plus poterat promereri in labore & cura animarum, quam in quiete & otio eremi. Unde Petrus Apoſtolus dixit: *Laboravi, non fructificavi*. Ita quod ſufficiebat bono animo laborare, licèt non multum proficeret. Praeterea dicunt, quod, quantumcumque forte Coeleſtinus fecerit hanc maximam renuntiationem bono & puro animo, tamen reputatum fuit ſibi generaliter ad maximam vilitatem. Quod negari non poteſt. Sed breviter, quidquid dicatur, mihi videtur, quod Auctor nullo modo loquatur nec loqui poſſit de Coeleſtino. Primo quia licèt Coeleſtinus fecerit maximam renuntiationem, non tamen ex vilitate fecit, immo ex magnanimitate. Fuit enim Coeleſtinus, ſi verum loqui volumus, verè magnanimus ante Papatum, in Papatu, & poſt Papatum. Ante Papatum, quia ſtatim auditâ electione ſua, conatus eſt fugere cum uno Diſcipulo ſuo, nomine Roberto, juvene Salentino. Sed ex improviſo circumventus ſubitâ multitudine Populi, non potuit efficere, quod optabat. Fuit etiam magnanimus in Papatu. Nam quamvis poſitus eſſet in ſummo culmine dignitatis, intra amplum & Papale Palatium, fecit ſibi arctam & eremiticam camerulam, in qua per ſingulos dies certâ horâ vacabat dulci otio ſanctae contemplationis, ubi loquebatur cum Deo, inter tot labōrioſos & armatos ſtrepitus hominum, ita quod vixit humilis in alto, ſolitarius inter turbas, & inter divitias pauper fuit; & tanto magnanimior, quanto renuntiatio major. Petrus ſiquidem Chriſti primus Vicarius reliquit naviculam parvam & pauperem. Hic vero Petri ſucceſſor, Petri navim maximam & ditiſſimam dimiſit; & maxime eo tempore, quo erat in maximo pretio, quando ſcilicet magna ambitione ab omnibus petebatur. Ideo felicius ſibi ceſſit, quam Bonifacio, qui onus iſtud tanto ſtudio quaeſivit, ſub quo tamen erat infeliciter moriturus. Cognoſcebat enim Vir ſanctus Coeleſtinus ſe inhabilem & inutilem officio, quod divinitus acceperat, tum quia erat inexpertus & ignarus negotiorum Seculi, aſſuetus diu contemplationi, in ſylvis non in Urbibus: tum quia fruſtra ſperabat poſſe facere fructum Eccleſiae Dei, quum videret illos Cardinales incorrigibiles, inſatiabiles, non poſſe revocari a Simoniis, & aliis cupiditatibus, quibus totum animum intenderant. Poſt Papatum magnanimiſſimus fuit. Nam depoſitâ Papali dignitate, quaſi quadam graviſſima ſarcinâ, priſtinam ſolitudinem tam avide repetebat, ut videretur captivus ab hoſtili carcere liberatus. Sicut enim narraverunt, qui eum viderunt, tanto gaudio & laetitia recedebat, ut non videretur ſubtraxiſſe humerum blando oneri, ſed cervicem minaci ſecuri. Nec mirum. Sciebat enim quo redibat; nec ignorabat, unde recederet. Recedebat enim ab Inferno viventium, & redibat ad Paradiſum viventium; niſi ſibi obſtitiſſet aſtutia Bonifacii, qui illum captum retraxit, & retruſit in carcerem ſub firma cuſtodia. Ubi ſi locum mutavit, non tamen animum. Cujus mortui anima aſcendens in Coelum apparuit Roberto Diſcipulo ſuo ſuperius memorato, & ei perſuaſit, ut in ſancta ſolitudine perſeveraret uſque in finem, ſicut a principio

voluerat

voluerat eum ſequi, quando prius tractus fuerat ad Papatum. Et breviter. Ejus fama diffuſa per totam Italiam, & ejuſdem Ordo tranſcendit Alpes, multiſque Conventibus ſuorum Fratrum relictis, multis claruit miraculis; propter quae merita dignus exſtitit Sanctorum catalogo numerari. Patet ergo ex his dictis, quod non ſit ſtandum opinioni vulgi. Nam vanae voces vulgi non ſunt audiendae. Nec Vir ſapientiſſimus Dantes credendus eſt, Virum ſanctiſſimum damnaſſe ad opinionem vulgi ignari. Quis ergo fuerit iſte triſtiſſimus, dico brevius, ſecundùm judicium meliorum, quod fuit Eſau. Iſte enim fecit magnam refutationem, quando renuntiavit omnia primogenita ſua fratri Jacob, &c. Si tamen quis velit omnino reſiſtere & dicere, Auctorem intellexiſſe de Coeleſtino, audebo dicere (niſi temerarius videar) quod honeſtius & ſanctius de viro vili & voraci, quàm de ſancto & animoſo, loquutus fuerit. Et tamen pro excuſatione Auctoris dicam, quod nondum erat ſibi nota Sanctitas hominis. Fecerat enim Coeleſtinus renuntiationem recentem forte per biennium, antequam Auctor iſta deſcripſerit, & nondum erat canonizatus. Nam Coeleſtinus poſtea canonizatus fuit a Clemente Papa V. ſub Anno Domini MCCCXIII. Praeterea Auctor erat iratus Bonifacio, auctori exilii & expulſionis ejus. Qui Coeleſtinus donaverat ſponte ipſi Bonifacio ſummum Pontificatum. Unde Auctor ſaepiſſime dicit de ipſo Bonifacio magna mala, qui de rei veritate fuit magnanimus peccator. De cujus geſtis multa dicentur in multis locis & Capitulis.

Ad Cant. V. Infer. Verſ. 79.

Si toſto come 'l vento a noi li piega.

A Sed ne procedam obſcure in tractatu iſtorum duorum ſpirituum, eſt ſciendum, quod in nobili provincia Romandiolae in Civitate Arimini, Johannes Scancatus ſic denominatus, qui erat mirè claudus, filius Domini Malateſtae Senioris, qui primus acquiſivit dominium Arimini, vir corpore deformis, ſed animo audax B & ferox, accepit in uxorem Franciſcam filiam Domini Guidonis Veteris de Polenta, Domini Ravennae, Dominam pulcram corpore & vagam. In iſtam exarſit Paulus frater dicti Johannis, homo corpore pulcher & politus, deditus magis otio quam labori. Quum ergo dicti Paulus & Franciſca converſarentur ſimul C ſine ſuſpicione tamquam cognati, legebant ſemel in camera ipſius Dominae in uno Libro vulgari de Tabula rotunda, in quo ſcriptum erat, quod Lanzalottus olim captus eſt amore Reginae Ginevrae, & quomodo per mediatum Perſicum, ſcilicet Galaotum Principem Inſularum Longinquarum, conjuncti ſunt ſimul ad D conferendum de amore eorum. Et quomodo Lanzalottus virtute iſtius collationis cognito amoroſo igne, fuit exoſculatus ab ipſa Regina. Quum ergo praedicti Paulus & Franciſca perveniſſent ad dictum paſſum, ita vis iſtius tractatus vicit ambos, quod continuo depoſito Libro pervenerunt ad oſculum, & ad cetera, quae ſe- E quuntur. Haec autem in brevi ſignificata Johanni per unum familiarem fuere. Ambos ſimul in dicta camera, ubi convenerant, mactavit.

Ad Cant. VI. Infern. Verſ. 58. & ſeqq.

Io gli riſpoſi. Ciacco il tu' affanno &c.

Ad hujus rei cognitionem eſt praeſciendum, quod Florentia erat in majori flore & potentia, quàm umquam fuerit, in MCCC. quo Anno Auctor

A Auctor noſter incepit iſtud opus floridum. Sed, ut plerumque fit, res ſecundae pepererunt diſcordiam. Nam tota Civitas diviſa eſt, primo inter Nobiles, ſecundo inter Populares, in duas Sectas, ſcilicet Alborum & Nigrorum. Quae partialitas primo habuerat originem in Civitate Piſtorii in domo magna & potenti Cancellariorum, B ſicut dicetur infra, Cantu XXXII. Sed cito iſte morbus contagioſus tranſierat Florentiam, & infecerat totum corpus Civitatis, repletum malis humoribus. Nam ut dicit Valerius, *nullum Vitium finitur ibi, ubi oritur*. Partis Albae fuit principium & caput quidam Miles, nomine Verius de Circulis. Erant autem C Circuli tunc temporis arrogantes & ſuperbi, tum quod erant valde divites, & potentes, tum quod venerant paulo ante a rure ad Civitatem. Et nulla erat tunc major Societas in Florentia. Partis vero Nigrae fuit principium & dux alter Miles nomine Curſius de Donatis, qui tempore ſuo non habebat parem D in Italia. Erant Donati Nobiles ab antiquo, non divites ſed ſagaces. Circuli habebant majorem Sectam in populo, quia videbantur magis favere Reipublicae; Ideo penes eos quaſi totum erat regimen. Donati autem magis intendebant ad dominium. Sed Bonifacius VIII. volens obviare ſcandalo, quod parabatur Florentiae, E miſit pro Domino Verio, & rogavit, quod faceret pacem cum Domino Curſio, & quod committeret rem ſibi, promittens ſe facturum ſibi unum Cardinalem, & multas alias gratias. Verius, licèt aliàs prudens, noluit parere Papae; immo dixit, quod non habebat guerram cum aliquo. Et ſic infecto negotio reverſus eſt Florentiam. Et, ut breviter dicam, uno ſero ad unum tripudium Dominarum ortâ lite inter aliquos de utraque parte, fuit amputatus naſus uni Recoverino de Circulis. Et hoc fuit principium magni mali. Aliâ vice Circuli invaſerunt Dominum Curſium de Donatis, ſed fuerunt repulſi turpiter. Deinde Curſius, celebrato conſilio cum ſuis, decrevit, mittere ad Papam, ut faceret venire unum de Domo Franciae, qui deponeret Circulos. Quo ſcito fuit bannitus cum ſuis multis ſequacibus, & multi cum eo relegati. Bonifacius ergo, procurante Domino Curſio, qui ſemper proſequebatur Curiam, & Domino Gerio de Spinis, qui erat Mercator Bonifacii, vocavit Carolum Sine Terra, qui erat frater Philippi Pulcri Regis Franciae. Qui Philippus paulo poſt fecit mori iſtum Bonifacium; & fecit venire iſtum Carolum tamquam paciarium, ut pacificaret Florentiam, & deinde iret in auxilium Caroli II. contra Siciliam; dans ſibi intelligere, quod faceret ipſum eligi Imperatorem Romanorum, vel ſaltem Locumtenentem Imperii. Carolus ergo in MCCCI. venit Anagniam ad Papam Bonifacium cum gentibus equitibus D. Francis. Et non intravit Florentiam propter partialitates praedictas. Regentes autem in Florentia, ſentientes Carolum venire, miſerunt Legatos ad eum. Quibus ille reſpondit benigne, quod veniebat pro bono pacis. Intravitque Florentiam cum gente inermi, & receptus fuit cum magno honore. Poſt paucos dies voluit dominium, & poteſtatem pacificandi Cives. Et continuo convocatis Prioribus & Nobilibus, & multitudine Populi, juravit conſervare Civitatem in bono & pacifico ſtatu; & continuò contrarium fecit de con-

conſilio Domini Muſatti Franceſii, Militis Florentini, qui venerat ſemper ſecum de Francia in Italiam, & ſuis expenſis conduxerat eum, & corruperat magnis donis & denariis, quia erat pecunioſiſſimus in partibus Galliae. Ante ergo quam reverteretur domum, Carolus fecit armari gentem ſuam, & introduxit Dominum Curſium de Donatis cum aliquot amicis ſuis. Tunc quidam Dominus Schiatta de Cancelleriis, Capitaneus Florentiae, cum CCC. equitibus, offerebat ſe Prioribus & Circulis ire ad capiendum Dominum Curſium. Sed Dominus Verius dixit: *Permitte tantùm ipſum venire*. Confidebat enim in favore & furore Populi. Populus autem erat ſine capite totus territus. Et breviter: Curſius ſine reſiſtentia, clamantibus ſuis: *Vivat Dominus Curſius*, ivit ad carceres, liberavitque captivos. Quo tumultu Priores timentes fugerunt de Palatio. Et ſic diſcurſum eſt ad praedam ad domos Alborum, & duravit quinque diebus cum magna ruina. Deinde peſtis haec tranſivit in Comitatum cum magnis incendiis & populationibus. Iis rebus geſtis, Carolus reformavit Civitatem pro ſuo velle. Et Cardinalis Marcus de Aquaſparta venit Florentiam, qui aliâ vice fuerat ibi, & non potuerat componere Partes. Et fecit fieri multas paces & affinitates. Et voluit ordinare officia communiter. Sed Nigri, qui erant fortes, non permiſerunt. Unde ipſe turbatus receſſit, & dimiſit Civitatem interdictam. Parum pax duravit. Nam Simon filius Domini Curſii interfecit quemdam Dominum Nicolaum de Circulis, & vulneratus ab eo deceſſit, qui Simon erat juvenis valentiſſimus. Tamdem aliqui Viri praecipui de Parte Alba citati, timentes comparere, receſſerunt, alii Aretium, alii Piſas, alii Piſtorium, qui adhaeſerunt Gibellinis exulibus de Florentia, de quorum numero fuit Dantes. Et eorum bona confiſcata ſunt per Carolum. Et ſic vide, quomodo fuit deſtructa pars ſuperba Alborum per Carolum Sine Terra in MCCCII. Carolus deinde cum Roberto filio Caroli II. ivit in Siciliam cum magna claſſe & numeroſo exercitu. Sed inde cito receſſit cum turpi pace, & redivit in Franciam, perditâ magna parte ſuorum militum, ſicut dicetur ad Cant. XX. Purgatorii.

Ad Verſ. 79.

Farinata, e'l Teggiaio - - - - -

Farinata fuit magnanimus Miles de Ubertis de Florentia, princeps Partis Gibellinae; de cujus virtute & geſtis dicetur plenius Cant. X. hujus Libri. Teghiajus nobilis & prudens Miles de Adimaris, de cujus conſilio dicetur infra Cant. XVI. Infern. Et dicit:

- - - - - - - - *che fur sì degni.*

ſcilicet honore & laude. Et nota quod aliqui heic dicunt, quod Auctor loquitur ironice ibi: quod penitus eſt falſum. Quia licèt ſint damnati propter aliqua vitia enormia, tamen ſunt laudabiles & famoſi in mundo, unde Auctor facit magnam commendationem de eis in locis ſuis.

Ad Verſ. 80.

Jacopo Ruſticucci - - - - - - - - -

Iſte fuit Miles prudens & liberalis, non tamen Nobilis, ſed Plebejus de humili genere, de quo dicetur infra Cant. XVI.

- - - - - - - - - - - *e'l Moſca.*

Iſte fuit Nobilis Miles de Lambertis de Florentia, de quo dicetur infra Cant. XXVIII. & dicit: *& fa, ch'io li conoſca*: Quia non ſunt praetermittendi ſilentio.

Ad Cant. VIII. Verſ. 1.

Io dico ſeguitando, ch' aſſai prima &c.

Antequam deſcendam ad expoſitionem literae, ad claram intelligentiam iſtius continuationis eſt praeſciendum, quod Dantes, quando expulſus fuit de Patria, ſicut plene jam patuit ſupra Cant. VII. fecerat de Opere ſuo ſolummodo Septem Capitula praecedentia. Quum autem more exulum, incertus ſuae fortunae, pluribus annis vagus, moraretur cum diverſis Dominis, noluit divina Providentia, quod tam egregium Opus perderetur. Accidit ergo, quod quum quidam rimaretur inter certas ſcripturas Dantis, in quibuſdam coſinis portatis ad loca ſacra, quando ingrata turba magis avida praedae quàm juſtae vindictae, cucurrerat ad domum ejus, reperit dicta Septem Capitula. Quibus cum admiratione lectis & inſpectis, ſubtraxit ſagaciter de loco, ubi erant, & portavit ad quemdam Civem nomine Dinum (*a*), eo tempore famoſum eloquentem in Florentia. Et breviter pro perfectione Operis imperfecti miſerunt iſta Capitula Marchioni Marcello Malaſpinae, cum quo tunc Dantes erat. Quae ille ſatis intelligens Dominus bene notata oſtendit fideliter Danti, rogans, ut non dimitteret ſine fine Opus, cui fecerat tam altum principium. Dantes opere viſo, fertur dixiſſe *Redditus eſt mihi maximus labor cum honore perpetuo*. Ergo fato volente, & Marchione inſtante, non ſine magno labore conatus reſumere altam phantaſiam, quam omiſerat, incepit de novo procedere, & continuare materiam inchoatam, dicens: *Io dico, ſeguitando*, ideſt proſequendo materiam intermiſſam propter exilium.

Ad Verſ. 42.

Dicendo, vie in coſtà con gli altri cani.

Eſt ergo breviter ſciendum, quod tempore Philippi Argenti, paulo ante expulſionem Auctoris, fuit in Civitate Florentiae Ciaccus, maximus B guloſus, de quo dictum eſt ſupra Cant. VI. & quidam alius Joculator leccator, nomine Blondellus, homo parvulus de perſona, ſed multum politus & ornatus, cum caeſarie capillorum flava, non habens pilum tortum in capite. Hic Blondellus una die, tempore Quadrageſimae, profectus ad piſcariam, volebat e- C mere duas Lampredas pro Domino Verio de Circulis, qui tunc erat Princeps Partis Albae. Quod Ciaccus videns, acceſſit ad Blondellum, & petiit, quid eſſet. Blondellus ſubito finxit, quod heri de ſero tres pulchriores Lampredae praeſentatae fuerant Domino Curſio de Donatis, qui erat Princeps alterius Par- D tis Nigrae. Et dixit, quod ideo emi faciebat alias duas, quia craſtina die erat daturus prandium quibuſdam Nobilibus. Petens: *Num venies tu?* Cui Ciaccus reſpondit: *Bene ſcis, quod veniam*. Ivit ergo Ciaccus die ſequenti, horâ prandii ad domum Domini Curſii, quem reperit ante oſtium ſuum cum quibuſdam ſuis vi- E cinis. Qui dixit: *Bene vadat Ciaccus. Quid vadis faciendo?* Et reſpondit Ciaccus: *Domine, venio pranſurus vobiſcum*. Et ille: *Vadamus, quia hora eſt*. Quum autem diſcubuiſſent, Ciaccus perpendens, quod nullus erat ibi forenſis, putavit ſe deceptum. Sed

(*a*) Is certe fuit Dinus Compagnus, Danti Poëtae ſynchronus, cujus Chronicon Florentinum a me editum fuit Tom. IX. pag. 463. Rer. Italicar.

Sed multo majorem deluſionem habuit, quando vidit ſe non habere niſi de ciceribus & de piſciculis Arni. Et continuo concepit facere vindictam de Blondello. Poſt paucos ergo dies ivit Ciaccus in Forum, ubi ex aliis Ribaldis elegit unum, qui viſus eſt habilis ſibi ad id quod volebat. Et explorans ab eo, ſi erat bene agilis in pede, promiſit ſibi unum Groſſum, ſi faceret quod petebat. Impoſuit ergo ſibi, quod iret ad Logiam Adimarorum, cum uno flaſco vitreo in manu, & diceret Domino Philippo Argenti, quod Blondellus mittebat eum, & rogabat, quod rubinaret ſibi illud vas cum ſuo vino, quia volebat ſolatiari cum quibuſdam ſuis zacarinis. Ivit ergo iſte Ribaldus plene informatus a Ciacco, ſequente Ciacco parum a longe. Et fecit ambaſciatam Domino Philippo ex parte Blondelli. Et ſtatim aufugit, ne ille jam inſurgens injiceret manum in eum. Ciaccus, qui notaverat totum, dedit denarium Ribaldo, & recepit flaſcum ſuum. Et ſine mora ivit, & invenit Blondellum, cui dixit, quod Dominus Philippus faciebat eum quaeri. Quare ipſe Blondellus ivit versùs Logiam Adimarorum. Et Ciaccus ſequutus eſt eum, exſpectans eventum rei. Sed Dominus Philippus, qui non potuerat contingere baratterium, ſtabat totus turbatus, & rodebat ſe ipſum in animo, exiſtimans, quod Blondellus ad poſtam alicujus feciſſet ſibi hanc truffam. Et ecce interim Blondellum. Cui ſtatim Dominus Philippus venit in occurſum. Et quum Blondellus ignarus fraudis factae contra eum, ſalutaret illum, Philippus, qui erat corpore magnus, fortis, & nervoſus, iracundus & indignans dedit ſibi cum pugno magnum ictum in faciem. Et Blondello clamante: *Heu me! Quid eſt hoc, Domine mi?* Philippus apprehendens eum per crines, abjecto caputio, fulminabat ſuper eum manu, & linguâ clamabat: *Proditor! bene videbis, quid eſt hoc. Quare rubinare mittis tu ad me? Bene rubinabo te. Videor-ne tibi puer irridendus?* Et ſic dicendo fregit ſibi cum pugnis ſuis, qui videbantur ſibi ferrei, totum viſum, & totum caput repilavit, volutando ipſum per lutum. Et cum tanto furore repetebat verbera, quod numquam potuit Blondellus dicere unum verbum ad veram ſui excuſationem. Demum quum multaſſet eum multis buſſis, multi concurrentes cum maximo labore extraxerunt illum de manibus ſuis, & dicebant Blondello, quod ipſe fatue egerat mittendo Domino Philippo Ribaldum cum flaſco & truffis, quia bene debebat ſcire, quod Dominus Philippus non erat homo mottezandus. Blondellus autem plorans, excuſabat ſe, quod numquam miſerat ad eum pro vino. Et ſtatim cogitavit, hoc factum fuiſſe operâ Ciacci, quia ſolicitaverat eum, ut iret ad Dominum Philippum. Deinde refocillatus, reverſus eſt domum, ubi pluribus diebus ſtetit, quia non potuit apparere triſtis & dolens. Tamdem egrediens occurrit Ciacco, qui petivit, quale fuerat vinum Domini Philippi. Blondellus reſpondit. *Viſae fuiſſent tibi Lampredae Domini Curſii.* Tunc Ciaccus ſubridens dixit: *In te amodo ſtat, ſi velis, mihi dare tam bene ad bibendum.* Ad propoſitum ergo vide, qualiter Philippus Argenti pro una vana buffa diſtratiavit crudeliter vilem homuncionem per lutum cum furore. Ideo bene nunc diſtratiatur viliter, ut canis rabidus ab aliis canibus per triſte coenum Infernale.

Ad

Ad Verſ. 45. A

Benedetta colei, che 'n te s' incinſe.

Heic nota, Lector, quod mater Dantis fuit verè beata. Vocata eſt enim *Gemmâ*, & tamquam gemma pretioſa miſit tantam lucem in mundum.

Ad Cant. IX. Verſ. 112.

Si come ad Arli, ove'l Rodano ſtagna, &c.

Modò ordina ſic literam: B

Fanno i ſepolcri tutto'l loco varo,

ideſt varium diverſimode, ſicut varia eſt diverſitas colorum, qui ſunt intra & prope murum iſtius Civitatis. *Si come*: ſupple faciunt *ad Arli*. Iſta Civitas eſt in provincia Narbonenſi, quae literaliter dicitur Arelate, ſita ſuper Rhodano, longe ab Avinione forte per tres Leucas, juxta quam C eſt maxima multitudo Arcarum diverſarum formarum. De quibus dicitur communiter, quod olim tempore Caroli Magni, facto ibi magno conflictu inter Chriſtianos & Saracenos, multis utrinque proſtratis, volentes Chriſtiani ſuperſtites ex pietate ſepelire corpora ſuorum, rogaverunt Deum, ut oſtenderet eos D Chriſtianos, qui in tanta communi ſtrage non diſcernebantur ab infidelibus. Et continuo ſuper quolibet Chriſtiano apparuit cedula indicans quis ille eſſet. Et ſic fecerunt ſepulturas parvas & magnas ſecundum exigentiam cujuſcumque. Sed quidquid dicatur, credo, quod hoc ſit vanum & fabuloſum. Et credo, quod erat E ex conſuetudine patriae ſepelire mortuos, ſicut vidi apud alias multas Terras in partibus illis, licèt non in tanta multitudine. Sed forte hoc erat, quod Arelate eſt antiquiſſima Civitas, & fuit aliquando caput Regni, ſicut vidi tempore Urbani V. quum Carolus modernus Imperator acceſſit ad iſtam Civitatem, & fecit ſe coronari Regem Arelatenſem juxta Rhodanum. Ideo dicit:

- - - - - - *ove'l Rodano ſtagna*;

ideſt inundat. Et ecce aliam comparationem:

Si come a Pola preſſo del Quarnaro.

Juxta Polam Civitatem eſt etiam magna multitudo Arcarum. Audio, quod ſunt quaſi DCC. numero. Et fertur, quod olim portabantur corpora de Sclavonia & Iſtria, ſepelienda ibi juxta maritimam. Et dicit:

- - - - - - - - *preſſo del Quarnaro*;

Eſt enim Carnarium quidam Gulphus in Mari Adriatico in finibus Italiae continens XL. milliaria. Et eſt locus periculoſus valde; ideo dicit:

Ch' Italia chiude, e' ſuoi termini bagna.

Ad Cant. X. Verſ. 46.

Poi diſſe, fieramente furo avverſi
A me, & a' miei primi, & a mia Parte.

Nota, quod Dantes fuit Guelphus, & ex Guelphis parentibus, quamvis multi dicere & affirmare contrarium conentur vel ex ignorantia, vel ex animoſitate. Et ut alias rationes omittam, Dantes non fuiſſet Florentiae in magno ſtatu, & in MCCC. unus de regentibus & regnantibus, ſi fuiſſet Gibellinus Nobilis, quum jam per tot tempora ante Gibellini eſſent expulſi de Florentia. Tamen Auctor noſter Guelphus originaliter, poſt expulſionem ſuam factus eſt Gibellinus, immo Gibelliniſſimus, ſicut aperte ſcribit Boccatius de Certaldo in ſuo Libello de Vita & Moribus Dantis. Unde, quod ridenter refero, quidam partificus, hoc audito, dixit: *Verè hic homo nunquam facere potuiſſet tantum Opus, niſi factus fuiſſet Gibellinus*. Et probat Farinata ab effectu inimicitiam, quam habuit in communi cum praedeceſſoribus Dantis:

Si

Sì che per due fiate gli diſperſi: quia ſcilicet expuli eos de patria. Unde nota, quod Farinata, princeps partis Gibellinae, expulit bis Guelphos de Florentia, praecipue Nobiles tempore Friderici II. quando iſtae partialitates fuerunt in magno fervore in Italia, & ſpecialiter in Tuſcia, & ſpecialiſſime in Florentia. Unde vidi Literam, in qua Fridericus laetatur, quod Gibellini de Florentia amici ſui expulerint Guelphos. Immo Fridericus quoſdam Nobiles Guelphos captos duxit ſecum in Apuliam, quos omnes fecit exoculari & macerari in mari. Unde ipſe Fridericus venit ſemel in Comitatum Florentiae, ſed numquam voluit intrare Civitatem, quia audiverat ab Aſtrologis ſuis, quod ipſe erat moriturus Florentiae. Sed mortuus eſt tamdem in alia Florentia, quae eſt in Apulia. Sed Dantes reddidit ſibi vicem, ſi ille objecerat ſibi expulſionem ſuorum; unde dicit:

Riſpoſi a lui, l' una e l' altra fiata; Ideſt ego reſpondi illi Farinatae, ſcilicet quod mei majores, & alii Guelphi

- - - - - - - e' tornar d' ogni parte
- - - - - - - l' una e l' altra fiata.

Et maxime tempore Caroli Veteris, qui vicit Manfredum filium praedicti Friderici. Cujus favore Guelphi redierunt Florentiam, Farinatâ expulſo cum ſuis Gibellinis. Ad majorem contumeliam:

Ma i voſtri non appreſer ben quell' arte;

ideſt Uberti & alii Gibellini non bene didicerunt artem redeundi, ſicut mei; quia ſcilicet numquam illi reverſi ſunt, immo diſperſi ſunt per totum mundum.

Ad Verſ. 52.

Allor ſurſe a la viſta ſoperchiata
Un' ombra &c.

A Auctor introducit alium ſpiritum Florentinum, manifeſtum Epicureum, qui inquirit de filio ſuo. Ad cujus cognitionem eſt ſciendum, quod iſte ſecundus ſpiritus fuit quidam Miles Florentinus nomine Cavalcantes de Cavalcantibus. Iſte omnino tenuit Sectam Epicureorum, ſemper credens & ſuadens aliis, quod Anima ſimul B moreretur cum corpore. Unde ſemper habebat in ore dictum Salomonis: *Unus eſt interitus Hominis & Jumentorum, & aequa utriuſque conditio.* Iſte fuit pater Guidonis Cavalcantis, qui fuit alter oculus Florentiae tempore Dantis. De quo alibi dictum eſt, & dicetur. Ideo bene Auctor inducit heic iſtum Militem, qui magnus C Epicureus fuit; & ut faciat memoriam de ipſo Guidone viro excellente, fingit, quod ipſe petiit de ſuo filio.

Ad Verſ. 87.

Tale oration fa far nel noſtro Tempio. Debes ſcire, quod Florentiae apud Palatium Priorum eſt una Eccleſia, quae fuit olim Ubertorum Capella, D & ibi ſepeliebantur corpora ſua. Modò in iſta Eccleſia ſaepe celebrantur Conſilia. Et quando fiebat aliqua reformatio de bannitis reducendis, vel ſimili re, ſemper excipiebantur Uberti & Lamberti. Et ideo bene dicit Auctor, quod crudelitas facta apud Montem Apertum facit fieri tales orationes in Templo Ubertorum. E Et nota pulcrum modum loquendi. In Templo enim ſolent fieri orationes ex amore pro hominibus. Heic autem fiebant orationes ex odio contra homines. Immo tantum fuit odium contra iſtos, quod ſepulcra iſtorum Ubertorum, quae erant in iſta Eccleſia, fuerunt aperta, & oſſa fuerunt in Arnum dejecta. Si ergo Farinata perdiderat Arcam in patria, Auctor dat ſibi Arcam in Inferno.

Poi

Poi ch' ebbe ſoſpirando il capo moſ-ſo, &c.

Heic Auctor oſtendit, quomodo Farinata excuſaverit ſe ab iſta impietate, & memoraverit ſuam ſingularem pietatem erga patriam. Et breviter dicit, quod non fuit ſolus ad deſolationem patriae, ſed bene fuit ſolus ad illius defenſionem. Ad cujus rei cognitionem eſt breviter ſciendum, quod ſemel Gibellini exules Florentini, & fere omnes alii Gibellini principales de Tuſcia, convenerunt in Valle Elſae apud Caſtellum, quod dicitur Empoli, quia habebant certum tractatum in Florentia. Et breviter deliberaverunt, ſi Civitas haberetur, quod factâ praedâ everteretur tota ferro & igne, quia non poſſent eam tenere, & quia Florentia erat incentivum & incitamentum omnium bellorum in Italia & totius Tuſciae. Tunc Farinata magnanimus libera voce contradixit, quod numquam hoc pateretur, & quod volebat potius perpetuo exulare, immo etiam mori, quàm nobilis Patria ſua ita everteretur. Et evaginato enſe dixit, quod qui de hoc verbum faceret, reciperet ferrum per pectus ſuum. Sequutus in hoc exemplum magni Scipionis Africani, qui apud Cannas Apuliae factâ inauditâ ſtrage Romanorum, nudavit gladium ſuper quoſdam Nobiles, qui conſulebant de deferendo Patriam & Italiam, & ſic retraxit eos a tam indigno propoſito.

Ad Verſ. 115.

Diſſemi: quì con più di mille giaccio. Illi Epicurei ſunt innumerabiles, unde poterat ita dicere cum pluribus centum millibus, immo mille millibus. Ideo ex numero omnium elicit duos magnificos Epicureos, alterum ſcilicet Secularem, & alterum Sacerdotem, in magnis dignitatibus poſi-

A tos, quia fecerat mentionem ſolùm de duobus millibus privatis. Dicit ergo primo de Secundo Friderico. Ad cujus cognitionem eſt ſciendum, quod Fridericus II. de quo multa & ſaepe dicuntur in iſto Opere, quantum ſpectat ad propoſitum, fuit vere Epicureus. Quoniam intendens potentiae & imperio per fas & nefas,
B inſurrexit ingrate contra matrem Eccleſiam, quae ipſum pupillum educaverat, & exaltaverat ad Imperium. Et Eccleſiam ipſam variis bellis afflixit per ſpatium XXX. annorum & ultra. Pacem turpem fecit cum Soldano, quum poſſet totam Terram Sanctam recuperare. Multos Praelatos captos, venientes ad Con-
C cilium per mare, inhoneſte tractavit, & in carceribus maceravit. Saracenos in Italiam induxit. Beneficia Eccleſiarum contulit, & bona earum uſurpavit. Quum autem eſſet in Syria, captus eſt amore cujuſdam Principiſſae de Antiochia. Nam fuit multum pronus in libidinem. Sed quum illa ſe excuſaret aſſentire ſibi, quia
D Fridericus habebat uxorem, ipſe fraudulenter ordinavit ad tempus, quod venirent duae Galeae totae nigrae cum velis, remis, & omnibus inſtrumentis nigris, & hominibus nigro indutis, qui dicerent, quod venirent de Occidente de Italia, & referrent cum planctu, quod Imperatrix uxor Friderici migraverat de
E hac vita. Et cum iſta arte ſeduxit iſtam, quam optabat habere. Et habuit eam tamquam in legitimam conjugem. Et ex ea habuit filium, qui vocatus eſt Fridericus de Antiochia. Qui poſtea fuit aliquando Vicarius in Tuſcia pro eo, & fuit miſſus a Friderico Florentiam cum MD. equitibus in ſubſidium Gibellinorum contra Guelphos. Fridericus itaque ut breviter dicam, mortuus eſt ex-

com-

communicatus, & ut aliqui dixerunt, ſuffocatus a filio ſuo Manfredo. Et ſic male finivit cum tota ſtirpe ſua, ut patebit in Cant. III. Purgatorii, & in III. Paradiſi. Fuit tamen valentiſſimus in mundo, ac potentiſſimus, ut ſaepe, & praecipue infra Cant. XIV. dicetur. Nunc ad literam dicit ille Farinata:

Quà entro è lo ſecondo Federico;

Dictus eſt Secundus ad differentiam Avi ſui Friderici Barbaruſſae, qui vocatus eſt Fridericus Primus, de quo etiam alibi ſaepe dicetur & praecipue Cant. XIX. Purgatorii.

Quà entro è - - - - - - - -

Ideſt intra Arcam iſtam, in qua ſum: Et cui non ſufficiebant tot Regna in mundo, nunc jacet incluſus in iſto carcere caeco. Poſtea nominat alium, ſcilicet Cardinalem Octavianum de Ubaldinis. Iſte claruit poſt Fridericum II. Scilicet tempore Manfredi, & Caroli I. Veteris. Sed heic multi dubitant, & dicunt; quare debeo plus intelligere de Octaviano, quam de alio, ex quo Auctor dicit ſimpliciter *E 'l Cardinale*, neminem nominando. Dico breviter: quia fuit vir valentiſſimus tempore ſuo, ſagax, & audax, qui Curiam Romanam vexabat pro velle ſuo, & aliquando tenuit eam in montibus Florentiae in Terris ſuorum per aliquot menſes. Et ſaepe defendebat palam rebelles Eccleſiae contra Papam & Cardinales. Fuit etiam magnus protector & fautor Gibellinorum. Et quaſi obtinebat quidquid volebat. Ipſe fecit Archiepiſcopum Mediolani, qui exaltavit ſtirpem ſuam ad dominium illius Civitatis, & alteram potentiam in Lombardia. Erat multum honoratus & formidatus. Ideo, quando dicebatur tunc, *Cardinalis dixit ſic: Cardinalis fecit ſic;* intelligebatur de Cardinali Octaviano de Ubaldinis per excellentiam. Fuit tamen Epicureus ex geſtis & verbis ejus. Nam quum ſemel petiiſſet a Gibellinis Tuſciae certam pecuniae quantitatem pro uno facto, & non obtinuiſſet, prorupit indignanter & irate in hanc vocem: *Si Anima eſt, ego perdidi millies pro Gibellinis ipſam.* Et concludit Farinata:

- - - - - *& degli altri mi taccio.*

Quia nimis longum eſſet enarrare Viros magnificos de Secta Epicureorum. Et etiam eſſet inhoneſtum, & malum exemplum audientibus, infamare homines de tali haereſi, niſi ſit omnino manifeſta. Ah quot ſunt Haeretici, qui ſimulanter videntur Catholici timore poenae vel infamiae!

Ad Cant. XII. Verſ. 74.

Del ſangue più, che ſua colpa ſortille.

Proh dolor! In haec tempora infelicitas mea me deduxit, ut viderem hodie miſeram Italiam plenam Barbaris & Socialibus omnium nationum. Heic enim ſunt Anglici, Alemanni furioſi, Britones bruti, Vaſcones rapaces, Hungari immundi. Qui omnes currunt in perniciem Italiae, non tam viribus, quam fraudibus & proditionibus Provincias vaſtando, & Urbes nobiliſſimas ſpoliando,

Ad Verſ. 76.

- - - - - - *& con la cocca*

Fece la barba indietro alle maſcelle.

Ideſt cum ſiſtiva, cum tacha. Cocha enim appellatur Florentiae finis ſagittae. Et hoc fingit Auctor, ut oſtendat, qualiter iſte habebat magnam ſilvam pilorum circa os, quae dependebat ſibi uſque ad pectus. Sic portant communiter iſti militantes. Ideo ut poſſet expeditius loqui, detexit ſibi os a barba denſa.

Ad

Ad Verſ. 109.

Et quella fronte, ch' ha 'l pel così nero.

Heic Auctor, nominato Tyranno antiquo de Sicilia, qui fuerat paulo ante tempora Alexandri Magni, nunc tranſit in Italiam, & nominat unum Tyrannum modernum, peſſimum, ſcilicet Ecerinum de Romano. Ad cujus cognitionem breviter eſt ſciendum, quod iſte Ecerinus Tyrannus crudeliſſimus fuit tempore Friderici, de Romano Caſtello Comitatus Tarviſii, magnus Dominus & potens in ipſa Marchia Tarviſina tota, in qua exercuit magnas violentias & crudelitates, adeo quod quidam ſcripſerunt, ipſum feciſſe mori quinquaginta millia hominum. Sed inter alia millia mala impia, quum perdidiſſet Paduam, furoris rabie ſtimulatus, fecit crudeliſſime necari duodecim millia Paduanorum ferro, fame, & igne, quos habebat apud ſe. Regnavit Ecerinus Veronae XXXIV. annis, de cujus potentia, nequitia, & geſtis dicam Cant. IX. Paradiſi. Ideo heic tam cito pertranſeo. Nunc ad literam. Auctor deſcribit Ecerinum ab habitu corporis dicens.

Et quella fronte, ch' a 'l pel così nero,

Ideſt nigram. Scribunt aliqui, quod Ecerinus fuit corpore mediocris, niger, piloſus totus. Sed audio, quod habebat unum pilum longum ſuper naſum, qui ſtatim erigebatur, quando excandeſcebat in iram, & tunc omnes fugiebant a facie ejus:

E' Azzolino - - - - - - - -

Et heic nota, quod Auctor utitur vulgari Tuſco, quin de rei veritate vocatus fuit Ecerinus, ſicut ſcribit Muſſatus Paduanus, Muſarum amicus, in Tragoedia, quam fecit de Ecerino, in qua fingit, quod fuit genitus ex patre Diabolo.

A

Ad Verſ. 110.

- - - - - Et quell' altro ch' è biondo.

Heic Auctor nominat alium nimium modernum, qui fuit poſt Ecerinum, & ſibi vicinum, ſcilicet Opizum Marchionem Eſtenſem. Ad cujus intelligentiam eſt notandum, quod Auctor noſter non deſcribit iſtum a certa macula frontis, ſicut fecerat B Ecerinum, quia macula Opizonis fuerat accidentalis. Fuerat enim monoculus, non a natura, ſed a caſu, quum haſtiluderet ob amorem cujuſdam Dominae. Ideo denominatus eſt Marchio Opizo ab oculo. Sed deſcribit ipſum a pulchritudine corporis. Quia Domus Eſtenſis habuit omnes naturaliter corpore pulcros, ſicut A- C zonem I. qui fuit Dominus Veronae, de quo dicetur Cant. VI. Purgatorii; & Azonem II. filium primi, qui eripuit Paduam Ecerino pro Eccleſia & ipſum Ecerinum debellavit apud Abduam flumen Lombardiae. Vicit etiam Fridericum II. apud Parmam, ut dicetur alibi. Opizo ab oculo nepos iſtius Azonis II. D natus eſt ex Raynaldo filio ejus in carcere II. Friderici in Apulia, quem pater dederat Friderico in obſidem. Et licèt ſaepe Fridericus offerret reddere ſibi, numquam voluit recedere ab Eccleſia propter recuperare unicum filium ſuum dilectum. Et ob hoc Opizo poſtea fuit fautor & Auctor Carolo I. contra Manfredum E filium Friderici in vindictam patris. Hic Opizo habuit tres filios magnificos, ſcilicet Azonem primogenitum magnificentiſſimum, qui dictus eſt Azo III. de quo heic fit mentio, & alibi ſaepe in iſto Libro, & Franciſcum, & Aldrovandinum; ex quo natus eſt Obizo, qui tenuit dominium diebus noſtris, pater Nicolai nuper regentis, & Raynaldus, & Nicolaus. Ad propoſitum ergo dicit Au-

A Auctor, & nominat Marchionem Opizone ab oculo, & Azonem III. filium ejus, quia uterque viſus eſt violentus tempore ſuo. Nam Obizo non contentus ſuum dominium intra aquas Padi contineri, Regium & Mutinam occupavit, & tenuit dominium Ferrariae XXVIII. annis, ubi mortuus eſt in MCCXCIII. Itaque Opizo & Azo filius ejus regna-
B verunt tempore noſtri Auctoris. Azo vero Bononiam & Parmam magnis bellis afflixit. Neutram tamen potuit obtinere. Immo videbatur ſubjugaturus Lombardiam potentiâ ſuâ & magnificentiâ, acceptâ in uxorem filiâ Caroli II. ſorore Regis Roberti. Poſt modicum tamen amiſſis Mu-
C tinâ & Regio, in duobus diebus infirmatus & mortuus eſt in anxietate ſine prole. Ex quo dominium ejus remanſit in magna lite inter fratres & nepotes. Et filius Franciſcus naturalis tenuit dominium modicùm, & magnum bellum fecit cum favore Venetorum, quia mater ejus fuit Veneta. Mortuus eſt Azo III. Anno
D Domini MCCCVIII. quum regnaſſet XV. annis. Nunc ad literam. Deſcribit Opizonem ab habitu corporis, dicens:

- - - - - - - - - ch' è biondo
E' Obizo da Eſte: - - - - -

Et tangit mortem ejus violentam, quia in fama fuit, quod quum infirmaretur, Azo filius ejus fecerit
E ipſum juvari citius mori. Hoc autem habuit Dantes a Ricobaldo Ferrarienſi, magno Chroniſta, qui tunc vivebat, & qui hoc ſcribit in Chronicis ſuis, quia dicit, quod Azo mortuus eſt in Caſtro Eſtenſi, quum timeret necem ſibi a familiaribus inferri, ſicuti Opizoni patri occurrerat. Dicit ergo:

- - - - - - il qual per vero
Fu ſpento dal figliaſtro ſu nel mondo.

Et heic nota, quod pulcre & honeſte Auctor palliat iſtud factum, vocans filium filiaſtrum, quaſi velit innuere, quod non poſſet cadere in mentem alicujus, filium praeſumere aliquid contra patrem. Ideo dicit, quod verè fuit extinctus a privigno, non a vero filio, quia natura non patitur hoc.

Ad Verſ. 118.

Moſtrocci un' ombra d' un canto ſola, &c.

Heic Auctor oſtendit, qualiter Neſſus oſtenderit unum ſingularem violentum de gente iſta, qui commiſit homicidium nimis deteſtabile apud Civitatem Viterbii. Ad intelligendum clare crudele facinus, quod heic tangitur, expedit ſcire, quod Henricus Rex Angliae, hujus nominis Tertius, bonorum Regalium dilapidator & prodigus, fecit Barones ſibi rebelles. Quorum operâ Rex Franciae miſit in Angliam Simonem Comitem de Monteforte, virum ſtrenuum & idoneum Regno, qui conjecit in vincula Henricum Regem, & Ricardum fratrem ejus, & filios Regis. Sed Eduardus primogenitus, vir inclytae virtutis, evaſit velocitate equi. Qui poſtea feliciter debellavit praefatum Simonem jam gravem Baronibus, quia ſuperbe ad Regni ſolium aſpirabat, quem fecit in partes deſecari, & in ejus os pudenda ejus immitti. Sic Eduardus victor patrem, patruum, & fratres ſuos liberavit. Qui poſtea patri ſucceſſit in Regno. Verumtamen contumelioſae mortis Simonis Henricus filius Ricardi praedicti, conſanguineus Eduardi, luit poſtmodum poenas. Nam quum Philippus Rex Franciae, filius Ludovi-

ci Sancti, rediens a Tunitio cum Carolo Rege Siciliae, perveniſſet in Italiam ad Civitatem Viterbii, Guido de Monteforti filius Simonis, interfecit ipſum Henricum, & ipſum deinde tractum, membratim laceravit, Anno Domini MCCLXX. Eduardus enim a Tunitio tranſierat Acon in ſubſidium Terrae Sanctae, ubi manſit triennio, & iſte Henricus revertebatur cum aliis Regibus, ut rediret in Angliam, cujus pater Ricardus electus erat Rex Romanorum, depoſito Friderico II. Guido autem excommunicatus a Gregorio Papa X. tamdem veniens ad mandata, traditus eſt carceri, a quo tamen evaſit in terrenum ipſius Caroli. Tamen finaliter mortuus eſt mala morte. Et ulterius breviter eſt ſciendum, quod Guido de Monteforti magnus Comes adhaeſit Carolo Duci Andegaviae, fratri Ludovici Regis Franciae, & in brevi factus eſt ſibi familiariſſimus & cariſſimus, qui erat vir alti cordis, magni conſilii, & magnae probitatis. Accidit ergo, quod quum Carolus praedictus vocatus ab Eccleſia in Italiam contra Manfredum Regem, vellet venire Romam per mare ad Papam, commiſit iſti uxorem ſuam, & omnes ſuos, & totum exercitum ducendum per terram. Qui magnifice totum fecit, & cum Carolo ſemper fuit in omnibus bellis, periculis & laboribus, & fuit magna pars victoriarum ejus. Quapropter Carolus victor Regni Apuliae & Siciliae fecit Guidonem Vicarium ſuum in Tuſcia, cujus Vicariatum habebat ab Eccleſia. Accidit deinde, quod Carolus ſemel venit Viterbium cum multis rebus. Qui revertebatur de ultra mare a Tunitio, ubi Ludovicus frater ejus erat mortuus. Inter alios Reges erat Philippus filius dicti Ludovici, qui portans oſſa patris ſui, revertebatur in patriam, ſcilicet in Galliam; Et Henricus filius Ricardi Regis. Reges iſti fecerunt moram aliquot diebus Viterbii, ubi tunc vacabat Sedes Papalis, ut facerent, quod Cardinales, qui erant in diſcordia, eligerent novum Papam. Tunc pertractatum fuit nimis atrox facinus, ſub cuſtodia Regis Caroli. Nam quum Henricus praedictus eſſet in una Eccleſia Viterbii, dum elevaretur Corpus pretioſiſſimum Domini noſtti Jeſu Chriſti, Guido Comes Montisfortis, tunc Vicarius Caroli in Tuſcia, manu propria cum mucrone impie transfixit Henricum praedictum, & munitus gente pedeſtri & equeſtri, fecit pejus. Nam dum unus ex militibus ſuis petiiſſet. *Quid feciſti?* ipſe reſpondit: *Feci meam vindictam*. Et illo replicante: *Quamodo feciſtis vindictam veſtram, quum pater veſter fuerit tractus per capillos?* continuo Guido reverſus in Eccleſiam, cepit dictum Henricum per capillos, & turpiter traxit uſque extra Eccleſiam. Et commiſſo tam horrendo ſacrilegio & homicidio, evaſit ſoſpes in Maritimam in Terris Comitis Ruffi ſoceri ſui. Ex hoc facto tota Curia fuit valde turbata. Infamantes & vituperantes Carolum, arguebant ſic: *Si Carolus fuit facti conſcius, nequiſſime fecit; & ſi ignoravit, cur tam abominabile ſcelus dimiſit impunitum?* Corpus fratris ſui portaverunt in Angliam, ubi ſepultum fuit in Civitate Londrae in quodam Monaſterio Monachorum, vocato ibi *Guamiſter*, in una Capella, in qua ſepeliuntur omnes Reges Angliae, & in circuitu Capellae ſunt imagines Regum. Ubi ſupra ſepulcrum Henrici poſita fuit una Statua inaurata, quae in manu dextera te-

tenet Calicem ſive craterem aureum, A in quo eſt cor dicti Henrici balſamatum, & ſupra cor ſtat gladius nudus, teſtis hujus necis. In manu vero ſiniſtra tenet chartam cum iſto verſiculo:

Cor, gladio ſciſſum, do cui conſanguineus ſum.

Scilicet Eduardo. Eduardus poſtea numquam fuit amicus Caroli, nec B Domus Franciae. Nunc ad propoſitum. Auctor damnat heic iſtum Guidonem ob iſtam inauditam violentiam. Licèt enim Guido iſte fuerit magnus effuſor ſanguinis, & in multis bellis pro Carolo, tamen juſte; ſed iſtud fuit nimis exceſſivum homicidium, primo ratione loci, quia in Eccleſia Dei, & in Curia C Romana, & vacante Sede; ſecundo ratione perſonae, quia poſuit manus in filium Regis; tertio quia injuſte. Nam Rex Angliae fecit mori patrem ejus culpabilem, tamquam reum majeſtatis ejus, * quia infamiam & verecundiam Caroli Regis domini ſui pertractabat. Ad Literam ergo dicit Auctor: Et ille Centaurus *Moſtrocci un' ombra*, ſcilicet animam Gui- D donis de Monteforte: *da l' un canto ſola*, propter ſingulare maleficium enormiter commiſſum:

Dicendo; Colui feſſe in grembo a Dio,
Scilicet ante Altare, ubi elevabatur pretioſiſſimum Corpus Domini noſtri Jeſu Chriſti conſecratum,

Lo Cor che 'n ſu Tamigi ancor ſi cola. E

Ideſt colitur. Dat intelligi Civitatem per fluvium. Tamiſius enim eſt fluvius, qui labitur juxta Londram Civitatem Regalem, quae olim vocabatur Trinovantum, ſicut ſcribit Julius Celſus, quod gens Julii Caeſaris tranſivit iſtum fluvium, quod non apparebant niſi capita eorum.

Ad Cant. XIII. Verſ. 31.

Allor porſi la mano un poco avante,
E colſi un ramuſcello da un gran pruno:

Et heic nota, quod erat heic incluſa anima magna viri magni. Ideo dat ſibi arborem magnam. Iſte etenim erat Petrus de Vineis magnus Cancellarius Friderici II. floridus dictator, de quo bene dictum eſt:

Hic redit in nihilum, qui fuit ante nihil.

Hic namque infimo genere ortus, puta ex patre ignoto, & matre muliercula abjecta, quae mendicando ſuam & filii vitam inopem miſere ſuſtentabat; tamdem miſere poſt ſtudium Literarum pauper a caſu perductus ad Imperatorem, ſacrum Palatium ingenio, & fortunâ dives incoluit; tantumque proceſſu temporis Imperiali favore, Arte dictandi, & Juris Civilis peritia floruit, ut quaſi illo tempore non habuerit parem. Ex quo in oculis Imperatoris gratioſus & carus, magnae Curiae Protonotarius, Conſiliarius, Judex, & Arcanorum conſcius eſt factus. Cujus ſingularis familiaritatis apud Imperatorem fuit hoc mirabile ſignum, quod in Neapolitano Palatio effigiatus erat Imperator & Petrus: unus in ſolio, alter in ſede: Populus autem ad pedes Imperatoris procumbens, juſtitiam in cauſis ſibi fieri poſtulabat his verſibus:

Caeſar, amor Legum, Friderice piiſſime Regum
Cauſarum telas noſtrarum ſolve querelas.

Imperator autem videbatur dare tale reſponſum his aliis verſibus:

Pro veſtra lite Cenſorem Juris adite.
Hic nam jura dabit, vel per me danda rogabit:

Vinea . . . . cognomen , Petrus eſt ſibi nomen.

Quum autem eſſet in tanto culmine conſtitutus, infamiam proditionis incurrit. Ideo ab Imperatore carceri datus ac caecatus, deſperate vitam finivit. Et quia haec infamia infidelitatis publica fuit, ideo bene Poëta inducit Petrum, petentem famam ſibi reddi, & rumpit parvum ramuſculum, ut faceret modicum damnum arbori, & tamen cum magno dolore patientis, unde ſtatim ponit effectum, ſcilicet querelam iſtius ſpiritus incluſi dicens:

E 'l tronco ſuo gridò, perchè mi ſchiante?

Ad Verſ. 58.

Io ſon colui, che tenni ambo le chiavi
Del cor di Federigo, - - - - -

Heic Petrus de Vineis incipit ſuam narrationem, per quam primo deſcribit ſuam felicitatem, deinde ſuam infelicitatem. Et ad utriuſque intelligentiam bonum eſt praeſcire plenius, quis fuerit homo iſte, & qualis ejus fortuna. Iſte ergo fuit Petrus de Vineis famoſus Cancellarius Friderici II. qui fuit magnus Doctor utriuſque Juris, magnus Dictator ſtili miſſorii, curſivi, Curialis. Et habuit naturalem prudentiam magnam, & laborioſam diligentiam in officio. Propter quod mirabiliter meruit gratiam Imperatoris, adeo quod ſciebat omnia illius ſecreta. Et ejus conſilia firmabat & mutabat pro libito voluntatis. Et omnia poterat quae volebat. Sed nimia felicitas provocavit eum in invidiam multorum & odium. Nam ceteri quaſi Curiales & Conſiliarii videntes exaltationem iſtius vergere in depreſſionem ipſorum, caeperunt conjuratione facta certatim accuſare ipſum fictis criminibus. A Unus dicebat, quod erat factus ditior Imperatore. Alius, quod adſcribebat ſibi, quidquid Imperator fecerat prudentiâ ſuâ. Alius dicebat, quod ipſe revelabat ſecreta Romano Pontifici, & ſic de aliis. Imperator vero praedictorum ſuſpectus & crudelis fecit ipſum exoculari, & bacinari, & trudi carceri. In quo ipſe non valens B ferre tantam indignitatem, quia

Quae venit indigne poena dolenda venit;

Se ipſum interfecit. Et ſcribunt aliqui, quod Petrus dum portaretur cum Friderico, eunte in Tuſciam ſuper unâ mulâ, ad Civitatem Piſarum depoſitus apud Caſtellum Sancti Miniatis, percuſſit caput ad murum, C & mortuus eſt ibi. Alii tamen dicunt, quod Petrus ipſe ſtans in Palatio, quod habebat valde altum, in Capua patria ſua, praecipitavit ſe de alta feneſtra, dum Imperator tranſiret per viam. Sed quidquid dicatur, credo, ut jam dixi, quod ſe interfecerit in carcere; quia non videbatur bene veriſimile, quod Imperator poſt caecitatem duceret eum inutiliD ter ſecum, aut quod dimiſerit eum in libertate ſua poſt caecitatem, quia non erat caecatus mente, & potuiſſet ſibi caecus multum nocere conſilio ſuo, ſicut Appius caecus ſapientiſſimus Romanus nocuit Pyrrho infeſtiſſimo hoſti. Et breviter vult dicere, quod ipſe conſiderans, quod *pro praemio verae virtutis incurrerat* E *poenam falſi ſceleris*, ſicut dicit de ſe Boëtius in ſimili caſu, ex ſumma indignatione ſe interfecit. Dicit ergo *Verſ.* 70.

L' animo mio per diſdegnoſo guſto,
Credendo col morir fuggir diſdegno,
Ingiuſto fece me contra me giuſto:

Quia ubi primo eram innocens, per impatientiam feci me nocentem. Quan-

Quanto ergo melius & prudentius egit Boëtius, qui ſe ipſum fortiter & prudenter conſolatus eſt in tanta indignitate?

Ad Verſ. 74.

Vi giuro, che giammai non ruppi fede
Al mio Signor, che fu d' onor sì degno.

Scilicet Friderico. Sed contra. Ipſe Petrus in quibuſdam Epiſtolis, quas fecit de infelicitate ſua, profitetur ſe nocentem. Dico breviter, quod illae Epiſtolae non fuerunt ſuae, licèt videantur habere conformitatem cum ſtilo ſuo. Et poſito quod fuerint ſuae, hoc faciebat Petrus ipſe ad conciliandam ſibi gratiam Principis. Et quia dicit;

- - - - - - *che fu d' onor sì degno.*

Contra. Fridericus, ut dictum eſt Cant. X. fuit Haereticus, Epicureus, excommunicatus. Quomodo ergo fuit honore dignus, quum honor exhibeatur in teſtimonium virtutis? Dico breviter, quod Fridericus, ſicut & omnis Dominus, eſt dignus honore, non ratione virtutis, ſed dignitatis, quia Dominus repraeſentat perſonam totius multitudinis, & honor ſibi exhibitus redundat in honorem Communitatis. Ideo bene dicit Apoſtolus: *Servi ſubditi eſtote Dominis etiamſi diſcolis*. Fridericus autem fuit ſumme glorioſus inter Principes modernos. Nam a Carolo Magno citra non fuit alius Imperator Romanorum magnificentior, aut potentior eo. Fuit enim Imperator Romanorum, Rex Alamanniae, Rex Siciliae, & Apuliae, Rex Hieruſalem, Dux Suaviae, magnamque partem Syriae tenuit. Fuit multum formidatus a Chriſtianis & Saracenis mari & terrâ. Habuit inclytam prolem, ſcilicet Henricum primogenitum, qui fuit claudus corpore, ſed integer mente. Habuit Conradum pulcherrimum. Ha-
A buit Manfredum liberaliſſimum, & Entium ſtrenuiſſimum. Multa & magna Caſtella fecit, praecipue in Apulia. Fuit Fridericus ſtaturae communis, facie laetus, colore ſubrufus, habens membra quadra. Naturaliter prudens; ſatis literatus: univerſalis in omnibus rebus. Erat enim peritus artifex omnium fere Artium Mecha-
B nicarum, quibus animum intenderat. Multarum Linguarum doctus. Scivit enim multa idiomata, ſcilicet Latinum, Teutonicum, Gallicum, Graecum, Saracenicum. Strenuus in armis. Satis liberalis. Rigidus punitor. Delectabatur valde aucupio Falconum, ſed multo magis amplexibus mulierum. Habebat enim ſemper gre-
C gem pulcherrimarum. Et ut breviter dicam. Totus terrenus, magis cupidus Regni mundani, quam coeleſtis. Qui imperavit annis XXX. & vixit annis LVII.

Ad Verſ. 76. & ſeqq.

Et ſe di voi alcun nel mondo riede
Conforti la memoria mia - - - -

Heic nota, Lector, quod Auctor be-
D ne ſervavit promiſſum Petro, quia bene reſuſcitavit bonam famam mortuam, purgatâ infamiâ. Quia donec Liber iſte vivet, ſemper dicetur, quod Petrus iſte fuit injuſte infamatus, & injuſte punitus. Et credo, quod Auctor non fecerit hoc contra conſcientiam; quia ultra famam & ſcripturam aliquorum, habebat conjecturam veriſimilem. Nam Fridericus II. filium ſuum primogenitum ſimiliter innocentem, & falſo crimine proditionis infamatum fecit mori in carcere ſuo. Unde debes ſcire, quod Henricus primogenitus Friderici, operante patre, electus Rex Romanorum, ex conſcientia coepit cum humilitate & reverentia rogare patrem, ut ceſſaret a perturbatione Eccle-

cle-

cleſiae, quae ipſum pupillum educaverat, & promoverat ad culmen totius Imperii. Et quum precibus nihil proficere poſſet, coepit eum etiam juſte increpare, ut eum ab obſtinata pertinacia revocaret. Fridericus autem accenſus indignatione & ira, coepit ſuſpicari, ne filius faceret conjurationem cum Eccleſia contra ſe. Et impoſuit ſibi falſo, quod iſte Henricus voluerat ſibi ſurripere Regnum Siciliae, dum ipſe iret ultra mare in Syriam. Et breviter, ipſum captum tradidit carceri, cum duobus filiis, ubi inter catenas & multa incommoda mortuus eſt. Alii tamen ſcribunt, quod Fridericus poenitentiâ ductus miſit pro filio, ut conciliaret ipſum ſibi. Sed Henricus, dum duceretur in via, timens, ne pater crudelius tractaret eum, cujus crudelitatem jam ſatis fuerat expertus, praecipitavit ſe ſimul cum equo de quodam Ponte, ſive ſaxo, & ſic infeliciter exſpiravit. Quod ſi verum eſt, patet, quod Henricus eſt ſimiliter cum Petro de Vineis arboriſicatus in iſta ſilva. Et ſi Fridericus ipſe innocentem filium falſo infamatum damnavit, quanto magis eum Cancellarium bene de ſe meritum? Jure igitur Fridericus alium filium invenit crudelem in morte ſua, qui tam crudelis fuerat in primum, Mithridatis Regis exemplo.

Ad Verſ. 118.

Quel dinanzi, or' accorri, accorri morte:
E l' altro, cui pareva tardar troppo,
Gridava - - - - - - - - - -

Heic Auctor oſtendit, quomodo ſe habuerunt iſti duo fugientes, unus poſt alium. Et primò de primo. Ad cujus cognitionem eſt breviter praeſciendum, quod in MCCLXXVIII. Florentini cum aliis Terris Guelphis Tuſciae, videntes, quod Guilielmus de Ubertinis de Aretio, Epiſcopus Aretinus, vir valentiſſimus, faciebat caput in Aretio cum ſequacibus Gibellinis de Tuſcia, de Romandiola, de Marchia, & de Ducatu; qui congregatâ gente equeſtri & pedeſtri belligerabant ſuper Comitatum Florentiae & Senarum: deliberaverunt reſiſtere audaciae Aretinorum, & collegerunt omnes vires ſuas. Nec umquam fecerant tantum apparatum, poſtquam pars Guelpha viguerat Florentiae. Habuerunt enim MMDC. equites, & duodecim millia peditum. Et tamdem profecti ſuper Aretium, ceperunt aliquot Caſtella, & praecipue Laterinam, ubi erat Lupus de Ubertis Capitaneus. Qui videns ſe circumvallari, reddidit Terram. Et quum multum increparetur a Gibellinis, quod viliter ſe reddiderat, excuſavit ſe ſcommate lepido, dicens: *Quod Lupus non erat ſolitus ſtare incluſus*. Interim venerunt Senenſes cum CCCC. equitibus, & MMMM. peditibus, & vaſtaverunt bona circa Aretium. Sed in Vigilia Baptiſtae facta eſt furioſa tempeſtas cum turbine aquae & grandinis, quae multum offendit exercitum, & maxime Senenſem, lacerando violenter & aſportando per aërem papiliones, tuguria, & alia tentoria: quod fuit augurium proximae ſtragis. Nam tertia die ſequenti Florentini levaverunt campum, & ſuadebant Senenſibus, ut venirent ſecum, quia eſſent tutiores. Senenſes indignati ſe reputantes potentes, iverunt per viam rectam. Tamen cum eis ivit Comes Alexander de Romena, Capitaneus illius ligae. Tunc Capitanei Aretii, qui plures erant & probi, & praecipue Boncomes filius Comitis Guidonis de Monteſeltro, & Guilielmus de Pazis Miles, praeſentientes receſ-

ſum

ſum Senenſium ſeparatim, poſuerunt inſidias CCC. equitum & MM. peditum ad vadum * Plebis del Topo, ubi Senenſes ibant inordinate. Et breviter aggredientes Senenſes improvidos, poſuerunt eos faciliter in conflictum, & trucidaverunt ultra trecentum de melioribus, & de civibus Senenſibus, & nobilibus viris Maritimae. Et ſic Aretini vaſtati a Senenſibus in rebus, vaſtaverunt eos in perſonis. Ex quo conflictu Aretini fuerunt multum reſumti. Sed laetitia iſta fuit brevis parti Gibellinae. Quoniam anno ſequenti Aretini receperunt terribilem illum conflictum apud Biblenam, in quo mortui ſunt duo praedicti ſtrenui Duces, ſcilicet Epiſcopus Aretinus, & Bonconte de Montefeltro, de quibus plene dicetur Cant. V. Purgatorii. Modò ad propoſitum. In iſto conflictu Lanus, nobilis juvenis Senenſis, qui ditiſſimus magnum patrimonium ſuum brevi tempore conſumſerat, ingeſſit ſe ſponte in proeliantium globum, & ibi fortiter pugnans occiſus eſt.

Ad Verſ. 133.

O Giacopo, dicea, da Sant' Andrea
Che t' è giovato di me fare ſchermo?

Ideſt clypeum & reparaculum contra canes, abſcondendo te in ceſpite meo. Quaſi dicat; Nihil tibi profuit & magnum damnum mihi dediſti & feciſti, & neſcio quare:

Che colpa ho io de la tua vita rea?

Quaſi dicat: Si abjeciſti tua, quare debeo ego pati poenam pro te? Nonne ſufficit mihi poena mea? Ego enim abjeci ſponte eſſe, & tu abjeciſti aes, quod conſervat ipſum eſſe. Ergo ad quid, quum tu pauper recurras ad pauperrimum? Quia ſi tu privaſti te ſubſtantia, ego privavi me vitâ. Sed ne dimittam aliquid indi-

A ſcuſſum, debes ſcire, quod iſte Jacobus ita laceratus a canibus, fuit de potenti Civitate Paduae, vir nobilis, de Capella Sancti Andreae, a qua denominationem ſumſit. Homo quidem ditiſſimus omnium privatorum ſuae patriae in campis, villis, pecuniis, animalibus. Qui inaeſtimabilem opulentiam divitiarum prodi- B galiter, immo proterve & inſane perdidit & conſumſit. Nam, ut audivi a fide dignis de Terra ſua, fecit multas ridendas vanitates. Semel quum non poſſet dormire, mandavit, ut portarentur plures petiae Pigolati Ciperani facti cum cola, & lacerarentur a familiaribus in camera, ut ad illum ſtridorem ſomnus C provocaretur ſibi. Ideo Auctor facit ipſum a canibus lacerari, non ad ſolatium, ſed ad ſupplicium. Aliâ autem vice quum iret de Padua Venetias per flumen Brentae in navi cum aliis juvenibus ſociis, quorum aliqui pulſabant, aliqui cantabant, iſte fatuus, ne ſolus videretur inutilis & otioſus, coepit accipere pecu- D niam, & denarios ſingulatim dejicere in aquam cum magno riſu omnium. Sed ne diſcurrendo per iſta, videar tibi magis verborum prodigus, quam ipſe nummorum, venio breviter ad magnam violentiam, quam inſane fecit in bona ſua. Quum enim ſemel eſſet in rure ſuo, audivit, quemdam Magnatem cum comitiva ma- E gna Nobilium ire ad prandium ſecum. Et quia non erat proviſus, nec poterat in breviſſimo temporis ſpatio providere, ſecundùm quod ſuae prodigalitati videbatur convenire, ſubito egregiâ cautelâ uſus eſt. Nam fecit ſtatim mitti ignem in omnia tuguria Villae ſuae ſatis apta incendio, quia ex paleis, ſtipulis, & cannulis, qua-

* Dicitur nunc communi vocabulo, *Pieve al Toppo*.

qualia ſunt communiter domicilia Ruſticorum in territorio Paduanorum. Et veniens obviam iſtis, dixit, quod fecerat ad feſtum & gaudium propter eorum adventum, ut ipſos magnificentius honoraret. In hoc certe violentior & vanior fuit Nerone. Quia Nero fecit incendi domos Urbis, iſte verò proprias. Nero, quamvis laetus, pulcritudine flammae Iliadem decantaret, tamen fecit incendi domos, offenſus anguſtiâ viarum, ut dicit Svetonius, quia ſcilicet timebat ſibi inſidias. Iſte vero laetus gloriabatur incendio magno, quod fecerat vaniſſimâ causâ. Ideo bene Auctor inducit canes ad faciendam venationem de eo, qui ſibi & alteri violentiam miſerabilem intulerat.

Ad Verſ. 143.

Io fui della Città, che nel Batiſta
Cangiò 'l primo padrone - - - -

Nunc iſte ſpiritus innominatus reſpondet ad quaeſitum, ut reddat Auctorem pium ad congregandas frondes ſparſas, ſicut poſtea faciet. Et deſcribit ſe a patria, & culpa, & ſententialiter uſque in finem. Nec vult aliud dicere niſi, quod fuit Florentinus natione, & quod ſuſpendit ſe laqueo. Ad quod ſciendum, quod bene non poteſt conjecturari, de quo Auctor loquatur heic, quia multi fuerunt Florentini, qui ſe laqueo ſuſpenderunt eodem tempore, ſicut quidam de Modiis nomine Ruchus, & quidam Dominus Lottus de Aglis, qui datâ unâ ſententiâ falsâ ivit domum, & ſtatim ſe ſuſpendit; & multi alii, quorum nomina non memini. Et credo, quod Auctor de induſtria ſic fecerit, ut poſſet intelligi de unoquoque talium, licèt forte poſſet intelligi potius de Judice, qui erat majoris pretii, & gravius deliquit. Dicit ergo ille ſpiritus deſcribens patriam ſuam a protectoribus ſuis.

Io fui della Città, ideſt de Florentia, *che mutò il primo padrone*, ſcilicet Martem *nel Batiſta*, ideſt Johannem Baptiſtam, qui eſt hodie Patronus Florentiae. Et ad hujus intelligentiam eſt ſciendum, quod Civitas Florentiae olim habuit Martem pro Deo praecipuo & Protectore ſuo. Et ut colligitur ex Chronicis Florentiae, ſtetit ſub Imperatoribus Romanis in lege Pagana per CCCL. annos. Et ſi qui erant Chriſtiani, timore non propalabant ſe, uſque ad tempus Conſtantini, quo tempore firmata eſt Eccleſiae libertas, & Fides diffuſa per totum. Florentini ergo Statuam Martis de Templo abſtulerunt, & loco illius aſſumſerunt Johannem Baptiſtam pro eorum Patrono & protectore, non mutatâ formâ Templi. Statuam autem Martis poſuerunt intactam in alta Turri, quia opinio conſtans erat omnium, quod quandocumque mutaretur, vel in aliquo laederetur, magnum periculum, & nova mutatio immineret Urbi. Tenebant enim adhuc aliquos mores Paganiſmi; immo ſemper tenuerunt hanc credulitatem vanam. Sed iſta imago dicitur fuiſſe perdita, quando Florentia fuit deſtructa per Attilam. Poſtea tamdem reaedificata Civitate, fuit reinventa, & poſita in uno Pilaſtro in capite Pontis Veteris, ubi ſtetit uſque ad tempora Auctoris, immo ultra uſque ad Diluvium Arni, quod fuit in MCCCXXXV., quod tunc violenter dejecit Pontem, & aſportavit imaginem, & alia multa & magna damna fecit, de quibus dicetur alibi. Sed quamdiu duravit iſta Petra, duravit error induratus in mentibus multorum Civium. Unde narrabat mihi Boccatius de Certal-

A Certaldo, ſe ſaepe audiviſſe a Senioribus, quod quando aliquis puer projiciebat lapidem vel lutum in Statuam, dicebatur ei: *Tu facies malum finem; quia ego vidi talem, qui hoc fecit, qui ſuffocatus eſt in Arno, & alium qui ſuspenſus eſt laqueo.* Et ſubjungit Auctor unum valde mirabile, quod videtur conſonare iſti antiquo errori Florentinorum. Quia videtur B expreſſe dicere, quod Mars, iratus propter injuriam ſibi factam in mutatione iſta, faciet ſemper Florentiam triſtem. Dicit ergo

- - - - - onde per queſto,

Ideſt ipſe Mars propter hanc cauſam, quod deſierunt colere Martem, & colunt Baptiſtam,

Sempre con l' arte ſua la ſarà triſta: C
Ideſt faciet eam ſemper infortunatam in bellis ſuâ influentiâ. Sed antequam ulterius procedam, Lector, volo te ſcire, quod praeſens Capitulum non eſt minus artificioſum & obſcurum, quam praecedens, ut patet ex dictis & dicendis. Ideo conſidera bene heic, quod Auctor non D ſequitur communem errorem Vulgi, quia nimis eſſet abſurdum, immo ſaperet haereſim dicere, quod Florentia deberet recipere damnum, quia converſa ſit ad Chriſtianiſmum. Ideo dic, quod Auctor dat heic Florentinis ſuis unum ſcomma coopertum & mordax nimis. Et vult latenter dicere, quod poſtquam Florentia dimiſit Martem, ideſt fortitudinem & E virtutem armorum, & coepit ſolùm colere Baptiſtam, ideſt Florenum, in quo ſculptus eſt Baptiſta, ita quod dedit ſe in totum avaritiae, erat infortunata in rebus bellicis. Ita quod breviter dicendo, Florentini olim quum intenderent rebus militaribus & laboribus, fuerunt ſtrenui & victorioſi; ſed poſtquam coeperunt intendere harpiis rapacibus & accumulationi, licèt viſi ſint ditiores & potentiores, tamen fuerunt parum honorati in geſtis armorum, & receperunt magnos conflictus, & ſtrages bellorum, continuo plus invaleſcente avaritiâ. Et addit ultimo ille ſpiritus, quod, niſi quod remanet adhuc aliquid de reverentia Martis, Florentia ipſa eſſet jam pluries deſtructa, poſtquam fuit reaedificata poſt deſtructionem factam ab Attila; Unde dicit:

Quei Cittadin, che poi la riſondarno
Sovra 'l cener, che d' Atila rimaſe,

Ideſt ſuper reliquiis & ruinis factis ab Attila, quando cremavit eam, ut ſtatim dicam;

Avrebber fatto lavorare in darno,

Quia ſcilicet iterum deſtructa eſſet, vel deſtructa de novo

Et ſe non foſſe, che 'n ſul paſſo d' Arno,
Rimane ancor di lui alcuna viſta.

Ideſt aliquod veſtigium ipſius Martis, ſcilicet Idolum ſupra Pontem, per quem tranſitur Arnus principaliter. Et heic nota, ut iſta litera concordet cum praecedenti expoſitione, quam feci, quod Auctor non habet heic reſpectum ad Idolum iſtud, ſicut litera ſonare videtur. Immo vult velatè dicere, quod niſi eſſet adhuc aliquid de virtute & probitate antiqua in aliquibus bonis Civibus, ſaepe Florentia eſſet jam everſa. Et ita eſt in omni Civitate Mundi. Quia niſi Virtus, Prudentia, & Bonitas aliquot paucorum defenderet Civitates ab ira Dei & Coeli, certe tanta eſt multitudo malorum, quod ſaepe ſubverterentur.

Ad Cant. XIV. Verſ. 40.

Senza ripoſo mai era la Treſca:

Et heic nota, ut bene videas, ſi Auctor venatus fuit ubique, quid-

A quid faciebat ad ſuum propoſitum; quod *Treſcha* eſt quaedam Danza, ſive genus tripudii, quod fit Neapoli artificialiter valde. Nam eſt Ludus nimis intricatus. Stant enim plures ſibi invicem oppoſiti. Et unus elevabit manum ad unam partem, & ſubito alii intenti facient idem. Deinde movebit manum ad aliam par-
B tem, & ita facient ceteri. Et aliquando ambas manus ſimul: aliquando vertetur ad unam partem; aliquando ad aliam; & ad omnes motus ceteri habent reſpondere proportionabiliter. Unde eſt mirabile videre tantam dimicationem manuum & omnium membrorum. Ita iſti miſeri continuo dimicabant contra flam-
C mas coquentes eos, ducentes celeriter manus nunc ſurſum nunc deorſum, nunc ad dexteram nunc ad ſiniſtram, nunc recte, nunc oblique, ſecundum quod flamma recens attingebat quemlibet in diverſa parte corporis.

Ad Cant. XV. Verſ. 4.

Qual' i Fiamminghi tra Guizante e
D *Bruggia*,

Heic Auctor declarat formam iſtorum aggerum per duplicem comparationem. Et breviter vult dicere, quod aggeres iſti ſunt tales, quales fiunt in Flandria juxta Civitatem Brugiae contra impetum maris, & quales fiunt in Italia apud Civitatem Paduae contra impetum Bren-
E tae. Et ad declarationem primae comparationis eſt ſciendum, quod Luna, quae ſaepius eſt vocata Regina Inferni ab Auctore, omni die naturali movet bis mare, & facit fluxum & refluxum in XXIV. horis, ſicut iſte Auctor tangit expreſſe Cant. XVI. Paradiſi. Luna enim mater humoris, ſicut Sol eſt pater caloris, attrahit aquam de longinquo, ſicut Magnes attrahit Ferrum. Iſtum autem motum aquae Luna facit mirabiliter in Occidente, maxime quando eſt Quintadecima. De quo ſumme mirantur magni Marinarii, quia non ſic fit in Oriente, nec in Mari Mediterraneo. In tantum enim aqua maris excreſcit in Occidente, quod ſaepe facit flumina retrocedere cum magno impetu. Unde in Anglia, quae eſt in Oceano Occidentali, ita ſupercreſcit mare apud Londram Civitatem Regalem, quod aqua fluminis Tamiſii ſupragraditur Pontem altum valde. Ad propoſitum ergo. In Flandria, quae eſt juxta Oceanum, & reſpicit Septemtrionem, fit ita fortis fluxus, quod detegit litus aliquando per V. milliaria; & ita refluxus recooperit terram ita velociter, quod equus velociſſime currens non poſſet evadere ad terram a tam furioſo curſu, unde aqua creſcit per V. millia paſſuum & plus & minus aliquando. Hoc autem accidit notabiliter in Flandria, quia ibi eſt baſſiſſimum ſolum pluſquam in aliqua parte, unde aër eſt craſſus & humidus valde ita, quod aliquando pluit ibi per ſex menſes. Flandrenſes ergo propinqui mari faciunt magnos & altos aggeres, ne mare inundet, & invadat eorum agros & domos. Et cum toto hoc aliquando mare inundavit totam Provinciam eorum. Ex quo maxima multitudo eorum conjuratione facta deliberaverunt venire ad occupandam Italiam Reginam eorum. Sed quid vado per extera vetera? quum paulo ante mare ſuffocaverit ibi pluſquam quindecim millia hominum. Item faciunt Paduani in Italia juxta fluvium eorum, qui dicitur Brenta, contra alluvionem. Hoc praemiſſo, ordina ſic literam: *Quelli*, ſcilicet aggeres, qui

qui erant ex utraque parte fluminis Phlegetontis, *eran fatti a tal imagine*, ideſt ſimilitudinem, *Quali i Fiamminghi*, qui olim vocati ſunt Cimbri,

Temendo il fiotto, che ver lor s' aventa,

Ideſt fluctum maris ab Oceano cum mirabili velocitate,

Fanno lo ſchermo, perchè 'l mar ſi fuggia;

Ideſt reparaculum & obſtaculum: *tra Guzante*, quae eſt una Terra, ſive Portus in Flandria, e *Bruggia*. Iſta eſt Civitas famoſiſſima in Flandria, ſicut eſt Civitas Venetiarum in Italia. Ad quam Brugiam concurrunt undique Mercatores ex omnibus partibus Occidentis. Unde audio, quod navigia plurium regionum applicant illuc. *Perchè 'l mar ſi fuggia*, ideſt fugiatur ab eis, ita quod non laedat eos. *E quale*, ſupple *ſchermo*. *I Padoani* ſupple *fanno*, *lungo la Brenta*, ideſt prope fluvium eorum, qui dirigitur ex Alemannia in parte, quae dicitur Carentana, ubi regnant quidam Domini, qui vocantur Duces Carinthiae. Hic fluvius adveniente vere, liqueſcentibus nivibus intumeſcit. Ideo bene dicitur

Anzi che Chiarentana il caldo ſenta;

Vult dicere, quod Paduani provident ſibi ante tempus, faciendo & reparando aggeres, quia fruſtra occurrerent adveniente alluvione. Et ecce quare id faciunt:

Per difender lor Ville, e lor Caſtelli

Ab inundatione Brentae. Simile etiam faciunt Ferrarienſes juxta Padum. Unde miror, quod Auctor potius non fecerit comparationem de aggeribus Padi, qui eſt fluvius nobiliſſimus Italiae, de quo Vergilius ſuus facit tantam mentionem & commendationem. Similiter & Lucanus. Sed forte hoc fecit, quia aggeres Padi non ita bene ſerviebant comparationi ſuae, ſive quia ſunt nimis alti & magni.

Ad Verſ. 22.

Così adocchiato da cotal famiglia,
Fui conoſciuto da un -----

Heic Auctor oſtendit, quomodo ex illo grege invenit unum famoſum modernum de Terra ſua, quem familiariter noverat in vita. Ad cujus cognitionem ſciendum eſt, quod iſte ſpiritus erat quidam Civis Florentinus nomine *Ser Brunettus Latinus*, qui floruerat tempore Dantis, vir quidem magnae intelligentiae & eloquentiae tempore ſuo in Florentia. Habuit tamen magnam opinionem de ſe ipſo. Nam quum eſſet magnus Notarius, & commiſiſſet unum parvum fallum in ſua certa ſcriptura per errorem, quem poterat facile corrigere, voluit potius accuſari & infamari de falſo, quam revocare errorem ſuum, ne videretur deliquiſſe per ignorantiam. Unde propter hoc fuit coactus recedere de Florentia, & datum fuit ſibi Bannum de igne. Sed ignem, quem evaſerat vivus, dat ſibi Auctor mortuo in iſto loco: quo magis notatur infamia, quia noverat eum infectum turpitudine iſta.

Ad Verſ. 61.

Ma quello 'ngrato Popolo maligno,
Che diſceſe da Fieſole ----

Nunc Ser Brunettus praenuntiat Auctori adverſam fortunam, quae eſt communiter inimica virtuoſis. Et vult bene dicere, quod Populus Florentinus malignánter & ingrate ſe habebit erga eum; reddens ſibi malum pro bono, ſicut eſt de more fere omnium Populorum erga benemeritos. Sicut Roma contra Scipionem, Civitas Athenarum contra Theſeum, & ita de aliis. Et circa iſtum paſ-

ſum aliqualiter eſt notandum. Multi enim iſtud Capitulum facile & apertum dicunt. Sed certe mihi videtur valde difficile & obſcurum, & habet multos malos zapellos. Eſt ergo primo ſciendum ad declarationem iſtius literae, quod multi dicunt heic multa falſa, ſequentes Chronica Florentinorum, quae ponunt multa magnifica ficte ad exaltationem ſuae patriae. Nec miror, quia ſimile dicunt Chronica quaſi omnium Civitatum, quae viderim, ſicut Ravennae, Januae, Venetiarum, & Neapolis. Quanto magis ergo Florentini eloquentiſſimi hominum ſtuduerunt laudibus ſuae Terrae? Dicunt ergo, quod Civitas Faeſularum olim fundata fuit a Rege Atlante, qui veniens cum Apolline Aſtrologo ſuo magno, quaeſivit fundare nobiliſſimam Civitatem in optimo ſitu Italiae. Et quod haec Civitas ſemper fuit amiciſſima Romanorum. Et quod inde fuit Dardanus primus Auctor Trojae. Et ita de multis: quae omnia reputo frivola. Quia Atlas Rex Africae, qui fuit maximus Aſtrologus, & ob hoc fingitur ſubportaſſe coelum, quem tamen Hercules ſuperavit, nunquam fuit in Italia, quod invenerim umquam; & Apollo multo minus. Nec Faeſularum Civitas fuit umquam nobilis, vel famoſa; immo de ea nulla fit mentio; in actu magnificentiae dico. Sed hoc dicunt in commendationem ſuae originis antiquae. Scio inſuper, quod Livius ſcribit, quod Annibal inter Faeſulas & Aretium paſſus eſt validam tempeſtatem. Nec ſitus fuit optimus, immo peſſimus, quia alpeſtris, nimis aſper, & ſterilis. Unde Radagaſus Rex Gothorum olim cum infinita multitudine ſuorum barbarorum in Montibus Faeſulanis fame & frigore inter nives perierunt. Quid vetera quaero? Scribit modernus Poëta Boccatius de Certaldo, quod lapides montis Faeſulani ſunt plumbei, & dicit mirabile de eis, quod ſi exſcindantur, in brevi temporis ſpatio certiſſime novis incrementis reſtaurantur. Quod, ſi verum eſt, ſatis atteſtatur naturae ipſorum florum, quorum ſemen continuo germinat de radice. Dardanus autem non fuit de Faeſulis, ſed de Coricho, ut alibi dictum eſt. De amicitia vel inimicitia, quam cum Romanis habuerint, quaſi nihil ſcribitur ab Auctoribus. Memini tamen, quod Florus dicit: *de Faeſulis triumphavimus*, volens oſtendere debiles veteres triumphos Romanorum. Et tempore Catilinae Faeſulani fuerunt nequiſſimae conjurationis. Fuit tamen antiquiſſima Terra. Hoc ſcio, quod aliquis dicet: *Dic ergo tu mihi, quis fuit fundator Faeſularum, quae ſic dicta eſt, quod fiat ſola?* Dico, quod truffa eſt. Et quod neſcio, quis fundaverit eam, nec quando; quia principia maximarum Civitatum ſaepe ignorantur. Sed credo certiſſime, ſi haec Civitas fuiſſet tantae nobilitatis, quod antiqui Scriptores aliquid tetigiſſent. Ulterius dicunt, quod Caeſar cum duodecim Principibus Romanis obſedit Civitatem Faeſulanam per ſeptem annos, & quod tamdem deſtruxit eam a fundamentis, & aedificavit Florentiam partim ex Romanis, partim ex Faeſulanis ad ſimilitudinem Romae. Et quod Florentia fuerit in favorem Caeſaris in bellis civilibus. Et quod ſine riſu ſcribere non poſſum, dicunt, quod Lucanus, quum fecit mentionem de Sarno (quae omnia quantum ſint vana unuſquiſque intelligens videat) loquutus eſt de Arno. Nam quomodo

do Caeſar potuerit vacare conſtructioni nobiliſſimarum Civitatum tempore illius conjurationis peſtiferae, quum fuerat accuſatus de conjuratione, & ipſe ſe purgavit per teſtimonium Quincti Ciceronis, qui erat frater Marci Ciceronis tunc Conſulis? Quomodo etiam Romani expendiſſent tantum tempus ad capiendam Civitatem Faeſularum illo tempore, quo Roma erat in tanto potentatu, quum ſpatio quatuor annorum tempore belli Socialis, omnes fortes Populos Italiae reduxerant viribus armorum ſub jugum Romanorum, qui conjuraverant contra Romam? Quomodo etiam Florentia fuerit de auxiliatoribus Caeſaris, quum tunc Florentia vix naſceretur? Sarnus etiam non eſt Arnus, ut alibi dicetur. Quis ergo aedificaverit Florentiam primo, ignoro. Nec credo, quod a Florentino nobili Cive Romano fuerit ſic denominata, nec a Campo Florido, ſicut etiam iſti dicunt, quum dicat Plinius, quod Florentia olim Fluentia dicta eſt. Auctor non vult, quod Florentia habuerit ortum a Faeſulis. Sed quando, quomodo, vel per quem fateor me neſcire.

Ad Verſ. 67.

Vecchia fama nel mondo li chiama orbi,
Gente avara - - - - - - - - - - -

Ad intelligentiam hujus facti eſt ſciendum, quod communis opinio omnium ipſorum Florentinorum eſt, quod Florentini ſint vocati caeci propter deluſionem, quam receperunt olim a Piſanis. Nam ut tradunt eorum Chronica, Anno Domini noſtri Jeſu Chriſti MCXVII. Piſani tunc temporis potentiſſimi in mari fecerunt magnam claſſem Galearum ad capiendam Inſulam Majoricae, quam occupaverant Saraceni. Et quum jam eſſent in itinere, ecce Lucenſes venerunt cum

A exercitu ad invadendum Piſas. Quo audito, Piſani non audentes procedere, ne eorum Civitas vaſtaretur, & recedere ab incoepto videbatur eis inhonorabile & damnoſum, quum vulgata eſſet fama & facta expenſa magna, ideo habito inter eos conſilio miſerunt ad Florentinos tunc animoſos eorumdem amicos, ut debe-
B rent venire ad cuſtodiam Civitatis Piſarum. Florentini gratanter aſſumſerunt defenſionem contra Lucenſes, & quoſcumque volentes moleſtare dictam Civitatem. Et continuo miſerunt gentes equeſtres & pedeſtres, quae poſuerunt caſtra prope Piſas per duo milliaria. Et Poteſtas eorum prudenter mandavit, ne aliquis in-
C traret Civitatem; & quum unus contra praeceptum intraſſet, condemnatus fuit ad mortem. Quo audito, Seniores Piſarum venientes ad Poteſtatem, rogaverunt eum, ut eorum contemplatione remitteretur ſibi poena. Et non valentes flectere eum precibus, proteſtati ſunt, quod nolebant ipſum interfici in territorio
D eorum. Tunc Poteſtas caute & occulte fecit emi agrum a ruſtico nomine Communis Florentiae, & ibi fecit ſuſpendi reum. Piſani autem reverſi a recuperatione Majoricae, egerunt gratias Florentinis de tam liberali & laudabili beneficio. Et obtulerunt, ut eligerent quod ſignum victoriae potius vellent, vel Portas
E Aeneas, vel Columnas de Porphyretico, quas portaverant a dicta Inſula. Florentini petierunt Columnas. Et fertur, quod Piſani ex invidia incenderunt eas. Deinde illas faſciatas Scarlato ſub ſpecie honoris & pompae tradiderunt Florentinis. Florentini ſpoliantes columnas, viſâ fraude, cum ſumma indignatione coeperunt dicere: *Bene ſumus caeci, qui fi-*

dimus

dimus vulpibus antiquis Piſanorum, qui nihil facere noverunt ſine fraude. Et poſtea dicti ſunt caeci Florentini in Tuſcia. Et has Columnas poſuerunt ante Portam Sancti Johannis, ubi adhuc ſunt. Certe quidquid dicatur, non videtur mihi, quod iſtà de causâ Florentini vocandi ſint caeci. Quia ſi fuerunt deluſi ab iis, quibus fidebant, & quibus fecerant tam memorabile ſervitium, non video, quae cecitas ſit iſta. Alii ergo dicunt, quod Florentini dicti ſunt caeci, quia olim Annibal inundationibus Arni fluminis perdidit unum oculum, ſicut ſcribit Boccatius de Certaldo in ſuo Libro de Montibus & Fluminibus. Sed certe iſtud non eſt de intentione Auctoris, qui loquitur heic, quam pejus poteſt, de Florentinis, ut patet ex dictis & dicendis. Sed mihi videtur, quod maxima caecitas Florentinorum fuit, quando crediderunt Attilae, ſi verum eſt, quod jam ſcripſi ſupra Cant. XII. Audivi tamen unum Florentinum facientem heic pulcram expoſitionem, licèt non ſit de mente Auctoris. Dixit enim, quod Florentini erat caeci active, non paſſive, quia ſcilicet faciunt alios caecos.

Ad Verſ. 73.

Faccian le beſtie Fieſolane ſtrame &c.

Ad hujus rei intelligentiam eſt ſciendum, quod ſicut ſcribit Boccatius de Certaldo in ſuo Libello *de Vita & Moribus Dantis*, poſt everſionem Florentiae factam ab Attila, quidam Nobiles, qui fuerant de antiquis Civibus Florentiae, congregati in unum miſerunt ambaſciatores ad Carolum Magnum, qui tunc erat Romae, ut dignaretur dare operam reaedificationi Florentiae, & auxilium contra Faeſulanos hoſtes eorum. Et ſic factum eſt. Unde aliqui Romani

A venerunt, inter quos venit quidam nobiliſſimus de ſtirpe antiquiſſima Romanorum, quae vocatur Frangipanes, ex cujus ſanguine deſcenderunt Heliſei, & ex Heliſeis deſcenderunt Aldigherii, de quibus fuit Dantes, ſicut plenius dicetur Cant. XV. Paradiſi. Et ſic patet, quomodo Dantes per longam lineam genealogiae
B fuerit de ſanguine Romano. Ideo vult ſequeſtrari a Faeſulanis pravis. Dicit ergo: *Le beſtie Fieſolane*, ideſt vitioſi Florentini, qui ſervant mores Faeſulanorum.

Ad Verſ. 106.

In ſomma ſappi, che tutti fur Cherci,
E Literati grandi,

Ideſt magni viri ſtudioſi & famoſi.
C Nec dicas, quod debeat exponi Clerici, ideſt Literati, more Gallico, ſicut quidam exponunt; & dicunt, quod omnis Literatus eſt Clericus. Quia tunc eſſet nugatio, & ſubtilis repetitio. Nam ſtatim ſubſequitur, *E Literati*. Nec etiam dicas, ſicut audivi aliquos dicentes, quod omnes agentes contra naturam, ſunt Scho-
D lares vel Presbyteri, & dicunt: *Vide quod Dantes hoc dicit*, quia dicit, *tutti fur Cherci e Literati*. Dico, quod loquitur heic de omnibus, qui erant de grege, in quo erat ille Brunettus. Et de talibus Dantes petiverat, & de talibus Brunettus reſpondet, qui fuit magnus Literatus & famoſus tempore ſuo in Terra ſua. Unde
E Auctor ponit alium gregem peccantium contra naturam, de quibus dicetur plenius in cantu ſequenti. Immo iſti, de quibus heic dicitur, minus peccaverunt.

Ad Verſ. 110.

E Franceſco d' Accorſo anco - - - -

Et nominat alium virum famoſum, principale caput multorum, ſcilicet Franciſcum Accurſii. Ad cujus cognitio-

gnitionem eſt ſciendum, quod Accurſius excellentiſſimus Legum Doctor fuit natione Florentinus; ſed Bononiae fecit moram, & ibi legit, & ſcripſit. Concurrit autem cum Odofredo de Odofredis ex Nobilibus de Bononia excellentiſſimo Doctore. Ipſe tamquam aſtutiſſimus, de induſtria incluſit ſe in domo, fingens ſe laborare morbo quatriduanae febris. Et faciebat omni die venire Medicum ad colorandum factum. Et interim ſummopere & ſummo ſtudio gloſſavit Leges cum maxima feſtinantia. Et celeriter acceſſit ad Curiam, & fecit publicari & authenticari ſuum opus. Quo facto & ſcito, Odofredus ſumme dolens, ſcripſit diffuſius & copioſius eo, ſed tarde. Ad propoſitum ergo: Franciſcus filius Accurſii primogenitus fuit etiam famoſiſſimus Doctor Legum, qui laboravit morbo ardentioris & pejoris febris, quàm pater ſuus. Dicit ergo Auctor: *E Franceſco d' Accorſo anco*, ideſt etiam. Quem Auctor ponit iſtâ horrendâ ignominiâ maculoſum, quia male ſervavit legem ſuam pulcherrimam, quam docebat aliis, quae dicit: *Quum vir nubit in feminam, armentur Leges*. Et heic nota, Lector, quod vidi aliquando viros ſapientes magnae literaturae conquerentes, & dicentes, quod pro certo Dantes nimis male loquutus eſt heic nominando tales viros. Et certe ego, quando primo vidi literam iſtam, ſatis indignatus fui. Sed poſtea experientiâ teſte didici, quod hic ſapientiſſimus Poëta optime fecit. Nam in MCCCLXXV. dum eſſem Bononiae, & legerem iſtum librum, reperi aliquos vermes natos de cineribus Sodomorum, inficientes totum illud Studium. Nec valens diutius ferre foetorem tantum, cu-

A jus fumus jam fuſcabat aſtra, non ſine gravi periculo meo rem patefeci Petro Cardinali Bituricenſi, tunc Legato Bononiae. Qui vir magnae virtutis & ſcientiae deteſtatus tam horribile ſcelus, mandavit inquiri contra principales. Quorum aliqui capti ſunt, & multi territi diffugerunt. Et niſi quidam Sacerdos pro-
B ditor, cui erat commiſſum negotium, obviaſſet, quia laborabat pari morbo cum illis, multi fuiſſent traditi flammis. Quas ſi vivi effugerunt, mortui non evadent, niſi forte bona poenitudo extinxerit eas aquâ lacrymarum & compunctionis. Ex hoc autem incurri capitale odium & inimicitiam multorum. Sed divina Ju-
C ſtitia me contra iſtos naturae hoſtes huc uſque benigne protexit.

Ad Verſ. eumdem.

- - - - - - - e vedervi,

S' aveſſe avuto di tal tigna brama.

Heic Ser Brunettus nominat alium Clericum Praelatum. Ad cujus cognitionem volo te ſcire cum non modico riſu, quod iſte ſpiritus fuit
D Civis Florentinus, natus de Modiis, Epiſcopus Florentiae, qui vocatus eſt Andreas. Iſte quidem vir ſimplex & fatuus, publice ſaepe praedicabat Populo dicens multa ridiculoſa, & inter alia dicebat, quod Providentia Dei erat ſimilis muri, qui ſtans ſub trabem videt quidquid ſub ſe geritur in domo, & nemo videt eum. Di-
E cebat etiam, quod Gratia Dei erat ſicut ſtercus caprarum, quod cadens ab alto, ruit in diverſas partes diſperſum. Similiter dicebat, quod Potentia divina erat immenſa; quod volens demonſtrare exemplo manifeſto, tenebat granum rapae in manu & dicebat; *Bene videtis, quam ſit parvulum iſtud granulum & minimum.* Deinde extrahebat de ſub Cappa maximam

ximam rapam dicens: *Ecce quam mirabilis Potentia Dei, qui ex tantillo ſemine fecit tantum fructum.* Iſte ergo magnus beſtiarius a natura, laborabat iſto vitio beſtialitatis contra naturam. Nunc ordina ſic literam, quae eſt ſatis intricata. Dicit ille Brunettus Danti: *Et potei*, ideſt quod tu poteras *vedervi*, ideſt videre ibi in iſta turba animarum, quae velociter currens jam multum abſentaverat ſe a conſpectu eorum. Ideo ſic loquitur: *Colui*, ſcilicet Epiſcopum Andream qui

fu traſmutato d' Arno in Bacchiglione,

Quaſi dicat, quod ex Epiſcopo Florentino factus fuit Epiſcopus Vicentinus. Nam Arnus fluvius tranſit per Florentiam, Bacchilionus vero per Vicentiam. Et heic nota, quod non ſine quare Auctor deſcribit ipſum taliter ab iſta traſmutatione. Nam debes ſcire, quod ſemel iſte Epiſcopus Andreas, quum egregie praedicaſſet Populo ſuo dixit in fine: *O Domini & Dominae. Sit vobis recommendata Monna Teſſa, cognata mea, quae vadit Romam. Nam in veritate ſi fuit per tempuſculum ſatis vaga & placibilis, nunc eſt bene emendata. Ideo vadit ad Indulgentiam.* Hoc ſcito Dominus Thomas de Modiis frater ejus, magnus Juriſta, non valens ulterius ferre ineptias ejus, & quia creſcebat infamia vitii, dedit operam prudenter, quod tranſmutaretur in Epiſcopum Vicentinum per Papam Nicolaum de Urſinis. Ideo dicit

- - - - che dal Servo de' Servi,

Ideſt a Papa Romano, qui inſcribit ſe *Servum Servorum Dei*. Quem titulum Gregorius I. doctor eximius primo adinvenit. Et dicit, quod poſtea mortuus eſt ibi, unde dicit valde obſcure:

Ove laſciò li mal proteſi nervi.

A Ideſt in Vicentia male extenſos nervos. Hoc aliqui exponunt ſic, ſcilicet quod nervi prae dolore extenduntur in moriente, & ſic videtur velle dicere, quod ibi male mortuus eſt, ſicut male vixerat. Alii vero dicunt quod erat podagricus, & ſic habebat nervos male extenſos.

Ad Cant. XVI. Verſ. 33.

B *Queſti, l' orme di cui peſtar mi vedi, &c.*

Heic ſpiritus ut reddat Auctorem avidiorem ad reſpondendum ſibi, non exſpectatâ reſponſione Auctoris, manifeſtat ſibi ſocios & ſe. Et primo incipit a digniori, ſcilicet a Guidone Guerra; & circa iſtius deſcriptionem Lectori eſt aliqualiter im-
C morandum, quia multi mirantur, immo truffantur ignoranter, quod Dantes, qui poterat deſcribere iſtum praeclarum virum a claris progenitoribus, & ejus claris geſtis, deſcribit eum ab una femina avia ſua, Domna Gualdrada. Sed certe Auctor fecit talem deſcriptionem tam laudabiliter quam prudenter, ut heic im-
D plicite tangeret originem famoſae ſtirpis iſtius, & ut daret meritam famam & laudem huic mulieri digniſſimae. Ad cujus rei intelligentiam eſt ſciendum, quod Otto IV. quum veniſſet in Italiam, ivit viſitatum Florentiam tamquam florentiſſimam Civitatem & Terram Imperii. Et quum die quadam celebra-
E retur ſolemne feſtum in Florentia, ſicut feſtum Baptiſtae, quo nullum fit celebrius, ibi Imperator cum quibuſdam Nobilibus de Terra ivit ad feſtum. Et dum ſtaret in via publica ad videndum puellas, quae ſunt ibi pulcherrimae & plurimae, ecce inter alias tranſibat una virgo elegantiſſimae formae. Cujus miro decore ſtupefactus Imperator, convertens

tens ſe ad unum Militem probum antiquum ſpectatae virtutis, cujus nomen erat Dominus Bilincionus, (haec erat ejus filia unica de Ravignanis) petivit ab eo, quaenam eſſet illa tam nobilis indolis & vagae apparentiae. Reſpondit Bilincionus: *Inclyte Domine. Haec eſt filia unius, qui ſi vellet, poſſet de praeſenti facere vos oſculari eam*. Puella autem, quae incedebat, auribus arrectis, auditâ reſponſione patris, vertit ſe ad eum, & aperte ac verecunde dixit ei: *In veritate, Pater mi, parcat mihi reverentia veſtra; numquam quiſquam oſculabitur me, niſi legitimus ſponſus meus*. Imperator, audito tam nobili reſponſo, & cognito, quod iſta erat filia Domini Bilincioni, voluit quod iſtam poſſet aliquis honeſte oſculari, & mandavit patri, ut vocaret Domicellam ad ſe. Deinde vocavit ad ſe quemdam ſtrenuum Militem, qui vocatus eſt Dominus Guido Vetus, qui erat in ejus conſortio. Et tradito ſibi annulo ſuo, fecit eam deſponſari. Et dedit ſibi in dotem &. nomine dotis illum Comitatum Caſentini, qui poſtea fuit diu Comitum Guidonum. Et ex iſto Comite Guidone Vetere, & ex iſta Domina deſcenderunt omnes Comites Guidones. Qui poſtea diviſi ſunt in multa membra, & fuerunt familia famoſa & potens nimis. Qui tenuerunt magna & multa Caſtella citra & ultra Alpes, non ſolùm in Tuſcia, ſed etiam in Romandiola.

Ad Verſ. 36.

Nipote fu de la buona Gualdrada.

Ad quod bene intelligendum, nota, quod Comes Guido Vetus habuit ex dicta Domina multos filios. Quorum unus vocatus eſt Guillielmus. Ex quo natus eſt Guido Novellus, qui tenuit partem Gibellinam, & fuit multum armiger, & multa fecit pro Parte Gibellina. De quo ſaepe fit mentio in hoc Opere. Alius vocatus eſt Rogerius, ex quo natus eſt iſte Guido Guerra. Ex quo patet, quod uterque Guido, ſcilicet Novellus & Guerra, eſt nepos dictae Dominae. Nota etiam, quod iſta egregia juvenis vocata eſt primo nomine *Inghirdruda*. Auctor tamen utitur vocabulo communi & corrupto, quo utuntur mulieres & vulgares, qui dicunt *Gualdrada;* ſicut ego vidi in quodam amico meo, qui volens vocare *Lucretiam* filiam ſuam, corrupte vocavit ipſam *Alegrinam*. Deinde deſcribit Auctor dictum Comitem a nomine proprio, & ab agnomine proprio dicens: Et iſte

Guido Guerra ebbe nome - - - -

Et bene ſibi convenit utrumque, quia fuit magnanimus Dux multorum, & bene guidavit, & fuit magnus guerriger, & vir bellicoſus multum. Ad cujus rei intelligentiam volo te ſcire, quod hic Comes Guido Guerra, tempore, quo Carolus I. vocatus ab Eccleſia venit in Italiam contra Manfredum, ivit fere cum CCCC. equitibus Florentinis exulibus obviam Guidoni de Monforte, qui ducebat exercitum Caroli per terram uſque Mantuam. Deinde tranſierunt per Bononiam, Romandiolam, Marchiam, & Ducatum. Et non potuerunt tranſire per Tuſciam, quia tota erat ſub Parte Gibellina, & dominio Manfredi. Unde multum tempus expenderunt in via. Tamdem appulerunt Romam, ubi erat Carolus. Poſtea Guido cum ſuis fuit in expugnatione Sancti Germani. Deinde fuit in bello, quod habuit Carolus contra Manfredum apud Beneventum. Quibus viſis Manfredus petivit: *Ubi ſunt Gibellini, pro quibus* tan-

tantum expendi & laboravi? Et ſubdidit: *Verè gens illa non poteſt hodie perdere.* Haec dixit, quia ſi Carolus vincebat, erant victores; & ſi Manfredus vincebat, fuiſſet eis amicus. Et verum dixit, quia Manfredo victo, Comes Guido Guerra cum favore & gente Caroli rediit Florentiam, & inde expulit Gibellinos. Ideo bene deſcribit eum a prudentia & probitate, dicens:

- - - - - & in ſua vita

Fece col ſenno aſſai e con la ſpada.

Et eſt magna laus Guidonis, quia communiter fortes bellatores non inveniuntur prudentes, & e contrario. Iſte autem erat audax in proelio, & prudens in periculo, ſicut recte dicit Livius de Annibale.

Ad Verſ. 39,

L'altro, che appreſſo me la terra trita,

Heic Jacobus Ruſticatius ſecundum ſocium ſui tripudii pandit. Ad cujus cognitionem eſt ſciendum, quod iſte Teghiajus fuit Miles Nobilis Florentinus de Adimaris, homo ſani conſilii in re publica. Cui ſi ſui Cives credidiſſent, non recepiſſent illam ſtragem magnam ad Montem Apertum, de qua ſcriptum eſt ſupra Cant. X. Nam quum Florentini tractarent in publico Conſilio de eundo contra Senenſes ad fulciendum Montem Alcinum, iſte primus conſuluit, quod nullo modo deberent ire, quia ibi erat latens proditio, & quod Senenſes non poterant diu ſuſtinere expenſas gentis Theutonicae, quam habebant a Rege Manfredo. Et multa ſimilia dixit pro communi utilitate. Guido Guerra, qui eodem tempore floruit, idem dixit. Et alius Miles, nomine Dechus de Gherardinis pertinaciſſime contradixit ſimiliter. Cui poſt longam contentionem finaliter fuit impoſitum ſilentium ſub

A poena capitis. Iverunt ergo Florentini contra conſilia tot Sapientum, & fuerunt infeliciter debellati, ſicut alibi dictum eſt, & dicetur. Dicit ergo Auctor: *L'altro, che appreſſo me &c.* cujus virtus & probitas notatur appoſite heic,

E' Tegghiaio Aldobrandi; - - - -

Nomen adventitium ejus fuit, non B nomen cognationis; quia, ut jam dixi, fuit de Adimaris, familiâ magnâ valde. Et dicit

- - - - - - la cui voce,

Ideſt fama

Nel Mondo ſu dovria eſſer gradita;

Quia homines deberent gratum audire de eo.

Ad Verſ. 42.

C *Et io che poſto - - - - - -*

Heic iſte ſpiritus ultimo deſcribit ſe ipſum, & tangit cauſam ſuae damnationis. Iſte fuit Miles Florentinus, vocatus Dominus Jacobus Ruſticatius, vir Popularis, ſed tamen valde politicus & moralis, licèt cognominetur Ruſticatius; homo valde dives & prudens, placidus, & libe- D ralis. Qui poterat videri ſatis felix inter Cives ſuos, niſi habuiſſet uxorem pravam. Habuit enim mulierem ferocem, cum qua vivere non poterat. Ideo dedit ſe turpitudini. Unde narratur de eo, quod quum ſemel introduxiſſet puerum in cameram ſuam, iſta mulier furibunda cucurrit ad feneſtram palatii, & coepit cla- E mare alta voce: *Ad ignem, ad ignem.* Tunc concurrentibus vicinis, iſte Jacobus egreſſus cameram, coepit minari uxori mortem. At illa rediens ad feneſtram, clamare coepit: *Non veniatis, quia ignis extinctus eſt.* Et ſic nota: cum quanta ſolertia & prudentia viri debeant ducere uxores. Vide, ad quid devenerit iſte valens Miles. Verè acerbior poena Inferni eſt

ſua-

ſuavis reſpectu malae uxoris, per diem non habens bonum, per noctem pejus. Dicit ergo iſte de ſe:

Et io, che poſto ſon con loro in croce,
Ideſt in eodem cruciatu & poena ſicut ſum ſimiliter cum eis in eodem tripudio,

Jacopo Ruſticucci fui - - - - -
Et ecce cauſam

- - - - - - - - - - - e certo
La fiera moglie più ch' altro mi noce.
Maledicatur iſta excuſatio. Fecit enim iſte more Orphei, qui, ut dictum eſt, perdita uxore ſua, coepit in totum ſpernere foemininum genus: propter quod mulieres totum illum crudeliter lacerarunt. Ita verè contingeret talibus, quia pauciores reperiuntur.

Ad Verſ. 53.

Tanto che tardi, tutta ſi diſpoglia;
Et heic adverte, quod heic aliqui dicunt imprudenter, quod Auctor heic innuit tacite, quod fuit foedatus iſto morbo, in eo quod oſtendit ſe compati illis. Sed iſtud eſt omnino falſum & abſurdum nimis dicere. Quia Auctor oſtendit toties, ſe compati multis, ſicut uni deſperato, gratiâ caritatis patriae, immo & extraneo. Unde finxit ſe non poſſe loqui Petro de Vineis prae nimia pietate, tum ratione virtutis, tum ratione innocentiae. Et ita ſaepe videbis in multis aliis locis. Praeterea Auctor fuit ſumme amoroſus, & nimis amator mulierum, ſicut oſtenſum eſt ſupra, ubi tractatum fuit de luxurioſis incontinentiae. Ideo dico, quod Auctor compatitur infelicitati iſtorum, quaſi dicat: Quum iſti fuerint homines tantae virtutis & probitatis, ad quam infamem culpam devenerunt! Ergo bene dicit: Ego concepi magnum dolorem.

A *Ad Verſ.* 70.

Che Guglielmo Borſiere, il qual ſi dole &c.
Ad vituperandam avaritiam debes ſcire, quod Guillielmus Borſerius fuit quidam Civis Florentinus, faciens Burſas, vir ſecundum facultatem ſuam placibilis & liberalis; qui tractu temporis odio habens Officium Burſarum, B quibus clauditur pecunia, factus eſt homo Curialis, & coepit viſitare Curias Dominorum & domos Nobilium. Accidit autem, quod ſemel applicuit ad Civitatem Januae, ubi moram traxit pluribus diebus, retentus & honorifice tractatus a quibuſdam Nobilibus. Erat in diebus illis in Janua quidam Dominus C Hernius de Grimaldis, qui in poſſeſſione divitiarum non ſolùm excedebat Januenſes, qui ſunt ditiſſimi, ſed etiam omnes Italicos. Et ſicut ſuperabat omnes in opulentia, ita cupiditate & miſeriâ alios excedebat, ita quod non ſolùm non honorabat alios, ſed pro ſe vivebat parciſſime, quum tamen Januenſes com- D muniter vivant parce. Immo, quod turpius erat, induebatur viliter, quum tamen Januenſes generaliter induantur ſplendide. Iſte ergo Hernius, auditâ famâ Guillielmi, miſit pro eo, & introduxit eum in Salam cujuſdam pulcrae domus, quam fecerat noviter fieri. Et quia adhuc remanſerat in eo aliqua ſcintilla nobilitatis, dixit Guil- E lielmo: *Domine Guillielme. Vos, qui multa vidiſtis, ſciretis me docere aliquam rem peregrinam numquam amplius viſam, quam poſſem facere pingi in iſta mea Sala?* Guillielmus audiens, ſuum inconveniens loqui, reſpondit: *Domine non crederem poſſe vos docere, niſi eſſent forte ſternuta, vel ſimilia his. Sed ſi placet, docebo vos unam, quam credo vos non vidiſſe umquam.* Hernius factus

avidus, ſubito dixit: *Deh rogo vos, dicite mihi;* non expectans ipſum reſponſurum, ut fecit: Cui Guillielmus: *Facite pingi Dominam Liberalitatem.* Hernius tunc audito ſcommate mordaciſſimo transfixus fuit tam forti telo verecundiae, quod quaſi mutavit malignum morem avaritiae in laudem largitatis. Et dixit facie inflammatâ rubore: *Ego faciam pingi talem, quod nec vos, nec alius poterit rationabiliter dicere, quod numquam viderim, vel noverim ipſam.* Et ab illa die in antea tantae fuit virtutis & efficaciae verbum Guillielmi, quod poſtea fuit liberalior & gratior omnibus. Non tamen credas, quod factus ſit prodigus, ſicut poſtea fuit Dominus Carolus Grimaldi de domo ſua, qui factus Arcipyrata valentiſſimus, apud mirabile Caſtellum Monaci infeſtabat omnes navigantes per mare Leonis, formidatus etiam a magnis Principibus, nedum privatis Mercatoribus. Ad propoſitum ergo vide, quanta arte utitur heic Auctor, qui fingit, quod Jacobus Ruſticatius allegat Guillielmum Borſerium, qui dolet de Curialitate perdita in patria ſua, quia ipſe erat optimus Judex in tali cauſa, & bene noverat Curialitatem & Curiales ſuae patriae, & fuit ſatis infeſtus hoſtis Avaritiae, ita quod in aliena Terra, ubi plurimum poteſt Avaritia, mirabiliter expulit eam de pectore hominis, in quo videbatur penitus indurata.

Ad Verſ. 94.

Come quel Fiume, che ha proprio camino

Prima da Monte Veſo - - - - -

Ad declarationem iſtius eſt advertendum, quod inter Galliam & Italiam, ſupra Montemferratum & Januenſem ditionem, eſt Mons, qui dicitur Vexulus, principium Montis Apennini. Ex quo Monte Vexulo naſcitur nobilis fluvius Padus, qui colligit omnes aquas Lombardiae, cadentes a ſiniſtra Apennini. Modò omnes tales aquae non derivant per ſe ad mare, & immediate, quia omnia flumina Pedemontium & Lombardiae primo decurrunt ad Padum. Deinde Padus portat omnia in mare. Primus autem fluvius, qui intrat ſine Pado in mare, eſt quidam fluvius, qui vocatur Aries ſive Montonus, qui labitur juxta moenia Forlivii in Romandiola, & apud Ravennam intrat mare, & vocatur *Aqua Queta* in montibus. Sed poſteaquam incipit deſcendere ex Alpibus ad planum, vocatur Aries. Modò ad propoſitum. Vult dicere Auctor, quod ſicut fluvius Montonus, qui naſcitur in Alpe, labitur per loca montuoſa inter ſaxa, deinde deſcendit cum magno murmure ad plana loca, & mutat nomen, quia mutat locum; Ita iſte Fluvius Phlegeton, qui naſcitur a montanea Ida, labitur primo per multa loca &c.

Ad Cant. XVII. Verſ. 58.

E com' io riguardando tra lor vegno,

Nunc Auctor deſcribit aliquos Foeneratores in ſpeciali, & praecipue Florentinos ſuos, quorum ibi erat ſatis bonus numerus. Primo ergo deſcribit quemdam Militem Florentinum, qui factus eſt ditiſſimus ex uſura, quem deſcribit ab armatura ſuae gentis. Iſte enim erat de Gianfigliaciis de Florentia, qui habent pro eorum inſignio Leonem Azurrum in campo citrino. Dicit ergo:

- - - - - - - - e vidi azurro,

Scilicet colorem,

Che di Leon avea faccia e contegno:

Ideſt apparentiam & continentiam, ſcilicet totum corpus *d' un Leone in una*

una borſa gialla, ideſt in campo citrino, quia iſta talis armatura erat depicta in burſa. Deinde deſcribit alium Civem ſuum dicens:

Poi procedendo di mio ſguardo il curro, ideſt curſus mei intellectus, quia intellectus volvitur ſicut currus.

Et un, che d' una ſcrofa azurra e groſſa.

A Heic Auctor deſcribit alium magnum Foeneratorem, quem ſimiliter deſcribit ab armatura ſuae gentis. Et iſte fuit quidam Miles Paduanus, qui vocatus eſt Dominus Raynaldus de Scrovignis, vir ditiſſimus in immenſum. Scrovigni autem portant porcam azurram in campo albo, & inde denominati ſunt, ſicut quidam Nobilis Romanus cognominatus eſt Scroſſa, ut refert Macrobius Lib. primo Saturnalium.

Segnat' avea lo ſu' ſacchetto bianco plenum pecuniâ multâ *d' una ſcroſſa*, ideſt porca azurra & groſſa:

Mi diſſe; che fai tu in queſta foſſa? Scilicet arenâ, quaſi dicat. *Quomodo vivis & ſine poena veniſti huc, & ad quid?* Et quia Auctor poterat reſpondere: *Ego conſidero aliquos magnos Foeneratores;* ideo licentiat eum, & nominat ei duos alios maximos Foeneratores, unum Paduanum, alterum Florentinum. Dicit ergo:

Or te ne va - - - - - -

Quaſi dicat: *Frater mi, poſſes ſtare nimis heic. Magni Foeneratores ſunt infiniti jam heic, ſed dicam de duobus magnis magiſtris uſurae:* Dicit ergo:

- - - - - - *e perchè ſe' viv' anco*

Quaſi dicat: *Et quia tu es rediturus ad mundum, & narraturus iſta;*

Sappi, che 'l mio vicin Vitaliano

Scilicet, *Civis meus Paduanus*

Sederà quì, - - - - - - - -

Scilicet, *in iſta poena mecum, & me ſociabit*

- - - - - *dal mio ſiniſtro fianco.*

Iſte Vitalianus fuit Nobilis Miles de illis del Dente, qui vivebat adhuc. Ideo vaticinatur eum venturum ad conſortium Foeneratorum, quia erat maximus artifex hujus artis foeneratoriae; Et dicit:

Con queſti Fiorentin ſon Padovano,

B Quaſi dicat: *Habeo praeſcriptos Florentinos in ſocietate mea. Ideo expecto unum Paduanum de meis*. Et ultimo iſte de Scrovignis nominat alium Foeneratorem ſummum & ſupremum omnium. Iſte autem fuit quidam Miles Florentinus, qui vocatus eſt Dominus Johannes Baiamonte, qui exceſſit omnes ſui temporis in actu uſurae. Ideo bene fingit, quod omnes

C Uſurarii ibi damnati ſaepe vocant ipſum tamquam Principem magnum iſtius Sectae; cui meritò dat palmam & triumphum pugnae pecuniariae, quam iſte ſemper fecit cum pugnis plenis & clauſis. Dicit ergo iſte Miles: *Iſti Uſurarii*

Speſſe fiate m' intronan l' orecchi,

D Scilicet, *turbant auditum meum clamore alto & terribili in modum tonitrui:*

Gridando: vegna il Cavalier ſovrano;

Et ſic vide, quod Dominus Johannes Baiamonte vivebat, ſicut & Dominus Vitalianus del Dente. Quorum utrumque Auctor ponit pro damnato, quia veriſimile videbatur, quod iſti deberent venire ad augendum &

E ſupplendum numerum iſtorum defunctorum, quorum veſtigia ſequebantur in vita, immo excellebant omnes in foenore. Ideo bene vocant iſtum tanto ſtudio, ut tegat infamiam eorum, vel quia *ſolatium eſt miſeris, ſocios habere poenarum*. Immo pravi reputant ſibi ad magnam gloriam, quando habent in genere ſuo unum excellentiſſimum in malitia, & ipſum quaerunt, & diligunt & honorant, & delectan-

lectantur eſſe in ſocietate ſua. Et deſcribit iſtum Johannem, ſicut & alios, ab armatura ſua, quae erat campus aureus, cum tribus hircis currentibus; unde dicit:

Che recherà la taſca co' i tre becchi.

Et ſic nota, quod Auctor deſcribit unumquemque ab eo quod poteſt, vel a nobilitate, vel a dignitate, vel ab immenſitate divitiarum. Non a Virtute, quae non erat in eis. Iſti ergo magni Milites certaverant pro bono publico faciendo teneri magnos Bancos in magnis Civitatibus ad ſubveniendum generaliter indigentiis omnium: Deſcribit etiam generaliter omnes ab Inſignio ſuo. Et hoc facit, ut oſtendat, quod ipſi profitentur ſponte, & publice, & verecunde ſuum infame officium, manifeſte tenendo Bancum, & extendendo vela in ſignum Artis. Immo faciunt publice praeconizari, quid facere intendunt, licèt hodie plures ſunt Uſurarii occulti, quam manifeſti. Quia uſura tranſivit diebus noſtris ad Campſores, Mercatores, & Artifices; immo, quod eſt pudibundum dicere, ad Praelatos, Sacerdotes, & Fratres.

Ad Cant. XVIII. Verſ. 28.

Come i Roman per l' eſercito molto &c.

Eſt breviter ſciendum, quod in MCCC. in quo Anno Auctor incepit iſtud nobile Opus, Papa Bonifacius VIII. tunc ſedens in Sede Petri, dedit generalem Indulgentiam peccatorum in Urbe, ad quam (ſicut vidimus in MCCCL.) cucurrit maxima multitudo ex omnibus regionibus & nationibus obedientibus Eccleſiae Romanae. Unde propter nimiam preſſuram gentium in tranſitu Pontis ſupra Tiberim, ne aliqui a lateribus caderent in aquam & ſuffocarentur, inventus eſt utilis modus, ſcilicet ut peregrini euntes per Pontem, facerent de Ponte duas partes per longum, ita ut qui ibant ad Eccleſiam Sancti Petri per unam medietatem Pontis, reſpiciebant versùs Caſtellum Sancti Angeli, & illi, qui redibant ab Indulgentia, ibant per aliam medietatem reſpicientes versùs Montem. Et ecce modum tranſeundi Romipetarum;

Che da l' un lato tutti hanno la fronte
Verſo 'l Caſtello;

Scilicet, Sancti Angeli. Ad quod notandum eſt, quod iſtud Caſtellum, de quo fit heic mentio, fuit olim Sepultura Adriani Imperatoris. Nam illi Principes antiqui aliquando ſepeliebantur in altum, ſicut patet in Columna lapidis Numidici, in qua ſunt cineres Julii Caeſaris; aliquando ſepeliebantur in baſſo, ſicut Auguſtus, qui eſt ſub alta Turri. Ita ad propoſitum. Iſta alta & mirabilis Sepultura facta fuit ſuper muro Civitatis Adriano valentiſſimo Imperatori. Et iſtud mirabile opus vocatum eſt *Sepulcrum Adriani* per multa ſecula. Poſtea tempore Gregorii I. dicitur apparuiſſe in ſummitate ejus unus Angelus cum enſe in manu. Ideo denominatum eſt ab iſto eventu *Caſtrum Sancti Angeli*. Proh dolor! Iſtud ſumtuoſum opus deſtructum & proſtratum eſt de Anno praeſenti MCCCLXXXIX. per Populum Romanum, quia fuerat aliquando detentum per fautores Roberti Cardinalis Gebennenſis. Qui facto ſchiſmate peſſimo factus eſt Antipapa contra Urbanum Sextum. Dicit ergo:

------- *e vanno a Santo Pietro,*

Scilicet, pro Indulgentia;

Da l' altra ſponda vanno verſo 'l
Monte.

Scilicet, ex alia extremitate vel medietate pontis. Hunc actum notaverat Auctor Anno praedicto Jubilaei, quum iviſſet ad Indulgentiam.

Ad

Ad Verſ. 40.

Mentre io andava, gli occhi miei in uno
Furo ſcontrati; - - - - - -

Auctor deſcribit unum modernum infamatum ſingulari lenocinio circa tempora Auctoris. Ad cujus cognitionem eſt ſciendum, quod iſte fuit quidam Miles Bononienſis de Caccianimicis de Bononia, vir quidem nobilis, liberalis, & placibilis. Qui tempore ſuo fuit valde potens in Bononia favore Marchionis Eſtenſis, qui fuit Azo III. qui geſſit magnum bellum cum Bononienſibus, de quo dicetur Purgatorii Cant. V. Et tamdem procuravit ſibi facere magnam partem in Bononia. Quae vocata eſt ob hoc *Pars Marchiana*. Iſte ergo Miles, nomine Veneticus, habuit unam ſororem pulcherrimam, quam conduxit ad ſerviendum Marchioni Azoni de ſua pulcra perſona, ut fortius promereretur gratiam ejus. Ideo Auctor bene ſolvit ſibi de tali ſervitio.

Ad Verſ. 51.

Ma che ti mena a sì pungenti Salſe?

Ad intelligentiam hujus literae, ut videas, quot ſunt occulta & incognita in iſto Libro, volo te ſcire, quod *Salſae* eſt quidam locus bene concavus & declivus extra Civitatem, & prope Sanctam Mariam in Monte, in quem ſolebant projici corpora deſperatorum, foeneratorum, & aliorum infamatorum. Unde aliquando audivi pueros Bononiae dicentes unum alteri ad improperium: *Tuus pater fuit projectus ad Salſas*. Ad propoſitum ergo Auctor vult dicere: Qui ducit te ad Vallem tam infamem, ſicut eſt Vallis Salſarum apud Patriam tuam? Non ergo capias heic *Salſas* pro ſapore, ſicut communiter omnes exponunt, quia metaphora eſſet alia a propoſito, ut per ſe patet.

A *Ad Verſ.* 55.

Io fui colui, che la Ghiſola bella, ſcilicet ſororem meam, nomine Ghiſolam, quae vocabatur pulcra per excellentiam. Quales multas vidi Dominas Bononiae de domo illa excedentes ceteras in pulcritudine.

Conduſſi a far la voglia del Marcheſe:

B Scilicet Azonis III. Marchionis Eſtenſis. Et vide, quod dicit ſimpliciter *del Marcheſe*. Quia per excellentiam, quando dicitur *Marchio*, & non exprimitur nomen, debet intelligi de *Marchione Eſtenſi*, ratione generoſitatis & Principatus antiqui. Et iſte Azo fuit ſumme magnificus, & pulcherrimus corpore. Ideo bene de-

C buit convenire cum pulcherrima ad extinguendum flammam ardentis amoris ſui. Et dicit Veneticus:

Come che ſuoni la ſconcia novella.

Quomodocumque hiſtoria iſta non pulcra narretur; hoc pro tanto dicit, quod diverſa erat fama hujus facti in vulgo. Aliqui enim mitius loquentes dicebant, quod iſta pulcra

D fuit ſeducta & ſubtracta fraude praeter conſcientiam fratris ſui. Alii vero dicebant, quod dictus Marchio incognitus mutato habitu ivit Bononiam, & intrans domum iſtius ſui amici, manifeſtavit ſe & cauſam ſui adventus. Et Veneticus quamvis eſſet de Caccianimicis, neſcivit iſtum familiarem inimicum dejicere. Vult

E ergo Veneticus dicere uno verbo: Quidquid dicatur, ego pro rei veritate fui conſcius hujus rei & culpabilis.

E non pur' io - - - - -

Nunc iſte Veneticus venit ad aliquam excuſationem ſui. Quia culpa & infamia videtur minor, quando eſt conſueta & communis, etiam in enormibus & in omnibus criminibus,

bus, nedum in levi, quale eſt lenocinium.

E non pur' io quì piango Bologneſe: Ideſt, punior in iſta prima bolgia ob iſtud vitium:

Anzi n' è queſto luoco - - - - - - Ideſt, iſta prima vallis major & ceteris capacior;

- - - - - - - - tanto pieno,

Che tante lingue non ſon' ora appreſe, Ideſt, nunc aptae & diſpoſitae;

A *A dicer Sipa tra Savena e 'l Reno*, Quaſi dicat, quia plures Bononienſes ſunt heic puniti tali vitio, quàm omnes Bononienſes, qui nunc vivunt Bononiae. Et heic nota, quod aliqui volentes colorare factum, dicunt, quod debet intelligi, quod non ſunt plures Bononienſes, dicentes actualiter iſtud vulgare *Sipa*. Et tunc eſſet ſenſus, quod eſſent valde pauci lenones Bononiae, quia pauci ſunt, qui dicant nunc in uno inſtanti iſtud vocabulum *Sipa*. Sed iſta non eſt intentio Auctoris; immo iſtud participium *appreſe* dicit heic aptitudinem, & non aptum, ita quod Auctor vult dicere, quod tot linguae non ſunt accenſae, ideſt aptae natae ad dicendum *Sipa*. Et ita de omnibus intelligit. Quia linguae infantium naturaliter & potentialiter ſunt diſpoſitae ad dicendum hoc, licèt modo actualiter non dicant. Et tamen non videatur tibi dicere rem magnam, quando dicit, quod plures ſunt Bononienſes mortui puniti heic hoc vitio, quam ſint vivi in Bononia: Quia non credo, quod ſit aliqua Terra tam parva in mundo, de qua non ſint plures lenones in Inferno, quam ſint uno tempore viventes in Bononia, & loquentes vulgare Bononiae. Et iſta Civitas eſt hodie ſatis purgata hoc vitio. Et tamen Auctor facit citius mentionem de una Terra ſtudioſa & famoſa, quàm de alia. Certe multae ſunt Terrae & magnae, in quibus magis viget iſtud vitium in Italia, ut nihil de Pariſius in Gallia dicam. Nota etiam, quod Auctor deſcribit gentem Bononiae ab idiomate & a fluminibus. Bononienſes enim utuntur

B iſto vocabulo *Sipa*, ubi ceteri Lombardi dicunt *Sia*. Bononia etiam habet ab una parte, ſcilicet Occidentis versùs Lombardiam, flumen, quod dicitur Renus, ſed non intelligit de Rheno maximo flumine, quod olim dividebat Germaniam a Gallia. Et iſte Renus Bononienſium habet aquam bonam non ſolum potabilem, ſed ad Molendina, pulcherrime utilem ad molendum frumentum, ad

C faciendum ſiricum, & ad alia multa neceſſaria ad ſuſtentationem & ornatum humanae vitae. Habet & alium fluvium, qui dicitur Savena ex alio latere Orientis versùs Romandiolam. Habet & alium parvum Torrentem, qui dicitur Apoſa, qui interſecat ipſam. Habet & montem

D fertilem & amoenum a parte Meridiei, qui eſt quaſi clypeus contra ventum Auſtrum, quem Auctor tetigit faciendo mentionem de loco Salſarum, qui eſt unum praecipitium in monte. Ex his breviſſime habes nobilem ſitum hujus amoeniſſimae Civitatis, cujus fertilitatem & bonitatem in omnibus rebus non deſcribo, tum quod viderer recedere a propoſito, tum quia notorium eſt omni nationi in toto Occidente, quod & ipſum nomen teſtatur. Dicitur enim Bononia, quaſi bona per omnia. Ideo bene eſt omnibus linguis laudanda Bononia pinguis. Et confirmat Veneticus dictum ſuum; unde dicit:

Recati a mente il noſtro avaro ſeno, ideſt

ideſt avaritiam, & cupiditatem. Et heic nota, quod Auctor capit heic avaritiam large. Nam Bononienſes naturaliter & communiter non ſunt avari in retinendo, ſed tamen in capiendo. Illi enim, qui ſunt vitioſi, ibi prodigaliter expendunt ultra vires ſuae facultatis vel lucri. Ideo faciunt turpia lucra, aliquando cum ludis, aliquando cum furtis, aliquando cum lenociniis, exponendo filias, ſorores, & uxores libidini, ut ſatisfaciant gulae & voluptatibus ſuis. Ideo dicit:

E ſe di ciò vuoi fede o teſtimonio,

Quaſi dicat: Non oportet, quod quaeras aliam probationem, quia experientia fecit tibi fidem & teſtimonium de hoc. Et Veneticus dicit hoc, pro tanto, quia Dantes fuerat Bononiae in Studio ad tempus, & iſta omnia viderat, & notaverat. Et forte emerat ibi aliquid de tali merce ab aliquo Bononienſi, ſicut ſaepe Scholares faciunt. Vult ergo dicere Veneticus: Tu debes bene ſcire iſta tamquam expertus.

----- *Qui non ſon femine da conio.*

Et heic ex omnibus dictis potes colligere, quod Auctor noſter non notat Bononienſes, niſi in infamia minorum criminum, & levioris culpae: quia pro rei veritate Bononienſes non noverunt fraudes ſerpentinas, nec violentias crudeles, quibus Auctor infamat multas Nationes. Et verè Bononienſes ſunt homines curiales, dulcis ſanguinis, & ſuavis naturae. Qui ſuper ceteros Italicos familiarius tractant forenſes, & benignius fovent & honorant. Utar argumento Dantis. Non quaero aliam probationem, niſi experientiam, quia fui ibi per decennium.

Ad Verſ. 115.

E mentre che là giù con l' occhio cerco;

A Heic Auctor incipit tractare in ſpeciali de quibuſdam unctis tam ſuavi unguento. Et primo nominat unum virum modernum. Iſte fuit quidam Alexius Miles dignitate, nobilis genere, natione Lucanus, naturâ blandiſſimus. Fuit enim de Interminellis de Luca; de qua ſtirpe ex linea materna fuit ille ſtrenuus Caſtruccius Ty-
B rannus cordatus & multum formidatus in tota Tuſcia, qui fuit magnus malleus Florentinorum, Dominus Piſarum, Lucae, & Piſtorii. De quo Auctor noſter non facit mentionem in Opere ſuo, quia claruit paulo poſt mortem ejus. Iſte ergo Alexius ex prava conſuetudine tantum delectabatur adulatione, quod nullum
C ſermonem ſciebat facere, quem non condiret oleo adulationis. Omnes ungebat, omnes lingebat, etiam viliſſimos & mercenarios famulos. Et ut cito dicam, totus colabat, totus foetebat adulatione. Ideo Auctor bene deſcribit eum totum unctum iſta faece, ita ut non diſcerneretur ab habitu. Erat totus foedatus a capite
D uſque ad pedes. Dicit ergo:

Vidi un col capo sì di merda lordo,

Turpem capellum habebat;

Che non parea, s' era Laico o Cherco.

Ideo non diſcernebatur, utrum eſſet Sacerdos, vel Secularis, quia ſcilicet ſciri non poterat, ſi habebat capillos, vel clericam.

Ad Cant. XIX. Verſ. 18.

E *Fatti per luoghi de' Battezzatori*:

Ideſt Sacerdotum ibidem baptizantium. Et Auctor incidenter commemorat unum caſum ſatis peregrinum, qui emerſerat antea in dicto loco. Qui caſus fuit talis. Quum in Eccleſia *Sancti Johannis Florentiae* circa Baptiſterium colluderent pueri quidam, ut eſt de more, unus eorum furioſior aliis intravit unum iſtorum forami-

num, & ita & taliter implicavit, & involvit membra ſua, quod nulla arte, nullo ingenio poterat inde retrahi. Clamantibus ergo pueris, qui illum juvare non poterant, factus eſt in parva hora magnus concurſus Populi. Et breviter nullo ſciente aut potente ſuccurrere puero periclitanti, ſupervenit Dantes, qui tunc erat de Prioribus Regentibus. Qui ſubito viſo puero, clamare coepit. *Ah quid facitis, gens ignava! Portetur una ſecuris*. Et continuo portata ſecuri, Dantes propriis manibus percuſſit lapidem, qui de marmore erat, & faciliter fregit. Ex quo puer quaſi reviviſcens a mortuis liber evaſit.

Ad Verſ. 52.

Et ei gridò: ſe' tu già coſtì ritto; &c.

Heic Auctor ponit reſponſionem illius ſpiritus, qui ſubalternaverat ipſum Auctorem, accipiens ipſum loco Bonifacii. Ad cujus peregrinae fictionis intelligentiam eſt praevidendum, quod Papa Nicolaus de Urſinis ſciebat per quamdam Prophetiam, quam viderat vivus, vel per revelationem alicujus Daemonis, quod Papa Bonifacius debebat ſtare in Papatu annis VIII. & menſibus IX. Et quia Bonifacius erat primus Simoniacus poſt eum, ideo bene Auctor ſubtiliter fingit, quod ille audiens Auctorem, credidit ipſum eſſe Bonifacium, quia ad illam bolgiam non erant ſoliti ire niſi ſolummodo Simoniaci. Et numquam poſt mortem ejus venerat alius Papa Simoniacus. Ideo expectabat eum. Nec poterat imaginari, quod iſte requirens eum, eſſet alius niſi Bonifacius. Et tamen ſumme mirabatur de ejus adventu intempeſtivo, quia expectabat eum poſt aliquot annos. Nunc ad literam. Di- A cit Auctor: *Et ei:* ſcilicet Nicolaus Papa, *gridò*, totus ſtupefactus, petens cum admiratione

Se' tu già coſtì ritto, Bonifatio?

Quaſi dicat: Es tu jam tam cito heic praeſens? Et repetit bis, ſicut faciunt admirantes. Et tangit cauſam juſtae admirationis dicens:

Di parecchi anni mi mentì lo Scritto.

B Ideſt ſcriptura Prophetiae, quam vidi, mentita fuit, & dixit mihi falſum, ſi verum eſt, quod tu ſis Bonifacius. Et bene dixit, quia Bonifacius mortuus eſt in MCCCIII. Et Auctor habuit hanc viſionem in MCCC. Ergo Bonifacius erat viviturus adhuc duobus annis & menſibus novem. Ideo bene dicit *di parecchi* C *anni*. Et ſic nota, quod Bonifacius vivebat adhuc. Et Auctor cognoſcens ipſum Simoniacum, vult oſtendere illum vivum ad Infernum. Ideo bene fingit alium Simoniacum damnatum, qui expectabat eum, praedicere ſibi hoc. Immo Auctor, quando iſta ſcripſit, viderat pravam vitam Bonifacii, & ejus mortem rabidam. D Ideo bene judicavit eum damnatum. Sed videtur prophetare de eo, quia habet reſpectum ad tempus facti. Nota etiam quod Bonifacius non fuit primus Papa immediate poſt Nicolaum, ſed fuit primus Simoniacus. Nam duo fuerunt intermedii Pontifices, ſcilicet Papa Martinus de Turſo bonae conſcientiae, licèt malae E gulae; & Coeleſtinus, vir Sanctae Vitae, de quo dictum eſt III. Cantu hujus Inferni, & dicetur ſtatim heic.

Se' tu sì toſto - - - - - -

Heic dictus Nicolaus improperat Bonifacio duo mala. Primo quia Sponſam Chriſti fraudulenter aſſumſit de manu ſimplicis Paſtoris. Secundo quia etiam eam more meretricio tractavit,

vit, ſimoniace vendendo eam, & ty-
rannice tractando. Ad quorum ple-
nam evidentiam eſt ſciendum, quod
Anno Domini MCCXCIV. quum Car-
dinales eſſent in Civitate Peruſii, &
multum arctati a Peruſinis, quia e-
tiam fuerant ſine Paſtore plus duo-
bus annis, non valentes concordare
in aliquo, qui eſſet de Collegio,
finaliter elegerunt quemdam Sanctum
Virum, qui vocatus eſt Frater Pè-
trus de Morono. Hic erat de Apru-
tio. Qui agens poenitentiam, ordi-
natis pluribus Monaſteriis ſui Ordi-
nis, ivit ad Montem Muronis, qui
montanea eſt ſupra Sulmonem. Iſte
vocatus Papa Coeleſtinus V. creavit
duodecim Cardinales de menſe Sep-
tembri, pro magna parte ultramon-
tanos, ad petitionem Caroli II. Quo
facto ivit cum tota Curia Neapo-
lim. Erat autem vir ſimplex, illite-
ratus, inhabilis officio. Ideo quaere-
bat viam, qua poſſet renuntiare Pa-
patui. Inter Cardinales erat quidam
Dominus Benedictus de Anagnia Ci-
vitate de provincia Campaniae, vir
per oppoſitum aſtutiſſimus ad quae-
que magna negotia & imperia mun-
di. Qui etiam affectabat ſummam
dignitatem. Iſte ſagaciter exploratâ
voluntate Caroli & Cardinalium,
qui obtabant omnes mutare Paſto-
rem, perſuaſit Coeleſtino, ut faceret
unam Decretalem, quod quilibet Pa-
pa poſſet renuntiare Papatui, exem-
plo Clementis I. Quo facto, dictus
Coeleſtinus in Feſto Beatae Luciae
in praeſentia Cardinalium ſe ſpolia-
vit dignitate Pontificali, & renun-
tiato Papatu, redivit ad poeniten-
tiam cum magna alacritate, poſtquam
ſederat menſibus V. diebus VIII. Sed
poſtea Bonifacius fecit eum capi in
Monte Sancti Angeli in Apulia in
loco, ubi ſe reduxerat, & private

A poſuit eum in Arce Sulmonis in
Campania, ne ille vivens poſſet prae-
judicare ſuae electioni. Nam multi
Chriſtiani reputabant Coeleſtinum ve-
rum & rectum Papam, non obſtante
renuntiatione, dicentes, quod tali
dignitati non potuerat renuntiare; &
quod licèt Clemens renuntiaverit,
tamen fideles tenebant eum pro Pa-
B tre, & poſtea oportuit, quod eſſet
Papa poſt mortem electi. Coeleſti-
nus ergo in dicto loco parum vixit;
& die, quo mortuus eſt, fuit ſepul-
tus in una parvula Eccleſia Sulmo-
nae, quae erat de ordine ſuo, &
paupercule fuit poſitus ſub terra ul-
tra decem brachia, ne ejus corpus
inveniretur. Igitur eodem Anno Bo-
C nifacius tantum operatus eſt cum Car-
dinalibus, & Carolo II. qui habe-
bat pro ſe XII. Cardinales factos
per Coeleſtinum, quod creatus eſt
in Papam. Nam vadens ad Carolum,
dixit: *Bone Rex. Tuus Papa Coeleſti-
nus voluit ſervire tibi in bello Sici-
liae, ſed neſcivit. Sed ſi tu das ope-
ram, quod tui amici Cardinales eli-*
D *gant me in Papam, ego volam ſervire
tibi, promittens ſacramento appoſito to-
tum poſſe Eccleſiae*. Tunc Carolus pro-
miſit & ordinavit, quod duodecim
Cardinales amici ſui darent ſibi vo-
ces. Et iſto modo Benedictus fuit e-
lectus Papa in Civitate Neapoli, &
vocatus Bonifacius VIII. in Vigilia
Nativitatis Chriſti. Qui ſtatim ele-
E ctione facta, receſſit cum Cardinali-
bus de Neapoli, & venit Romam,
& multum laboravit pro Carolo pro
acquirenda Sicilia. Hic Bonifacius
fuit nobilis genere, magnus animo,
pluſquam deceat Sacerdotem, domi-
nativus, amator honoris & ſtatus
Eccleſiae. Suâ potentiâ & prudentiâ
multum formidatus fuit; multum pe-
cunioſus, amplectens lucra ſine con-

ſcientia, allegans, quod licitum erat omnia facere pro exaltatione Eccleſiae. Magnificavit & ditavit ſumme ſuos. Nunc ad literam deſcendendum eſt. Dicit ergo Nicolaus Bonifacio:

Se' tu sì toſto di quell' aver ſazio,

Ideſt de theſauro magno,

Per lo qual non temeſti torre a 'nganno,

Quia tot fraudibus uſus fuit, ut audiſti, ut eriperet Eccleſiam de manibus Coeleſtini, qui tamen deceptus fuit, quia decipi voluit; quia bene cognoſcebat ambitionem Bonifacii, & ceſſit conſilio ejus, & hoc ipſe quaerebat & orabat. Et ètiamſi numquam decepiſſet Coeleſtinum, conſtabat, quod ipſe fraude, non rectâ viâ, pervenit ad optatum. Dicit ergo:

La bella Donna, e di poi farne ſtrazio?

Ideſt Eccleſiam, quae eſt pulcra Sponſa Chriſti, inhoneſte tractando eam, & proſtituendo tamquam meretricem. Aliqui tamen dicunt, quod poteſt intelligi de quadam Comitiſſa Margarita, quam Bonifacius tradidit cuidam Nepoti ſuo. Sed ſive hoc fecerit, ſive non, Auctor non loquitur de alia *Donna*, quàm de Eccleſia, per quam acquiſivit theſaurum magnum.

Ad Verſ. 72.

Che ſu l' avere, e quì mi miſi in borſa.

Et heic ad cognoſcendum, quis fuerit iſte Papa, de quo debuiſſem dicere prius, quam de Bonifacio, quia praeceſſit eum, eſt ſciendum, quod iſte loquitur heic de exaltatione ſuorum, quae fuit Anno Domini MCCLXXXVI. quo fuit factus Papa Nicolaus III. de Urſinis de Roma, qui vocabatur Johannes Guatanus. Hic dum fuit Clericus & Cardinalis, fuit honeſtus homo, & bonae vitae. Sed factus Papa factus eſt magnanimus calore ſuorum conſortum, & multa fecit ad magnificandum ſuam Domum. Nam fuit primus, in cujus Curia palam committeretur Simonia per ſuos attinentes. Quapropter multum ditavit eos poſſeſſionibus, pecuniis, & Caſtellis, ſuper omnes Romanos. Et in parvo tempore, quo vixit, fecit VII. Cardinales Romanos, ut plurimum ſuos attinentes. Inter alios fecit Dominum Jacobum de Columna conſanguineum ſuum, ne Columnenſes adhaererent Annibalenſibus inimicis ſuis. Et fuit reputata magna res. Quia Columnenſes fuerant privati omni beneficio Eccleſiaſtico per Alexandrum III. quia faverant Friderico I. contra Eccleſiam. Nam Columnenſes fuerant olim de Alemania. Et fecit fieri nobilia & magna Palatia juxta Sanctum Petrum. Fecit etiam ſibi donari Civitatem Bononiae & Comitatum Romandiolae a Rodulpho Rege Romanorum, quia non fecerat tranſitum in Italiam, ſicut promiſerat. Quae donatio non fuit reputata juſta. Quia Rodulphus impeditus aliis ſuis bellis & brighis non potuerat pervenire ad benedictionem Imperialem. Sed quod Clerici capiunt, raro dimittunt. Et fecit Dominum Bertoldum Nepotem ſuum Comitem Romandiolae; & Cardinalem Latinum, filium ſororis ſuae natum ex Brancaleonibus Romanis, fecit Legatum. Ex dictis ergo patet, quod Papa Nicolaus de Urſinis fuit cupidus pro exaltatione ſuorum.

Ad Verſ. 79.

Ma più è 'l tempo già, che i piè mi coſſi.

Nunc Nicolaus praedicit alium Pontificem Simoniacum ſequuturum poſt Boni-

Bonifacium. Et ad cognitionem iſtius oportet praeſcire longam Hiſtoriam, quam non poſſum magna brevitate perſtringere, ne dicam cum Horatio.

----- *Quum brevis eſſe laboro,*
Obſcurus fio. ------

Res ergo ſic ſe habet. Poſt mortem Bonifacii electus fuit Papa Benedictus XI. de Triviſio, qui fuerat Frater Praedicator, quem Papa Bonifacius fecerat Cardinalem propter virtutem & ſcientiam ſuam. Qui vixit in Papatu ſolis octo menſibus cum dimidio. Qui bonus erat, & extintus eſt veneno, ut quidam dixerunt. Mortuo Benedicto & ſepulto Peruſii, magna diſcordia fuit inter Cardinales. Erant enim diviſi in duas Sectas quaſi aequales. Et unius erat caput Dominus Matthaeus Rubeus de Urſinis cum Domino Franciſco Guatano Nepote Bonifacii. Et alterius erat princeps Dominus Neapoleo de Urſinis, & Cardinalis Nicola de Prato, qui fuerat Frater Praedicator, vir magnae ſcientiae & ſingularis prudentiae, qui volebat reponere Columnenſes in ſtatu. Quum ergo Cardinales ſtetiſſent octo menſibus incluſi in Conclavi a Peruſinis, & non poſſent convenire, Cardinalis Pratenſis ſagaciſſimus perſuaſit in ſecreto Domino Franciſco Guatano, quod eligeret in Papam Dominum Raymundum de Ghotto, Archiepiſcopum Burdigalenſem, inimicum Regis Franciae propter offenſam factam illis de Domo ſua per Carolum de Valois, fratrem ipſius Regis in bello Vaſconiae; ut ſic Cardinalis Matthaeus de Urſinis conſentiret cum parte ſua; quia Rex Franciae Philippus Pulcher erat amicus Columnenſium, cum quibus deſtruxerat Bonifacium. Quo facto, Cardinalis de

A Prato cum parte ſua, ignorante parte Urſinorum, miſit ſecretiſſime & feſtinantiſſime Curſorem a Peruſio Pariſius cum literis ad Regem Philippum rogantibus, quod ſi volebat recuperare ſuum ſtatum cum Eccleſia, & relevare Columnenſes amicos ſuos, faceret ſibi de inimico amicum Dominum Raymundum Archiepiſcopum Burdegalenſem, qui erat

B electus tamquam inimicus Regis per aliam partem. Philippus ſolicitus ſtatim miſit literam amicabilem in Vaſconiam ad dictum Archiepiſcopum, quod veniret ſibi obviam, quia ibat ad eum, loquuturus ſibi pro ſuo magno commodo & honore. Et breviter Rex infra ſex dies

C fuit perſonaliter cum Archiepiſcopo ſecrete cum paucis in una Abbatia forinſeca. Ubi auditâ Miſsâ juraverunt credentiam ſibi invicem ſuper Altari. Et Rex Philippus praemiſſis aliquibus verbis placidis ad reconciliandum ipſum Archiepiſcopum cum Domino Carolo de Valois fratre Regis, qui vocatus eſt Carolus Sine-

D Terra, de quo alibi dictum eſt, & dicetur, dixit: *Vide, Archiepiſcope: in manu mea eſt facere te Papam, ſi volo. Ideo veni ad te. Et ſi promittis mihi facere gratias, quas petam, faciam tibi iſtum honorem.* Et ad robur dicti ſui continuo oſtendit ſibi literas. Tunc Vaſco cupidus ſummae dignitatis, quaſi ſtupefactus gaudio,

E dejecit ſe ad pedes Regis, & dixit: *Domine mi, nunc cognoſco, quod diligitis me pluſquam hominem mundi. Et vultis mihi reddere bonum pro malo. Veſtrum ergo eſt praecipere. Meum autem parere.* Tunc Rex erexit eum, & oſculato ipſo per os, dixit: *Hae ſunt gratiae, quas volo. Primo, quod recommunices me perfectè Eccleſiae, & remittas facinus perpetratum in Bonifacium,*

A *cium, & recommunices me & meos ſequaces. Secundo, quod concedas mihi, & dones Decimas Regni per quinquennium, in ſubſidium expenſarum, quas feci in bello Flandriae. Tertio, quod debeas deſtruere & annullare memoriam Bonifacii. Quarto, quod reddas Cardinalatum Jacobo & Petro de Columna. Quinto, quod deſtruas Ordinem Templa-* B *riorum. Sexto, gratiam ſervo mihi ad tempus.* Tunc Archiepiſcopus juravit ſuper Corpus Chriſti omnia haec ſibi facere. Et ultra haec dedit ſibi in obſides unum fratrem ſuum, & duos nepotes. Et Rex juravit eum facere Papam. Hoc facto receſſerunt, & Rex duxit ſecum dictos obſides ſub colore amoris, ut reconciliaret eos C Carolo fratri ſuo. Et reverſus Pariſius, ſtatim reſcripſit Cardinali de Prato & amicis de parte ſua, quod ſecure eligerent Dominum Raymundum in Papam, tamquam perfectum amicum. Et ſic trigeſima quinta die reſponſione factâ, Cardinalis de Prato conſenſu omnium elegit praedictum Papam. Et utraque pars cum magno D gaudio cantavit *Te Deum laudamus*, ignorante parte Bonifacii partem commiſſam. Haec electio facta eſt in MCCCV. die V. Junii. Et vacaverat Sedes menſibus X. diebus XXVII. Nunc ergo conſidera, Lector, ſi iſte Papa fuit creatus cum majori fraude, quàm Bonifacius. Sed Cardinales Italici ſuis diſcordiis & culpis E bene fuerunt caſtigati à Vaſconibus: quia Curia translata fuit ultra montes. Nam Archiepiſcopus praefatus praeſentatâ ſibi electione apud Burdegalam, ſtatim acceptavit libenter. Et continuo citavit Cardinales, quod debeant ire Lugdunum ad ejus coronationem ſupra Rhodanum. Et fecit ſe vocari Clementem V. Et requiſivit Regem Franciae & Aragoniae, & omnes Barones Gallicos, ut adeſſent. Cardinales Italici fuerunt ex hoc multum confuſi & gravati. Et Dominus Matthaeus Rubeus, vir antiquiſſimus, Prior Cardinalium, detecta fraude, dixit Cardinali Pratenſi: *Veniſti ad optatum; ſed tarde revertetur Eccleſia in Italiam.* Et Cardinali Neapoleoni dixit: *Heu miſer! Infelix! Hodie feciſti Caput mundi de gente ſine capite.* Congregatis igitur Cardinalibus apud Lugdunum, Papa fuit coronatus die XI. Novembris, in praeſentia Regis Franciae. Quem Regem juxta promiſſum Papa recommunicavit, & reſtituit ad omnes honores & dignitates, quibus Bonifacius privaverat eum; & donavit ſibi Decimas totius Regni per quinquennium. Et ad petitionem dicti Regis fecit duodecim Cardinales Vaſcones & Francos omnes, & amicos & officiales dicti Regis. Reſtituit etiam duos Cardinales de Columna ad omnes honores & dignitates, quibus fuerant privati a Bonifacio. His geſtis receſſit cum Cardinalibus & tota Curia ad ſuam Civitatem Burdegalam, ubi omnes tam Cardinales, quàm Italici fuerunt male tractati, quia Cardinales Gallici & Vaſcones regebant totum. Et dignum & juſtum fuit, & certe hodie eſt digniſſimum, & ſanctiſſimum, quum quidam Antipapae Gebennenſi viro omnium vitioſiſſimo . . . . . . (a) Non ergo mireris, ſi Auctor noſter fecit artificioſam deſcriptionem de homine iſto, tam rapaci ſimoniaco. Et vide ſi Auctor habuit materiam faciendi mentionem, & materiam de Papis, quum tres tales viderit diebus ſuis ſimoniacos, ſcilicet Nicolaum, Bonifacium, & praedictum Cle-

Cle-

(a) *Heic nonnulla deſunt in Cod. MS.*

Clementem. Nunc hora eſt redeundi ad literam. Dicit Nicolaus de Urſinis, quod Bonifacius ſtabit modicum plantatus reſpectu ſui:

Ma più è 'l tempo che i piè mi coſſi,

Quia flamma continuo adurebat pedes ejus;

E ch' io ſon ſtato così ſotto ſopra,

Scilicet, plantatus cum capite deorſum. Et bene dicit, quia ſteterat jam circa decem annos iſto modo;

Ch' ei (ſcilicet Bonifacius) *non ſtarà piantato co' piè roſſi.*

Et bene dicit, quia Bonifacius ſtabit multum ſic.

Che dopo lui verrà di più laid' opra
Di ver Ponente un Paſtor ſenza legge;

Scilicet, Clemens praedictus, turpior operum, & pejor quam Bonifacius, qui totus diſſolutus fuit; & omnes ſui Cardinales intenderunt ad cumulandum. Et dicit:

Verrà dopo lui, ſcilicet poſt Bonifacium; *di ver Ponente,*

Ideſt de Gallia, quae eſt in Occidente,

Tal che convien che lui e me ricopra.

Quia ſcilicet infamia ejus extinguet infamiam Bonifacii, & mei.

Novo Jaſon ſarà - - - - - -

Heic Nicolaus deſcribit fraudem iſtius Paſtoris venturi, per ſimile tangens implicite quam conventionem habuit Clemens a Philippo.

Ad Verſ. 97.

Però ti ſtà; che tu ſe' ben punito.

Heic Auctor ſpecialiter vituperat Nicolaum de eo, quod dixerat ſupra, ſcilicet quod accumulaverat pecuniam pro exaltatione Urſinorum, commemorans ſibi unum ſingulare, quod fecit ad magnificandum ſuam Domum. Ad cujus intelligentiam eſt ſciendum, quod iſte Papa Nicolaus tentavit contrahere affinitatem cum Carolo I. Veteri, & voluit dare u-
A nam ſuam Neptem uni Nepoti ejus. Cui Carolus reſpondit: *Licèt habeat calceamenta rubea, non eſt ejus ſanguis dignus noſtra affinitate.* Ex quo indignatus privavit eum Senatu Urbis, & Vicariatu Tuſciae, quem habebat ab Eccleſia vacante Imperio. Et clam omnibus erat ſibi hoſtis infeſtus. Unde conſenſit rebellioni
B Siciliae, pro qua recepit magnam quantitatem pecuniae, per manus Domini Johannis de Procida, qui rebellionem illam ſagaciſſime ordinavit, ut habebis plene Cant. VIII. Purgatorii. Nunc ad literam. Dicit Auctor: *Però ti ſta*, ſcilicet, iſta poena aeterna:

E guarda ben la mal tolta moneta,

C ſimoniace & illicite acquiſitam; quia ſi Carolus non fuerat dignatus eum affinitate ſua, non debebat ideo conſentire rebellioni Siciliae, quam habuerat ab Eccleſia, & acquiſiverat ſibi in ſanguine multo.

Ch' eſſer ti fece contra Carlo ardito.

Quia licèt Nicolaus optaret deſtructionem Caroli, tamen non fuiſſet
D auſus dare operam proditioni Siciliae, niſi electuarium auri confortaſſet debile cor ſuum.

Ad Cant. XX. Verſ. 19.

Se Dio ti laſci, Lettor, prender frutto
Di tua lezione - - - - - -

Et heic nota, quod fructus hujus lectionis eſt, quod Lector diſcat expenſis iſtorum, non inquirere vane
E futura, & dicere multa mendacia cum perditione animae, & irriſione ſui. Unde bene Petrus de Ebano Paduanus, vir ſingularis excellentiae, veniens ad mortem, dixit amicis, Magiſtris, & Scholaribus, & Medicis circumſtantibus, quod dederat operam praecipuam diebus ſuis tribus ſcientiis nobilibus; quarum una fecerat eum ſubtilem, & haec erat Phi-

Philoſophia. Secunda fecerat eum divitem, ſcilicet Medicina. Tertia vero mendacem, ſcilicet Aſtrologia. Dicam ergo una cum Averroë: *Aſtrologia noſtri temporis nulla eſt*. Sed ſtatim dicit Aſtrologus: Averroës non ſcivit Aſtrologiam. Sed Aſtra non mentiuntur. Cui ego reſpondebo: Des mihi illum, qui bene ſciverit: quod numquam diebus vitae meae aliquem vidi, quum tamen habuerim notitiam, & familiaritatem multorum. Certe fateor, quod Aſtra non mentiuntur. Sed Aſtrologi bene mentiuntur de Aſtris. Et ſpecificat compaſſionem magnam, quam habebat ad iſtos, & reprehenſionem Vergilii ad ſe. Dicit ergo: Verè, Lector, non poteram tenere oculos ſiccos, immo

Certo i' piangea, poggiato ad un de' rocchi,

ideſt, adhaerens uni ſaxo

Del duro ſcoglio - - - - - -

ſcilicet, illius pontis;

- - - - - - - - - *sì, che la mia ſcorta*

ſcilicet, Vergilius

Mi diſſe: Ancor ſe' tu degli altri ſciocchi?

Et tu etiam es de numero aliorum fatuorum, qui injuſte compatiuntur iſtis? Et nota, quod Vergilius ſecurè poterat arguere Dantem de iſto errore, quia multo plus ipſe fuit deditus huic vanitati divinationis, ſicut patet maxime in Libro Georgicorum. Ideo cognoſcebat ſe ſaepe fuiſſe mentitum. Et probat, quod non ſit compatiendum talibus, ſubdens ſententiam nobilem, quum dicit:

Quì vive la pietà, quand' è ben morta.

Quaſi dicat. Scis tu, quae pietas debet haberi iſtis? nullo modo dolere de poena eorum; ſicut a ſimili loquendo Catholici, non eſſet pium, ſed impium deplorare animam Neronis vel Judae. Ergo vera pietas eſt, non habere pietatem hoc loco, ſed crudelitatem contra tam crudeles, quorum alter prodidit naturam, alter vero Dominum ipſius naturae. Ita in propoſito. Non debes habere compaſſionem erga iſtos, qui ultra facultatem naturae humanae in tanta caligine rerum poſiti voluerunt aſcendere coelum viventes, & uſurpare ſibi divinum officium, inquirendo futura, illi ſoli cognita. Et verè in uno maxime non merentur compaſſionem, quia ſunt obſtinatiſſimi hominum in propoſito ſuo, ſicut ego vidi in multis. Nam quanto plus mentiuntur, tanto plus dicunt ſe dicere verum. Sicut ego novi unum, qui deluſus & confuſus per ſuam Aſtrologiam, immo potius Diabologiam, dum increparetur familiariter ab amico, adhuc pertinaciſſime contradicebat, commendans continuo dulcedinem iſtius Artis, quae etſi eſt vera, non tamen ſcita. Ideo bene dicit Vergilius:

Chi è più ſcelerato di colui,
Ch' al giudicio divin paſſion porta?

Quaſi dicat, quod nullus eſt crudelior eo, qui miſeretur damnatis, divinâ juſtitiâ declaratâ.

Ad Verſ. 61.

Suſo in Italia bella giace un Laco;

Heic Vergilius volens oſtendere, quomodo Mantho poſt longum diſcurſum venit in Italiam ad partes ſuas, incipiens a longe, primo deſcribit Lacum Benacum, ex quo naſcitur Mincius fluvius, & Lacus Mantuanus, ut ſic deveniat ad locum primum originis ſuae. Unde nota, quod Auctor bene fingit, quod Vergilius faciat hanc deſcriptionem, tum quia fuit Mantuanus, tum quia facit mentionem de iſta Mantho & Lacu Bena-

naco IX. Lib. Aeneid. Dicit ergo:

- - - - - - - - *& ha nome Benaco.*

Intelligas, olim. Nunc enim vocatur Lacus Gardae, & eſt pulcherrimus Lacus. *Giace*, quia planus eſt, *ſuſo*, ſcilicet in mundo viventium, quia Vergilius in Inferno poſitus ſub terra dicit iſta verba Auctori: *In Italia bella*, quia nulla eſt pulcrior regio in mundo.

A piè dell' alpe, che ſerra la Magna,

Ideſt in confinio inter Alemanniam & Italiam.

Sopra Tiralli - - - - - - - -

Qui eſt unus Comitatus in introitu Alemanniae, ubi regnant hodie quidam Comites Theotonici, qui vocantur Turones.

Per mille fonti - - - - - - - -

Hei deſcribit Lacum a fontibus, & a confinibus. Dicit enim, quod ille Lacus *ſi bagna dell' acqua che ſtagna*, ideſt ſtans, non currens, *nel detto Laco.*

Per mille fonti credo, e più ſi bagna.

Loquitur ſub credulitate, ne poſſit errare. Sed certe credo, quod ſint plures quam mille quingenti. Innumerabiles enim fontes intrant Lacum iſtum. Inter alios eſt unus fluvius, qui vocatur Sarcha, qui tam impetuoſe cadit in Lacum, quod ex confractione aquae albeſcit, ita ut currus farinae cadere videatur. Per multitudinem ergo fontium notat abundantiam aquarum. Hic ſiquidem Lacus habet in longitudine XXXII. milliaria, in latitudine XVI. ad plus & VI. ad minus. Et turbatur ſaepe ad modum maris. Et eſt lucidus & perſpicuus ut cryſtallus.

Tra Garda - - - - - - - - -

quod eſt Caſtellum in ripa dicti Lacus versùs Veronam. Habet enim Lacus ex utraque parte multa Caſtella, & homines magnos & audaces,

A ſicut ſcribitur in Libro *de Proprietatibus Rerum*. Et habet magnam copiam olivarum.

- - - - - - *& Valdimonica* - - - -

Eſt una Vallis ſive contrata in territorio Brixienſi.

- - - - - - - - - - - *Pennino.*

Mons eſt, qui dividit Italiam per medium, & claudit cum altis Alpi-
B bus ex parte Galliae & Alemanniae. Unde jam dixit:

A piè dell' Alpe, che ſerra la Magna.

Et ſic dicit idem heic. Et ſubdit convenientiam finium, dicens, quod quaſi circa medium iſtius Lacus concurrunt confinia trium Dioeceſium. Unde dicit:

Luogo è nel mezzo là, - - - - -

C Confinium Epiſcopatuum,

- - - - - - - - *dove il Trentino Paſtore*,

Ideſt Epiſcopus Tridentinus,

- - - - *e quel di Breſcia* - - - -

Scilicet Paſtor, vel Epiſcopus,

- - - - - - - - - - - - - *e 'l Veroneſe*,

Scilicet Paſtor, vel Epiſcopus

Segnar poria - - - - - - - - -

D Ideſt, Signum Crucis facere,

- - - - - - - *ſe feſſe quel camino*,

Ideſt, ſi tranſirent per illam partem. Hoc pro tanto dicit, quod de jure Canonico Epiſcopus non poteſt ſignare extra Dioeceſim ſuam. Modò quia heic terminantur tres juriſdictiones Dioeceſium, poſſunt ob hoc ſignare tres Epiſcopi praedicti.

E *Siede Peſchiera* - - - - - - - -

Heic Vergilius deſcribit in ſpeciali unum Caſtellum, poſitum in fine iſtius Lacus, ut ſic ordinate veniat ad ortum & principium Mincii fluminis Mantuani. Ad quod eſt ſciendum, quod in principio iſtius Lacus eſt unum Caſtellum pulcherrimum, quod dicitur *Ripa*, Dioeceſis Tridentinae. In fine verò eſt Caſtel-

lum forte & pulcrum, quod dicitur *Peſchiera*, Dioeceſis Veronenſis. Et in ipſo Lacu longe a Peſcheria, forte per ſex miliaria, eſt una parva Inſula, quae dicitur *Sermione*, ubi vidi veſtigia magna vetuſtiſſimorum aedificiorum ſub terra. In qua Inſula morantur ſolùm piſcatores. Nec ibi naſcitur niſi oleum, in quo frigunt piſces qui dicuntur *Carpiones*, qui ſunt piſces boni, & diu conſervabiles. Nunc ad literam. Dicit Vergilius:

- - - - *Peſchiera bello e forte arneſe,*

Ideſt, ornamentum, licèt iſtud vocabulum videatur uſurpatum, tamen ſimilitudine dici poteſt, quod arneſium cedit ad ornamentum domus, ita Peſcheria ad ornamentum illius Riperiae. Eſt enim Peſcheria Caſtellum ſatis novum, munitum multis turribus, & arcibus, quaſi tutela totius contratae. Ideo bene dicit;

Da fronteggiar Breſciani e Bergamaſchi:

Ideſt ad obviandum Brixienſibus;

Ove la riva intorno più diſceſe.

In fine aqua eſt baſſior, & incipit efluere & facere fluvium Mincium.

Ad Verſ. 94.

Già fur le genti ſue dentro più ſpeſſe;
Prima che la mattia de' Caſalodi &c.

Heic Vergilius, deſcriptâ origine Urbis ſuae, tangit illius florem, ne forte quis infirmiorem ejus ſtatum hodie cernens, ignoraret magnificentiam primam. Mantua enim ſicut eſt pulcra Civitas, ita fuit olim opulenta, populoſa, & plena uſque ad tempora Comitum de Caſalodi. Ad quod ſciendum eſt, quod Caſalodi eſt Caſtellum in territorio Brixienſi, unde fuerunt olim Nobiles Comites, olim dominatores Civitatis Mantuae, quos Pinamontes de Bonacoſis, Civis Mantuanus, fallaciter & ſagaciter ſeduxit. Erat ſiquidem Pinamontes magnus & audax, habens magnam ſequelam in Populo. Et quum Mantuae eſſet multa Nobilitas odioſa, & infeſta Populo, Pinamontes perſuaſit Comiti Alberto tunc regenti, ut mitteret certos Nobiles, praecipue ſuſpectos, extra per Caſtella ad certum tempus, & ipſe interim placaret furiam Plebejorum iratorum. Quo facto cum magno tumultu & plauſu Populi ipſe invaſit dominium Mantuae. Et continuo crudeliter exterminavit quaſi omnes Familias nobiles & famoſas, ferro & igne domos evertens, viros mactans, & relegans. Inter quos fuerunt Comites de Caſali Alto, illi de Ripa, illi de Arlotis, illi de Ganfarris, illi de Zaneculis, illi de Cacciaviris, illi de Bobus, aliqui de Hippolythis, aliqui de Saviola, & alii plurimi. Dicit ergo bene: *le genti ſue*, ſcilicet Mantuanae, *fur più ſpeſſe dentro.* Nam audio, quod fere L. Familiae fuerunt deſtructae per Pinamontem proditione ſua. *Prima che la mattia*, ideſt *mera mattezza*, *mattana*; quia Comes ille fuit ita ſimplex & credulus, ut dictum eſt. Aliqui tamen dicunt, quod debet dici *la natia*, ideſt nativa; ſed iſti volunt honeſtare dictum. Sed debet dici *la mattia.*

Ad Verſ. 115.

Quell' altro, che ne' fianchi è così poco,
Michele Scotto fu - - - - -

Heic Vergilius notat alium divinatorem Latinum modernum Michaëlem Scottum, famoſum Aſtrologum Friderici II. de quo jam toties dictum eſt, & dicetur. Cui Imperatori ipſe Michaël fecit Librum pulcrum valde, quem vidi, in quo aperte curavit dare ſibi notitiam multorum naturalium, & inter alia multa

ta dicit de iſtis auguriis. Et nota, quod Michaël Scottus miſcuit Necromantiam Aſtrologiae. Ideo creditus eſt dicere multa vera. Praedixit enim quaedam de Civitatibus quibuſdam Italiae, quarum aliqua verificata videmus. Sicut de Mantua praedicta, de qua dixit:

Mantua, vae tibi, tanto dolore plena!

Male tamen praedixit mortem Domini ſui Friderici, cui praedixerat, quod erat moriturus in Florentia; ſed mortuus eſt in Florentiola in Apulia. Et ſic Diabolus quaſi ſemper fallit ſub aequivoco. Michaël tamen dicitur praevidiſſe mortem ſuam, quam vitare non potuit. Praeviderat enim ſe moriturum parvi lapilli caſu in caput ſuum. Ideo ſibi providerat, quia celatam ferream ſemper ſub caputeo ad evitandum talem caſum portabat. Sed ſemel dum intraſſet in unam Eccleſiam, in qua pulſabatur ad Corpus Domini, removit caputium cum celata, ut honoraret Dominum; magis tamen, ut credo, ne notaretur a vulgo, quàm amore Chriſti, in quo parum credebat. Et ecce ſtatim cecidit lapillus ſuper caput nudum, & parum laeſit cutim. Quo accepto & ponderato, Michaël reperit, quod tanti erat ponderis, quanti praeviderat. Quare de morte ſua certus, diſpoſuit rebus ſuis, & eo vulnere mortuus eſt.

Ad Verſ. 118.

Vedi Guido Bonatti - - - - -

Heic Vergilius nominat alium divinatorem modernum Italicum. Ad cujus cognitionem eſt ſciendum, quod iſte Guido Bonatus fuit magnus Aſtrologus Comitis Guidonis de Monte Feltro famoſi; & quum ipſe Comes teneret Forlivium, patriam ipſius Guidonis in Romandiola, ubi erat princeps partis Gibellinae, utebatur conſilio ipſius Aſtrologi in omnibus agendis. Et ſatis conſtans opinio multorum fuit, quod ipſe obtinuerit multas victorias contra Bononienſes, & alios adverſarios ſuos, operibus iſtius Guidonis. Iſte Guido quamvis reputaretur a vulgo fatuus & phantaſticus, tamen ſaepe mirabiliter indicabat. Nam fecit Comitem praedictum exire contra Gallos, & ipſe exiens ſimul cum eo, praedixit ſe vulnerandum in coxa, & ſic accidit de facto. Unde ſtatim medicavit ſe cum ovo & ſtuppa, quae omnia portaverat ſecum, ſicut ipſemet Guido ſcribit de ſe ipſo. Nam Guido iſte fecit Opus pulcrum & magnum in Aſtrologia, quod ego vidi. In quo tam clare tradit doctrinam de Aſtrologia, quod viſus eſt velle docere feminas Aſtrologiam. Tamen iſte tantus Aſtrologus male ſcivit praeſervare iſtum Comitem in dominio ſuo, quia poſt annum perdidit totum, ut habebis infra Cant. XXVII. Attamen cum tota ſua Aſtrologia iſte fuit turpiter deluſus ab ignorante quodam ruſtico. Res jucunda narratur. Nam, quum Comes praedictus ſtaret una die in Platea Forlivii pulcherrima & magna, venit unus ruſticus montanarius, qui donavit ſibi unam ſalmam Pirorum. Et quum Comes diceret: *Sta mecum in coena*; reſpondit ruſticus: *Domine, volo recedere, antequam pluat, quia infallibiliter erit hodie pluvia magna*. Comes de iſto ruſtico miratus, ſtatim fecit vocari ad ſe Guidonem Bonatum, tamquam magnum Aſtrologum, & dixit ei: *Audis quod dicit iſte?* Reſpondit Guido: *Neſcit quid dicat. Sed expectate modicum.* Ivit Guido ad ſtudium ſuum, & accepto Aſtrolabio conſideravit diſpoſitionem coeli. Et reverſus dixit,

 quod

quod erat impoſſibile, quod plueret die illa. Ruſtico autem perſeveranter affirmante dictum ſuum, dixit Guido: *Quomodo ſcis tu?* Reſpondit Ruſticus: *quia hodie aſinus meus in exitu ſtabuli vibravit caput, & erexit aures. Et ſemper, quando eſt ſolitus ſic facere, certiſſimum eſt ſignum, quod tempus cito mutabitur.* Tunc replicavit Guido: *Poſito quod ſic ſit, quomodo ſcis tu, quod iſta pluvia erit magna.* Dixit ille: *Quia aſinus meus auribus erectis tranſvertit caput, & rotavit plus ſolito.* Receſſit ergo Ruſticus cum licentia Comitis feſtinanter, timens multum de pluvia, quamvis tempus eſſet clariſſimum. Et ecce poſt horam, coepit tonare, & facta eſt magna effuſio aquarum quaſi diluvium. Tunc Guido coepit clamare cum magna indignatione & riſu: *Quis me deluſit? quis me confudit?* Et fuit diu magnum ſolatium in Populo. Et hunc honorem fecit dominus Agaſo magno Magiſtro Aſtrologo. Dicit ergo Vergilius:

Vedi Guido Bonatti - - - - -

Et heic nota, quod Auctor ponit iſtum ſingularem Aſtrologum ſolum, quia fuit excellens, immo non habuit parem tempore ſuo. Unde non debes numerare Guidonem inter divinatores mechanicos, ſicut quidam ignoranter fecerunt, decepti ex eo, quod Auctor poſt eum nominat divinatorem vulgarem, dicens:

- - - - - - - *Vedi Aſdente.*

Iſte fuit quidam Calcifex de Parma, qui dimiſsâ arte ſuâ dedit ſe totum divinationi. Et ſaepe multa ventura praedixit, quae ventura erant, cum magna hominum admiratione: credo ego potius a natura, quàm a literatura, quum eſſet Literarum ignarus. Nam aliqui habent a coelo, quod ſint Aſtrologi, quales multos ſaepe

A vidi. Aſdente ergo viſus eſt in aliquibus eſſe Propheta. Unde de eo inter alia audivi, quod praedixit, licèt obſcure, qualiter Fridericus II. debebat facere Civitatem, quae dicta eſt Victoria, contra Parmam, ubi fuerat debellatus, ſicut fecit de facto. Unde dicit Auctor:

Che aver' inteſo al cuojo & a lo
B *ſpago*
Ora vorrebbe - - - - - - -

Ideſt de praeſenti ad ſuendum calceos, ſicut prius ſolitus erat facere: Et dicit:

- - - - - - - - - *ma tardi ſi pente.*

Quia poenitentia tarda eſt in Inferno; vel loquendo moraliter, quia iſtos, ut jam dictum eſt, numquam
C poenitet, niſi quando ſunt omnino conſumti, vel confuſi, immo raro, vel numquam.

Ad Cant. XXI. Verſ. 15.

Chi terzeruolo, & artimon rintoppa.

Duo genera velorum. Heic nota, Lector, ut videas, quantum ſit propriiſſima comparatio praedicta; & mirabilem phantaſiam Auctoris, qui
D locum iſtum tam curioſe deſcribit, quem ſaepe notaverat in Civitate Venetiarum, & per ipſum nobis figuraliter repraeſentat generale & univerſale vitium Barateriae. Ergo per Arſenatam intellige omnem Curiam ſive Communitatum, ſive Dominorum. Et maxime mihi videtur vidiſſe optimum exemplum in Curia
E Papae.

Ad Verſ. 38.

Ecco un de gli Anzian di Santa Zita,

Ideſt de Rectoribus, qui vocantur Antiani Lucae, ſicut etiam Bononiae. Sed Florentiae appellantur Priores. Et dicit *di Santa Zita*, quia Cita fuit femina ſancta in Civitate Lucana, quae multis claruit miraculis

culis in vita, & poſt mortem, cujus Corpus adhuc integrum colitur ibi cum magna veneratione. Et heic nota, quod Auctor in iſto Cantu punit ſolùm Baraterios, qui barataverant ſuum Commune, ſicut patet ex verbis literae. Nota etiam, quod Civitas Lucana habet egregios Baraterios in Communi, licèt habeat communiter legales Mercatores. Fingit ergo Auctor, quod iſte portatus a Daemone erat unus praecipuus Officialis ex illis.

Ad Verſ. 41.

Ogni uom' v' è Barattier, fuorchè Bonturo.

Et heic nota, quod Auctor potius includit iſtum in numerum aliorum, quia loquitur ironice, quaſi dicat: Bonturus eſt ſummus. Nam Bonturus fuit Archibaraterius, quia ſagaciter ducebat & verſabat illud Commune totum, & dabat Officia, quibus volebat. Similiter excludebat quos volebat. Unde dum ſemel iviſſet Legatus ad Papam Bonifacium, Bonifacius, magnus mareſcalchus hominum, qui cognoſcebat laqueos ejus, cepit eum per brachium, & vibravit. Cui ille reſpondit: *Tu quaſſaſti dimidiam Lucam*. Et iſte erat forte nunc portatus a Daemone. Audivi tamen aliquos dicentes, quod Bonturus iſte fuit bonus in Communi, & quod Auctor loquitur pie: quod non credo, quia Bonturus fuit bonus Barattator. Et bene convenit ſibi nomen, quia bene ſciebat obturare unum foramen vacuum. Et bene ſciebat tergere unam maculam infamiae. Et audi ſi ſunt boni Baraterii Lucae, quia

Del nò per li denar vi ſi fa ita,

Hoc eſt, quod de negatione fit ibi affirmatio, quaſi dicat, quod de Falſo fiat ibi Verum per pecuniam. Sed

A certe iſta regina pecunia habet iſtam
potentiam, & majorem non ſolùm
in parva Curia Lucae, ſed in maxima Curia Romana. Et finaliter oſtendit, quomodo Daemon vocatis ſociis, & recommendato ſibi iſto magno Antiano, dejecit ipſum inter brancas eorum.

Ad Verſ. 48.

B *Gridar: Quì non ha luogo il Santo Volto.*

Quaſi dicat: Heic non eſt opus voto vel prece, quia non potes recurrere ad Vultum Sanctum, ſicut ſolent facere Lucenſes in rebus adverſis. Ad cujus rei intelligentiam eſt ſciendum, quod ſicut reperi in quadam ſcriptura, apocrypha tamen, qui-
C dam Venerabilis Epiſcopus, nomine Gualfredus, dum gratiâ devotionis iviſſet Hieruſalem, & loca ſancta reverenter viſitaret, vidit in ſomno Angelum dicentem ſibi, ut exquireret ſanctiſſimum Vultum Salvatoris in domo cujuſdam Seleucii viri Chriſtianiſſimi, adhaerenti domui ſuae. Quoniam Nicodemus poſt Reſurre-
D ctionem & Aſcenſionem Chriſti, flagrans ejus amore, aſſignavit ſibi unam Imaginem viſibilem illius, quem tenebat in corde, conſideratâ omni formâ & proportione membrorum. Ideo *Vultus* appellatur, quia facies hominis dat cognitionem ejus. Nicodemus autem reliquit Imaginem hanc cuidam nomine Iſacar, qui pro-
E pter metum Judaeorum illam occultiſſime reconditam quotidie venerabatur, & ſucceſſive pervenit ad manus multorum haeredum. Epiſcopus narratâ viſione ceteris, acceſſit ad Seleucium, a quo magnâ arte & ingenio difficillime obtinuit dictam Imaginem, quam cum ſumma veneratione detulit uſque ad litus Civitatis Joppe, quae poſtea dicta eſt Acon.

con. Ubi divinitus oblata navis cooperta & onerata, ſine ope remorum vel velorum, acceptâ in ſe Imagine, acceſſit ad Portum Civitatis Lunae; Lucenſes miraculo ſtupefacti, navim aggreſſi, numquam illam attingere potuerunt. Tunc quidam Epiſcopus Lucanus, nomine Johannes, admonitus ab Angelo, acceſſit ad Portum Lucenſem. Cui navis ſe ſponte obtulit. Et ſic tantum donum, omnibus cum ſumma veneratione concurrentibus, portatum eſt Lucam, & ibi depoſitum in Eccleſia Sancti Martini, ubi multa miracula fecit, & facit, ut dicunt Lucenſes. Tu de hoc crede quod vis, quia hoc non eſt de articulis Fidei. Lucenſes ergo habent de more facere orationes & oblationes ad iſtum Vultum Sanctum, praecipue quando indigent ſuccurſu. Ideo iſti Daemones nunc improperabant iſti, quod non erat amplius locus heic Vultui Sancto. Et aſſignant cauſam hujus, quia non eſt heic ſpes refugii, ſicut in fluvio Lucano. Ideo dicunt:

Quì ſi nuota altrimenti che nel Serchio.

Serchius eſt fluvius Lucanus, qui deſcendens ex altis montibus, labitur juxta moenia Civitatis cum impetu.

Ad Verſ. 93.

Sì ch' io temetti non teneſſer patto.

Nota, quod Auctor pulcre heic fingit, quod raro vel nunquam iſti Baraterii ſervant quod promittunt, niſi ſit eis uncta manus. Et deſcribit Auctor formam ſui timoris per unam comparationem ſatis ignotam. Ad cujus cognitionem eſt breviter ſciendum, quod Anno MCCLXXXIX. Lucani cum Florentinis equitibus & peditibus iverunt de Menſe Auguſti in exercitu contra Civitatem Piſarum, & obſederunt Caſtellum, quod

A dicitur Caprona. Tamdem famuli manipulares, qui erant ibi deputati ad cuſtodiam & defenſionem, dederunt ſe ſalvis perſonis. Iſti ergo recedentes, dum tranſirent per medium exercitum, videntes hoſtes armatos, ibant cum maximo timore, ne trucidarentur,

Veggendo sè tra nemici cotanti, ſcilicet Florentinos & Lucenſes.

B Heic nota, quod Auctor fuit perſonaliter in iſto exercitu. Erat enim tunc juvenis XXV. annorum. Et ibi vidit iſtum actum. Ideo libentius fecit iſtam comparationem, ut de ſe memoriam faceret, quia aliquando tractaverat arma. Quamvis comparatio, etiam non habito iſto reſpectu,

C ſit valde propria. Sicut enim illi famuli erant incluſi intra Caſtellum, unde non poterant evadere niſi per manus inimicorum, & ſicut famuli de Caprona, datâ licentiâ ibant inter hoſtes armatos, quibus fecerant magna damna, ſicut ſaepe dictum eſt, timentes pacta non ſervari, ita iſti promiſsâ ſibi impunitate

D ibant inter Daemones armatos, quibus fecerant magna damna.

Ad Verſ. 111.

Preſſo è un' altro ſcoglio, che via face.

Nota, quod ſub iſta ſubtili fictione Auctor dat intelligi artem magni Baraterii, qui quum videret quaſi libere expediviſſe hominem, tunc pro-

E curat ipſum fortiori laqueo implicare ſub colore ſani conſilii. Dicit enim: *Fili mi, tu numquam poſſes pervenire ad finem optatum eundo per viam rectam, licèt habeas juſtam cauſſam: quare oportet ut vadas per aliam viam. Et vide, talem eſſe, qui poteſt & vult expedire pauperes, quia eſt frater Papae, & eſt pater miſericordiae & clementiae*. Teſtis eſt mihi Deus, quod

iſtum

iſtum caſum ego ſum expertus in me ipſo in Curia Romana in Avinione. Nam Theſaurarius Major Urbani V. quum diu tenuiſſet me ſuſpenſum ſub certa ſpe victoriae, oſtendens ſe affectuoſiſſimum ad juſtiſſimam cauſam meam, poſt tempus videns, quod nihil dabam, ut ſperabat, coepit me reſpicere torvo oculo, quum tamen eſſet obliquus oculis corporalibus, ſed multo magis mentalibus. Et breviter deſeruit me in ſcopulo deſperatum. Et ſic fecit more Malacodae, quia docuit me aliam viam, quae non erat in rerum natura.

Ad Verſ. 112.

Jer più oltre cinqu' ore, che queſt' hotta, &c.

Eſt autem heic notandum, quod Auctor per iſtam deſcriptionem temporis tangit occulte tempus, in quo incepit iſtud arduum Opus. Incepit enim, ut jam toties dictum eſt, in MCCC. circa medium menſis Martii, in die Veneris Sancti, quia Paſcha tunc fuit Martiaticum. Et vult dicere allegorice, quod ſicut per Mortem & Reſurrectionem Chriſti humanum genus revixit a morte ad vitam, ita ipſe Auctor divinâ gratiâ in tali die de morte & tenebrâ vitiorum reductus fuit ad claram viam, & vitam felicitatis aeternae. Nunc ad computationem annorum veniendo, Chriſtus mortuus eſt Anno XXXIII. ſuae aetatis, & quarto incipiente. Ergo ſi 34. Annis addas 1266. habebis Annos 1300. Vel vis dicere, quod Auctor incipit Milleſimum ab Incarnatione, ſicut Tuſci capiunt: & tunc non oportet calculare illum Annum imperfectum, quia erunt 34. anni integri. Nunc veni ad literam obſcuram, quam ut clare intelligas, conſidera, quod iſte incipit numerum Annorum a Morte Chriſti, non

A a nativitate, vel Incarnatione ejus, ita quod totum tempus vitae ejus Domini Jeſu Chriſti non ponitur heic; ideo dicit:

Mille Dugento con Seſſanta Sei
Anni compier. ------

Et heic adverte, quod quando iſte loquebatur, erat prima Hora diei Sabbati Sancti.

B *Ad Cant. XXII. Verſ.* 2.

E cominciare ſtormo, e far lor moſtra.

Sicut eſt de more in caſtris, multis de cauſis & fit cum aliquo inſtrumento.

E talvolta partir per loro ſcampo.

Ideſt, fugere ad evitandum damnum & verecundiam, ad quod etiam ſolet dari certum ſignum. Et ſubdit C Auctor, ſe etiam vidiſſe unam Terram tumultuare, in qua tumultuatione datur aliquod ſignum a partibus. Et hunc actum dicit expreſſe ſe vidiſſe in Civitate Aretii, quae eſt confinis ſuae patriae Florentiae. Ideo apoſtrophat ad ejus Cives dicens:

Corridor vidi per la Terra voſtra,
D *O Aretini* --------

Ideſt homines currentes in furore populari per Aretium Terram. Ad quod ſciendum, quod aliqui dicunt, quod hoc accidit tempore, quo Gibellini fuerunt expulſi de Florentia, quia tunc Guelphi percurrerunt Civitatem more praedonio. Sed iſtud videtur impoſſibile, quia tunc Auctor non E erat natus, aut erat parvulus. Alii dicunt, quod hoc fuit quando Tarlati de Petramala fuerunt expulſi in MCCCVII. Nec iſtud videtur poſſe etiam ſtare, quum Auctor nondum vidiſſet iſta in MCCC. quando habuit iſtam ſuam viſionem. Et ideo eſt heic conſiderandum, quod propter partialitates, quibus jamdiu miſera Italia laceratur, multae mutatio-

tiones, tumultus, & vani furores fuerunt ex omni parte, & ſpecialiter in Tuſcia, ut ſaepe patet in Libro iſto. Et maxime in Civitate Aretina, ſicut diebus iſtis vidimus de facto, quod ſaepe mutationes & innovationes factae ſunt: ex quo deducta eſt ad deſolationem. Quae antiqua & nobilis Civitas quondam unum ex capitibus Tuſciae habebatur, teſte Livio. Auctor ergo in juventute ſua ante ſui expulſionem de Patria viderat iſtum tumultum, quem reperit aliquo caſu, vel aliqua de cauſa. Dicit ergo

------ *E vidi gir gualdane*,

ideſt, Maſinatas, Brigatas, in dicto tumultu Aretii, vel etiam alibi. Et ſequitur:

Ferir torniamenti -----

Heic conſidera, quod aliqui glorificare volentes ſuam patriam, dicunt, quod iſta torniamenta & equiſternia facta ſunt Aretii tempore Guidonis de Tarlatis de Petramala, qui vir valentiſſimus Terram illam maxime exaltavit, & exornavit viris, viribus, muris, & omni opere pulcro. Sub quo multi viri militares exercebant ſe in iſtis rebus bellicis. Sed quidquid dicatur, iſtud eſt alienum a propoſito, quia dictus Epiſcopus magnificus non claruit tempore Auctoris, immo poſt ejus mortem. Nec dubito, ſi noviſſet geſta ejus, non tacuiſſet omnino. Ideo dico, quod Auctor non refert amplius dictum ſuum ad Aretium, immo ad alias Terras, quia Auctor poterat vidiſſe iſta ſpectacula Florentiae, Bononiae, & alibi.

Ad Verſ. 47.

Domandollo, ond' ei foſſe, e quei riſpoſe:

Ponit reſponſionem illius pleniorem, quia ille interrogatus de gente vel A de patria, deſcribit ſe a gente, a parentibus, ab officio, ac inſuper a vitio, quo damnatus eſt. Et ad evidentiam hujus rei peregrinae, volo te ſcire, quod, prout imaginor, Dantes habuit Pariſius iſtud, quum eſſet ibi gratiâ ſtudii poſt indignam expulſionem ſuam; & quia notaverat inauditas fraudes & profundas B malitias iſtius Diaboli, qui plus ſciebat omni Diabolo, decrevit facere perpetuam memoriam de eo. Unde nota, quod iſte infelix fuit natione Hiſpanus de Regno Navarrae, natus ex nobili matre, & viliſſimo patre. Qui quum dilapidaſſet omnia ſua bona, ut audio, tamdem deſperate laqueo ſe ſuſpendit, ita quod C dicitur arborificatus in circulo violentorum contra ſe. Iſte ergo filius vocatus eſt nomine Ciampolus, quem Mater ſua nobilis Domina poſuit ad ſtandum cum quodam nobili Magnate; qui ſcivit ita ſagaciter ſe habere, quod factus eſt in brevi illi cariſſimus. Et ſic famâ proſperante, & favore domini coadjuante, iſte D intravit Curiam Regis Thebaldi, qui ultra Reges Navarrae fuit Rex ſingularis juſtitiae & clementiae. Et ſumma ſagacitate tam mirabiliter adeptus eſt gratiam & favorem Regis, quod Rex amoratus de eo, commiſit totam Curiam regendam manibus ejus. Ita quod conferebat beneficia, & omnia miniſtrabat. Tunc coepit E aſtutiſſime barattare & accumulare. Et licet ſaepe fieret querela de eo, Rex nihil credere volebat. Et ſic creſcebat continuò audacia audaciſſimo. Nunc ad literam. Dicit Ciampolus Vergilio:

Io fui del Regno di Navarra nato.

Hiſpania habet quinque Regna in ſe, ſcilicet Regnum Caſtellae, Aragoniam, Navarram, Portugallum, & Grana-

Granatam, que eſt infidelis, quia per Saracenos detenta eſt. Et tangit fortunam ſuam, dicens:

Mia' Madre - - - - - - -

Che m' avea generato d' un ribaldo,

Et ego non degeneravi. Quia fuit ribaldior eo. Nam omne ortum atteſtatur ei, a quo oritur:

Diſtruggitor di ſe e di ſue coſe,

ex duplici violentia,

- - - - - a ſervo d' un Signor mi poſe,

ideſt, ad ſerviendum cuidam Nobili, poſt mortem patris. Deinde tangit officium ſuum, quum dicit:

Poi fui famiglio del buon Re Tebaldo.

Et heic nota, quod hoc notanter tangit, quia tacite vult dare intelligi, quod licèt eſſet factor optimi Domini, tamen erat peſſimus. Et ſic eſt valde periculoſum, quando Dominus eſt bonus, & habet Officiales pravos, quod faciant ſibi verecundiam & damnum ſine ſui ſcientia vel culpa. Et de multis legi & vidi. Sicut non eſt diu, quod Dominus Cluniacenſis, Legatus Urbani V. in Bononia, de ſe erat vir nobilis, bonus, & prudens, & habuit in Vicarium Bartholinum Ruynum Baratterium ribaldiſſimum, qui ſemper fecit ſibi infamiam & odium multorum. Nec umquam, neſcio quo diabolo caecante, volebat audire malum de eo, & invitus dimiſit eum cum magna indignatione. Quanto laudabilius & prudentius egit Cambiſes Rex Perſarum, qui Judicem ſuum, qui tulerat ſententiam falſam pro pecunia, & fecit excoriari, & pelle ejus ſedem judiciariam cooperiri? Deinde filium ejus juſſit in eadem Sede ſedere, ut ſemper memor paternae poenae ageret juſte & fideliter cum omnibus. Talem mortem merebatur Ciampolus, quem, quia multos excoriaverat in vita, Auctor facit nunc ſic excoriari. Ciam-

A polus ultimo tangit ſuum judicium, dicens:

Quivi mi miſi a far baratteria,

ſcilicet in Curia dicti Regis, dando officia & honores pro pecunia, quae poterat juſte conferre ex officio ſuo.

Ad Verſ. 81.

Et ei riſpoſe. Fu Frate Gomita.

Ad cujus cognitionem eſt ſciendum,
B quod iſte Frater Gomita, de quo fit heic mentio, fuit Vicarius & Locumtenens Judicis Nini Piſani in Sardinia, ſummus Baratterius, quem finaliter ipſe Ninus fecit ſuſpendi, quia relaxaverat & liberaverat certos inimicos ejus, quos habebat ſub cuſtodia, pecuniâ corruptus. Unde te oportet ulterius ſcire, quod olim Ja-
C nuenſes & Piſani, duo potentiſſimi Populi in mari, confoederati inter ſe magnâ claſſe recuperaverunt Inſulam Sardiniam de manibus Barbarorum infidelium Africae. Inſulâ recuperatâ convenerunt inter ſe, quod Januenſes avidi praedae aſportarent quidquid praedae eſſet ſuper terram, Piſani verò haberent ſolum nudum.
D Quo facto Piſani, reparatâ & reformatâ Inſulâ diviſerunt eam in quatuor partes, quas appellaverunt Judicatus. Et conſtituerunt quatuor Rectores, quos appellaverunt Judices. Nomina autem Judicatuum ſunt iſta. Primus vocatus eſt *Logodoro*, ideſt Locus aureus, quia iſta eſt pars fertilior & amoenior. Secundus *Calari*,
E & eſt nomen antiquum retentum. Ibi fuit olim famoſa Civitas, ut dicit Pomponius Mela. Tertius Judicatus dictus eſt *Arborea*. Quartus & ultimus *Gallura*, ſic vocatus a Comitibus Piſanis, quibus datus fuit iſte Judicatus, qui portant Gallum pro armatura, de quibus fuit praedictus Judex Ninus, olim expulſus de Civitate Piſana; de quo dicetur

Purgatorii Cant. VIII. Et de iſto Judicatu fuit iſte Frater Gomita. Nunc ad literam. Dicit Auctor: *Et ei*, ideſt, ille Ciampolus, *riſpoſe:* Ille a quo receſſi, infortunio meo fuit *Frate Gomita*. Deſcribit ipſum a nomine proprio, a loco, & a vitio. Unde dicit.

Quel di Gallura, vaſel d' ogni froda. Ac ſi dicat: Erat totus conflatus ex omni genere fraudum, armarium malitiae omnis. Ideo erat dignus ſocius Ciampolo, ſolitus converſari libenter ſecum ſub pice. Et tangit in ſpeciali unam baratteriam, quae impoſuit finem fraudibus ejus; ex qua fuit ſuſpenſus cum uno uncino ferreo. Unde dicit:

Ch' ebbe i nimici di ſuo Donno in mano,

ideſt Judicis Nini, Domini ſui in poteſtate & bailia ſua. Sardi enim & Siculi vocant Dominos ſuos *Donnos*, ſicut Hiſpani, ſub quorum dominio utraque Inſula aliquando fuit, ut ſaepe patebit.

Ad Verſ. 88.

Uſa non eſſo Donno Michel Zanche
Di Logodoro - - - - - -

Heic etiam nominat alium Magiſtrum Baratterium de eadem Inſula Sardiniae. Ad cujus cognitionem eſt ſciendum, quod iſte alter Sardus vocatus fuit Michaël Zanche, Factor matris Regis Entii, filii naturalis potentis Friderici II. & Vicarius ipſius Regis Entii. Qui fuit adeo ſolemnis Batatterius, & ita ſcivit ſolemniter natare ſub pice, quod mortuo ipſo Rege Entio in carcere Bononiae, ipſe Michaël accepit matrem ejus in uxorem, & ſic factus eſt Dominus Judicatus Logodori. Dicit ergo

- - - - - *Donno Michel Zanche*
Di Logodoro; - - - - - -

quia fuit de illo nobili Judicatu:

Uſa con eſſo - - - - -

ſcilicet cum praedicto Fratre Gomita. Et oſtendit quare libenter converſantur invicem, quia confabulabantur inter ſe de multis & magnis baratteriis, quas faciebant in Sardinia. Unde dicit:

Le lingue loro non ſi ſenton ſtanche,

ſcilicet, linguae Gomitae & Michaëlis numquam ceſſant

- - - - - - - *a dir di Sardigna*

quomodo barattabant ille Galluram, iſte Logodorum. Et ego tertius, quando ſum ibi, loquor ſemper de Navarra. Et vult dicere breviter: Nos ſumus tres boni ſocii, qui fuimus tres praecipui Barattatores trium optimorum Dominorum. Sed Ciampolus ſciebat plus ceteris, & tenuiſſet omnes ad ſcholam, ut ſtatim audies.

Ad Cant. XXIII. Verſ. 60.

Piangendo, e nel ſembiante ſtanca e vinta.

ſcilicet de poena eorum, vel moraliter, quia Hypocrita plorat amariſſime de induſtria more mulierculae, ut oſtendat ſe pium & ſanctum coram populo, quem decipit. Sicut ego vidi de facto nobilem Hypocritam, qui praedicaturus Paſſionem Domini de mane, potavit ſe multâ Malvaſiâ. Et ſic planctu & lacrymis fundebat malignitatem ſuae mentis, & multa milia hominum provocavit ad plorandum ſecum. Nec fuit aliquis ita durus, qui non ſociaret eum in plangendo Paſſionem Domini. Et talibus inſidiis extirpavit in brevi pecunias multas, quibus poſtea emit unum bonum Epiſcopatum, ita quod lucrum hypocriſis convertit in Simoniam. Et dicit: *nel ſembiante ſtanca, e vinta*, ideſt in apparentia exteriori, quia iſti Hypocritae ſimulant doloſe, ſe ferre aſperiorem vitam, & facere duriorem poeni-

poenitentiam, quàm poſſint pati, portantes aliquando cilicium; immo ferrum ad carnes, & catenas, quibus ligant mulierculas & credulos, quamvis de rei veritate talis poenitentia ficta debeat nimis gravare & fatigare conſcientiam ſuam.

Elli avean cappe con cappucci baſſi
Dinanzi agli occhi - - - - - -

Heic Auctor deſcribit habitum proprium Hypocritarum, qui datâ operâ portant veſtes viles, abjectas, ſordidas, ut videantur bene deſpicere mundum cum pompis ſuis. Ideo ſpecificat cappas iſtorum per comparationem capparum, quibus utuntur Monachi in Alemannia, qui portant habitum ita ineptum & informem, ut non videatur habere aliquam formam veſtis, immo videtur quaſi unus ſaccus.

Ad Verſ. 65.

Ma dentro tutte piombo, e gravi tanto,

Quia in mente ſunt imperfecti & obſcuri, ſicut plumbum, vitiis occultis. Et manifeſtat gravitatem capparum per unam comparationem pulcherrimam. Ad cujus intelligentiam volo, te notare, quod Fridericus II. Princeps ſaeviſſimus punitor eorum, qui dicebantur rei Majeſtatis, immo ſaepe innocentes injuſtiſſime poenis affecit. Sicut primogenitum fecit carcere mori, & Petrum de Vineis exoculari, & alios diverſis poenis macerari. Aliquando autem novo genere poenae punivit, qui fecerant contra Coronam. Nam faciebat fieri unam tunicam ex plumbo groſſiori quaſi unius unciae, qua faciebat illum indui, ita quod ad modum cappae tegebat totum corpus a capite uſque ad pedes. Deinde faciebat poni in unum vas, ſicut in caldariam, & ignem ſubjici, ita quod calor liquefaciebat plumbum, & homo ſimiliter fundebatur cum plumbo, carne fruſtatim cadente. Et ecce comparatio eſt propria, ſicut de ſe patet, de cappa plumbea & ponderoſa ad cappam plumbeam ponderoſam, de damnato ad damnatum, de crimine ad crimen. Sicut ergo Fridericus Imperator Romanorum rigide puniebat proditorem ſuum, ita Imperator Deus rigide punit Hypocritam, qui prodit eum.

Ad Verſ. 94.

Et io a lor. I' fui nato, e creſciuto
Sovra 'l bel Fiume d' Arno a la gran Villa.

Quia uſque ad trigeſimum quintum annum ſteterat in patria, quando natura hominis amplius non creſcit. Iſtius Fluvii deſcriptio habetur Purgatorii Cant. XIV. Et appellat Civitatem Florentiae Villam more Gallico. Quae Florentia eſt decus totius illius riperiae, magna ambitu, potentiâ & opulentiâ, amoenitate & civilitate, ut patet per ſe. Et confirmat illud, quod illi ſuperius dicebant inter ſe, ſcilicet quod vere eſt vivus: Unde dicit:

E ſon col corpo, ch' i' ho ſempre auto.

Ad Verſ. 103.

Frati Godenti ſummo - - - - - -

Ad cujus rei intelligentiam eſt ſciendum, quod, ſicut ego collegi ex Regula iſtorum Fratrum, quidam nobiles & divites viri, ſicut Lodoringus de Andalò, Civis Bononienſis, Guamons de Caccianimicis, Raynerius de Adelardis de Mutina, & plures alii de Civitatibus eorumdem congregati, inter ſe habito colloquio & conſilio, ſupplicaverunt Urbano Papae IV. quatenus dignaretur dare eis certum Ordinem & Habitum, ſub quo poſſent vivere libere & quie-

te in otio ſanctae contemplationis. Quorum precibus Urbanus condeſcendens, conſtituit eis Ordinem, qui intitulatus eſt *Ordo Militiae Beatae Virginis Mariae glorioſae*. Et dedit eis certam Regulam cum multis praeceptis & obſervantiis, videlicet quod ferrent fraena eorum ſimplicia, non deaurata, non deargentata, & quod non irent ad convivia Secularium; non perſonarent, nec donarent Hiſtrionibus; nec irent ſine ſocio, Fratre, vel Conſorte, vel alia perſona honeſta. Et ita de multis, quae tam inutile quam longum eſſet enarrare. Dedit eis habitum nobilem, qui habet magnam ſimilitudinem cum habitu Praedicatorum. Et pro Inſignio Scutum albi coloris cum Cruce rubea. Ad propoſitum dicit ergo unus Fratrum iſtorum: *Frati Godenti ſummo*, & utitur vulgari Bononiae. Et heic nota, quod iſte denominat Ordinem ſuum a vocabulo notiori & uſitatiori. Nam a principio multi videntes formam habitus nobilis, & qualitatem vitae, quia ſcilicet ſine labore vitabant onera & gravamina publica, & ſplendide epulabantur in otio, coeperunt dicere: *Quales Fratres ſunt iſti? Certe ſunt Fratres gaudentes*. Ex hoc obtentum eſt, ut ſic vocentur vulgo uſque in hodiernum diem, quum tamen proprio vocabulo vocarentur Milites Dominae. Dicto, qui fuerunt, dicit unde fuerunt, quum dicit:

------- *e Bologneſi;*

Iſte enim Ordo habet caput & fundamentum Bononiae; unde habent ſuum Monaſterium principale extra Bononiam apud locum, qui dicitur Caſtrum Britorum. Et quidam iſtorum Fratrum ſunt Sacerdotes, alii verò ſunt Conjugati. Et tangit nomina dicens:

Io Catellano -------

A Iſte fuit nobilis vir de Catelanis de Bononia:

------- *e coſtui Loderingo:*

Iſte fuit de Andalis;

Nomati; e da tua Terra inſieme preſi.

Heic Catellanus narrat culpam ſuam, quae fuit magna pars damnationis eorum. Ad quod oportet breviter
B ſcire, quod invaleſcente diviſione partialitatum Florentiae, mortuo Rege Manfredo, pars Gibellina multum tepuit, & Guelpha intumuit Florentiae. Unde Populus, qui magis erat Guelphus quam Gibellinus, coepit murmurare, & Guelphi confinati & banniti coeperunt reducere ſe verſus Civitatem & tenere tractatum cum
C amicis intrinſecis. Unde Cives conquerebantur de dominio Comitis Guidonis Novelli, qui erat ibi Vicarius pro Manfredo, memores damnorum receptorum apud Montem Apertum, ubi unus dimiſerat patrem, alius filium, alius fratrem. Quapropter principes partis Gibellinae, quae tunc regebat Florentiae, ad ſedandum & con-
D tentandum Populum, elegerunt duos Milites Fratres Gaudentes de Bononia, quorum unus vocatus eſt Frater Catellanus de domo Guelpha, alter Frater Loderingus de Andalò de domo Gibellina. Iſti duo Fratres facti Poteſtates Florentiae per Populum poſiti fuerunt in Palatio Populi, ut aſſervarent ſtatum Civitatis,
E & caverent ab expenſis ſuperfluis. Qui licèt eſſent diviſi animo partialitatis, tamen ſub tegmine falſae hypocriſis fuerunt concordes magis ad eorum commodum privatum, quam commune bonum. Ordinaverunt ergo, quod XXXVI. homines Mercatores & Artifices de majoribus & melioribus deberent conſulere praedictis duobus Poteſtatibus, & providere

dere expenſis Communis. De quorum numero fuerunt Guelphi & Gibellini, populares & magnates, non ſuſpecti, qui remanſerant in Civitate tempore expulſionis, quando Gibellini dato conflictu ad Montem Apertum, reintraverant Civitatem viribus Manfredi, ut jam ſcriptum eſt ſaepe Cant. X. & XVI. Iſti ergo XXXVI. convenientes ſimul omni die fecerunt bona ſtatuta & ordinamenta, creantes Capitaneos & Conſules cum Confalonibus, & Inſigniis, ut obviarent violentiis & rumoribus. Propter dictas novitates factas per dictos Poteſtates, & praedictos XXXVI. homines, Gibellini magnates Florentiae, ſicut Uberti, Lamberti, Sifantes, Scholares, & alii magnarum domorum, ceperunt ſuſpicionem partialitatis, quia videbatur eis, quod praedicti XXXVI. homines faverent Guelphis, qui remanſerant in Florentia. Propter quod Comes Guido Novellus Vicarius territus de recenti victoria, quam habuerat Carolus de Manfredo, miſit pro gentibus ad omnes Civitates amicas, ſcilicet Piſas, Senas, Aretium, Piſtorium, Pratum, Vulterras. Quia tunc quaſi tota Tuſcia erat ſub parte Gibellina. Ita quod cum D. equitibus accidit quod Comes Guido volebat, quod imponeretur collecta pro ſolvendo Teotonicis praedictis. Et dicti XXXVI. quaerebant per alium modum invenire pecuniam cum minori gravamine Populi. Et quum diſtuliſſent pluribus diebus, quàm videretur ipſi Comiti & magnatibus Gibellinis, illi ſuſpicantes propter novum ordinem datum in Populo, decreverunt tumultuare & deſtruere Officium XXXVI. cum favore, & militia dicti Comitis Guidonis. Et primi, qui exierunt armati, fuerunt Uberti, clamantes: *Ubi ſunt iſti latrones XXXVI.?* Illi autem aggregati in loco ſolito, diffugerunt. Et ſic totus Populus, clauſis apothecis, fuit ſub armis. Et ut cito dicam, Comes Guido videns, quod non poterat frangere Populum, venit cum tota militia ad Palatium, ubi erant duo Poteſtates, in Platea Sancti Apollinaris, & petiit claves Portarum ab illis. Quibus habitis, viliter receſſit, quum tamen eſſet fortior & potentior Populo. Et de ſero pervenit Pratum. Hoc autem factum eſt die Sancti Martini XI. Novembris, Anno Domini noſtri Jeſu Chriſti MCCLXVI. Excluſis ergo magnatibus Gibellinis, Florentini reformaverunt Civitatem, ſicut eis placuit, & miſerunt extra iſtos duos Poteſtates, qui conſenſerant tacite huic facto. De menſe Januarii ſequenti Florentini reduxerunt omnes in Civitatem, & fecerunt multa matrimonia ad firmandam pacem, quae tamen modicum duravit. Nam Guelphi elati victoriâ Caroli, ſecrete miſerunt ad eum pro gente, & pro uno Capitaneo. Qui miſit Comitem Guidonem de Monforte, cum DCCC. militibus Franciae. Qui pervenit Florentiam die Reſurrectionis Dominicae MCCLXVII. Cujus adventum Gibellini ſentientes, nocte praecedenti exiverunt Florentia inredituri. Ad propoſitum ergo. Iſte Frater Catellanus tangit cauſam & effectum vocationis eorum, quia ſcilicet fuerunt vocati ad praeſervandam pacem, & pepererunt perpetuum ſcandalum, corrupti a Guelphis. Et ſic peccaverunt per hypocriſim & baratteriam, quae punitur in bolgia praecedenti. Ideo noſter Auctor meritò locavit iſtos vicinos baratteriis. Ex omnibus ergo narratis potes clare intelligere literam

ram iſtam. Ad quam nunc reverte-re. Dicit ergo Frater Catellanus Danti: Nos duo *Preſi*, ideſt electi & accepti, *inſieme*, ad unum officium, ad unum finem, *da tua Terra*, ſcilicet Flotentiâ tuâ patriâ,

Per conſervar ſua pace - - - - -

quae erat tunc in periculo & periclitatione. Et ecce quomodo fuerunt vocati a Florentinis,

Come ſuol' eſſer tolto un' uom ſolingo,

ideſt, ſolitarius, ſolus. Quaſi dicat, ſicut ſolet vocari Florentiam unus ſolus Poteſtas, nunc fuerunt vocati duo ad regimen Civitatis. Et non exponas *ſolingo*, ideſt, ſolitarium, ſicut aliqui exponunt, dicentes, quod aliquando ſolet accidere, quod homo ſolitarius abſtrahitur a ſolitudine & religione ad ſedandas diſcordias, vel gubernandas dignitates, ſicut dictum eſt ſupra de Coeleſtino Cant. XIX. Sed ſic dicentes ignorant hiſtoriam facti. Unde nota, quod inter alia praecepta Regulae iſtorum Fratrum eſt unum, ſcilicet quod non aſſumant publica Officia, niſi pro bono pacis, ſicut heic; & quod non ferant arma, niſi pro defenſione Fidei & Eccleſiaſticae libertatis. Et ſubdit, quomodo fecerunt contrarium, dicens:

- - - - - - *E fummo tali*,

ideſt, tales Conſervatores pacis,

Ch' ancor ſi pare intorno dal Gardingo.

Quaſi dicat: adhuc apparent veſtigia veterum ruinarum Florentiae, quarum fuimus Auctores. Guardingus enim erat eo tempore una Contrata, ubi fuerunt Domus Ubertorum, quae principaliter fuerunt deſtructae a fundamentis, juxta Sanctum Petrum Scaradium, juxta Palatium Priorum, ubi ſtant hodie Leones Florentiae. Sed de omni re cito eſt vindicta.

A Nam Loderingus Gibellinus, qui fuerat cauſa, quod nobiles Guelphi de Florentia expellerentur, & quod eorum Palatia deſtruerentur, poſtea fuit expulſus de Florentia cum ſuis conſortibus, & aliis nobilibus Ghibellinis, & palatia eorum funditus everſa. Quorum ruinae adhuc apparent Bononiae juxta Studium Legi-

B ſtarum. Catellani in totum defecerunt, nec aliquid apparet de eis, niſi Turris ſatis alta, quae ſaepe ſolet fulminari.

Ad Verſ. 120.

Qualunque paſſa, come ei peſa pria. Per hoc autem Auctor pulcre figurat, quod hypocriſis iſtius fuit fundamentum omnium malorum. Quia

C ipſum Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, quantum in ſe eſt, capiunt & decipiunt. Nam ſub colore boni faciunt magna damna & nocumenta aliis. Sicut quidam Cardinalis volens obviare, ne quidam Canonicus Sancti Petri promoveretur ad Cardinalatum dixit Papae: *Pater Sancte; rem peſſimam facis. Nam Eccleſia Pe-*

D *tri remanebit deſolata & deſerta, quia homo iſte eſt pater & patronus iſtius nobilis Eccleſiae, diligens Cuſtos Sudarii, & omnium rerum ſacrarum Beati Petri.* Ita fecit Cardinalis de Prato in electione Clementis V. ut dictum eſt in Cant. XIX. Et ita poſſem dicere de mille.

Ad Verſ. 140.

E *Poi diſſe. Mal contava la biſogna.* Ideſt falſo dicebat illud, quod expediebat nobis, quia fallaciter docuerat eos, quod irent ad dexteram, quia invenirent viam, & mentiebantur; ſed volebant reducere eos in laqueum & retinere in Curia ſua, ſicut eſt de arte Baratteriorum, cum mendaciis detinere homines diu in Curia. Quod optime confirmat exemplo

plo claro contingere in ipſa Curia Romana Poëta noviſſimus Petrarcha. Scribit enim quod tempore, quo erat in Avinione, duo de Cardinalibus, in quibus orbis terrae, & oſtium Domus Dei vertitur, ſemel revertebantur a palatio Summi Pontificis, ſtipati densâ acie famulorum. Magna autem turba miſerorum expectantium ſtabat ad portam, quibus illa Civitas, odioſa Deo, ſemper eſt plena perdendo ſpes vaniſſimas, animam, vitam, divitias, & omne tempus. Qui viſis protectoribus ſuis, immo verius proditoribus, in quibus ſpem habebant, coeperunt circumſtrepere, & quiſque petere, quae fortuna, & quis ſtatus rerum eſſet ſuarum penes Pontificem. Tunc unus Cardinalium, non mutatus in aliquo, in re ſubita, tamquam ille, qui jam dudum talibus aſſueverat, non tactus aliquâ verecundiâ ſuâ, vel miſeriâ miſerorum, mirabilis mendaciorum artifex, coepit reſpondere ſingulis, quid ſpei haberet, aut quid Papa reſpondiſſet ſuper negotio ſuo, & ſic fronte meretricia omnes a ſe dimittebat. Quorum aliqui recedebant facie hilari, aliqui triſti pro qualitate reſponſi. Tunc alter Cardinalis nobilioris naturae, & verecundioris animi, & qui, niſi fuiſſet de illo Collegio, potuiſſet eſſe vir bonus, convertens ſe ad collegam, jocoſe dixit ei: *Numne te pudet ludificare iſtos credulos, & pro libito tuo fingere reſponſa Pontificis, quem ſicut ſcis, non ſolùm hodie, ſed jam multis diebus elapſis non potuimus videre?* Ille verò Baratterius veteranus reſpondit: *Immo potius te pudeat eſſe tam tardum ingenio, ut tanto tempore mores Curiae non potueris didiciſſe.* Quo audito, & omnes audientes in riſum prorumpentes, & laudantes nobile reſponſum illius nebulonis, dicebant iſtum eſſe virum ſagaciſſimum, qui didiciſſet tam promte mentiri & fallere. Ipſe verò Petrarcha praeſens, haec audiens, converſus eſt in ſtuporem, & inclinavit caput non cum minori indignatione & iracundia, quàm heic Vergilius detecto mendacio Malacodae.

E 'l Frate - - - - - -

Heic Auctor oſtendit, qualiter Frater ille probavit Vergilio, quod non debebat fidere Diabolo, qui nunquam dicit verum. Dicit ergo: *E 'l Frate*, ſcilicet Catellanus, dicit Vergilio indignanti:

- - - - *I' udì già dir' a Bologna*,

a loco, quia Bononia eſt in Italia, Mater ſtudiorum, & nutrix omnium Scientiarum.

Del Diavol vitii aſſai, tra' quali udì,

ſcilicet a Legentibus & Praedicantibus,

Ch' egli è bugiardo, e padre di menzogna:

juxta illud: *Diabolus eſt mendax, & pater mendacii.*

Ad Cant. XXIV. Verſ. 124.

Vita beſtial mi piacque e non umana.

Nota, quod iſte fuit verè mulus naturaliter, & moraliter, quia fuit ſpurius, natus de ſpurio. Mulus enim naſcitur ex damnato coitu, ſcilicet ex equa & aſino; & plus ſequitur aſinum, quàm equam, licèt vocaverit ſe nepotem Equi coram Leone. Eſt etiam animal durum, aptum laboribus, & verberibus, retrogradum, pertinax. Et talis erat iſte fur omnibus infeſtus. Mulus eſt irrationabilis & incorrigibilis. De quo dicit Propheta in Pſalmis: *Nolite fieri ſicut equus & mulus, in quibus non eſt intellectus &c.* Deinde deſcribit ſe a nomine proprio dicens:

Si

Si come a mul, ch' io fui. Son Vanni Fucci,
Beſtia ; - - - - - - - - -

Deinde deſcribit ſe a patria dicens:

- - - - *E Piſtoia mi fu degna tana.*

Ideſt, fui natus de Civitate Piſtorii, Terrâ dignâ de tali filio, quia ſcilicet aliquando producit Cives tam ſceleratos. Et ſervat Metaphoram. Quia enim vocaverat ſe feram, ideo patriam ſuam vocat tanam, ideſt cavernam talium ſpirituum ſerpentinorum.

Ad Verſ. 137.

- - - - - - - - *Perch' io fui*
Ladro a la Sagreſtia de' belli arredi.

Heic fur explicat ſuum notabile furtum, per quod eſt damnatus heic. Ad cujus rei intelligentiam volo te ſcire, quod iſte Vannes, venenoſus ſerpens, fuit filius ſpurius Domini Fuccii de Lazaris de Piſtorio, vir ſceleratiſſimus, & ad omne facinus audaciſſimus. Et quia erat de nobili genere, multos exceſſus ſaepe faciebat impune. Et quamvis bannitus ſaepe propter multa maleficia enormia, nequiter & nefarie perpetrata, tamen aliquando de nocte ſtabat in Civitate, & cum praviſſimis converſabatur. Accidit autem ſemel tempore Carniſprivii, quod, quum coenaſſet cum quibuſdam de ſua conditione, qui fuerunt circa decem & octo numero, dixerunt iſti inter ſe, quod volebant ire matutinatum ad procas eorum. Erat autem inter iſtos quidam Ser Vannes de la nova, famoſus Notarius Piſtorienſis. Acceſſerunt ergo omnes ad matutinandum ad domum procae iſtius Ser Vannis, qui ſtabat prope Epiſcopatum. Societate itaque ſonante & cantante, Vannes Fucii, cujus animus non paſcebatur talibus ſolatiis, acceptis duobus ſociis ſecrete, ne ceteri perpen- A derent, acceſſit ad Epiſcopalem Eccleſiam, quae vocatur Sanctus Jacobus. Et breviter, Sacerdotibus ibidem abſentibus, quia forte iverant per tripudia, ſicut eſt de more fieri tali nocte, vel fixe dormientibus, nimio cibo gravatis, Vannes iſte vi & fraude intravit Sacriſtiam dictae Eccleſiae, & illam ſpoliavit pretioſis B jocalibus. Et revertentes cum theſauro magno ad ejus ſocios propalaverunt furtum. Qui territi ſunt nimis. Tamen quia factum erat, portaverunt jocalia ipſa ad domum illius Ser Vannis Notarii, imaginantes, quod numquam eſſet ſuſpicio de tali homine bonae famae, & quia propinquior erat loco. Mane autem C facto, notificato furto Poteſtati per Canonicos ipſius Eccleſiae, magnum murmur fuit in Civitate de tam nobili theſauro. Poteſtas proclamatione facta coepit facere diligentem inquiſitionem. Et diu duravit, quod nihil poterat explorari. Finaliter inſtillatum eſt auribus Poteſtatis, quod quidam juvenis, nomine Rampinus, filius Fran- D ciſci de Forenſis nobilis viri de Piſtorio, erat malae conditionis & famae, qui veriſimiliter debebat rapuiſſe iſta ſacra. Rampinus continuo captus, poſitus fuit ad torturam: ſed nihil manifeſtavit, tamquam inſons facti & inſcius. Parentes iſtius ob hoc conquerebantur in Populo amicis & omnibus, cum planctis & pre- E cibus, ne juvenis innocens moreretur injuſte. Poteſtas contra iſtum induratus, ſtatuit ſibi terminum trium dierum ad reſignandum furtum, aliter ſuſpenderetur. Unde parentes & amici deliberaverunt, quod nocte praecedente diem Juſtitiae, invaderent ferro & igne palatium Poteſtatis. Et in die termini Vannes, qui erat extra in Comitatu Florentiae in

in Monte Carelli, miſit pro patre Rampini, & narravit ſibi totum factum. Ille reverſus celeriter hoc retulit Poteſtati. Qui Poteſtas continue capi fecit illum Vannem Notarium primo Lunae Quadrageſimae, quum iviſſet ad unum Sermonem ad locum Fratrum Minorum. Qui captus eſt cum magno murmure omnium, quia erat homo bonae famae. Maleficio poſt hoc detecto, multi hujus conſcii aufugerunt. Narravit ipſe Vannes, quod ſaepe cum fidis ſociis tentaverat aſportare dictum theſaurum: ſed videbatur ſibi ſemper videre familiam Poteſtatis, quae perquirebat omnes. Scitâ itaque veritate, & recuperato theſauro, Rampinus fuit liberatus, & Vannes Notarius ſuſpenſus. Et nota, ne fallaris ſub aequivoco, quod tres fuerunt Vannes in iſto maleficio, ſcilicet Vannes Fuccii, principalis auctor furti, & Vannes de la Nova, retentor furti, & quidam tertius Vannes de Laminona Florentinus, ſocius furti. Nunc ad literam. Dicit Vannes Fuccii fur:

I' non poſſo negar - - - - - -
quia ſi poſſem, libenter facerem propter verecundiam;

- - - - - *quel, che tu chiedi*.
ſcilicet, dicere quâ culpâ heic ſum damnatus, & cruciatus. Et ecce culpam:

In giù ſon meſſo tanto, - - - -
ſcilicet, in bolgia VII. furum, ubi debuiſſem eſſe poſitus multo ſuperius, ſcilicet in circulo violentorum;

- - - - - *perch' io fui*
Ladro a la Sagreſtia de' belli arredi.
Ideſt, quia furatus fui pulcra arneſia Eccleſiae Cathedralis de Piſtorio. Et adverte, quod per excellentiam dicit pulcra. Quia fortè in tota Italia non eſt alia Sacriſtia ditior iſtâ, ceteris

A paribus. Et quia Vannes accuſavit ſe, ideo excuſat alium, qui fuerat falsò accuſatus. Unde dicit:

E falſamente già fu appoſto altrui, ſcilicet, Rampino praedicto. Et ſic nota, quod infamia facit credi omnia mala de homine, quae numquam cogitavit. Nota etiam, quod pravorum converſatio inducit hominem ad
B tam infelicem finem. Nam Notarius iſte, qui erat homo civilis & honoratus, contra velle ſuum factus eſt particeps furti, quod per ſe nunquam ſomniaſſet, & tam infami morte peremtus eſt.

Ma perchè di tal viſta tu non godi;
Heic Vannes praedictus, qui invite dixerat Auctori ſuam verecundiam
C praeteritam, ideo nunc in vindictam praenuntiat ſibi injuriam in brevi futuram. Ad hujus intelligentiam oportet praeſcire, quod in MCCC. quo Anno Dantes incepit hoc Opus egregium, Civitas Piſtorii erat in ſatis magno flore. Et in ea tunc praecipue vigebat Domus Cancellariorum, quorum familia erat numeroſa val-
D de, ita quod habebat ultra centum homines ex uno ſanguine, & potens ultra omnes Domos, nedum Piſtorii, ſed totius Tuſciae. In qua erat magnus Militum numerus. Domus ergo iſta ex lite natâ inter eos, quae ortum habuit ab uno peſſimo, de quo dicetur in Cant. XXXII. diviſa fuit in duas partes, ſcilicet Albos & Ni-
E gros, & tota Civitas diviſa eſt cum illis. Florentini autem timentes praejudicium Terrae, immiſcuerunt ſe huic diſcordiae inteſtinae, & extraxerunt de Piſtorio utramque partem, & miſerunt Florentiam ad confinia, tam caeci judices eorum, quia ſtatim iſta contagio infecit eorum Civitatem. In qua ſtatim factae ſunt eaedem partes, de quibus dictum eſt ſupra

Cant. VI. Anno verò ſequenti pars Alba Piſtorii de menſe Madii cum favore & auxilio partis Albae, quae vigebat Florentiae, perculit partem Nigram, & deſtruxit palatia eorum. Nigri deinde venerunt contra Piſtorium, duce Marcello Marchione Malaſpina. Contra quos exierunt Albi, & debellati ſunt in campo, ſicut Auctor videtur dicere in litera. Alii tamen volunt, quod Auctor reſpiciat ad unam obſidionem & captionem Piſtorii, quae fuit poſt aliquot Annos. Unde ulterius volo te ſcire, quod in MCCCV. quum pars Alba eſſet expulſa de Florentia, & quaſi ubique de tota Tuſcia, praeterquam de Civitate Piſtorii, quae tunc tenebatur per partem Albam, cum favore Piſanorum, Aretinorum, & etiam Bononienſium, ubi vigebat pars Alba, Florentini dubitantes, ne creſceret eorum potentia, vocaverunt in Capitaneum Robertum Ducem Calabriae, filium Caroli II. qui poſt fuit Rex Robertus; & fecerunt exercitum contra Piſtorium cum Lucenſibus & aliis ſociis Tuſciae. Et breviter, magno conatu cinxerunt eam vallo & foſſa, ita quod nullus poterat intrare vel exire. Sed intus erat quidam unus Toloſanus de Ubertis cum CC. equitibus & multis peditibus. Interim Papa Clemens miſit ſuos ambaſciatores Vaſcones, mandans exercitui & Duci, quod recederent ab obſidione. Robertus receſſit dimiſſo exercitu, & ivit Burdegalam. Florentini noluerunt parêre. Pugna erat continuo dura & crudelis, quia intus erant multi valentes armigeri. Et quicumque egrediebatur, ſi erat vir, amputabatur ſibi pes; ſi mulier, naſus. Et remittebantur in civitatem per quemdam Fratrem Landonum de Eugubio, vi-

A rum ſceleratum, & inhumanum. Piſtorienſes autem tam pertinaciter reſtiterunt, quod comederunt omnia horrenda uſibus humanis. Tamdem deficientibus omnino victualibus, reddiderunt ſe, ſalvis perſonis, die X. Aprilis, Anno Domini MCCCVI. Florentini & Lucenſes fecerunt proſterni moenia & ſteccata Civitatis, B & plures Turres, & multa fortilicia dirui. Et diviſerunt Comitatum Piſtorii inter ſe. Dominium verò Civitatis remanſit Florentinis. Et tali modo deleta & deſtructa fuit arrogantia Piſtorienſium. Et eodem Anno Bononienſes ad ſuaſionem Florentinorum facto tumultu expulerunt principes partis Albae, & fecerunt C ligam cum Florentinis & Lucenſibus. Ad propoſitum ergo redeundo, Vannes Fucii, qui erat de parte Nigra de Piſtorio, praenuntiat Danti, qui erat de parte Alba de Florentia, expulſionem primo partis Nigrae de utraque Terra, deinde reverſionem ejuſdem partis Nigrae ad Florentiam & Piſtorium cum victo- D ria. Nunc ad literam redeundum eſt, quam ſic ordina. Dicit Vannes:

Apri gli orecchi al mio annuntio, & odi, ideſt, meo pronoſtico, quia dicam rem diſpliciturām tibi.

Piſtoia in pria de' Neri ſi dimagra, ideſt, primo ſpoliabitur Nigris;

Poi Firenze rinnova gente e modi. Quia ſcilicet ibi etiam expellitur E pars Nigra, quae poſtea revertitur. Et expellit aliam de Florentia, ſicut clare ſcriptum eſt ſupra Cant. VI. Finaliter poſtea Nigra reintrat Florentiam, & expellit Albam, unde dicit: *Marte,* ideſt infuſio Martis, qui eſt Deus belli, *tragge vapor,* ideſt ardorem bellicum, ſcilicet Marchionem Marcellum praedictum, virum ſtrenuum armorum.

- - *di*

- - - - - - *di Val di Magra*.
Haec Vallis appellatur hodie Luniſana a Civitate Lunae antiquiſſima, de qua dictum eſt alibi. In qua Valle habitant Marchiones Malaſpinae antiquiſſimi, de quibus fit mentio & commentatio magna in Cant. IX. Purgatorii. Macra autem eſt fluvius impetuoſus, qui labitur per dictam Vallem, ut dicetur ibi & alibi.

Ch' è di torbidi nuvoli involuto,
Ideſt, qui vapor turbationibus bellicis.

E con tempeſta impetuoſa & agra,
Quia magno impetu irruet contra Piſtorium, & more tempeſtatis, illius gentem proſternet impetuoſe. Et ecce tempeſtatem belli:

Sopra campo Picen fia combattuto;
Ideſt, in agro Piſtorienſi pugna fiet. Et heic nota, quod Picenus appellatur hodie illa regio Italiae, quae nunc appellatur Marchia Anconitana. Et Picenum appellatus eſt campus apud Piſtorium, in quo olim debellatus fuit Catilina, ut patet apud Salluſtium. Et ut fertur, ibi eſt hodie Caſtellum, quod vocatur Picentium longe a Piſtorio per tria milliaria.

Ad Cant. XXV. Verſ. antipenultimo:

Et era quei, che ſol de' tre compagni,
Che venner prima, non era mutato.
Quia, ut patuit ſupra, tres ſocii apparuerunt ſimul primò Auctori, ſcilicet Angelus, Boſius, & Puctius, quorum duo jam ſunt mutati, ſcilicet Angelus, & Boſius. Reſtabat ergo Puctius ſolus, de cujus mutatione Auctor non intendit dicere, quia ſatis eſt oſtenſa triplex transformatio in triplici ſpecie furum. Et ultimo ſpecificat alium, qui erat nuper renovatus in hoc, ſcilicet Guertius de Cavalcantibus. Iſte Miles vocatus eſt Dominus Franciſcus Guertius de Cavalcantibus de Florentia, qui fuit occiſus ab hominibus de quadam Villa Comitatus Florentiae, quae vocatur Gaville. Ex quo nata eſt magna guerra inter Cavalcantes, & praedictos. Et multi ex illis ruſticis in vindictam interfecti fuerunt ab iſtis Nobilibus. Ideo Auctor apoſtrophat ad ipſam Villam dicens:

L' altro era quel - - - - - -
ſcilicet, Guertius fur;

- - - - - *che tu Gaville piagni*.
ideſt, ploras, quia multas mortes tuorum vidiſti per mortem iſtius unius: propter quod habes materiam planctus.

Ad Cant. XXVI. ad Verſ. primum.

Godi, Firenze, poi che ſe' sì grande.
Hoc dicit in obprobrium, ac ſi dicat: Tu non potes laetari, immo debes triſtari & verecumdari; *poichè ſe' sì grande*. Eſt enim Florentia verè magna multiplicitate, ambitu murorum, altitudine domorum, & multitudine habitatorum. Ideo dicit:

Che per mare e per terra batti l' ali.
Ideſt, volas per mare & per terram. Hoc dicit, quia Florentini diſcurrunt fere per totum mundum, mare & terras. Et quod eſt pejus,

E per lo 'nferno il tuo nome ſi ſpande.
Et loquitur tam de Inferno morali, quam de eſſentiali, quia in omni genere pravorum vitiorum, in omni genere ſuppliciorum, Auctor ponit multos de gente ſua. Quod facile patet diſcurrenti per totum Librum Inferni. Tamen plures poſuit de ſuis, quos melius noverat, quam de aliis. Unde bene vidit de aliis magnis Civitatibus aliquos Nobiles ſimul ſociatos ire ad furandum.

Ad Verſ. 7.

Ma ſe preſſo al mattin del ver ſi ſogna;
Heic Auctor ex praemiſſis arguit, quod

quod male deberet ſuccedere Florentiae. Unde auguratur ſibi infelicitatem de proximo eventuram, oſtendens quod non erit impunita diu. Et reflectit ad ſuam viſionem principalem, in qua fingit ſe praevidiſſe quidquid ſcribit. Et vult breviter dicere, quod ſi ejus viſio non fuit vana, Florentia cito luet poenas ſuorum ſcelerum propter multa ventura, quae optant ſibi multi. Dicit ergo:

Tu ſentirai di quà da picciol tempo.

Hoc eſt dicere, in brevi;

Di quel, che Prato, non ch' altri, t' agogna.

Quaſi dicat, de eo malo, quod vicini tui, ſubditi tibi, latrant contra te, imprecando tibi magna mala. Eſt enim Pratum nobile Caſtrum inter Florentiam & Piſtorium. Cujus habitatores male contentabantur de dominio Florentinorum. Et ſicut eſt de more ſubditorum, optabant illis deſtructionem, vel depreſſionem. Et dicit:

- - - - - - *non ch' altri,*

ideſt, nedum extranei, & inimici tui, ſicut Piſani, Aretini, & alii multi. Et heic nota, quod aliqui ignoranter dicunt, quod Auctor neſciverit quid dixerit, quia ab iſto tempore citra Florentia de die in diem ſemper fuit in magno flore, & multum extendit alas potentiae ſuae ſupra vicinos ſuos. Ergo non in brevi evenerunt ea, quae ſui vicini & adverſarii imprecati fuerunt ſibi. Ad quod poteſt reſponderi, quod iſta praenuntiatio erat verificata, quando Auctor iſta ſcribebat. Quia per ea tempora, quibus Auctor exulavit a patria, multa & magna mala evenerunt illi Urbi, ſicut bella civilia, incendia, ſpolia, & alia magna diſpendia & ſcandala. Et ut videas,

A quod de proximo iſta mala evenerant, volo te ſcire, quod in MCCCIII. Cardinalis de Prato praedictus, nomine Nicola, vir aſtutiſſimus & ſagaciſſimus, parum diligens Florentinos, miſſus eſt Florentiam a Papa Benedicto XI. qui ſucceſſit Magiſtro Bonifacio, nam volebat pacificare Florentinos tunc diſcordes. Sed non

B valens concordare eos, dixit: *Ex quo non vultis benedictionem, remanete in maledictione.* Et excommunicavit Civitatem. Anno ſequenti, quum ſperaretur, quod Dominus Cardinalis poneret pacem inter Cives Florentinos, ſecundùm eorum morem antiquum, fecerunt in Kalendis Maji magnum feſtum. Et unuſquiſque cer-

C tatim conabatur facere nova ſpectacula. Inter alios illi de Burgo Sancti Fridiani fecerunt proclamari publice, quod quicumque vellet ſcire nova de alio Mundo, deberet venire in Kalendis Maji ad Pontem Carrariae. Et in Arno flumine ordinaverunt ſolaria ſuper barchis & naviculis. Et fecerunt quamdam ſimulatam

D repraeſentationem Inferni cum ignibus, & aliis poenis & ſuppliciis; & homines transfiguratos, & Daemones horribiles, & alios modos ſub ſpecie animarum. Et videbantur Daemones mittere animas intra iſta varia & crudelia tormenta cum maximis clamoribus & horrendis ſtridoribus viſu & auditu. Novitate cujus

E ſpectaculi totus Populus cucurrit ad videndum. Unde Pons Carrariae, qui tunc erat de lignamine, onuſtus magna multitudine, cecidit in Arnum cum iis, qui erant deſuper. Ex quo multi mortui ſunt & ſuffocati, & multi de perſona deſtructi. Ita quod Ludus confictus converſus eſt in rem veram. Nam multi, qui ſpectabant Infernum ſimulatum, iverunt

ad

ad Infernum verum, & ſciverunt nova de alio Mundo. Et juxta proclamationem banni, facti ſunt veri planctus & ſtridores mortuorum, percuſſorum, & eorum, qui ſtabant ad videndum. Quia quilibet habebat, vel habere credebat ſibi filium, vel fratrem vel conſanguineum, vel amicum. Et hoc fuit augurium alterius majoris damni de proximo venturi ipſi Civitati. Nam eodem Anno factum eſt bellum civile in Florentia inter Albos & Nigros. Et quum eſſent omnes ſub armis, & Albi quaſi eſſent victores, quia Dominus Curſius de Donatis non impediebat ſe, tum quod erat podagroſus, tum quia diſcors cum magnatibus de ſua parte magna, non permiſit Deus, quod incendium corporale extingueret incendium animorum in furore Civium. Nam flagrante rumore quidam de Abbatibus .... Clericus, Prior Sancti Petri in Scaradio, vir ſceleratus & diſſolutus, immiſit ignem artificialem primo in domos ſuorum Conſortum in horto Sancti Michaëlis; & fuit tam furioſus ignis, quod ſlante Auſtro, arſerunt domus multarum clariſſimarum Familiarum de Terra illa. Et in ſummâ tota melior pars Civitatis arſit. Et fuerunt circa duo mille & ducentae domus. Damnum theſaurorum, mercantiarum, & ceterarum ſupellectilium fuit inaeſtimabile. Et id, quod non urebatur, capiebatur manibus praedonum, qui continuo pugnabant in multis partibus Civitatis. Ex quo multae familiae, progenies, & ſocietates fuerunt deſolatae, & venerunt ad inopiam ex dicto incendio. Et praedicta peſtis accidit Florentiae die X. Junii. Et ex hoc Cavalcantes, qui tunc erant Caporales illius Sectae, fuerunt banniti tamquam rebelles. Ex praedictis ſatis patet, quod magna mala cito venerunt ſuper Florentiam, ſecundùm quod optaverant ſibi illi de Prato. Et ſicut dicebam, Auctor potuit habere reſpectum ad iſta & ad alia mala, quae iſta Civitas paſſa erat tempore ſuo. Et ſi habuit reſpectum ad futura, adhuc bene dixit. Quia tempus, quod videtur longum quantum ad vulgares, breve apparuit Aſtrologis. Et Auctor loquitur multum prudenter & caute, quia dat tempus incertum.

Ad Cant. XXVII. Verſ. 23.

Non t' increſca reſtare a parlar meco. Certe non dubito, quod Rex Latinus, Turnus, & Megentius, de quibus Vergilius fecit tot praeconia, ut de ceteris minoribus taceam, non valuerint tantum in rebus mundi, quantum iſte Comes Guido, Malateſta, Maghinardus, & alii multi in Romandiola, de quibus ſtatim dicetur in iſto Cantu. Et probat, quod Vergilium non debeat toedere remanere ad locum iſtum ſecum, oſtendens ſuam ardentem affectionem, quam habet ad loquendum cum iſto Domino dicens:

Vedi, che non increſce a me, & ardo. Et heic nota, quod heic non habet locum loquendi de Inferno eſſentiali, quia numquam poteſt eſſe ibi alienatio poenae, ſed debet intelligi moraliter. Aliquando enim contigit, quod quis non videtur quaſi ſentire poenam ſuam, quando loquitur cum viro eloquentiſſimo, cujus eloquii ſuavitas fecit ipſum obliviſci doloris, ſicut vidi de facto, quod aliquando infirmans fecit ſibi portari Dantem, quum arderet calore febris ad aliqualem recreationem.

Se' tu pur mò in queſto mondo cieco &c.

Heic

Heic Guido Comes de Montefeltro ſuam petitionem patenter exponendo de ſtatu Romandiolae dicit:

Dimmi, ſe Romagnuoli han pace o guerra.

Adverte, quod ſtatim oritur dubium circa iſtam petitionem, quum iſte Comes fuerit Dominus Urbini, & praedeceſſores & ſucceſſores ſui uſque ad tempora moderna, & petit de ſtatu Romandiolae, quum haberet dominium in Marchia Anconitana. Dicam breviter, quod dictus Comes, & totum genus ſuum fuit de Romandiola, ſcilicet de Montefeltro, ut ipſe ſtatim dicet. Praeterea ipſe fecit magnalia ſua in Romandiola, de quibus praecipue dicetur heic. Et dicit ſic:

Se' tu pur mò in queſto &c.

ideſt, in iſtum Infernum, & ſpecialiter in iſta bolgia VIII. quae eſt maxime coeca. Quia iſti licèt ſint in flammis lucentibus, tamen nihil vident. Et ita in rei veritate, moraliter loquendo, in mundo noſtro iſti, qui reputantur ita ſubtiles & oculati, in fine reperiuntur aridiores & coeciores aliis.

Caduto ſe' di quella dolce Terra
Latina; - - - - - - -

ideſt, de Romandiola, quae inter alias provincias Italiae eſt maxime amoena, & omnium bonorum fertilis.

- - - - *ond' io mia colpa tutta reco.*

ideſt, in ea Terra exercui magnas calliditates, quibus obtinui magnas victorias. Et hoc pro tanto dicit Comes, quia imaginabatur, quod Auctor eſſet aliquis aſtutus, damnatus, qui nuper veniſſet ad poenam. Unde ad intelligendam iſtam literam eſt breviter ſciendum, quod iſte Comes famoſus & felix in proelio, ſaepe terram Romandiolae madefecit ſanguine

A multo. Nam a multis notatum eſt, quod iſte Comes factus Capitaneus belli in Romandiola, dedit decem & ſeptem conflictus adverſariis ſuis, & praecipue Bononienſibus, qui cum numeroſo exercitu venerant ad vaſtandum agros Faventinorum, ubi Bononienſes exules, qui dicebantur Lambertacii, erant receptati. Scili-

B cet Anno Domini MCCLXXV. Comes Guido cum exulibus Bononienſibus & aliis ſuis invaſit Bononiam apud Pontem Sancti Proculi, qui diſtat a Faventia per tria milliaria. Quorum Dux erat Malateſta Primus de Arimino. Equites Bononienſium ad primum aſpectum hoſtium trepidantes, fugam rapuerunt. Acies

C vero peditum videntes ſuos praecipites fugerunt, & firmaverunt fugam. Comes ſuperveniens fecit denuntiari eis, ut facerent deditionem, antequam crudeliter perderentur. Quod illi negantes, condenſati ſunt inter ſe taliter, quod ſtabant fixi quaſi immobiles, ita ut vires non haberent ad arma movenda. Ex quo ir-

D ruentibus hoſtibus facta eſt magna caedes, praecipue ab exulibus Bononienſibus magis aſtu contra, quam ferro, ſe ſe opponebant, & ſiti, calore, & anguſtiâ moriebantur. Hoſtes victores ditati ſpoliis ſunt hoſtium. Aliqui tamen credunt, quod iſte miſerabilis conflictus non ſolùm operâ Comitis Guidonis, ſed etiam

E operâ alterius Comitis, qui erat ex parte Bononienſium, evenerit. Nam quidam Comes de Panico dicitur proclamaſſe in fuga: *Popule marcide, lege Statuta*. Et ſubdit confirmationem ſuae petitionis, dicens. Ideo petitionem peto de Romandiola, quia fui de partibus illis. Unde dicit:

Ch' i' fui de' monti,

quaſi dicat: *Fui di Monte Feltro*. Nam

Nam Mons Feltrus eſt una Contrata in Romandiola, continens multos montes & multa Caſtella, ut alibi: Et ſic vide, quod iſti Comites fuerunt de Romandiola, quum extenderunt ſuum dominium in Marchiam. Sicut & Malateſta de eadem Contrata diebus noſtris, habuit & Anconam, quae eſt caput illius provinciae, & Eſculum, quod fuit olim caput ejus, & alias multas Civitates & Terras. Et ſicut Ugucio de Fagiola de eiſdem montibus, qui habuit dominium in Tuſcia in Civitate Piſana & Lucana. Et tangit confinia dicens:

- - - - - là intra Orbino.

Urbinum eſt Civitas in Marchia Anconitana, circa confinia Romandiolae, ubi iſti Comites dominati ſunt jam per tot tempora, quod non exſtat memoria.

E 'l giogo, - - - - -

ſcilicet, montis Arimini;

- - - - - di che Tever ſi diſſerra.

ideſt, de quo jugo oritur fluvius Tiberis, qui oritur in Alpibus, quae dividunt Romandiolam a Tuſcia ex parte ipſius Tuſciae ex oppoſito Montis Feltri. Qui Tiberis eſt fluvius famoſiſſimus, non tantum ratione ſuae magnitudinis, quantum ratione Urbis Romae, quam irrigat.

Io era in giuſo - - - - -

Iſta eſt ſecunda pars generalis, in qua Auctor reſpondens ad petitionem Comitis deſcribit ſtatum Romandiolae. Et primo deſcribit, quomodo Vergilius nunc dedit ſibi licentiam loquendi cum iſto Comite, dicens:

Io era in giuſo ancor attento e chino,

quia ſtabat in culmine pontis inclinatus ad audiendum attente verba Comitis.

Quando il mio Duca mi tentò di coſta

ideſt, a latere, vel *diſcoſto*, ideſt adſtitit,

A *Dicendo: parla tu: - - - - -*

Quaſi dicat: habe nunc tu vicem;

- - - - - - - Queſti è Latino;

Quia hucuſque loquutus fui cum Ulyſſe Graeco. Jam tu nunc loquere cum iſto Comite Latino; cujus cauſa aſſignata eſt ſuperius in praecedenti Cantu. Deinde tangit reſponſionem, dicens:

B *Et io, ch' avea già pronta la riſpoſta,*

quam praecontexeram, imaginans me reſponſurum illi;

Senza indugio a parlar' incominciai.

Quia bene ſciebam, quomodo ſtabat tunc provincia Romandiolae, contigua Tuſciae, coepi ego dicere:

O anima, che ſe' là giù naſcoſta,

ſcilicet incluſa in igne, quam videre

C non poſſum.

Romagna tua - - - - -

in qua feciſti tibi famam,

- - - - - non è, e non fu mai

Senza guerra - - - - - - - -

intellige, poſtquam coepit habere Tyrannos;

- - - - - ne i cor de' ſuoi Tiranni,

qui ſaepe bellum meditantur:

D *Ma paleſe neſſuna or ven laſciai.*

Ideſt, nunc actualiter; quia in MCCC. nullum erat bellum patens in Romandiola, unde nota, quod iſte Comes, tamquam ex parte, meritò mirabatur, quod Romandiola poſſet uſquam ſtare in pace. Ideo ſic petivit. Et Auctor ſic reſpondit, & bene, quia Romandiola, poſtquam

E pervenit ad manus Tyrannorum, numquam requievit, & maxime poſtquam Papa Nicola de Urſinis fecit ſibi dari iſtam provinciam a Rodulpho Imperatore, ut alibi dictum eſt, & dicetur. Quia Papa primo miſit Bertoldum fratrem ſuum primum Comitem Romandiolae, & Cardinalem Latinum Legatum ſuum. A quo tempore citra ſemper factae ſunt ibi

va-

variae mutationes, & quotidie fiunt. Unde judicio meo mihi videtur, quod quatuor deduxerunt eam nobilem provinciam ad tantam deſolationem. Primum eſt avaritia Paſtorum Eccleſiae, qui nunc vendunt unam Terram, nunc aliam. Et nunc unus favet uni Tyranno, nunc alius alteri, ſecundùm quod ſaepe mutantur Officiales. Secundum eſt pravitas Tyrannorum ſuorum, qui ſemper inter ſe ſe lacerant & rodunt, & ſubditos excoriant. Tertium eſt fertilitas locorum ipſius provinciae, cujus pinguedo allicit Barbaros & externos in praedam. Quartum eſt invidia, quae viget in cordibus ipſorum incolarum, ſicut Auctor noſter pulcre deſcribit Purgatorii Cant. XIV. ubi facta magna commendatione iſtius Romandiolae indignanter exclamat:

O Romagnuoli tornati in baſtardi!

Ad Verſ. 40.

Ravenna ſta - - - - - - - -

Nunc Auctor deſcripturus ſpecialiter ſtatum Romandiolae, incipit a Ravenna, & generaliter vult dicere, quod nobilis & antiqua proſapia iſtorum de Polenta dominatur Ravennae & Cerviae. Unde debes ſcire, quod eo tempore regnabat Ravennae quidam Dominus Guido Novellus de Polenta, vir quidem ſatis magnae intelligentiae & eloquentiae. Qui multum honoravit Dantem in vita & in morte, ut dicetur alibi. Ideo loquitur de eo valde honeſte, cum deſcribens ab Inſignio ſuae Domus, unde dicit:

Ravenna ſta, come ſtata è molti anni, quaſi dicat, in eodem ſtatu, in quo fuit jamdiu & ſub dominio eorumdem: quod declarat ſic:

L' Aquila da Polenta - - - - - -

Hoc dicit, quia illi de Polenta portant pro Inſignio Aquilam, cujus A medietas eſt alba in campo azurro, & alia medietas eſt rubea in campo aureo. Eſt autem Polenta parvum Caſtellum circa Bretenorium, unde iſti Nobiles dicuntur olim fuiſſe.

- - - - - - *là ſi cova:*

Et eſt pulcra metaphora & propria. Vult enim dicere, quod iſte Guido Novellus fovet & protegit B Ravennates ſub umbra alarum ſuarum, ſicut Aquila filios ſuos. Et de rei veritate Ravenna tunc erat ſatis in florenti ſtatu, quae nunc in languido. Et nota, quod Auctor ideo primo incipit a Ravenna, quia nobiliſſima Civitas eſt ratione antiquitatis, ſi fama non eſt omnino falſa, de creatione dignitatis. Quia ſola Eccleſia C Ravennas habet Cardinales, ſicut Romana. Et ſubdit Auctor;

Sì che Cervia ricuopre co' ſuoi vanni. Quaſi dicat, quod Aquila praedicta protegit Cerviam ſub pennis ejus alis ſuis. Sunt enim *vanni* pennae in alis. Eſt autem Cervia Civitatuncula in eodem litore maris, diſtans a Ravenna per XV. milliaria, quam D Auctor ſubditam dicit Ravennae, quia eſt ſub eodem dominio. Habet haec Civitas praerogativam Salis. Unde Cardinalis Oſtienſis Dominus Bononiae & Romandiolae erat ſolitus dicere: *Plus habemus de Cervia parvula, quàm de tota Romandiola.*

La Terra, che fe' già la lunga prova &c.

E Heic Auctor deſcribit aliam Civitatem Romandiolae, ſcilicet Forlivium. Quae eſt quodammodo ſituata in medio Romandiolae, major aliis; quae quia habet gentem bellantem, & iſte Comes habuerat diu Principatum ibi, & bella magna fecerat ibi: ideo in deſcriptione ejus inſerit ſingularem victoriam, quam hic Comes cum Forlivienſibus habuerat. Ad intel-

tel-

telligentiam autem hujus literae eſt praeſciendum, quod Anno Domini MCCLXXXII. Papa Martinus III. del Turſo de Regno Franciae, miſit in Civitate Romandiolae quemdam Dominum Johannem de Apia, militem ſtrenuiſſimum armorum, quo nullus erat bellicoſior in Francia. Erat tamen impar ſagacitatibus Romandiolorum, ut eriperet Romandiolam de unguibus Comitis Guidonis de Montefeltro, qui tunc erat ibi fortis & potens pro parte Gibellina. Hic ergo Johannes cum nobili exercitu Gallorum & Italicorum ingreſſus provinciam, primo recepit Faventiam datam ſibi. Moras faciens, ibi faciebat acre bellum contra Forlivium, & credidit habere Civitatem per proditionem, quam non poterat habere per obſidionem. Cujus tractatum ordinavit Comes Guido, qui aſtutiſſimus bene cognoſcebat temeritatem Gallorum. Et ut breviter dicam, Johannes Kalendis Maji cum gente ſua venit Forlivium de mane tempeſtive ante diem, credens habere ipſum. Et ſicut erat ordinatum per Comitem Guidonem, fuit datus ſibi introitus unius portae. Johannes igitur intravit cum parte gentis ſuae, & partem dimiſit extra, dato ordine, quod ſi expediret, ſuccurrerent ingreſſis. Quod ſi caſus adverſus accideret, mandavit, quod omnes glomerarentur in quodam campo ſub umbra unius magnae quercus. Ordine dato, Johannes cum Francis percurrit Civitatem ſine reſiſtentia. Comes autem Guido, conſcius facti, cum tota gente ſua exivit Civitatem, & invaſit animoſe iſtos, qui erant ſub quercu, & faciliter fudit. Johannes, qui intraverat Forlivium, credens eſſe Dominus, diripiebat interim Civitatem, & milites diffun-

A debant ſe per domicilia. Et continuo Comes Guido reintravit Forlivium, dimiſsâ ſua parte militiae & gente pedeſtri ſub quercu, turmatim glomerata eâ formâ, qua ſteterat prima gens Francorum. Tunc Comes Johannes, qui credebat libere habere Civitatem, viſis hoſtibus, totus ſtupefactus eſt & territus. Et quicum-
B que de gente Franca poterat recurrere ad equum, fugiebat extra Civitatem, & occurrebat ad quercum, credens ibi invenire ſuos, & incurrebat in manus hoſtium, a quibus erant caeſi. Et capti ſunt illi, qui remanſerunt in Civitate, & trucidabantur omnes. Et ſic magna ſagacitate Comitis Guidonis pulcra & ma-
C gna gens Gallica fuit deſtructa. Et multi nobiles & magnates Italici ceciderunt in conflictu. Inter alios fuit unus Comes de Montefeltro, conſanguineus Comitis Guidonis. Sed erat infeſtus ei propter litem, quam habuerat ſecum ſuper haereditate. Et Tebaldellus, qui aperuit Faventiam, quando dormiebant Cives, & plures
D alii. Johannes de Apia tamen cum paucis evaſit. Et ita deluſus & deſertus reverſus eſt Faventiam. Papa Martinus iratus miſit novas gentes equeſtres & pedeſtres ad Comitem Johannem, qui recuperavit Forlivium Anno ſequenti de menſe Maji, & diruit omne fortilitium. Comes verò Guido receſſit de Forlivio. Sic
E ergo patet, quod ingenium Comitis vicit vires fortiſſimi bellatoris, licèt tamdem ſuccubuerit viribus Eccleſiae. Nunc ad literam. Auctor deſcribit iſtam Terram ab iſta magna ſtrage, & dominatione ejus. Et vult breviter dicere, quod iſta Terra erat tunc ſubdita Ordelaffis de Forlivio, quorum familiam dat intelligi per ſignum, unde dicit: *La*

Terra, ſcilicet Forlivium, *che ſè già la lunga prova*, quia diu ſteterat in contumacia. Eſt enim gens Forlivienſis magis promta ad rebellionem, & tardior ad deditionem, quàm aliqua gens Romandiolae, ut probatum eſt in multis bellis. Et dicit;

E di Franceſchi ſanguinoſo mucchio; Nam ut aliqui aſſerunt, Comes Johannes habuit in iſto proelio circa DCCC. equites, de quibus facta eſt miſeranda ſtrages. Scio, quod aliqui diſſimiliter ſcribunt iſtam pugnam. Sed iſta, quam praemiſi, videtur mihi verior, & magis conſona viribus Comitis Guidonis.

Sotto le branche verdi ſi ritrova: Ideſt ſub poteſtate Ordelafforum, qui habent pro Signo Leonem viridem a medio ſupra in campo aureo, cum quibuſdam liſtis a medio infra, quarum tres ſunt virides & tres aureae. Et tunc regebat Sinibaldus. Et heic nota, quod Auctor praeterit Forum Pompilium, quaſi dicat, quod erat ſub eodem dominio, quia erat Civitas parvula, & jam declinabat. Quam diebus iſtis Dominus Sabinenſis, Legatus Eccleſiae, funditus evertit, & tranſtulit Bretenorium.

E 'l Maſtin vecchio; - - - - -
Heic Auctor deſcribit aliam Civitatem nobilem, ſcilicet Ariminum, quam manifeſtat per Dominos ſuos. Et vult finaliter dicere, quod ſecundò Malateſta pater illius viri violentius teneat Civitatem Arimini. Ad quorum cognitionem eſt breviter ſciendum, quod in provincia Romandiolae, in Comitatu Montisfeltri, eſt unum Caſtellum, quod vocatur Penna Billorum, ex quo olim traxerunt originem Malateſtae. Quorum unus fuit Miles probus Malateſta, qui propter magna beneficia factus eſt Civis Arimini, factis ibi

A pulcris domibus & donationibus magnis. Et ex praedicto natus eſt Malateſta Miles audax, qui acquiſivit dominium Arimini, quum eſſet XXII. annorum. Qui vicit Comitem Guidonem apud Montem Clarum, & ab eo victus eſt apud Pontem Sancti Proculi. Hic genuit Johannem Sargatam, vel Sciancatum, qui interfe-

B cit Paulum fratrem ſuum ſimul cum Franciſca uxore. Item genuit Malateſtinum, qui fuit monoculus, aſtutiſſimus Tyrannus, qui ſucceſſit patri in dominio. Et ex eo natus eſt Ferrantinus. Alius filius fuit ex praefato Malateſta, nomine Pandulfus, qui regnavit poſt Malateſtinum una cum Ferrantino nepote ſuo. Ex Pan-

C dulfo nati ſunt Dominus Malateſta ſagaciſſimus Tyrannus, & Dominus Galeottus ſtrenuus armorum, qui diebus noſtris fuerunt Domini magnae partis Marchiae Anconitanae. Dicit ergo: *Il Maſtin vecchio*, ideſt Malateſta antiquus, qui fuit Avus iſtius Malateſtae, viri ſagaciſſimi, qui regnavit Arimini temporibus noſtris.

D - - - - - - *E 'l nuovo da Verrucchio:* Ideſt, Malateſta Juvenis, qui vocatus eſt Malateſtinus. Quorum utrumque appellat Maſtinum metaphorice, quaſi velit dicere magni magiſtri Tyrannidis. Maſtinus enim fortis eſt & violentus & rapax, qui non de facili dimittit praedam, quam aſſumit: Et dicit: *da Verrucchio*, ideſt,

E Malateſta. Quod Verruchium eſt unum Caſtellum in Comitatu Arimini, a quo Malateſtae denominantur, quod Ariminenſes dederant olim cuidam Malateſtae antiquiſſimo, ob ejus magna merita in Rempublicam. Tamen de rei veritate Malateſtae non fuerunt originaliter de Verruchio, immo de Monfeltro, de quodam Caſtello, quod vocatur Penna Billo-

Billorum. Sed Auctor nominat eos a loco notiori, de quo denominantur vulgo & ipſimet ſe denominant. Et ſpecificat utrumque Maſtinum a quodam ſingulari actu tyrannico violentiae.

Che fecer di Montagna il mal governo.

Ad quod ſciendum, quod Montagna eſt proprium viri nomen. Fuit enim Montagna nobilis Miles de Parcitatis de Arimino, princeps partis Gibellinae. Quem captum cum quibuſdam aliis Malateſta tradidit cuſtodiendum Malateſtino filio. Poſtea petiit ab eo, quid factum eſſet de Montagna. Cui iſte reſpondit: *Domine, eſt ſub fida cuſtodia: Ita quod ſi vellet ſe ſuffocare, non poteſt, quamvis ſit juxta mare.* Et dum iterum & iterum peteret & replicaret, dixit: *Certe dubito, quod neſcies ipſum cuſtodire.* Malateſtinus notato verbo, fecit ipſum Montagnam mactari cum quibuſdam aliis. Ita bene vocat Malateſtinum Maſtinum novum ab iſto genere violentiae, & ab alia pejore, de qua dicetur in ſequenti Cantu. Ubi etiam facit mentionem de Arimino. Ideo dicit:

Là dove ſoglion, fan de' denti ſucchio.

Ideſt, ſugunt & mergunt facultates hominum in Civitate Arimini, ubi ſolent ſugere.

La Città di Lamone, e di Santerno.

Heic Auctor deſcribit duas alias Civitates Romandiolae, ſcilicet Faventiam, & Imolam a Domino ſuo. Et vult finaliter dicere. Quod Maghinardus Paganus fuit nobilis Caſtellanus in montibus ſupra Imolam. Qui ſua probitate & felicitate ex parvo Caſtellano factus eſt magnus Dominus in Romandiola, ita quod habuit tres Civitates, ſcilicet Forlivium, Faventiam, & Imolam, ſed non omnes ſimul. Unde eſt ſciendum, quod in MCCXC. Stephanus de Ghinazzano Romanus, Comes Romandiolae pro Papa, fuit captus in Civitate Ravennae ab illis de Polenta die XII. Novembris. Propter quod Maghinardus Paganus cepit Civitatem Faventiae. Et Bononienſes continuò ſub certo curſu ceperunt Civitatem Imolae, & rapuerunt ſteccata, & ſplanaverunt foveas. Poſt haec Papa miſit Comitem Bandinum de Comitibus Guidis de Romena, Epiſcopum Aretinum, qui reduxit Terram ad obedientiam per pacem & concordiam. Anno verò ſequenti die XXIII. Decembris, die Dominica, de nocte dictus Maghinardus cum quibuſdam Nobilibus, furto cepit Civitatem Forlivii in qua cepit Comitem Aghinulphum de Romena, fratrem dicti Epiſcopi. Deinde obſedit Caeſenam, ubi erat ipſe Comes Romandiolae. Poſt haec Anno quinto, ſcilicet Anno Domini MCCXCVI. Maghinardus habens bellum cum Bononienſibus propter Forlivium, cujus dominium tunc tenebant Bononienſes, fecit confoederationem cum Azone III. Marchione Eſtenſi, qui ſimiliter parabat bellum contra Bononienſes, de quo dicetur plenius Purgatorii Cant. V. Secundo Calendas Aprilis venit cum exercitu contra Imolam, quam tenebant Bononienſes, ut dictum eſt. Recepit Civitatem non ſine magno damno & dedecore Bononienſium, quorum cepit magnam multitudinem, quae tunc erat ibi circa quatuor millium. Nunc ad propoſitum. Auctor deſcribit ipſum Maghinardum a Signo ſuo, & duas Civitates, quas tenebat a fluminibus ſuis, dicens:

A *Conduce il Leoncel dal nido bianco,*
Ideſt, Maghinardus de Suſinana, qui portabat Leonem azurrum in campo albo.

La Città di Lamone;
Ideſt, Faventia. Amon enim eſt flumen, qui labitur juxta Faventiam, cujus Vallis fertiliſſima eſt.

\- - - - - - - - *e di Santerno;*
B Ideſt, Imola. Santernus eſt flumen, quod oritur in Alpibus Apennini, qui olim vocabatur Santernus, ſicut ſcribit Plinius in Naturali Hiſtoria. Et heic nota, Lector, quod Imola olim vocata eſt Forum Cornelii. Unde Auguſtus in Coſmographia, quam fecit fieri de toto Orbe, numerat Forum Cornelii inter Civitates famoſas, ſicut ſcribit Albertus C Magnus in ſuo Libello de Natura Loci. Ideo autem ſic dictum eſt, quia a Cornelio Romano de clariſſima familia Corneliorum, de qua fuerunt illuſtriſſimi Scipiones, aedificatum eſt. Haec ſiquidem parva Civitas ſaepe magna & nobilia producit ingenia. Sed ne ſuſpectus teſtis D videar in cauſa propria, audi breviter quod dicit Magiſter Legendarum: *Sunt*, inquit, *Cornelienſes ingenio ſagaces, facundiis eloquentes, viribus fortes, animis audaces. Catholica Fide pollentes &c.* Et nota, quod Auctor ponit iſtas duas Civitates ſimul, quia eo tempore erant ſub uno dominio Maghinardi. Et ſunt valde E propinquae per parvam diſtantiam. Et ſubdit Auctor unum, quod vulgò videtur credere, ad infamiam illius Maghinardi, ſcilicet quod erat Gibellinus in Romandiola, & Guelphus in Tuſcia; unde dicit:

Che muta parte da la State al Verno.
Hoc pro tanto dicit, quia Romandiola magis reſpicit Septemptrionem, ideo eſt magis frigida; Tuſcia vero magis reſpicit Meridiem, & per conſequens magis calida. Et heic nota, lector, quod non miror, ſi unus de Calabria non intelligit iſtud Capitulum, quum ipſi habitatores provinciae ſaepe ignorant facta domeſtica, quae ſunt geſta in gremio patriae. Unde volo te ſcire, quod iſte Maghinardus Tyrannus fuit de natione Paganorum, Gibellinus in Romandiola, & ubique, Sed cum Florentinis erat Guelphus, & inimicus omnium inimicorum eorum, ſive eſſent Guelphi, ſive Gibellini. Et in omnibus bellis, donec vixit, fuit in obſequium & ſubſidium Florentinorum. Hoc autem non fecit Maghinardus ſine juſtiſſima cauſa, quoniam pater ejus, nomine Paganus, tempore mortis relinquens puerum pupillum cum multis & magnis inimicis vicinis, ſcilicet Ubaldinis, Comitibus Guidis, & aliis Dominis Romandiolae, dimiſit eum ſub cuſtodia & tutela Communis Florentiae, a quo fuit bene cuſtoditus & educatus. Ideo iſta de cauſa erat gratus & fidelis Communi Florentiae. Quod bene probavit in conflictu apud Riperiam, in quo ita acriter ſuperavit vires Partis Gibellinae.

E quella - - - - - -
Heic Auctor deſcribit aliam Civitatem Romandiolae, ſcilicet Caeſenam, quam ultimo reſervavit, quia ſola gaudens bono libertatis, ſub nullius tyrannide tunc erat. Deſcribit autem eam a flumine ſuo dicens:

E quella, cui il Savio bagna il fianco.
Scilicet Civitas Caeſena. Sapis enim eſt flumen, quod labitur ad latus Caeſenae.

Così, com' ella s' è tra il piano e 'l monte
Tra tirannia ſi vive, e ſtato franco.
ideſt,

A ideſt, libero; quia ſcilicet ab una parte erant Malateſtae, ſcilicet ab Oriente in Arimino, in alia parte versùs Occidentem erant Ordelaffi in Forlivio, a Septemtrione illi de Polenta in Ravenna. Ideo dicit: *Così com' ella s' è &c.* Caeſena enim eſt plana praeter partem, quae vocatur *Murata,* ubi eſt in monte pulcra Ro-
B cha. Et quum omnes Civitates Romandiolae ſint fertiles, iſta prae ceteris eſt fertiliſſima, & producit ficus optimos. Et finaliter Auctor, facta reſponſione plena ad quaeſita Comitis Guidonis, quaerit ab eo, quis ſit, dicens:

Ora chi ſe', ti prego, che ne conte.

Quod perſuadet ſibi dupliciter. Pri-
C mo a benevolentia, qua uſus eſt erga eum, dicit:

Non eſſer duro più, ch' altri ſia ſtato.

ſcilicet, ad reſpondendum mihi durior, quàm ego fuerim ad reſpondendum tibi. Secundo adjurat ipſum per id, cujus viri illuſtres ſolent eſſe avidiſſimi, ſcilicet per famam; unde dicit:

D *Se 'l nome tuo nel mondo tegna fronte.*

Si vigeat diu fama tua in poſterum, quae nunc eſt ſatis magna.

Ad Verſ. 61.

S' io credeſſi, che mia riſpoſta foſſe
A perſona, che mai tornaſſe al mondo, &c.

Heic nota, quod multi mirantur,
E quod iſte Comes renuit famam, quam quaſi ceteri videntur petere & appetere. Dicendum breviter, quod ratio hujus videtur eſſe, quod iſte erat relapſus, quia renuntiaverat mundo & pompis ejus, poſtea inciderat in poenas, redeundo ad fraudes antiquas. Unde ſicut veſtis ſumtuoſa & apparens decuiſſet ipſum Comitem, quum erat magnus Dominus in mundo; & tamen non decuiſſet eum, poſtquam factus eſt Frater Minor: ita aſtutia, quae debebat ſibi famam ante converſionem ejus, dum erat Tyrannus, poſtea cecidit ſibi ad infamiam. Unde ſubdit.

Senza tema d' infamia ti riſpondo.

Quia non poteris deferre nova de me ad Mundum,

- - - - - - - - - per ciò che giamai di queſto fondo
Non tornò vivo alcun - - - - - -

Quia ex iſto Inferno nulli eſt dare receſſum:

- - - - - - s' i' odo il vero.

Et verum dicit, quia qui aſſueſcit & ſeneſcit in iſtis fraudibus, raro vel numquam ſcit recedere. Iſte Comes breviter narrat formam ſuae vitae praeteritae, dicens:

Io fui uom d' arme - - - - -

Quia geſſi multa & magna bella, ut ſatis patuit ex jam dictis;

- - - - e poi fui Cordeliero,

Ideſt, in fine fui Frater Minor. Nam Fratres Minores in Lingua Gallica vocantur *Cordeliers*, Cordellerii, a chorda, quam cinctam portant. Et ecce quare ſe fecit Fratrem Minorem:

Credendomi sì cinto fare ammenda;

Scilicet, ſperans me ſub tali habitu miſeriae & paupertatis facere emendationem peccatorum; ſed alii non crediderunt. Unde Dominus Malateſta, quum narraretur ſibi a quodam familiari, quod Dominus Guido erat factus Frater Minor, providit, ne fieret Guardianus Arimini. Et dicit Auctor:

Et certo il creder mio veniva intero;

Signanter dicit certe, quia videbatur ſine dubio emendatus. Nam de veſte aſſumſit Habitum, humiliter ſervavit Regulam, & patienter tulit Paupertatem. Unde ſaepe viſus eſt publi-

publice mendicando panem per Anconam, in qua mortuus eſt & ſepultus. Et multa audivi de eo, per quae poterat ſatis ſperare de ſua ſalute.

Se non foſſe il gran Prete,

ſcilicet Bonifacius VIII. Quamvis omnis Papa dicatur Summus Sacerdos, tamen Bonifacius, temporaliter loquendo, fuit non ſolùm magnus, ſed maximus, quia primus fuit, qui vixit Imperialiter & magnifice. Et dicit Auctor:

- - - - - - a cui mal prenda;

ideſt, cui malum accidat; nam mortuus eſt in anxietate & rabie, ut ſaepe tangitur in Libro toto:

Che mi rimiſe ne le prime colpe.

Ideſt, in priſtinas fraudes & artes belli. Et reddit auditorem attentum ad audiendum, dicens:

E come & quare voglio, che m' intenda.

Scilicet, tu, quicumque ſis, aſtute quâ formâ, & qua de cauſa, Bonifacius retraxit me in malas culpas.

Mentre ch' io forma fui d' oſſa e di polpe;

Nunc Comes volens narrare cauſam, quare Bonifacius requiſivit eum, oſtendit ſe primo viſum fuiſſe idoneum, qui perageret illud; & quod iſte poterat, quia ſcilicet expertiſſimus fuerat armorum in Seculo; ſed tamen nova vita prohibebat ſibi, quia factus erat Frater Minor. Dicit ergo:

- - - - - - - L' opre mie
Non furon Leonine, ma di volpe.

Quaſi dicat, non tantum fui uſus viribus in bellis, quantum fraudibus, ita quod non pugnabam aperte, ſicut olim Galli, ut ſcribit Julius Caeſar.

Gli accorgimenti e le coperte vie
Io ſeppi tutte - - - - - -

A Quia fui totus circumſpectus, & oculatus. Unde Valerius Maximus dicit, quod vafrities magis petit laudem occulto tramite, quam aperta viâ.

- - - - - - - e sì menai lor' arte,

ideſt tam perite & caute,

Ch' al fine de la Terra il ſuono uſcie.

Ideſt, quod fama pervenit uſque ad B extremum Occidentis, quia fama fraudis Gallicas tranſcendit Alpes, & volavit per totam Galliam, ubi Johannes de Apia erat famoſus, & ſui ſtrenui bellatores. Et oſtenſis quae poterant movere Bonifacium ad requirendum eum, oſtendit quae debebant removere eum, quia dimiſſo habitu militari induerat habitum Re- C ligionis, & paci maxime congruum. Unde tangit ſuam converſionem dicens; quod fecerat more periti nautae. Unde dicit clare;

- - - - che pria mi piaceva, - - - -

ſcilicet in aetate praedicta praeterita, & vita, quam duxerat in Seculo.

- - - - - - - allor m' increbbe,

ideſt, diſplicuit;

D *Quando mi vidi giunto in quella parte*
Di mia età, - - - - - - - -

ſcilicet, in ſenectute,

- - - - - - - - dove ciaſcun dovrebbe
Calar le vele e raccoglier le ſarte.

Ideſt, funes. Et heic nota, quod metaphora eſt pulcherrima & propriiſſima. Sicut enim homo, qui dum E navigavit, debet ſibi providere de portu, in quo poſtea requieſcat; ita homo, qui diu laboravit in iſto mari fortunoſo, ut acquirat potentiam, gloriam & honorem, debet declinare velum gloriae mundanae, & colligere funes, ideſt fraudes, quibus navigavit, ideſt vitam ſuam duxit in iſto mundo amaro & procelloſo, & providere ſibi de portu ſalutis aeternae,

nae, jactando anchoras ſuae ſpei in Deum, & ſpernendo mundum, dicens cum Sapiente: *Vanitas vanitatum & omnia vanitas*. Unde ſubdit:

E pentuto e confeſſo mi rendei;

Quia ſcilicet dedicavi me Deo. Et heic nota quod prima pars Confeſſionis eſt Contritio cordis, ſecunda eſt Confeſſio oris, tertia eſt Satisfactio operis. In qua tertia parte ipſe aſſerit ſe impeditum a Bonifacio. Ideo conqueritur, & exclamat, dicens:

Ahi miſer, laſſo! e giovato ſarebbe.

Quaſi dicat; dolenter refero: heu me miſerum! niſi fuiſſet Bonifacius.

Lo Principe de' nuovi Fariſei.

Heic Comes oſtendit, quare Bonifacius requiſivit eum, & ad quid. Et dicit, ad aggrediendum bellum contra Columnenſes. Ad cujus rei intelligentiam oportet primo ſcire, quod Anno Domini MCCXCVII. gravis ſeditio orta eſt Romae. Nam Papa Bonifacius, qui conceperat implacabile odium contra illos de Columna, quia Jacobus & Petrus duo Cardinales de illa Familia fuerunt contrarii in electione ejus; & quia Sciarra de Columna robavit quaſdam ſalmas ſui theſauri: mandavit, ut illi Cardinales deponerent Capellos & inſignia Cardinalatus. Quos, quum non parerent, & ceteros illius familiae privavit omnibus Beneficiis & honoribus. Eorum inſuper in Urbe fecit dirui Palatia, & Caſtella oppugnari, & capta aequavit ſolo, vel tradidit Urſinis, ut redderet eos infeſtos Columnenſibus. Et bannitâ Cruce obſedit aliquot alia eorum Caſtra, quae tamdem habuit cum certis pactis. Deinde non valens capere Praeneſte Civitatem inexpugnabilem, habito conſilio audivit, quod Comes de Montefeltro, qui erat in Ordine Minorum, ſolus poterat ip-

A ſum facere compotem voti ſui. Mi-
ſit ergo pro eo, rogans & ſuadens,
ut eſſet dux belli contra Cardinales
ſibi adverſos. Quod quum conſtanter
negaret, dixit Bonifacius: *Saltem me*
inſtruas, quomodo eos ſubjicere poſſum.
Tunc ille: *Multa promitte. Pauca ſer-*
va de promiſſis. Bonifacius inventis
mediatoribus dixit, ſe miſericordiâ
B uſurum, dummodo facerent id, quod
deceret magnitudinem ſtatus ſui. Car-
dinales continuo exhilarati, aſſumtâ
veſte nigra, miſerabili vultu ſuppli-
ces, ad pedes ejus procubuerunt, ſuam
culpam confitentes, & veniam im-
plorantes. Bonifacius illis increpatis
promiſit impunitatem, & primo re-
ſtitutionem in integrum. Petivit Prae-
C neſte & obtinuit. Quâ everſâ fecit
fieri Civitatem in plano, quam vo-
cavit Civitatem Papalem. Deinde
nobilem & potentem virum Zannem
de Ceccano, attinentem eorum, ſu-
bito captum, duro carceri mancipa-
vit. Quare Cardinales territi fugien-
tes latuerunt per aliquot annos a-
pud amicos eorum, ita ut neſcire-
D tur, utrum viverent, quia non au-
debant apparere aut ſe nominare. Pa-
pa iſtos tamquam iterum rebelles,
relapſos, infra annum bannivit. Ce-
teri de familia Columnenſium diviſi
ſunt per regiones diverſas, uſque
quo Bonifacius captus arte qua cepit
alios, per Sciarram de Columna, fi-
nem vitae infeliciter terminavit. Nunc
E ad literam. Dicit Comes: *Lo Prin-*
cipe de' nuovi Fariſei, ideſt Papa, ca-
put Praelatorum & Clericorum, quos
Auctor vocat novos Phariſaeos me-
taphorice;

Avendo guerra preſſo a Laterano, ideſt, cum Columnenſibus, quorum domus ſunt juxta Lateranum. Et aggravat iſtud bellum, tamquam injuſtum: dicens:

E non

E non con Saracin, nè con Giudei, Quaſi dicat, immo cum Chriſtianis, cum quibus miſericorditer erat agendum. Et declarat ſuum dictum, dicens:

Che ciaſcun ſuo nemico era Criſtiano. Quaſi dicat: nullus eorum fuerat infidelis, cum mercimoniis conferendo eis lucra vel commoda aliqua, in quibus caſibus Praelati ſolent praecedere Chriſtianos. Sed ne dimittam aliquid obſcurum, debes ſcire ad claram intelligentiam hujus literae crudele excidium Civitatis Acon. Quod breviter fuit tale. Anno Domini MCCXC. Soldanus Babyloniae Aegypti, facto maximo apparatu, cum innumerabili exercitu tranſito deſerto, venit in Syriam, & obſedit Civitatem Acon. Cauſa autem hujus obſidionis, ſicut retulerunt multi & magni mercatores, qui fuerunt eo tempore ibi, dicitur fuiſſe talis. Satis conſtat, quod Saraceni ante iſtud tempus abſtulerant Chriſtianis Civitatem Antiochiae, Tripolim, & alias Terras, quas Chriſtiani tenere ſolebant ad maritima. Quapropter Acon multum erat amplificata viris & mercibus, quia alia Terra non tenebatur in Syria per Chriſtianos; ita quod Rex Hieruſalem, Rex Cypri, Principes Antiochiae, Congregatio Templi, Hoſpitale Sancti Johannis, & aliae Aulae, Legatus Papae, & Praeſides, qui remanſerunt ibi pro Rege Franciae, & Angliae, omnes faciebant caput in Acri, ubi erant ibi forte decem & ſeptem dominia. Et ſingula habebant juriſdictionem ſanguinis. Quod pariebat magnam confuſionem. Eo tempore fuerat treugua inter Chriſtianos & Saracenos. Et in Acon erant pluſquam decem & octo millia peregrinorum hominum ſignatorum Cruce.
A Qui deficientibus ſtipendiis Dominorum & Communium ſuorum, coeperunt violare viduas, praedando & jugulando Saracenos, qui veniebant Acon, ſub ſecuritate treuguae, cum eorum mercibus & victualibus. Similiter ibant in praedam per loca circumvicina. Propter quod Soldanus graviter offenſus, miſit Legatos
B ad res petendas, & puniendos violatores treuguae, ſicut eſt de antiquo jure gentium. Sed negato jure, Soldanus cum maximo potentatu venit ſupra Civitatem. Unde ejus exercitus occupabat per duodecim milliaria. Et cum multitudine gentium replevit foſſas profundas. Ex una parte receperunt primum ambitum mu-
C rorum, & ſecundum fecerunt cadere cum curriculis & operibus. Et ceperunt magnam Turrim, quae vocabatur Maledicta. Sed cum toto hoc non poterat capi Civitas, quia illud quod faciebant Saraceni de nocte, Chriſtiani reficiebant de die, & obſtipabant caveas cum ſaccis lanae & bambacis. Et Magiſter Generalis Tem-
D pli, qui habebat cuſtodiam, multâ prudentiâ & probitate defendebat Terram. Sed fato faciente vulneratus in brachio cum una ſagitta toxicata, ex eo vulnere intra paucos dies exſpiravit. Cujus morte Chriſtiani territi, facti ſunt inordinati & diſcordes in defenſione & cuſtodia Civitatis propter confuſionem antedictam.
E Ex quo coeperunt omnes, qui poterant refugere ad mare, recedere. Ideo Saraceni ſine intermiſſione inſiſtentes intraverunt Civitatem cum furore, omnes trucidantes, omnia rapientes, & abduxerunt in ſervitutem viros & mulieres viventes. Et inter homines utriuſque ſexus LX. millia & ultra fuiſſe referuntur. Damnum rerum & perſonarum fuit infinitum.

Et

Et demum Civitate ſic ſpoliata, proſtraverunt moenia; igne & ferro vaſtaverunt Terram; ex quo Chriſtianitas tota recepit magnum damnum. Nam propter exterminium unius non remanſit aliqua Terra in Terra Sancta pro Chriſtianis. Et omnes nobiles Urbis receperunt magnum praejudicium propter bonum ſitum illius Civitatis, quia erat in fronte maris in medio Syriae quaſi in centro mundi prope Hieruſalem per LXX. milliaria; & erat frons & portus omnium mercantiarum tam Orientis quam Occidentis, & omnis generis hominis mundi omnium idiomatum, ita quod erat quaſi quoddam alimentum mundi. Et nota Lector, quod iſtud non videtur accidiſſe ſine juſto judicio Dei, quia haec Civitas velut ſentina erat repleta omni genere ſordidorum vitiorum, pluſquam alia, quae tunc eſſet in Orbe Chriſtiano. Nota etiam, quod haec Civitas Acon, olim vocata eſt Joppe. Et olim capta & dirupta fuit a Ceſtio Duce Romanorum tempore Neronis, deinde a Veſpaſiano Duce ejuſdem Neronis, ſicut ſcribit Joſephus in Libro de Bello Judaico. Ex dictis ergo videre potes, quod Comes Guido volens oſtendere, quod Columnenſes non commiſerunt tam acre delictum, ut tam durum ſupplicium paterentur, dicit, quod nullus ipſorum praeſens fuerat excidio Acon. His viſis nunc venio ad verbum principale:

Nè ſommo officio, nè Ordini ſacri
Guardò in ſe; - - - - - -

Quia erat Sacerdos & ſummus Sacerdos.

- - - - *nè in me quel capeſtro,*

ſupple, reſpexit, illum funem Beati Franciſci,

Che ſolea far' i ſuoi cinti più macri.

Scilicet, Fratres Minores, qui ſole-

A bant eſſe macriores, quam ſint. Sic vide, quod Comes tangit tria, quae non bene competebant rebus bellicis: ſcilicet Summus Pontificatus, & Ordo Sacerdotalis ex parte petentis, & Habitus Sancti Franciſci ex parte ejus, a quo petebat.

Ma come Coſtantin chieſe Silveſtro &c.

Nunc oſtendit Comes, quomodo Bonifacius requiſivit eum, per unam B nobilem comparationem. Et dicit breviter & clare, quod ſicut Conſtantinus ſummus Imperator petivit Silveſtrum Papam, ut daret ſibi conſilium contra moleſtum morbum ſuum, ita Bonifacius ſummus Pontifex petivit Comitem ipſum, ut daret ſibi conſilium contra ardorem C mentis ejus. Dicit ergo:

Così mi chieſe queſti per maeſtro,

Scilicet, Bonifacius; quia fueram magnus practicus armorum longâ experientiâ & exercitio bellorum:

A guarir de la ſua ſuperba febbre.

Appellat febrem metaphorice iram Bonifacii, quae inflammabat & incrudelibat animum ejus injuſte ſicut D febris a ſimili in corpore, ſcilicet

- - - *Come Coſtantin chieſe Silveſtro*
Dentro Sciratti - - - - -

Ideſt, Montem Soractem, qui mons olim Hirpinorum, vel ſecundum alios Faliſcorum, diſtat ab Urbe Romana per XL. milliaria; unde Conſtantinus revocavit Silveſtrum

- - - - *a guarir de la lebbre.*

E quia ejus caro erat infecta. Et Heic nota, quod Mons Soractes eſt valde ſilveſtris & aſper. Sic clarus habebatur apud Paganos, quia fuit olim conſecratus Apollini, ut patet apud Vergilium; & apud Chriſtianos, quia in eo latuit Pontifex Silveſter re & nomine, quia ſolitarius ibi fuit. De quo loco Silveſter tunc pauper recepit dotem, quae poſtea miniſtravit ali-

A alimentum uberrimum vitiis Praelatorum, quia fecit Bonifacium tam ſuperbum. In hoc eodem monte latuit per biennium Carlomannus patruus Caroli Magni, relicto Regno Franciae Pippino fratri ſuo. Et ultimo nota, quod comparatio proprie ſervit propoſito. Quia ſicut Conſtantinus Imperator quaeſivit Silveſtrum
B Papam Romanum, qui latebat intra Montem ad agendam poenitentiam, ut liberaret ipſum a lepra, ita Bonifacius Papa Romanus quaeſivit Comitem Guidonem Urbinatem, qui erat intra clauſtra ad agendam contemplationem, ut curaret ipſum a ſua febre, ideſt ſuperbia & ambitione. Et ſicut Silveſter timebat ire ad
C Conſtantinum timore mortis corporalis (timebat enim ne fieret Martyr, ſicut quaſi omnes praedeceſſores ſui) ita Comes Guido recuſat accedere ad Bonifacium timore mortis mentalis. Sed Silveſter dedit ſanum conſilium, & utilius remedium Conſtantino, quam Comes Guido Bonifacio; quia ille docuit Conſtantinum
D aſſumere bonam Fidem & veram; hic verò docuit Bonifacium fallere fidem datam. Et declarat, quomodo fuit requiſitus, & quomodo denegavit, dicens:

Domandommi conſilio, ed io tacetti,

Scilicet prima facie recuſans:

Perchè le ſue parole parver' ebbre.

Ideſt, ebriae irâ & malivolentiâ.

E *E poi mi diſſe*: - - - - -

Heic Comes oſtendit, quomodo Bonifacius excuſſerit ſuſpicionem, quam habebat ortam in animo ſuo, quae videbatur impedire reſponſum ejus. Unde dicit: *e poi mi diſſe*, ſcilicet, quum nollem ſibi dare conſilium:

- - - - - *Tuo cor non ſoſpetti*,

Ideſt, non dubites mihi reſpondere propter peccatum, quia

Fin' or t' aſſolvo, - - - - -

Ideſt, jam nunc te abſolvo, ſcilicet a peccato committendo.

- - - - - - *e tu m' inſegna fare*
Si come Peneſtrino in terra getti.

Quia jam conceperat deſtruere Praeneſte, ſicut poſtea fecit. Fuit autem Praeneſte Civitas antiquiſſima prope Romam. De qua ſaepiſſime facit mentionem Titus Livius. Quae ſaepe rebellavit Romanis, & ſaepe capta eſt. Similiter & Civitas Nepeſina, quae fuit in confinibus Tuſciae de qua dictum eſt paulo ſupra. Sed ſubdit confirmans dictum ſuum ratione, ſe poſſe abſolvere eum ante peccatum perpetratum, quia Papa poteſt omnia, & quaedam alia, unde dicit:

Lo Ciel poſs' io ſerrare e diſſerrare,

Ideſt, aperire clauſum propter peccatum,

Come tu ſai: - - - - - -

Ideſt, ſcire debes, quia es Chriſtianus, & Frater Minor:

- - - - *Però ſon due le Chiavi*,

Scilicet, ſcientia & auctoritas. Quaſi dicat: Tu ſcis, quod ſum Papa, & homo magnae ſcientiae. Et ſic erat. Et dicit:

Che 'l mio anteceſſor non ebbe care.

Scilicet, Coeleſtinus. Quaſi dicat per irriſionem, quod fuit unus ignarus. Ita dicebat Julius Caeſar de Lucio Sylla, quod ignoraverat literas, quia renuntiaverat Dictaturae. Bonifacius autem numquam potuit compelli metu mortis renuntiare Papatui.

Allor - - - - - -

Heic Comes narrat, quomodo fuerit perſuaſus verbis Bonifacii, dicens:

- - - *mi pinſer gli argomenti gravi*:

Ideſt, fortes rationes iſtius graviſſimi Sancti Patris, quae tamen erant ineſficaces in hac parte, quia contra dictum Evangelii: nam Quodcumque liga-

gaveris ſuper terram, debet intelligi Clave non errante. Quia id poſſumus, quod de jure poſſumus.

La ve 'l tacer mi fu avviſo il peggio. Scilicet, ad ſatisfaciendum voluntati, quia male videbatur mihi reſpondere: ſed pejus tacere. Quaſi dicat: Bonifacius aſtutiſſimus circumvenit me aſtutiſſimum verbis ſuis, quia non poteram ulterius honeſte vel tute me excuſare, quia nolebam negare poteſtatem Summi Pontificis, qui eſt Deus in terris, aut ejus ſcientiam & magnam prudentiam. Et ſic Comes, dum nititur ſe excuſare, accuſat; quia voluit potius contra conſcientiam complacere Bonifacio, quam diſplicere illi pro ſalute animae ſuae. Ideo dedit conſilium placitum ei; unde dicit:

E diſſi: Padre, da che tu mi lavi
Di quel peccato, ove mò cader deggio:

Ideſt, o Pater, qui dicitur Pater Patrum, & vocatur Pater Sanctus;

Lunga promeſſa con l' attender corto, Ideſt, cum brevi & parva obſervatione;

Ti farà trionfar nell' alto ſeggio. Ideſt, in Sede Papali, in Civitate Romana, qua nulla eſt altior inter Chriſtianos. Sed certe nullus Dux Romanorum injuſtius umquam triumphavit de hoſtibus, quam iſte de Civibus ſuis. Pro quibus devictis non dabatur olim triumphus a Romanis, ut patet plene apud Valerium de jure triumphi. Et dicit: *Da che tu mi lavi*. Tota aqua Tiberis non laviſſet eum: *di quel peccato, ove mò cader deggio*. Bene cognoſcebat ſe peccaturum. Et heic nota, quod aliqui volentes ſubtilizare in rebus groſſis, dicunt, quod iſtud conſilium poteſt trahi ad bonum ſenſum, ita ut litera exponat ſic: *Promittas magna, & obſerva cito quae promiſeris, & adimple*. Sed quidquid dicant, totum eſt falſum, & ridiculum. Nam pervertunt penitus mentem Auctoris; quia, ut patet evidentiſſime ex iſta litera, vult quod Comes per iſtud conſilium ſit damnatus. Unde dicit paulo infra:

Perchè diede 'l conſiglio frodolente.

Ad Verſ. 117.

Dal quale in quà ſtato gli ſono a' crini. Ulterius debes ſcire, quod Comes Guido Anno Domini MCCLXXXVI. quum diu tenuiſſet Romandiolam ad obedientiam Eccleſiae & Papae, venit Honorius, qui tunc ſedebat, & miſit eum in confinia in Pedemontium ad Civitatem Aſtenſem. Et miſit pro Comite in Romandiola Guilielmum Durandum de Provincia, qui fuit magnus Juriſperitus. Fecit enim Librum, qui intitulatur *Speculum in Jure utroque*, unde & a Juriſtis ipſis vocatur *Speculator*. Sed poſt duos annos Comes Guido ruptis confinibus venit Piſas, factus Capitaneus Piſanorum. Qui cum ampla poteſtate fuit tempore acerbae mortis Comitis Ugolini.

Ad Cant. XXVIII. Verſ. 13.

Con quella, che ſentio di colpi doglie, Nunc Auctor tangit bellum magis modernum. Ad cujus intelligentiam oportet praeſcire, quod Anno Domini ML. Robertus Guiſcardus, filius Ricardi Ducis Normandiae, non habuit dominium paternum, ſed dimiſſa haereditate Ricardo fratri ſuo primogenito, ſecundum conſuetudinem regionis, tamquam magnanimus voluit experiri virtutem & fortunam ſuam. Ideo pauper & egenus veniens in Italiam appulit Apuliam. Quo tempore quidam Robertus Apulus erat Dux Apuliae. Cujus Robertus Guiſcardus primo factus eſt Scutifer. Poſtea probitate ſua accinctus Mili-

tià; pro quo multa victorioſe fecit, quum haberet bellum cum Principe Salerni. Guiſcardus itaque magnifice remuneratus, redivit in Normanniam. Et oſtentans divitias & delicias Apuliae, duxit equos fraenatos fraenis argenteis. Propter quod multi nobiles animati cupiditate lucri & gloriae, ſequuti ſunt eum. Ipſe reverſus in Apuliam, fideliter pugnabat pro dicto Duce Apuliae. Et non poſt multum temporis Robertus Dux Apuliae veniens ad mortem, de voluntate ſuorum Baronum reliquit Guiſcardum ſucceſſorem in Ducatu. Et ſic Ducatum, quem dimiſerat in Normannia, recuperavit in Italia. Robertus igitur acceptâ filiâ Roberti in uxorem, ſicut promiſerat, vi armorum ſubjugavit Apuliam, Calabriam, & totum Regnum. Deinde Regnum Siciliae, quod occupaverat Alexius Imperator Graecorum. Deinde ſuccurrit Eccleſiae; veniens Romam in favorem Gregorii VII. contra Henricum III. Hujus ſucceſſores regnaverunt in Sicilia uſque ad Henricum patrem Friderici II. De Roberto Guiſcardo plura dicentur Paradiſi Cant. XVIII. Nunc ad literam; dicit:

Con quella, che ſentìo di colpi doglie,
quia ſcilicet gens illa fuit trucidata,
Per contraſtare a Roberto Guiſcardo.

Et heic nota, quod Robertus non habuit magnam reſiſtentiam in acquirendo Apuliam, quia Apuli faciliter ceſſerunt ſibi. Sed in acquirendo Siciliam plus laboravit.

E l' altra, il cui oſſame ancor s' accoglie.

Heic Auctor tangit quartum bellum, quod geſtum eſt contra Manfredum per Carolum I. Ad cujus praenotitiam eſt breviter ſciendum, quod Carolus frater Ludovici Regis Franciae, Dux Andegaviae, & Comes Provinciae, de quo ſupra dictum eſt, & ſaepius dicetur, vocatus ab Eccleſia contra Regem Manfredum, qui poſt Friderici II. patris ſui, & Conradi fratris mortem, occupaverat Siciliae Regnum & Apuliae, venit per mare Romam cum paucis, & ejus exercitum duxit per terram Comes Guido de Monforte Anno Domini MCCLXV. Qui ſuſceptus honorifice a Romanis, exſpectans gentem ſuam per totam aeſtatem, conſultabat, quomodo intraret Regnum Manfredi. Et coronatus deinde a Papa, coepit ire versùs Apuliam per Campaniam. Manfredus dolens, gentem Caroli intraſſe libere per Lombardiam, ubi habebat magnam gentem ad obviandum, dedit operam ad cuſtodiam Pontis Ceperani. Sed Carolus tranſito Ponte, per fraudem, cepit Aquinum ſine reſiſtentia, deinde Sanctum Germanum viribus. Manfredus audito excidio Sancti Germani, de conſilio ſuorum Comitum venit Beneventum, quia ibi poterat melius eligere partitum pugnandi, & impedire Carolum, qui non poterat intrare Principatum, nec tranſire in Apuliam niſi per Beneventum. Carolus hoc ſentiens receſſit a Sancto Germano, & non tenuit iter versùs Capuam per Terram Laboris, quia non potuiſſet tranſire ad pontem fortiſſimum Capuae, quem fecerat fieri Fridericus II. ſed tranſivit Vulturnum apud Tulivernum, ubi poterat vadari, & per aſpera itinera montium Beneventanorum cum maximo labore & defectu victualium pervenit Beneventum prope per duo milliaria. Manfredus ſtatim cepit conſilium pugnandi, ne permitteret hoſtibus feſſis tempus refocillandi. Sed certe electio fuit perniciosa ſibi. Quia

A Quia ſi diſtuliſſet tantum uno vel duobus diebus, gens Caroli erat perdita ſine caede, ex defectu victualium hominum & equorum. Nam de praecedenti vix potuerant milites vivere ex foliis caulium, & dare thyrſos equis ſuis. Et praeterea gens Manfredi erat valde diſperſa. Unde ſi aliquantulum diſtuliſſet, multum B creviſſent vires ejus. *Sed quem Deus odit, infatuat*. Manfredus ergo egreſſus Beneventum, tranſivit per Pontem flumen, quod dicitur Calor. Et in plano, quod dicitur Sanctae Mariae *de la Granella*, in loco dicto Petra Aroſeti, fecit tres acies. Prima ex Theotonicis mille ducentorum, quibus multum fidebat. Et huic aciei C praefecit Comitem Gualvagnum. Secunda ex Normannis, Tuſcis, & aliis Theotonicis mixtim, quam tradidit ducendam Comiti Jordano, qui erat ſibi junctus affinitate, & fidelitate junctiſſimus. Tertia fuit ex Apulis & Saracenis Noceriae, quos pater ſuus Fridericus ex Sicilia poſuerat ibi. Et hanc aciem ducebat D ipſe Manfredus. Quae erat ex mille trecentis militibus, abſque arciferis, Saracenis, & peditibus cum magno numero. Carolus autem videns Manfredum paratum ad bellum, Conſilium habuit ſuum. Plures perſuadebant, quod differendum erat proelium in craſtinum ad reſumtionem militum, & equorum. Carolus avi- E dus pugnae clamavit alte ſupra ſuos, dicens: *Venit dies, quam tamdiu deſideraſtis*. Et ipſe tres acies contra praedictas ordinavit. Primam ex militibus Francis, numero mille, cujus fuit dux Philippus de Monforte. Secunda fuit ex nongentis militibus electis, quam Carolus retinuit ſub ſuo ducatu, & Guidonis de Monforte. Tertia fuit acies, quam recepit Robertus Comes Flandriae, gener Caroli, & Aegidius Brunus Coneſtabilis Franciae, Magiſter ejus, quia adoleſcentulus erat. Et iſta acies conſtabat ex Flandrenſibus, Brabantionibus, Picardis, & Italicis, nempe Romanis, Campanis, & Tuſcis. Concurſum eſt utrimque magno ardore animorum, & acris pugna inchoata inter primas acies duorum exercituum Theotonicorum & Francorum. Sed Theotonici fortiores Francis, fecerunt eos magno impetu reſilire. Tunc Carolus videns Francos ſuos, in quibus ſpem poſuerat, tam dure opprimi, non ſervato ordine ſuccurrit ſibi cum ſua acie. Similiter Comes Flandriae cum Magiſtro ſuo & acie ſua. Et diu fuit proelium dubium, quia Theotonici mirabiliter cum magnis enſibus ſuis trucidabant: Sed ſubito ortus eſt clamor inter Francos: *Cum mucronibus feriantur equi*. Quo facto, Germani coeperunt deficere vulneratis equis. Tunc Manfredus coepit hortari ſuam aciem Apulorum, ut ſequerentur eum probiter in bello. Sed male fuit auditus, quia pro magna parte Barones Regni deſeruerunt eum, aliqui ex vilitate, aliqui ex illegalitate. Manfredus remanens cum paucis equitibus, tamquam magnanimus, elegit potius mori in proelio, quam viliter fugere. Et ingerens ſe in magnam aciem denſiſſimam hoſtium, fortiſſime dimicans, cecidit in proelio. Carolus victor adveniente note, perſequens gentem victam fugientem, cepit Beneventum. Multi ex militibus Manfredi capti ſunt: uxor, ſoror, & filii Manfredi, qui erant Nuceriae, redditi ſunt Carolo, quos omnes fecit mori in carcere ſuo. De ſepultura Manfredi dicetur plene Cant. III. Purgatorii. Nunc ad

ad literam. Dicit Auctor: *E l' altra,* ſupple, & ſi congregaretur alia gens caeſa in proelio, *il cui oſſame ancor s' accoglie a Ceperano,* ideſt ad Pontem Ceperani. Et heic nota, quod iſta clades non fuit apud Ceperanum, ſed apud Beneventum, ut clare patet ex jam dictis. Sed paſſus permiſſus Carolo apud Ceperanum fuit Cauſa iſtius conflictus. Nam Carolus non poterat debellare Regem, nec obtinere Regnum, ſi fuiſſet ſibi vetitus tranſitus Ceperani. Ideo ulterius debes ſcire, quod Manfredus deputaverat ad cuſtodiam Ceperani Comitem Jordanum, & Comitem Caſertae cum duobus millibus militum. Sed Comes Caſertae fraudolenter conſuluit Comiti Jordano, ut permitteret tranſire partem inimicorum, quia poſtea facilius & tutius debellarent caeteros. Et quum aliquot tranſiſſent, dicebat Comes Caſertae. *Non eſt amplius tempus, quia nimis multi tranſierunt.* Et continuo cum ſua acie divertens, rediit Caſertam. Erat enim jam in conventione cum hoſtibus. Comes Jordanus cognita proditione, non valens per ſe reſiſtere, reverſus eſt Beneventum. Et ſic vide, quomodo Manfredus fuit derelictus apud Ceperanum, & apud Beneventum, ſicut a comite Acerrae, qui ſentiebat cum Comite Caſertae. Et multi alii dimiſerunt Manfredum; qui poſtea ſpoliati fuerunt eorum Terris & Caſtellis. Ideo bene dicit Auctor:

- - - - *là dove fu bugiardo*
Ciaſcun Puglieſe: - - - - - - -

Quia nullus dixit ſibi verum, nec ſervavit ſibi promiſſam fidem. Ideo Manfredus forte cognoſcens mores eorum, acceleravit proelium;

- - - - - *e là da Tagliacozzo;*

Heic tangit quintum proelium mo- A dernum, quod ſequitur in ordine ad praecedens, quia geſtum fuit per dictum Carolum contra Conradinum nepotem Manfredi. Et ad hujus proelii magni memorabilis cognitionem eſt praeſciendum, quod Carolus praefatus poſt victoriam de Manfredo habitam obtinuit libere Regnum. Et vocatus eſt Rex, & elatus. Nam B factus generalis Vicarius Imperii per Papam in Tuſcia, coepit movere bellum contra Civitatem Piſarum. Piſani facta confoederatione cum Senenſibus, & cum Domino Henrico fratre Regis Hiſpaniae (hic tunc Senator Urbis erat inimicus Caroli, licet eſſet Conſanguineus ejus) miſerunt in Alemanniam pro Conradino. C Et dederunt operam, quod multae Terrae rebellarent Carolo in Regno & Sicilia. Et miſerunt Conradino centum millia Florenorum, qui erat juvenculus XVI. annorum. Qui recedens de Alemannia contra voluntatem matris, filiae Ducis Auſtriae, tranſivit in Italiam, & pervenit Veronam, ſociatus decem D millibus Germanorum. Ex quibus elegit tria millia & quingentos, ceteris remiſſis in Germaniam. Deinde tranſiens per Papiam, & Januam, per Piſas, per Senas, pervenit Romam. Qui ubique receptus fuit magnifice tamquam Imperator. Idem poſtea Carolus recedens de Tuſcia, pervenit in Apuliam, dimiſſo Mareſcalco E ſuo in Tuſcia ad obviandum Conradino. Qui procedens ab Urbe cum magno exercitu Germanorum & Italorum, ſociatus cum Domino Henrico, qui habebat octingentos fortes milites Hiſpanos, noluit facere viam per Campaniam, quia ſenſit quod paſſus Ceperani erat bene munitus. Sed fecit viam inter montes Aprutii, & Campaniae per Vallem Cellae

lae, & ſine aliqua reſiſtentia tranſiens pervenit in planum Sancti Valentini in Contrata, quae dicitur Tagliacozzo. Carolus ſentiens adventum Conradini receſſit a Luceria, ubi erat in obſidione, & magnis dietis pervenit Aquilam. Qua Civitate confirmata in fide ſua per tranſverſum montium pervenit prope exercitum Conradini in dicta planitie. Et habebat minus tria millia hominum & ſolum flumen erat in medio duorum exercituum. Tunc quidam Miles Francus ſenex, bonus, & prudens, vocatus Dominus Alardus, qui rediens de ultra mare a Terra Sancta illis diebus appulerat in Apuliam, videns parvam gentem Caroli, & parvos viros, dixit fideliter Carolo, quod ſi volebat eſſe victor, oportebat eum magis uti arte belli quam viribus. Carolus multum fidens prudentiâ ſenis, commiſit Alardo totum negotium illius belli. Alardus ergo ordinavit de gente Caroli tres acies. Et de prima fecit Capitaneum Dominum Henricum de Conſentia Militem magnum corpore. Quem fecit armari armis & ſuperſignis regalibus, loco Caroli, qui ducebat Provinciales, Lombardos, Tuſcos, & Campanos. Secunda acies fuit ex Francis, cujus fecit ducem Guillielmum Ordandum, & poſuit Provinciales ad cuſtodiam dicti fluminis, ne exercitus Conradini poſſet tranſire impune. Et tertio mandavit, quod Rex Carolus cum flore totius Nobilitatis reponeret ſe in inſidiis in uno vallabulo poſt unum colliculum. Et fuerunt DCCC. ſtrenuiſſimi bellatores. Et ipſe Alardus remanſit cum ipſo Carolo. Ex alia parte Conradinus ſimiliter fecit tres acies; unam ex Germanis, cujus caput fuit ipſe, & Dux Auſtriae cum multis Comi-

A tibus, & Baronibus. Secundam aciem fecit ex Italicis, cujus fuit dux Comes Galvagnus. Tertia acies fuit ex Hiſpanis, cujus fuit dux Dominus Henricus. Conradinus igitur ſuis ordinatis aciebus, plenus ſpe tentavit tranſire flumen, ut pugnaret cum Carolo. Habebat enim quinque millia militum. Et ſtante acie Provin-

B cialium, cujus erat dux Provincialium Henricus de Conſentia ad cuſtodiam pontis, & reſiſtente Domino Henrico de Hiſpania, Hiſpani coeperunt tranſire flumen, & repellere aciem Provincialem. Conradinus & ſui videntes, quod Hiſpani tranſiverant, coeperunt tranſire cum furore Theotonico, invadentes gentem Ca-

C roli. In brevi hora fuerunt omnes proſtrati, ita quod acie Provincialium in fugam versâ, & interfecto Domino Henrico de Conſentia, qui mentiebatur perſonam Caroli, Dominus Henricus credens viciſſe Regem, invaſit aciem Francorum, & Italorum. Ex quo fugientibus omnibus ex parte Caroli, & deſerentibus

D campum, Germani victores aſperiter coeperunt currere per campum, & rapere praedam. Tunc Carolus, qui erat in colliculo cum Domino Alardo, & Guidone Comite de Monforte, videns utramque aciem ſuam: multis fugientibus ad eum, videbatur mori prae dolore & volebat omnino ſuccurrere ſuis. Sed prudens

E Alardus cum magno moderamine retinebat eum, perſuadens quod expectaret, donec gens Germana avida praedae ſpargeretur per Campum. Videns Germanos nihil ſibi timentes diſperſim intendere praedae, dixit: *Tempus eſt*. Tunc veniente acie Caroli, Conradinus cum ſuis putans, quod eſſet de gente ſua, non occurrit illi. Quod videns Carolus

cum

A cum ſua acie ſtricta irruit ſuper aciem, ubi erat Conradinus, ubi fuit acre proelium, ſed breve, quia gens Conradini erat pauca, & fatigata, ceteris ſparſis ad praedam. Unde acies ejus continuo diminuebatur, & acies Caroli augebatur, quia multi, qui fugerant a primo conflictu, revertebantur ad eum, cognoſcentes
B inſignia Regalia. Et cito gens Conradini fuit fuſa. Conradinus videns fortunam belli tam cito mutatam, de conſilio Baronum ſuorum expoſuit ſe fugae cum Duce Auſtrienſi, & quibuſdam Comitibus. Tunc circumſpectus Alardus cernens fugam hoſtium clamabat altis vocibus, rogans Regem & Duces, ne recederent
C ab acie perſequendo hoſtes, aut capiendo praedam, timens ne gens Conradini diſperſa colligeretur, ac detegerentur inſidiae. Et bene opus erat tam ſalubri admonitione, quia ſtatim Dominus Henricus, qui cum ſuis Hiſpanis ſequuti fuerant fugam Provincialium & Italicorum per unam Vallem, & nihil viderat de
D pugna Caroli & fuga Conradini, collecta gente ſua revertebatur ad campum. Qui videns aciem Caroli, credens eſſe Conradini, tamdem appropinquans, cognita fraude ſtupefactus, ſed tamquam vis cordatus, non territus in tanto diſcrimine, reſtrinxit ſe cum ſuis. Ita & gens Caroli feſſa, non tentavit invadere aciem
E ejus, ne fortunam ſuam exponeret periculo. Unde acies ſtetit firma contra aciem forte per horam. Sed Alardus aſtutus appoſuit cautelam contra eum, quia per ſimilitudinem fugae cum paucis electiſſimis receſſit ab acie. Hiſpani tracti vana ſpe digreſſi ſunt ad perſequutionem illorum. Carolus invaſit Hiſpanos & Germanos jam diſſolutos. Et Alardus cum ſuis recollectis, reconjunxit ſe aperte cum acie Caroli. Tunc reintegratum eſt ad terminum proelium. Jam Hiſpani bene armati non ſternebantur ictibus enſium. Sed Franci coeperunt eos amplecti, quia velociores & expeditiores erant. Et retrahebant eos ab equis. Et obtinuerunt victoriam. Multi ex utraque acie ceciderunt. Dominus Henricus fugit cum paucis ad Montem Caſinum, & captus eſt ab Abbate illius Terrae. Et Dominus Carolus cum ſuis de conſilio Domini Alardi remanſit in acie uſque noctem, ut ſui recolligerentur, & reportaretur plena victoria. Hic conflictus fuit in vigilia Sancti Bartholomaei die XXIV. Auguſti, currentibus Annis Domini MCCLXVII. Et in loco dictae victoriae Carolus fecit fieri unam nobilem Abbatiam pro anima mortuorum ibidem, vel ad memoriam ſui & gloriam. Quae vocatur *Victoria*. Poſtea bellum ſolum remanſit contra Piſanos. Sed Rex Franciae Ludovicus frater Caroli conſiliavit Carolum, ut haberet iter ſecurum, quia volebat facere paſſagium in Barbariam, ut poſſet habere victualia, & neceſſaria de Sardinia, quam tenebant tunc Pagani. Carolus inflatus tot victoriis, decrevit invadere Imperium Conſtantinopolitanum, ſed infeliciter ſibi ceſſit, ſicut dicetur plene Cant. VIII. Paradiſi. De morte vero Conradini dicetur plene Cant. XX. Purgatorii. Modò ad literam. Dicit Auctor, quod ſi congregarentur adhuc totae iſtae acies, ſeu gens earum, quae fuit caeſa;

- - - - - e là da Tagliacozzo,
Ove ſenz' arme vinſe il vecchio Alardo.

Qui bene oſtendit prudentiam ſimilem: *vinſe ſenz' arme*. Et non intelli-

ligas, quod Alardus inermis pugnaverit, ſicut multi exponunt. Immo armatus intravit aciem, ſicut & reliqui. Sed Auctor vult dicere, quod victoria parta extorta fuit de manibus hoſtium, non tam viribus armorum Caroli, quam conſiliis Domini Alardi de Vallati, ſenis prudentiſſimi, ita quod laus illius victoriae fuit ſingulariter Domini Alardi.

Ad Verſ. 55.

Or dì a Fra Dulcin dunque, che s' armi.

Heic Auctor nominat alium ſpiritum modernum ejuſdem ſpeciei; & artificioſe fingit, quod Mahomettus, maximus princeps Schiſmatis audiens quod erat Auctor vivus, & ad mundum reverſurus, imponit ſibi, quod praedicat uni amico ſuo, licèt ignoto, quod provideat ſibi de proximo viventi. Ad cognitionem autem iſtius Mahometti novi eſt ſciendum, quod ſedente Bonifacio VIII. in Sede Petri, circa tempora, in quibus Auctor incepit iſtud ſacrum Poëma, ortum eſt in Lombardia pravum ſchiſma, futurum pernicioſum, niſi fuiſſet occurſum. Cujus cauſa fuit *Frater Dulcinus Novarienſis*. Hic ſiquidem Dulcinus, ut ab origine repetam vitam ſuam, fuit de Comitatu Novariae, de vico qui dicitur Pratum, quod ſubeſt Caſtro Romagnano juxta flumen Sicidae. Infantulus venit Vercellas, ubi nutritus eſt in Eccleſia Sanctae Agnetis juxta Portam Sarini fluvii, in quem intrat Sicida, ſub Presbytero qui vocatus eſt Auguſtus, qui eum miſit ad ſcholas ſub Magiſtro Ston..... Profeſſore Grammaticae. Erat enim acutiſſimi ingenii iſte Dulcinus, ita quod in brevi factus eſt optimus Scholaris. Sed non diu occultavit pravitatem, quae latebat ſub egregia indole. Quum eſ-

A ſet parvae ſtaturae, facie laetus, & omnibus gratus. Nam ſurripit furto Sacerdoti praefato certam pecuniae ſummam, quia nimis fidebat ei. Ideo, ut ſaepe accidit, Sacerdos imputabat hoc furtum cuidam familiari ſuo, cui nomen erat Patras. Qui moleſte ferens injuſtam infamiam, clandeſtine Dulcinum captum com-
B pulit terrore privatae torturae ad confeſſionem furti, & iratus juſte volebat ducere Dulcinum ad pubblicum ſupplicium. Sed Sacerdos Auguſtus prohibuit, ne fieret irregularis. Dulcinus autem territus receſſit inſcio Sacerdote, & contulit ſe ad extrema Italiae ad Civitatem Tridenti. Ibi in montibus illis inter
C gentes rudes & credulas coepit fundare novam Sectam in habitu Fraticelli ſine Ordine, praedicans ſe verum Dei Apoſtolum, & quod omnia debebant communicari in caritate. Et quod licebat omnibus uti mulieribus indifferenter, ita quod nullus concubitus erat damnatus, niſi in matre & filia. Dicebat etiam & alia
D multum his ſimilia. Epiſcopus Tridentinus ſentiens errorem hunc pullulare in ſua Dioeceſi, expulit eum de montibus, in quibus inveniuntur aliquae......... hujus Fratris Dulcini. Qui inde recedens tranſivit per montes multarum Civitatum Lombardiae, creſcente omni die multitudine magna, quia ſemper ibat per
E loca tuta, in quibus non poſſet faciliter capi. Unde fecit aliquam moram in montibus Brixiae, Bergomi, Comi, ac Mediolani. Et tamdem ex omnibus expulſus, reverſus ad partes natalis, ſedem ſuam poſuit in monte alto inter Novariam & Vercellas. Ubi habuit ultra tria millia hominum robuſtae juventutis. Inter quos erant aliqui nobiles, & divi-

tes. Nec mirum tamen; quia volu- A
ptates ſectabantur, quarum erat ibi-
dem officina plena, & quia Frater
Dulcinus erat intelligens, & eloquen-
tiſſimus, eo quod ſuaviſſimâ facun-
diâ ſuâ ita ligabat auditores, quod
nullus accedens ad eum ſemel, pote-
rat umquam recedere. Dulcinus igi-
tur ſentiens bellum parari contra ſe,
munivit montem, qui uſque in ho- B
diernum diem denominatur ab eo
Mons Gazari; & Villam vocatam
Triverium ad radices montis juxta
flumen Seſerum, traſportaverunt in
Montem, & alias Villas circumſtan-
tes, & omnia victualia, & neceſſa-
ria, quae tumultuarie poterant repe-
rire. Tunc Populi Novariae & Ver-
cellarum cinxerunt montem obſidio- C
ne cum machinis & aliis inſtrumen-
tis bellicis aptis ad oppugnationem
arcium. Et multi Cruceſignati ve-
nerunt non ſolùm de Terris Lom-
bardiae, quae olim vocabatur Gallia
Ciſalpina, ſed etiam de Gallia Tran-
ſalpina, ſicut de Vienna, Sabaudia,
Provincia, & Francia. Feminae por-
rexerunt manum huic bello. Nam D
viduae feminae miſerunt D. baliſta-
rios. Et ut breviter dicam, oppugna-
tio fuit dura & diuturna. Nam in-
cluſi ſe pertinaciter defendebant. Sed
tamdem fame, quae expugnat omnes
terrores, urgente, non potuerunt ul-
terius pati arctiſſimam obſidionem.
Nam habebant magnam copiam pe-
cuniarum, ſed inopiam victualium. E
Comederunt enim uſque ad pellicias.
Tunc quidam conſulentes ſaluti ſuae
redierunt ad veritatem, & dederunt
ſe. Sed obſidio praedicta duravit per
annum & diem. Et ſchiſma duravit
per biennium. Tamdem Dulcinus
captus cum uxore ſua Margarita,
quae erat Tridentina, & quibuſdam
aliis, & ductus Vercellas, & carce-
ri mancipatus, multum & diu per-
ſuaſus a magnis Magiſtris, numquam
potuit converti, ut vellet revocare
errorem ſuum. Propter quod vo-
lente juſtitia cum tenaculis ignitis
truncantibus carnes, & ſpoliantibus
uſque ad oſſa, fuit crudeliter lacera-
tus, & ductus vicatim per Civita-
tem. Et quod notatum fuit a vi-
dentibus, & eſt mirabile dictu, in-
ter tot & tam varia tormenta, di-
citur numquam mutaviſſe faciem,
niſi ſemel in amputatione naſi, quia
ſtrinxit parum ſpatulas; & in am-
putatione virilis membri juxta Por-
tam Civitatis, quae dicitur Picta,
ubi traxit maximum ſuſpirium cum
contractione narium. Poterat Mar-
tyr dici, ſi poena faceret Martyrem,
& non voluntas. Quum autem lace-
rabatur tormentis, continuo horta-
batur ſuam Margaritam, licet abſen-
tem, ut eſſet conſtans. Illa vero
imbuta doctrinâ ipſius Dulcini num-
quam deſeruit mandata illius. Ideo
pertinacius eo fuit firma in hoc er-
rore, conſideratâ ſexus infirmitate.
Nam quum multi Nobiles quaere-
rent eam in uxorem, tum propter
pulcritudinem illius immenſam, tum
propter ejus pecuniam magnam, num-
quam potuit flecti. Unde pari poena
cum Dulcino ſuo dulciſſimo, ferro,
& igne lacerata, illum audacter ſe-
quuta eſt ad Inferos. Hujus Dulcini
fuit Medicus Magiſter Raynaldus de
Bergomo, cujus Nepos multa mihi
narravit de homine iſto. Nunc ad
literam. Dicit Mahomettus Danti:

Tu, che forſe vedrai il ſol di breve, ideſt, qui cito redibis ad mundum viventium, ubi lucet Sol, qui nobis latet, nec ſplendet. Et dicit forte, dubitative, vel quia non credebat iſtum rediturum aliquo modo ad mundum; vel ſi credebat, neſcie-
bat,

bat, ſi cito, an tarde; *Or dì a Fra Dolcin dunque*. Nomen conveniens ſibi, quia venena propinans, *che s' armi*; ideſt muniat, & fulciat.

Sì di vivanda - - - - - - -

Ita victualibus, quia, ut patet ex narratis, fuit expugnatus fame;

- - - - - che ſtretta di neve,

Hoc dicit, quia adveniente hyeme, deficientibus omnino victualibus, in monte frigido, non potuerunt ulterius tolerare moleſtiam famis, aliorumque incommodorum.

Non rechi la vittoria al Noareſe:

Ideſt, non reddat eum victum, vel captum Novarienſibus Civibus ſuis. Et aſſignat rationem:

Ch' altrimenti acquiſtar non ſaria leve.

Quaſi dicat, quod ſi non fecerit de armando ſe & providendo ſibi; nam eſſet facile acquirere unde aleret & ſuſtentaret ſe & gentem ſuam. Et dicit:

S' egli non vuol quì toſto ſeguitarmi.

Quaſi dicat, ſi non vult cito mori, & venire ad eam poenam, qua heic crucior tamquam bene meritus.

Ad Verſ. 64.

Un' altro, che forato avea la gola,

Iſta eſt tertia pars generalis hujus Capituli, in qua Auctor introducit unum ſpiritum modernum, qui ſeminavit ſchiſmata inter Dominos. Qui nominavit etiam alium Schiſmaticum, qui idem fecit. Ad cognitionem autem primi eſt ſciendum, quod Petrus de Medicina, quem Auctor introducit heic ad loquendum, fuit peſſimus ſeminator ſcandali in tantum, quod ſe aliquandiu magnificavit, & ditavit doloſe iſta arte infami. Et ecce modum gratiâ exempli. Si ſenſiſſet Petrus de Medicina, quod Dominus Malateſta de Arimino tractabat contrahere affinitatem vel ſocietatem cum Domino Guidone de Ravenna, iviſſet Petrus caſu ad quem-
A dam familiarem Domini Malateſtae, & petiviſſet affectuoſe: *Quomodo convalet Dominus meus?* Et poſt longam confabulationem dixiſſet ei in fine. *Dicas ipſi Domino meo Domino Malateſtae, quod mittat mihi fidum nuntium, cum quo loqui poſſim, ſicut ſecum, aliqua non ſpargendo in vulgo.* Advenienti tali nuntio petito dice-
B bat Petrus: *Vide, cariſſime; Male libenter dicam, quia de honore meo eſſet fortè tacere. Sed ſincera affectio, quam habeo ad Dominum meum Malateſtam, non permittit me amplius diſſimulare. Res ſic ſe habet. Caveat ſibi Dominus Malateſta ab illo de Ravenna, alioquin inveniet ſe deceptum.* Et ſtatim remittebat dictum nuntium
C ſic informatum. Et deinde illud idem falſi fingebat apud Dominum Guidonem de Ravenna, perſuadens, ut caveret ſibi ab illo de Arimino. Tunc ergo Dominus Malateſta concepta ſuſpicione ex verbis Petri, incipiebat remiſſius agere cum Domino Guidone, & paulatim incipiebat revocare quod coeperat. De quo per-
D pendens Dominus Guido, dicebat: *Bene dicebat mihi verum Petrus de Medicina.* Et e contrario dicebat Dominus Malateſta. Et ſic uterque deceptus mittebat ipſi Petro equos, jocalia, & munera magna. Et uterque habebat ipſum in amicum, qui erat familiaris inimicus: quo nulla peſtis pejor eſt ad nocendum, ut ait
E Boëtius.

Ad Verſ. 70.

E diſſe: Tu, cui colpa non condanna,

Ideſt, o Dantes, qui non es damnatus ad poenam propter culpam, ſicut ego & alii infelices:

E cui già vidi ſù in Terra Latina,

Ideſt, in Medicina patria mea, quae eſt inter Bononiam & Imolam. Et dicit:

Se troppa ſomiglianza non m' inganna. Hoc dicit, quia nimia ſimilitudo ſaepe decipit hominem. Quaſi dicat: Si non fallor, videtur mihi, te vidiſſe in vita mea in patria mea. Et verum dicit, & non fallitur. Unde debes ulterius ſcire, quod Medicina eſt Villa groſſa, & pinguis inter Bononiam, & Imolam. Et eſt territorium per ſe, & habebat olim Arcem fortem. Et ibi regnaverunt olim quidam Nobiles, & potentes, qui vocati ſunt Capitanei de Medicina, quorum hodie nullus extat. Et de hac Domo fuit iſte Petrus. Et ad Domum iſtorum pervenit ſaepe Dantes. Et interrogatus, quid ſibi videretur de Curia illa, reſpondit, ſe non vidiſſe pulcriorem in Romandiola, ſi ibi eſſet modicum ordinis. Ideo Petrus nunc reducit ſe ad memoriam, ſic ſibi dicens:

Rimembrati di Pier da Medicina.
Utitur vocabulo regionis, & dicit:

Se mai torni a veder lo dolce piano, ſcilicet, Lombardiae & Romandiolae, quae eſt terra plana & ſuavis, ac dulcis. Et tangit confinia, dicens:

Che da Vercelli a Marcabò dichina. Hoc pro tanto dicit, quod Civitas Vercellarum eſt in extremo Lombardiae, & Marchabò quaſi in fine fluminis Padi. Unde ſcias, quod Marchabò fuit unum caſtellum, quod aedificaverunt Veneti in agro Ravennate juxta fauces Padi, ut haberent illum paſſum in poteſtate ſua, ut per manus eorum tranſirent omnia, quae devehuntur per mare in Padum. Iſtud autem Caſtellum Dominus Robertus de Polentà cepit, & evertit a fundamento poſt conflictum, quem receperant Veneti apud Ferrariam in MCCCVIII. Vult ergo dicere Petrus Auctori: Si contingat umquam, te videre terram a Vercellis uſque Ravennam. Et hoc dicit Petrus ſignanter, quia ipſe erat ſolitus texere retia ſua inter Dominos Lombardiae & Romandiolae.

E fa ſaper a i due miglior di Fano; Heic Petrus praedicit Auctori enorme facinus, quod committendum erat per unum Dominum Romandiolae contra Dominos nobiles ſuos vicinos. Hoc autem fingit Auctor, ut oſtendat, quod iſte erat ſolicitus noſcere ſecreta Dominorum, & revelare. Ideo heic detegit unum malum futurum. Ad cujus intelligentiam debes praeſcire, quod Malateſtinus Tyrannus in Civitate Arimini, quem Auctor vocat Maſtinum novum in Cant. praecedenti, ordinavit fallaciter unum parlamentum in Vico, qui dicitur Catholica. Ad quod invitavit duos praecipuos Cives de Civitate Fani. Qui quum venirent per mare in navi, & perveniſſent ad plagiam juxta montem, qui vocatur Focaria, fuerunt praecipitati in mare, & ſuffocati ab iis, qui erant in navi, ſicut praeordinatum erat per dictum Malateſtinum. Dicit ergo Petrus Auctori: *E fa ſaper' a i due miglior di Fano*, ideſt, duobus nobilibus de Civitate, quae dicitur Fanum, in litore Maris Adriatici, diſtans ab Arimino per XXX. milliaria: ſcilicet

A Meſſer Guido, & anco ad Angiolello,

Guido erat nobilis Miles illo tempore in dicta Civitate, qui vocatus eſt Dominus Guido del Caſaro. Angiolellus fuit alius Nobilis, qui vocatus eſt Agnolellus de Carignano: & hi ambo erant Principes dictae Civitatis.

Che, ſe l' antiveder qui non è vano,
Gittati ſaran fuor di lor vaſello.

Ideſt,

Ideſt, de corpore, vel de navi. Utrumque enim verum eſt, quia fuerunt projecti de navi in aquam, & privati ſimul vitâ. Ideo dicit: A

E macerati preſſo a la Catolica.

Catholica enim eſt Terra ſatis deſerta hodie juxta mare inter Ariminum & Penſaurum. Et ſpecificat Auctorem hujus mali, dicens:

Per tradimento d' un Tiranno fello. B

Scilicet, Malateſtini ferocis. Verè audax homo fuit, qui Tyrannum tam aſtutum, tam potentem, & ſibi vicinum, non erubuit tam aperte infamare adhuc viventem. Et dicit: *Che, ſe l' antiveder quì non è vano*: quaſi dicat, ſi damnati in Inferno poſſunt praevidere futura.

Ad Verſ. 89. C

Poi farà sì, ch' al vento di Focara
Non farà lor meſtier voto, nè preco.

Ad intelligentiam hujus debes ſcire, quod Focaria eſt una alta montanea prope Catholicam ſupra mare, ubi ſolent eſſe magnae tempeſtates, & fieri mala naufragia. Unde navigantes ſolent facere magna vota, & preces. Unde converſum eſt in proverbium illud: *Deus cuſtodiat te a vento Focarienſi*. D Vult ergo dicere Petrus in effectu, quod non caſu fortuito, vel divino Judicio, ſubmergerentur in undis vi ventorum, ſed fraude hominum ſuffocabuntur ibi. Et ideo Auctor nunc exquirit a praedicto Petro de illo magno Schiſmatico antiquo, de quo incidenter fecerat mentionem, E dum vellet nominare Ariminum. Et primo Auctor adjurat Petrum, ut ſibi dicat, quis eſt ille, qui numquam voluiſſet vidiſſe Ariminum. Unde adnectens partem ſequentem praecedenti, dicit:

Et io a lui - - - - - - - -

ſcilicet, dixi Petro:

- - - - - - Dimoſtrami e dichiara,
Chi è colui da la veduta amara.

Ideſt, qui amare vidit Ariminum, & malo ſuo.

Se vuoi, ch' io porti sù di te novella,

Scilicet, ad Mundum. Hoc enim petierat Petrus ſupra, quando dixit: *Rimembrati di Pier da Medicina*. Et nota quantâ arte utitur Auctor heic, qui fingit, quod Petrus de Medicina ita infamet, & accuſet unum Tyrannum de Arimino, quia noverat eum, & ejus mala. Et deinde confirmat & accuſat unum antiquum, qui ſeminavit diſcordiam pernicioſam Arimini, ubi ipſe aliquando idem fecerat ibi inter Dominos de Arimino & alios de Romandiola.

Ad Verſ. 103.

Et un, ch' avea l' una, e l' altra
man mozza;

Iſta eſt ſecunda pars generalis, in qua Auctor deſcribit duos Spiritus modernos, quorum alter ſeminavit magnum ſchiſma in patria, alter inter parentes. Deſcribit ergo primum a ſua ſpeciali poena. Ad cujus cognitionem eſt ſciendum, quod iſte fuit quidam Nobilis Miles de Lambertis de Florentia, nomine Muſca, qui perſuaſit palam in Conſilio Nobilium Gibellinorum de Florentia, ubi erant Uberti, Lamberti, Amidei, & multi alii, quod quidam egregius juvenis, vocatus Bondelmonte de Bondelmontibus trucidaretur, quia dimiſsâ temere unâ de Amideis, quae erat ſibi promiſſa, duxerat aliam de Donatis in uxorem. Et quum quidam ſeniores in Conſilio illud diſſuadentes, dicerent, quod finis erat proſpiciendus, Muſca dixit illud vulgare proverbium: *Res facta finem capit*. Deinde ipſe cum quibuſdam aliis de parte ſua iverunt & tru-

& trucidarunt dictum Militem Bondelmontem. Ex quo poſtea nata eſt tanta lis, quod Magnates de parte Gibellina ſunt expulſi. Haec Hiſtoria tangitur plenius Cant. XIV. Paradiſi; ideo breviter eam praetermiſi. Ad literam ergo dicit Auctor: *Et un, ch' avea l' una, e l' altra man mozza:* Et heic nota quod Auctor dat iſti debitam poenam, quia ex conſilio ejus deventum eſt ad ſanguinem, ad mortem, ad vulnera; & quia Muſca non ſolum lingua, ſed cum manibus procuravit dictam diſcordiam. Ideo bene ab Auctore ponitur ſine manibus.

Ad Verſ. 117.

Sotto lo sbergo del ſentirſi pura.

Heic Auctor praemiſſa laudabili excuſatione deſcribit ipſam poenam nobilem. Ad cujus intelligentiam claram oportet praeſcire, quod iſte Schiſmaticus ultimus commiſit peſſimum particulare ſchiſma. Fuit igitur quidam Nobilis Miles de Anglia, vel ut aliqui dicunt, de Guaſconia, nomine Beltrandus del Bornio, datus & deputatus ad curam & cuſtodiam Johannis filii Henrici Regis Angliae, qui Johannes cognominatus eſt Juvenis. Hic Juvenis, quum puer educaretur in aula Regis Franciae, accidit, quod quidam Nobilis petivit quandam gratiam Regi Franciae, cui Rex omnino denegavit. Ex quo iſte erubeſcens recedebat confuſus. De quo Rex perpendens, convertens ſe ad circumſtantes dixit: *Eſt ne aliquid tam grave & moleſtum, quantum eſt petere, & negare?* Tunc Juvenis reverenter reſpondit: *Certe, inclyte Princeps. Negare eſt moleſtius egregio animo.* Rex admiratus grave reſponſum, quod prodierat ex ore Juvenis, commendavit magnifice puerum, aſſerens
A ipſum futurum verè magnanimum. Quod cuncti audientes confirmaverunt. Revocato itaque illo, qui petierat gratiam, fecit ſibi libere, quod petebat, contemplatione pueri. Beltrandus tunc captus amore pueri, decrevit vivere & mori cum puero, & numquam dimittere ipſum uſque ad mortem. Juvenis ergo pubeſcens
B factus eſt liberaliſſimus & munificentiſſimus omnium, & omnia effuſione erogabat, nemini aliquid denegando; propter quod Henricus pater aſſignavit ſibi certam partem Regni, ſecundùm quam cito pauperavit ſua liberalitate immenſa. Deinde pater tranſtulit eum ad aliam partem Regni. Sed nulli reditus ſufficiebant
C largitati illius, immo continuò accipiebat mutuo ab aliis, & ſemper erat debitor multis. Quum autem fatigaſſet fere Regnum liberalitate ſua, Beltrando ſemper laudante & confirmante, factus eſt odioſus Patri, qui venit contra eum cum exercitu. Et quum obſediſſet eum in quadam Terra, quae vocatur Altaforte, Rex
D Juvenis die quadam egreſſus, valenter pugnans, percuſſus eſt lethaliter cum baliſta. Et relatus intra fortilitiam cum ſuis, dixerunt ei, quod diſponeret de factis ſuis. Dicebat Juvenis: *Quid habeo diſponere, quum nihil habeam?* Tunc quidam Factor unius magnae Societatis de Florentia, ſcilicèt Bardorum, qui praeſti-
E terat ſibi magnam ſummam, fortè centum millium Aureorum, lacrymabat dicens: *Et ego, bone Domine, quid faciam?* Tunc Juvenis ſuſpirans dixit: *Tu ſolus cogis me facere teſtamentum.* Et continuò vocato Notario condidit teſtamentum. Et inter alia fecit mirabile legatum, dicens: *Relinquo animam meam Diabolo, ni Pater meus integre ſolverit omnia debita*

bita

A *bita mea*. Rege Juvene mortuo, Caſtrum redditum eſt Regi Henrico Patri, & Beltrandus captus. Cui Rex fertur dixiſſe: *Beltrande, audio te ſaepe inaniter jactaſſe, quod numquam fueris operatus medietatem tuae prudentiae. Nunc opus eſt, ut exerceas totum ſcire tuum*. Cui Beltrandus ſagaciſſime reſpondit: *Inclyte Domine, mortuo Rege*
B *Juvene, mortua eſt omnis Prudentia mea, Ingenium, & cautela*. Tunc Rex pietate motus libere pepercit ſibi. Deinde quum Rex familiariter increparet Beltrandum, cur numquam reprehenderat & revocaverat Juvenem a vanis operibus ſuis, reſpondit Beltrandus prudenter: *Numquam vidi ipſum errare in re minima*. Tunc renovatus
C eſt ploratus Patris ſuper mortem nobiliſſimi filii ſui.

Ad Verſ. 135.

Che diedi al Re Giovanni i mai conforti.

Heic nota, quod Juvenis fuit quaſi alter Titus Veſpaſiani filius, qui teſte Svetonio, dictus eſt *amor & deliciae generis humani*. Et fuit libe-
D raliſſimus, ut ille, & placidiſſimus, pulcherrima ſchemata ſemper faciens. Et parum vixit, ſicut & Titus, & mortuus eſt in bellis. Cui ſucceſſit Ricardus ſtrenuiſſimus bellorum, qui fecit magnalia in capiendo Civitatem Acon. Et dicit:

E perchè tu di me novella porti,

Ideſt, hoc dico, ut poſſis portare
E nova ad mundum, ad quem audio te rediturum. Et ſpecificat formam ſuae culpae, dicens:

Io feci il Padre, e 'l figlio in ſe ribelli.

Ideſt, fecit Regem Juvenem, & Henricum veterem ejus Patrem hoſtes infeſtos inter ſe.

Ad Cant. XXIX. Verſ. 27.

Et udil nominar Geri del Bello.

Ad cognitionem iſtius nominati eſt ſciendum, quod iſte Gerius Vir nobilis fuit Frater Domini Cioni del Bello de Aldigheriis; qui homo moleſtus & Schiſmaticus fuit interfectus ab uno de Sacchettis nobilibus de Florentia, de quibus fit mentio Cant. XVI. Paradiſi. Qui ſeminaverat diſcordiam inter quoſdam. Cujus mors non fuit vindicata per ſpatium XXX. annorum. Finaliter filii Domini Cioni, & nepotes praefati Gerii, fecerunt vindictam, interficiendo unum de Sacchettis in oſtio ſuo. Et reſpondit Vergilius quaſi tacite. Quia enim Dantes dicere poſſet, quomodo ego non vidi ipſum? dicit Vergilius:

Tu eri allor sì del tutto impedito,

Ideſt, penitus occupatus cum oculis defixis

Sovra colui, che già tenne Altaforte.

Scilicet, Beltrandum del Bornio, qui unum Oppidum in Anglia olim tenuit. Et nominat iſtam Terram nunc incidenter, quia non nominaverat eam ſupra, ubi agebatur de principali materia;

Che non guardaſti in là, ſi fu partito.

Et bene dicit, quia de rei veritate Auctor debuit eſſe ſaltem abſtractus in fictione profunda, quam ſuperius fecit in deſcriptione illius poenae mirabilis. Ideo menti ſuae occupatae circa illam ſpeculationem non occurrit Gerius del Bello, qui videbatur nominandus inter iſtos Schiſmaticos vulneratos & laceratos; qui in vita fuit truncatus ferro ob iſtam culpam. Et poſt mortem caeditur a Diabolo, ſicut & alii.

Ad Verſ. 36.

E ciò m' ha e' fatto a ſe più pio.

Quaſi dicat: In hoc magis doleo & compatior, quia pulcrum & pium videtur facere vindictam de parenti-

bus

bus in iſto mundo. Et heic volo te notare, quod quum omnes homines naturaliter tendant ad vindictam, Florentini ad hoc maxime ſunt ardentiſſimi & publice & private. Quod bene oſtenderunt iis temporibus Eccleſiae Romanae, cui fecerunt rebellare magnam partem Italiae, cum magna deſolatione omnium Terrarum & excidio multorum. Unde credo, quod ſignanter fecerit heic Auctor iſtam fictionem ſingulariter iſta de cauſa, in qua oſtendit, iſtum ſpiritum Florentinum adeo indignari de vindicta non facta de eo, & ſe abſentare illi. Bene audivi, optimos Florentinos maxime damnantes genus Florentinorum animo & appetitu vindictae. Ideo Auctor bene introducit Vergilium ſapientem virum, qui ſibi hoc diſſuadebat.

Ad Verſ. 46.

Qual dolor fora; ſe de gli ſpedali
Di Valdichiana - - - - - -

Ad hoc eſt ſciendum, quod Chiana eſt quaedam Vallis paluſtris, mortua, & marcida in Tuſcia, inter Cluſium, Aretium, & Cortonam, in territorio Civitatis Senarum. Quae reddit aërem peſtilentem in aeſtate, quando eſt intenſus calor. De qua etiam fit mentio in Cant. Paradiſi. Juxta autem Vallem iſtam erat illo tempore Hoſpitale de Altopaſſu, ubi ſolebant eſſe multi pauperes infirmantes, & per conſequens magnus dolor;

- - - - *tra 'l Luglio, e 'l Settembre.* Ideſt de menſe Auguſti. Sicut enim locus eſt cauſa infirmitatis, ita & tempus maxime Auguſtus eſt infirmus menſis, etiam in locis ſanis. Et dicit:

E di Sardinia, e di Maremma i mali, Ideſt, qualia mala exeunt de Maritima. In Maritima enim Romana ſolent multi infirmari dicto tempore. Similiter multi infirmantur in Sardinia. Et heic nota, quod in praedictis locis cauſa infirmitatis eſt corruptio aëris & aquae propter ventos meridionales, & exceſſivum calorem. Unde Inſula Sardiniae habet aërem peſtilentem, maxime circa extrema litora ſua. Non ſic in mediterraneis montibus & locis. Et tamen Sardi magis habitant litora ad defenſionem Inſulae, quae eſt ex oppoſito Barbariae. Unde Medici & Mercatores de Italia in Sardiniam accedentes, cito infirmantur & moriuntur.

Ad Verſ. 58. *& ſeqq.*

Non credo, ch' a veder maggior triſtizia
Foſſe in Egina il Popol tutto infermo.

Haec eſt breviter fictio, quae pro magna parte continet hiſtoriam veram. Et primo quidem peſtis iſta fuit olim magna, quae ſpoliavit quaſi totam Civitatem habitatoribus primis. Sicut ſimile vidimus diebus noſtris in multis Terris. Et de aliquibus audivimus. Sicut in MCCCXLVIII. quae orta eſt in partibus Orientis, ita fatigavit humanum genus, quod multae Terrae deſtructae ſunt etiam in Occidente noſtro. Et praecipue Sicilia fuit vexata iſtâ Epidemiâ, & Sardinia multo plus. Quia ex decem, novem periiſſe dicuntur. Poſtea in MCCCLXII. fuit alia peſtis magna; & pridie alia tertia. Haec autem peſtis inguinum provenit ex multa corruptione aëris. Ideo bene fingitur, quod fuit cauſata ex ira Junonis, quia Juno dicitur Dea aëris a Poëtis.

Ad Verſ. 81.

Del pizzicor, che non ha più ſoccorſo.

Sciendum, quod metalla ſunt differentiata inter ſe ſolùm per accidentalem formam, & non per ſubſtantia-

tialem, quoniam omnia metalla generantur ex argento vivo, & ſulphure. Natura autem in ſuo principio intendit adducere perfectionem metalli, quia agit propter finem, ut dicitur Secundo Phyſicorum. Manifeſtum eſt ergo, quod adducit aliud quam perfectionem, hoc eſt praeter intentionem, & ſic per accidens. Igitur in generatione Auri concurrit ſulphur rubeum mundum, & argentum vivum purificatum in . . . . . putrida terrae. Unde inter omnia metalla duo ſunt ſolummodo perfecta, ſcilicet aurum, & argentum. Et iſta producuntur ſecundùm intentionem Naturae. Cetera propter corruptionem Naturae & ſuarum partium, inſana & imperfecta. Quam malitiam ſi Alchimiſta intendit ſanare, reducendo illam in ſuas primas partes, ſcilicet in ſulphur, & in argentum vivum, cum calcinatione vel diſtillatione, non peccat. Et iſta purgatio refrigeratur ſimul cum certis aquis vel herbarum ſuccis. Verumtamen licèt Ars iſta forte ſit vera, tamen non videtur poſſibilis apud modernos. Unde videmus de facto, quod omnes veniunt conſumti. Et ſi reperitur aliquis Antiquorum, nullus tamen modernorum, quem adhuc ſcire potuerim, conſequitur finem ſuum. Et heic loquendo de inferno morali, omnes Alchimiſtae ſive licite, ſive illicite operentur, habent poenam ſuam, quia ſemper fruſtra laborant, ut acquirant inopiam, & egeſtatem.

Ad Verſ. 109.

Io fui d' Arezzo. Et Albero da Siena. Heic Auctor oſtendit, quomodo unus illorum reſponderit, ſpecificans ſe per nomen, & cauſam ſuae mortis, & aliam cauſam ſuae damnationis. Ad cujus cognitionem eſt breviter

A ſcienda res jocoſa. Fuit ergo in nobili Civitate Senarum circa tempora Auctoris Magiſter Griffolinus de Aretio, magnus Naturalis, & Alchimiſta. Qui aſtutiſſimus traxit magnam familiaritatem cum quodam filio Epiſcopi Senenſis, cui nomen erat Albarus; a quo ſagaciter emungebat pecuniam, & munera multa.
B Quia ille cum lingua ſua mirabili promittebat illi ſimplici & fatuo facere mirabilia magna. Inter alia, dum Albarus iſte leviſſimus miraretur, & laudaret Griffolinum, dicens: *O quale eſt ingenium tuum!* dixit Griffolinus: *Certe ego ſcirem facere impoſſibilia per Naturam. Quid dices, ſi me videres patenter volare more*
C *avis per aërem?* Albarus pinguis & pecunioſus expenſis Crucifixi, coepit rogare, ut doceret eum Artem volandi artificialiter, qui tamen erat per naturam leviſſimus ad volandum cum ſua mente inaniſſima. Multa ergo dabat, & plura promittebat. Sed Griffolinus ludificabat eum, & dabat illi verba in ſolutum. Tam-
D dem Albarus videns ſe deluſum & deceptum, conqueſtus eſt Epiſcopo patri ſuo. Qui accenſus indignatione magnâ, fecit formari unam inquiſitionem contra eum, qualiter exercebat Magicam, quam tamen ille ignorabat. Et ſub iſto colore fecit eum igne cremari. Nunc ad literam. Dicit Auctor:

E *Riſpoſe l' un - - - - - - -*

ſcilicet, Griffolinus petitioni meae: *Io fui d' Arezzo.* Et eſt argumentum a loco. Quia Aretium communiter habet acuta ingenia. *Et Albero da Siena,* quae Civitas aliquando producit gentem vanam:

- - - - - mi fe' metter' al fuoco.

Et hoc dicit, ad extenuandam ſuam infamiam, quae fuit cauſa, quia com-

combuſtus fuit in Mundo, alia qua eſt damnatus tamen in Inferno: Unde dicit:

Ma quel perch' io morì, quì non mi mena.

Scilicet, culpa Artis Magicae non me duxit ad iſtam poenam. Sed certè cauſa vera, quare fecit me mori, fuit, quod

Ver' è ch' io diſſi a lui, parlando a gioco,

ſcilicet, illi Albaro, pro ludo, quia habebam ſolatium de ejus fatuitate:

I' mi ſaprei levar per l' aere a volo.

Quaſi dicat: Tantum ſcio, quod ſcirem volare per aërem, ſi vellem, & ſtatim avis ineſcata eſt ad blandum ſonum Aucupis. Unde dicit:

E quei che avea vaghezza, e ſenno poco,

Scilicet, Albarus, vere arbor magna ſine ſenſu; qui habebat multum laſciviae & nihil providentiae;

Volle, ch' io gli moſtraſſi l' arte,
ſcilicet, volandi,

---------- e mi fece
Ardere a tal, che l' avea per figliuolo.

Ideſt, Epiſcopo Senenſi, qui habebat ipſum Albarum pro Filio, licèt forte non eſſet, quia genitus ex meretrice. Et ſi erat, non audebat dicere, quia ſaepe Sacerdotes conſueverunt Filios ſuos dicere Nepotes.

Ad Verſ. 121.

Et io diſſi al Poeta. Or fu giamai
Gente sì vana, come la Saneſe?

Auctor gratiâ praemiſſae vanitatis facit unam digreſſionem, hoc eſt unam invectivam mordacem & irriſoriam contra Senenſes, vaniſſimos hominum; Unde dicit. *Et io*, ideſt ego Poëta Dantes conſiderans dementiam illius Albari Senenſis, & patris ejus, qui non erubuit tradere hominem flammis igneis pro una buffa de quâ debebat potius ridere, & diſſimulare, ſi volebat conſulere honori ſuo; ubi ſic praecipitanter agendo, incurrit perpetuam infamiam, ne dicam poenam. *Diſſi al Poeta* ſcilicet Vergilio. *Or fu giamai gente sì vana, come la Saneſe?* Quaſi dicat: Nulla gens fuit tam vana in aliquo tempore, vel in aliquo loco. Et continuo ſpecificat vanitatem Senenſium per comparationem ad gentem Gallorum. Et reſpondens ſibi ipſi dicit ſic:

Certo non la Franceſca sì d' aſſai.

Quaſi dicat: licèt Gallici ſint communiter vaniſſimi omnium Nationum, non tamen ſunt vani, ſicut Senenſes. Ad cujus intelligentiam eſt ſciendum, quod Galli ſunt genus vaniſſimum hominum ab antiquo. Sicut patet ſaepe apud Julium Caeſarem, alias Celſum. Et hodie patet de facto. Videmus enim, quod omni die adinveniunt novos habitus, & novas formas veſtium. Unde non eſt mirum in eis, quod non habeant ſuam fogiam. Portant enim catenam ad collum, circulum ad brachium, punctam ad calceum, pannos breves, ita quod oſtendunt culum, & partem obſcoenam corporis occultandam, & caputium ante faciem ad tegendam partem corporis honeſtam potius manifeſtandam. Et ita de multis vanitatibus. Unde miror, & indignor animo, quando video Italicos, & praecipue Nobiles, qui conantur imitari veſtigia eorum, & diſcunt Linguam Gallicam, aſſerentes quod nulla eſt pulcrior Linguâ Gallica: quod neſcio videre. Nam Lingua eſt baſtarda Linguae Latinae, ſicut experientia docet. Nam quum poſſint bene proferre *Cavaliero*, dicunt *Chevalier* corrupto vocabulo. Similiter quum neſciant dicere *Signore*, dicunt *Sir*, & ita de ceteris. Hujus rei teſtimonium habemus, quod adhuc quan-

quando volunt dicere: *loquere vulgariter*, dicunt *loquere ratione*; & eorum vulgaria appellant *Romancia*. Non ergo deberent Italici Nobiles ſubjicere ſuam nobilitatem ignobilioribus. Nota, quod aliqui dicunt, quod Auctor merito comparat Senenſes Gallis, quia ab eis originem habuerunt. Scribit enim Johannes Anglicus in ſuo Policrato lib. VI. quod Senonenſes Galli Urbem condiderunt Senarum ex ſenioribus & debilioribus ſuis. Et dicit, quod hoc arguit ad hanc ſimilitudinem, quia Senenſes in lineamentis membrorum, & formoſitate faciei, & gratiâ coloris, & moribus ipſis, videntur appropinquare ad Gallos, licet vetuſtas temporis, plaga Orbis, ſitus regionis, converſatio vicinorum, quibus ſanguine & moribus permixti ſunt, mutaverint eos ex magna parte. Verumtamen quidquid dicatur de Senenſibus, non videtur verum, quia Civitas illa non eſt tam antiqua, nec eſt nominata apud Titum Livium, vel alium Hiſtoricum antiquum, quem noverim. Sed credo, quod Auctor iſte fallatur ſub aequivoco, ſicut in aliquibus aliis. Nam Guaſcones bene condiderunt Senogalliam in litore maris Adriatici, quae prius vocata eſt Sena, ſicut clare ſcribit Titus Livius, quod Claudius Nero Conſul Romanus veniens cum exercitu in ſubſidium Livii Salinatoris collegae ſui contra Aſdrubalem, pervenit Senam, deinde vicit Aſdrubalem prope fluvium Metaurum. Qui Metaurus diſtat a Senogallia forte per XII. milliaria. Unde heic Auctor introducit ſecundum ſocium confirmantem dictum, ſic dicens:

Onde l' altro lebbroſo, che m' inteſe, ſcilicet, Alchimiſta leproſus, quia

A habebat ſcabiem incruſtatam ad modum leprae, qui intellexit me ita loquentem vera de vanitate Senenſium. Iſte autem ſpiritus Alchimiſta fuit quidam Magiſter Capochius Florentinus, vir ingenioſus ad omnia, maxime ad traſmutandum metalla. Qui adhuc, ut quidam dicunt, fuit combuſtus in Civitate Senarum. Ideo B Auctor dat bene ipſum in ſocium Magiſtro Griffolino praedicto, quia fuit ſibi par in Arte culpâ & poenâ.

Riſpoſe al detto mio. - - - - -
Ad intelligendam iſtam literam obſcuram, volo te ſcire, quod Auctor non contentatur narraſſe unam ſingularem vanitatem unius Senenſis. Fingit C alium ex tranſverſo narrare aliam magis memorabilem & dignam cenſoriâ notâ, quae breviter eſt talis. In Civitate Senarum facta eſt per tempora moderna quaedam Societas vaniſſima, quae voluit appellari Nobilis, & Curialis, & vulgo appellata eſt *Spendaritia*. Fuerunt enim, ut audivi, duodecim juvenes omnes D ditiſſimi, qui convenerunt concorditer inter ſe de faciendo rem, de quâ omnium linguae loquerentur cum riſu, ad quorum notitiam pervenirent. Poſuerunt ergo ſinguli decem, & octo millia Florenorum, unde in ſumma poſuerunt ducenta ſexdecim millia Florenorum in cumulum. Et ſtatuerunt, quod quicumque expen- E deret aliquid parte, ſtatim tamquam indigniſſimus expelleretur de tam liberali ſodalitio. Conduxerunt ergo datis legibus inter ſe pulcherrimum palatium, in quo quilibet habebat cameram commodiſſimam cum ordinatiſſimis arneſiis & ſupellectilibus; ubi conveniebant omnes ſimul, bis in menſe epulantes ſplendide & ſumtuoſe. Et ut tangam breviter generales

A rales obſervantias, ad omne convivium apponebantur tria menſalia. Primum quorum colligebatur per domicellos, diſcumbentibus convivis nobilibus, & cum omnibus jocalibus, vaſis, cultellis aureis & argenteis, projiciebantur per feneſtram. Secundum menſale, in quo comedebant epulas, ſervabatur; ſimiliter &
B tertium, quo tergebant manus. Faciebant autem cibaria varia inſolita & incognita humanis uſibus; quomodo, & qualiter, neſcio; quamvis audiverim narrari multa de eis, quae vel ficta ſunt, vel aliorum dicta fuerunt. Explorabant autem diligenter, quando veniebat aliquis magnus Dominus, vel vir magnae nobilita-
C tis. Et euntes illi in occurſum, deducebant illum cum magna celebritate ad eorum palatium, cum magna pompa, & honorabant eum, donantes munera magna & cara. Et heic ſuum potiſſime poſuerunt finem inſaniſſimae vanitati, quae duravit ſolum per decem menſes. Nam cito devenerunt ad inopiam, & facti ſunt
D fabula vulgi, paritura ſemper riſum ad memoriam audientium. Unde factae ſunt duae Cantiones placibiles de eis; quarum altera continet delicias eorum, & delectationes eorum; altera verò calamitates & miſerias, quas habituri erant. Nam de rei veritate aliqui eorum iverunt ad Hoſpitale. Ideo Auctor voluit dimittere
E memoriam aliis in exemplum, ut conſiderato fine, quem habuerunt, ſibi caveant. Sponte hoc tetigi breviter heic de vanitate quorumdam Senenſium in particulari. Sed de vanitate eorum in communi dicetur Cant. XIII. Purgatorii. Nunc ad literam. Dicit Auctor, quod Magiſter Capochius reſpondit ſibi, adjurans eum contra Senenſes:

- - - - - - - - Tranne lo Stricca,

Ideſt, excipe mihi, & excipere debes Stricca, quod nomen eſt unius Senenſis:

Che ſeppe far le temperate ſpeſe.

Et loquitur ironice & irriſive, ac ſi dicat, qui fecit immenſas & vanas expenſas. Et nominat alium dicens:

E Niccolò; - - - - - - - - -

Supple: & excipe mihi Nicolaum. Iſte fuit unus de Bonſignoribus de Senis, quem deſcribit a nova inventione, mali moris, dicens:

- - - - - - - che la coſtuma ricca
Del Garofano prima diſcoperſe.

Qui primus id reperit. Et nota, quod aliqui dicunt, quod iſte Nicolaus faciebat, famulum aſſiſtentem mundare ſibi Garofanum. Sed iſtud eſt vanius dicere, quam fuerit facere. Alii dicunt, quod faciebat poni Gariofolum in aſſatis; Sed iſta non fuiſſet inventio nova, nec expenſa magna. Alii dicunt, quod faciebat aſſari Phaſianos, & Capones ad prunas factas ex Cariophylis. Et hoc credo verum. Quia iſta fuit expenſa maxima, noviſſime vaniſſima adinventa. Sicut & aliae ſimiles narrantur. Qui faciebant coqui Florenos in ſapore, & illos apponentes ori ſugebant, & abjiciebant. Et dicit ſignanter.

Ne l' orto, dove tal ſeme s' appicca:

In Civitate Senarum, ubi vana guloſitas ſeminata cito pullulat & germinat. Et de rei veritate haec Civitas eſt velut hortus, florida & amoena. Et ſubdit Capochius. Et ut cito dicam:

E tranne la brigata - - - - -

Quaſi dicat: excipere non debes artificia vanitatis,

- - - - - - - in che diſperſe
Caccia d' Aſcian la Vigna, e la gran fronda.

Ideſt;

Ideſt; in qua ſocietate vana Caccia (nomen eſt proprium viri) de Aſciano, (Aſcianum eſt Nobile Caſtrum, unde fuit oriundus iſte Caccia, qui ita expulit a ſe ſquammas ſuas more alchimiſtarum, ſed vanius, & ridiculoſius). Unde dicit: *Diſperſe la vigna, e la gran fronda*. Habebat enim iſte pulcherrimam & praeclaram poſſeſſionem, quam vendidit, & conſumſit in iſta brigata fatua. Ideo dicit:

E l' abbagliato il ſuo ſenno proferſe.

Ideſt, propalavit abbacinatus. Quia poſt iſtud factum apparuit ejus dementia, quum primo reputaretur prudens.

Ma, perchè ſappi, chi sì ti ſeconda
Contra Seneſi, aguzza ver me l' occhio,

Heic praedictus Capochius manifeſtat ſe ipſum a nomine, ab ingenio, a vitiis, dicens: *aguzza l' occhio*, ſcilicet ſpeculationis tuae; *ver me*, ut cognoſcas hominem valde acutum:

Sì, che la faccia mia ben ti riſponda,

Scilicet, ut poſſis melius cognoſcere me. Hoc dicit, quia erat totus ſcabioſus, & fumigatus. Unde dicit:

Sì vedrai, ch' io ſon l' ombra di Capocchio;

Quem tu bene vidiſti in vita,

Che falſai li metalli con l' Alchimia:

Et ſic vide, quod iſte fuit uſus Alchimiâ illicite, quia dicit *falſai*. Et hoc dico, *perchè ſappi chi sì ti ſeconda:* ideſt, quia ſcias, quis eſt, qui te ita ſequitur confirmando dictum tuum *Contra Seneſi*. Hoc dicit, quia libenter male loquitur de eis, quia fuit ibi combuſtus. Et concludit tangens acumen ingenii.

E *ti de' ricordar, ſe ben t' adocchio;*

Ideſt, ſi cum oculo bene te reſpicio, quaſi dicat, ſi bene te recognoſco, quia fui tibi notus in vita. Nam ſemel die quodam Veneris Sancti

A quum ſtaret ſolus abſtractus in quodam Clauſtro, effigiabat ſibi totum proceſſum Paſſionis Domini in unguibus mira artificioſitate. Et quum Dantes ſuperveniens quaereret: *Quid eſt quod feciſti?* iſte ſubito cum lingua delevit quidquid cum tanto labore ingenii fabricaverat. De quo Dantes multum arguit eum, quia

B iſtud opus videbatur ſibi non minus mirabile, quam opus illius, qui totam Iliadem tam ſubtiliter deſcripſit, quod in teſta nucis claudebatur. Et alius fecit formicas eburneas. Ideo breviter dicit:

Com' io fui di natura buona Scimia.

Scilicet, contrafaciendo omnia, ſicut Scimia facit. Ultimo nota, Lector,

C quod Dantes appellat iſtum Scimiam. Verè mihi videtur fuiſſe nobilior Scimiâ, quam umquam aliquis alius, quum ſciverit tam mirabiliter & ſubtiliter cognoſcere naturas omnium hominum cujuſcumque conditionis, profeſſionis & fortunae, & eorum mores, actus, & proprietates, tam utiliter, quam delectabiliter repraeſentare.

D

Ad Cant. XXX. Verſ. 40.

Queſta a peccar con eſſo così venne &c.

Heic Griffolinus comparat Myrrham furioſam Vanni Schicchi furioſo, de quo jam fecerat mentionem. Et hoc facit magnâ arte, ut revertatur ad declarandum, quid fuerit praedictus Vannes, & quid fecerit, propter

E quod ſit punitus furore ſimili cum Myrrha. Nam fuerant ſocii in una ſpecie culpae, ideo ponit eos ſocios in eodem genere poenae, licèt diſtantes per longiſſima temporum ſpatia. Igitur ad cognitionem iſtius Vannis eſt ſciendum, quod Boſius de Donatis de Florentia, licèt eſſet nobilis Miles, & de familia praeclara, fuit tamen ad tempus cum aliis nobili-

bilibus . . . . . , ſicut clare oſtenſum eſt ſupra Cant. XXV. Et ex furto fecerant magna lucra. Propter quod veniens ad mortem, poenitentia ductus, relinquebat ex teſtamento multa & magna legata multis. Ex quo Simon filius ejus ſentiens ſe gravatum hereditate, ſubornavit Vannem Schicchi de Cavalcantibus, qui intravit lectum dicti Boſii, & fecit teſtamentum, quia habebat vocem & loquelam ſimillimam illi. Ille inter alia legata legavit ſibi ipſi quamdam equam pulcherrimam, quâ nulla erat pulcrior in Tuſcia, nec carior. Erat enim in pretio mille Florenorum. Reliquam formam teſtamenti fecit ſicut praeordinatum erat cum praedicto Simone, quem reliquit univerſalem heredem.

Ad Verſ. 64.

Li ruſcelletti, che de' verdi colli
Del Caſentin diſcendon giuſo in Arno, Fluvium famoſum Tuſciae, de quo tam ſaepe dictum eſt & dicetur: *de' verdi colli del Caſentin*. Eſt enim Caſentinum contrata inter Florentiam & Aretium, quod territorium erat tunc temporis Comitum Guidonum, pro dote nobilis jugalis Gualdradae, ſicut ſcripſi ſupra Cant. XVI. Arnus autem fluvius dividit Caſentinum, & colligit omnes aquas cadentes hinc inde de montibus illis, quas claras & gelidas verè eſt delectabile bibere ſitienti. Ideo dicit:

Facendo i lor canali freddi e molli. Labendo per mundos lapides cum dulci murmure ſalientis aquae.

Ad Verſ. 73.

Ivi è Romena, la dov' io falſai &c. Heic Magiſter Adam manifeſtat locum ſpecialem, ubi ipſe deliquit, dicens *Romena*, quae eſt Terra pulcra in Caſentino, ubi regnabant tunc Comites Guidones, eſtque ſita juxta flumen Arni: *Ivi*, ideſt in Caſenti-
A no; *la dov' io falſai la lega ſuggellata*, ideſt informata *del Batiſta*, quod eſt dicere: ubi ego falſavi Florenos de Florentia, in quibus eſt ſculpta imago Johannis Baptiſtae, qui eſt patronus Florentiae. Et heic nota, quod ſicut ſcribit Philoſophus Primo Politicorum, olim antequam eſſet uſus pecuniae, fiebat commutatio re-
B rum, ſicut frumentum in vinum, & vinum in oleum, & ita de aliis. Et hic modus, ſicut ipſe dicit, adhuc ſervatur apud aliquos barbaros. Sed quia iſta commutatio non erat commoda humano generi, quia homo non poteſt portare ſecum neceſſaria de longinquo, oportuit inve-
C niri aliquod pulcrum portabile, quo haberentur omnia commoda. Tale autem eſt numiſma, quod eſt menſura omnium rerum. Ideo factum eſt de auro vel argento, quae ſunt perfecta metalla, ſicut dictum eſt in praecedenti Cantu, ut eſſet carum, & parvi ponderis, & ut poſſet portari, in forma ſphaerica, quae eſt
D perfecta. Sed quia difficile erat in omni emtione ponderare pecuniam, ſculptum fuit aliquod ſignum, per quod ſciretur, quanti ponderis & quanti pretii eſſet. Sicut Baptiſta in Italia ſculpitur in Floreno Florentinorum, & Sanctus Marcus in Ducatu Venetorum, & ita de aliis. Iſte ergo falſavit Florenum in Romena:
E ideo dicit:

Perch' io il corpo ſu arſo laſciai, ſcilicet, in Mundo, in tua Civitate Florentiae:

Ma s' io vedeſſi - - - - - - -
Heic Adam oſtenſo, quod ubi peccavit, augetur poena ejus, nunc oſtendit, quod maxime relevet ſitim. Et dicit, quod poena Dominorum ipſius loci viſa ibi, maxime ſedaret ejus ſitim, unde dicit:

Per

Per Fonte Branda non darei la viſta. Ideſt, viſionem ipſorum, *pro fonte* ubi deſidero bibere. Eſt enim Fons amoeniſſimus in pulcherrima Civitate Senarum in Platea pulcherrima. Quaſi dicat, ſi ego viderem heic Auctores meae poenae, magis ſedaretur ſitis mea ex tali viſione, quàm ſi ego biberem aquam Fontis Brandi. Et ſic vide, quod reddebat ſibi in mentem aquam ſedativam ſitis. Quaſi dicat: Non permutarem illam viſionem pro iſta bibitione, tantum eſſet mihi grata. Vel expone ſic: *Non darei la viſta*, ideſt, oculos meos non commutarem pro Fonte Brandi, quaſi dicat, non deſiderarem bibere ad dictum Fontem: ita viſio eorum ſatiaret meam ſitim & poenam ipſorum. Eſt tamen idem effectus. *Ma s' io vedeſſi quì*, ſcilicet in iſta Bolgia,

- - - - - - - - l' anima triſta
Di Guido, o d' Aleſſandro, o di lor frate.

Fuerunt enim tres fratres Comites Romenae, ſcilicet Guido, Alexander, & Aghinolphus. Hoc dicit, quia ſolatium eſt miſeris ſocios habere poenarum. Et maxime quando ſunt in poena cum illis, qui fuerunt cauſa impulſiva culpae, poenae, & infamiae eorum. Et ſubjungit Adam, quod licèt audiverit, quod jam unus illorum fratrum mortuus eſt, & jam pervenit ad poenam, tamen parum profuit, ad relevandum ſitim, quia non poterat accedere ad videndum eum. Unde dicit:

Dentro c' è l' una già - - - - -

Scilicet, anima Alexandri in Inferno, quia eſt inter proditores conſanguineorum, ut videbitur infra Cant. XXXII. ubi nominat Alexandrum. Sed certe non bene video, de quo loquatur. Quia ille Alexander, quem nunc Auctor reponit in glacie, non
A fuit de Comitibus Guidis de Romena, ſed de Comitibus Albertis, ut poteſt patere intuenti.

Ad Cant. XXXI. Verſ. 136.

Qual pare a riguardar la Gariſenda. Heic Auctor oſtendit inclinationem Anthei per unam nobilem comparationem. Ad cujus intelligentiam eſt ſciendum, quod in nobili Civitate
B Bononiae, in loco qui dicitur Porta Ravignana, eſt una parva Platea, in qua ſunt duae Turres, altera quarum altiſſima vocatur Turris Aſinellorum, altera juxta ipſam vocatur Turris Gariſendorum, valde plicata ad modum ruentis. Modò nubibus tranſeuntibus ſuper Gariſendam, ſi quis ſtans in oppoſito reſpiciat nubes, turris videtur
C cadere ſuper eum. Ad propoſitum.

Tal parve Anteo a me, che ſtava a bada,

qui exſpectabam reſpiciens,

Di vederlo chinare - - - - - -

qualis videtur Gariſenda Turris, quae ſic nominatur a Gariſendis nobilibus de Bononia:

Sotto 'l chinato, - - - - - - - -

D ideſt ſub curvatura,

- - - - - - quando un nuvol vada
Sovr' eſſa sì, che della incontro penda,

Ideſt, in contrarium. Et heic nota, quod comparatio bene facit ad factum. Quia ſicut Gariſenda curvata videtur cadere ſuper reſpicientem, & tamen non cadit; ita Antheus, velut alta Turris, curvatus videba-
E tur nunc cadere ſuper Dantem reſpicientem eum, & tamen non cadebat. Nota etiam quod comparatio erat magis propria, quia Auctor heic ſcripſit, quia iſta Turris curvata, erat tunc multo altior quàm modò ſit. Nam pars magna ejus dirupta fuit per Johannem de Olegio de Vicecomitibus de Mediolano, qui gigas magnus & ferox crudelem tyranni-

nidem exercuit ibi. Nota etiam, quod Auctor notaverat iſtum actum, quum eſſet juvenis Bononiae in Studio.

Ad Cant. XXXII. Verſ. 54.

Diſſe: Perchè cotanto in noi ti ſpecchi? Ad cognitionem proditorum, quorum eſt heic magna copia, ideo dicam tibi citò de praedictis & aliis. Deſcribit Auctor iſtos duos fratres a loco, a parentibus, & a parricidio. Ad cujus rei cognitionem eſt ſciendum, quod iſti fuerunt duo fratres, quorum unus vocatus eſt Neapoleon, & alter Alexander, ambo filii Comitis Alberti de Comitibus Albertis, qui venientes ad diſcordiam propter hereditatem, ſe invicem interfecerunt. Dicit ergo ille proditor.

Se vuoi ſaper chi ſon coteſti due: Ideſt, iſti duo fratres conjunctiſſimi, dicam tibi breviter.

La Valle, onde Biſentio ſi dechina; Biſentius eſt fluvius parvulus, qui oritur in montibus in Comitatu Florentino, qui labitur juxta Pratum, Caſtrum pulcherrimum inter Florentiam & Piſtorium, & longe à Florentia per ſex milliaria cadit in fluvium Arnum.

Del padre loro Alberto, e di lor fue. Qui fuerunt heredes ejus. Et aggravat delictum iſtorum, dicens: Iſti

D' un corpo uſciro. - - - - -

Quaſi dicat: Fuerunt fratres uterque & conſanguinei, ex eodem patre & ex eadem matre oriundi. Videmus enim communiter, quod fratres, qui ſunt ex diverſis matribus, non ita faciliter conveniunt inter ſe. Et ideo concludit, quod ſunt digniſſimi omnium ſtandi in prima parte glaciei, quam * Tanam vocat.

Ad Verſ. 63.

Non Focaccia - - - - - - - -

Heic nominato ſpiritu peſſimo, qui

A commiſit peſſimam proditionem in patrem, nominat alium damnabiliſſimum proditorem, qui commiſit pernicioſam proditionem in patruum ſuum & ſtirpem ſuam; ex quo ſequutum eſt magnum ſcandalum. Ad cujus rei cognitionem eſt ſciendum, quod, ſicut jam ſaepe dictum eſt, erat in MCCC. in Civitate Piſtorii

B Domus Cancellariorum florentiſſima, in qua inter alios erant tres fratres Milites, quorum unus habebat filium perditiſſimum, nomine Focacciam, ad omne nefas promtiſſimum. Accidit autem caſu, quod pater Focacciae, tempore hyemis, quum luderetur ad nivem, verberavit unum puerum nepotem ſuum, filium unius

C fratrum, quia ille dicebatur percuſſiſſe inepte alium puerum. Ex quo puer poſt aliquos dies ſimulans ſe velle loqui iſti patruo ſuo, dedit illi alapam in vindictam. Pater pueri dolens de temerario exceſſu filii, miſit ipſum ad fratrem, ut faceret correptionem de eo ad placitum. Et ille tamquam prudens riſit, & re-

D mittebat filium patri, nec niſi ſolo oſculo. Sed Focaccia ſceleratus exſpectans puerum in limine domus, traxit ipſum ad ſtabulum patris, & amputavit illi manum impie cum enſe ſuper praeſepe equi. Et non contentus iſtâ crudelitate indigniſſimâ, continuo acceſſit ad domum patris pueri, qui erat patruus ſuus, &

E illum crudeliſſime obtruncavit. Ex quo tam deteſtabili parricidio nata eſt pernicioſa diſcordia in Domo illa, in qua facta eſt tunc illa partialitas Alborum, & Nigrorum. Quae poſtea tranſivit Florentiam, ſicut jam ſaepe dictum eſt, & dicetur alibi, quia Dantes fuit de parte Alba, & ob hoc factus eſt exul. Ideo noluit prae-

* *Cainam* certe legendum; ſic enim appellavit Dantes plagam iſtam eodem verſu 58. *D' un corpo uſciro; e tutta la Caina Potrai cercare:*

praeterire Focacciam, qui accendit tantum focum, magnâ ſanguinis effuſione extinguendum. Nunc ad literam. Dicit ergo iſte proditor. *Non Focaccia*, ideſt non invenies Focacciam magis dignum figi in geliditium, quamvis fecerit multa mala praeter praedictam proditionem, quae praetermitto, quia non faciunt ad propoſitum.

- - - - *Non queſti, che m' ingombra*
Col capo sì; - - - - - - -

Heic ſpiritus iſte tranſit a Piſtorio Florentiam. Et nominat alium triſtem proditorem. Ad cujus cognitionem eſt breviter ſciendum, quod iſte fuit quidam Civis Florentinus de Familia Tuſcorum; qui ut haberet hereditatem unius fratris ſui, fraude occidit unicum filium ſuum, propter quod fuit clavatus in una vegete, & ductus per totam Florentiae Civitatem, & poſtea fuit decapitatus. Dicit ergo: *Non queſti*, ideſt, non invenies iſtum magis dignum figi in geliditium; *che m' ingombra*, ideſt impedit me, *col capo*, quia habebat caput ejus ante eum.

- - - - - *ch' io non veggio oltre più*.

Ideſt videre non poſſum *più oltre*. Et ſpecificat eum a nomine proprio, dicens:

E fu nomato Saſſol Maſcheroni.

Et verè ſaxeus fuit, abolens jura conſanguineitatis. Quia ſi Mordettus prodidit, hoc fecit cupiditate dominii. Si Focaccia, hoc fecit ex appetitu vindictae. Sed iſte vilis, ut haberet vilem hereditatem. Et dicit:

Se Toſco ſe', ben ſai omai, chi fu.

Quaſi dicat: bene potes ſcire, quis fuit, quia fuit tuus Florentinus, & per conſequens Tuſcus, quia de provincia Tuſciae fuit; & etiam Tuſcus, quia de ſtirpe Tuſcorum. Et nota, quod Auctor quum dicit, quod

A iſti tres proditores non ſunt magis digni glacie, quàm praedicti duo fratres, loquitur hyperbolice, ad ſumme deteſtandum eorumdem fratricidium.

E perchè non mi metti in più ſermoni;

Heic praedictus ſpiritus, qui nominavit tot proditores, nunc nominat ſe, & unum conſangineum ſuum. Et iſte fuit quidam Miles de Pazzis B nobilibus de Valle Arni, vocatus Dominus Ubertus Camiſonus, qui occidit proditorie Dominum Ubertum conſanguineum ſuum. Dicit ergo ſic:

Sappi, ch' io fui il Camiſcion de' Pazzi, re & nomine. Et hoc ideo dico tibi, *perchè non mi metti in più ſermoni*. Quaſi dicat Camiſonus: bene ſcio, quod tu petes a me: *& tu? qui tot* C *proditores non rogatus ſponte nominaſti*: ideo volui praevenire te. Et ad excuſationem ſui Camiſonis accuſat unum conſortem ſuum, qui magis deliquit, prodendo conſanguineitatem ſuam.

Et aſpetto Carlin, che mi ſcagioni.

Ad hujus literae brevis, ſed obſcurae, intelligentiam oportet ſcire, D quod in MCCCII. quum Florentini cum Lucenſibus eſſent in obſidione Piſtorii, quod tunc tenebatur per partem Albam, quidam Carlinus de Pazzis praedictis tradidit unum Caſtellum, quod dicitur Caſtellum Plani inter vineas in Valle Arni, in cujus occupatione occiſi ſunt ſeu fuerunt unus frater patris, & unus con- E ſanguineus ejus. Et in dicto Caſtello cum praedicto Carlino incluſerunt ſe aliqui ex melioribus Gibellinis exulibus, & aliqui ex Albis magnatibus & popularibus, qui faciebant magnam guerram in Valle Arni. Ob quam cauſam Florentini ſunt compulſi recedere a Piſtorio. Et continuò iverunt in Vallem Arni ad dictum Caſtellum de menſe Junii, quod

obſederunt XXVIII. diebus. Et in fine proditione dicti Carlini, corrupti pecunia Florentinorum, obtinuerunt Florentini dictum Caſtellum Plani. In quo multi, praecipue exules Florentini, & alii, fuerunt interfecti & capti. Hoc facto equitaverunt in Mughellum contra Ubaldinos, qui cum Gibellinis & Albis rebellaverant Communi Florentiae, & vaſtaverunt eorum bona citra & ultra Alpem. Et nota, Lector, quod Auctor poterat heic loco iſtius nominare aliquem alium antiquum proditorem, vel modernum, digniorem infamiâ; ſed potius voluit nominare iſtum, qui offenderat ſuos, & Albos exules, de quorum parte erat ipſe Dantes.

Ad Verſ. 75.

Et io tremava ne l' eterno rezzo.

Subdit querelam iſtius percuſſi, qui tangit proditionem perfidam, quae fuit cauſa ſuae damnationis & poenae. Et ad intelligentiam hujus literae debes videre ea, quae jam ſcripſi Cant. XIII. de terribili conflictu, quem receperunt Florentini a Senenſibus & exulibus ſuis, quando iverunt ſub colore ſuccurrendi Monti Alcino, ubi facta eſt magna ſtrages hominum, & maxima praeda rerum. Nam ultra ruinam hominum, ſexaginta millium Salmariorum perdita ſunt, qui portabant victualia & alia neceſſaria, causâ fulciendi Caſtellum, quod erat infeſtum Senenſibus, & causâ alendi exercitum. Fuit autem iſta peſtis apud Montem Apertum operâ Domini Bocchae de Abbatibus, qui incepto proelio amputavit cum enſe proprio manum Militis Florentini, qui vocabatur Dominus Jacobus del Nachacha de Pazzis de Florentia, qui portabat Inſignium Militum. Ideo dicit Auctor, unde in deſpectum percuſſit eum in caput; poſtea laceravit cum manu, & vituperavit cum lingua turpius.

Ad Verſ. 113.

Ma non tacer, ſe tu di quà entro eſchi.

Ad ſciendum autem, quis fuerit iſte proditor, eſt ſciendum, quod iſte fuit quidam Miles Cremonenſis, vir prudens & potens tempore ſuo, vocatus Dominus Boſius de Dovaria, princeps partis Gibellinae in Cremona. Qui corruptus pecuniâ commiſit patentem proditionem contra partem ſuam. Nam tempore, quo Carolus I. venit in Italiam contra Manfredum, Ubertus Palavicinus affinis Manfredi cum Cremonenſibus, & auxilio aliorum Lombardorum, qui erant confoederati cum Manfredo, paraverat ſe ad cuſtodiam paſſus cum tribus millibus equitum Theotonicorum & Lombardorum, ne Guido de Monforte, qui ducebat gentem Caroli per terram, & armatam turmatim, poſſet tranſire. Sed Boſius iſte de Dovaria, non aliâ de causâ quàm ſolâ cupiditate avaritiae, dedit operam, quod exercitus Manfredi non impediret militiam Caroli. Ex quo poſtea Cremonenſes deſtruxerunt domos illorum de Dovaria. Ad propoſitum ergo dicit Bocca de Boſio:

Ei piange quì l' argento de' Franceſchi.

Nam uxor Caroli veniens cum Guidone de Monforte, portabat ſecum magnam pecuniam, cum qua venenavit magnam avaritiam & mentem Boſii. Sed ſi Boſius certe luit heic argentum Francorum, bene luerat ipſum prius in vita. Nam poſt modicum expulſus de Cremona, reduxit ſe ad unum ſuum Caſtellum, nomine Rotera, ubi congregaverat magnas divitias. Ubi diu obſeſſus, finaliter receſſit cum modica pecunia; & ſenex & exul & pauper finivit vitam ſuam, odio-

odioſus Guelphis, quorum erat hoſtis; & Gibellinis, quia fecerat recedere Marchionem Ubertum de Cremona, & fuerat ad exterminium Eccelini. Nam cum Marchione praedicto Palavicino adjuverat Azzonem Marchionem Eſtenſem II. in debellatione Eccelini, ut dicetur Cant. IX. Paradiſi. Et dicit iſte Bocca Danti:

- - - - *Potrai dir* - - - - - - -

Scilicet, quum fueris reverſus ad Mundum, unde vivens veniſti;

I' vidi (potrai dir) quel da Duera. Scilicet, Dominum Boſium de Dovaria;

Là, dove i peccatori ſtanno freſchi. Ideſt, proditores in glacie, poena ſibi convenienti.

Se foſſi dimandato: altri chi v' era, Heic Bocca nominato proditore, nominat alium Lombardum ſimilem. Ad cujus notitiam eſt ſciendum, quod Anno Domini MCCLVIII. quum pulſi fuiſſent Uberti & Gibellini de Florentia, prima vice, de menſe Julii, Populus Florentinus, de menſe Septembris, fecit capi Abbatem Vallis Umbroſae, qui vocatus eſt Theſaurus, & erat magnus Nobilis de illis de Beccaria, qui erant Domini Papiae; objicientes ſibi, quod tractabat proditorie reducere Gibellinos in Florentiam. Et multis cruciatibus fecerunt ipſum confeſſum decapitari publice in Platea Sancti Apollinaris: propter quod Florentia fuit excommunicata, & multi Florentini fuerunt deſtructi, quum tranſirent per Lombardiam ab eiſdem Dominis de Papia. Ad literam ergo. Dicit Bocca iſte Danti ſic: *Se foſſi dimandato; altri chi v'era?* ideſt, quis alius proditor erat ibi cum Boſio de Dovaria;

Tu hai dal lato quel di Beccheria,
Di cui ſegò Fiorenza la gorgiera.

A Ideſt, cui Florentia amputavit guttur, quia fecit eum decollari, & nihil ſibi valuit Clerica. Et heic nota, quod aliqui dixerunt, quod iſte Abbas non fuerit conſcius, & quod propter iſtud peccatum, intollerabilemque ſuperbiam, Florentini habuerunt poſtea conflictum ad Montem Apertum, de quo dictum eſt paulo B ſupra. Tamen Auctor numerat iſtum Papienſem inter proditores patriae. Et iſte poterat dici Florentinus, ratione incolatus, quia erat ibi Beneficiatus.

Gianni del Soldanier, credo che ſia. Heic Bocca praefatus nominat alium proditorem concivem ſuum. Et ad ſciendum, quomodo iſte prodidit, C debes recordari, qualiter tempore, quo Fratres Gaudentes fuerunt Poteſtates Florentiae, Uberti, Lamberti, & alii Gibellini inſurrexerunt contra Regentes tunc Populum. Ex quo tunc Populus fuit totus ſub armis. Et reduxerunt ſe omnes in viam largam Sanctae Trinitatis. Et Dominus Johannes de Soldaneriis de Flo- D rentia, nobilis Miles, licèt eſſet Gibellinus, & de Domo Gibellina, fecit ſe caput Populi, ut aſcenderet ad magnum ſtatum, non reſpiciens finem, qui fuit deſtructio Partis Gibellinae. Nam duce dicto Johanne, poſt longam pugnam, Gibellini coacti ſunt exire Civitatem, ut jam dictum eſt alibi. Hunc proditorem par- E tis ſuae Auctor tangit a nomine, & cognomine, dicens: *Gianni del Soldanier.* Iſta fuit antiqua Familia Florentiae, de qua dicetur Parad. Cant. XVI.

- - - - - - - - *E Tribaldello,*

Ch' aprì Faenza, quando ſi dormia. Ultimo ipſe Bocca nominat alium ſocium, qui ſimiliter prodidit partem & patriam ſuam. Et ad cogno-

 ſcen-

A ſcendum iſtum, debes ſcire, quod iſte nequam proditor Thebaldellus fuit de Zambranis nobilibus de Faventia, cujus tempore Gibellini Bononiae, vocati Lambertacii, expulſi de patria, reduxerunt ſe Faventiam: in qua tunc vigebat & regnabat pars Gibellina. Accidit ergo, quod aliqui ex iſtis Lambertaciis furati fuerunt B duos porcos pulcherrimos iſti Thebaldello. Iſte ſaepe conqueſtus, quum nullam poſſet habere emendationem, juravit ſe ulturum. Ordinavit ergo tradere Faventiam Bononienſibus. Quod ſagaciter adimplevit. Nam introduxit eos tempore nocturno, nullis advertentibus, aut ſapientibus tale quid. Ex qua Lambertacii aufugerunt C nudi de lectis pro magna parte cum uxoribus & filiis. Propter quod fuerunt per varias partes diſperſi per Italiam. Et ſic vide quomodo Thebaldellus ex minima offenſa fecit tam odioſam vindictam. Ad propoſitum ergo Auctor deſcribit ipſum a nomine & proditione, dicens: E *Tribaldello*. Iſte licèt nobi-D lis, tamen ſpurius erat: *Che aprì Faenza, quando ſi dormia:* Scilicet Bononienſibus antiquis hoſtibus ſuis. Unde adhuc dicitur in partibus meis, quando videtur unus, qui habeat malum aſpectum. *Iſte videtur ille, qui Faventiam prodidit*. Et nota, quod iſte proditor in praemium ſuae proditionis fuit factus Miles a Communi E Bononiae. Sed non diu laetatus eſt iſtâ victoriâ. Nam poſt modicum trucidatus fuit in ſtrage Gallorum facta apud Forlivium per Comitem Guidonem de Monteſeltro, ut alibi dictum eſt.

Noi eravam partiti già da ello;
Iſta eſt quarta & ultima pars generalis hujus Cantus, in qua Auctor agit & tractat de duobus magnis proditoribus in ſpeciali. Quorum unus prodidit partem & patriam, & fuit proditus ab altero. Unus fuit Comes Ugolinus de Piſis. Alter Archiepiſcopus Rogerius de Ubaldinis. Et fingit Auctor ſubtiliter, quod dictus Comes cum dentibus crudeliter rodat cerebrum dicti Archiepiſcopi a tergo, qui fecit eum crudeliter mori, ſicut patet Cant. ſequenti.

Ad Cant. XXXIII. Verſ. 16.

Che per l' effetto de' ſuo' ma' penſieri &c.
Eſt ergo ſciendum, quod in MCCXCVIII. nata erat magna diſſenſio in Civitate Piſana. Nam unius Sectae Guelphorum erat princeps Judex Ninus de Gallura de Scottis; alterius vero Sectae Guelphorum erat princeps Comes Ugolinus de Gherardeſchis; tertiae vero partis Gibellinae erat Dux Archiepiſcopus Rogerius de Ubaldinis, cum Lanfranchis, Guallandis, & Siſmondis. Comes verò Ugolinus, ut ſolus poſſet principari in Urbe illa, adhaeſit Archiepiſcopo Rogerio, & prodidit Ninum, filium ſororis ſuae. Et ordinavit, quod pelleretur de Piſis. Quare Judex Ninus ſentiens ſe impotentiorem, receſſit cum ſequacibus ſuis ad unum ſuum Caſtellum, & colligavit ſe cum Florentinis & Lucenſibus. Comes igitur Ugolinus ficte receſſerat de Civitate, ut cederet expulſioni Judicis Nini. Quo expulſo, cum magno gaudio rediit Piſas. Fertur etiam, quod fecit venenari Comitem Anſelmum de Capraria conſortem ſuum, ne eriperet ſibi dominium. Comes igitur Ugolinus in totum Dominus Piſarum, in florenti ſtatu ordinavit in die ſui natalis celeberrimum feſtum & ſumtuoſum convivium cum magnis donis & pompoſis indumentis. Et quum inter feſta dictus Comes Ugolinus duceret

Ma-

Marcum Lombardum virum curialem, prudentem, & circumſpectum valde, oſtentans ſibi magnificentiam ſuam, petivit a Marco, quid ſibi videretur? Qui ſtatim reſpondit, ſive divinitus, ſive humanitus prophetans: *Vos eſtis recepturi pejorem amicitiam, quàm aliquis Dominus Italiae*. Et continuò Comite territo, petente: *quare?* reſpondit: *quia nihil deficit vobis, niſi ira Dei*. Quod in brevi verificatum fuit. Nam Archiepiſcopus, cujus favore ſe fultum ſperabat, ſtatuit depellere ipſum de dominio. Et in furore Populi fecit ipſum invadi ad Palatium; dans intelligere Populo, qualiter ipſe Comes Ugolinus volebat prodere Piſas, dando Caſtella Florentinis atque Lucanis. In tumultu autem fuit interfectus filius unus naturalis ejus, & unus nepos, verè felices, quia non reſervati ſunt ad illud crudele infortunium ſuorum. Comes vero dedit ſe captivum: Et cum duobus filiis & duobus nepotibus traditus eſt carceri. Et omnes ejus conſortes & familiares pulſi ſunt, & eorum ſequaces, ſicut Obriachi, Guatani, & aliae Familiae Guelphorum nobilium. Ex praedictis patet, quomodo Comes Ugolinus prodidit conſanguineitatem, Civitatem, & partialitatem. Ideo proditor proditus eſt a proditore. Nam ex iſta mutatione Piſarum, pars Guelpha in Tuſcia fuit in magna declinatione propter vires Aretinorum, & potentiam Domini Jacobi de Aragonia cum Siculis & Catalanis contra heredem Caroli. Comes igitur infelix cum filiis & nepotibus poſitus eſt in Turri ſuper Plateam juxta Palatium Antianorum, & clausâ portâ dejectae ſunt claves in Arnum. Et denegatus eſt eis omnis victus, ita quod omnes in brevi mortui ſunt fame.

Ad Verſ. 28.

Queſti pareva a me Maeſtro e Donno. Heic Comes narrat formam ſomnii. Ad cujus intelligentiam volo te ſcire, quod iſte Comes, dum vivebat, ante ejus ruinam, videbatur videre in ſomnis, quod ipſo florente & regnante, Archiepiſcopus Rogerius tollebatur in dominium ſuper alios Magnates Gibellinos de Piſis, qui ad montem prope Piſas venabatur unum lupum cum catulis ſuis, & poſt brevem fugam canes venantium attingebant lupum & lupulos, & crudeliter omnes necabant. Nunc ad literam. Dicit Auctor ſic. *Queſti*, ſcilicet Archiepiſcopus *pareva a me Maeſtro e Donno*, ideſt Major & Dominus in venatione. Nam Piſani fecerunt eum Capitaneum & Ducem eorum:

Cacciando 'l lupo,

ideſt Tyrannum, ſcilicet me ipſum Comitem Ugolinum. Nam lupus figurat Tyrannum, juxta illud;

-------- „ *hi regnant qualibus Urbe Lupi*.

------- *e' Lupicini al monte*,

ideſt filios Comitis Tyranni, tyrannunculos ſimiles Patri. Ideo bene dicit ille, qui portabat lupos parvulos ad vendendum, rogatus ab uno emtore, ut daret ſibi unum bonum, reſpondit: *Omnes ſunt Lupi*. *Al monte*, ideſt juxta montem, qui eſt medius inter Lucam & Piſas, qui hodie appellatur Mons Sancti Juliani. Ideo dicit:

Perch' e' Piſan veder Lucca non ponno.

Quae tamen eſt eis vicina per decem milliaria, & ſaepe exſpoliata, & ſubjugata, juxta illud vulgare proverbium:

„ *Buona Terra è Lucca;*
„ *Ma Piſa la pilucca.*

Et dicit:

Con

Con cagne magre, ſtudioſe, e conte. A
Iſtae canes figurativè erant fames, ſitis, & alia incommoda, quae in brevi attigerunt & laceraverunt iſtos. Et nominat ſocios principales, quos habebat Archiepiſcopus ipſe in hac venatione, ideſt perſequutione Comitis, dicens: Et ille Archiepiſcopus,

Gualandi con Siſmondi e con Lanfranchi B
S' avea meſſi dinanzi da la fronte,

Hae ſunt praecipuae Domus Gibellinae in Piſis, ad exſequutionem ſui tamquam fautores & factores hujus rei ad ſui defenſionem.

Ad Verſ. 43.

Già eran deſti, e l' ora s' appreſſava; ſcilicet, ipſi filii mei, horâ Tertiarum: C

Che 'l cibo ne ſoleva eſſere addotto.

Quaſi dicat: appropinquabat hora, qua eramus ſoliti prandere, antequam eſſemus capti. Vel dic: hora, qua ſolebat nobis afferri cibus, antequam poneremur in Turri. Quia non ſtatim fuerunt adjudicati huic ſupplicio extremo, niſi poſt adventum Comitis Guidonis de Monteſeltro, qui factus eſt Capitaneus Piſarum cum ampla poteſtate, ut alibi dictum eſt. Et dicit: D

E per ſuo ſogno ciaſcun dubitava.

Quia quilibet filiorum fecerat ſomnium ſimile Patri. Et ſubdit primam horam mali:

Et io ſentì chiavar l' uſcio di ſotto E
A l' orribile Torre.

Intellige cum clavis ferreis, ne amplius aperiretur. Quia jam clavatum fuerat cum clavibus, quas abjecerant in Arnum.

- - - - - - Ond' io guardai
Nel viſo a' miei figliuoi, ſenza far motto.

Quaſi dicat: tacite nos ſtabamus ſic. Et dicit:

Io non piangeva - - - - -

Ideſt, plorare non poteram:

- - - - - sì dentro impetrai.

Ideſt, induravi ad modum petrae.

Piangevan' elli,

tamquam teneriores:

- - - - - - - & Anſelmuccio mio,

Qui erat unus ex filiis meis;

Diſſe: Tu guardi sì, padre: che hai?

Et dicit:

Però non lagrimai;

Immo magis induratus ſum. Et non ſolùm non potui emittere lacrymas, ſed nec verbum. Unde dicit:

- - - - - - Nè riſpos' io
Tutto quel giorno, nè la notte appreſſo.

Per unam diem naturalem:

Infin che l' altro Sol nel Mondo uſcio.

Ideſt, uſque ad alium ortum Solis.

Come un poco di raggio ſi fu meſſo, &c.

Heic Comes narrat, quomodo invaleſcente dolore, ſecunda die, factus eſt rabidus viſis filiis ſuis. Unde dicit:

Ambo le mani per dolor mi morſi.

Scilicet, tunc quum

- - - - un poco di raggio ſi fu meſſo
Nel doloroſo carcere - - - - -

Scilicet, per fiſſuram, vel feneſtram.

- - - - - - - e io ſcorſi,

Ideſt reſpexi,

Per quattro viſi il mio aſpetto ſteſſo.

Ideſt, in quatuor faciebus filiorum meorum. Filius enim & Pater una perſona & eadem cenſentur; vel quia erant ſimillimi Patri. Et ſubdit, quomodo filii ſe habuerunt erga Patrem hoc viſo, dicens:

E quei - - - - - -

Scilicet filii mei,

- - - - - - - - penſando, ch' io 'l feſſi per voglia
Di manicar, - - - - - -

Ideſt,

A Ideſt, ex rabie famis potius, quam ex rabie doloris. Et tamen contrarium erat.

------ di ſubito levorſi,
E diſſer: Padre, -----

Magis tetigerunt animum ſuum, quàm ſi dixiſſent: *O Comes,*

----- aſſai ci fia men doglia,
Se tu mangi di noi ------

B Supple, quàm ſi comedas de te.

------- Tu ne veſtiſti
Queſte miſere carni, e tu le ſpoglia.

Et heic nota, Lector, verba motura eſſe cor ſaxeum, quae ſine lacrymis ſcribere non poſſum. Sed numquid iſti juvenes dixerunt ea? hoc non credo. Sed Auctor, tamquam bonus Orator ſcivit ea bene dicere; & ponit
C effectum pietatis dictorum verborum, dicens:

Quetàmi allor, ------

Scilicet, ceſſando a rabie, ut non provocarem ipſos ad rabiem;

------ per non farli più triſti.

Et ideo dicit,

Quel dì, e l' altro ſtemmo tutti muti,

Scilicet, indurati dolore. Ideo Co-
D mes prorumpit in exclamationem, dicens:

Ahi dura terra! perchè non t' apriſti?

Ut oſtenderes, te ſentire tam impiam crudelitatem, & clamare vindictam ad Deum. Et heic nota, quod non ſolùm cibus corporis fuit iſtis denegatus, ſed quod fuit crudelius, cibus ſpiritualis, quum ſaepius pe-
E tiiſſent.

Poſcia che ſummo ------

Nunc Comes narrat mortes filiorum, & ſui, dicens:

---- al quarto dì venuti,
Gaddo mi ſi gittò diſteſo a' piedi.

Qui erat unus ex filiis meis;

Dicendo: Padre mio, che non m' ajuti?

Scilicet, tu, qui paulo ante paſcebas multa millia hominum pane tuo, cur modò permittis, me fame mori? Ac ſi dicat tacite: tu conduxiſti te ipſum & nos ad tam miſerabilem finem.

Quivi morì: -----

Scilicet, ante pedes meos, me vidente & audiente. Et ita alii. Unde dicit:

Vid' io caſcar li tre, ------

Ideſt, alios tres fratres Gaddi,

----- ad uno ad uno,

Scilicet, ad augmentum doloris ſui:

Tra 'l quinto dì e 'l ſeſto, ------
---- come tu mi vedi.

Quaſi dicat: ſicut tu vides nunc me loquentem coram te, ita ego vidi illos coram me morientes. Infelix pater! qui ſi praemortuus fuiſſet, poterat videri felix in medio cunctarum felicitatum. Et ſubdit ultimo mortem ſuam, dicens:

---- Ond' io mi diedi
Già cieco ------

Scilicet, factus caecus:

------ a brancolar ſovra ciaſcuno.

Ideſt, ad palpandum. Et continuo auget infelicitatem, dicens:

E tre dì li chiamai, poi che fur morti.

Et ſic videtur Comes Ugolinus vixiſſe octo diebus ſine nutrimento cibali. Et concludit ipſe Comes, dicens:

Poſcia più che 'l dolor potè il digiuno,

Ideſt fames; ac ſi dicat, quod fames proſtravit eum, quem tantus dolor interficere non potuerat nec vincere.

Quando ebbe detto ciò ------

Heic Auctor facit finem huic materiae, oſtendens quomodo Comes Ugolinus redivit ad primum ſuum officium. Unde dicit:

------- con gli occhi torti,

Ideſt,

Ideſt, torvis, & inflammatis ira.

Ripreſe - - - - - - - -

Ideſt, iterum cepit

- - - - *'l teſchio miſero co' denti*,

Scilicet craneum capitis cum tanto furore,

Che furo a l' oſſo, come d' un can forti.

Ahi Piſa! - - - - - -

Auctor iratus de tanta impietate facit mordacem invectivam contra Civitatem Piſarum dicens: *Ahi!* ideſt dolenter refero.

- - - - *vituperio delle genti*,

hoc eſt, dedecus & infamia aeterna gentium Italicarum. Unde dicit

Del bel paeſe là - - - -

Scilicet, Italiae, qua nulla eſt pulcrior regio toto orbe terrarum, ut aliàs dictum eſt, & dicetur

- - - - - - *dove 'l Sì ſuona*,

Quia generaliter omnis gens Italica utitur iſto vulgari, ſcilicet *Sì*, ubi Germani dicunt *Ja*, & Gallici aliqui dicunt *Ouy*, & aliqui *Hoc*. Quidam autem Italici Pedemontani dicunt *Ol*. Vel dicas: *del bel paeſe*, ſcilicet Tuſciae, quae eſt ornatiſſima pars Italiae, *là dove 'l sì ſuona*, ideſt in qua res iſta inepta reſonat. Et heic nota, Lector, quod Auctor conſiderans tam impiam crudelitatem, & videns, quod nullus parabat ſe ad vindictam, invocat inſenſibilia nominata ad deſtructionem Piſanae Civitatis, dicens:

Muovaſi la Capraja e la Gorgona.

Scilicet, de locis ſuis. Iſti ſunt duo ſcopuli in mari longe a Portu Piſano, verſus Sardiniam.

E faccian ſiepe ad Arno in ſu la foce.

Ideſt, claudant oſtium Arni, ubi Arnus intrat in mare, ita quod aqua redundet & effundatur,

Sì ch' egli anneghi in te ogni perſona,

Ideſt, omnes in te habitantes, ut locus tam infauſtus reddatur inhabitabilis. Et dicit:

Poich' e' vicini a te punir ſon lenti.

Sicut Florentini & Lucani, jam dudum inimici ſui, pigri & tardi. Sed certe vindictam, quae videbatur tardari tempore Auctoris, videtur facta diebus noſtris. Nam operâ Florentinorum iſta Civitas antiquiſſima, & olim potentiſſima mari & terra, deducta eſt ad infimum, & infirmum ſtatum, licèt diu ante iſtud peccatum fuiſſet fracta inſolentia Piſanorum, & libertas conculcata viribus Januenſium, ut dicetur alibi. Et ſic victrix facta eſt victa. Sic res hominum fortuna verſat. Sic omnia faciunt curſum ſuum, & ſenio cuncta marceſcunt. Haec enim Civitas erat florentiſſima, antequam Florentia adhuc fundata eſſet. Et heic nota, Lector, quod Auctor videtur indigne facere iſtam invocationem, quia iſte proditor merebatur omnem poenam, ut ex dictis patet: Ergo juſte punitur. Ad quod dico breviter, quod Auctor non negat hoc de eo, ſed de filiis, ut ſtatim dicet.

Che ſe 'l Conte Ugolino aveva voce,

Heic Auctor aſſignat cauſam juſtae exclamationis factae, dicens:

Non dovei tu i figliuoi porre a tal croce.

Ideſt, non debebas ponere filios Comitis ad talem cruciatum; *ſe 'l Conte Ugolino aveva voce*, ideſt, infamiam

D' aver tradita te de le Caſtella.

Ad hujus literae evidentiam eſt notandum, quod Comes Ugolinus de Comitibus Gherardeſchis adeptus dominium Civitatis Piſarum, ſicut dictum eſt ſupra, ad confirmandum ſtatum ſuum, dedit unam ſuam filiam Comiti Guidoni de Battifolle Guelpho. Et

Et ne ex hoc haberetur ſuſpectus, dedit aliam Comiti Aldobrandino de Sanctaflore, ut fertur. Et nomine dotium ipſarum filiarum, & ut melius fiderent de eo, dedit aliqua Caſtra Comitatus Piſarum, videlicet Comiti Guidoni Caſtrum Ripae Fractae ſub cuſtodia Lucanorum, & Domino Comiti Aldobrandino Caſtrum Siverotti ſub cuſtodia Florentinorum. Propter quod Gibellini ſumta ſuſpicione, ſuggerente Archiepiſcopo, fecerunt poſtea de ipſo, ſicut dictum eſt. Et probat, quod Civitas Piſarum non debebat ita deſaevire in filios propter peccatum paternum, dicens:

Innocenti i facea l' età novella,

Ideſt juvenilis aetas.

Novella Tebe, Uguiccion e 'l Brigata,

Nomina ſunt duorum filiorum Comitis iſtius Ugolini, quos nondum nominaverat. Ideo eos heic nominat.

E gli altri due, che 'l Canto ſuſo appella.

Ideſt Gaddum & Anſelmuccium, quos Capitulo ſuperiori nominavit iſtos filios, licet ſupra dictum ſit, quod duo erant filii & duo nepotes. Unde Lex Civilis appellat filios & nepotes liberos, vel forte fuerunt tantum filii, ſicut alii ſcribunt.

Ad Verſ. 118.

Riſpoſe adunque: io ſon Frate Alberigo,

Ad ſciendum ergo, quis fuerit iſte ſpiritus, oportet ſcire, quod iſte vocatus eſt Frater Albericus de Faventia Civitate de Manfredis Nobilibus & potentibus, qui ſaepe habuerunt dominium illius Civitatis. Et fuit iſte de Fratribus Gaudentibus, de quibus alibi dictum eſt ſupra. Fuerunt autem in Domo praedicta tres conſanguinei eodem tempore, ſcilicet Albericus iſte praedictus, Alber-

A gettus, & Manfredus. Accidit autem, quod in MCCLXXXVI. Manfredus iſte, juvenis animoſus, cupiditate regnandi, ſtruxit inſidias Fratri Alberico. Et quum deveniſſet ad graves verborum contentiones, Manfredus ductus impetu irae, dedit Fratri alapam magnam, ſcilicet Fratri Alberico. Sed ipſe Frater Albericus B ſagacior illo rem hanc aliquamdiu diſſimulavit & tulit. Et tamdem quum iſte credidit injuriam hanc excidiſſe a memoria illius, finxit velle reconciliari ſibi. Deinde Manfredus ipſe dixit, quod parcendum erat calori juvenili. Factâ igitur pace, Albericus ipſe fecit convivium, cui interfuerunt Manfredus & unus C filius ejus. Finitâ coenâ cum magna alacritate dixit Albericus: *Veniant fructus*. Et ſubito erupuerunt famuli armati, qui latebant ibi poſt unam cortinam, qui crudeliter trucidaverunt patrem & filium, Alberico vidente & congaudente. Et heic nota, quod iſte Frater Albericus in hoc ſequutus eſt exemplum Abſalo- D nis, qui ſimili modo diſſimulatâ injuriâ ad tempus fecit trucidari fratrem ſuum ad menſam. Ideo Frater Albericus debebat heic ſtare ſub umbra ejus, licèt Abſalon pejus fecerit, quia reconciliatus patri, voluit eripere ſibi regnum, & poſtea cum illo expulſo bellum geſſit, ut alibi ſcriptum eſt. Dicit ergo iſte Alberi- E cus, tangens culpam ſuam:

Io ſon quel da le frutta del mal orto.

Appellat Faventiam malum hortum, quae produxit aliquando tam malos fructus in Nobilibus ſuis. Unde Auctor ponit duos nobiles proditores de Faventia in iſta glacie, ſcilicet Thebaldellum de parte Gibellina, qui prodidit patriam & partem, & Albericum de parte Guelpha qui pro-

didit conſanguineum ad menſam. Aliqui tamen dicunt, quod iſta coena maledicta facta eſt in quodam horto.

Ad Verſ. 137.

Egli è Ser Branca d'Oria.

Ad quod ſciendum eſt, quod hic ſpiritus, de quo loquitur Albericus, fuit quidam Miles nobilis & ſtrenuus de Janua, nomine Branca de domo illorum de Oria, qui fuit gener Domini Michaëlis Zanchae. Qui poſt mortem Regis Entii occupavit Judicatum Sardiniae, qui dicitur Logodoro, de quo dictum eſt ſupra, ubi tractatum eſt de Baratteriis. Iſte ergo Branca fecit homicidium tale, quia interfecit ad menſam praedictum Michaëlem ſocerum ſuum, ut haberet ejus immenſas divitias.

Ad Verſ. 146.

Nel corpo ſuo, e d'un ſuo proſſimano,

Ideſt unius conſortis ſui de domo ſua. Iſte fuit unus Nepos ejus, qui ſimul ſecum interfecit dictum Michaëlem. Unde dicit:

Che'l tradimento inſieme con lui fece.

A Et heic nota, quod Januenſes generaliter & communiter & naturaliter ſunt cupidiſſimi, & avaritia impellit eos ad omne malum. Tamen putantur valentiſſimi in mundo. Unde de iſta eadem Familia fuit Lampa, vir magni animi, qui quum gereret bellum navale contra Venetos hoſtes, ſtans in puppi Galeae ſuae, filius
B ſuus ſtrenue pugnans percuſſus in prora telo in pectore cecidit moribundus. Quo caſu acerrimo concuſſi ſocii ſunt, & territi ſunt omnes. Tunc Lampa in medio ardore belli oblitus filii, memor patriae, & gloriae ſuae, ſubito cucurrit ad locum, & magnifice increpans omnes trepidantes, juſſit filium abjici in mari,
C & exhortans ceteros, dixit: *Numquam habuiſſet tam pulcram ſepulturam in terra.* Quare integrato acrius proelio factus eſt victor, imitatus quodammodo exemplum Torquati Romani, qui filium victorem vitâ privavit.

INCIPIT COMMENTUM
MAGISTRI BENEVENUTI
DE IMOLA
SUPER PURGATORIO
IN LIBRO
DANTIS ALDIGHERII
POËTAE FLORENTINI CLARISSIMI.

Ad Cant. II. Purgatorii Verſ. 91.
Caſella mio, per tornar' altra volta &c.

AD quod ſciendum, quod iſte ſpiritus, cum quo Auctor tam amicabiliter loquitur fuit quidam ſuus Florentinus nomine Caſella, qui fuit famoſus Cantor tempore ſuo, vir quidem curialis, & affabilis, ad quem Dantes ſaepe ſolebat accedere in vita ad recreandum ſpiritum cantu illius, quando erat fatigatus ſtudio, vel ſtimulatus paſſione amoris. Ideo Poëta introducit eum heic; quod multum facit ad propoſitum ſuum, ut ſtatim videbis. Nec dicas, ſicut audivi ab aliquibus. Multi fuerunt excellentiores Cantores ante iſtum & poſt: de quibus Poëta juſtius poterat facere mentionem. Sed nihil ad rem.

A Quia Auctor potius voluit facere memoriam & famam de amico, cui tenebatur, & adducere ſe ipſum in exemplum in materia Cantus, quo fuit ſumme delectatus, ut ſtatim videbis, Dicit ergo: *Diſs' io*, illi Caſellae:

- - - - - ſo io queſto viaggio,

Ideſt, Purgatorii,

B *- - - - - per tornar' altra volta,*
Là dove ſon - - - - - - - -

Quaſi dicat: Ideo facio hoc in vita, ut merear in morte per Purgatorium pervenire ad Vitam aeternam.

Ad Verſ. 110.

L' Anima mia, che con la ſua perſona
Venendo quì, è affannata tanto.

Quum uſus Muſicae naturaliter ſit
C amicus omnibus aetatibus, & omnibus moribus, maxime juvenes & melancholici indigent delectatione ſecundùm Philoſophum. Et heic Poëta fuit valde melancholicus a natura & ſtudio, ſicut communiter fuerunt

viri ſapientes. Unde Ariſtoteles Libro Problematum, petit, quare quicumque fuerunt viri excellentes aut ſecundùm Philoſophiam, aut ſecundùm politiam, aut poëſim, aut artes, videntur eſſe melancholici. Qualis fuit Hercules &c.

Amor, che nella mente mi ragiona,
Heic Poëta oſtendit formam & ſuavitatem cantus iſtius Caſellae. Et breviter dicit, quod Caſella benivolus non tardavit vel negavit cantare, ſicut eſt commune vitium omnium Cantorum, quando ſunt rogati, ut ait Horatius. Sed ſtatim coepit canere. Unde dicit:

Cominciò egli allor sì dolcemente,
Scilicet Caſella cantando: *Amor, che nella mente mi ragiona*. Et heic nota, quod Dantes fecit iſtam Cantionem de virtutibus & pulcritudine Beatricis. Ipſe enim nimium delectatus ab ipſa juventute ſonis & cantibus, muſicus fuit, amicus omnibus optimis Muſicis & Citharoedis ſui temporis, & praeſertim iſti Caſellae, qui intonavit multos ſonos ejus. Et praedictam Cantilenam de amore Beatricis intonavit cum ſumma delectatione ipſius Dantis. Unde dicit.

\- - - - - *sì dolcemente*,
Che la dolcezza ancor dentro mi ſona.
Quia impreſſio remanſit in anima, quae mirabiliter delectatur Muſicâ.

Ad Cant. III. Purgatorii, Verſ. 26.

Lo corpo, dentro al qual' io facea ombra,
Heic nota, Lector, quod ſicut Poëta noſter fecit in Inferno Vergilium deſcribere patriam, in qua natus eſt, ſcilicet Mantuam, in honorem & laudem Vergilii, quia Mantua eſt nobiliſſima Civitas: ita nunc in Purgatorio fingit Vergilium tangere patriam, qua maxime delectatus eſt in vita, & apud quam ſepultus eſt, ſcilicet Neapolim.

A
B
C
D
E

Napoli l' ha, e da Branditio è tolto.
Eſt enim Neapolis Civitas litorea nobiliſſima, non dicta ab Aenea, ſicut dicit vulgus, immo potius ab hoſtibus Trojanorum, ſcilicet a Graecis. Eſt enim Graeca Civitas, quae olim vocabatur Parthenope, a Virgine conditrice, Civitas olim dilecta Vergilio, cujus ipſe meminit in fine Libri Georgicorum, ubi dicit:

\- - - „ *illo me tempore dulcis amabat*
(alibi *alebat*)
„ *Parthenope*. - - - - - - - -

Ab una parte Neapolis, non longe a Puteolis eſt mons Falernus, celebratus carminibus Poëtarum propter praerogativam vini. Et inter Falernum & mare eſt quidam mons ſaxeus, manibus hominum excavatus, quem vocant Cryptam Neapolitanam, quem vulgus dicit a Vergilio magicis incantationibus perforatum, ſicut & in ceteris, quae miranda videntur viſui. Sic etiam dicunt, quod Caſtellum Ovi factum eſt ab eodem Vergilio. Unde noviſſimus Poëta Petrarcha ſcribit, quod interrogatus ſemel a Sereniſſimo Rege Roberto, quid de hoc ſentiret, reſpondit ridenter, ſe numquam legiſſe Vergilium fuiſſe marmorarium, aut lapicidam. Quod Rex approbans, ait, non veſtigia Magicae, ſed ferri illic eſſe. Eſt ergo via publica arcta longiſſima per medium hujus montis tenebroſa, & horribili nocte ſemper obſcura. De qua etiam dicit vulgus aliud mirabile, ſcilicet, quod inviolata eſt tempore belli, & nullis latrociniis attentata. Cujus in Epiſtolis ad Lucillum Seneca facit mentionem. In fine vero hujus obſcuri itineris, ubi primo incipit videri Coelum, in alto monte videtur Sepulcrum Vergilii, operis antiqui. Et ex hoc forte nata eſt opinio, quod

quod Vergilius fuerit auctor hujus Caveae. Vergilius enim peregre moriens, dum proficiſceretur in Graeciam, infirmatus in via, inter extrema ſuſpiria recordatus eſt ſuae Neapolis. Et obtinuit reduci ad eam, ut, quam vivus amaverat, defunctus coleret. Ab alia parte Neapolis eſt alius mons, olim dictus Veſaevus, hodie verò vulgo vocatur Summa. Hic mons biceps, imperante Nerone, factus eſt ardens, & per multa Secula ignem emiſit. Ad quod ſpectaculum olim acceſſit Plinius Secundus Veronenſis, causâ videndi & cognoſcendi cauſas incendii. Sed vento cinerem & favillam excitante, oppreſſus eſt. Sicque illud ardens ingenium vivum ſepultum eſt in cineribus illis. Sic Neapolis ex una parte cuſtodit Vergilium Mantuanum, ex alia Plinium Veronenſem, virum multiplicis ſcientiae & floridae eloquentiae. Eſt autem iſte mons mirabilis fructu multarum rerum, ſed praecipue ubertate vini, quod Graecum appellatur, quia illa pars Italiae olim a Graecis poſſeſſa Magna-Graecia vocabatur. Et nota, quod tota illa regio, quae hodie dicitur Terra Laboris, fuit olim pars Campaniae, & utraque appellatio ab Urbe facta eſt a camporum fertilitate & terrarum cultu, quoniam Ager Campanus non ſolùm pulcherrimus Italiae, ſed etiam orbis terrarum, ut ait Livius. Hoc ideo diffuſius tetigi, ut videas, quod Poëta digne fecit memoriam de Terra fertiliſſima, in qua jacent oſſa fructiferi ingenii, & alti eloquii, in montibus fructiferis & altis apud Neapolim. Nunc ad literam. Dicit Vergilius:

Napoli l' ha, e da Branditio è tolto.

Scilicet illud corpus meum ſepultum. Quia Vergilius mortuus eſt Brundu-

A ſii, & ejus oſſa relata ſunt Neapolim, ubi praeceperat ſepeliri. Alii tamen ſcribunt, quod mortuus ſit apud Tarentum. Haec omnia & ejus opera tanguntur in illius brevi epitaphio, quod tale eſt:

Mantua me genuit. Calabri rapuere. Tenet nunc
B *Parthenope. Cecini Paſcua, Rura, Duces.*

Ad Verſ. 49.

Tra Lerici e Turbia, la più diſerta
La più romita via. - - - - -

Lerice eſt una Terra Januenſium in Riperia versùs Orientem. Turbia eſt unum Caſtellum fortiſſimum in fine Italiae in introitu Provinciae ſupra
C Monacum. Verè Turbia, quaſi turbans viam volentibus intrare vel exire Italiam. Et verè qui fecit iſta itinera alpeſtria Riperiae Januae, poteſt imaginari, quod Poëta non poterat plus exprimere aſperitatem locorum, per quae habebant modò ire: Ideo dicit:

- - - - - - - - *è una ſcalá*
D *Verſo di quella agevole e aperta.*

Ideſt, facilis & plana reſpectu ripae illius montis.

Ad Verſ. 103.

Et un di loro incominciò. Chiunque &c.

Poëta introducit unum ſpiritum modernum illuſtrem, qui fuit maxime infeſtus Eccleſiae. Et primò praemittit orationem illius ad ſe, dicens;
E *Et un di loro.* Hic erat Rex Manfredus, dux principalis hujus ſectae animarum. *Incominciò,* ſupple, dicere mihi. *Chiunque tu ſe':* ideſt, quicumque tu ſis, in quo tantum relucet gratia Dei, quod vivus vadis velociter ad montem; *così andando,* ſcilicet, ne perdas tempus: *volgi 'l viſo:* quia jam Poëta vertebat ſibi tergum, recedens:

Pon

Pon mente, ſe di là mi vedeſti unque. A
Scilicet, in Mundo viventium. Et ſubdit, quomodo paruit illi, dicens:

I' mi volſi ver lui, e guardail fiſo.

Cum oculo ſpeculationis, ut viderem, ſi faceret ad propoſitum meum. Ideo ſtatim deſcribit Manfredum ab habitu corporis, dicens:

Biondo era, e bello, e di gentil' aſpetto.

Ad quod nota, quod Manfredus iſte B
fuit corpore pulcher, probus, & prudens, & fuit pulſator, cantor, amator, joculator, & curialium & pulcrarum puellarum amicus. Semper veſtiebatur veſtibus viridibus: liberalis, curialis, & laetus; ideo multum amabilis & gratioſus. Sed claritatem harum virtutum dehoneſtabant turpia vitia. Erat enim luxurioſus, E- C
picureus, nihil ſpirituale ſapiens, ſed ſolas voluptates ſectans; ambitioſus nimis, nullum ſcelus omittens cupiditate regnandi, ut qui in ore ſemper haberet illud Caeſaris: *Nam ſi violandum eſt jus, regnandi gratiâ violandum eſt. Ceteris rebus pietatem cole.* Fuit ditiſſimus ex theſauro patris Friderici, & Conradi fratris, & ex Re- D
gno opulentiſſimo. Et in omnibus bellis, quae habuit cum Eccleſia, ſcivit laudabiliter gubernare Regnum ſuum, & in bono ſtatu conſervare. Propter quod multum exaltatus eſt in potentia mari & terra. Manfredus fecit Civitatem antiquam Siponti in Apulia, quae propter paludes habebat aërem infirmum, & carebat E
Portu. Et tranſtulit ipſam longe per duo milliaria in ripa maris, quam a ſuo nomine Manfredoniam vocavit. Et fecit ibi Portum cum muro ampliſſimo intra mare, quem Molum vocant. Et breviter poteſt dici de Manfredo illud, quod dicit Livius de Annibale. *Has tantas viri Virtutes magna Vitia aequabant.* Hic Manfredus natus eſt ex nobili Domina de Marchionibus in Lombardia, cum qua Fridericus rem habuit. Et quia Poëta tetigerat pulcritudinem Manfredi, ſtatim oſtendit, qualiter iſta pulcritudo & nobilis aſpectus deformata ſunt in morte illius violenta, unde dicit:

Ma l' un de' cigli un colpo avea diviſo.

Ideſt, vulnus enſis, ita quod habebat turpem cicatricem in facie.

Quand' io - - - - - - -

Heic Poëta oſtendit, qualiter Manfredus manifeſtaverit ſe ſibi, quia ipſe non cognoſcebat eum. Unde dicit:

- - - - - - - Ei diſſe - - - -

Scilicet, ille Manfredus mihi:

- - - - - - - - - Or vedi,
E moſtrommi una piaga a ſommo il petto.

Ita quod videtur habuiſſe mortalia vulnera in proelio, unum ſupra oculum, aliud ſupra cor, ubi eſt fons totius vitae.

Quand' io mi fui umilmente diſdetto,

Dicendo; non vidi te unquam, & reverenter, propter Regalem aſpectum. Unde dicit:

D' averlo viſto mai - - - - -

Ideſt, vidiſſe umquam ipſum vivum. Et verum dicit Poëta, quia numquam viderat eum, neque vidiſſe potuerat. Quoniam Dantes natus eſt eo Anno, quo mortuus eſt Manfredus. Et ſubdit, quomodo Manfredus deſcripſit ſe a nomine, ab origine, a vitio. Et dicit breviter, quod eſt Manfredus, nepos Conſtantiae Imperatricis. Ad cujus literae evidentiam eſt ſciendum, quod Fridericus II. natus ex Conſtantia & Henrico filio Barbaroſſae, ut dicetur plenius Cant. III. Paradiſi, fuit electus Imperator contra Ottonem IV. & coronatus & conſecratus ab Honorio III. Anno Do-

Domini noſtri Jeſu Chriſti MCCXX. Qui imperavit XXX. annis. Quo tempore ſemper fuit infeſtus Eccleſiae, tamquam filius ingratitudinis contra matrem, quae nutriverat ipſum pupillum, & exaltaverat ad Romanum Imperium. Quare tam ratione vitiorum ſuorum, de quibus alibi dictum eſt, quam avaritiae Praelatorum, qui omnia ſibi volunt, quando poſſunt, & praeſunt: numquam potuit habere bonam pacem cum Eccleſia, quae fecerat ipſum naſci fatalem ſibi ex Monacha vetula contra legem naturae, & omnia jura humana & divina; non memor perſequutionum patris ejus Henrici, & avi ejus Friderici I. Sic ergo videre potes, quare Manfredus heic ſubticet nomen patris, qui fuit ſemper flagellum Eccleſiae. Et ipſe reconciliatus eſt Deo in morte; & quia fuit naturalis filius, & quia fuit conſcius mortis ejus. Nunc ad literam. Dicit Poëta, quod iſte

Poi diſſe ſorridendo: - - - - - -

quia ſalvus erat; quod Dantes non putabat.

- - - - - *Io ſon Manfredi,*
Nipote di Goſtanza Imperadrice.

Potius denominat ſe ab iſta ſancta femina, quàm a patre peccatore. Et facit Manfredus, ſicut Mulus, qui interrogatus a Leone, cujus filius eſſet, dicebat: *Sum nepos Equi,* quum ipſe eſſet filius Aſini. Simile eſt enim quod ſcribit Statius de Polinice. Qui interrogatus ab Adraſto Rege Argivorum, nolebat propalare nomen patris ſui Oedipi, qui infamis genuerat eum ex matre propria. Unde dicit:

„ *Sed mens ſibi conſcia facti*
„ *Cunctatur proferre patrem - - - -*
„ *Eſt genitrix Jocaſta mihi. - - -*

Sic ergo patet, quod Manfredus fuit nepos Conſtantiae, non filius vel
A privignus, ut quidam gloſſant: Hoc dicto, Manfredus facit ſuam petitionem Danti, dicens:

Ond' io ti priego, che quando tu riedi,

Ideſt, revertêris ad Mundum vivorum, quia vivus es;

Vadi a mia bella figlia - - - -

Iſta fuit alia Conſtantia Magna, quae fuit filia Manfredi, & uxor Domini
B Petri Regis Aragonum ſtrenuiſſimi. Cui ſucceſſerunt tres filii, ſcilicet Alphonſus, qui adoleſcentulus mortuus eſt; ideo non nominat eum, & Jacobum, & Fridericum. Ideo dicit;

- - - - - - - - - *genitrice,*

Ideſt, matrem,

Dell' onor di Cicilia e di Ragona,

Ideſt, honorabilium Regum. Quia
C Domnus Fridericus fuit Rex Siciliae, & Domnus Jacobus Rex Aragoniae. De patre & filiis dicetur infra Cant. VII. & alibi ſaepe. Et dicit:

E dichi a lei il ver, s' altro ſi dice.

Scilicet, qualiter ſum ſalvus, licèt fortè contrarium credatur, quia mortuus ſum excommunicatus indignatio-
D ne Eccleſiae. Et aſſignat cauſam ſuae ſalvationis, dicens:

Poſcia ch' i' ebbi rotta la perſona,

Ideſt, corpus vulneratum,

Di due punte mortali; - - - - -

Altero ictu in facie, altero in pectore, ut jam dictum eſt;

- - - - - - - - - *i' mi rendei*
Piangendo a quei, che volontier per-
E *dona.*

Scilicet, ex contritione cordis Deo clementiſſimo, *cujus eſt proprium miſereri & ſemper parcere.*

Orribil furon li peccati miei.

Nunc Manfredus ad confirmationem dicti ſui, confitetur in genere peccata ſua, ut oſtendat infinitam miſericordiam Dei. Ad ſciendum autem plene horribilitatem peccatorum

Man-

Manfredi in particulari, eſt ſciendum & memorandum, quod Manfredus peccavit in patrem, & fratrem, & nepotem, & matrem Eccleſiam. Solus enim praeſens morti paternae, ut aliqui ſcribunt, praevenit horam. Quod ſi verum fuit, Fridericus II. recepit a filio naturali, quod crudeliter fecerat in filium legitimum. Conradus autem audita morte patris deſcendit ex Alemannia in Italiam, & venit Veronam cum favore Eccelini de Romano. Deinde tranſiens in Regnum, recuperavit Siciliam, & omnia praeter Neapolim. Quem Manfredus laete recepit, licèt dolens animo, quia ipſe volebat dominium. Conradus continuo obſedit Neapolim magnis viribus. Quâ tamdem obtenta, omnes rebelles ſibi amicos Eccleſiae tam religioſos quam ſeculares contrivit. Ex quo ſi diutius ſupervixiſſet, videbatur futurus perſequutor Eccleſiae non minus patre, avo, & proavo. Sed fatum ſuae viae & ſtirpis trahebat illum. Nam quum regnaſſet duobus annis, infirmatus eſt, & venenatus operâ Manfredi per unum Medicum in uno clyſterio. Ex quo remanſit parvulus filius Conradinus in Alemannia natus ex filia Ducis Bavariae, cui pater, licèt excommunicatus, reliquit Eccleſiam tutricem anno IV. poſt mortem Friderici. Mortuo Conrado Manfredus remanſit gubernator Regni; quo tempore Innocentius Papa IV. cum magno exercitu intravit Regnum. Sed non multo poſt mortuus eſt Neapoli & ſepultus. Manfredus autem propter longam vacationem Eccleſiae, quae duravit plus duobus annis ſine Paſtore, occupavit omnia. Et magnopere ſtuduit contrahere & confirmare amicitias fidelium Imperii in Tuſcia & Lombardia. Volen-

A ſque ſe facere Regem, conciliavit ſibi animos Baronum Regni. Uſus eſt ergo fraude honeſta. Nam convocatis Magnatibus, finxit, ſe habuiſſe per literas, qualiter Conradinus nepos infirmabatur ad mortem. De quorum conſilio miſit legatos in Germaniam ad explorandam veritatem. Legati ergo profecti in Germaniam, B invenerunt, quod mater Conradini ſolicita de ſalute filii, tenebat eum cum aliis pueris coaetaneis in eodem habitu. Quae videns magna munera miſſa a Manfredo, timens, ne filius biberet de eo poculo, quo pater, ſubornavit alium loco pupilli. Cui Ambaſciatores dederunt venenum in confectione quadam, ex qua puer C mortuus eſt. Ipſi verò credentes verè interfeciſſe Conradinum, reverſi Venetias, fecerunt fieri Galeae ſuae velum & cetera inſtrumenta nigra, & ipſi aſſumſerunt veſtimenta nigra. Poſt magnum planctum, cum favore amicorum, & magno conſenſu totius multitudinis, factus eſt Rex in Sicilia Manfredus apud Montem Rea- D lem, Anno Domini noſtri Jeſu Chriſti MCCLV. Poſt mortem Innocentii, & longam vacationem, electus eſt Papa Alexander IV. de Anagnia, qui ſedit annis VII. Et videns Manfredum Regni ſolio florentem abſque auctoritate Apoſtolica, excommunicavit eum contumacem. Contra quem miſit unum Legatum. Sed mortuo E Alexandro creatus eſt Urbanus IV. de Civitate Turonenſi in Francia. Qui vir ignobilis genere, ſed nobilis animi virtute, videns Eccleſiam conculcatam viribus Manfredi quaſi in tota Italia, qui poſuerat exercitum Saracenorum in Patrimonio Petri, fecit praedicari Crucem contra eos, quos repulit in Apuliam. Et, ut cito dicam, celebravit Concilium, in

in quo propoſuit, quomodo Eccleſia erat ſubjugata a Manfredo, qui non degenerabat a majoribus ſuis, qui ſemper tribulaverant Eccleſiam. Ideo ad revocandam libertatem videbatur ſibi mittere pro Carolo fratre boni Ludovici Regis Franciae, de quo facta eſt mentio ſupra. Et demum multis dictis in commendationem Caroli, cum magno aſſenſu omnium Carolus vocatus eſt contra Manfredum. Qui veniens in Italiam, quaſi feliciter habuit victoriam de Manfredo apud Beneventum. Poſtea de Conradino, ut ſcripſi Cant. XXVIII. Inferni. Ex dictis ergo vides, ſi magna fuerunt peccata Manfredi. Sed major eſt miſericordia Dei. Ideo ipſe dicit:

Ma la bontà infinita ha sì gran braccia
Che prende ciò, che ſi rivolge a lei.

Scilicet, per poenitentiam, quia recipit etiam illos, quibus Eccleſia claudit gremium.

Se 'l Paſtor - - - - -

Heic Manfredus tangit implacabile odium Praelatorum Eccleſiae contra ſe, quia etiam poſt mortem quaeſiverunt vindictam de eo, faciendo oſſa ejus abjici extra Regnum. Unde dicit.

Se 'l Paſtor di Coſenza, - - - -

Ideſt, Archiepiſcopus Conſentinus

- - - - - - *ch' a la caccia*
Di me fu Meſſo per Clemente allora.

Ideſt legatus Papae ad inquiſitionem & perſequutionem corporis mei,

Aveſſe in Dio ben letta queſta faccia.

Scilicet, miſericordiae Dei. Ideſt ſi vidiſſet, me miſericorditer receptum, & ſalvum, ſicut tu me vides;

L' oſſa del corpo mio ſarien' ancora,

Scilicet, ſepulta, quia non abjecta fuiſſent

In co' del Ponte. - - - - -

A Fluminis, quod dicitur Calor,

- - - - - - - *preſſo a Benevento.*

Haec Civitas Samnii olim vocata eſt Maleventum. Sed poſtea per rationes mutato nomine dicta eſt Beneventum, ut dicit Livius. Et dicit:

Sotto la guardia de la grave mora.

In hoc tangit miſeram ſepulturam ſuam. Ad cujus intelligentiam, quia
B litera iſta eſt male intellecta, eſt ſciendum, quod Manfredus in ultimo proelio, quod geſſit cum Carolo apud Beneventum, deſertus & derelictus a ſuis, ingeſſit ſe in medium furorem belli, ſicut ſcriptum eſt Cant. XXVIII. Inferni. Ubi pugnans probiter, proſtratus fuit; quaeſitus tribus diebus, nec poterat inveniri,
C quia intraverat aciem ſine inſigniis Regalibus. Nec poterat ſciri, ſi eſſet mortuus vel captus, aut ſi evaſerat. Tamdem unus ribaldus de ſua gente recognovit eum per multa ſigna corporis ſui, in medio campi, ubi fuerat acrius proelium. Et ponens nobile corpus per tranſverſum unius aſini, veniebat clamando cum
D exultatione: *O ego inveni Manfredum.* Sed unus Baro Caroli indignans, percuſſit eum fuſte, & corpus praeſentavit Carolo. Carolus continuo faciens vocari omnes Barones captos petivit, ſi illud erat corpus Manfredi. Qui omnes timide reſpondebant, quod ſic. Sed potens res eſt amor. Non timet conſpectum Regis victoris,
E non arma militum victricia, non ſupplicium, non carcerem, non mortem. Nam Comes Jordanus videns corpus amati Regis factum fortunae ludibrium, manibus percuſſit ſibi faciem, & clamans cum planctu dixit: *Heu mihi, Domine mi! Quid eſt, quod video?* Ex quo fuit valde laudatus a Militibus Franciae. Hic Jordanus fuit vir Nobilis de Pedemontio in Lombardia,

affinis Manfredi, acceptus & carus A
ſibi ex ſua probitate & fidelitate. Ideo Manfredus fecerat illum Comitem, & dederat illi Terras in Regno, ex quo fecerat illum magnum Dominum. Et tamen Carolus miſit eum in Provinciam, & mori fecit in carcere duro. Carolus rogatus a Militibus ſuis, ut faceret honorem funeris tanto Regi: *Libenter*, reſpon- B
dit, *facerem, niſi eſſet excommunicatus*. Nec voluit quod ſepeliretur in Sacrato. Sed ſepultus eſt velut miles gregarius apud pedes montis Beneventi, ſine ulla pompa exequiarum; & ſuper foſſam ejus ſinguli de exercitu Caroli jecerunt ſingulum lapidem, ex quo facta eſt ibi magna maceries lapidum. Et hoc eſt quod C
dicit:

Sotto la guardia de la grave mora,

pro mola ſepulturae. Nec tamen oſſa Manfredi diu quieverunt ibi. Immo remota a terra abjecta ſunt in aquam. Dicit ergo:

Or le bagna la pioggia, e move 'l vento.

Quia ſunt inſepulta. D

Di fuor dal Regno, quaſi lungo il Verde.

Et ecce locum. Prope flumen dictum Viride, quod inter Regnum & Campaniam deſcendit in mare Tyrrhenum. Et dicit:

Dove le traſmutò a lume ſpento.

Scilicet, ille Paſtor Conſentiae, candelis extinctis, cum excommunica- E
tione & maledictione. Et heic nota, quod Conſentia fuit olim Civitas Lucaniae. Unde fuit Henricus Miles, qui pro Carolo praefato ſubornatus, geſtavit regale diadema in proelio contra Conradinum. De iſta Civitate frequenter facit mentionem Livius.

Ad Verſ. 135.

Mentre che la ſperanza ha fior del verde.

Heic nota quod aliqui dicunt, quod Manfredus in extremo redivit ad Deum. Sed certe iſtud ſcire non potuit Poëta, quia Manfredus incognitus mortuus eſt in medio ardore belli. In vita tamen voluit aliquando concordare cum Eccleſia, & facere affinitatem cum Carolo. Sed Papa prohibuit, ut ego vidi in quibuſdam epiſtolis ejus. Dico ergo, quod Dantes hoc fingit, quia ſub iſta fictione intendit hanc concluſionem, quod nullus eſt tam ſceleratus, & tam excommunicatus, qui in extrema morte non poſſit redire ad Deum.

Ad Verſ. 139.

Per ogni tempo, ch' egli è ſtato, trenta,
In ſua preſontion. - - - - -

Et heic nota, quod Poëta ponit numerum pro numero. Ita enim poterat dicere decem, vel viginti, ſicut dixit triginta. Manfredus enim duodecim annis, quibus regnavit, fuit in contumacia Eccleſiae. Ideo ſi ponas pro ſingulo anno XXX. habebis magnum numerum annorum. Et ſic vult dicere, quod diutius differt poenitentiam, & tardius recipit gratiam, & multiplicantur peccata ejus, quia unum peccatum eſt cauſa alterius. Et verè, Lector, quicumque praeſumit contra Eccleſiam, gravius punitur in iſto mundo, etiam hiſtorice loquendo; ſicut memorabile exemplum habemus in iſta illuſtri ſtirpe Sueviae. Ne alia exempla quaeramus, potes videre manifeſtum judicium Dei ſuper eam. Primo namque Fridericus I. poſt multa adverſa, tranſiens mare, ſuffocatus eſt in flumine Antiochiae Oronte, quod hodie

die dicitur Ferrum. Henricus filius poſt multas infelicitates infelicius debellatus eſt. Fridericus II. omnium priorum ſuorum & poſteriorum potentiſſimus, a filio proprio dicitur ſuffocatus. Henricus primogenitus Friderici II. factus hoſtis patri, in illius carcere obiit, vel ſe occidit; & ejus duos filios Manfredus fecit in carcere mori. Conradus alter filius Friderici II. in Italia venenatus eſt per Manfredum. Manfredus victus a Carolo peremtus eſt in proelio. Cujus filios & filias Carolus fecit in carcere mori. Conradinus adoleſcentulus, Conradi praedicti filius, victus a Carolo, decapitatus fuit, infelix, qui evaſerat ab inſidiis Manfredi, lictoris gladio reſervatus. Hentius mortuus eſt in longo carcere Bononienſium. Conradus de Antiochia, qui deſcenderat de ſtirpe Friderici, captus in Sicilia per Guidonem de Monforte, caecatus, caſtratus, & ſuſpenſus fuit. Hunc finem habuit Domus Sueviae, toto orbe inclyta. Suevi ab olim fuerunt potentiſſimi omnium Germanorum, ut ſaepe patet apud Julium Celſum. Unde Julius Caeſar, qui primus Romanorum Ducum tranſivit Rhenum in Germaniam, vicit Arioviſtum Regem Suevorum ſuperbiſſimum. Ex his ergo vide, quod Poëta noſter in iſta materia, in qua tractat de rebellibus Eccleſiae, de induſtria elegit ſibi hanc Domum, qua nulla umquam fuit infeſtior Eccleſiae. De qua Domo poteſt dici illud, quod dicit Lucanus de Domo Pompejana:

O miſeranda Domus &c.

Et ſubdit Manfredus, quod licèt ſic dixerit de longo tempore relegationis, poteſt breviari precibus juſtis. Unde dicit:

- - - - - - ſe tal decreto,

A Ideſt, judicium Dei,

Più corto per buon preghi non diventa.

Et ultimo concludit orationem ſuam dicens:

Vedi oggi mai, ſe tu mi puoi far lieto,

Revelando a la mia buona Goſtanza,

Scilicet, filiae ſuae, quae vivebat

B adhuc, & in qua ſola ſperabat in mundo, quae fuit clementiſſima Domina, de qua ſaepe adhuc dicetur in iſto Libro. Et meritò vocat Conſtantiam bonam, quae noluit mori in indignatione Eccleſiae, ſicut pater ſuus Manfredus. Unde venit Romam cum Rege Jacobo filio ſuo, & recommunicata eſt Eccleſiae.

C *Come m' hai viſto - - - -*

ideſt, qualiter vidiſti me ſalvum.

Ad Cant. IV. Verſ. 25.

Vaſſi in San Leo, e diſcendeſi in Noli.

Ad quod ſciendum, quod Sanctus Leo eſt Civitas Romandiolae in Monte Feltro, jam ſatis deſerta tempore noſtri Poëtae, & hodie plus: in

D altiſſimo monte ſita, montibus altiſſimis aggregatis circum circa, ita quod colligit intra fortilitium fructus, & omnia neceſſaria ad victum & ſuſtentationem humanae vitae. Sicut & Santarinum Caſtrum, naturali ſitu munitiſſimum, optimum, diſtans a Sancto Leone per quatuor milliaria, & ab Arimino per decem, mi-

E rabile fortilitium. Et nota, quod comparatio eſt propriiſſima. Nam recte Civitas Purgatorii eſt ſimilis Sancto Leoni, quia eſt in altiſſimo monte ſituata, & eſt deſerta, habens raros habitatores, ubi Infernus eſt frequens gentibus. Et eſt fortiſſima, tuta ab inſidiis & inſultibus hoſtium, ſicut Sanctus Leo. Et dicit: *E diſcendeſi in Noli*. Noli eſt quaedam

Civitas antiqua in Riperia Januae ſupra mare, ſubjecta monti altiſſimo ſcabroſo, ad quam eſt difficillimùm iter, ut Noli videatur recte dicere deſcendenti : *Noli ad me accedere*. Quaſi dicat Poëta tacite: Ego deſcendi cum pedibus uſque in profundum abyſſi, ſed huc non poteram aſcendere ſine alis, quia difficilius eſt aſcendere quam deſcendere, ut dicetur infra. Et dicit:

Montaſi ſu Biſmantova. - - - -

Et heic oportet ſcire, quod Biſmantova eſt petra montanea in montibus Regii, tota ſaxea viva, altiſſima, ita quod ſuperat omnes colles vicinos. Et habet unam ſolam viam in circuitu, quam pauci defenderent a toto mundo. In cujus ſummitate eſt planicies, quae colitur, quando eſt opportunum. Et loca circumvicina ſunt ſilveſtria & aſpera. Unde inhabitantes in plano inferius, refugiunt ad iſtum locum tutiſſimum tempore belli. Accidit autem, quod tempore, quo Henricus VI. venit in Lombardiam, quum Gibertus de Corrigia Dominus Parmae conveniſſet cum eo, quem tamen poſtea deſeruit, Nobiles Regini multum timentes ſibi ab Henrico, deliberaverunt, relictâ patriâ, ſicut olim Athenienſes fecerunt, reducere ſe ad dictam petram inexpugnabilem. Et ibi exſpectare ad tempus ad evitandum impetum belli. Sed non fuit expediens, quia Dominus Gibertus recedens a campo Imperatoris, incitavit Bononienſes, Florentinos, & alios contra illum. Erat autem Civitas Regina in magno flore, frequens multitudine Populi, abundans multis nobilibus Domibus. Quae in tam brevi curſu devenit ad tantam deſolationem, quod ejus Cives ſunt diſperſi per totam Italiam. Et heic nota, quod hic mons Bi-
A ſmantovae videtur habere ſimilitudinem cum Monte Purgatorii; quia eſt altiſſimus mons, elatus ad ſidera, fortiſſimus, ex vivo ſaxo, ad quem non aſcenditur, niſi per unam viam tortuoſam; & in ſummitate eſt fertilis, ubi homo ſtat tutus ab hoſtibus, circumſonantibus undique ſtrepitibus bellorum. Et haec omnia
B invenies in iſto Monte Purgatorii, ſi voles perſpicaciter intueri. Unde homo ſtans in ſummitate hujus petrae, videtur omnia ſub pedibus habere, ita quod terra inferior videtur eſſe Infernus infimus illi. Ita vir poſitus in ſummitate Montis Purgatorii, ideſt in perfectione virtutis, videt Infernum ſub pedibus ſuis, qui
C eſt locus ſuppoſitus & oppoſitus iſti. Et ſic propinquus coelo ſpeculatur alta & divina. Ergo bene dicit Poëta: *Montaſi ſu Biſmantova*, ideſt uſque ad ſummitatem, quae plana eſt. Et addit:

- - - - - - *e in cacume*.

Hoc dicit, quia in iſta ſummitate eſt una pars in extremo eminens &
D altior. Modò vult dicere Auctor, quod non ſolùm ab homine poteſt iri ad ſummitatem ipſius montis, ſed etiam ad cacumen particulare. Non ergo dicas, ſicut aliqui ignoranter, quod *Cacume* ſit alius locus diſtinctus ab iſto, ſcilicet unum Caſtellum altiſſimum, neſcio ubi: quod totum eſt vanum & praeter intentio-
E nem Poëtae. Et ut cito dicam, iſte eſt ſingularis locus fortiſſimus in Lombardia, ſicut Samarinum in Romandiola.

Ad Verſ. 98.

Una voce da preſſo ſonò. - - - -

Heic eſt ſciendum, quod iſta fuit vox cujuſdam pigri, qui vocatus eſt Bilaqua. Iſte fuit de Florentia, qui faciebat citharas, & alia inſtrumen-

ta

ta muſica. Unde cum magna cura ſculpebat, & incidebat colla & capita cithararum, & aliquando etiam pulſabat. Ideo Dantes familiariter noverat eum, quia delectatus eſt in ſono. Unde ſicut ſuperius in Cant. Secundo poſuit unum amicum Cantorem, ita nunc ponit alium Sonatorem. Et quia noverat iſtum tam pigrum ad omnia, nec tamen pravum, ſed ſatis purum, ideo cum bona conſcientia fingit ipſum ſalvum.

Ad Cant. V. Verſ. 64.

Et uno incominciò. Ciaſcun ſi fida &c. Poëta agit & tractat de uno ſpiritu moderno in ſpeciali, qui procuravit ſibi mortem ſua temeritate. Et ad intelligentiam hujus literae, quae eſt ſatis male intellecta apud externos, volo te ſcire, quod Azo III. Marchio Eſtenſis magis famatus fuit apud modernos, quam Azo II. vel Azo I. non ratione majoris virtutis, ſed potentiae & magnificentiae; fuit enim Dominus Ferrariae, Mutinae, & Regii, & cognatus Regis Roberti. Quo tempore coepit bellum grave contra Civitatem Parmae & Bononiae, quae tunc temporis erant florentes & potentes. Cauſa belli fertur fuiſſe, quod Marchio quaerebat dominium Parmae, ſperans per hoc faciliter occupare Bononiam. Quapropter Bononienſes cum Parmenſibus fecerunt confoederationem inter ſe, ut obviarent conatibus Azonis. Pars illorum de Sancto Vitali de Parma, quae favebat rebus Azonis, expulſa eſt cum Epiſcopo, qui erat de Domo illa. Et Marchio indignans conabatur reducere eam. Igitur Anno Domini MCCXCV. Marchio convertens totum impetum belli ſupra Bononiam, invaſit eam a duobus lateribus. Nam ex una parte colligavit ſe cum Maghinardo Pagano Domino

A Faventiae, & aliis Gibellinis de Romandiola, ſcilicet cum Scarpetta de Ordelaffis de Forlivio, Uguiccione de Faxola, & Lambertatiis exulibus Bononiae. Maghinardus, contractis undique auxiliaribus cum ſubſidio equeſtri & pedeſtri Azonis, venit contra Imolam, quam tunc tenebant Bononienſes, numero quatuor millia. Qui B exiverunt obviam, ut impedirent tranſitum fluminis Santerni, quod tunc intumuerat valde, ſicut eſt de more illius fluvii. Sed Maghinardus audax & intrepidus compreſſo impetu aquae, cum fortibus equis, ſicut olim Caeſar in tranſitu Rubiconis, tranſivit flumen, & Bononienſes convertit in fugam, & Imolam cepit, C capta magna parte Bononienſium. Ex altera parte Marchio faciebat reaedificari unum Caſtellum nomine Bazanum, quod ex antiquo pacto facto inter Bononienſes & Mutinenſes debebat ſtare deſtructum perpetuo. Sed Bononienſes, qui iverant ad impediendam illius aedificationem, audito ſiniſtro rumore Imolae, reverſi D ſunt. Et ſic eodem die Imola perdita eſt, & Bazanum reaedificatum contra Bononienſes: unde dictum eſt:

Quam propriam norat, Imolam Bononia plorat.

Azo Bazanum relevat quod Marchio planum.

Igitur Azo laceſcens, & laceſſitus bello, quum non videret poſſe conſequi E victoriam ſperatam procuravit ſibi magnos amicos. Et facta magna parte in Bononia, breviter res eo deducta eſt, quod qui regebant rem publicam Bononienſium, coeperunt vocare Rectores & Officiales de parte Gibellina, quia Guelphi erant favorabiliores Marchioni. Sed poſtea in brevi fecit pacem cum Parmenſibus primo, deinde cum Bononienſibus.

bus. Tempore igitur belli Bononienſes elegerunt in Poteſtatem eorum ad jura reddenda nobilem Militem Dominum Jacobum del Caſſero de Civitate Fani. Qui vir temerarius, & qui non bene didicerat regulam Juris: *Potentioribus pares eſſe non poſſumus;* ſemper obloquebatur temere de dicto Domino, ſemper vocans eum proditorem Eſtenſem, quia reliquerat Gibellinos Romandiolae. Marchio ſaepe audiens haec & indignans dixit: *Certe iſte agaſo Marchianus non impune feret imprudentiam ſuam aſininam, ſed caſtigabitur fuſte ferreo.* Dedit ergo operam, quod certi famuli idonei ad hoc perſequerentur illum, quocumque pergeret, finito officio Bononiae. Quum autem ille iret de Venetiis Paduam, in confinio territorii Veneti & Paduani, invaſus a famulis, qui latebant in inſidiis, neſciens, quo fugeret, ignarus viarum & locorum, trucidatus eſt, ut aperte tangitur in litera iſta. Nunc ad literam. Dicit Poëta: *Et uno,* ſcilicet, praedictorum ſpirituum, qui erat Jacobus del Caſſero: *incominciò,* ſupple, dicere, captans benivolentiam: *Ciaſcun ſi fida*

Del beneficio tuo, - - - - - -

quod tu offers;

- - - - - - - - - - ſenza giurarlo.

Et heic nota, quod Juramentum non debet fieri niſi urgente neceſſitate; nec tunc debet quis jurare per Creaturam, ſed per Creatorem, quia Juramentum eſt ſpecies Latriae, ideſt divini cultus. Quum enim homo jurat, invocat Deum in teſtem, ſcilicet, quod verum dicit; & in hoc praeſtat reverentiam Deo.

Ond' io, che ſolo innanzi a gli altri parlo,

tamquam avidior:

Ti prego: ſe mai vedi quel paeſe,

A Scilicet, Marchiam Anconitanam;

Che ſiede tra Romagna, e quel di Carlo,

Quae ſituata eſt a parte Occidentis, & Regni Caroli II. qui tunc regnabat;

Che tu mi ſia de' tuoi preghi corteſe,

Ideſt, ut roges Deum pro me, ut citius poſſim pervenire ad Purga-

B torium.

In Fano, sì che ben per me s' adori.

Et heic nota, quod Fanum eſt Civitas ſatis amoena in litore maris Adriaci in introitu Marchiae Anconae, fertilis vino, & oleo, ſed non hodie hominibus civilibus. Quae ſic denominata eſt, quia Fanum Graece, Latine dicitur Templum. Ibi

C enim fuit olim Templum famoſum Fortunae, quae modicum favit iſti ſuo Civi nunc. Falſum ergo dicit Gotifredus Viterbienſis, ſicut & alia multa, qui ſcribit in ſuo Libro, qui dicitur Pantheon, quod apud Fanum fuit olim Templum Dei Fauni, ad quod viſitandum veniebant olim peregrini de partibus Galliarum.

D *Quindi fu' io - - - - - - - - -*

Heic dictus ſpiritus ſpecificat locum ſuae originis, & violentae mortis, dicens: *fui io,* ideſt de praedicta Civitate Fanenſi;

- - - - - - ma li profondi fori,

ideſt, foramina & vulnera multa facta mihi, penetrantia totum corpus,

Ond' uſcì 'l ſangue, - - - - - -

E ideſt, ex quibus effluxit,

- - - - - - - in ſul qual' io ſedea.

Scilicet, ſanguine vivebam, quia ſanguis eſt ſedes animae, unde aliqui Philoſophorum opinati ſunt, quod Anima eſſet Sanguis,

Fatti mi fure in grembo a gli Antenori.

Ideſt, in territorio Paduanorum, quos ſic denominat ab Antenore. Ad quod no-

A notandum, quod Civitas Paduana eſt nobiliſſima ratione antiquitatis & potentiae. Quoniam, ſicut ſcribit Vergilius primo Aeneidos, Antenor poſt excidium Trojanae Urbis veniens in ſinum maris Adriaci, ſubjugavit Euganeos Populos habitantes in montibus. Cujus rei indicium adhuc eſt opinio; quia Villa prope B Paduam uſque in hodiernam diem vocatur Burgogania, quia ex Burgenſibus Euganeorum condita eſt. Primum ergo nomen hujus Urbis fuit Euganea. Deinde vocata eſt Patavium, demum Padua. Eſt etiam potentiſſima ab olim. Quam olim invaſit Cleoninus Rex Illyrici, ideſt Rex Sclavoniae. Sed male ſibi ceſſit, C ſicut ſcribit Titus Livius Paduanus, nobiliſſimus Hiſtoricorum. De hac dicetur alibi, Cant. IX. Paradiſi. Et dicit:

Là dov' io più ſicuro eſſer credea;

quia inter Venetias & Paduam, duas florentiſſimas Urbes, ubi ſolet iter eſſe tutiſſimum. Et ſubdit auctorem ſuae mortis, dicens:

D *Quel da Eſti 'l ſè far.* - - - - -

Ideſt, Azo Marchio Eſtenſis per famulos ſuos. Et *qui per alium facit, per ſe ipſum facere videtur*. Et heic nota, quod Eſte eſt nobiliſſimum Caſtrum antiquum & fertile, diſtans a Padua per XXV. milliaria. Unde olim traxit originem, & denominationem clariſſima Domus illuſtrium E Marchionum Eſtenſium, per multa ſecula florens, & ubique famoſa, quae digniſſime denominatur ab Eſt. Hoc enim ſolum verbum *eſt*: appellatur verbum ſubſtantivum, ubi cetera appellantur accidentalia. Immo, ut Theologi volunt, iſtud verbum eſt proprie praedicatum de ſolo Deo. Iſta ergo Domus Eſtenſis ſola eſt in flore inter Domus antiquas iſtius partis Italiae, quales fuerunt Domus de Camino, & de Romano, & ſimiles. Et dicit:

- - - - - - *che m' avea in ira.*

Et meritò, quia ira eſt appetitus vindictae, maxime contra parvipendentem, ut vult Philoſophus. Et dicit:

Aſſai più là, che 'l dritto non volea.

Hoc exponunt aliqui, ideſt, ulterius quam jus exigebat, quia ſcilicet extra terminos ſuae juriſdictionis. Tu vero dic, ulterius quam ipſe Marchio volebat, quia volebat, quod fieret Venetiis. Et ſubdit iſte ſpiritus, quomodo poterat faciliter evadere, ſi recto curſu fugiſſet versùs Paduam; unde dicit:

Ma s' io foſſi fuggito in ver la Mira,

quae eſt quaedam Villa ultra Oriagum per duo milliaria;

Quand' io fu' ſovraggiunto ad Oriaco;

ubi erant inſidiantes;

Ancor ſarei di là, dove ſi ſpira.

Ideſt, in Mundo viventium. Et vult breviter dicere: ſi ego arripuiſſem fugam per ripam fluminis Brentae, directè versùs Paduam, adhuc eſſem inter vivos, quia poteram faciliter evadere cum equo veloci a manibus illorum peditum, perveniendo citò ad locum habitationis, ubi fuiſſem tutus. Sed contrarium fecit. Unde dicit:

Corſi al Palude - - - - - - -

relictâ viâ rectâ per tranſverſum,

e le cannucce e 'l braco, - - - -

ipſius Vallis,

M' impigliar sì,

ideſt, me implicaverunt,

- - - - - *ch' io caddi* - - - - -

ſcilicet, ab equo, ubi habilius & tutius me trucidarunt. Unde dicit:

- - - - - *E lì vid' io*

De le mie vene farſi in terra laco.

Quia ſanguis meus totus effluxit ibi.

Ad

Ad Verſ. 88.

Io fui di Montefeltro. - - - - -
Ad ſciendum, quis fuerit iſte ſpiritus, & unde, debes ſcire, quod Mons Feretus eſt quaedam Contrata in Romandiola, continens in ſe multas Terras, ſicut Civitatem S. Leonis, de qua dictum eſt in Cant. praecedenti, Samarinum, & alia Caſtella. Ex qua Contrata habuerunt olim originem Comites famoſi, vocati uſque in hodiernam diem Comites de Monte Feltro. De quorum primordio non habetur memoria. Sed de Domo iſta multi fuerunt viri ſtrenui; quorum unum antiquiſſimum reperio quemdam Dominum Montefeltranum, qui genuit Boncontem, & ex Bonconte natus eſt Montefeltranus Miles. Ex Montefeltrano natus eſt famoſiſſimus Comes Guido, de quo tam multa dicta ſunt Cant. XXVII. Inferni. Ex iſto Guidone natus eſt Boncontes, de quo heic fit mentio, juvenis ſtrenuiſſimus armorum, qui in conflictu Aretinorum apud Bibienam, miſſus a Guillelmino Epiſcopo Aretino ad conſiderandum ſtatum hoſtium, retulit, quod nullo modo erat pugnandum. Tunc Epiſcopus, velut nimium animoſus, dixit: *Tu numquam fuiſti de Domo illa*. Cui Boncontes reſpondit: *Si veneritis, quò ego, numquam revertemini*. Et ſic fuit de facto, quia uterque probiter pugnans remanſit in campo. Dicit ergo iſte:

- - - - - *Io ſon Buonconte*.
Bonus bellator fuit manu, uti pater ingenio. Ex iſto Bonconte non remanſit aliqua ſtirps. Ideo dicit, quod nullus eſt, qui roget pro eo. Unde dicit:

Giovanna, - - - - - - - -
quae erat uxor ſua, quae poterat ſibi invenire alium virum:

- - - - - *o altri non ha di me cura.*
Quaſi dicat: conſortes mei parum curant de mortuis, quia ſunt deditı dominiis & potentatibus temporalibus. Nam Comiti Guidoni ſucceſſit Comes Fridericus, ſecundus genitus ejus, vir valentiſſimus, qui magis tyrannice tenuit Urbinum, quam aliquis praedeceſſorum vel ſucceſſorum ſuorum. Unde fuit trucidatus ab Urbinatibus. Qui habuit multos filios, ſcilicet Comitem Galaſſium, Comitem Nolphum, & alios, de quibus non proſequor, ne elonger a propoſito. Et dicit Boncontes:

Perch' io vo tra coſtor con baſſa fronte.
Scilicet, ex dolore & pudore. Quia nullus eſt in ſeculo, qui roget Deum pro me.

Et io a lui. - - - - - - - -
Heic Poëta oſtendit, quomodo inquiſiverit a Bonconte de ejus ſepultura, quae numquam fuit ſcita. Et ad declarationem hujus literae, quae non eſt bene intellecta, eſt praeſciendum, quod Anno Domini MCCLXXXIX. Florentini ſociato Carolo II. qui revertebatur Neapolim, veniens de Aragonia, ubi fuerat captivus, ut dicetur alibi, iverunt contra Aretium cum Duce, quem dederat eis dictus Carolus, qui Dux vocatus eſt Aimericus de Narbona, vir probus & prudens in proelio, contractis undique viribus Guelphorum de Senis, Luca, Piſtorio, Vulterris, & de Bononia. Et inter alios venit in ſubſidium Florentinorum Maghinardus Paganus, vir peritus armorum, de quo dictum eſt paulo ſupra. Ex altera parte Epiſcopus Aretinus de Ubertinis, Boncomes de Montefeltro, & Comes Guido Novellus, tunc Poteſtas Aretii, cum exercitu venerunt Bibienam, & fidentes viris valentibus, quia habebant ſecum duodecim excel-

excellentiſſimos, quos Palatinos vocabant, petiverunt pugnam cum Florentinis, non timentes numerum hoſtium, qui erant duo millia equitum, & duodecim millia peditum. Ipſi verò habebant ſolùm octingentos equites, & octo millia peditum. Ex quo Aimericus de Narbona fertur dixiſſe: *Aut ſumus proditi, aut iſti ſunt viri inſani.* Et continuò mutavit totum ordinem belli. Aretini tamen parvi pendebant hoſtes, temere dicentes, quod Florentini molles erant, magis familiares Veneris, quàm Martis, licèt eſſet antiquus Patronus eorum. Quum autem quidam ſeniores ſuaderent, non eſſe bellandum, unus juvenis Aretinus, nimis calidus, dixit: *Qui timet, fugiat.* Tunc Miles antiquus Florentinus dixit: *Neri, Neri* (quia ſic vocabatur) *tu habes roſtrum citrinum, quia tu es nimis juvenis. Tu fugies, & ego remanebo.* Et ita fuit de facto. Et breviter ordinatis aciebus, hinc inde cum magna deliberatione concurſum eſt cùm tanto ardore animorum, quod primi percuſſores Florentinorum fuerunt finaliter debellati. Tunc Curſius de Donatis, ſtrenuus Miles, licèt poena capitis eſſet moventi ſe ab acie, magnanimiter ingeſſit ſe in hoſtes tranſverſaliter cum impetu tanto, quod fuit principium victoriae ſuorum. Magnis viribus pugnatum eſt. Tamdem Florentini victoriam obtinuerunt. Ex hoſtibus occiſa ſunt pluſquam duo millia. Inter alios Guillielmus Epiſcopus, & alius Guillielmus de Paccis, vir ſtrenuiſſimus, illo tempore nepos ipſius Epiſcopi, & Boncontes de Montefeltro. Ex hac victoria non ſolum arrogantia Aretinorum, ſed tota pars Gibellina fuit multum attenuata. Ad literam ergo dicit Poëta: *Et io a lui,* ſupple, dixi illi Bonconti:

A

- - - - Qual forza, o qual ventura
Ti traviò sì fuor di Campaldino?

Iſtud proelium factum eſt apud Poppium & Bibienam in Contrata, quae dicitur Certus mundus, in planitie, quae appellatur planities Campaldini.

Che non ſi ſeppe mai tua ſepoltura?

B Nam corpus ejus numquam potuit inveniri. Sed Poëta fictitie facit ſibi ſepulturam. Et ſubdit reſponſionem Boncontis narrantis formam ſuae mortis & ſepulturae. Et primo oſtendit, quid traxit eum de Campaldino, deſcribens fluvium ibi vicinum. Unde dicit:

O, riſpos' egli, - - - - -

C Scilicet, ille Boncontes:

- - - - a piè del Caſentino,

non longe a Bibiena,

Traverſa un' acqua, - - - -

ideſt, fluvius,

- - - - ch' ha nome l' Archiano.

Et tangit originem illius aquae, dicens:

Che ſovra l' Ermo naſce in Apennino.

D Ad quod nota, quod inter Aretium & Florentiam in Contrata Caſentini eſt quaedam devotiſſima ſolitudo, ubi eſt Eremus Sancta Camaldulenſis, quam fundavit ibi vir venerabiliſſimus Romualdus de Ravenna, Inſtitutor illius Ordinis nobilis. De quo Viro & Ordine dicam plene Paradiſi Cant. XXII. Ideo vide, quod
E Poëta noſter volens magnificare iſtum parvum fluviolum, de induſtria fecit mentionem de iſta nobili Eremo, quae verè locus eſt nobiliſſimus.

Là 've 'l vocabol ſuo diventa vano.

Heic Boncontes praemiſſa deſcriptione fluvii, explicat locum ſuae mortis, dicens:

Arrivà io forato ne la gola,

ideſt, vulneratus ad mortem,

Fuggendo a piede, e ſanguinando 'l piano,

ideſt, a conflictu, perdito equo in proelio Campaldini, *arrivai là 've 'l vocabol ſuo diventa vano*, ideſt, ad faucem, qua Archianus intrat in Arnum, quia ibi perdit nomen ſuum. Et dicit:

Quivi perdei la viſta e la parola.

Ideſt, in fauce dicti fluminis, vitam *Nel nome di Maria finì.*

Ad Verſ. 115.

Indi la Valle, come 'l dì fu ſpento, Di Pratomagno.

Heic debes ſcire, quod Pratum Magnum eſt una magna Montanea, quae recedit a recto colle Apennini a Meridie, & videtur tantae altitudinis, quantae Apenninus. Ideo Sol videtur tardius recedere ab illo Monte. Et in iſto Monte eſt alia magna Eremus Vallis Umbroſae. Ideo Poëta libentius fecit mentionem de Pratomagno. Scias etiam, quod Pratum eſt pulcherrimum Caſtrum inter Florentiam & Piſtorium, de quo dictum eſt Cant. XXVI. Inferni. Eſt & aliud Pratum, quod dicitur Vetus, in Caſentino juxta Arnum, non longe a Prato Magno.

Ad Verſ. 133.

Ricordati di me, che ſon la Pia.

Nunc ultimo Poëta ſubadnectit quemdam tertium ſpiritum de numero praedictorum. Et ut praeſens litera ſit clarior, eſt primo ſciendum, quod anima iſta fuit quaedam nobilis Domina Senenſis de Stirpe Ptolomaeorum, quae fuit uxor cujuſdam Nobilis Militis, qui vocatus eſt Dominus Nellus de Panoſchis de Petra, qui erat potens in Maritima Senarum. Accidit ergo, quod dum ſemel coenaſſet, & iſta Domina ſtaret ad feneſtram palatii in ſolatiis ſuis, quidam domicellus de mandato Nelli cepit iſtam Dominam per pedes A & praecipitavit eam per feneſtram, quae continuo mortua eſt, neſcio qua ſuſpicione. Ex cujus morte crudeli natum eſt magnum odium inter dictum Dominum Nellum, & Ptolomaeos conſortes ipſius Dominae. Nunc ad propoſitum. Iſta Domina rogat Dantem, ut roget pro ea, ſi umquam venerit in Tuſciam ad Civitatem B Senarum. Dicit ergo:

Seguitò 'l terzo ſpirito - - - -

Scilicet, Dominae Piae, impie interfectae,

- - - - - - *al ſecondo,*

Ideſt, loquutus eſt ſucceſſive poſt ſpiritum Boncontis, qui ſecundario loquutus fuerat poſt primum.

Ricordati di me: - - - -

C Et ut poſſit bene recordari ejus, continuo tangit ſuum nomen, locum originis, locum mortis, & mortis auctorem: dicens,

- - - - - - - *che ſon la Pia.*

Iſta Domina vocabatur Pia, quam impiè miniſter necis occidit.

Siena mi fe. - - - -

Ideſt, genuit me. Eſt enim patria D principium generationis, quemadmodum eſt pater. Quaſi dicat: fui femina de Civitate Senarum, de principibus illius Civitatis.

- - - - - *Disfecemi Maremma.*

Ideſt, Maritima Senarum interfecit me. Et ecce quomodo.

Salſi colui; - - - - - - - - -

Ideſt, vir meus bene ſcit ſibi hoc, E & bene conſcius eſt meae mortis, licèt diceret, & dici faceret, quod ego cecideram caſualiter de feneſtra.

- - - - - *che 'nnanellata pria,*

Ideſt, qui primo poſuerat mihi anulum,

Diſpoſando m' avea con la ſua gemma.

Sicut fit tempore matrimonii. Anulus enim facit ad matrimonium illud, quod circulus ad tabernam.

Ad

Ad Cant. VI. Purgatorii Verſ. 13.
Quivi era l' Aretin, che da le braccia &c.

Heic Poëta deſcribit quoſdam ſpiritus modernos notabiles. Et primo nominat unum magnum Juris Conſultum de Aretio, qui fuit tempore illo famoſus, & acutus in Civili Sapientia, audax nimis. Unde ſemel interrogatus a Scholaribus ſuis Bononiae, de quodam puncto juris, non erubuit dicere: *Ite, ite ad Accurſium, qui imbrattavit totum Corpus Juris*. Unde dicit: *Quivi era l' Aretin*. Hic vocatus eſt Dominus Benincaſa; licèt male ceſſerit ſibi. Et fuit de uno Caſtello, quod dicitur Laterina. Et tangit occiſorem ejus, virum omnium ſui temporis violentiſſimum, quem notanter deſcribit a ferocitate ſua; dicens:

- - - - - che da le braccia
Fiere di Ghin di Tacco ebbe la morte.

Ideo, Lector, volo, quod ſcias, quod iſte Ghinus non fuit ita infamis, ut aliqui ſcribunt, quod fuerit magnus ſicarius, & ſpoliator ſtratarum. Iſte namque Ghinus Tacchi fuit vir mirabilis, magnus, membratus, niger pilo, & carne fortiſſimus, ut Scaeva laeviſſimus, ut Papirius Curſor prudens & largus. Fuit de Nobilibus de la Fratta, Comitatus Senarum. Qui expulſus viribus Comitum de Sancta Flora occupavit Caſtrum nobile Radicoſani contra Papam. Et cum ſuis famulis manipulariis faciebat multas & magnas praedas, ita quod nullus poterat ire tutus Romam vel aliò per partes illas. Sed ferè nullus incurrebat in manus ejus, qui non recederet contentus, & amaret & laudaret eum. Et audi morem laudabilem in tali arte latrocinandi. Si mercator erat captus, Ghinus explorabat placabiliter, quantum ille poterat ſibi dare. Et ſi ille dicebat quingentos Aureos, auferebat ſibi trecentos, & reddebat ducentos, dicens: *Volo quod poſſis negotiari & lucrari*. Si erat unus Sacerdos dives & pinguis, auferebat ſibi mulam pulcram, & dabat ei unum triſtem roncinum. Et ſi erat unus Scholaris pauper vadens ad ſtudium, donabat ſibi aliquam pecuniam, & exhortabatur ipſum ad bene agendum & proficiendum in ſcientia. Et certe ſi iſte nobilis Ghinus numquam feciſſet aliud laudabile, niſi quod tam egregie medicavit Abbatem Cluniacenſem delicatiſſimum & ditiſſimum, & curavit optime a morbo ſtomachi, pro quo ibat ad balnea cum ſuperbo apparatu Gallico, ut pulcherrime ſcribit vir placidiſſimus Boccatius de Certaldo ſermone materno in Libro ſuo, qui dicitur *Decameron*, ſatis eſſet laudandus. Sed ut cito veniam ad propoſitum, accidit ſemel, quod quidam frater Ghini captus, adjudicatus eſt ſuſpendio per praedictum Judicem Benincaſam, qui erat tunc Aſſeſſor in Civitate Senarum. Sed timens ferocitatem Ghini, finito officio, factus eſt Auditor Papae, ut ſic tutior eſſet. Quum autem ſederet ſemel pro tribunali ad bancum in Sala, in qua erant millia perſonarum, ecce Ghinus Tacchi incognitus, velut Scaevola, magis timendus, quam timens, invaſit eum mirabiliter, aliàs terribiliter, & gladio transfoſſum praecipitavit ab alto. Et fugiens evaſit, tranſiens velut fulmen ardens per medium turbarum. Et hoc eſt, quod dicit Poëta nunc de Benincaſa, *che da le braccia fiere di Ghin di Tacco ebbe la morte*. Et nota, quod ipſe Ghinus habuit mortem violentam ab alio. Nam Papa Bonifacius ma-

A magnanimus, auditâ naturâ mirabili iſtius hominis, relatu & rogatu praefati Abbatis Cluniacenſis miſit pro eo, & petivit, quare tam nobilis animus ſic ſe inhoneſtabat arte praedandi. Qui Ghinus reſpondit Papae Bonifacio, quod exercebat artem rapinae, ut poſſet uti virtute liberalitatis. Tunc Bonifacius videns, B quod iſtud erat vitium fortunae, non animi, fecit eum Militem Sancti Johannis, & dedit ei magnum beneficium, quo poſſet facere magnificentias. Semel autem ſtans ad Aſinam Longam in Comitatu Senarum inermis, invaſus a multis armatis, probiter pugnans interfectus eſt. De quo audivi illud mirabile, quod ſcri- C ptum eſt de Caeſare, ſcilicet, quod omnes percuſſores ejus in brevi mala morte obierunt. Ideo forte Dantes nominat eum heic, ut ponat eum ſalvum. De homine iſto plura non dico, de quo poſſet fieri Tragoedia. Deinde Poëta addit alium Aretinum. Et ad ſciendum, quis fuerit iſte innominatus, debes ſcire, D quod in Civitate Aretii ex nobilibus de Petra-Mala fuit unus Dominus Tarlatus antiquus, qui genuit Angelum primogenitum. Ex quo natus eſt Guido Epiſcopus Aretinus, famoſus Dominus Aretii, vir magnanimus & magnificus, nihil habens Clericale. Qui Aretium patriam ſuam magnis honoribus & E multis commodis decoravit. Ex dicto Tarlato natus eſt filius alius nomine Zutius (*vel Cionius*) patruus dicti Epiſcopi, juvenis ſtrenuus armorum. Hic, quum Tarlati gererent bellum cum Boſtolis Nobilibus de Aretio, qui exules recipiebant ſe in Caſtello, quod dicitur Rondine in Valle Arni, equitavit contra illos; & quum perſequeretur quoſdam, equus fortiſſimus tranſportavit ipſum in Arnum, & ſuffocatus eſt in quodam pelago. Cujus corpus inde extractum Boſtoli ludibrio ſagittaſſe dicuntur. Quapropter acerbum odium natum eſt inter partes. Dicit ergo bene:

E l' altro, che annegò, correndo in caccia.

Ideſt, Aretinus, in flumine Arni, dum perſequeretur hoſtes, vel illi eum.

Quivi pregava - - - - - - - -

Heic Poëta nominat alium juvenem nobilem, & ſtrenuum. Iſte, ut cito dicam, fuit filius Domini Guidonis Novelli de Comitibus Guidonibus de Caſentino, quem occidit quidam Fumajolus, vel Fornariolus filius Domini Alberti de Boſtolis praedictis. Dicit ergo:

- - - - - - con le mani ſporte
Federico Novello; - - - - -

inter alios rogantes expanſis manibus, ut rogarem pro eo. Et non credas, quod Auctor nominaverit heic iſtum juvenem niſi quia, ſicut & ille de Petra Mala, fuit multum probus.

- - - - - - E quel da Piſa.

Tangit quemdam alium ſpiritum Piſanum, non tantum ut faciat mentionem de eo, quantum ut faciat commendationem de patre ejus. Et heic volo, te notare, quod invenio communiter multos dicentes, quod iſte fuit alter Fridericus, quem Marciuccus pater Domini Johannis Scornigiani terribili ictu interfecit, quia ille Piſanus occiderat filium ejus. Ego autem audivi a bono Boccatio de Certaldo, cui plus credo, quod Marciuccus fuit quidam bonus vir in Civitate Piſarum, Fraticellus de domo, cujus filio Comes Ugolinus Tyrannus fecit truncari caput, & man-

mandavit, quod corpus relinqueretur inſepultum. Sed iſte Turricellus de ſero humiliter acceſſit ad Comitem, & velut quidam externus, quem negotium non tangeret, dixit ſine lacrimis, ſine dolore & ſigno doloris aliquo: *Certe, Domine, eſſet de honore veſtro, quod pauper ille occiſus ſepeliretur, ne eſca canibus crudeliter relinquatur:* Tunc Comes recognoſcens eum, ſtupefactus dixit; *Vade, quia patientia tua vincit duritiem meam.* Et continuo Marciuccus ivit, & tradidit filium ſepulturae. Dicit ergo: *E quel da Piſa*, ſupple, etiam rogabat me;

Che ſe parer lo buen Marzucco forte, in morte filii ejus occiſi. Et loquitur de fortitudine vera animi, non corporis; quia verè hic pater fuit fortis & conſtans, non minus quam Anaxagoras Philoſophus, qui obitum filii animo patienti tulit.

Vidi Conte Orſo - - - - - -

Heic Poëta nominat alium nobilem ſpiritum inter rogantes. Iſte Comes Urſus fuit filius Comitis Neapulionis de Acerbaja, qui acerbe fuit interfectus velut urſus tractatu Comitis Alberti de Mangona conſobrini. Qui Urſus, quia vir valens, ponitur a Poëta in Purgatorio; & ille proditor dicitur eſſe in Inferno in Caina. Et nominatis iſtis Tuſcis de Italia, Poëta ultimo ſubnectit quemdam nobilem ſpiritum de Gallia, indigne infamatum & occiſum. Ad cujus cognitionem debes ſcire, quod ſpiritus iſte fuit quidam Gallicus vocatus Petrus de la Broccia, intimus Conſiliarius & Secretarius Philippi Pulcri Regis Franciae; qui quia omnia poterat apud Regem ſuum, ſicut Petrus de Vineis apud Fridericum II. Imperatorem Romanorum, incurrit odium Curialium

A ex invidia. Et ipſa Regina concepit grave odium contra eum, quem vir ſuus tantum diligebat. Unde falſo accuſavit ipſum Regi, quod ſcripſerat ſibi literas venereas. Propter quod Rex nimis credulus, ſubito accenſus ira & furore, fecit innocentem injuſte ſuſpendi. Sicut legitur de Ottone Imperatore, qui fecit de- B capitari Militem ſuum optimum falſa accuſatione uxoris ſuae, quam tamen poſtea cremari fecit, veritate aperta. Dicit ergo Poëta;

- - - - - - - *e l' anima diviſa*
Dal corpo ſuo per aſtio, e per inveggia;

Scilicet, violenter ſeparatam invidiâ,

C *Come dicea, non per colpa commiſa.* Ideſt, non quia de rei veritate eſſet in culpa, cujus accuſatus fuerat. Et dicit; *Come dicea*; ideſt, ſicut ipſe referebat mihi. Tamen infamiâ laborabat contra eum vulgo. Sed Dantes, qui fuit Pariſius, poſt exilium ſuum, exploratâ diligenter veritate hujus rei, dignum duxit, ipſum po- D nere ſalvum in Purgatorio, & reddere ſibi bonam famam, ſicut fecerat Petro de Vineis in Inferno. Et quia Poëta erat lautus nimis, clauſe declarat ſe, dicens:

Pier de la Broccia, dico, - - - - - & quia ipſe nunc deſcribit Purgatorium, & tendit ad poenitentiam; ideo invitat ipſam Reginam ad poeniten- E tiam hujus peccati in vita, dicens;

- - - - - - *la Donna di Brabante*,

ideſt, Regina Franciae, quae erat filia Ducis Brabantiae,

- - - - - - - - *quì proveggia*,

ſcilicet, ut poenitentiam agat in mundo de morte innocentis, quem falſo accuſavit per invidiam,

Mentre è di quà, - - - - - -

Scilicet, in hac vita;

A *Sì che però non ſia di peggior greggia.* Quaſi dicat; ne ſit de grege damnatorum in Inferno.

Ad Verſ. 58.

Ma vedi là un' anima - - - - - Nunc Poëta deſcribit virum ſingularem, compatriotam Vergilii. Ad cujus intellectum debes prius ſcire, quod hic novus ſpiritus fuit quidam Civis Mantuanus nomine Sordellus,
B Nobilis & prudens Miles, & Curialis, & ut aliqui volunt, tempore Eccelini de Romano; de quo audivi (non tamen affirmo) ſatis jocoſum novum, quod breviter eſt talis formae. Habebat Eccelinus quamdam ſororem ſuam valde veneream, de qua fit longus ſermo Paradiſi Cant. IX.
C Quae accenſa amore Sordelli, ordinavit caute, quod ille intraret ad eam tempore noctis per unum oſtiolum poſterius juxta coquinam Palatii in Civitate Veronae, & quia in ſtrata erat turpe volutabrum porcorum, ſive pozzia brodiorum, ita ut locus nullo modo videretur ſuſpectus, faciebat ſe portari per quemdam ſervum ſuum uſque ad oſtiolum,
D ubi Cunitia parata recipiebat eum. Eccelinus autem hoc ſcito, uno ſero ornatus ſub ſpecie ſervi, tranſportavit Sordellum, deinde reportavit. Quo facto, manifeſtavit ſe Sordello, & dixit: *Sufficit. De cetero abſtineas accedere ad opus tam ſordidum per locum tam ſordidum.* Sordellus terrefactus ſuppliciter petivit veniam, pro-
E mittens numquam amplius redire ad ſororem. Tamen Cunitia maledicta traxit eum in primum ſallum. Quare ipſe timens Eccelinum formidabiliſſimum hominum ſui temporis, receſſit ab eo, quem Eccelinus, ut quidam ferunt, fecit poſtea trucidari. Nunc ad literam. Dicit Vergilius Danti: *Ma vedi là*, ſcilicet, ſeorſum,

- - - - un' anima, ch' a poſta
Sola ſoletta - - - - - - - - - -

Et heic nota, quod Poëta ponit Sordellum ſeparatum a multitudine magna ceterarum animarum, ratione excellentiae. Quia fuit vir ſingularis virtutis in mundo, licet impoenitens in vita. Ergo ponit Sordellum ſolum, ſicut Saladinum in Inferno. Vel ponit hanc animam ſolam, ideſt ſolitariam; unde audio, quod fecit Librum, qui intitulatur *Theſaurus Theſaurorum*, quem numquam vidi. Et dicit:

- - - - - verſo noi riguarda,

Et non currit ad videndum nos, ſicut alii fecerunt, quia non videbat umbram, vel quia magnanimus erat. Et dicit:

Quella ne 'nſegnerà la via più toſta. ideſt, leviorem aſcenſum. Et oſtendit, quomodo venerunt ad eam, dicens:

Venimmo a lei. O anima Lombarda, quia de Mantua erat, Civitate Lombardiae. Quaſi dicat: o anima admirabilis inter Lombardas!

Come ti ſtavi altera e diſdegnoſa. Quia Sordellus fuit indignantis naturae, & alti animi, quando videbat vel audiebat turpia & inhoneſta. Unde dicit:

E nel muover degli occhi oneſta e tarda. Quia erat vir bene compoſitus, & bene moratus.

Ad Verſ. 76.

Ahi ſerva Italia, di dolor' oſtello! Poëta facit unam digreſſionem, per quam invehit contra Italiam, & principales auctores deſolationis ejus. Primo ergo ſumta occaſione ab actu duorum proborum Civium, qui oſtenderunt habere tantam caritatem ad patriam, conſiderans diſcordias civiles Italicorum in generali, ex amara indignatione exclamat: *Ahi* adver-

adverbium dolentis, quaſi dicat: dolenter dicam: *Serva Italia*, quae ſolebat eſſe libera, & liberrima, & donare libertatem gentibus, ut dixi Cant. I. hujus Libri. *Di dolore oſtello*, ideſt, hoſpitium, & domicilium.

Nave ſenza Nocchiero - - - - - -
ideſt, carens Principe gubernatore,
- - - - - in gran tempeſta.
Non Donna di Provincie - - - -
Quae ſolebas eſſe Regina Regnorum,
- - - - - - - - - - - ma bordello!

Et nota metaphoram pulcram. Sicut enim in lupanari venditur caro humana pretio ſine pudore, ita *meretrix magna*, ideſt Curia Romana, & Curia Imperialis vendunt libertatem Italicam. Sicut etiam ad poſtribulum vadunt indifferenter omnes volentes cum delectatione, ita ad Italiam concurrunt omnes barbarae nationes cum aviditate ad ipſam conculcandam tamquam meretricem proſtitutam. Et aſſignat Poëta cauſam ſuae exclamationis doloroſae, dicens:

Quell' anima gentil - - - - - -
ideſt, Sordellus, verè nobilis virtute animi, ut audiſti;
- - - - - - fu così preſta
Sol per lo dolce ſuon de la ſua Terra,
ſcilicet, Mantuae,
Di fare al Cittadin ſuo quivi feſta.
ſcilicet, Vergilio. Et tamen uterque erat mortuus, & unus numquam noverat alterum, quum Vergilius fuerit per tot ſecula ante Sordellum.

Et ora in te non ſtanno ſenza guerra
Li vivi tuoi - - - - - - - - - -
Scilicet, moderno tempore, qui nunc vivunt in te, Italia. Et quod pejus eſt, non ſine civili bello & pluſquam civili. Bene dicit:
- - - - - - e l' un l' altro ſi rode,
tamquam canes,
Di quei, ch' un muro & una foſſa ſerra.

A ideſt, qui habitant in eadem Civitate, vel Terra, & eadem domo, & eâdem arcâ. Quia multi in morte ſepeliuntur ſimul, qui non poſſunt ſtare ſimul in vita.

Cerca, miſera, - - - - - - - - -
Heic Poëta revertitur ad exclamandum contra Italiam, & confirmans quod dixit, dicit, *miſera*, ſcilicet,
B Italia, cujus nullus miſeretur.
- - - - - - intorno da le prode,
ideſt, ripas,
Le tue marine - - - - - - -
ideſt, Terras marinas,
- - - - - e poi ti guarda in ſeno,
ideſt, in medio, ſcilicet, Terras mediterraneas;
S' alcuna parte in te di pace gode.

C Et heic, Lector, me excuſabis, qui antequam ulterius procedam, cogor facere invectivam contra Dantem. O utinam, Poëta mirifice, reviviſceres modo; Ubi pax, ubi tranquillitas in Italia? Faciliter videbis, o Dantes, quod aliqua particularia mala tuo tempore premebant Italiam. Et illa quidem parva & pauca. Nu-
D meras enim inter damna Italiae carentiam Principis, & diſcordiam quarumdam Familiarum. Nunc autem pejora facta nos premunt, ita ut dicere poſſim de tota Italia, quod Vergilius tuus de una Urbe dixit:

Crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, & plurima
mortis imago.

E Pro certo Italia non eſt paſſa talia tempore tuo, non tempore Annibalis, non tempore Pyrri, non tempore Gothorum aut Langobardorum. Atila enim non legitur tranſiſſe Apenninum, nec Totila Padum, ſed ſolùm vaſtavit Regnum & Romam. Quanto ergo excuſabilius, ſi fas eſſet, poſſem exclamare ad Omnipotentem, quam tu, qui in tempora feli-

felicia incidiſti, quibus nos omnes nunc viventes in miſera Italia poſſumus invidere? Ipſe ergo, qui poteſt, mittat amodo Veltrum, quem tu vidiſti in ſomno, ſi tamen umquam venturus eſt.

Che val - - - - - - - - -

Hei Poëta aggravat miſeriam Italiae. Quia ſi Italia olim fuit oppreſſa a Barbaris poſt Imperium translatum in Graeciam, tamen habuit aliquando relevantem & reformantem eam. Dicit ergo: *che val?* quaſi dicat, nihil.

- - - - *perchè ti racconciaſſe il freno*
Giuſtiniano - - - - - - - - -

Juſtus Imperator gubernaculum & regimen Legibus fecit, quae conſtringunt hominum vitas; & armis, quia liberavit Italiam de manibus Gothorum, ut pulcre ſcribitur Paradiſi Cant. VI.

- - - - - *ſe la ſella è vota?*

Scilicet, ſeſſore, ideſt, ſi Sedes Imperii caret Imperatore, qui ſtat in Germania, ut ſtatim patebit. Et dicit:

Senz' eſſo fora la vergogna meno.

Ideſt, verecundia foret minor ſine ipſo fraeno. Simile dicit Bachonus de Romanis, quod ſi fuiſſent ſemper ſervi, ut multi barbari, minus moleſte ferendum eſſet. Et continuo invehit contra Paſtores Eccleſiae, qui non permittunt Imperatorem regnare in Italia. Dicit ergo:

Ahi, gente - - - - - - - - -

Ideſt, dolenter refero, gens Sacerdotalis. Et non dicas, gens Italica, ſicut quidam exponunt, & non bene:

- - - - *che dovreſti eſſer divota,*

Scilicet, Deo, & vacare ſpiritualibus, & temporalia dimittere Imperatori. Unde dicit:

E laſciar ſeder Ceſare in la ſella.

quae eſt vacua ſeſſore. Nota, quum dixit Chriſtus: *Reddite quae ſunt Cae-*
A *ſaris, Caeſari, & quae ſunt Dei, Deo*, quaſi dicat: ſi non vis aliter intelligere & exponere illud dictum Domini Jeſu Chriſti. Et heic nota, ut videas, quod Poëta juſte increpat prohibentes Imperatorem eſſe in Italia. Quod in MCCXCVIII. Albertus Dux Auſtriae, Rodulphi Caeſaris primogenitus, peremto Adulpho
B electo, in proelio, ſucceſſit illi in Regno. Qui anno ſequenti miſit Legatos ad Bonifacium, ſignificans ſe velle venire ad Sedem Apoſtolicam, ſuſcepturus de more Coronam. Quibus Papa reſpondit, quod Albertus non erat electus legitime, & quod erat indignus Imperio, quia adverſus Regem Dominum ſuum bellum inju-
C ſte moverat, & proditorie illum occiderat. Et ſedens armatus in ſolio, & enſe cinctus, & habens in capite Imperiale Diadema, tenenſque manum ad capulum enſis cincti, dixit: *Nonne ego poſſum Imperii jura tueri? Ego ſum Caeſar.* Poſtea ortâ diſcordiâ inter eum & Philippum Regem Franciae, Bonifacius fecit foedus cum
D Alberto, & ipſum vocaverat. Eo tempore captus eſt in ſua Civitate Anagniae.

Guarda com' eſta fiera è fatta fella &c.

Heic Poëta invehit contra Albertum praedictum, qui neglexit venire, quum poſſet, ad liberandum Italiam. Ordina ſic literam, & deſcende infra, & dicas:

E *O Alberto Tedeſco* - - - - -

Electe Imperator,

- - - - *ch' abbandoni*
Coſtei, - - - - -

Ideſt, Italiam,

- - - - - *ch' è fatta indomita e ſelvaggia,*

Ideſt, rebellis, & inobediens Imperio, quia non veniſti ad illam domandam;

E do-

E dovreſti inforcar li ſuoi arcioni.
Ideſt, equitare eam:
Guarda com' eſta fiera - - - -
Scilicet, Italia,
- - - - è fatta fella.
Ideſt, prava,
Per non eſſer corretta da gli ſproni.
Ideſt, Imperialibus;
Poi che poneſti mano a la predella.
Ideſt, poſtquam aſſumſiſti regimen iſtius ferae belluae & fraenum. Scio tamen, quod communiter alii trahunt iſtam literam ad ly *gentem*, non ad *Albertum*. Et exponunt ſic: Tu Papa reſpice, quomodo Italia facta eſt fellea, quia tu non permiſiſti Imperatorem venire, & aſſumſiſti in te regimen.
Giuſto giudicio, - - - - -
Heic Poëta imprecatur Alberto malum ob dictam culpam, dicens:
- - - - - - da le Stelle caggia,
Sovra 'l tuo ſangue.
Scilicet, judicium divinum veniat ſuper te. Et heic nota, quod iſtud evenit de facto. Nam in MCCCVIII. Calendis Maji Albertus praedictus fuit gladiatus ab uno ſuo nepote proditionaliter in tranſitu unius fluminis, deſcendens de navi. Cauſa fuit, quod dictus Albertus occupabat ſibi partem hereditatis Ducatus Auſtriae. Ponit ergo hoc factum tamquam futurum, quia habet reſpectum ad tempus ſuae viſionis, non ad tempus, quo ſcripſit, ſicut ſaepe idem oſtendi in Inferno in multis dictis, quae videntur prophetica, quum tamen non ſint. Et ideo dicit:
- - - - e ſia nuovo & aperto,
quia bene fuit judicium ſatis extraneum & manifeſtum; & dicit:
Tal che 'l tuo Succeſſor temenza n' aggia.
Ideſt, territus exemplo tui, deſcendat in Italiam. Et certe Henricus

A de Lucimborgo bene ſtuduit reformare Italiam; licèt non potuerit, morte praeventus, ut ſcribitur Paradiſi Cant. XXX. Et aſſignat cauſam imprecationis factae, dicens:
Ch' avete, tu - - - -
ideſt, o Alberte, qui debebas magis accendi ad veniendum per mortem Bonifacii, quia promiſeras ſibi, &
B in odium Regis Franciae;
- - - - e 'l tuo Padre, ſofferto,
Scilicet Rodulphus, qui fuit potentiſſimus & valentiſſimus, de quo dicetur plene Cant. ſequenti. Et oſtendit ſe venire, & omnes Italici fuerunt valde territi, & Florentini deliberabant parere mandatis. Ideo Dantes vult dicere tacite: Si Rodulphus
C veniſſet Florentiam, non eveniſſent illa ſcandala, & ego non eſſem exul. Vos, dico,
Per cupidigia di coſtà diſtretti,
Scilicet, in Alemannia. Quaſi dicat: Tu & pater tuus, capti & retenti cupiditate ampliandi Regnum & potentiam in Alemannia, *avete ſofferto*, ideſt ſuſtinuiſtis, quod Italia
D deſtrueretur, quum tamen ceteris curis poſtpoſitis debuiſtis potius totis viribus intendere ad reformandam Italiam, quae ſola poterat vobis dare Imperium orbis terrarum. Ideo dicit:
Che 'l giardin dell' Impero ſia diſerto.
Ideſt, Italia. Et heic nota bene, quod Italia eſt pulcrior domus mundi, cujus arx, ſive caput eſt Roma,
E cujus gloriae totus orbis terrarum anguſtus fuit, Tuſcia eſt ejus Camera, quia eſt pars ornatiſſima & ordinatiſſima hujus mundi, vel domus, in qua morantur pulcrae puellae, ſicut in camera. Et ubi fiunt ſecreta conſilia, ſicut in camera. Lombardia eſt Sala, quia ibi ſunt magnae Potentiae. Ibi fiunt magnifica convivia. Amplae enim ſunt gulae Lom-

bardorum communiter. Romandiola eſt Hortus Romanus, tota virens, tota fertilis & amoena. Marchia Anconitana eſt Cellarium, quia ibi ſunt vina ſuaviſſima omnium, olea, mela, ficus. Apulia eſt ſtabulum, quia ibi ſunt nobiliſſimi equi: ibi paleae, foena, ſtramina, camporum planities: & ibi facta ſunt magna bella campeſtria, ut Auctor jam dixit Cant. XXVIII. Inferni. Marchia Triviſana eſt Viridarium hujus nobiliſſimae domus, habens arbores altas floridas, Venetias, Veronam, & Paduam. Habet etiam iſta domus multas alias pulcras & accommodas manſiones, de quibus eſſet longum proſequi. Sed principaliora tetigi: Sed haec Italia fuit ſemper magnis bellis ſonans. Bene ſcribit Vergilius, quod Anchiſes pater Aeneae, veniens in conſpectum Italiae, viſo equo a longe, clamavit:

---- „ bellum Terra hoſpita portas!

Vieni a veder ----

Heic Poëta improperat quaedam particularia damna Urbium Italiae, quorum ipſe videtur cauſa, & qui poterat faciliter medicari. Dicit ergo:

----, Montecchi e Cappelletti.

Iſtae fuerunt duae clarae Familiae Veronae, quae habuerunt diu bellum cum alia Familia nobiliſſima, ſcilicet cum Comitibus de Sancto Bonifacio. Nam Monticuli Comites cum favore Eccelini de Romano ejecerunt Azonem II. Marchionem Eſtenſem Rectorem illius Civitatis. Sed ipſe in manu forti cum Comite Umberto Sancti Bonifacii, Monticulis acie debellatis, reintravit Veronam, ubi finem vitae feliciter terminavit. Et dicit:

Monaldi e Filippeſchi; ----

Iſtae fuerunt duae nobiliſſimae Domus de Urbe veteri.

---- uom ſenza cura.

A Quia tota die inter ſe rixantur, nec eſt qui curet. Et dicit:

Color già triſti ----

Scilicet Monticulos, quia jam exules & diſperſos.

---- e coſtor con ſoſpetti.

Scilicet, Monaldi & Filippeſchi, quia timent ſibi de eorum ruina. Et ex indignatione ingeminat exclamatio-

B nem, & dicit:

Vien crudel, vieni. ----

Crudelis, quia negligens curam tot Nobilium privilegiatorum ab antiquis Imperatoribus Romanis. Unde dicit;

---- E vedi la preſſura

De' tuoi gentili. ----

Ideſt, oppreſſionem tuorum Nobi-

C lium.

---- e cura lor magagne.

Quia ſunt ſine cura. Et inter ceteros,

E vedrai Santafior, come ſi cura.

Iſti Comites de Sancta Flora fuerunt olim potentiſſimi in Maritima Senarum. Et jam tunc Senenſes diſtribuebant eos. De qua materia dice-

D tur infra Cant. XI.

Vien' a veder ----

Heic ultimo objicit Alberto aliud majus malum, quod praeponderat ceteris, ſcilicet, deſolationem almae Urbis, quae eſt caput Orbis. Unde dicit:

---- la tua Roma,

Quia diceris Rex Romanorum.

E *Che piagne,*

ideſt, deplorat ſuam deſolationem.

Vedova ſola ----

Sine Principe, Sponſo & Protectore ejus. Sicut olim primi Principes Alamanni, ſicut Ottones, conſolati ſunt eam, ideo invocat auxilium tuum. Unde dicit:

---- e dì e notte chiama,

Ceſare mio ----

ideſt,

ideſt, Imperator,

- - - - *perchè non m' accompagne?*

Ne fiam praeda omnium. Et ut cito dicam:

Vieni a veder la gente - - - -

ſcilicet, Italicam,

- - - - *quanto s' ama.*

Et quia Albertus poſſet dicere ad ſui excuſationem: Non amo vos, ex quo non amatis vos invicem, A reſpondet:

E ſe nulla di noi pietà ti move,

hoc eſt, ſi aliqua compaſſio noſtrarum miſeriarum,

A vergognar ti vien della tua fama.

Quia reputaris pius, & non es; & quia preſſura ſervi cedit in dedecus domino. Sed certe praedicti duo Caeſares minus male fecerunt in non veniendo in Italiam, quàm hic modernus Imperator Carolus de Lucimborgo, nepos boni Henrici VI. de quo dictum eſt. Qui bis venit in Italiam, maxime ſecundâ vice, tempore Urbani V. cum terribili exercitu, ab omnibus exſpectatus, & ſervitrices Harpyas praeſeferens loco triumphalium Aquilarum, ab omnibus pecunias accepit, & omnium libertates, quas potuit, vendidit. Vivet ergo infamia ſemper ejus.

E ſe licito m' è.

Nunc Poëta iratus & turbatus ex praedictis, quae videntur contingere ſine ullo ordine divinae Providentiae, quae non videtur curare jacturas naufragantis Italiae, exclamat ad Deum dicens: *E ſe licito m' è,* ſupple, dicere. Et facit colorem, qui dicitur Licentia, quia non licet:

- - - - *o ſommo Giove:*

ideſt, Omnipotens Aeterne Deus. Et loquitur poëtice. Nam Poëtae gentiles capiunt Jovem pro ſummo Deo:

Che foſti in terra per noi crocifiſſo,

& ideo non deberes ita avertere oculos tuos a nobis. Unde petit:

Son li giuſti occhi tuoi rivolti altrove?

quàm ad Italiam? Quaſi dicat: An videris removiſſe oculos tuae pietatis ab Italia, & benigne reſpicere aliam partem? An eſt verum, quod tu facis hoc in tuo ſecreto conſilio, quia permittis aliqua mala fieri, ut inde elicias aliquem bonum effectum occultum & incognitum nobis? Unde dicit:

O è preparation, - - - -

ideſt, praeordinatio,

- - - - *che ne l' abiſſo,*

ideſt, in profunditate, quia Judicia Dei abyſſus multa,

Del tuo conſiglio, - - - -

ideſt, Providentiae tuae. Et ecce quare;

- - - - *fai per alcun bene*

In tutto da l' accorger noſtro ſciſſo.

Ideſt, totaliter diviſum & alienum a cognitione noſtra, quia oculus noſter infirmus non valet cernere. Alia tamen litera habet:

In tutto per corregger noſtro ſciſſo.

ideſt, ut omnino corrigas noſtram diviſionem. Sed prima litera eſt melior, & magis de intentione Poëtae. Et aſſignat Poëta cauſam exclamationis factae in Deum, ne videatur nimis temerarius. Unde dicit:

Che le Città d' Italia, - - - - -

non aliarum provinciarum communiter,

- - - - - - - - *tutte piene*

Son di Tiranni - - - - -

Immo etiam Tyrannulis. Unde dicit, & quod multo pejus eſt,

- - - - - *Et un Marcel diventa*

Ogni Villan, che parteggiando viene.

Vult Poëta dicere tacite, quod ſicut olim Marcellus ex magna affectione praeſumſit & inſurrexit contra Caeſarem primum Imperatorem, ita hodie omnis Caſtellanus & Villanus prae-

praeſumit & inſurgit contra Imperatorem. Et bene judicium venit ſupra dictum Marcellum, nam quum Caeſar clementiſſime donaſſet ſibi vitam, quidam ſervus ejus crudeliſſime gladio eripuit.

Fiorenza mia - - - - - - -

Poëta noſter, ne videatur oblitus ſuae Florentiae, de qua nihil dixerat adhuc in iſto Purgatorio, facit ſpecialem invectivam contra eam, quam inter Civitates Italiae praeſens negotium tangit. Et alloquitur eam pulcris ſcommatibus, continuo ironizans; unde dicit:

Fiorenza mia, ben puoi eſſer contenta &c.

Ad Verſ. 142.

Verſo di te, che fai tanto ſottili
Provedimenti, ch' a mezzo Novembre
Non giunge quel, che tu d' Ottobre fili.

Quaſi dicat, quod aliquando Statuta & Ordinamenta tua non ſervantur per menſem cum dimidio. Et non videatur tibi irridenda metaphora, quia eſt propria. Vult enim dicere: Opera tua ſunt feminea, & parum durant, & cito rumpuntur, ut filum mulieris, licèt videantur ſubtilia. Et hoc declarat petens:

Quante volte - - - - - - - -

ideſt, multoties,

- - - - - *Del tempo, che rimembre,*

ideſt, tempore noſtro recordaris,

Hai tu mutato
Legge, - - - - - -

Quia omni die fiunt ibi novae Reformationes; quod eſt peſſimum, quoniam, ut dicit Philoſophus, *aſſueſcere mutare Leges, eſt aſſueſcere non obedire Legibus*; ideo Leges etiam minus bonae ſunt ſervandae.

- - - - - *Moneta,* - - - - -

Quia novas pecunias fecerunt,

- - - - - - - - - *& Officio* - - -

Quia nunc Conſules, nunc Antianos, nunc Priores habuerunt.

- - - - - - - - - *e Coſtume.*

Quia mores mutantur ibi de die in diem, quia Florentini diſcurrentes per mundum, reportant varios mores alienigenarum in partibus ſuis, ſcilicet in patriam ſuam, ut potes videre in mulieribus eorum.

Ad Cant. 7. *Verſ.* 89.

Da queſto balzo meglio gli atti e' volti
Conoſcerete voi di tutti quanti,
Che ne la lama giù tra eſſi accolti.

Ideſt, quàm ſi eſſetis aggregati cum eis intra illam planitiem cavatam, ad denotandum, quod fama iſtorum interdum magis ſonat a longe, quàm a prope, juxta illud Claudiani.

„ - - - - *minuit praeſentia famam.*

Colui, che più ſiede alto, - - - -

Heic Sordellus nominat ſpiritus electiores, & primo principaliorem Principem, ſcilicet unum Imperatorem. Ad cujus cognitionem eſt primo ſciendum, quod Rodulphus genere Germanus, Comes, pater Alberti, ſua probitate factus eſt Dux potentiſſimus. Nam acquiſivit Auſtriam, quae vacabat morte Ducis, qui fuerat decapitatus ſimiliter cum Conradino. Cujus fecit Ducem Albertum filium ſuum. Et regnavit Rodulphus annis XX. Et electus Imperator habuit grave bellum cum Rege Bohemiae potentiſſimo Anno Domini MCCLXXVII. Qui potentiâ & opulentiâ ſuâ indignabatur parem ſibi. Propter quod Rodulphus cum magno & forti exercitu ivit contra eum. Cui Rex potenter occurrit, & commiſſo acerrimo proelio inter tam fortes gentes, Rex Bohemiae acie peremtus eſt cum magna ſtrage bellatorum. Et ſic Regnum Bohemiae venit ſub jugum Rodulphi. Sed poſtea fecit pacem cum filio Regis mortui, & fecit ipſum venire ad ſe ſedentem in ſede per me-

A medium luti. Et illum ſtantem genibus flexis in luto conciliavit ſibi, praeſentibus omnibus Baronibus. Et dedit ſibi filiam in uxorem, & Regnum reſtituit. Et ſic ſuperbum humiliavit, & humiliatum exaltavit die XXVI. Auguſti. Et ſic vide, quare Poëta ponit ipſum ſalvum. Nam Rodulphus iſte fuit magnanimus, magnificus, juſtus, ſine dolo,
B timens Deum, victor in bello, multum formidatus ab Alamannis & Italicis. Et certe ſi voluiſſet venire in Italiam, ſine reſiſtentia erat Dominus. Ideo Auctor arguit eum negligentiae heic & in praecedenti Cantu. Ad literam igitur. Poëta praemittit Rodulphum cunctis, quia
C habuit Principatum Romanum, quo nullus eſt altior in Orbe Chriſtiano: ſed arguit eum negligentiae, dicens: *Colui, che più ſiede alto,* ſuperemineus omnibus, quia Imperator,

- - - - - - e fa ſembianti,

ideſt, oſtendit in apparentia,

D' aver negletto ciò, che far dovea.

Nam debebat venire Romam, ut reciperet Coronam Imperii, &
D viſitare & corrigere Italiam, deinde facere tranſitum ad recuperandam Terram Sanctam; immo principaliter ad iſtum finem Papa Gregorius X. de Placentia fecerat ipſum eligi in Imperatorem. Quae omnia facere neglexit cupiditate potentiae in Germania, ut Auctor tetigit Cap. praecedenti;
E immo viſus eſt diminuere jura Imperii in Italia, quia reſignavit Bononiam, & Romandiolam Eccleſiae & Papae Nicolao de Urſinis. Ideo dicit:

E che non muove bocca a gli altrui canti.

Quia dolet & erubeſcit de negligentia ſua;

Ridolfo Imperador fu - - - - - -

electus,

- - - - - - - - - che potea

Sanar le piaghe, - - - - - -

ideſt, partialitates & diviſiones,

- - - - - ch' hanno Italia morta;

ita quod forte numquam reviviſcet.

Sì che tardi per altro ſi ricrea.

Ideſt, reformatur per Henricum Imperatorem de Lucimborgo, qui licèt deſcenderet cum bono animo, non potuit erigere Italiam, ut tactum eſt in praecedenti Capitulo, & tangetur plenius Cant. XXX. Paradiſi.

L' altro - - - - - - - - - - - -

Heic Sordellus nominat alium, ſcilicet Regem Bohemiae, qui fuit gener dicti Rodulphi, & eodem tempore, ſatis magnae virtutis.

- - - - - che ne la viſta lui conforta;

ſicut confortaverat eum in vita, ut perficeret dicta ſua debita;

Reſſe la Terra, - - - - - -

ſcilicet, Bohemiam, quam deſcribit a fluminibus ſuis, dicens:

- - - - - - dove l' acqua naſce,

ſcilicet, fluvius Melottus, (*vel Moldava*)

Che monta in Albia. - - - - - -

Ideſt, expreſſa inferius. Albia eſt flumen, quod derivatur ab Alamannia, de quo Lucanus in Secundo. Vel ſecundum aliam literam *Molta* a mulgeo, ſicut *Monta* a mungo. Vel eſt ipſum nomen fluvii.

- - - - & Albia in mar ne porta.

Melottus eſt fluvius magnus, qui labitur per medium Pragae Urbis, ubi Imperator habet hodie ſedem. Et exprimit nomen & virtutem ejus, dicens:

Ottachero ebbe nome; - - - - - -

Et dicit, quod pater fuit melior filio multum, unde dicit:

- - - - - - - - e ne le faſce

Fu meglio aſſai, - - - - - -

ideſt, in regalibus honoribus,

- - - - *che Vincislao ſuo figlio.*

Barbuto, - - - - - - - - - -

qui tunc regebat, & habebat barbam valde magnam juxta illud:

Eſt bene barbatus, ſub Mercurio generatus.

Vel dic, & verius, quod pater fuit melior in infantia, quando ligatus in faſciis vagiebat in cunabulis, quam filius, poſtquam fuit juvenis jam barbatus. Loquitur hyperbolice. Quod optime probat, dicens;

- - - - - *Cui* - - - - - - -

ideſt, quem Vinceslaum;

- - - - - - *luſſuria & ozio paſce.*

Quia adhuc vivebat. Quae duo vitia ſunt valde deteſtabilia in uno vulgari, nedum in Rege. Nam otioſitas & voluptas arma ſunt hoſtis antiqui, ad miſeras animas captivandas.

E quel Naſetto, - - - - - - - -

Heic Sordellus nominat alios duos Reges ſimul. Ad cognitionem primi oportet heic ſcire, quod multi dicunt, quod iſte, qui mortuus eſt, deflorando Lilium, fuit bonus Ludovicus Franciae Rex, qui fecit paſſagium primo contra Soldanum in Aegyptum, ubi fuit captus & dimiſſus; ſecundo in Barbariam contra Tunitium, ubi amiſit magnam partem exercitus peſtilentiâ, & ipſe infirmatus, mortuus eſt etiam in itinere. Sed nullo modo poteſt intelligi de praedicto, tum quia non eſt mortuus deflorando Lilium, fugiens, tum quia iſte fuit vir Sanctus, & eſt poſitus in Catalogo Sanctorum. Ideo non debet poni heic in numero negligentium. Dicendum ergo eſt, quod potius Poëta loquitur de filio ejus, qui vocatus eſt Philippus Naſellus. Ideo ulterius debes ſcire, quod iſte Philippus fuit cognatus Donni Petri Regis Aragonum, quia habuit ſororem ejus in uxorem. Qui auditâ

A rebellione Siciliae, quam dictus Petrus eripuerat Carolo I. patruo ejus Philippi, juravit facere vindictam de proditione, quam fecerat Domui, ſcilicet Franciae. Igitur Anno Domini MCCLXXXIV. Philippus, Sancti Ludovici filius, facto maximo apparatu, cum numeroſo exercitu viginti millium equitum & octuaginta millium peditum Cruceſignatorum
B Francorum, Provincialium, & Theotonicorum, cum maximo theſauro receſſit de Francia cum Philippo, & Carolo ſuo filio, & cum uno Cardinali Legato Papae, & ivit Narbonam, causâ ſubjugandi Aragoniam. De qua Carolus filius ejus erat privilegiatus ab Eccleſia Romana.
C Et per mare armavit in Provincia centum viginti inter Galeas & alia ligna. Et conjunxit ſe cum Domino Jacobo fratre Petri & inimico, quia abſtulerat ſibi Inſulam Majoricae, de qua coronaverat Alphonſum primogenitum ſuum. Anno ſequenti receſſit a Narbona, & poſt multos labores perveniens in Cataloniam,
D obſedit Civitatem Girundae, quam tamdem cepit per famem. Petrus prudenter conſiderans vires Regis Franciae, quibus ſe imparem ſentiebat, noluit committere ſe proelio campeſtri. Sed tantum intendebat ad impediendum victualia. Et quum ſemel poſuiſſet ſe in inſidiis, occurrente ſibi acie electiſſimorum equitum
E Francorum, Rex Petrus victus eſt, & vulneratus in facie cum una lancea, & equo ejus capto per habenas, ipſe probus & providus, non obſtante vulnere faciei incidit habenas cum enſe, & urgens equum calcaribus, exivit de preſſura, & evaſit a captura. Sed non gerens bonam curam de vulnere, reverſus eſt ad Villamfrancam, ubi poſt modicum

A cum mortuus eſt VIII. die Novembris Anno Domini MCCLXXXV., & ſepultus honorifice in Barcellona. Philippus amiſit claſſem ſuam, quam Rogerius de Loria, valentiſſimus Amiraglius Donni Petri veniens de Sicilia, cum claſſe invaſit, & incendit. Quapropter Philippus videns fortunam ſibi adverſam, cremato navigio, quo victualia portabantur, concepit tantum dolorem, quod infirmatus eſt ad mortem. Ex quo Franci compulſi ſunt recedere, portantes Regem eorum infirmantem. Magna pars exercitus periit fame, & peſte. Et Rex Petrus ante mortem rehabuit Gerundam. Exercitus Philippi fugiens venit Perpinianum, ubi Rex expiravit die II. Octobris. Et ſepultus eſt apud Sanctum Dionyſium. Deinde factus eſt Rex Philippus filius ejus, qui agnominatus eſt Pulcher, cum Regina Johanna de Navarra uxore ſua. Nunc ad literam. Dicit Sordellus: *E quel Naſetto*, ideſt Philippus Naſellus. Aliqui tamen textus habent: *Naſuto*; ſed male;

- - - - - che ſtretto a conſilio
Par con colui,

ideſt loquitur cum illo, in ſenſu oppoſito, vel *parla*, ideſt, videtur ibi in ſenſu diviſo. Eſt tamen eadem ſententia.

- - - - ch' ha sì benigno aſpetto.

Iſte erat Guillielmus Rex Navarrae, filius boni Regis Thebaldi.

Morì fuggendo, e disfiorando il Giglio. Signum Regum Franciae, ideſt minorando, quia Philippus iſte fecerat majorem apparatum contra Aragoniam, quàm umquam aliquis praedeceſſorum ſuorum. Et iſtud bellum fuit cum majori amiſſione hominum & equorum, & impenſa pecuniarum, quàm umquam per aliqua tempora in Regno Franciae. Nam Rex ſequens & plures Barones fuerunt ſemper poſtea in debitis. Ideo notanter Poëta dixit: *e disfiorando il Giglio*. Dicit ergo:

Guardate là, come ſi batte il petto,

dolens de ſuo infortunio, & filio vitioſo ſimul cum praedicto Guillielmo. Unde dicit:

L' altro vedete, che ha fatto a la guancia
De la ſua palma ſoſpirando letto.

B Scilicet, Guillielmum praedictum, quia ſcilicet in gena reclinabat, & pauſabat in palma, ſicut in lecto, quia ipſe etiam dolebat de Philippo genero ſuo vitioſo, licèt non tantum. Et declarat, qui fuerunt iſti duo Reges, dicens:

C *Padre - - - - -*

ſcilicet, Philippus Naſellus.

- - - - - e Suocero

ſcilicet Guillielmus Rex Navarrae, ſocer Philippi Pulcri tunc viventis;

- - - - ſon del mal di Francia.

ideſt, Philippi Pulcri mali, immo peſſimi omnium Regum Francorum. Ideo dicit:

D *Sanno la vita ſua - - - -*

ideſt, illius mali Regis.

- - - - viziata e lorda.

Multa & enormia crimina iſtius Philippi tanguntur infra Cant. XX. Ideo dicit:

E quindi viene 'l duol, che ſi gli lancia.

ideſt, dolor ferit ad vivum.

E *Quel, che par - - - -*

Heic Sordellus nominat ſimul duos alios Reges modernos Occidentis contemporaneos. Quorum uterque fuit valentiſſimus, & fuerunt in vita hoſtes acerrimi. Scilicet Donnus Petrus Rex Aragonum, & Carolus I. cui eripuit Siciliam, pro qua mortuus eſt ipſe Petrus, & Philippus Naſellus, ut patet ex jam dictis; & ipſe

ipſe Carolus etiam mortuus quaſi in uno anno dicta de cauſa. Unde debes ſcire, quod Carolus revertebatur de Provincia cum magno apparatu, & cum magna claſſe, ut iret in Siciliam, & obſideret Meſſanam. Sed in brevi omnibus ſibi adverſe cedentibus, concepit tantum dolorem, qui, ut creditur, fuit cauſa accelerandae mortis. Nam poſtea mortuus eſt VII. Januarii die ſequenti poſt Epiphaniam Anno Domini MCCLXXXV. cum vera poenitentia & contritione, & ſepultus eſt Neapoli. Nunc ad literam: Sordellus deſcribit Petrum praedictum ab habitu corporis & animi, ſcilicet a virtute, & dat ſibi in ſocium Carolum praedictum, quem deſcribit ab habitu corporis. Dicit ergo:

Quel che par sì membruto, - - - -
ſcilicet, Petrus Rex Aragonum. Et heic nota, quod hic Petrus fuit valoroſiſſimus Regum Occidentalium ſuo tempore, ſtrenuiſſimus in armis, formidatus pluſquam aliquis Regum a Chriſtianis & a Saracenis, conſiderato paupere & parvo Regno ſuo. Et dat ſibi ſocium valentiſſimum dicens:

- - - - *e che s' accorda,*
licèt in vita diſcordaſſet, quia modò ſunt in loco poenitentiae: ideo remiſerunt ſibi injurias.

Cantando con colui dal maſchio naſo.
Ideſt, cum Carolo I. virili valde. Et heic nota, quod iſte Carolus fuit magnus & membrutus, colore oleagino, & magno naſo, ferocis aſpectus, rigidus in juſtitia, multum vigilans, parum dormiens, ſolitus dicere, quod dormiendo perdebat tantum temporis; cupidus regni & pecuniae; probus, alti cordis, audax, & conſtans; verax in promiſſis, tardiloquus, numquam nimium ridens, honeſtus & Catholicus, magnus pu-

A gil Eccleſiae. Qui majora feciſſet, ſi non habuiſſet fortunam adverſam in fine, ut dicetur plene Paradiſi Cant. VIII.

D' ogni valor portò cinta la corda.
Ideſt, quia ille Petrus fuit cingulo Militiae decoratus, armatus omni ſcientia belli, & diſciplina militari.

E ſe Re dopo lui - - - -
B Heic Sordellus nominat poſt Petrum filium ejus primogenitum, commendans eum, & vituperans fratrem ejus. Unde dicit:

Ben' andava il valor di vaſo in vaſo.
Ideſt, bene transfundebatur virtus de patre in filium, ſi

Lo giovinetto, che retro a lui ſiede.
ſcilicet, Alphonſus,

C - - - - *Re dopo lui foſſe rimaſo:*
ideſt, ſupervixiſſet diutius in Regno. Unde nota, quod tempore mortis, Petrus reliquit in teſtamento Alphonſum primogenitum Regem Aragoniae, & Jacobum II. Regem Siciliae. Sed Alphonſus parum vixit poſt mortem patris. Ex quo Jacobus II. frater ſucceſſit in Regno Aragoniae,
D & Fridericus tertius frater habuit Regnum Siciliae. Ideo Poëta dicit improperium iſtorum duorum.

Che non ſi puote dir de l' altre rede;
quod probat, quia

Jacomo e Federigo hanno i Reami.
Quod hereditarium eſt fortuitum. Sed

Del retaggio miglior neſſun poſſiede.
Quia neuter iſtorum duorum poſſidet
E de hereditate paterna virtutem; ſed Alphonſus virtuoſus fuit patri ſimilis, & nobilis. Sordellus ex hoc ſubjungit nobilem ſententiam dicens:

Rade volte riſurge per li rami
L' umana probitate. - - - -
ideſt, virtus a radice, ſicut a patre in filios. Et eſt ratio, quia anima non eſt a trunco, ſed a Deo. Ideo aſſignans cauſam, dicit:

- - - - - *E*

---- *E queſto vole*

Quei, che la dà; perchè da lui ſi chiami.

ideſt, recognoſcatur a Deo, non ab alio.

Anco al Naſuto ----

Heic Sordellus, quia vituperat utrumque ſucceſſorem Petri, degenerantem a paterna probitate, nunc reflectit ſermonem ſuum ad ſocium ejus Carolum, & dicit:

Anco al Naſuto vanno mie parole.

ideſt mordentia ad Carolum praefatum, quem ſuperius deſcribit a maſculo naſo, quia habuit magnum naſum, & virilem animum.

Non men ch' a l' altro Pier ----

Regem Aragonum,

---- *che con lui canta*:

quum tamen contenderit ſecum in vita de Regno Siciliae occupato ab eo, & vocaverit eum proditorem, & provocaverit ad ſingulare certamen. Sed aſſignato loco & tempore, Petrus non comparuit, allegans locum ſuſpectum. Hoc autem creditur feciſſe ſagaci fraude, ut interponeretur tempus, quo firmaret ſtatum ſuum in Sicilia, ſicut fecit. Vult ergo dicere Sordellus: Idem dico de uno herede Caroli, quod jam dixi de duobus heredibus Petri. Ideo dicit:

Onde ----

a quo Carolo,

---- *Puglia e Proenza già ſi dole.*

Propter mortem ejus, quia heres debilis, ſcilicet Carolus Claudus, ſucceſſit ſibi in Regno Apuliae & Provinciae, quorum primum Carolus vindicaverat a Rege Manfredo, ſecundum habuerat ex dote uxoris, quae fuerat filia Raymundi Beringerii Comitis Provinciae, ut dicetur plene VI. Cant. Paradiſi. Et declarat Sordellus vilitatem heredis Caroli per unam comparationem ſub litera ſatis

A intricatam. Et vult ſententia dicere, quod Carolus Claudus eſt tantò vilior patre, quantò Petrus Aragonum eſt melior filiis ſuis. Dicit ergo:

Tanto è del ſeme ſuo minor la pianta.

ideſt, filius ejus, qui velut planta deſcendit ex ſemine patris, tantò minor eſt probitate, & virtute, quantò

B *Goſtanza*, ----

quae fuerat filia Regis Manfredi, de qua plene dictum eſt Cant. III. hujus Libri,

---- *di marito ancor ſi vanta.*

Ideſt, gloriatur de meliore marito, ſcilicet Donno Petro valentiſſimo.

Quanto più che Beatrice e Margarita.

C Iſtae duae erant Nurus dictae Conſtantiae, altera uxor Donni Jacobi, altera Donni Friderici, quarum neutra poterat gloriari de probo viro, quia ut patet ex dictis, iſti duo degenerabant a virtute paterna. Alii tamen dicunt, quod iſtae duae fuerunt ſorores Conſtantiae: quod non credo.

D *Vedete il Re* -----

Heic Sordellus nominat alium ſpiritum, illuſtrem Regem Angliae. Iſte fuit Henricus, filius Ricardi valentiſſimi, qui mirabilia fecit ſtrenue contra Saladinum. Qui Henricus fuit vir bonus, & bonae fidei poſſeſſor, ſed habuit heredem meliorem, ſcilicet per contrarium Petri & Caroli,

E ſcilicet Adoardum virum valentiſſimum. Dicit ergo:

---- *il Re della ſemplice vita*

ſimplex, & purus, ſed non ſtrenuus, ſicut pater & filius, ſcilicet

Seder là ſolo, Arrigo d' Inghilterra.

Ponit ipſum ſolum, quia ſolus fuit ſimplex in numero Regum Angliae, qui fuerunt communiter aſtuti valde; vel quia ſolitarius non gaude-

bat converſatione hominum, vel quia Anglicus. Anglia enim angulus terrae eſt repoſita in Oceano Occidentali. Unde Vergilius:

„ Et penitus toto diviſos Orbe Britannos.

Queſti ha ne' rami ſuoi miglior' uſcita.

Scilicet, Rex Henricus Siciliâ, & aliis Inſulis meliorem filium, ſcilicet Eduardum, qui tunc vivebat.

Quel, che più baſſo - - - -

Heic ultimo Sordellus nominat ultimum ſpiritum minoris gradus. Ad cujus cognitionem eſt ſciendum, quod iſte fuit Guillielmus Marchio Montisferrati, vir ferox & crudus, tamen potens & valens. Qui fuit aliquando Capitaneus Mediolani contra Papiam. Iſte Anno Domini MCCXC. quum iviſſet cum paucis ad Civitatem Alexandriae, Alexandrini ad inſtantiam Aſtenſium, quibus Marchio erat inimicus, ceperunt eum proditorie, acceptis magnis pecuniis ab Aſtenſibus, qui ſunt pecunioſiores omnibus Italicis, ceteris paribus, quia ſunt maximi Uſurarii. Et mortuus eſt in carcere praedictorum captivus. Immo unus Civis ſaltavit crudeliter ſuper corpus defuncti, & cepit caput ejus cum manibus, & percuſſit ad terram. Alexandrini reputantur homines nimis temerarii in Lombardia, quia interfecerunt Epiſcopum ſuum. Ego credo, quod Civitas facta ſit ex colluvione multarum gentium, ut dicetur infra Cant. XVIII. Ad literam ergo dicit Sordellus:

Quel, che più baſſo tra coſtor s' atterra,

Ponit eum baſſiorem, quia non fuit tantae dignitatis & poteſtatis, ſicut praedicti. Et ſi fuit ſuperbus, bene humiliatus eſt in vita & in morte.

A

B

C

D

E

Guardando in ſuſo - - - -

ſcilicet, ad Coelum ex devotione,

- - - - è Guiglielmo Marcheſe.

Iſte cognominatus eſt Spata-Longa.

Per cui - - - -

ideſt, propter cujus capturam,

- - - - & Aleſſandria - - -

ſcilicet, Alexandria *della Paglia* in Lombardia, Civitas valde nova,

- - - e la ſua guerra

ideſt, ipſius Alexandriae,

Fa pianger Monferrato;

Quia ſpoliatus eſt Domino ſuo, qui mortuus eſt ſine herede maſculo, & hereditas pervenit ad Imperatorem Conſtantinopolitanum, qui habuit unam filiam Guillielmi. Eſt autem Monsferratus in finibus Lombardiae Contrata amoena, habens infinita Caſtella in collibus fertilibus.

- - - - e Canaveſe.

Contrata eſt contermina Montiferrato, quae clauditur a duobus brachiis fluminis, quod dicitur Dura, a tertia parte clauditur Pado, a quarta ab Alpibus, & habet fortè CC. Caſtella. Quae eſt etiam valde fertilis. Et ipſa ſimiliter plorat mortem Domini ſui.

Ad Cant. VIII. Verſ. 43.

E Sordello anco. Or' avalliamo omai
Tra le grand' ombre, e parleremo ad eſſe.

Ideſt, loquemur aliquibus ex noſtris Italicis, ut patebit. Et aſſignat cauſam, quia

Grazioſo fia lor vederti aſſai.

Ideſt, quia erit ſatis gratum, immo gratiſſimum iſtis, videre duos tantos Poëtas, qui poſſint facere de eis memoriam & famam, ſicut ſapientiſſimus Rex Robertus honoravit & laureavit noviſſimum Poëtam Petrarcham, qui ubique facit altas commendationes de eo.

Ad

Ad Verſ. 52.

Ver me ſi fece, & io ver lui mi fei.

Et manifeſtat nomen ejus gratulans ſuae ſalvationis. Ad cujus cognitionem debes ſcire, quod iſte Ninus fuit nobilis genere & potens, Piſanus origine, qui fuit de Scottis de Piſis. Et fuit Judex Gallurae in Sardinia. De quo dictum eſt Inferni Cant. XXII. Et expulſus de Civitate Piſarum proditione Comitis Ugolini, ut dictum eſt Inferni Cant. XXXIII. confoederavit ſe cum Florentinis & Lucanis, & magnum bellum fecit, tamquam ſtrenuus, contra Piſas, ſcilicet in MCCC., ſed paulo poſt mortuus eſt in Caſtro Sancti Miniati. Ideo Poëta, qui noverat benignam naturam hominis in vita, & ejus bonam diſpoſitionem in morte, ponit ipſum ſalvum. Dicit ergo:

Giudice Nin gentil. - - - -

Ad Verſ. 64.

L' uno a Virgilio, e l' altro ad un ſi volſe,

Che ſedea lì - - - -

Scilicet, Conrado Marchioni Maleſpinae, qui erat ſibi ſocius & familiaris, ſedens cum aliis in loco baſſo, quia iſte erat Italicus, & vicinus ſuus, & magis par, quam illi Principes & Magnates. Ideo ſtatim Ninus convertit ſe ad illum, ex admiratione.

- - - - *gridando: Su Currado &c.*

Ad Verſ. 72.

Là dove a gl' innocenti ſi riſponde.

Quia Deus exaudit preces innocentum juſtas. Et iſta erat virgo puella puera. Unde ad intelligentiam claram iſtius literae & ſequentis, debes ſcire, quod iſte nobilis Ninus habuit in uxorem illuſtrem Dominam Beatricem, ſororem Domini Marchionis Eſtenſis Azonis III. famoſi, de quo jam ſupra facta eſt mentio Cant. V. hujus Libri, & alibi ſaepe. Ex qua genuit filiam, quae vocata eſt Johanna. Ipſe verò mortuus eſt ſine maſculina prole. Poſt cujus mortem uxor ejus nupſit Domino Galeatio Vicecomiti, Capitaneo Mediolani, & filia ejus nupſit Domino Ricardo de Camino, Domino Tarviſii. Ideo Ninus rogat Dantem, ut dicat filiae ſuae, quod roget pro eo, quia uxor ſua non videtur amplius curare de eo.

Non credo - - -

Heic Ninus oſtendit, quare non recommendat ſe uxori, quia non credit, quod amplius curet de eo, ſicut ſimile dixit ſupra Boncontes de Montefeltro de Johanna uxore ſua. Dicit ergo: Et dico de filia, quia non credo,

- - - - *che la ſua madre* - - - -

ideſt, Beatrix uxor mea, quae ſic vocata eſt a Beatrice quondam Aldrovandini Marchionis filia, quae nupſit Andreaſio Regi Hungariae, mulier magnanima valde,

- - - - - - *più m' ami.*

Sicut prius amabat in vita;

Poſcia che traſmutò le bianche bende, quas portabat in viduitate; ideſt poſtquam tranſvolavit ad ſecundas nuptias Domini Galeatii. Per hoc nota, quod Poëta tacite tangit vanam curam quorumdam, qui ex nimio amore, quem habent ad uxores, a quibus videntur diligi in vita, non credunt, quod poſt mortem ſervetur par debitum, aequalis amor, & mutua fides conjugii: ideo iſte divinat ſibi malum, dicens:

Le quai - - - -

ſcilicet, bindas albas,

- - - *convien, che miſera ancor brami.*

Quia ſcilicet deveniet ad talem ſtatum, quod vellet libenter eſſe in primo ſtatu viduitatis. Et ſic fuit de facto. Quia vir ſuus ſecundus expulſus de Mediolano, factus eſt ſtipendiarius Caſtruccii in Tuſcia, ubi mortuus eſt. Et ex hoc Ninus arguit ab uxore ſua ad alias inſtabilem amorem mulierum, dicens:

Per lei aſſai di lieve ſi comprende. Ideſt, per unam faciliter cognoſcitur de aliis.

Ad Verſ. 79.

Non le farà sì bella ſepoltura. Heic Ninus probat, quod iſta non bene fecerit nubendo ſecundo viro, quia non erit ſibi tam honorabile poſt mortem dici uxor Galeatii, ſicut ſi diceretur uxor Nini. Dicit ergo:

La Vipera - - - - Inſignium Vicecomitum de Mediolano:

- - - - che i Milaneſi accampa; ideſt, quam Mediolanenſes portant in campo, quia Galeatius erat tunc Dominus Mediolani;

Non le farà sì bella ſepoltura, hoc eſt tam honorabilem,

Com' avria fatto il Gallo di Gallura. Nam Gallus eſt inſignium Judicum Gallurae. Quaſi dicat: Pulcrius fuiſſet ſibi, quod in epitaphio ſui in titulo ſepulturae legeretur: *Heic jacet Beatrix, uxor Judicis Nini de Gallura*, quàm quod legatur, *Uxor Domini Galeatii de Mediolano.* Et dicunt communiter Exponentes, quod Ninus erat nobilior & melior illo. Sed de hoc non facio curam heic; ſed dico, quod loquitur ſubtilius, & vult dicere: Major honor erat huic illuſtri mulieri, dici uxor unius viri tantum, ſcilicet primi, quàm ſecundi; ita quod tacite tangit eam, quod nupſit ſecundo. Sed ulterius non erit ſuperfluum conſiderare heic, quod Poëta noſter non ſine quare deſcripſit heic incidenter iſtam Domum Mediolanenſium ab Inſignio; quia Armatura iſta terribilis, & Domus fuit nimis potens diu in Lombardia. Circa potentem Domum eſt ſciendum, quod primus promotor Domus Vicecomitum, fuit Cardinalis Octavianus de Ubaldinis, qui fecit fieri Ottonem Vicecomitem, Capellanum ſuum, Archiepiſcopum Mediolani. Qui vir aſtutiſſimus rogavit eumdem, ut faceret fieri Raymundum de la Turre Patriarcham Aquilejae, ut illi de domo ſua ſequerentur eum. Et ſic factum eſt. Qui Raymundus tenuit Patriarchatum XXVI. annis. Et fuit frater Domini Alamanni, qui primus fuit Capitaneus Mediolani. Qui diu fuerant potentiſſimi. Otto cum ſuis intravit Mediolanum cum iſto modo & pacto, quod plures ex nobilioribus Domus eligerentur Capitanei, qui regerent Civitatem ſucceſſive, quorum primus fuit Dominus Maffaeus nepos ejus, ob reverentiam ejus. Quum autem Maffaeus diceret in fine anni patruo ſuo, officium finiri, Otto extraxit gladium de vagina nepoti, & dixit: *Eripe a me, ſi potes, hunc gladium.* Ille notavit dictum, & continuavit regimen. Iſte Maffaeus fuit prudentiſſimus Tyrannus. Et ſuâ ſolertiâ fecit multa magnalia, & vixit ultra XC. annos, & uſque ad mortem viguit magno intellectu. Quum autem Maffaeus vellet omnia ſibi, & non participaret Conſortibus ſuis & aliis, expulſus fuit de Mediolano: Et illi de la Turre cum viribus Patriarchae venerunt ſuper Mediolanum cum magno exercitu & magnis Potentibus Lombardiae. Et breviter operâ Al-

berti

berti Scotti de Placentia, Guidottus de la Turre intravit Mediolanum. Et paulo poſt factus Capitaneus duxit aſperum dominium valde. Et multum perſequutus fuit Maffaeum & filios, ita quod eos quaſi reduxit ad nihilum. Unde fugientes pauperculę de Terra in Terram, tamdem reduxerunt ſe ad unum parvum Caſtellum in Comitatu Ferrariae, propter affinitatem Beatricis, de qua dictum eſt. Guidottus non contentus perſequutione, illudens fortunae Maffaei, de ſui induſtria miſit hominem curialem ſagacem ad eum, qui fecit Maffaeo duas petitiones: ſcilicet quomodo ſtabat, & quando ſperabat redire Mediolanum. Maffaeus prudens lepide reſpondit ad primum. Et ſubito dixit: *Videtur mihi bene ſtare, quia ſcio vivere ſecundùm tempus*. Ad ſecundum dixit: *Quando peccata Domini tui praeponderabunt meis, tunc revertar Mediolanum*. Guidottus factâ ſibi relatione per virum curialem, dixit: *Bene lucrifeciſti Palafredum & Robam*. Et iſta bene ſunt verba prudentiſſimi Maffaei. Et ſic fuit in brevi. Nam Maffaeus reintravit Mediolanum, quando minus ſperabat, reductus per Henricum VI. Iſte Maffaeus habuit quinque filios, quorum primus fuit Galeatius, qui ſucceſſit patri in dominio, & Azo filius ejus tenuit dominium poſt eum. Secundus fuit Johannes Archiepiſcopus Mediolani, vir ſatis ſimplex, ſed multum regebatur conſilio ſuorum Conſiliariorum. Et fuit Dominus cum Luchino tertio genito, & defuncto Luchino (qui fuit juſtiſſimus Tyrannus) Johannes ſolus regnavit. Hic fuit potentiſſimus. Nam ultra Terras Lombardiae, quas tenuerat Luchinus, habuit Bononiam & Januam cum omni juriſdictione ſua.

A Quartus fuit Marcus Miles ſtrenuiſſimus armorum. Quintus Stephanus, qui dum propinaret poculum Bavaro, & vellet illi dare venenum, ut ordinatum erat cum fratribus, Bavarus praeſentiens, dixit: *Bibe tibi:* qui coactus bibere mortuus eſt. Hic Stephanus fuit pater Bernabovis & Galeatii, qui duo diebus noſtris ita
B lacerant Lombardiam.

Ad Verſ. 116.

Di Valdimagra, o di parte vicina.

Heic nota, quod Macra eſt fluvius rapax, innavigabilis, ut dicit Lucanus. Qui labitur apud antiquam Civitatem deſertam Lunae. Unde haec eadem Vallis hodie appellatur vulgariter Luniſana. Et eſt ibi fluvius
C & finis Tuſciae. De quo alibi dictum eſt, & dicetur. Ideo dicit:

- - - - *o di parte vicina,*

ſicut de Tuſcia, & Liguria. Et manifeſtat ſe a loco, a nomine, a virtute, ut reddat Poëtam ſibi magis benivolum. Et dicit:

Sai: dillo a me, che già grande là era.

D Quaſi dicat: Fui magnus Dominus in vita, illâ in Valle Macrae. Et audi, quis fui.

Chiamato fui Currado Malaſpina.

Ad quod ſciendum, quod hic Conradus erat Major Domus Malaſpinae virtute armorum, clarus tempore ſuae mortis. Habuit autem Avum ejuſdem nominis, qui ſuis geſtis magnifice e-
E xaltavit familiam ſuam. Et magna praemia promeruit apud Ottonem Imperatorem. Et hic nepos ſtuduit imitari probitatem Avi. Et heic nota, quod in Chronica Januenſium multa ſcripta ſunt de antiquitate, nobilitate, virtute, & potentia iſtius clariſſimae Familiae Marchionum Malaſpinarum. De qua Familia multi fuerunt viri illuſtres. Et multi fuerunt

runt Conradi viri valentes. Ideo ad A tollendam aequivocationem, quae multis inducit errorem, ſicut patet in Caeſaribus, Scipionibus, & mille Familiis illuſtrium, ille Conradus dicit.

Non ſon l' antico; - - - -

qui fuit valde virtuoſus.

- - - - Ma di lui diſceſi;

per rectam lineam ſanguinis. Nec B degeneravit ab eo, ſicut Auctor dicit in Cant. praecedenti de filiis illuſtrium. Unde Conradus tangit ſingularem actum virtutis ſuae, dicens:

A' miei portai l' amor,

ideſt, caritatem,

- - - - che quì raffina.

Ideſt, qui inducit me ad Purgatorium, ubi anima affinatur, ſicut au- C rum in igne. Unde nota, quod notatur de iſto Conrado, quod veniens ad mortem ſine prole, omnia ſua Caſtella condiviſit inter Conſortes ſuos, & praedia donavit, exhortans eos ad cuſtodiam concordiamque. Et tamen diſcordia hodie conturbavit iſtam Domum. Sicut & quaſi ceteras Italiae. Alii tamen exponunt iſtam literam D aliter, & dicunt, quod Conradus vult dicere, quod in tantum amavit ſuos, & exaltationem Domus ſuae, quod neglexit opera meritoria, intentus circa temporalia, de quo heic exſpectat purgari.

O, diſſi lui, - - - - -

Heic Poëta ponit ſuam reſponſionem E ad Marchionis petitionem, & extollit gloriam ſuae Domus ex generali fama omnium hominum. Unde dicit: *Diſſi lui*, ideſt, illi Conrado: *O* admirative loquitur.

- - - - per li voſtri paeſi

Giamai non fui:

Scilicet, per Vallem Macrae. Et verum dicit: quia in MCCC. numquam fuerat ibi. Sed poſt expulſionem ſuam citò fuit ibi. Sed licèt non fuerim ibi perſonaliter, tamen audivi ſemper vera de Domo veſtra. Unde dicit:

- - - - ma dove ſi dimora.

Ideſt, in qua parte ſit habitatio.

Per tutta Europa - - -

ubi eſt maxime Orbis Chriſtianus,

- - - ch' ei non ſian paleſi?

ideſt, publice cognita, propter ſingularem virtutem veſtrorum? Et declarat ſe, dicens:

La fama, che la voſtra Caſa onora,

ideſt, honorabilem reddit in teſtimonium virtutis.

Grida i Signori, - - -

ideſt, celebrat & praedicat Marchiones Malaſpinas,

- - - e grida la Contrada,

Sì che ne ſa chi non vi fu ancora.

Et ſic fama, quam omnes famant, non eſt omnino perdita, ut vult Philoſophus.

Et io vi giuro. - - -

Heic Poëta in ſingulari extollit Domum Marchionum a duplici virtute, quae maxime competit viris illuſtribus, ſcilicet Liberalitas & Probitas, adeo quod etiam aliquos vitioſos reddidit glorioſos. Et adjurat ſic eſſe, per id quod maxime fuit adjuratus a Conrado. Unde dicit:

Et io vi giuro, s' io di ſopra vada,

ſcilicet, ad ſummum Montis operâ Vergilii, & gratiâ Dei,

Che voſtra gente - - -

ideſt, geneſis, ſuum genus Malaſpinorum,

- - - onrata non ſi fregia,

ideſt, honorata non deornatur & ſpoliatur

Del pregio de la Borſa e de la Spada.

ideſt, Liberalitatis & Probitatis.

Ad Verſ. ultim.

Se corſo di giudicio non s' arreſta.

Iſte

Iſte Conradus videbat, quod in futurum ex judicio Dei Dantes factus exul, erat recipiendus honorifice a conſanguineo ſuo. Et ſic fuit de facto. Quia expulſus de patria pervenit in Terras iſtorum Marchionum, & ibi liberaliter tractatus a Marchione * Moroëllo, & per ipſum reductus fuit ad iſtud nobile Poëma, quod omiſerat per exilium ſuum, cujus principium credebat eſſe amiſſum, ſicut plene notatur in Inferni Cant. VIII. circa principium. Ideo non mireris, Lector, ſi Poëta noſter fecit tam operoſam commendationem de illa ſtirpe illuſtri. Certe morbo ingratitudinis laboraſſet, ſi ita nude praeteriiſſet.

Ad Cant. IX. Verſ. 6.

Che con la coda percuote la gente.

Heic nota, quod iſtud Signum Scorpionis non dat homini minus nigrum & peſtiferum venenum, quam Scorpio animal frigidum. Scribit enim Guido Bonati Forolivienſis, magnus Aſtrologus, ſe vidiſſe in Arabia unum Aſtrolabium mirabilis magnitudinis, in quo erant figurata omnia Signa Zodiaci; & in Signo Scorpionis erat figuratus unus Aethiops, tenens ſtercus ad naſum, ad indicandum, quod nati aſcendente Scorpione delectantur fodere in ſtercoribus, & rebus putridis, quales multos ſaepe videmus.

Ad Cant. X. Verſ. 32.

- - - - Sì che non pur Policleto.

Heic nota, quod iſte Polycletus fuit excellentiſſimus Statuarius Graecus.

A De quo ſcribit Plinius Lib. XXXIV. Natural. Hiſtor. dicens, quod Polycletus Sycionius Ageladis diſcipulus multa opera mirabilia de aere fecit, adeo quod ſolus hominum Artem iſtam feciſſe judicatur. Fecit duos pueros ludentes nudos, qui fuerunt in atrio Titi Imperatoris, quo opere nullum perfectius multi judicaverunt.

B Ego autem vidi Florentiae in domo privata ſtatuam Veneris de marmore mirabilem in eo habitu, in quo olim pingebatur Venus. Erat enim mulier ſpecioſiſſima nuda, tenens manum ſiniſtram ad pudenda, dexteram vero ad mamillas. Et dicebatur eſſe opus Polycleti: quod non credo, quia, ut dictum eſt, Polycletus ſculpſit in aere, non in marmore.

C *Ad Cant. XI. Verſ. 58.*

Io fui Latino - - - - -

Heic praedictus ſpiritus, ut inclinet facilius animum Auctoris ad ſe, manifeſtat ſe a Provincia generali & ſpeciali, & parentibus, & nomine proprio. Et ad hujus rei intelligentiam

D eſt ſciendum, quod in maritima Civitatis Senarum fuerunt olim Comites nobiliſſimi de Sancta Flore Caſtello; adeo potentes in Tuſcia, quod ſolebant gloriari, quod poterant omni die anni mutare locum, & ſtare in loco tuto: tot Caſtella fortia habebant. Sed habuerunt diu bellum cum dicta Civitate. Per quod

E jam tempore noſtri Poëtae erant in magna ruina. Et hodie ſunt quaſi omnino exterminati. De hac ſtirpe illu-

* *Moroëllo:* legendum videretur *Marcello*, apud hunc enim ſe recepit Dantes poſt expulſionem, eoque rogante opus ſuum inceptum proſequutus eſt, ut ſupra ad Cant. Inferni VIII. v. 1. narrat Benevenutus. Quanquam & Landinus ad initium Canti praefati *Morellum* appellat in fide Joannis Boccaccii, & in fine VIII. Cant. Purgatorii *Marcellum*. Quicquid ſit, iſte filius Curradi Malaſpinae *Moroëllus*, *Morellus*, ſive *Marcellus*, idem ille eſt, apud quem divertit Poeta, & qui diverſimode ab Auctoribus nuncupatur, & etiam a Benevenuto. Videſis *le Iſtorie Piſtoleſi* p. 20. & 35. Fontaninium *Eloq. Ital. l. II. cap.* 19. *Porcacchi Stor. della Fam. Malaſpina &c.*

illuſtri fuit iſte Umbertus, qui heic loquitur, juvenis quidem ſtrenuus & animoſus valde. Qui quum exiviſſet prohibitus probiter contra inimicos ad unum aviſamentum, interfectus fuit in campo apud unum ſuum Caſtellum, quod dicitur Campagnaticum. Ad literam ergo dicit iſte, *Io fui Latino;* ideſt, Italicus; nam in Italia primum natum eſt nomen Latinum.

- - - - e nato d' un gran Toſco:

ideſt, nobilis & potentis Comitis in Tuſcia. Et ecce patrem.

Guiglielmo Aldobrandeſco - - - -

ſic cognominatus,

- - - - fu mio padre:

Et dicit:

Non ſo ſe 'l nome ſuo giamai fu voſco.

Quaſi dicat: Credo, quod ſic, quia fuit ſatis famoſus in Italia. Iſte Umbertus audiverat Vergilium loquentem Latine. Ideo ſic loquitur;

L' antico ſangue, - - - -

Heic Umbertus narrat, quod praeſtabat ſibi ſuperbiam magnam. Et dicit, quod fuerunt duo, ſcilicet Nobilitas & Virtus ſuorum clarorum progenitorum. Dicit ergo. *L' antico ſangue,* ideſt, nobilis,

- - - - e l' opere leggiadre,

ideſt, geſta ſtrenua,

De' miei maggior,

ideſt, praedeceſſorum; Antiquitas enim facit Nobilitatem, ut dicit Philoſophus Libro Rhetoricorum.

- - - - mi fer sì arrogante.

Ideſt, fecerunt me tam ſuperbum:

Ad Verſ. 74.

- - - - non queſti, che parlava.

Quaſi dicat: Non magnus & magnificus, ſicut Comes Umbertus, ſed quidam ſpiritus parvus erat & plebejus. Et erat unus Miniator Librorum.

Si torſe ſotto 'l peſo, che l' impaccia.

A Quia non permittit erigere caput.

Ad Verſ. 79.

O, diſſi lui; Non ſe' tu Oderiſi,

Iſte Odoriſius fuit magnus Miniator in Civitate Bononiae tempore Auctoris. Et erat valde vanus jactator de Arte ſua, non credens habere parem. Ideo Dantes, qui optime noverat animum illius avidum laudis

B & gloriae, de induſtria commendat eum ſuper omnes, ut experiatur, ſi depoſuit ventum, quo ſolebat eſſe inflatus; dicens:

L' onor d' Agobbio,

Quaſi dicat; quod multum honoras patriam tuam & Artem tuam. Et dicit;

- - - - - - e l' onor di quell' Arte.

C Scilicet, miniandi:

Ch' alluminar è chiamata in Pariſi?

Pariſius enim dicitur *illuminiare,* ubi in Italia dicunt *Miniare.* Et heic nota, quod *Miniare* eſt magis proprium. Sic enim dicitur a colore minio, qui olim fuit aliquando in maximo pretio. Unde Scipio Africanus, ducens glorioſiſſimum triumphum de victo

D Annibale, intravit Urbem cum facie tincta minio, ut ſcribit Plinius.

Frate, diſs' egli, - - - - -

Heic Poëta ponit reſponſionem illius ad ſe, qui humiliter confitetur falſam gloriam, quam quaerebat. Et concedit ipſam alteri. Dicit ergo: *diſs' egli,* ſcilicet, ille Odoriſius dixit:

- - - - - più ridon le carte,

E ideſt, florent:

Che pennelleggia - - - - -

ideſt, miniat cum pennicillo:

- - - - - Franco Bologneſe.

Hic fuit alius Miniator de Bononia excellentior eo, concurrens ſecum, ſicut apparet in quibuſdam Libris Miniatis per eum. Ideo dat ſibi palmam hujus Artis, dicens:

L' onore è tutto or ſuo, e mio in parte.

Ad

Ad Verſ. 94.

Credette Cimabue - - - - - -

Heic Poëta confirmat dictum ſuum per exempla moderna, quae clare manifeſtant expoſitionem factam. Et primo ponit exemplum duorum Concivium ſuorum, quorum unus nomine Cimabos. Et fuit excellens Pictor. Alter nomine Giottus, qui fuit excellentior illo; ideo citò derogavit gloriae ejus. Ad literam ergo dicit Poëta; videlicet Odoriſius: Cimabos tuus Florentinus credidit

- - - - - ne la Pittura

Tener lo Campo - - - - -

ideſt, victoriam gloriae in Arte pingendi. Sed ſpes ejus eſt deluſa, quia non reperit ſe in aetatibus groſſis immo nec in ſubtilioribus. Unde dicit:

- - - - Et or' ha Giotto il Grido,

ideſt, rumorem famae & gloriae:

Sì che la fama di colui oſcura.

Scilicet, Cimabovis. Et heic nota, Lector, quod Poëta noſter meritò facit commendationem Giotti ratione Civitatis, ratione Virtutis, & ratione Familiaritatis. De iſto namque Giotto faciunt mentionem alii duo Poëtae Florentini, ſcilicet Petrarcha & Boccaccius, qui ſcribit, quod tanta fuit excellentia ingenii & artis hujus nobilis Pictoris, quod nullam rem rerum Natura produxit, quam iſte non repraeſentaret tam propriam, ut oculus intuentium ſaepe falleretur, accipiens rem pictam pro vera. Accidit autem ſemel, quod dum Giottus pingeret Paduae, adhuc ſatis juvenis, unam Capellam in loco, ubi fuit olim Theatrum ſive Arena, Dantes pervenit ad locum. Quem Giottus honorifice receptum duxit ad domum ſuam. Ubi Dantes videns plures infantulos ejus ſumme deformes, & (ut citò dicam) patri

A ſimillimos, petivit: *Egregie Magiſter, nimis miror, quod quum in Arte Pictoria dicamini non habere parem, unde eſt, quod alias figuras facitis tam formoſas, veſtras verò tam turpes!* Cui Giottus ſubridens praeſto reſpondit: *Quia pingo de die, ſed fingo de nocte.* Haec reſponſio ſumme placuit Danti, non quia ſibi eſſet nova, quum
B inveniatur in Macrobio Libro Saturnalium, ſed quia nata videbatur ab ingenio hominis. Iſte Giottus vixit poſtea diu. Nam mortuus eſt in MCCCXXXVI. Et ſic nota, quod Giottus adhuc tenet campum, quia nondum venit alius eo ſubtilior, quum tamen fecerit aliquando magnos errores in picturis ſuis, ut au-
C divi a magnis ingeniis. Iſta Ars pingendi & ſculpendi habuit olim mirabiliores Artifices apud Graecos & Latinos, ut patet per Plinium in Naturali Hiſtoria.

Così ha tolto - - - - - - - - - -

Heic Poëta adducit aliud exemplum aliorum modernorum, quorum uterque fuit pulcher Inventor Rhitmo-
D rum in Lingua materna. Quorum unus vocatus eſt Guido Guinicellus de Bononia, de quo & cujus laudibus habes infra Cant. XXVI. Alter verò vocatus eſt Guido de Cavalcantibus, ſine comparatione excellentior eo, quia fuit magnus Philoſophus, de quo jam multa dicta ſunt Inferni Cant. X. ubi Poëta commendavit
E eum a ſcientia. Heic verò commendat eum ab eloquentia, dicens:

- - - - - l' uno e l' altro Guido,

Scilicet, Cavalcantes *ha tolto così*, ideſt ſimili modo, ſicut Giottus Florentinus, *a l' altro Guido*, de Guinicellis Bononienſi,

La gloria de la Lingua - - - -

ideſt, dicendi in Lingua materna. Et heic nota, quod iſte Guido, ſicut

& Dantes, fuit homo multum ſpeculativus, tardiloquus, faciens ſubtilia & ſubita ſchemata. Accidit autem, quod ſemel Guido cogitabundus deambulabat ſolus juxta Sanctum Johannem in Florentia. Et quidam Miles Florentinus nomine Bettus de Bruneleſchis ſuperveniens cum aliis ſociis, clamavit ſuper eum, dicens: *Ecce, o Guido, quum tantum cogitaveris, quod inveneris Deum non eſſe, quid feceris?* Cui Guido praeſto reſpondit: *Domini, poteſtis dicere mihi juxta domum veſtram quidquid placet.* Et continuo evolavit a facie eorum, quia erat agillimus ut capreolus. Tunc illi reſpicientes unus alterum, coeperunt dicere, quod Guido erat unus immemor, quia id, quod reſponderat, nihil portabat, quum non haberet plus facere ibi, quam ceteri Cives, nec Guido minus, quam ipſi. Quibus Dominus Bettus dixit: *Immo vos eſtis immemores, qui non intellexiſtis eum. Ipſe dixit vobis honeſte maximam verecundiam; quia, ſi bene advertitis, arcae ſunt domus mortuorum, quas dicit eſſe veſtras domos, ad innuendum, quod nos & alii vulgares ignorantes ad comparationem ſcientiatorum ſumus pejus quam homines mortui & ſepulti; & ideo quum ſimus heic, ſumus ad domum noſtram.* Tunc illi intelligentes coopertum ſcomma Guidonis, laudaverunt Auctorem & interpretem ejus. Et ſubdit Poëta.

- - - - - - - *E forſe è nato*,

ſcilicet, aliquis excellentiſſimus eloquens. Et dicit ſignanter *fortè*, quia verecunde loquitur de ſe ipſo:

Chi l' uno e l' altro, - - - - - -

ſcilicet, utrumque Guidonem

- - - - - - *caccerà di nido*.

Ideſt, de domo Famae, quam pulcre deſcribit Ovidius. Et certe hic Poëta praeclarus non ſolùm expulit

A iſtos de poſſeſſione, ſed & omnes alios ante ſe, & poſt ſe uſque in hodiernam diem. Aliqui tamen volunt, quod Poëta noſter loquatur heic de quodam tertio Guidone, ſcilicet de Domino Guidone de Polenta Novello, ſub quo vixit & mortuus eſt. Qui fuit vir ſatis intelligens & eloquens. Sed non credo.

B *Ad Verſ.* 102.

E muta nome, perchè muta lato.

Quia unus & idem Ventus habet multa nomina & diverſa, & diverſas vires in partibus diverſis; ita eſt recte de Fama & Gloria. Quia illud, quod eſt laudabile apud unam Gentem, eſt vituperabile apud aliam. Sicut enim Dux Venetiarum, qui eſt C tam venerabilis apud ſuos, ſi accederet ad partes vicinas, ne dicam barbaras, certe irrideretur cum Cornu ſuo, quod portat in capite. Sicut etiam Ventus venit interdum cum magno impetu, & omnia proſternit, ita & Fama ſaepe facit magnos motus, ſed cito deficit, & ſicut Ventus vaneſcit.

D *Ad Verſ.* 109.

Colui, che del camin - - - - -

Poëta deſcribit alium ſpiritum modernum, ſuperbum ratione ſtatus, & potentiae temporalis, ut oſtendat brevitatem vanae gloriae in eo. Ad cujus intelligentiam eſt ſciendum, quod iſte fuit quidam nomine Provincianus Silvanus, Dominus nobilis E Civitatis Senarum, qui cum gente Regis Manfredi dedit illum terribilem conflictum Florentinis ad Montem Apertum. De quo plene dictum eſt Cant. X. & XXXII. Inferni. Hic Provincianus in MCCLXIX. cum Comite Guidone Novello, & cum gente Manfredi, venit in obſidionem ad quoddam Caſtrum, quod dicitur Colle, in Comitatu Florentiae, & ha-

habuit MCCCC. equites & octo millia peditum. Tunc Florentiae erat quidam Vicarius Caroli Veteris, nomine Zannes Bertaldus, qui cum ſua gente Gallica & Florentinis ivit contra praedictos. Senenſes timentes ſibi, voluerunt recedere: ſed in receſſu fuerunt invaſi ab hoſtibus & faciliter debellati. Provincianus captus, decapitatus fuit, & in campo, per dictum Zannem Bertaldum. Cujus caput abſciſſum affixum fuit haſtae longae, & circum portatum per campum. Ex quo fuit verificatum & declaratum reſponſum Auguris ſive Daemonis, qui praedixerat ſibi:

Ibis. Pugnabis. Non. Morieris. In. Proelio.
Et. Tuum. Caput. Erit. Sublimatum. Super. Cetera.

Paucis Senenſibus parcitum fuit a Florentinis, in vindictam eorum, qui fuerant occiſi paulo ante ad Montem Apertum. Nunc ad literam. Dicit Odoriſius noſtro Poëtae:

Colui, che del camin sì poco piglia, quia ibat totus contractus per Cornicem:

Dinanzi a me, quia praecedebat ipſum:

- - - - - - *Toſcana ſonò tutta*, quia fuit ad tempus famoſus in tota Tuſcia:

Et ora - - - - - ideſt, nunc de praeſenti, MCCC.

- - - *A pena in Siena ſen piſpiglia.* Ideſt, vix ſuſurratur & murmuratur de eo tacite, *in Siena*, ideſt in patria ſua, ubi fuit magnus & magnificus Dominus. Quanto minus ergo in Florentia vel alibi? Et oſtendit gloriam ejus per victoriam magnam, quam habuit de ſuperbia Florentinorum; dicens:

Ond' era Sire - - - - - ideſt, cujus Civitatis Senarum erat Dominus:

- - - - *Quando fu diſtrutta*
La rabbia Fiorentina, - - - -

ideſt, Plebs furioſa, quae tunc erat intolerabilis, debellata & proſtrata. Et ſic una ſuperbia punivit aliam, ut eſt de more. Unde dicit:

- - - - - - *che ſuperba*
Fu a quel tempo - - - - - -

Quia contra conſilium omnium Sapientum voluit pertinaciter ire contra hoſtes ad exterminium ſuum.

- - - - - - *sì com' ora è putta.* Ideſt, laſciva, vana, avara, ſicut meretrix.

Ad Verſ. 132.

Come fu la venuta a lui largita? Ad hujus rei evidentiam claram volo, te ſcire, quod quum quidam amicus Provinciani, captus in conflictu Conradini, detineretur in carcere Caroli victoris, adjudicatus morti, niſi intra certum breve tempus ſolviſſet decem millia Aureorum, ipſe Provincianus expoſuit ſe ad mendicandum ſuffragia pro redemtione amici. Nam poſito banco cum tapeto in platea Civitatis, coepit humiliter rogare unumquemque, ut conferret redemtioni iſtius. Et ſic in brevi collectâ pecuniâ neceſſariâ liberavit amicum. Ad literam ergo dicit Poëta: Ille Odoriſius *diſſe:* Provincianus praedictus *liberamente s' affiſſe*, ideſt firmavit & collocavit ſe *nel campo di Siena*, ideſt in platea Senarum, quae vulgo appellatur ibi Campus. Et eſt pulcherrimum Forum, quaſi circulare, circum cinctum magnis Palatiis, & in ejus circuitu ſolent deambulare Nobiles, & honorabiles Cives, in medio verò Negotiantes.

Ad Verſ. 136.

Egli per trar l' Amico ſuo di pena. Iſte vocabatur Vinea, qui captus apud

apud Tagliacozium, exſpectabat decapitari. Ideo dicit:

- - - - - - di pena,

Che ſoſtenea ne la prigion di Carlo,
ideſt, Caroli Regis veteris. Et ſic vide, quod Provincianus redemit amicum de manibus Caroli, qui non potuit poſtea ſe redimere de manibus Vicarii illius. Et concludit Odoriſius:

Queſt' opera gli tolſe quei confini.
ideſt, opus tantae humilitatis & caritatis liberavit eum a loco confinatorum extra Purgatorium.

Ad Cant. XIII. Verſ. 104.

Se tu ſe' quelli, che mi riſpondeſti.
Heic Poëta ponit reſponſionem illius ſpiritus ad ſe, qui reſpondet de loco, & de nomine, de quibus fuerat interrogatus, & ultra hoc de culpa, qua heic purgatur. Et heic adverte, quod ſi Poëta noſter petendo, dixit pauca verba & bona, iſta mulier, tamquam Senenſis, ei vana multa & frivola confabulatur ſuper invidia ſua. Ideo non mireris, ſi Poëta fingit iſtam facere longam orationem ad ſe, quia mulier eſt naturaliter loquax & garrula: Et iſta in ſpeciali erat parum prudens. Dicit ergo. Et ille ſpiritus:

Io fui Seneſe, riſpoſe, - - - -
ideſt, de Comitatu Senarum fui:

- - - - - e con queſti
Altri rimondo quì la vita ria,
per bonam poenitentiam:

Lagrimando a Colui, - - - - -
ſcilicet, ad Deum:

- - - - - - Che ſe ne preſti:
ideſt, concedat ſe videndum nobis. Et dicit, quod ſuum nomen non fuit conſequens rei, immo per antiphraſim. Unde dicit;

Savia non fui, avvegna che Sapía
Foſſi chiamata, - - - - -
Sapía vocabatur iſta Domina, ac-

A cenctu producto. Et tamen non fuit ſapiens, immo inſipiens, & inſana, ſaltem in iſto actu, ut audies ſtatim. Unde dicit:

- - - - e fui de gli altrui danni,
ideſt, de adverſis:

Più lieta aſſai, che di ventura mia.
Scilicet, de proſperis, quod eſt proprium Invidiae.

B *E perchè - - - - -*
Heic longo ſermone Sapía narrat formam ſuae malignantis Invidiae. Et ad intelligentiam claram hujus literae debes ſcire, & memorare illud, quod ſcriptum eſt ſupra Cant. XI. Purgatorii, de Provinciano Silvano, qui quum veniſſet cum ſuis Senenſibus contra Caſtrum Comitatus C Florentiae, quod dicitur Colle, iſta Domina ardens odio Senenſium, ex ſola invidia poſuit ſe ad feneſtram unius palatii in Caſtro ſuo ſatis vicino loco belli, exſpectans eventum, & optans audire ruinam ſuorum. Audito ergo rumore ſiniſtro conflictus, & morte Ducis miſeranda, exultans gaudio immenſo, animo gratulanti, D erexit caput temere contra coelum, & dixit ſic: *De me amodo quidquid vult, faciat mihi Deus quam pejus poteſt, quia amodo vivam laeta, & moriar contenta.* Modò ad propoſitum iſta Sapía ad confirmandum, quod dixerat, primo proponit ſuum fallum in generali, dicens Danti:

E perchè tu non credi, ch' io t' inganni,
E *Odi, ſe fui, come ti dico, folle.*
Ideſt, temeraria. Et aggravat factum, dicens:

Già diſcendendo l' arco de' miei anni,
quaſi dicat: jam declinante aetate mea; ita quod iſtud non erat vitium aetatis, ſed animi. Et heic nota, quod mulier inclinatur facilius ad pietatem & benivolentiam quam vir; & ci-

& citius lacrymatur, & eſt magis invida, quàm vir; & magis contentioſa, & magis mendax; & in rebus honeſtis & regimine eſt magis ſtulta, quàm vir, ut dicit Avicenna. Unde proprium ſubjectum non habet in eis virtus & honeſtas, & ſunt ut plurimum mali judicii. Homo vero inter cetera animalia magis attingit profectum Naturae.

Eran' i Cittadin miei - - - - -

Heic Sapía narrat in ſpeciali formam facti, dicens: *i Cittadin miei*, ideſt Senenſes cum Provinciano Duce eorum:

- - - - - preſſo a Colle,

quod eſt Caſtrum magnum in principio fluminis Elſae, de quo dicetur in fine hujus Purgatorii:

In campo giunti co i loro averſari;

ſcilicet, Florentinis:

Et io pregava Dio di quel, che volle.

Scilicet, quod eſſent conflicti: Et ſic fuit. Unde dicit;

Rotti ſur quivi - - - - -

in campo, ubi erant in obſidione:

- - - - - e volti ne gli amari
Paſſi di fuga. - - - - - - -

Sicut enim eſt maxime dulce victori perſequi fugientem, ita eſt ſumme amarum victo fugere a facie perſequentis; de quo paulo ante duxerat ſpecioſum triumphum apud Montem Apertum.

- - - - - - E veggendo la caccia,

ideſt, perſequutionem de feneſtra;

Letizia preſi ad ogni altra diſpari.

Scilicet, laeritiis. Quaſi dicat: Numquam habueram ſimilem in vita mea. Unde dicit:

Tanto ch' io volſi in sù - - - -

ſcilicet, versùs Coelum:

- - - - - - l' ardita faccia

inſane:

Gridando a Dio. Omai più non ti temo.

Et dicit, quod fecit a ſimili,

A *Come ſe 'l merlo per poca bonaccia.*

Dicitur fabuloſe, quod merulus poſt ſaevitiem hyemis, ſuperveniente tranquillo garrit: *Più non ti temo, ch' uſcito ſon del verno.* Ita ego pro parva victoria praeſumſi loqui contra Deum. Audivi, quod iſta maledicta mulier erat infuriata mente, quod conceperat & praedixerat ſe praecipitaturam deſperanter de feneſtra, ſi Senenſes fuiſſent illa vice victores. Erat enim Sapía nobilis Domina de illis de Bigotio, quod eſt unum Caſtellum in territorio Senarum longe a Colle de Valdeſe fortè per quatuor milliaria. Quae nimis oderat Populum Senenſem, ſicut Zanganella Populum Florentinum. Et hoc ideo, quia invidebat Populo diu florenti & diu victori. Erat enim Provincianus tunc valde potens & famoſus. Et heic nota, quod ubi eſt major virtus & major gloria, ibi eſt major Invidia. Et tamen nulla eſt tam humilis fortuna, quae non malignitatis dentibus mordeatur; ſed ſola miſeria caret Invidiâ.

D *Pace volli con Dio - - - - -*

Heic Sapía, narratâ culpa ſuae invidiae, narrat cauſam ſuae ſalvationis, ſcilicet poenitentiam, licèt ſeram. Unde dicit: *Pace volli con Dio*, cum quo habueram inimicitiam ſuadente Invidiâ inimicâ Caritatis, quam Deus ſemper praecipit & ſuadet:

- - - - - in ſu lo ſtremo

E *De la mia vita.*

quando non poteram amplius peccare. Et quia Dantes poterat ſtatim dicere: quomodo ergo non es extra Purgatorium cum aliis tardantibus? reſpondet:

- - - - - - - E ancor non ſarebbe
Lo mio dover - - - - - - - -

ideſt, debitum, ſcilicet peccatum:

- - - - - - per penitenzia ſcemo:

ideſt,

ideſt, diminutum. Quod eſt jam ſatis ſcemum, quia jam ſteti diu in poena purgatoria; ſed adhuc nondum veniſſem huc;

Se ciò non foſſe, ch' a memoria m' ebbe

Pier Pettinajo - - - - - -

Hic fuit quidam ſanctiſſimus Eremita tunc magnae famae, qui modò apud Florentiam dicitur Sanctus Petrus Pettinarius.

Ad Verſ. 138.

Che già lo 'ncarco di là giù mi peſa,

Heic nota, quod Poëta noſter a juventute fuit ſuperbus, ratione nobilitatis, ſcientiae, & boni ſtatus. Sed certe bene portavit onus ſuum in vita, onus dico exilii, paupertatis & invidiae aliorum. Et certe de me audeo dicere cum bona conſcientia illud idem, ſcilicet quod fui aliquando magis ſuperbus, quam invidus. Sed certe jam bene portavi ſaxum in Mundo iſto.

Ad Verſ. 150.

Ch' a' miei propinqui tu ben mi rinfami.

Sciebat iſta Domina, infamiam remanſiſſe de ſe in patria de odio magno, quod congeſſerat contra Cives ſuos. Et docet, ubi ſit inventurus conſanguineos ſuos, dicens:

Tu gli vedrai - - - - -

ideſt, videre poteris:

- - - - - *tra quella gente vana,*

ideſt, in genere Senenſium, de quorum vanitate Poëta noſter dixit in ſpeciali ad Cant. XXIX. Inferni. Heic vero dicit magis in communi. Et tangit duas notabiles vanitates illius Civitatis, dicens:

Che ſpera in Talamone. - - - -

Ad quod ſciendum, quod Talamon eſt unum Caſtellum Senenſium in Maritima, ubi Senenſes expenderunt aliquando multum, & ſaepe fecerunt

A cavari Portum cum magnis laboribus & expenſis; ſed perdebant operam, quia Portus cito replebatur, & propter corruptionem aëris locus non eſt bene habitabilis. Et tamen ſemper habebant in ore Talamonem, & de ipſo confabulabantur. Sed ſpes eorum erat vana. Unde dicit:

- - - - - - *e perderagli*

B *Più di ſperanza, ch' a trovar la Diana.*

In hoc tangit aliam majorem vanitatem. Diana dicebatur eſſe fluvius, de quo fuit olim opinio in Civitate Senarum, quod laberetur ſub terra. Ideo diu laboraverunt, & cavaverunt multum pro ipſo inveniendo. Nec adhuc inventus eſt. Et concludit:

C *Ma più vi perderanno gli Ammiragli.*

Et heic nota, quod iſti, quos vocat heic Admiralios, ut audivi a quodam Senenſi viro magno autoriſta & Dantiſta, erant quidam, qui volentes lucrari, conducebant a Communi tot cannas vel perticas ad cavandum pro certo pretio; quorum D aliqui conſumti ſunt. Aliqui tamen referunt hoc ad dictum Caſtellum Talamonis, non ad fluvium Dianae; & dicunt, quod Poëta loquitur de Admiraliis navium, qui applicantes ad Portum iſtum falſo laudatum, receperunt aliquando magna damna. Et ſic tetigit de vanitate Senenſium in communi. Sed quid E dixiſſet Poëta noſter, ſi vidiſſet, non eſt diu, Zaninum Senenſem, qui permiſit ſibi perſuaderi tam facile, quam vane, quod erat Rex Franciae? Et jam dabat dignitates, & promittebat officia, dimiſſa propria hereditate.

Ad Cant. XIV. Verſ. I.

Chi è coſtui, che 'l noſtro Monte cerchia,

Poëta introducit duos Nobiles de Ro-

Romandiola inquirentes de eo. Et ad aperiendam viam ad hanc materiam, eſt primo ſciendum, quod iſti duo ſpiritus nobiles erant unus quidam nobilis vir & prudens Romandiolus de Bretenorio, vocatus Guido del Duca. Alter verò erat vir probus de Forlivio de nobili Domo Calbulenſium; qui ambo audito colloquio, Dominae Sapíae cum Dante, & ex hoc cognito, quod erat vivus, coeperunt loqui cum admiratione de ipſo, & inquirere de eo. Nunc ad literam. Dicit Poëta, quod duo ex illo Orbe audientes, Sapíam dicere, quod Dantes portabat oculos apertos, & Dantem reſpondentem, quod oculi adhuc clauderentur ſibi, illi comprehenderunt, quod erat vivus ibi cum corpore & omnibus ſenſibus. Et admirantes de tali gratia, deſiderabant ſcire ejus conditionem. Ideo unus eorum ſcilicet Dominus Guido del Duca de Bretenorio, incipit admirative dicere ſocio ſuo Raynerio de Calboli: *Chi è coſtui &c.*

Ad Verſ. 16.

Et io. Per mezzo Toſcana ſi ſpazia. Heic Poëta ponit ſuam reſponſionem dicto ſpiritui. Et primo reſpondet primae parti petitionis, ſcilicet unde veniat. Et dicit breviter, quod venit de Tuſcia de Valle Arni. Et ad intelligentiam hujus literae & ſequentis, oportet prius ſcire, quod Poëta ſaepiſſime nominat eum, & heic ſpecialiter deſcribit, quod Arnus fluvius eſt Tuſciae, qui oritur ex dextro latere Apennini de Monte, qui vulgo dicitur Falcerona, currens versùs Occidentem. Et a principio labitur per praecipitia vallium cum modica aqua per Caſentinum. Deinde adjutus ab aliis aquis factus grandiuſculus, a ſiniſtris relinquit Aretium, deinde intrans agrum

A Florentinum labitur juxta Ancíſam, Caſtellum, unde traxit originem clariſſimus Poëta Petrarcha diebus noſtris. Deinde tranſiens per medium Florentiae, florem totius Tuſciae, intrat Piſas antiquiſſimam Civitatem, quam dividit in duas partes. Et non longe ab ea cadit in mare Tyrrhenum. Nunc ad literam dicit

B Poëta. *Et io*: ſupple, dixi illi Guidoni petenti.

Un Fiumicel,

ſcilicet, Arnus. Et bene dicit, quia Arnus non eſt fluvius magnus, nec navigabilis, nec piſcoſus. Eſt tamen famoſus, quia labitur per Terras famoſas. Et quia viri famoſi dederunt ſibi famam, ipſum deſcribentes, ſicut

C Dantes, Petrarcha, Boccaccius, & alii Florentini, qui diſcurrunt per mundum multùm.

- - - - - *che naſce in Falcerona.*

Ex eodem Monte Apennino naſcitur Tiberis.

- - - - - - - *ſi ſpazia*,

ideſt, vagatur:

- - - - *per mezzo Toſcana* - - - -

D quia quaſi per medium fluit Tuſciae, quae eſt longa ſed arcta. Et tangit ejus curſum, dicens:

E cento miglia di corſo nol ſazia.

Nam extenditur quaſi per CXX. milliaria. Intellige quantum ad curſum aquae. Nam ſi eatur a loco ſuae originis uſque ad caſum ſuum per terram, eſt multo brevius ſpatium.

E Nam Arnus, qui naſcitur fortè per XX. milliaria longe a Florentia, retro flectit ſe, & retrograditur per multa ſpatia.

Ad Verſ. 43.

Tra brutti porci più degni di galle. Heic Poëta incipit a primis habitatoribus. Et dicit, quod Arnus primo tranſit per porcos, ideſt Comites Guidones, quos appellat porcos pro-

propter ſoedam luxuriam. Et meritò. Ubi nota, quod iſti Comites olim habuerunt dominium in Civitate Ravennae. Sed fuerunt fere omnes trucidati in furore Populi propter effraenatam libidinem eorum. Quia, ut dicit Philoſophus, *propter injurias uxorum, multae Tyrannides perierunt*. Deinde ex uno ſtipite reſtaurati in numeroſam prolem, facti ſunt potentiſſimi citra Apenninum in Romandiola, & ultra Apenninum in Tuſcia. Sed hodie pro magna parte defecerunt viris & viribus per potentiam Florentinorum.

Ad Verſ. 46.

Botoli trova, poi venendo giuſo,

Heic nominat ſecundos habitatores Arni, ſcilicet Aretinos, quos aſſimilat canibus illis, qui in ſua ſpecie ſunt parvi naturaliter, ſed clamoſi. Dicit ergo: Et illa Vallis *poi venendo giuſo*, ſcilicet Aretium, vetuſtiſſimam Civitatem, quondam unum caput Tuſciae; *trova Botoli*. Et verè Aretini poſſunt appellari canes alio reſpectu, ſcilicet propter eloquentiam & ſagacitatem, ſicut Mercurius pingebatur olim in ſpecie canis. Et dicit:

Ringhioſi più - - - - - - .

ideſt, rixatores:

- - - - *che non chiede lor poſſa*,

quia praeſumunt ſupra vires eorum: juxta illud Senecae: *Canibus imbecillioribus mos eſt, ut ſemper durioribus latratibus inhorreſcant*. Et dicit:

Et a lor diſdegnoſa torce 'l muſo.

Vult dicere, quod Arnus juxta Aretium deflectit ad Orientem, & recedit ab Aretio fortè per tria milliaria, ita quod videtur ad modum indignantis dicere: *nolo ad te venire*.

Vaſſi caggendo - - - -

Heic Guido nominat tertios habitatores Arni, ſcilicet Florentinos ſuos, A quos digne vocat lupos, ab inſatiata cupiditate avaritiae. Dicit ergo, magis aggravans factum:

La maladetta e ſventurata foſſa:

ſcilicet, Vallis Arni: *Vaſſi caggendo*, ideſt, deorſum labitur:

- - - *e quanto ella più ingroſſa*

ex rivulis & aliis fluminibus:

Tanto più trova di Can farſi Lupi.

B Canes enim ſunt naturaliter inimici Luporum. Et ita Aretini Florentinorum; & ſaepe momorderunt eos. Sed Lupi fortiores proſtraverunt Canes. Et heic nota, Lector, quod illud, quod Poëta noſter heic dicit de habitatoribus iſtis, poterat dicere, immo dicit pro magna parte de habitatoribus Italiae, immo mundi. Unde ſemel interrogatus, quare Dantes poſuerat plures C Chriſtianos, quam Paganos in Inferno, breviter reſpondit, quia melius Chriſtianos norat; & plures poſuerat Italicos, quia ſunt magis digni famâ & praviores; & ita plures Tuſcos; & ita plures Cives ſuos, quia melius noverat eos.

Diſceſa poi - - - -

D Heic Poëta deſcribit quartam gentem, quae ultimo inhabitat Vallem Arni, ſcilicet Piſanos, quos aſſimilat Vulpibus. Sicut enim Vulpes naturaliter fraudulenta dolo ſuo ludificata eſt ſaepe Lupum, ita Piſanus Florentinum. Sicut jam ſcriptum eſt Cant. XV. Inferni. Dicit ergo: Et illa Vallis, ſive foſſa Arni.

E *Diſceſa poi per più pelaghi cupi*,

quia multos gurgites facit profundos, vel moraliter loquendo per pelaga cupa intelligere potes avaros profundos;

Trova le volpi sì piene di froda,
Che non temono ingegno, che l' occupi.

Quia ſcilicet ſaepe vicerunt ingenia ſubtilia Florentinorum. Sed certe

omnis

omnis aſtutia, & tota potentia Piſanorum annihilata videtur, quia Civitas iſta vetuſtiſſima velut decrepita videtur feciſſe curſum ſuum. Unde volo te ſcire, quod in MCCLXXXII. Civitas Piſarum erat in florentiſſimo ſtatu, habens maximum decus nobilium potentum in ſe fortè pluſquam Terra Italiae. Erant enim ibi Cives Judex Ninus de Gallura, Judex Arboreae, Comes Ugolinus, Comes Fatius, Comes Nerius, Comes Anſelmus. Et ſinguli tenebant Curiam magnam, & habebant caudam floridam & ſequelam. Et eorum nobilitate & potentia dominabantur Inſulae Sardiniae, Corſicae, & Elbae, ex quibus habebant maximos reditus publice & privatim. Et dominabantur mari cum eorum navigiis & mercimoniis: Et ultra mare in Civitate Acon erant potentiſſimi. De qua expulerunt Januenſes vicinos ſuos, eorum vico igne cremato, & unâ turri in mari tinctâ ſanguine Januenſium. Sed ecce, ut eſt de more, ſuperbia deſtruxit ſuperbiam. Nam poſt multas injurias hinc inde receptas, Januenſes cum terribili claſſe & valida juventute venerunt contra Piſanos, cum quibus navali proelio concurrerunt apud Meloram ſcopulum ſupra Portum Piſanum. Ubi, ut cito dicam, Piſani fuerunt infeliciter debellati, duodecim millia capta, & quatuor millia peremta; & graves leges & durae conditiones navigandi ſunt impoſitae eis. Et ab illo tempore ſemper eſt diminuta potentia Piſanorum propter bella civilia & externa, quae habuerunt cum Florentinis, & alia ſiniſtra fortunarum.

Nè laſcerò di dir - - - -

Nunc Guido deſcriptâ Valle Arni ab omnibus habitatoribus ſuis, deſcribit ſingularem turbationem in brevi enturam Florentiae. Et ad hujus literae veram intelligentiam eſt breviter ſciendum, quod in MCCCII. eſt Pars Nigra reducta in Florentiam per Carolum ſine Terra, ſicut plene ſcriptum eſt Cant. VI. Inferni. Et quum ſic reducta eſſet, principes Partis ipſius Nigrae vivebant in magna ſuſpicione, quia ſentiebant Partem Albam eſſe potentem in Florentia. Et exules ſaepe ſcribebant Civibus de parte ſua. Ideo dederunt operam, quod Fulcerius de Calbulo tunc Poteſtas Florentiae, fultus favore eorum, ſubitò cepit quoſdam Cives de Parte Alba praedicta, inter quos fuerunt Dominus Bethus de Gerardinis, Maſius & Donatus de Cavalcantibus, Nellus de Adimaris, Tignoſus de Macis, duo de Scholaribus; & objiciens illis, quod tenebant tractatum proditionis cum exulibus Albis, ſive quaeſtione tormentorum, ſive eſſent conſcii, ſive non, fecit eos confiteri, quod volebant prodere Civitatem. Sed ille Tignoſus ex nimia corpulentia ſuffocatus eſt in tortura. Ceteros condemnatos decapitavit. Et ad inſtantiam Domini Muſatti Franceſii, magni Caporalis, voluit capere aliquos de Albertis inimicis Muſatti; ſed illi praeſentientes evaſerunt. Ideo omnes de Albertis condemnavit pro rebellibus, qui numquam fuerunt poſtea Cives Florentiae. Ex quo magna turbatio nata eſt in Civitate, & conſequuta ſunt multa mala & ſcandala. Ex dictis ergo ſatis patet, quare Dantes nunc deteſtatur nequitiam Fulcerii, qui ita male tractavit ſuam Partem Albam eo tempore quo forte ipſe reintraſſet Florentiam. Nunc ad literam. Guido praedictus dicit Raynerio de Calbulo, cujus Fulcerius fuit Nepos:

Nè laſcerò di dir, perch' altri m' oda. A
ideſt, non tacebo unum, quod occurrit mihi nunc dicendum, quamvis iſte Tuſcus vivus audiat, & attente me auſcultet. Et dicit:

E buon ſarà a coſtui. - - - -
ideſt, utile erit iſti Tuſco:

- - - - s' ancor s' ammenta,
ideſt, recordatur:

Di ciò, che vero ſpirto mi diſnoda. B
Ideſt, ejus, quod mens mea nunc praeſagit, quia poterit fortè providere ſibi, quum ſit expellendus; vel, ne, quum erit expulſus, quaerat redire, ad faciendum ſe decapitari; vel bonum erit, ut det infamiam Nepoti tuo.

Io veggio tuo Nipote, - - - -
Heic Guido narrat factum, futurum C
cito, dicens *Io veggio tuo Nipote*, ſcilicet, Fulcerium, virum verè ferocem:

- - - - che diventa
Cacciator di que' lupi - - - -
ideſt, perſequutor Florentinorum:

- - - - in ſu la riva
Del fiero Fiume, - - - -
ſcilicet, Arni: D

- - - - e tutti gli ſgomenta.
Ideſt, diſturbat. Et oſtendit, quomodo, dicens:

Vende la carne loro, eſſendo viva;
Quia Muſattus Franceſius, qui pecuniâ ſuâ corruperat Carolum fratrem Regis Franciae, qui venerat Florentiam tamquam partiarius, bene potuit corrumpere Fulcerium, qui E
venerat Florentiam tamquam Rector:

Poſcia gli ancide, come antica belva.
Ideſt, beſtia, ſicut bos in ſenectute innocens ſecuri percutitur.

Ad Verſ. 78.

Però ſappi ch' io ſon Guido del Duca.
Vir Nobilis, & liberalis de Bretenorio.

Fu il ſangue mio - - - -
Heic Guido, nominato ſe, nominat culpam, quâ heic purgatur, dicens: *il ſangue mio*, ideſt, ego vivens in vita, quando ſcilicet anima ſedebat in ſanguine.

- - - - d' invidia sì riarſo,
quia *invidus invidiâ comburitur intus & extra:*

Che ſe veduto aveſſe uom farſi lieto
ex aliqua proſperitate:

Viſto m' avreſti - - - -
ideſt, videre me potuiſſes:

- - - - - di livore ſparſo.
Ideſt, colore livido reſperſum in facie; quia ſtatim palleſcebam dolore.

Ad Verſ. 85.

Queſti è Rinier: - - - -
Nominat ſocium ſuum, & repetit in commendationem ejus

- - - - Queſti è 'l pregio e l' onore
De la Caſa da Calboli, - - - -
nobili, & honorabili.

- - - - ove nullo
Fatto s' è reda poi del ſuo valore.
Quia nullus in dicta Domo fuerat ſucceſſor illius in virtute uſque ad tempus illud; immo omnes degeneraverant.

E non pur lo ſuo ſangue - - -
Heic Guido deplorat generalem depravationem Nobilium Romandiolae. Et facit commendationem multorum virtuoſorum, quibus haec Provincia paulo ante abundabat. Et primo dicit, quod omnis Nobilitas Romandiolae eſt ſpoliata bonis, honorabilibus & laudabilibus, & eſt repleta pravis moribus. Unde dicit: *lo ſuo ſangue*, ideſt nobile genus Raynerii de Calbulo: *non pur*

- - - - è fatto brullo,
ideſt, denudatus, & pauperatus:

Del ben richieſto al vero - - - -
ideſt, bonis animae:

- - - - & al traſtullo.

Ideſt, bonis corporis, & exterioribus bonis. Quaſi dicat: bono honeſto, utili & delectabili, quae regnabant in Romandiola tempore de proxime praeterito. Nam Raynerius mortuus erat fortè per quinque annos ante. Nam fuit interfectus. Et Johannes frater ejus, quum intraſſet Forlivium cum multis Ravennatibus & Ariminenſibus. Et hoc dico in Romandiola, quam deſcribit a confinibus ſuis, dicens:

Tra 'l Po, 'l monte, e la marina e 'l Reno *.

Nam Romandiola a Septemtrione habet Padum fluvium, & mare Adriacum; a Meridie habet Alpes Apennini; ab Occidente habet Rhenum fluvium, qui labitur juxta Bononiam, ab Oriente vero habet Marchiam Anconitanam. Et verè credo, quod in mundo non ſit pulcrior pars terrae quàm illa, quae eſt a Bononia uſque Ariminum incluſive. Unde adverte, quod iſta Provinciola eſt nobiliter ſituata, quia habet a tergo Alpes Apennini contra Auſtrum ventum inimicum naturae; a fronte habet liberum & apertum aſpectum versùs Boream ventum amicum generationis. Habet in ſe collectum quidquid bonorum reperitur alibi ſparſum, ſicut mare, terram, montem, planum, flumina frequentiſſima, fontes, valles, ſilvas, aërem ſalubrem, vina, olea, mella, carnes, piſces, copiam annonae, multitudinem habitatorum, magnitudinem divitiarum. Quae in tam parvo ſpatio habet tot amoenas Civitates, Caſtella, Rura, Vicos. Et confirmat dictum ſuum per effectum: dicens:

Che dentro a queſti termini,

ideſt, praedictos confines:

- - - - *è ripieno*
Di venenoſi ſterpi, - - - -

A ſcilicet, Tyrannis parvis & magnis, verè peſtiferis, qui more ſtirpium pungunt cum invidia, & more ſerpentum ſe mordent & lacerant, nec umquam inter ſe poſſunt habere bonam pacem, ſicut jam dictum eſt Cant. XXVII. Inferni. Et non ſolùm ſunt mali, ſed multi. Unde dicit:

B - - - - *sì che tardi*
Per coltivar' omai verrebber meno.

Ideſt, deficerent omnino, *per coltivar*, aliquâ bonâ culturâ. Et bene dicit: nam licèt aliqui ad tempùs videantur exſtirpari, tamen in brevi repullulant, velut capita hydrae.

Ov' è - - - - - -

Heic Poëta noſter conſiderans, quia
C vera laus patriae eſt ſola Virtus civium, unde deſcribens Vergilius felicitatem Romanam, dixit eam *felicem prole virorum*; nunc volens deſcribere laudem Romandiolae, percurrit breviter aliquos viros illuſtres de diverſis Terris Romandiolae. Et primo fingit, quod Guido del Duca incipit quaſi a centro Romandiolae,
D ſcilicet a Bretenorio patria ſua. Et nominat duos Nobiles, dignos famâ. Unde dicit:

Ov' è il buon Licio, - - - -

quaſi dicat: non eſt alius ſimilis. Et verè fuit bonus & prudens Miles. Nec reliquit ex ſe heredem. Nam Dominus Licius de Valbona, nuntiatâ ſibi morte unius ſui filii
E imbecillis, non mutato vultu dixit: *Hoc non eſt mihi novum, quia ſemper fuit mortuus. Sed nuntia mihi pro novo ſi eſt ſepultus*. Nec minus ejus prudentia emicuit in filia ſua Catherina pulcherrima. Quam quum ipſe ſenex reperiſſet conjunctam amoroſe cum Ricciardo nobili juvene de Mainardis de Bretenorio, ex aſtutia puellae & ſimplicitate mater-

na, prudentiſſime fecit eam deſponſari ſine diminutione honoris, ſicut jucunde ſcribit Boccaccius de Certaldo. Et nominat ſecundum: dicens;

- - - - & Arrigo Manardi?

Iſte de Mainardis de Bretenorio vir prudens & nobilis ſimiliter fuit in vita ſocius iſtius Domini Guidonis, qui loquitur. Qui eo mortuo fecit ſecari lignum per medium, in quo ſoliti erant ambo ſedere; aſſerens, quod non remanſerat alius ſimilis in liberalitate & honorificentia. Ideo bene quaerit de eo, ubi ſit. Quaſi dicat: non invenitur ſimilis. Deinde nominat alios duos ſpiritus illuſtres. Et primo Petrum Traverſarium. Hic fuit Dominus Civitatis Ravennae, vir magnanimus & magnificus. Qui filiam ſuam tradidit in uxorem Stephano Regi Hungariae. Floruit tempore Friderici II. Et auſus eſt recedere ab eo. Poſt cujus mortem Fridericus obſedit Ravennam, & cepit. Ideo bene quaerit iſte Guido,

Pier Traverſaro, - - - - -

ubi eſt. Quaſi dicat: quis eſt hodie Dominus in Romandiola ſimilis ſibi, amator ſuae Civitatis? Et nominat alium, dicens:

- - - - e Guido di Carpigna?

Iſte fuit nobilis vir de Montefeltro, qui omnes ſibi pares liberalitate ſuperavit. De quo audio, quod, quum feciſſet ſolemne convivium in Bretenorio, deficiente pecunia, fecit vendi dimidium carae culcitrae, quam habebat. De qua re increpatus a familiaribus, curialitatem ſuam conduxit ſcommate, dicens: quod *in aeſtate prae calore tenebat pedes extra, in hyeme verò prae frigore tenebat crura contracta*. Ideo iſte Guido del Duca, conſiderans tales viros in Romandiola, dignos Romana Civitate, exclamat cum dolore:

A *O Romagnuoli tornati in baſtardi!*

Nimis curialiter loquitur iſte: immo debuiſſet dixiſſe, in ſpurios, immo in mulos, ſpecie permutatâ.

Quando in Bologna - - - - -

Guido nominat alios duos virtuoſos de Romandiola. Et primo unum Bononienſem, dicens:

- - - - un Fabbro ſi rallìgna.

B Iſte fuit nobilis Miles de Lambertacciis de Bononia, vir ſapiens & magni conſilii. Et eſt heic Faber nomen proprium. Nec intelligas de quodam Fabro Tribuno Plebis, qui trucidatus fuit Bononiae: *quando ſi rallìgna*, ideſt, renaſcitur; quaſi dicat, tarde *in Bologna*, quae eſt nidus Philoſophorum, & mater Legum, omniumque bonorum fertilis, C humanitatis piiſſima nutrix. Et nominat alium, Faventinum virum plebejum ſanguine, ſed nobilem virtute animi, dicens:

Quando in Faenza un Bernardin di Foſco,

Iſte Bernardinus fuit filius Fuſci, viri ruſtici, ſed virtute ſua honora- D tus in patria, ad quem non erubeſcebant nobiles Faventini accedere, ut audirent ejus bonas ſententias & pulcra ſchemata. Et ejus dicta moralia & notanda allegabant. Ideo bene dicit:

Verga gentil di picciola gramigna.

Quaſi dicat: nobilis planta nata ex vili erba. Et ex hoc non minus E colenda ſicut aurum, quod oritur ex terra, & roſa ex ſpina. *Quando in Faenza*, ſupple, *ſi rallìgna*. Faventia olim dicta eſt Forum Favii a Favio Romano. Quam Fridericus II. cepit poſt Ravennam. Haec diebus noſtris quum eſſet opulenta in bono flore ſub dominio Paſtorum Eccleſiae, excluſis omnibus Civibus, ſine caede tota ſpoliata eſt & detenta ultra

tra anni circulum intra manus Barbarorum latronum.

Non ti maravigliar, - - - - -

Heic Guido convertens ſermonem ſuum ſpecialiter ad Dantem, nominat duos alios de Romandiola, vicinos patriae ejus Florentiae. Unde dicit:

- - - - - *s' io piango, Toſco*,

ideſt, o Dantes. Et non appellat eum nomine proprio, quia ipſe noluerat ſe nominare, ut patuit ſupra:

Quando rimembro - - - - -

Ugolin d' Azzo - - - - - -

Iſte fuit vir nobilis & curialis de Ubaldinis, clariſſima ſtirpe in Romandiola. Qui fuerunt diu potentes in Alpibus citra Apenninum, & ultra, prope Florentiam: ſicut & Comites Guidones, de quibus jam dictum eſt ſupra. Et dicit:

- - - - *che vivette voſco*.

Scilicet, tempore veſtro bono, quando in Romandiola vigebat vera nobilitas & multa curialitas.

- - - - - *con Guido da Prata*,

Iſte Guido fuit alius vir probus de una Villa, quae dicitur Prata, in eiſdem partibus, homo magni valoris, qui familiariter vixerat cum iſto de Ubaldinis, ut dicetur plenius in Cant. XXIV. Eſt etiam alia Villa in Romandiola inter Faventiam & Ravennam, unde quidam volunt fuiſſe iſtum Guidonem. Sed prior expoſitio eſt magis conſona, quia Poëta colligavit iſtum Guidonem cum illo de Ubaldinis.

Federigo Tignoſo - - - - -

Heic Guido nominat alium Romandiolum. Iſte fuit vir nobilis & dives de Arimino, cujus domus erat domicilium libertatis, nulli honeſto clauſa. Converſabatur laete cum omnibus bonis. Ideo Dantes deſcribit ipſum a ſocietate ſua, quae erat tota

A laudabilis. Dicit ergo: *Federigo Tignoſo*. Audio, quod iſte habebat pulcherrimum caput capillorum flavorum. Ideo per antiphraſim ſic dictus eſt:

- - - - - - *e ſua brigata*

de Arimino: Et heic nota, quod Ariminum eſt nobilis & antiqua Civitas Romandiolae ſuper mare Adriaco,
B quondam fideliſſimus Portus Romanorum, ut ſaepe patet apud Livium. Habuit Theatrum, ubi hodie dicitur Forum; & Arcum Triumphalem, qui adhuc apparet; & Pontem pulcherrimum,

La Caſa Traverſara - - - - -

Heic Guido non contentus nominaſſe ſupra ſolum Petrum Traverſarium
C de Ravenna, nunc nominat ipſam ſtirpem, quae fuit tota clara: unde dicit: *la Caſa Traverſara*. De iſta Domo fuit alius Miles magnus Princeps in Ravenna, ſcilicet Paulus Traverſarius, qui ſimul cum viribus Venetorum expulit Salinguerram Principem de Ferraria.

- - - - - - - *e gli Anaſtagi*.

D Iſti fuerunt magni, nobiles, & potentes. A quibus una Porta in Ravenna uſque hodie denominatur Porta Anaſtaſia. De iſta Domo fuit nobilis Miles Dominus Guido de Anaſtaſiis, qui mortuus eſt prae impatientia amoris cujuſdam Dominae honeſtiſſimae, quam numquam potuit flectere ad ejus amorem. Fuerunt
E & aliae Familiae clarae in Ravenna, ſicut Familia Honeſtorum, de qua fuit nobilis adoleſcens Anaſtaſius de Honeſtis, qui amoratus de filia pulcherrima Pauli Traverſarii, tamdem illam habuit in uxorem, ſicut honeſte ſcribit Boccaccius, curioſus inquiſitor omnium delectabilium hiſtoriarum. Et heic nota, Lector, quod Poëta noſter facit iſtum Guido-

donem nominare aliquos viros claros ſeculares, modernos, quia ſic conveniebat viro Militari. Sed alios viros illuſtriores antiquiores genuit haec patria, ſicut Petrum Damiani, de quo Poëta ſcribit Cant. XXI. Paradiſi, & Romualdum de Honeſtis, de quo ſcribit Poëta Cant. XXII. Paradiſi. Nota etiam, quod Ravenna eſt tota ſphaerica, habens muros antiquiſſimos, ampliſſimos magis infra terram quàm ſupra: ſignum magnae vetuſtatis. Ubi quondam Caeſar facturus civile bellum, moram traxit, tamquam in confinio Provinciae ſuae, ut ſcribit Suetonius. Quam duo flumina amplectuntur, quae ibi conjunguntur in unum. Habuit Portum capaciſſimum, qui modò repletus eſt. Ravenna Templorum multitudine & pulcritudine eſt decorata, Fide Catholica inſignita. Nam ab initio Fidei, Petrus miſit Apollinarem Diſcipulum Ravennam ad ſeminandum Fidem. Ex quo tempore fuit poſtea potentiſſima. Tempore Gothorum, Langobardorum & Vandalorum habuit ſaepe Reges. Multa & magna proelia fecit, & tulit: hodie eſt tantum languida & exhauſta, quod decrepita amiſit vires ſuas, proxima occaſui. Sicut enim ſcribitur in Libro Chronico Ravennae, qui dicitur *Pontificalis*, Ravenna condita eſt a pronepotibus Noë poſt Diluvium, ante Nativitatem glorioſiſſimi Redemtoris noſtri Domini noſtri Jeſu Chriſti per annos duo millia quadringentos nonaginta novem. Quod non credo. Quia de tam longa antiquitate nulli Auctores authentici, quos ego viderim, aliquid ſcribunt; quos ego vidiſſem ſaltem, ſi per alios viſi fuiſſent. Ravenna enim fuit Colonia Sabinorum, ut dicit Plinius. Et dicunt quidam ſequentes opinionem communem, quod ſic dicta eſt, quod ratibus venientes condiderunt eam. Non mirum ergo, ſi Poëta nobilis elegit ſibi vivere & mori in nobili Civitate hac, ubi jacet apud locum Minorum in tumulo valde gravi. Et certe dignius quieſcit Dantes in Terra madida ſanguine Martyrum, in qua fuit honoratus in vita, quàm in Terra maligna & ingrata, ut ipſe ait, de qua vivens indigne factus eſt exul. Et concludit Poëta de duabus Familiis praecipuis de Ravenna.

E l' una, *e l' altra gente* - - - - ideſt, gens Traverſariorum, & Anaſtaſiorum:

- - - - - - *è diredata*, quia non exſtat heres ſuus. De quo dolendum eſt.

Le donne - - - - - Heic Guido memorat geſta & feſta gentis Romandiolae, dicens: *e quando rimembro*.

Le donne e i Cavalier - - - - - qui multi erant in Romandiola. Et dat ſingulis officia ſua, dicens:

- - - - *gli affanni e gli agi*, ideſt, exercitia armorum, honeſta convivia, tripudia, & alia ſolatia, quorum aliqua magis competunt viris, aliqua mulieribus, Et dicit:

Che ne 'nvogliava - - - - - ideſt, quae praedicta inducebant nos in voluntatem:

- - - - - - *amor' e corteſia*, quia amor & liberalitas duo ſunt, quae inducunt homines ad pulcra & delectabilia. Et dicit:

Là dove i cor ſon fatti sì malvagi Ideſt, in qua Romandiola animi ſunt ita mutati ab amore in odium, a curialitate in cupiditatem. Et vide, quod aliqui referunt totum iſtud dictum ſolummodo ad Ravennam. Sed hoc non videtur. Immo referendum

eſt

eſt ad totam Romandiolam. Unde ſtatim oſtendit, quod amor & liberalitas receſſit de patria ſua.

O Bretinoro - - - - - - - -

Heic Guido cum dolore convertit ſermonem ad patriam ſuam, dicens cum exclamatione: *O Bretinoro!* Iſtud eſt nobiliſſimum Caſtellum, quaſi in centro Romandiolae in monte ſitum ſupra Forlivium, habens pulcherrima moenia, & loca amoena & fertilia.

che non fuggi via?

quaſi dicat: Cur non recedis de Contrata?

Poi che gita ſe n' è la tua Famiglia,

ideſt, tam nobilis & curialis defecit:

E molta gente - - - - -

quae erat bona:

- - - - - *per non eſſer ria.*

ideſt, receſſit, ne reſervaretur ad iſta tempora prava. Et heic nota, ut videas; ſi magna nobilitas vigebat paulo ante in Bretenorio, quod tempore iſtius Guidonis, quando aliquis vir nobilis & honorabilis applicabat ad Terram, magna contentio erat inter multos Nobiles de Bretenorio, in cujus domum ille talis forenſis deberet declinare. Propter quod concorditer convenerunt inter ſe, quod columna lapidea figeretur in medio plateae cum multis annulis ferreis. Et omnis ſuperveniens eſſet hoſpes illius, ad cujus annulum alligaret equum.

Ben fa - - - - -

Heic Guido commendat unam Terram ab eo, quod adhuc retinet ſuos Nobiles depravatos. Dicit ergo:

Ben fa Bagnacaval - - - -

Magnum Caſtrum eſt inter Imolam, Ravennam & Faventiam, & quod habuit olim Comites nobiles, curialitate plenos:

- - - - *che non rifiglia,*

ideſt, non gignit amplius dulces fi-

A lios ſuos, quòd jam ſui nobiles tempore Auctoris pro magna parte defecerant:

E mal fa Caſtrocaro, - - - -

Nobile Caſtrum, & verè clarum, ſupra Forlivium in Valle Montoni. Cujus Comites hodie defecerunt. Sed tunc adhuc vigebant, ſed degenerabant a nobilitate majorum.

B - - - - - - *e peggio Conio,*

Iſtud fuit Caſtellum longe ab Imola per ſex milliaria, quod hodie omnino non exſtat. Sed multi Comites ejus erant tempore Auctoris, & adhuc, hodie ſunt. Ideo dicit: *e peggio Conio;* ſupple, facit, quia quanto habuit meliores, tanto nunc pejores. Ideo dicit:

C *Che di figliar tai Conti* - - -

ideſt, parere tam degeneres:

- - - - - - *più s' impiglia,*

Et tamen iſti adhuc hodie de virtute antiqua multum retinent in ſtrenuitate armorum.

Ben faranno - - - - -

Heic Guido commendat nobilem aliam ſtirpem de Romandiola, ſcilicet Paganos, qui habuerunt dominium in montibus ſupra Imolam & Faventiam, quorum territorium vocabatur *Podere Paganorum*. De quorum ſtirpe erat tunc unus nomine Maghinardus, qui nobilis genere, pulcher corpore, fortis viribus, ſtrenuus armorum, habebat dominium Faventiae & Imolae, audax ut leo, cujus geſtabat Inſignium. Modo dicit iſte:

Ben faranno i Pagan - - - - -

Quorum familia habuit aliquos claros viros, ſicut Petrum Paganum, & alios; quae erit tunc felix, quando deficient omnino, quia Maghinardus infamat eam nunc vivens. Ideo dicit:

- - *de*

- - - - - da che'l Demonio
Lor ſe n girà. - - - - -

ideſt, quando Maghinardus morietur, quem vocat Daemonem per pulcherrimam metaphoram. Daemon enim interpretatur ſciens. Et eſt Daemon bonus & malus apud Graecos, ſicut Angelus bonus & malus apud Latinos, ut ſaepiſſime patet per Auguſtinum de Civitate Dei, & per Chalcidium ſuper Timaeo Platonis. Iſte autem fuit aſtutiſſimus & ſagaciſſimus hominum. Quales aliqui alii fuerunt in Romandiola, quos ab aſtutia Poëta noſter numeravit cum Ulyſſe Cant. XXVII. Inferni. Sicut enim Romandiola habet aliqua ingenia Angelica, ita habet aliqua Diabolica. Ideo dicit:

- - - - - ma non però che puro

ideſt: non tam ita bene facient Pagani per mortem Maghinardi:

Che mai rimanga d'eſſi teſtimonio.

Ideſt, bona fama de Maghinardo in mundo viventium. Hoc ideo dicit, quia infamia erat vulgo de Maghinardo, quod ipſe tenebat partem Guelpham in Tuſcia, & Gibellinam in Romandiola. Et iſtam infamiam Poëta facit durabilem, donec durabit iſte Liber, quia dixit in Inferno de eo:

Che muta Parte dalla State al Verno.

Et haec infamia verè fuit falſa, ſicut plene declaratur in illo Cantu Inferni. Nam ſi Maghinardus fuit contra Gibellinos in favorem Florentinorum, ex hoc potius meretur laudem quàm infamiam, quia debebat illis totum eſſe & poſſe ſuum. De Maghinardo non remanſit proles maſcula: ſed quaedam filiae, quae intraverunt in Familiam Ubaldinorum.

O Ugolin - - - - - - - -

Heic Guido praedictus nominat ultimum ſpiritum de Romandiola, & A illum conſolatur, quia non reliquit filios ex ſe, qui poſſent degenerando offuſcare famam ejus. Unde apoſtrophat ſermonem ſuum ad eum: dicens:

O Ugolin de' Fantolin - - - -

Iſte fuit de Faventia, vir ſingularis bonitatis, & prudentiae:

- - - - - - - - - ſicuro
E' il nome tuo - - - - -

B quod remanſit de te clarum, *è ſicuro*, ſcilicet ab infamia:

- - - - - da che più non ſ' aſpetta

aliquis heres vel ſucceſſor:

Chi far lo poſſa tralignando oſcuro.

ideſt, degenerando a vera virtute, ſicut accidit in Nobilibus aliis de Faventia. Unde vide, quod Poëta noſter poſuerat duos nobiles de Faventia C in glacie. Heic verò ad redimendam infamiam nominat duos Plebejos famoſos. Et heic nota, quod Poëta nobilis nullam Provinciam de mundo tantum honoravit quantum iſtam. Nam in iſto eodem Capitulo deſcribens Lombardiam, ſolummodo tres exceptabat a regula. Ego verò nullum inveni umquam D Auctorem antiquum, qui hanc Provinciam in aliquo culpaverit. Immo Romandiola olim vocabatur Flaminia a frequentia & multitudine Flaminum, ideſt Sacerdotum. Parva verò Romandiola, quaſi Hortus Romanus. Sed quid plura loquor? quum nulla fere pars ejus hodie floreat praeter Ariminum. Certe magis quam hic Romandiolus fecerit, miſerabilem ſtatum illius deplorarem, niſi deſolatio jam tranſiiſſet ad ceteras fere provincias Italiae.

Ad Cant. XVI. Verſ. 28.

Così per una voce detto fue.

Iſta uxor erat Marci Lombardi.

Ad Verſ. 27.

Partiſſi ancor lo tempo per Calendi.

Mortui non dividunt tempus, quia tem-

A tempus non currit eis; ſed Viventes ſic, nam dividunt tempus per Calendas menſium, & per dies, & per Nonas juxta illud:

„ *Sex Nonas Majus October, Julius, & Mars,*
„ *Quatuor. At reliqui tenet Idus, quilibet octo.*

Ad Verſ. 46.

B *Lombardo fui, e fui chiamato Marco.* Nunc Poëta ponit reſponſionem illius ſpiritus ad utramque petitionem. Et primo ad primam, videlicet quis fuerit. Et ad hujus primae plenam reſponſionis intelligentiam eſt praeſciendum, quod iſte Marcus Lombardus, qui loquutus eſt nunc cum Poëta, & loquitur uſque in finem Capituli, C fuit quidam Miles Curialis de nobili Civitate Venetiarum, quia non more nebulonum modernorum vacabat rebus obſcoenis, ſed honeſtis. Fuit enim vir nobilis animi, clarae virtutis, ſed facilis irae & indignantis naturae. Audivi autem nobilem indignationem de homine iſto, qualis reperitur in nobilibus ingeniis. D Nam quum ſemel eſſet captus, & impoſitâ ſibi immensâ talliâ ultra poſſe, miſit per nuntium ſuum ad Dominum Rizzardum de Camino, tunc Dominum Tarviſii, rogans ſuppliciter, quod non permitteret eum mori in anguſtia carcerali. Qui miſertus indignae ſorti amici, ſtatim ſcripſit multis Dominis Lombardis, in quorum Curiis E Marcus ipſe erat ſolitus converſari, quod deberent conferre redemtioni ejus liberaliter. Quo audito Marcus magnanimiter indignatus, remiſit continuo nuntium ad Dominum Rizzardum, dicens: quod volebat potius mori in captivitate, quàm eſſe ſervus tot & tantorum. Tunc Dominus Rizzardus pudore confuſus, damnans vilitatem ſuam, ſolvit de propria pecunia ſummam, & liberavit Marcum. Ad literam ergo dicit Poëta. Et ille ſpiritus deſcribens ſe a praenomine, proprio nomine, & virtute,

Così riſpoſe - - - - - - -

ſub tam curiali forma verborum:

Lombardo fui - - - - - - - -

Et heic nota, quod iſte denominat ſe a gente, quia fuit de Lombardia inferiori, quae dicitur Marchia Tarviſana. Vel dic, & melius, quod denominatus eſt Lombardus, quia familiariter converſabatur cum Dominis Lombardiae tempore ſuo, inter quos tractabat ſaepe concordias, paces, affinitates, & confoederationes. Aliquando etiam tranſibat Apenninum in Tuſciam. Unde audiſti alibi, qualiter prophetavit Comiti Ugolino Tyranno Piſarum iram Dei venturam ſuper eum. Et dicit:

- - - - e fui chiamato Marco.

Quo nomine multi inveniuntur Venetiis. Et iſte Marcus fuit vir prudens, affabilis, expertus agibilium mundi. Ideo bene dicit:

Del mondo ſeppi, - - - - - - -

quia magnam notitiam rerum humanarum habuit:

- - - - - e quel valore amai

ſcilicet, virtutem, quae eſt omnino derelicta.

Ad Verſ. 54.

Dentro ad un dubio, s' io non me ne ſpiego.

Ad cujus literae obſcurae intelligentiam claram volo te ſcire, quod Poëta noſter audiverat ſimilem ſermonem alibi, ſcilicet in ſecundo circulo Purgatorii Cant. XIV. a Guidone del Duca, ſpiritu Romandiolo invido. Qui loquens de habitatoribus Arni, qui fugiunt Virtutem tamquam ſerpentem, dixit hoc eſſe vel

vel ex infelicitate loci, vel ex pravo uſu hominum. Et nunc audiebat idem a Marco ſpiritu Lombardo iracundo, qui hoc dicit de omnibus in generali, & in particulari de habitatoribus Padi & Atheſis. Per quae loca dixit poſſe tranſire tute, quicumque verecundatur appropinquare bonis.

Ad Verſ. 80.

- - - - - e quella cria
La mente in voi, che 'l Ciel non ha in ſua cura.

Scilicet, Natura, vel Deus creat ab initio animam rationalem in hominibus. Quia anima, quae eſt res divina, non eſt a generante, ſed a Deo creante, licèt infuſa corpori moveatur ſecundùm complexionem corporis. Nimis abſurdum ergo videtur, quod homo ſubjiciatur coelo, quum potius aſtra ſint facta propter hominem, quàm e contrario. Unde ad confirmandum propoſitum occurrit mihi res jocoſa. Floruit, non eſt diu, in Civitate Paduae quidam Petrus de Abano, eximius Philoſophus, Aſtrologus, & Medicus. Qui ad tempus fuit in iſta opinione prava. Accidit autem ſemel, quod accenſus irâ contra ſervum ſuum, qui nimis tarde redierat domum, volebat in furore injicere manus in eum. Tunc ſervus ſagax ſubitò uſus eſt ingenio, & dixit: *Fateor, magiſter mi & domine, me erraſſe. Sed unum verbum precor, audire digneris, antequam a me poenam meritam exigas. Audivi ſaepe, ut bene recolo, te dicentem, quod omnia eveniant de neceſſitate. Quomodo ergo poteram citius venire?* Petrus magis iratus, porrigens manum ad baculum, clamare coepit: *Neceſſe eſt, ſerve nequam, quod te dure corripiam de contumacia tua.* Tunc ſervus non territus, applicans manum ad capulum, dixit: *Et certe, magiſter inſane, neceſſe eſt, quod infigam gladium in viſcera tua.* Petrus autem timore temperante iram, dixit: *Semper ſtabis mecum, ſi voles; & promitto tibi, quod numquam de cetero habebo opinionem iſtam, nec aliquando ſuadebo.*

Ad Verſ. 102.

Di quel ſi paſce, e più oltre non chiede.

Heic nota, quod Poëta noſter juſte conqueritur de malo regimine Praelatorum, quod eſt quaſi cauſa omnium malorum. Quia, ut videmus de facto, Populus a moribus Sacerdotum facilius contrahit vitia quam virtutes. Unde arguitur ſic: Praelati, Paſtores, Sacerdotes, & Religioſi, qui ſapientiſſimi hominum docent nos mandata Dei & Leges Sanctarum Scripturarum, petunt & appetunt iſta temporalia, puta pecunias, voluptates, & talia. Ergo aut cognoſcunt ea eſſe bona, aut Deum clementiſſimum pro omnibus fore paſſum. Ideo Praelati tenentur de animabus ſubditorum, qui ſequuti ſunt eorum mala exempla. Ideo ſubdit Marcus:

Ben puoi veder - - - -

Ex his, quae dixi:

- - - - - che la mala condotta,

ſcilicet, Paſtoris

E' la cagion, che 'l Mondo ha fatto reo.

Ad Verſ. 108.

Facean vedere e del Mondo e di Deo.

Ita reddebant quae ſunt Caeſaris Caeſari, & quae ſunt Dei Deo; ſicut patuit in Conſtantino & Silveſtro, & Juſtiniano, & Agapito, & Carolo Magno, & Adriano. Et ita poſtea in quibuſdam Ottonibus Germanis, & Papis Romanis. Ideo bene Juſtinianus Imperator ait: *Magna in hominibus ſunt dona Dei a ſuperna collata*

lata clementia, Sacerdotium & Imperium. Illud quidem divinis miniſtrans, hoc autem humanis praeſidens, ex uno eodemque principio utraque manantia. Et ſubdit, quod nunc contrarium accidit cupiditate & ambitione Paſtoris; dicens:

L' un l' altro ha ſpenta - - - -

Scilicet, Papa Imperatorem, & Imperator Papam, ſicut patuit in Friderico II. qui omnia ſpiritualia tyrannice uſurpavit, & Gregorio IX. qui occupavit Regnum Friderici eo abſente, ut ſtatim dicetur. Poteſt tamen intelligi praecipue de Bonifacio, qui cinxit ſibi enſem, ut patuit ſupra Cant. VI. Ideo dicit:

- - - - Et è giunta la Spada,

ideſt, poteſtas temporalis:

Col Paſtorale, - - - -

ideſt, cum poteſtate ſpirituali, quae figuratur per virgam Paſtoralem. Hoc idem vidit ipſe Poëta paulo poſt in Clemente V. contra Henricum VI. quum tamen duos gladios ſufficere Imperio Chriſtiano Evangelii teſtetur auctoritas. Ideo dicit:

- - - - E l' un e l' altro inſieme

ſimul confuſa:

Per viva forza mal convien che vada.

Quia non poteſt unus tam diverſa officia bene exercere. Et aſſignat cauſam, dicens:

Però che giunti - - - - -

ſcilicet, Enſis & Paſtoralis virga

- - - - l' un l' altro non teme.

Nec reverentur. Quod probat per exemplum de proximo, dicens:

Se non mi credi, - - - - -

quia videar tibi homo curialis, novorum fictor:

- - - - pon mente a la ſpiga,

ideſt, reſpice ad effectum:

Ch' ogni erba ſi conoſce per lo ſeme.

Nam propter diſcordiam, quae fuit inter Papam & Fridericum II. Lombardia, flos Italiae, fuit quaſi deſtructa.

In ſul Paeſe - - - -

Heic nobilis Marcus ad dilatandam hanc materiam, pro confirmatione dicti ſui deſcribit mutationem Lombardiae, quae propter diſcordiam Papae & Imperatoris, amiſit bona temporalia & ſpiritualia. Et ad hujus literae expoſitionem oportet breviter perſtringere aliqua de Friderico II., de quo aliqua ſcripſi Purgatorii Cant. III. Fridericus ergo elatus magnâ potentiâ multorum Regnorum, & nobili prole proborum filiorum, temporalia & ſpiritualia conculcabat. Propter quod fuit excommunicatus ab Honorio III. Papa, & ſtetit contumax ſex annis. Honorio mortuo ſucceſſit in Pontificatu Gregorius IX. de Anagnia, qui ſedit XIV. annis. Quo tempore Fridericus habuit inexorabile bellum ſecum. Poſt hoc Fridericus magna claſſe tranſivit ad Terram Sanctam, ubi privavit Regno Hieruſalem Johannem Brenenſem ſocerum ſuum. De quo fecit ſe coronari Anno Domini MCCXXXV. Gregorius IX. audita pace ficta, quam Fridericus fecerat cum Soldano, dedit operam, quod dictus Rex Johannes intraret Regnum Apuliae, quod totum fecit rebellare Friderico. Sed Fridericus, velut ardens fulmen belli, cum ſumma celeritate revolavit in Italiam cum duabus Galeis, & totum Regnum celerius recuperavit: & ultra hoc occupavit Patrimonium Sancti Petri, Ducatum Spoleti, & Marchiam Anconae, ducens ſecum Saracenos de Nuceria, quos traxerat de Sicilia de montibus Drepani, ut Sicilia eſſet tutior, & Apulia ſubjectior. Deinde quum Gregorius ordinaſſet Concilium contra Fridericum, magnus numerus Praelatorum veniens

de partibus Galliae, captus fuit ad Piſas, quos poſtea Fridericus pauperrime dimiſit, inſtante Ludovico Rege Franciae. Et tunc natum eſt bellum inter Januenſes & Piſanos. Poſt hoc Fridericus aſpirare coepit ad dominium Lombardiae. Unde ſentiens, quod Mediolanum, Parma, & Bononia, & plures aliae Terrae Lombardiae & Romandiolae conjuraverant cum Eccleſia contra eum, deſcendit de Regno in Lombardiam magnis viribus. Et poſt multa proelia Mediolanenſes totis viribus ſuis, Eccleſiae, & colligatorum, quum veniſſent in auxilium Brixienſium, concurrerunt cum Friderico in loco dicto Curte Nova. Et poſt acre proelium Mediolanenſes debellati ſunt cum magno damno ſuorum, & exaltatione Friderici, qui in illa pugna ſtrenue ſe geſſerat. Cujus rei dolore Gregorius infirmatus, mortuus eſt Romae paulo poſt. Fridericus vero victor cepit magnam partem Lombardiae & Romandiolae. Quo tempore habuit Elephantem, ad quem videndum confluebant multi de Populis Lombardiae. Tamdem creatus eſt Papa Innocentius IV. vir nobilis Januenſis ex nobilibus de Fliſco, Anno Domini MCCXLI. Qui ſedit annis XI. Et replevit Eccleſiam multis Cardinalibus ex diverſis partibus Chriſtianitatis. Quo audito Fridericus turbatus, fertur dixiſſe: *Heu! perdidi amicum meum:* praeſagiens quod futurum erat. Nam Innocentius, prudens & magnificus, videns potentiam & contumaciam Friderici, qui quaſi totam poſſidebat Italiam, fecit armari apud Januam XX. Galeas per conſortes ſuos. Et cum Cardinalibus & Curia ivit de Roma Lugdunum ſupra Rhodanum. Ubi celebrato Concilio, cui

A interfuit bonus Ludovicus Rex Galliae, damnavit & excommunicavit Fridericum. Interim conſanguinei Innocentii & amici Eccleſiae, expulſi de Parma, intraverunt Parmam cum conſenſu Populi. In quorum auxilium continuo venit Gregorius de Monte Longo Legatus Eccleſiae cum Mediolanenſibus, Placentinis, & Man-

B tuanis. Et paraverunt ſe ad defenſionem. Fridericus indignatione plenus & ira, contractis magnis viribus, & Eccelino de Romano obſedit Parmam, & fecit ibi Baſtitam magnam in formam Civitatis, quam Victoriam appellavit, jurans numquam recedere, niſi Parmâ captâ, quam conceperat deſtruere, & tran-

C ſferre Victoriam. Igitur Friderico impugnante & Eccleſia defenſante Parmam per ſpatium ſex menſium, ſaevitia hyemis cogente, militia Civitatum utrinque ad propria remeavit. Fridericus vero remanſit in Victoria, exſpectans tempus aeſtatis, ſpe expugnandae Civitatis, quae penuriâ victualium parvo tempore po-

D terat reſiſtere. Ideo Fridericus, parvipendens obſeſſos, die quadam iverat extra Victoriam ad Falconem. Tunc Parmenſes quaſi deſperati furioſe exeuntes, invaſerunt Victoriam, quam captam ferro & igne deſtruxerunt, & praedâ magnâ ditati ſunt. Fridericus verò Cremonam fugiens vix evaſit, amiſſis jocalibus ſuis &

E Corona, quam habuerunt Parmenſes. Haec geſta ſunt die Martis prima Februarii Anno Domini MCCXLVIII. Et Anno ſequenti Henricus filius ejus bellicoſus captus eſt a Bononienſibus apud Mutinam. Quâ victoriâ Bononienſes elati ſunt valde. Deinde altero Anno Fridericus mortuus eſt, nihil de tanta potentia ſecum trahens, niſi ſarcinam peccatorum.

Nunc

Nunc deſcendendum eſt ad literam, quam ſic ordinabis:

- - - *valore e corteſia* - - -

ideſt, viri valentes & liberales;

- - - - *Trovarſi ſolea*
In ſul Paeſe, - - - -

ſcilicet, in Marchia Triviſana & Lombardia:

- - - *ch' Adice e Pò riga*,

ideſt, balneat. Quia Atheſis nobilis fluvius labitur per Marchiam Tarviſanam, per Civitatem Veronae. Quae regio dicto tempore fuit crudeliter afflicta per Eccelinum de Romano, confoederatum cum Friderico; ſicut Padua, Verona, Vicentia, Tarviſium. Padus vero nobiliſſimus fluvius dividit Lombardiam per medium. Quae regio fuit miſerabiliter lacerata per Fridericum, ut patet ex dictis. Et heic nota, quod iſte Marcus bene noverat Dominos & viros Nobiles utriuſque riperiae, quam ſolebat ſaepe frequentare; & mores laudabiles virorum & mulierum referre. Unde ſemel diſcurrens per riperiam Padi, dum iret de Ferraria Ravennam, audiens multum commendari Margaritam conſanguineam Azonis III. Marchionis Eſtenſis, intravit Argentam, ubi ille erat tentaturus veritatem. Margarita autem valens, & bene morata, quum audiſſet de fama Marci, recepit ipſum laetanter. Cui Marcus magnifice loquens, ait: *Illuſtris Domina: alta virtus tua ubique nota conduxit me huc, ut gloriari poſſim vidiſſe & audiviſſe Dominam, quae excedit ceteras nobilitate generis & virtute animi.* Marchioniſſa volens experiri circumſpectionem Marci, prudenter reſpondit ſubito: *Certe, Marce, non poſſum de te dicere illud bonum, quod tu de me dicis.* Et Marcus continuo dixit: *Immo bene potuiſſetis, ſi voluiſſetis de me mentiri, ſicut ego mentitus ſum de vobis.*
A Ex quo Domina ſubridens, perpendens verum fore, quod de Marco audiverat, donavit illi certum jocale, & permiſit ire ad viam ſuam. Et heic nota, quod Marcus novit facere mirabilia ſchemata; quia bonum ſchema debet mordere auditorem ut ovis, non ut canis; & debet fieri praeſto & ſine mora. De
B hujus materia pulcre tractat Macrobius in Libro Saturnalium. Et dicit Marcus:

Prima che Federigo aveſſe briga.

Ideſt, bellum cum Innocentio IV. & Eccleſia. Et ſubdit Marcus, nunc eſſe contrarium in Marchia & Lombardia. Unde dicit:

Or può ſicuramente indi paſſarſi

C per dicta loca, quae ſunt derelicta a bonis:

Per qualunque - - - -

ſcilicet, pravum:

- - - - *laſciaſſe per vergogna*
Di ragionar co' buoni, - - - -

quia ſunt ibi rari:

- - - - *o d' appreſſarſi*

illis bonis. Quaſi dicat: Quicumque
D verecumdaretur colloqui & converſari cum bonis & curialibus, poteſt audacter tranſire per has partes, quia invenit multos de ſuis, viles & vitioſos.

Ben v' è - - -

Heic Marcus, quia videbatur feciſſe regulam generalem de Lombardis, & mordaci ſchemate, ut redimat pudo-
E rem eorum, facit exceptionem ſpecialem. Et dicit, quod in dictis duabus provinciis ſupervivunt tres viri valentes, retinentes adhuc de curialitate & virtute antiqua. Unde dicit:

Ben v' è tre vecchi ancora - - -

in quibus eſt antiqua virtus, de quibus dignum videtur facere ſchema ſeu famam. Unde dicit:

- - - *in*

- - - - *in cui rampogna*
L' antica età la nuova, - - -
ideſt, improperat & vituperat modernos; & ſumme dolent ita mutatam naturam ſuorum comprovincialium. Unde dicit:
- - - - *e par lor tardo*,
Che Dio a miglior vita li ripogna.
Scilicet, vitae futurae. Quaſi dicat: mors videtur eis tarda. Et loquitur hyperbolice. Vel dic: quod optant reponi ad meliorem vitam, ideſt, virtuoſiorem, quàm ſit vita modernorum. Et declarat ipſos nominatim, dicens:
Currado da Palazzo - - - -
Hic fuit nobilis de Civitate Brixiae, de cujus ſtrenuitate audivi, quod quum eſſet Vexillifer pro ſua Republica, in proelio truncatis ſibi manibus, numquam deſeruit publicum Signum, immo perſeveranter cum truncis retinens, non prius illud, quàm vitam, abjecit. Et ſic videtur feciſſe fortius, quàm Dentatus, qui amiſſa manu in pugna fecit ſibi aliam ferream:
- - - - *e 'l buon Gherardo*,
Iſte fuit nobilis Miles de clariſſima Domo illorum de Camino, qui ſaepe habuerunt Principatum illius Civitatis. Hic fuit vir totus benignus, humanus, curialis, liberalis, & amicus bonorum. Ideo antonomaſtice dictus eſt Bonus:
E Guido da Caſtel - - - -
Iſte fuit de Regio Lombardiae, de Robertis, quorum tria erant membra, ſcilicet illi de Tripoli, illi de Caſtello, & illi de Furno. Ideo denominat ipſum a vocabulo ſpeciali, per quod erat notus. Et ita publice vocabatur. Iſte florebat in Regio, tempore noſtri Poëtae, quum Civitas illa eſſet in magno flore, & regeretur libere. Fuit autem vir pru-
A dens & rectus, ſani conſilii, amatus, & honoratus, quia zelator erat Reipublicae, & protector patriae, licèt tunc alii eſſent potentiores in terra illa. Fuit liberalis. Cujus liberalitatem Poëta noſter expertus eſt ſemel, receptus & honoratus ab eo in domo ſua. Fuit etiam Guido pulcher inventor in Rythmo vulgari,
B ut pulcre apparet in quibuſdam dictis ejus. Ideo in commendatione ejus dicit:
- - - - *che me' ſi noma*
ideſt, qui Guido melius nominatur:
Franceſcamente il ſemplice Lombardo.
Exponunt aliqui, quia de curialitate ſua tanta fama crevit per Franciam, quod vocabatur *Simplex Lombardus*.
C Sed iſtud eſt vanum dicere. Immo debes ſcire, quod Gallici vocant omnes Italicos Lombardos, & reputant eos valde aſtutos. Ideo bene dicit, quod proprie vocaretur Gallice *Simplex Lombardus*. Simile dixit ſupra de Henrico Rege Anglorum, ubi dixit:
Vedete il Re da la ſemplice vita.
Et dicit:
D *Dì oggi mai* - - -
Heic ultimo Marcus, repetens & declarans principalem concluſionem, docet Poëtam, quid amodo debeat reſpondere interrogantibus de dicta quaeſtione. Unde dicit:
Dì oggi mai, che la Chieſa di Roma,
ideſt, Paſtor Eccleſiae:
Per confondere in ſe due reggimenti,
E Et ſic non habet ungulam fiſſam:
Cade nel fango - - - - -
ideſt, in peccatum:
- - - - *e sè brutta, e la ſoma*.
Et ſic foedat regimen Chriſtianae Religionis. Et verè turpe eſt videre Sacerdotem togatum armatum. Et ſubdit Poëta, quomodo ipſe confirmavit dictum Marci, auctoritate Sacrae Scripturae. Dicit ergo:

O Mar-

O Marco mio, diſs' io, ben' argomenti:

ex commixtione gladii, & clarè arguis cauſam per effectum. Et hoc video ex bono teſtimonio. Ad cujus evidentiam ſciendum eſt, quod ſicut poſſet colligi ex multis Libris ſacris, & ex Joſepho Libro Antiquitatum, Levi fuit unus ex duobus filiis Jacob, natus ex Lia, a quo denominati ſunt Levitae. Hanc Tribum Moyſes ſegregavit ab aliis, & ſacravit, ut ſimpliciter vacaret ſacrificiis, & vacaret ab officio militiae. Moyſes ergo Levitarum Tribum ſervituram Deo ſeparavit a proeliis, & conſtituit Populum dare eis Decimas annuorum fructuum. Vide ergo, quid Poëta vult dicere heic, quum dicit:

Et or diſcerno - - - -

Et nunc perpendo:

- - - - perchè dal retaggio
Li figli di Levì furon' eſenti.

Sicut Moyſes, Aaron, & alii Levitae, diviſi & remoti a dominio, & hereditate Terrae Sanctae, quam promiſerat Deus Abraam, Iſaac, Jacob, & ſemini eorum: Deinde Poëta movet dubium Marco circa unum nominatorum, quia vocaverat eum ſimpliciter Gherardum, quum multi alii poſſent eſſe in illa regione & patria ejuſdem nominis. Unde dicit:

Ma qual Gherardo è quel, che

tu mihi dicis:

- - - - tu per ſaggio,

ideſt, pro ſagaci & ſapienti:

Dì ch' è rimaſo de la gente ſpenta,

ideſt, mortua:

In rimprovero del Secol ſelvaggio?

ideſt, in improperium & dedecus pravi temporis?

O tuo parlar - - - -

Heic ultimo Poëta ponit reſponſionem Marci ad quaeſitum, dicens: Ille Marcus

A *Riſpoſe a me: - - - -*
O tuo parlar m' inganna, o e' mi tenta.

Et ecce quomodo:

- - - - che parlandomi Toſco
Par che del buon Gherardo nulla ſenta.

Quaſi dicat: Miror de te, quod licèt ſis Tuſcus, non Lombardus, non videris ſcire, quis fuerit Gherardus,
B cujus curialitas & bonitas jam tranſivit Apenninum, & per famam pervenit in Tuſciam. Et ſubdit:

Per altro ſopranome io nol conoſco.

Sed heic ſtatim oritur dubitatio. Diceret aliquis: Quomodo Marcus dicit, ſe non noſſe iſtum ab alio cognomine, quum tamen cognomen illorum de Camino eſſet tunc famo-
C ſum in Lombardia, immo in tota Italia? Et praecipue Marcus fuit familiariſſimus iſtius Domus, & Domini Rizzardi, cujus pater fuit iſte Gherardus? Dicendum breviter, quod Poëta hoc fingit de induſtria duplici ratione. Primo, ut oſtenderet ejus eximiam bonitatem. Vult enim dare intelligi tacite, quod Gherardus de-
D bet eſſe magis notus bonitate ſua, quàm nobilitate Familiae illorum de Camino. Secundo, ut faceret memoriam de vanitate filiae ejus. Unde addit:

S' io nol toglieſſe da ſua figlia Gaja,

quaſi dicat; neque nobilitas neque bonitas facit eum ita notum, ſicut filia ejus notiſſima. Ita enim erat
E famoſiſſima in tota Lombardia, quod ubique dicebatur de ea: Mulier quidem verè gaja & vana. Et ut breviter dicam, tota Tarviſina, & amoroſa. Quae dicebat Domino Rizzardo fratri ſuo: *Procura tantum mihi juvenes procos, & ego procurabo tibi puellas formoſas.* Multa jocoſa ſciens praetereo de femina iſta dicere, quae pudor prohibet.

Ad

A *Ad Cant. XVI. Verſ. 13. & ſeqq.*

O imaginativa, che ne rube &c.

Heic nota, quod licèt Poëta legiſſet ſaepe de tam forti imaginatione in Socrate, Democrito, Carneade, & aliis multis, tamen in ſe ipſo fuerat mirabiliter expertus. Accidit enim ſemel ſibi in Civitate Senarum, oſtenſo ſibi Libello famoſo, nec amplius viſo per ipſum, quum B non poſſet habere commodius copiam de eo, adhaeſit cum pectore banco unius Speciarii, & cum tanta attentione percurrit Libellum totum, perſiſtens fixus ſine motu oculorum ab hora Nona uſque ad Veſperam, quod nihil extrinſecus ſenſit, quum tamen fieret ibi prope feſtum nuptiale C cum plauſibus, cantibus, & ſonis. Et interrogatus, quomodo potuerat ſe continuiſſe, ne reſpiceret tam celebre feſtum, ubi erat ſuavis aſpectus tot mulierum Senenſium, dulcis melodia tot inſtrumentorum muſicorum, reſpondit ſe nihil ſenſiſſe. Ex quo poſt primam admirationem magnam ſequuta eſt major, quum ipſe eſſet D naturaliter amator amoroſorum cantuum.

Ad Cant. XVIII. Verſ. 118.

Io fui Abate - - - - -

Ad intelligentiam plenam hujus literae eſt primo ſciendum, quod iſte ſpiritus dicit ſe fuiſſe tempore Barbaeruſſae, quo Fridericus I. de Suevia, de quo alibi facta eſt mentio, E imperavit Annis XXXVII. Qui prius fuit amicus Eccleſiae, ſed poſtea habuit litem cum Alexandro III. Senenſi, qui excommunicavit eum. Quo tempore multa bella habuit in Italia cum Lombardis faventibus Papae. Et victor omnium deſtruxit Spoletum, & Terdonam. Laudum tranſmutavit. Aedificavit Cremam, & Cremonam recepit per deditionem. Et inter memoranda geſta, Mediolanum per obſidionem cepit Anno Domini MCLXII. quod proſtratis moeniis totum igne cremavit, & fecit arari, & ſeminari Sale. Et fecit de Romanis miſerabilem ſtragem. Propter quae Alexander timens furorem potentiae ejus, confugit Venetias, ubi reverenter receptus moram fecit. Cujus favore Mediolanenſes reaedificaverunt eorum Civitatem everſam, Anno Domini MCLXVII. Deinde paulo poſt ipſi cum auxilio Cremonenſium, Placentinorum, & aliorum Lombardorum, amicorum Eccleſiae, fundaverunt novam Civitatem contra Papiam ſemper inimicam Mediolani, quae faverat Friderico. Et hanc Terram in contemtum Papiae Alexandriam vocaverunt. Et Dux Venetiarum magna claſſe geſſit bellum navale cum Henrico Imperatoris filio, quem victum & captum duxit Venetias. Fridericus videns fortunâ mutatâ ſe continuo declinare, & Alexandrum exaltari, favore Ludovici Regis Franciae & Henrici Regis Angliae generi ſui, & Guillielmi optimi Regis Siciliae, Venetorum, & Lombardorum, per Legatos petiit pacem & veniam. Et veniens Venetias procidit ad pedes Papae. Cujus gutturi Papa applicans pedes, dixit illud Pſalmiſtae: *Super aſpidem & baſiliſcum ambulabis, & conculcabis leonem & draconem.* Et Imperatore dicente: *Non tibi, ſed Petro;* Papa reſpondit: *Ego ſum Vicarius Petri.* Demum Fridericus pro ſatisfactione cum univerſo exercitu tranſivit in Syriam ad recuperationem Terrae Sanctae, & ſuffocatus eſt in flumine Antiochiae, quum ſe lavaret calore aeſtivo. Nunc veniendo ad literam, dicit iſte ſpiritus:

Io fui Abate - - - - - -

& vo-

& vocatus eſt Abbas Albertus, vir bonus moribus & vita. Quem quia Poëta agnoverat, fuiſſe valde accidioſum (quo vitio laborant multi Praelati) ideo ipſum introducit heic ſic loquentem. Et tangit locum, dicens:

- - - - *in San Zeno a Verona.*

Ad quod nota, quod Zeno fuit Epiſcopus Veronae vir magnae Sanctitatis, ſcientiae, & eloquentiae. Qui multa & pulcra volumina edidit in Sacra Scriptura. Nota etiam, quod Sanctus Zeno eſt in tribus locis in Verona, ſcilicet in Monte; alius juxta Atheſim, & eſt parvum Oratorium ſive parva Capella. Et de iſto credo, quod non loquatur Beatus Gregorius in Dialogorum Libro, ubi ſcribit, quod quum ſemel Atheſis fluvius inundaſſet Civitatem Veronae, aqua non intrabat per feneſtras Sancti Zenonis, ſeu Eccleſiae ejus. Et eſt tertius Sanctus Zeno longe a flumine quaſi per jactum teli. Cujus Eccleſiâ nullam vidi pulcriorem in Verona. Et de iſto debet intelligi heic per excellentiam, & quia haec Eccleſia habet Monachos. Et ibi fuit Abbas iſte Albertus, qui heic loquitur. Et deſcribit tempus a Principe, dicens:

Sotto l' Imperio del buon Barbaroſſa.

Vocat Fridericum bonum, quia fuit vir virtuoſus, ſtrenuus, largus, triumphator, & corpore pulcher, & a colore denominatus eſt *Barbaroſſa*. Et tangit ſingularem victoriam ejus, dicens:

Di cui dolente ancor Milan ragiona.

Quia dolenter memorat ruinam ſuam. Nam ejus everſione octuaginta duo millia hominum diſperſa dicuntur. Ita ut aliqui tranſierint ad barbaras nationes. Et hoc de menſe Martii. Et ſtetit ſic deſtructum quinque an-

A nis. Fuit autem Mediolanum olim potens Civitas, & jam florens tempore magni Marcelli, qui Regem eorum Viridomarum manu ſua obtruncavit. Sed Papia poſtea fuit potentior tempore Regni Langobardorum. Fuit enim ſedes Regni eorum. Hodie tamen eſt ſubjecta Mediolano cum majori parte Lombardiae.

B *E tal' ha già* - - - - - - -

Heic dictus Abbas, quia fecerat mentionem de Sancto Zenone, cujus Monaſterium ipſe egregie gubernaverat, dolenter fecit memoriam de alio quodam Abbate ſucceſſore ſuo, qui nequiter tractabat illud dives & nobile Templum. Et ad intelligentiam hujus literae oportet ſcire, quod mor-
C tuo Eccelino de Romano, Maſtinus de la Scala factus eſt Dominus Veronae. Quo trucidato ab aemulis, Albertus frater ejus ſucceſſit in dominio, & vindicavit mortem fratris. Ex Alberto natus eſt Capitaneus Bartholomaeus, Alboinus, & Canis Grandis. Habuit & filium naturalem, qui vocatus eſt Joſeph. Hic
D fuit Abbas Sancti Zenonis. Vir probus & integer a principio, ſed conſilio medicorum tractâ muliere, vel inquinatus pice Diaboli, factus eſt ſceleratiſſimus. Nam quum Alboinus, qui ſucceſſit Bartholomaeo in dominio, vellet ex puſillanimitate reducere Comites Sancti Bonifacii in Veronam, Abbas, conquerente Ca-
E ne, tamquam animoſus increpans amare Alboinum, armata manu ivit, & trucidavit multos ex dictis Comitibus ad Villam eorum, quae Inſula Comitum primo, poſtea vocata eſt Inſula de la Scala. De iſto ergo Abbate loquitur heic praedictus Abbas. Et dicit dolens de mala tractatione ſui Monaſterii. *E tal*: ſcilicet, Albertus de la Scala.

- - - *ha già l' un piè dentro la foſſa*, quia feſſus ſenio videbatur jam proximus morti:

Che toſto piagnerà quel Moniſtero, quia ſcilicet morietur, & luet poenam injuriae factae ſancto loco. Unde dicit:

E triſto fia d' avervi avuto poſſa. Scilicet, in ipſum nobile Monaſterium. Et in hoc tacite arguit Dominos temporales, qui injuſte occupant bona Eccleſiarum, aut indigniſſimis tradunt. Et aſſignat cauſam dicens:

Perchè ſuo figlio, - - - - - ſcilicet, Joſephum:

- - - - *mal del corpo intero*, hoc dicit, quia erat claudus:

E della mente peggio, - - - - quia erat pravus animo:

- - - - *e che mal nacque*, quia ex damnato coitu conceptus fuerat:

Ha poſto in luogo di ſuo Paſtor vero. Quum tamen eſſet lupus rapax. Fuit enim homo violentus, de nocte diſcurrens per ſuburbia cum armis, rapiens multa, & replens meretricibus locum illum. Et fuit alius Abbas Joſeph in dicto loco, ſpurius Alberti junioris fratris Maſtini, ſceleratior illo primo. Ideo bene dicebat quidam Veronenſis, quod Sanctus Zeno expellebat daemones, & habebat eos intra domum. Hoc dicitur, quia mulier, quando eſt daemoniaca, ducitur ad Sanctum Zenonem. Et ultimo Poëta concludit, quod non poteſt plura referre de dicto ſpiritu. Unde dicit:

Io non ſo, ſe più diſſe, o s' ei ſi tacque,
Tanto era già di là da noi traſcorſo;
quia numquam dimiſerat curſum proprilоquii.

A B C D E

Ma queſto inteſi, e ritener mi piacque.
Quaſi dicat: hoc unum notavi, ut memoriam faciam ad arguendum violatores ſacrorum.

Ad Cant XIX. Verſ. 99.

Scias, quod ego fui ſucceſſor Petri. Sed non pauper, ut Petrus; deinde deſcribit ſe a nobilitate generis. Et ad evidentiam ſequentis literae debes ſcire, quod in MCCLXXIII. Adrianus V. natione Januenſis de famoſa & potenti Domo illorum de Fliſco, qui primo vocatus erat Octobonus, electus eſt ad Papatum tempore Rodulphi electi ad Imperium Romanorum. Sedit in Cathedra Petri uno menſe & octo diebus. Unde morte praeventus nec Sacerdos ordinatus eſt. Dicit ergo Adrianus:

Una fiumana bella - - - - ſic dicta a flumine Lavagno:

- - - - - - - *s' adima*, ideſt, avallatur, ſeu abaſſatur:

Intra Sieſtri e Chiaveri - - - - quae ſunt duae Terrae Riperiae Januenſis:

Lo titol del mio ſangue - - - - ideſt, illorum de Fliſco:

- - - - - - - *fa ſua cima.* Ideſt, apicem ſui culminis nobilitatis & potentiae magnae:

- - - - - - - *e del ſuo nome*: quia ſcilicet dicti Nobiles vocantur Comites de Lavania, ſeu di Lavagno. De quorum genere fuerunt multi viri valentes, praecipue alius Papa, qui dictus eſt Innocentius IV. vir quidem magnificus, & deſtructor Friderici II. & ſcientificus in utroque Jure, & in Sacra Scriptura. Et hujus Innocentii fuit Nepos iſte Adrianus ex fratre. Qui ſuis exultantibus de promotione ſua dixit: *Melius erat vobis habere Cardinalem vivum, quam Papam mortuum.*

Un meſe - - - - - -
Heic Adrianus oſtendit, qualiter modicâ experientiâ cognovit importabile pondus Papalis dignitatis, dicens:

- - - - e poco più provai io come
Peſa 'l gran manto,

Per mantellum Petri dat intelligi Papatum, & maxime

- - - - a chi del fango il guarda.

Sicut a labe avaritiae, gulae, & luxuriae, quae foedant virtutes omnes, ut jam dictum eſt in prima parte. Et heic nota, quod verè laborioſum eſt onus Pontificale, ſi debeat bene ſervari immaculatum. Et magis experte poterat credere Adrianus ſanctiſſimo Papae Gregorio I. qui in multis Libris & locis dolet & deplorat iſtud gravamen. Ex quo oſtendit ſarcinam illam nimis moleſtam eſſe omnibus, qui cuſtodiunt illam illaeſam. Ideo bene Coeleſtinus V. quaſi mortifero faſce depoſito, cum gaudio & laetitia ſolitudinem repetabat, niſi retractus fuiſſet operâ Bonifacii. Et tamen in illo privato carcere ſancte vixit, & animam feliciter Deo reddidit: ubi Bonifacius infeliciter & deſperate vitam finivit. Et confirmat dictum ſuum per comparationem claram, dicens:

*Che men mi * ſembra tutte l' altre ſome.*

Ideſt, quia cetera onera, quantumcumque gravia videantur, videntur leviſſima in comparatione ad iſtud. Et heic nota, quod verè nullum onus eſt par iſti. Nam qui Summum Pontificatum adeptus eſt, omnium curas, omnium ſarcinas, in ſe ipſum tranſtulit. Quoniam intravit mare magnum cum parva navicula, quae ſemper agitatur turbine omnium ventorum. Et ex libero factus ſervus, in magnam miſeriam incidit. Omnium enim linguae de eo loquuntur, & lacerant ejus vitam. Et quidquid mali fit, totum ex illo, quaſi uno fonte malorum, proveniſſe dicitur. Ideo bene alius Papa Adrianus, natione Anglicus dicebat, quod Paſtor erat ſimilis ventri, contra quem olim omnia membra injuſte conjuraverunt, ideo juſte defecerunt. Nam ſtomachus, quaſi ſervus publicus diſpenſans omnia omnibus alimenta ſubtraxit. Ideo ut breviter concludam, Summus Pontificatus, ſi bene geritur, eſt ſummus honor, ſummum onus, ſumma ſervitus, ſummus labor. Si verò male, eſt ſummum periculum animae, ſummum malum, ſumma miſeria, ſummus pudor. Ergo dubium eſt ex omni parte negotium. Ideo benè praefatus Adrianus Papa IV. dicebat, Cathedram Petri ſpinoſam, & Mantum ejus acutiſſimis per totum confertum aculeis, & tantae gravitatis, ut robuſtiſſimos premat & conterat humeros. Et concludebat: *Nonne miſeriâ dignus eſt, qui pro tanta pugnat miſeria?* Et dicit: *Un meſe e poco più*, quia ſtetit in Papatu fortè XL. diebus. Et heic nota, quod quum omnis hominum vita ſit brevis, Regum eſt brevior, Pontificum breviſſima. Unde multo major numerus Pontificum, quam Imperatorum invenitur. Quia rarò aliquis vocatur ad culmen tantae dignitatis, niſi ſenex vel vergens in ſenium.

La mia converſion - - - - -
Heic Adrianus oſtendit, quando & quare recognoverit errorem ſuum, dicens: *La mia converſion*, ſcilicet ad Deum

- - - - - o me! fu tarda.

Heu mihi! quia ſolùm circa finem: Unde dicit;

Ma come fatto fui Roman Paſtore,

ideſt, Papa Romanus:

Così ſcoperſi la vita bugiarda.

Quia avaritia mendax promittit homini ſufficientiam, & parat ſibi indigentiam. Et tangit cauſam, quare detexit vitam fallacem in Papatu, quia venit ſibi in mentem: Ecce, quid petiſti? tot laboribus, tot viribus cunctis diebus vitae tuae ſtudens ſemper cupiditati, ut pervenires ad iſtum amarum gradum? Dicit ergo:

Vidi, che lì - - - - -

ideſt, in tanta altitudine:

- - - - non ſi quetava il core;

ſicut falſo ſpectaveram:

Nè più ſalir poteaſi in quella vita,

ideſt, non poteram pervenire ad altiorem gradum dignitatis in vita temporali. Et heic nota, quod Adrianus fecit optimam rationem. Cui enim Regi vel Principi eſt tanta dignitas vel poteſtas? Ceteri habent regere mortalia; hic ſpiritualia gubernare. Alii habent praeeminentiam ab homine, hic ab aeterna Sapientia Dei.

Ad Verſ. 127.

Io m' era inginocchiato, e volea dire ad excuſationem meam: Sanctiſſime Pater, parcat Sanctitas Veſtra juſtae ignorantiae meae, quia neſciebam vos eſſe Papam. Unde nota, quod nulli inter Chriſtianos exhibetur reverentia major, quantumcumque ille ſit viliſſimus vel vitioſiſſimus, quod pro miraculo habetur a multis. Hoc autem eleganter tetigit hic Poëta ſemel in Civitate Veronae. Nam quum ibi coenaret cum quibuſdam honoratiſſimis viris, unus curioſus petiit: *Unde eſt, vir doctiſſime, quod vir ſemel naufragus reintrat mare; quod mulier ſemel puerpera vult amplius concipere; & quod tot millia pauperum non deglutiunt pauciſſimos divites?* Cui prudentiſſimus Dantes, veritus parere errorem convivis minus intelligenti-
A bus, ſagaciter vitavit ſolutionem. Et reſpondens petenti dixit: *Adde quartum; quod ſcilicet Principes & Reges Terrae reverenter oſculantur pedem filio lotricis & tonſoris, quum fuerit factus Papa.*

Ad Verſ. 142.

Nipote ho io di là, ch' a nome Alagia,

B *Di là,* ſcilicet, in Tuſcia in Valle Macrae. Iſta Neptis Papae Adriani fuit uxor Marchionis Marcelli Malaſpinae, quae multum honoravit eum tempore ſui exilii, ut alibi dictum eſt. Et iſta Domina multum complacuit tunc Danti. Unde quidam volunt, quod Poëta loquatur de ea infra Cant. XXIV. ubi dicit, quod
C una mulier faciet ſibi placere Civitatem Lucanam. Sed non credo. Et dicit Adrianus:

Buona da ſe: - - - - - - -

quia naturaliter pudica & honeſta;

- - - - - pur che la noſtra Caſa
Non faccia lei per eſemplo malvagia.

Ideſt, lubricam, & impudicam: Et vide, quod iſte Sacerdos loquitur
D honeſte & caute. Dicit enim quod Neptis eſt bona, niſi imitetur exemplum aliarum de Domo ſua. Per hoc enim dat intelligi caute, quod mulieres illorum de Fliſco fuerunt nobiles meretrices; qualis (ſi fama non mentitur) fuit uxor Petri de Ruſſis de Parma, ſtrenuiſſimi Militis. Quid dicam de Iſabella uxore Domini Lu-
E chini potentiſſimi & juſtiſſimi Tyranni in Lombardia? Et concludit Adrianus.

E queſta ſola m' è di là rimaſa.

In qua ſperare poſſum; quia illi de Domo mea ſunt dediti avaritiae, ſicut ego fui, tum quia Januenſis, tum quia Sacerdos. Ideo rogo te; recommenda me ſibi, & bonis operibus ſuis.

Ad

Ad Cant. XX. Verſ. 46.

Ma ſe Doagio - - - - - -

Heic Ugo Ciapetta probat, quod dixit per Regem tunc regnantem. Nam Philippus Pulcher peſſimus Regum Franciae, ut dicetur paulo poſt, Anno Domini MCCXCVI. invaſit Comitatum Flandriae, & cepit Brugiam, Lillam, & alias Terras vaſtavit. Et Anno MCCC. quum Comes Flandriae cum duobus filiis veniſſet ad eum, Rex eos carcerari fecit, & abſtulit eis Comitatum Flandriae. Sed poſt biennium ſequuta eſt vindicta, quam Ugo huic oravit. Quia Flandrenſes fecerunt magnam ſtragem de exercitu ejus Regis. Dicit ergo Ugo:

Ma ſe Doagio, Guanto, Lilla, e Bruggia
Poteſſer, toſto ne ſaria vendetta.

Vindicta iſta jam erat facta, quando Poëta ſcripſit. Sed reſpicit ad tempus ſuae viſionis, quando fingit iſta ſe audiviſſe ab Ugone. Et dicit:

Et io la chieggio a Lui, - - -

ſcilicet, Deo:

- - - - che tutto giuggia.

Ideſt, vindicat; quia Juſtus Judex vindictam facit de omni injuſtitia. Vel reſpicit ad mortem Philippi, ut dicit alibi.

Chiamato fui - - - - - - - -

Heic Ugo manifeſtat ſe & ſuos a nomine, dicens:

- - - - - di là - - - - - - -

ideſt, in Mundo mortalium:

- - - - - Ugo Ciapetta.

Ugo praefatus cognomento Ciapetta, ſive Caputii, dictus eſt, quod pueris ipſe puer caputia ludo auferre ſolebat. Cum quo Robertus filius regnavit XI. annis, & poſt obitum patris annis XXXIV. vir quidem pius & literatus.

Di me ſon nati i Filippi, e i Luigi,

A quia plures de linea ſua fuerunt Reges Philippi & Ludovici. Nam de iſta genealogia tertia Ugonis fuerunt multi Philippi, ſicut Philippus I. Philippus II. Philippus III. potentiſſimus, victorioſus, Philippus IV. dictus Naſellus, Philippus V. Philippus VI. & Philippus VII. qui, ut credo, dictus eſt Pulcher. De quo B tanta mala hic dicit. Multi etiam Ludovici fuerunt de ſtirpe Caroli Magni, quae defecit in Ludovico V. Poſtea de ſtirpe Ugonis fuerunt alii Ludovici; ſcilicet Ludovicus Groſſus, Ludovicus VII., Ludovicus VIII. qui fuit pater Ludovici Sancti. Et dicit:

Per cui novellamente è Francia retta.

C Francia eſt provincia parva in Gallia, quae multas alias provincias habet ſubjectas, ſicut Provinciam, Burgundiam, Normandiam, Picardiam, Aquitaniam, Vaſconiam &c. Deinde ſcribit ſe ab origine ſua, dicens:

Figliuol fui d' un Beccaio di Parigi:

D Et heic nota, quod aliqui dicunt, quod iſte fuit nobiliſſimus Miles de Normandia. Aliqui, quod fuit Dux Aureliani. Sed Dantes curioſiſſimus inveſtigator rerum modernarum, quum eſſet Pariſius, gratiâ ſtudii, reperit, quod iſte Ugo de rei veritate fuerat filius carnificis. Ideo reputat fictum quidquid aliter dica- E tur, ad colorandam vilitatem originis, ſicut multi faciunt. Et tangit tempus, dicens;

Quando li Regi antichi venner meno

deſcendentes a Carolo Magno. Hoc autem fuit Anno Domini MCCCC-LXXXVII.

Tutti fuor ch' un renduto in panni bigi.

Dicunt aliqui, quod iſte erat Frater Mi-

Minor. Quod eſt impoſſibile, quia nondum erat Ordo Minorum. Sed erat Monachus cum pannis vilibus griſis. Et eo tempore dicit Ugo

Trova' mi ſtretto ne le mani il freno
Del governo del Regno;

ſcilicet, Franciae;

- - - - e tanta poſſa
Di nuovo acquiſto, - - - -

quia erat pecunioſus & dives nimis:

- - - - e sì d' amici pieno;

Iſte Ugo Ciapetta recte fecit ſicut Tarquinius Priſcus, qui natus patre mercatore de Corintho, ſuâ prudentiâ & opulentiâ pervenit ad Regnum Romanum. Dicit ergo;

Ch' a la Corona vedova - - - -

ideſt, vacanti;

- - - - - - promeſſa
La teſta di mio figlio fu. - - -

Scilicet, Robertus: Ugo enim, ut quidam ſcripſerunt, noluit coronari, ut ſucceſſio ſua plus extenderetur. Audiverat enim, quod ſui regnaturi erant in ſeptimam generationem. Et dicit:

- - - - dal quale

primo Rege:

Cominciar di coſtor le ſacrate oſſa.

Quia inunguntur & conſecrantur Reges. *Di coſtor*, ſcilicet, Philipporum & Ludovicorum.

Mentre che - - - -

Heic Ugo incipit narrare mala ſuorum facta per avaritiam. Et primo tangit magnam occupationem factam ab eis avarè. Ad quod ſciendum, quod Ludovicus, qui poſtea fuit Sanctus, & Carolus frater ejus, qui fuit poſtea Rex Siciliae, habuerunt in uxores duas filias Raymundi Berengerii de Tholoſa. Et ſub nomine & colore dotium uſurpaverunt totam Provinciam Narbonenſem. Ille ultra Rhodanum, iſte citra, ſicut dicetur plenius Paradiſi Cant. VI. Modò uſque ad iſtud tempus deſcendentes Ugonis erant aliqualiter avari, ſed non ita quod uſurparent alienum injuſte. Dicit ergo in litera:

Poco valea, - - - - - -

ideſt, parum erant valentes & virtuoſi.

- - - - ma pur non facea male.

ſcilicet, per avaritiam, violentiam, & fraudolentiam.

Mentre che la gran dote Provenzale

& verè magna. Nam Plinius ſumme commendat iſtam Provinciam:

Al ſangue mio non tolſe la vergogna,

non intelligas, ut quidam falſo exponunt, quod Domus iſta non eſſet potens ante iſtam dotem. Sed vult dicere, quod ante iſtud factum iſta Domus habebat unam verecundiam, quia dicebatur de obſcuritate & ignobilitate originis. Sed poſt iſtud factum coeperunt homines dicere de avaritia, & injuſtitia, in verecundiam iſtorum, ita quod major verecundia & infamia abſtulit primam, ita quod amolius non dicebatur de Macellario. Quod autem iſta ſit intentio Poëtae, declarat ſequens litera, dum ſubdit:

Lì Cominciò - - - - - - -

ab illa dote & praeda magna;

- - - - con forza, e con menzogna
La ſua rapina; - - - - - -

Quia coepit tunc primò rapere violenter & fraudulenter:

- - - - e poſcia per ammenda

vi, & fraude:

Pontì e Normandia preſe e Guaſcogna.

Et dicit: *per ammenda;* loquitur ironice, quaſi dicat, ad emendationem primae rapinae factae de Provincia fecerunt aliam de aliis Provinciis.

Carlo venne - - - - - -

Heic dictus Ugo damnat duas moleſtias factas crudeliter per Carolum prae-

praedictum. Ad cognitionem primae debes ſcire, quod Conradinus debellatus in campo, conſilio & arte ſenis Alardi, ut plene dictum eſt Inferni Cant. XXVIII. fugiens pervenit cum quibuſdam Proceribus ad plagiam Romae, ad Caſtellum dictum Aſturi, ubi armata ſubito fugitiva tendebat in Siciliam, quae rebellabat Carolo. Sed captus a quodam Johanne de Frangipanibus de Roma, praeſentatus fuit Carolo. Carolus poſt aliquot menſes conſulte & deliberate in foro Neapolis fecit decollari ipſum Conradinum & Ducem Auſtriae cum multis Comitibus & Baronibus. Quorum corpora vetuit ſepeliri in ſacro. Dicit ergo: *Carlo*, ſcilicet, Vetus, primus, victor Manfredi:

- - - - *venne in Italia*

vocatus ab Eccleſia:

- - - - *e per ammenda*
Vittima ſè - - - - -

ideſt, ſacrificium:

- - - - *di Curradino* - - - -

quia ipſum adoleſcentulum innocentem, velut agnum, immolavit: *per ammenda*, loquitur ironice; quaſi dicat, ad emendationem occupationis Provinciae mactavit inhumane Conradinum. Et heic nota, Lector, quod valde miror de quibuſdam, qui arguunt Poëtam, dicentes, quod injuſte infamat juſtum Regem. Sed certe non culpat in eo non culpanda: Nonne jam ipſum poſuit glorioſe inter Reges & Principes Chriſtianos, tamquam pugilem Eccleſiae? Sed certe hunc actum damnaverunt omnes ſapientes, & amici Caroli. Nam Robertus filius Comitis Flandriae, gener ipſius Caroli, transfixit mucrone impune Judicem, qui tulerat talem ſententiam. Nonne hic Carolus impunitum tulit Guidonem de Monforte, qui interfecit conſangui-

A neum Regis Angliae in gremio Dei? Nonne condemnavit ad perpetuum carcerem Dominum Henricum fratrem Regis Hiſpaniae, conſanguineum ipſius, quem tamen fecerat ſibi hoſtem per avaritiam, quum nollet ſibi reddere magnam pecuniam, quam mutuo habuerat ab eo? Nonne prohibuit, ne ille obtineret Sar-
B diniam ab Eccleſia? Deinde tangit aliam violentiam enormem. Ad cujus intelligentiam debes ſcire, quod Carolus praedictus habens ſuſpectum Thomam de Aquino Ord. Praedic. vel quia offenderat Comites conſanguineos ejus, vel quia Thomas iturus ad Concilium Generale in Galliam Lugdunum, habuerat dicere,
C quod non taceret oppreſſiones Regnicolarum, timens ſibi ab illo, fecit eum venenari in via per quemdam Phyſicum familiarem ſuum; qui mortuus eſt apud Abbatiam Foſſae Novae in Regno. Dicit ergo:

- - - - - - *e poi*
Ripinſe al Ciel Tomaſo per ammenda.

Quia Vir Sanctus redivit ad Coe-
D lum, unde venerat. *Per ammenda*, loquitur ironice, quaſi dicat: ad emendationem primae victimae, quam fecerat gladio, immolavit alium juvenem Doctorem veneno. Sed juſto judicio Carolus ante mortem habuit magna adverſa. Quia quum elatus ſucceſſu magnarum victoriarum ſperaret majores, vidit rebellio-
E nem Siciliae, & captivitatem filii ſui, qui poterat interfici in vindictam Conradini, ſi hoſtis voluiſſet abuti victoriâ, ſicut ipſe fecerat. Et mortuus eſt cum dolore, filio adhuc carcerato.

Tempo veggo io - - - -.

Heic Ugo valde deteſtatur vilem avaritiam alterius Caroli. Iſte Carolus de Valois cognominatus Sine-Ter-

ra,

A ra, frater Philippi Pulcri, vocatus in Italiam per Bonifacium ſub nomine pacificandi Florentiam, & gerendi bellum contra Siciliam, ipſam Florentiam ſumme diſturbavit, ut plene ſcriptum eſt Inferni Cant. VI. Deinde armatâ magnâ claſſe apud Neapolim, cum Roberto filio Caroli II. ivit contra Siciliam. Sed in brevi facta ſimulata & infami pace, B reverſus eſt in Franciam, perdita magna parte ſuae gentis. Ideo bene in ejus improperium dictum eſt: *Carolus venit in Tuſciam pro pace, & reliquit ibi bellum. Et ivit in Siciliam pro bello, & reportavit inde ignominioſam pacem.* Dicit ergo Ugo:

Tempo veggo io non molto dopo anchoi C

quia per annum poſtea fuit iſtud factum:

Che tragge un' altro Carlo fuor di Francia,
Per far conoſcer meglio e sè e' ſuoi.

Qui ſaepe per avaritiam nimis deliquerunt. Quod continuo declarat, quum dicit:

Senz' arme n' eſce, - - - D

quia ſub titulo pacificandi exivit a Francia: & non uſus eſt apertis viribus more Gallorum, ſed perfida proditione. Unde dicit:

- - - - e ſolo con la lancia,
Con la qual gioſtrò Giuda;

Et videtur optima comparatio. Quia ſicut Judas prodidit Chriſtum pro pecunia, E ita iſte corruptus pecunia prodidit Bonifacium, qui vocaverat eum. Unde dicit:

- - - - e quella ponta

ideſt, impingit illam lanceam:

Sì, ch' a Fiorenza fa ſcoppiar la pancia.

Et eſt propriiſſima comparatio, quia eo tempore Florentia erat valde corpulenta, plena civibus, inflata ſuperbiâ. Et iſte Carolus ſcidit eam per ventrem, ita quod fecit inde exire inteſtina vitalia, ſcilicet praecipuos Cives; de quorum numero fuit iſte praeclarus Poëta. Ideo bene ſolvit ſibi heic. Unde ad exaggerandum factum dicit:

Quindi - - - -

ex iſta proditione:

- - - non terra - - -
Guadagnerà. - - - -

quia ſi volebat fallere fidem, debebat capere ſibi illam florentiſſimam Terram, & non tradere Curſio de Donatis:

- - - - ma peccato & onta,

quia Deum & multos homines offendit. Et dicit:

- - - per ſe tanto più grave,

ſcilicet, peccatum:

Quanto più lieve ſimil danno conta.

ideſt, reputat eſſe *ſimil danno*, ſcilicet, Siciliae, *più lieve*, ſcilicet, peccatum.

L' altro - - - -

Heic Ugo tangit temeritatem & vilitatem alterius Caroli junioris, qui fuit primogenitus Caroli I. unde vocatur Carolus II. Et ad declarationem literae eſt ſciendum, quod dum Carolus ipſe iviſſet in Provinciam, ad armandam claſſem, pro recuperanda Sicilia rebelli, Rogerius de Loria, Admiralius Regis Petri, peritiſſimus & victorioſiſſimus in bello navali, cum magna claſſe venit ſuper Neapolim intra portum, ſagittando intra Civitatem, & exprobrando, ut eliceret Carolum Principem ad pugnam. Praeſciebat enim tamquam vigilantiſſimus Dux, quod Rex Carolus cum magna claſſe rediens de Provincia jam erat in mari Piſano. Sicut ergo petebat & optabat, juvenis improvidus & calidus, cum proceribus & omni militia,

tia, aſcendens navim exivit contra Rogerium. Rogerius ſagaciſſimus mandavit ſuis, ut non intenderent ad perſequutionem fugientium, ſed ſolum ad Galeam, ubi erat regale Signum. Quo facto, in primo congreſſu belli, multis navibus juvenis fugientibus, ipſe cum ſuis proceribus inutilibus navali certamini, tam faciliter quam celeriter debellatus & captus eſt, cum novem navibus longis. Et ductus Meſſanam in Siciliam, ubi pluſquam CC. ex ſuis nobilibus gladio ſunt necati in vindictam Conradini, ipſo Carolo cum paucis reſervato. Hac victoria potitus eſt Rogerius Anno Domini MCCLXXXIV. Die ſequenti Carolus pater applicuit Cajetam; qui accepto ſiniſtro rumore filii, accenſus ira, dixit; *Vellem ipſum eſſe mortuum, quia non ſervavit praeceptum meum*. Mandaverat pater filio, ut nullo caſu committeret ſe pugnae marinae vel terreſtri in abſentia ſua. Deinde Carolus, mortuo patre, concordans cum Rege Aragonum, reverſus eſt in Regnum ſuum. Et tradidit filiam ſuam Azzoni III. Marchioni Eſtenſi, factâ ſibi magna donatione propter nuptias. Nunc ad literam dicit Ugo:

L' altro, - - - -

ſcilicet, Carolum Claudum:

- - - *che già uſcì preſo di nave*,

& certe fuiſſet occiſus, niſi prohibuiſſet Regina Conſtantia:

Veggio vender ſua figlia;

quam tradidit viro pro pecunia:

- - - - *e patteggiarne*,

Come fan li Corſar de l' altre ſchiave.

quas vendunt pro certo pretio. Sed quid dixiſſet Poëta noſter, quod Johannes Rex Franciae, captus ab Anglicis diebus noſtris, vendidit filiam ſuam Domino Galeatio Tyranno de Mediolano? Et ex hoc Ugo dolore

A intrinſeco tactus, exclamat contra avaritiam potentiſſimam, dicens:

O avarizia! - - - -

regina vitiorum:

- - - *che puoi tu più farne*,

quaſi dicat; nil majus:

Poic' hai il ſangue mio a te sì tratto,

Che non ſi cura de la propria carne?

Et heic nota, quod iſte maxime dolet de avaritia iſtius Caroli, quia

B fuit valde liberalis inter Reges ſui temporis. Sed certe amor pecuniae vincit amorem naturalem, & res impoſſibiles facit poſſibiles. Unde infelix, in quo avaritia fixit radices ſuas. Paciſceretur enim cum quocumque de quota parte vitae ſuae, ſi poſſet vendere alteri tempus ſibi

C datum a natura:

Perche men paja il mal futuro, e 'l fatto.

Heic Ugo amarè commemorat facinus impium, quod praegravat ceteris. Ad cujus intelligentiam eſt utile ſcire, quod Philippus Pulcher, Rex Franciae, conceperat indignationem contra Bonifacium VIII. qui

D promiſerat, facere Carolum de Valois, fratrem ſuum, Imperatorem Romanorum, quando venit pro Paciario in Tuſciam. Sed nihil ſervaverat; quia audiſti, quam valenter ſe habuerit; immo eodem Anno confirmaverat Albertum Ducem Auſtriae. Ideo Philippus indignatus, ſuperbe tenebat & honorabat Stephanum de

E Columna, inimicum ejus, & Beneficia conferebat in Francia pro voto ſuo. Propter quod Bonifacius magnanimus & alti cordis, factus eſt palam ſibi infeſtus. Et ad juſtificandam cauſam ſuam, fecit citari Praelatos Franciae ad Concilium, & Philippum prohibentem & contumaciter recuſantem ſe ſubditum Eccleſiae, temporaliter excommunicavit. Phi-

Philippus objiciens multa crimina Bonifacio, dicebat ipſum fore deponendum. Sic hinc inde accenſo igne irarum & diſcordiarum, alter in alterius perniciem conjurabat. Bonifacius irritabat Flandrenſes contra Regem, & Albertum electum invitabat in Italiam. Philippus pejora meditans, de conſilio Stephani miſit quemdam Legatum ſuum in Tuſciam cum Muſatto Franceſio Milite Florentino. Qui venientes in Comitatum Florentiae, ad Stagiam Caſtellum dicti Muſatti, ſimulabant ſagaciter agere de bono pacis; & clandeſtine cum magnis pecuniis & donis, corruptis multis Proceribus Campaniae & Anagniae, ordinaverunt capere Bonifacium in patria. Ubi ſtans intrepidus nihil tale ſentiebat. Quo facto Sciarra de Columna cum CCC. equitibus & multis amicis & mercenariis peditibus, ſub Vexillo Regis uno mane intravit Anagniam cum clamore. Et ingratus Populus ſequutus eſt Signa regalia, & traxit ad Papale Palatium. Bonifacius audito tumultu, omnium auxilio deſtitutus, dixit ſecum: *Ex quo debeo mori per proditionem, ut Chriſtus: moriar, uti Vicarius Chriſti.* Et continuo aſſumto habitu Pontificali cum clavibus, conſcendit Papalem Sedem. Sciarra & ſui, volente Deo, ut ſancta dignitas ſervaretur intacta, non injecerunt manus in eum, ſed illum ſolis verbis laceſſitum, ſub honeſta cuſtodia relinquentes, converſi ſunt ad rapiendum theſaurum. Poſt tertiam diem Populus Anagniae recognoſcens errorem ſuum, ruens in arma, duce, ductoreque Luca de Fliſco Cardinali, expulit Sciarram cum complicibus. Bonifacius autem more Chriſti non potuit laetari, indurato corde dolore. Sed recedens cum Curia, venit Romam ad Sanctum Petrum, cum intentione celebrandi Concilium, & faciendi altam vindictam de injuria atrociſſima ſibi per Regem illata. Sed intenſo dolore ſuperante animum ejus, converſus in rabiem furoris, coepit ſe rodere totum. Et ſic verificata eſt Prophetia ſimpliciſſimi Coeleſtini, qui praedixerat ſibi: *Intraſti ut Vulpes. Regnabis ut Leo. Morieris ut Canis.* Vide igitur, ſi juſte Poëta deteſtatur tam crudele ſcelus in Philippo. Dicit ergo:

Veggio in Alagna intrar lo Fior d' aliſo

ideſt, Lilium, quaſi flos de aliis, quod eſt Armatura Regis Franciae, *intrar in Alagna*, Civitate Bonifacii;

E nel Vicario ſuo Criſto eſſer catto.

Et hoc dico, fiet, *perche 'l mal futuro e 'l fatto paja men*, ideſt ut minora videantur mala fienda & jam facta: quia verè omnia peccata praeterita & futura videntur parva vel nulla in comparatione ad iſtud. Unde ſubdit:

Veggiolo un' altra volta eſſer deriſo,
quia captus ab hoſtibus:
Veggio rinovellar l' aceto e 'l fele,
per amaros dolores Bonifacii:
E tra vivi ladroni eſſer anciſo.

Ideſt, inter ſatellites Regis & Sciarrae. Vel ut aliqui dicunt, inter Cardinales, quia volunt, quod aliquis Cardinalis fuerit conſcius hujus facti. Mortuus autem eſt Bonifacius in MCCCIII. die XII. Octobris, & ſepultus in Sancto Petro.

Veggio. - - - - -

Heic ultimo Ugo ſubadnectit aliud magnum malum, quod fecit idem Philippus contra quoſdam fautores Bonifacii. Et ad aperiendum iſtam literam, quae multis clauſa videtur, oportet ſcire hiſtoriam memoriâ dignam, cujus haec eſt ſumma. Quidam

dam Jacobus, Burgundus origine ex Dominis Molai genitus, juvenis animoſus, quum frater primogenitus ſecundùm conſuetudinem Gallicam haberet dominium omnium, contulit ſe ad Militiam Templariorum, qui erant magni pugiles Fidei. Ubi factus Magiſter illius Ordinis potentis, incurrit odium Philippi Pulcri, cujus erat compater, quia videbatur faviſſe Bonifacio; ſed verius ob avaritiam. Factum eſt ergo, permittente Clemente V. qui promiſerat Philippo deſtructionem Templariorum, quod principales Templariorum eadem die capti ſunt de mandato Philippi per omne Regnum ſuum, & eorum Templa, Caſtella, theſauri, & omnia occupata. Quibus ductis Pariſius multa crimina objecta ſunt, quae omnia illi perſeveranter negabant, dicentes, ſe contrarium probaturos ſub juſto Judice, ſi daretur. Tunc Rex ira ardens, mandavit ut tormentis extorqueretur, quod adulationibus non poterat. Sed quum nihil proficeret, Magiſtro cum tribus ſociis reſervato, ceteri palam damnati ſunt in incendio, ſi in propoſito ſtarent. Erant omnes robuſti juvenes & animoſi. Ideo alligatis ſingulis palis ignis eſt appoſitus. Et praecone promittente impunitatem & liberationem confitentibus, nullus potuit flecti terrore vel prece, ut cederent irato Regi, & confeſſione parcerent vitae ſuae. Sed quum omnes concorditer ſaepe dicta firmarent, coeperunt tortores ſingulis apponere ignem primo ungulae pedis, & paulatim aſcendendo deducere per omnia membra. Illi autem jactantes voces in coelum, clamabant, ſe Chriſtianos veros, & eorum Religionem ſemper ſanctiſſimam fuiſſe. Nec unus uſque ad mortem potuit a tam con-

A ſtanti propoſito removeri. Jacobus vero Magiſter longo carcere maceratus, tamdem ductus Lugdunum, multis exhortationibus perſuaſus, confeſſus fuit aliqua Clementi Papae. Quare retractus Pariſius, quum coram duobus Legatis ex latere & Rege ſententia legeretur, in qua continebatur Magiſtri liberatio, & Ordinis damnatio, B ipſe cum uno ex ſociis, qui erat frater Delphini Viennae, petivit alta voce ſilentium. Quo conceſſo, audiente multitudine praeſente teſtati ſunt, quod morte digniſſima morerentur, non quia commiſiſſent ea, quae legebantur; ſed quia permiſerant ſe ſeduci ſuaſionibus Clementis Papae & Regis Tyranni, contra C honorem Ordinis ſui tam ſancti & tot Sanctorum Patrum auctoritate probati; & tot egregios fortes commilitones & ſocios ante ſe, pro veritate conſumtos viliter fraudaſſent. Sed durâ ſententiâ latâ Jacobus cum fratre Delphini igni datus eſt, ſicut primi. Et ambo, Rege vidente, conſtanter & intrepide in ſupplicium iD verunt. Alii duo viliter confitentes evaſerunt. Quinquaginta ſex fuerunt, qui tamquam Martyres innocentes perierunt. Hanc flebilem hiſtoriam multi fide digni notaverunt, & prae ceteris Boccaccius de Certaldo elegantiſſime deſcribit, laudabiliter commendans conſtantiam & fortitudinem iſtorum ultra virtutem virorum forE tium ab antiquo laudatorum. De iſtis & de origine Ordinis eorum dicetur Paradiſi Cant. XVIII. Nunc eſt ad literam veniendum. Dicit ergo Ugo:

Veggio 'l nuovo Pilato - - - -

ſcilicet, Philippum. Et heic nota, quod Poëta propriiſſime vocat Philippum novum Pilatum. Sicut enim Pilatus, qui fuit de Lugduno, in-

juſte condemnavit innocentem Chriſtum: ita iſte apud Lugdunum condemnavit injuſte iſtum innocentem Militem Chriſti & pugilem Fidei. Et ſicut Pilatus fecit alligari Chriſtum ad columnam, & crudeliter flagellari: ita Philippus fecit iſtum protectorem Chriſti alligari ad palum, & crudeliter concremari cum ſociis, non contentus primo Bonifacium cepiſſe per Sciarram de Columna. Dicit ergo:

- - - - sì crudele,

Che ciò nol ſazia: - - - - -

ſcilicet, acerba mors Bonifacii:

- - - - ma ſenza decreto

Porta nel Tempio le cupide vele

Ideſt, contra Templarios, qui erant ditiſſimi. Et dicit *ſenza decreto*: dicunt aliqui, ſcilicet, Papae, ſed non bene; quia Papa hoc conſenſit. Sed vult dicere, injuſte, quia fecit ſibi de voluntate legem, & de furore decretum. Haec facta ſunt in MCCCVII. Et concludit Ugo propter horrenda peccata hujus Philippi apoſtrophans ad Deum:

O Signor mio - - - - -

ſcilicet, Deus:

- - - - - quando ſarò io lieto,

ſcilicet, egreſſus hinc, tecum in Paradiſo:

A veder - - - - - - -

in te, ſicut in ſpeculo:

- - - - - la vendetta - - - -

quae cito erit de Philippo:

- - - - - che naſcoſa

ideſt, occulta:

Fa dolce l'ira tua nel tuo ſecreto?

Et heic nota, quod Poëta loquitur heic occulte. Quia quando homo paſſus injuriam, ſcit & recognoſcit vindictam, quam faciliter & cito faciet de illo, laetatur in ſecreto mentis ſuae. Et dicit: Vade tantum cum Deo, quia bene ſolvam tibi. Ita a ſimili dicit iſte de ira Dei, quae veniet juſte, & in brevi, ſuper Philippum & prolem ſuam, ut dicetur ſuo loco in praeſenti compilatione.

Ad Cant. XXIII. Verſ. 37.

Già era in ammirar, che sì gli affama,

Poëta introducit unum ſpiritum modernorum guloſorum; ſeu deſcribit unum ſpiritum modernum de ſecta guloſorum. Ad cujus cognitionem eſt primo ſciendum, quod iſte fuit quidam concivis ſuus, nomine Foreſius, natione Florentinus, & genere nobilis, frater famoſi Militis Curſii de Donatis, amicus & affinis noſtri Poëtae. Cum quo vixerat ad tempus familiariter. Et quia noverat eum multum laboraſſe vitio gulae, licèt eſſet aliter vir bonus, ideo introducit eum heic ita maceratum. Et primo oſtendit, quomodo fuerit primo cognitus ab illo, dicens:

Per la cagion' ancor non manifeſta;

de odore pomorum & aquae:

Ad Verſ. 76.

Et egli a me - - - - - - -

Heic Poëta ponit reſponſionem Foreſii ad ſe, qui breviter dicit, quod interceſſio uxoris ſuae citius fecit eum aſcendere. Ad quod ſciendum, quod Foreſius praefatus habuit in vita unam uxorem ſuam, cui nomen fuit Anella, mulier quidem ſobria, & pudica, quae temperanter vixit cum iſto guloſo, cui habebat ſemper praeparare delicata cibaria: in quo magis virtus ejus enituit. Et ſicut in vita numquam ceſſabat revocare eum ab errore ſuo, ita poſt mortem numquam ceſſavit orare pro eo; quum tamen mulier ſoleat faciliter oblIviſci priorum affectuum, ut Auctor alibi jam dixit. Dicit ergo: *Et egli a me*, ſupple, reſpondit Foreſius:

La

La Nella mia - - - - - -
vetula uxor, ſic vocata:
- - - - sì toſto m' ha condotto
A ber lo dolce aſſenzo de' martiri &c.

Ad Verſ. 82.

Tanto è a Dio più cara - - - -
Heic Foreſius extollit ſingularitatem virtutis Anellae, quae paucas habet ſocias inter tot honeſtas mulieres Florentinas. Et ut videas, quid Auctor noſter ſentiat ſub nomine unius, debes notare, quod nihil eſt melius, nihil utilius muliere pudica. Multa enim ſunt, quae per ſe nobilitant clara ingenia virorum; at mulierum propria virtus eſt pudicitia. Ideo ſumme laudanda, quia bene meretur de majoribus, quorum ſanguinem furtiva ſoboles non vitiat; bene de filiis, qui non habent erubeſcere de matre, nec dubitare de patre; bene primo de ſe, quam liberat a contumelia alieni corporis. Ergo principaliſſime mulier debet habere curam pudicitiae. Quâ amiſsâ ruit omnis virtus illius. Haec pauperem commendat, divitem extollit, deformem redimit, pulcram exornat. Ergo beatus fuit iſte Foreſius, cui contigit, talem habere mulierem in uxorem. De qua dicit
La vedovella mia, - - - - - - -
ſcilicet, Annella uxor mea, quam annulo deſponſaveram:
- - - - - - che tanto amai,
& bene reamavit me viventem, & defunctum:
Tanto è a Dio più cara e più diletta,
Quanto in ben' operar' è più ſoletta;
in patria noſtra, in qua mulieres noſtrae nimis vane operantur. Et confirmat, quod dixit de mulieribus Florentinis per comparationem ad quaſdam mulieres barbaras, quae dicuntur eſſe in Sardinia, ſine pudo-

A re, & ſine habitu civili. Dicit ergo:
Che la barbagia di Sardigna aſſai
Montanea eſt altiſſima in Inſula illa, in qua habitat gens ſilveſtris ſine lege, ſine religione vera: quae dicitur remanſiſſe ibi, quando Inſula fuit recuperata de manibus barbarorum de Africa, quorum mulieres ſunt nimis lubricae & impudicae,
B permittentibus viris. Nam prae calore & prava conſuetudine vadunt indutae panno lineo albo, excollatae ita, ut oſtendant pectus, & ubera. Et recte more Florentinarum talis, inquam, *barbagia aſſai*
Ne le femine ſue è più pudica.

Ad Verſ. 104.

Cui biſognaſſe, per farle ir coverte,
C *O ſpiritali o altre diſcipline.*
ideſt, vel ſpirituales, ſicut excommunicatio; vel habitus bonus, qualem dedit Beatus Gregorius mulieribus Romanis, ſub quo honeſte latent; vel diſciplinae temporales, ſicut Statutum Civitatis, vel poena Officialis, quae vetat inhoneſtam & enormem deciſionem pannorum circa
D collum. Sicut aliquando factum eſt Florentiae propter iſtas Barbagienſes. Et heic nota, quod Poëta noſter meritiſſime facit invectivam contra iſtas. Nam nulli Artifices in mundo habent tam varia organa, & diverſa inſtrumenta, & ſubtilia argumenta pro exercitio ſuae artis, ſicut mulieres Florentinae pro cultu
E ſuae perſonae. Non enim contentae naturali pulcritudine, ſemper conantur addere, & contra omnes defectus incredibili arte ſagaciter ſe armant. Nam parvitatem adjuvant cum planula alta. Carnem nigram dealbant. Faciem pallidam faciunt rubicundam. Capillos faciunt flavos. Dentes eburneos. Mamillas breves & duras. Et ut breviter dicam, omnia

nia

nia membra artificioſa componunt. Quid mulierum Tuſcarum mores referam, de quibus Gerius de Aretio Satyram fecit ad imitationem Apuleji? Non ſolum autem mulieres Tuſcae, ſed ubique terrarum intemperantes factae ſunt, ſicut Seneca oſtendit de mulieribus Romanis. Feminae autem Florentinae comedunt & bibunt, antequam vadant ad nuptias vel ad Eccleſiam.

A

B

Ma ſe le ſvergognate - - - -

Ultimo Foreſius praenuntiat mala eventura in brevi ſuper Florentia, quae mulieres Florentinae habebunt deplorare. Unde dicit: *Ma ſe le ſvergognate;* bene dicit, quia verecundia eſt fraenum mulierum, & ſilentium eſt ornamentum earum, quae de raro duo haec inveniuntur in mulieribus Florentinis.

C

- - - - - foſſer certe

ſicut ego ſum:

Di quel, che 'l Ciel veloce loro ammanna,

ideſt, cito praeparat & deſtinat eis, ſicut caedes virorum, & filiorum, bonorum direptiones, & incendia domorum, quae omnia in brevi imminebant illi Urbi:

D

Già per urlar - - - - - - -

quia ſunt uxores luporum:

- - - - avrian le bocche aperte.

Vociferantes in Coelum. Et ecce quare:

Che ſe l' antiveder quì non m' inganna

E

ideſt, ſi praevidere futura non eſt hoc falſum: quod non credo:

Prima fien triſte, che le guancie impeli

Colui - - - - - - - -

ſcilicet infans:

- - - - che mò ſi conſola con nanna.

Ideſt, qui vagit in cunabulo, & quietatur ad cantum mulieris; quae dicunt *nanna*; aliae *nina*. Et dicit *impeli le guancie*, ideſt, inducat laṅuginem; quaſi dicat: antequam ille, qui modò eſt puer, fiat barbatus. Et heic nota, Lector, quod audivi aliquos temere dicentes, quod iſtud prognoſticum eſt vituperium Poëtae, quia jam tranſiverunt tot tempora, quod non evenerunt ea; quae preſagire videtur in tam brevi ſpatio. Ad quod reſpondeo, quod Auctor loquitur heic de praeteritis & jam factis, non de futuris modò fiendis. Sed videtur prophetare, quia reſpicit ad tempus ſuae viſionis, quae fuit in MCCC. ſicut jam toties dictum eſt. Magna etenim mala ſequuta ſunt poſt iſtud tempus, ſicut inteſtina diſcordia, civile bellum, & expulſio partium, quae fuerunt ſecundo & tertio Anno ſequenti; & Anno quarto venerunt de novo ad arma Albi & Nigri. Et flagrante furore belli, accenſus eſt ignis, ſive caſualis, vel artificialis, ut multi dixerunt, operâ cujuſdam Presbyteri Nerii de Abbatibus, qui ipſum primùm immiſit in domum ſuam. Et breviter cremata eſt melior pars Civitatis, pluſquam duo millia domuum, cum damno inaeſtimabili. Nec interim ceſſatum eſt ab armis. Sed continuo factae ſunt magnae praedae. Et Anno quintodecimo receperunt illam terribilem ſtragem apud Montem Catinum ab Uguiccione de Fagiola.

Ad Cant. XXIV. Verſ. 20.

- - - - - e quella faccia

Di là da lui più che l' altre trapunta,

Heic Foreſius nominat alium ſpiritum, qui fuit altiſſimus gurges gulae. Iſte fuit Papa Martinus Gallicus. Ideo fuit multum favens Carolo I. contra Siciliam. Et miſit Fran-

Francos contra Forlivium. Vir bonus & prudens, nimis tamen ſplendide vivens. Nam quum haberet Curiam in Italia in Civitate Viterbii, faciebat ſuffocari anguillas optimas illius Lacus in vino optimo Vernaccino, & illas ſapidiſſimas avidiſſime comedebat. Nec minus bene bibebat cum illis, quia anguilla vult natare in vino in ventre. Dicit ergo Foreſius, deſcribens iſtum ſpiritum a dignitate, & a propria guloſitate. *E quella faccia di là da lui*, ſcilicet poſt Bonagiuntam de Luca; *più che l'altre trapunta*, ideſt, magis macra, quia gravius deliquit; quia varia arte laxabat ventrem, cui utilior erat fames, & utiliſſima ſobrietas, dum in foedo & miſero ſacculo tot pretioſa confundebat:

Ebbe la Santa Chieſa in le ſue braccia.

Plus tamen habuit curam anguillarum, quàm animarum.

Dal Torſo fu;

Scilicet, Turonis. Civitas eſt Franciae:

- - - - - *e purga per digiuno*
L'anguille di Bolſena - - - -

Lacus eſt Eccleſiae inter Peruſium, & Viterbium:

- - - - - *e la Vernaccia.*

Iſtud vinum plus ceteris nutrit & impinguat. Et naſcitur in montibus altiſſimis Januae. De quo non fit mentio apud Auctores, quia illa loca non erant olim culta. Et heic nota, quod utilius erat iſti magno Sacerdoti, ſi bibiſſet de illo vino, in quo erant anguillae necatae. Quia qui bibit de tali vino, ſemper faſtidit vinum. Unde dicit Magnus Albertus idem. Et ego experientiam vidi in uno magno Epiſcopo. Et ſubdit Pöëta:

Molti altri mi nomò, - - - -

A ideſt, nominavit mihi ille Foreſius:

- - - - *ad uno ad uno,*
E del nomar parean tutti contenti,

propter cauſam aſſignatam:

Sì ch' io però non vidi un' atto bruno

alicujus turbationis.

Vidi per fame - - - - -

Heic Pöëta nominat alium ſpiritum modernum de genere guloſorum. Iſte

B fuit quidam Nobilis Miles de clara Familia Ubaldinorum, de qua fuerunt multi valentes viri. Ipſe fuit liberalis & civilis, frater Cardinalis Octaviani magnifici, qui ſemel duxit Papam cum tota Curia in montes Florentiae ad domum & Caſtellum iſtius Ubaldini, & ibi ſtetit pluribus menſibus. Modò Pöëta po-

C ſuit Cardinalem in Inferno, tamquam Epicureum; & iſtum poſuit in Purgatorio pro guloſo. Dicit ergo:

Ubaldin - - - - - - - - -

Nomen eſt proprium, & cognomen, quia fuit de Ubaldinis. Et dicit:

- - - - *da la Pila* - - - - - -

Nomen eſt loci, a quo unum mem-

D brum iſtius Domus. Ubaldini fuerunt Florentini, quibus datae ſunt Alpes Florentiae ſub gubernatione & defenſione. Sed ipſi ſciverunt continuare poſſeſſionem per longa tempora. Et diebus iſtis ſunt deſtructi per Commune Florentiae.

- - - - *a voto uſar li denti,*

ideſt, in vanum, *per la fame*. Et

E bene dat iſti hunc actum, quia fuit prodigi ingenii ad omnia irritamenta gulae. Ipſe enim de more ſuo quotidie inquirebat ab expenſore ſuo, quid ordinaſſet pro prandio vel coena. Et illo reſpondente hoc & illud, reſpondebat: *Facias etiam ſic.* Nec umquam ille poterat tam varia ordinare, quin iſte ſemper adderet aliquid.

- - *e Bo-*

- - - - - *e Bonifazio*

Heic nominat alium magnum Gallicum, qui poterat ſtare cum Papa Martino Gallico. Quem bene ponit heic, quia Gallici ſunt omnes amici gulae & vini. Et quia Praelati maxime laborant morbo gulae. Iſte autem fuit Archiepiſcopus Ravennae. De cujus gula Auctor audiverat multa, dum ſtaret Ravennae. Dicit ergo: *Vidi Bonifazio*: non dicas, ſicut multi dixerunt, quod hic Bonifacius fuerit filius Ubaldini praedicti. Et deſcribit eum ab inſignio ſingulari magnae dignitatis ſuae, dicens:

Che paſturò col rocco molte genti.

Quia Archiepiſcopus Ravennas eſt magnus Paſtor, qui habebat ſub ſe multos Epiſcopos ſuffraganeos ab Arimino uſque Parmam. Et dicit: *col rocco;* nam quum ceteri Paſtores habeant virgam Paſtoralem retortam, iſte habet totam virgam rectam, & in ſummitate rotundam ad modum Calculi, ſive Rocchi.

Vidi Meſſer Marcheſe - - - - - -

Heic ultimo Poëta nominat alium virum potentem. Et tranſit de Ravenna Forlivium, ubi ſunt meliores potatores; & meliora vina. Iſte fuit nobilis Miles de Arguglioſis de Forlivio, pater Dominae Laetae, quae fuit mater Domini Bernardini de Polenta, qui fuit Dominus Ravennatum. Fuit iſte vir curialis, & placidus multum. Unde quum ſemel adjuraret Pincernam ſuum, ut ſibi diceret, quid diceretur de eo, & illo reſpondente trepide: *Domine, dicitur, quod numquam facitis, niſi bibere;* dixit ridenter: *Et quare numquam dicunt, quod ſemper ſitio?* Dicit ergo deſcribens eum a nomine proprio: *Vidi Meſſer Marcheſe.* Quum Auctor nominet tam multos Milites in toto Poëmate ſuo, numquam facit iſtum honorem *Meſſere,* ideſt Do-

A minum, niſi duobus, ſcilicet Domino Guidoni de Fano, & iſti Domino Marcheſio, qui fuit tam valens in bibacitate. Et ecce quomodo:

- - - - - - - *ch' ebbe ſpazio*

Già di bere a Forlì - - - - - -

quia dives & potens in patria ſua, ubi ſunt vina magna & fumoſa:

- - - - - - - *con men ſecchezza;*

B quia tunc habebat copiam vini, & praeveniebat ſitim. Nunc verò in tanta ſiti non poteſt bibere unam guttam aquae.

Ad Verſ. 34.

Ma come fa chi guarda, e poi fa prezza

Poëta inducit primum ſpiritum nominatum ſuperius per Foreſium. Et
C primo oſtendit, quomodo elegerit de numero multorum, & requiſierit eum, ut loqueretur clare ſecum. Iſte autem fuit Bonagiunta de Urbiſanis, vir honorabilis, de Civitate Lucana, luculentus Orator in Lingua materna, & facilis inventor Rhythmorum, ſed facilior vinorum, qui noverat Auctorem in vita, & ali-
D quando ſcripſerat ſibi. Ideo Auctor fingit, eum ita familiariter loqui ſecum de ipſo & de aliis inventoribus modernis. Dicit ergo:

- - - - *fe' io a quel da Lucca*

ſcilicet, Bonagiuntae:

Che più parea di me aver certezza

vel ſecundùm aliam literam

- - - - - *di me voler contezza*

E a ſimili:

- - - - *come fa, chi guarda,* - - -

multitudinem hominum:

- - - - - - - *e poi fa prezza*

Più d' un che d' altro, - - - -

per ſigna, quae videt in illo. Et ecce quomodo;

Ei mormorava; - - - - -

De Dante intelligas, ut patebit paulo poſt:

- - *e non*

- - - - e non ſo che Gentucca
Sentiva io - - - - - - -

ideſt, gens obſcura. Nam turbae animarum erant ſecum, ut patebit infra, ita quod *gentucca*, ſive genticula, dicit heic diminutionem in qualitate, non in quantitate vel numero. Et dicit:

- - - - là ov' ei ſentìa la piaga
De la giuſtizia, che sì li pilucca.

Quaſi dicat, ibi prope arborem, ubi ſentiebat poenam, quae juſte macerat eos. Vel dic, *ibi*, ſcilicet in guſtu a gutture ſurſum, ibi ſentiebat cruciatum famis & ſitis. Et ponit petitionem ſuam ad Bonagiuntam, dicens:

O anima, diſs' io, che par sì vaga

ideſt, avida:

Di parlar meco, fa sì ch' io t' intenda,
E te e me col tuo parlare appaga.
Femina è nata - - - - -

Heic Poëta ponit reſponſionem Bonagiuntae ad petitionem ſui, qui loquitur de materia, de qua primo murmurabat. Bonagiunta enim in illo ſuo murmure dicebat de Dante in tertia perſona: Iſte, qui aliquando temere loquutus fuit de Civitate Lucana, cito veniet ad videndum eam, & morabitur ibi. Dicit ergo:

Cominciò ei - - - - -

ſupple, dicere ille Bonagiunta:

Femina è nata, e non porta ancor benda,

quia eſt innupta puella. Iſta vocata eſt *Pargoletta*, de qua Auctor facit mentionem infra Cant. XXXI. Cujus amore captus eſt, dum tempore exilii ſui veniſſet Lucam. Ideo dicit:

- - - - che ti farà piacere,
La mia Città, - - - -

ſcilicet, Luca. Et dicit

- - - - come ch' uom la riprenda.

Hoc dicit, quia Dantes ita arguit

A Civitatem Lucanam de baratteria, ubi dixit de Antianis Sanctae Cittae. Et quia loquutus fuerat obſcure, ſubdit:

Tu te n' andrai con queſto antivedere,

ideſt, cum iſto prognoſtico; in quo tacite praedixit ſibi exilium ſuum. Et dicit:

B *Se nel mio mormorar prendeſti errore,*

credens, quod dicerem de alia materia:

Dichiareranti ancor le coſe vere.

Quaſi dicat: cito videbis effectum, & recordaberis verborum meorum, quae videntur modo clauſa.

Ma dì - - - - -

Heic Bonagiunta, quia fecerat men-
C tionem de amore futuro Auctoris, nunc facit mentionem de amore praeterito ejus. Sciebat enim, quod Dantes fuerat mirabiliter amoratus, & fecerat nobiles Cantiones de amore. Ideo loquitur de eo tamquam de quodam tertio, dicens: Ego quidem dixi tibi de quo murmurabam. *Ma dì*, ideſt, ſed tu dic mihi:

D *- - - - s' io veggio quì colui, - - -*

ſcilicet, Dantem. Erant enim ibi tres Poëtae ſine poena. Sed ſolus Dantes vivus, quem iſte bene cognoſcebat. Unde dicit:

- - - - - - - - che fuore
Traſſe - - - - - - - - - -

ideſt, in publicum:

- - - - le nuove Rime cominciando

E unam Cantionem, quae incipit:

„ *Donne, ch' avete intelletto d' Amore,*
„ *Io vo' con voi della mia Donna dire, &c.*

Et in ſimili dicit Poëta ſuam reſponſionem, & ſi Bonagiunta fuerat loquutus caute, quaſi dicens tacite: *Es tu ille Dantes, qui tam egregie loquutus fuiſti de materia amoris?* Ipſe re-

reſpondet caute & honeſte, dicens, quod ſcripſerat, ſecundum quod amor dictavit ſibi. Dicit ergo:

Et io a lui: - - - - - -

ſupple, reſpondi:

- - - *Io mi ſon un, che quando*
Amore ſpira, - - - - - -

ideſt, inſpirat mihi. Et non intelligas de Amore divinae Gratiae, ſicut quidam falſo expoſuerunt; immo de Amore laſcivo:

- - - - - *noto,* - - - - -

ſcilicet, in mente:

- - - - - *e vo' ſignificando*

extra per verſus Amoris:

- - - - - *a quel modo,*
Che detta dentro - - - - -

ſcilicet, ſecundùm ipſe Amor inflammat me, ſicut olim Apollo dicebatur intrare pectora Poëtarum, & dictare materiam ſcribendam. Et heic nota, quod olim fuit ſolummodo dictamen Literale tam in Proſa quàm in Metro. Poſtea fortè a ducentis Annis citra inventum eſt dictamen Vulgare. Et fuit a principio inventum pro materia amoris. Sed hic Poëta ipſum mirabiliter traxit ad materiam honeſtiſſimam, qualis eſt in ſuo Poëmate:

O Frate, - - - - - -

Heic Poëta oſtendit, quomodo Bonagiunta extollit eum, & dat ſibi palmam ſuper omnes contemporaneos inventores. Unde dicit:

- - - - - *diſs' egli* - - - - - -

ille ſcilicet Bonagiunta.

- - - - *iſſa vegg' io,* - - - -

ideſt, nunc video & cognoſco:

- - - - *il nodo,*

ideſt, impedimentum:

Che 'l Notajo, e Guittone, e me ritenne

Iſte vocatus eſt Jacobus de Allentino, & per excellentiam propter perfectionem Artis dictus eſt Notarius.

A *E Guittone:* Iſte vocatus eſt Frater
Guittonus de Aretio pulcherrimus
inventor in Lingua materna, non
tam ratione ſtili, quàm gravium ſen-
tentiarum, quibus uſus eſt nudis ver-
bis. Cujus Librum ego vidi. *E me
ritenne,* ſcilicet, Bonagiuntam

Di quà dal dolce ſtile nuovo, ch' io odo.

B Circa ſtilum noſtrum dulcem. Quaſi
dicat: Nullus noſtrûm potuit attin-
gere altum & delectabilem modum
Dantis.

Ad Verſ. 82.

Or va, diſs' ei, che quei, che più n' ha colpa &c.

Heic Poëta oſtendit & ponit conſo-
lationem Foreſii ſuper deſolationem
C patriae, dicens, quod cito veniet ju-
dicium Dei ſuper illum, & quae
erit cauſa & principalis auctor iſtius
turbationis. Et ad intelligentiam hu-
jus literae, quae multis videtur obſcu-
ra, eſt ſciendum, quod Curſius de
Donatis Miles probatiſſimus animo,
manu, & lingua, qui princeps Par-
tis Nigrae, reductus in Florentiam
D per Carolum Sine-Terra depoſuerat
Partem Albam, quum eſſet in ma-
gno flore & potentatu, factus eſt
ſuſpectus regentibus Populum, vel
quia videbatur eſſe Dominus, non
Socius; vel quia videbatur non di-
gne tractari, quum fuiſſet recupera-
tor Partis Nigrae; ſed praecipue o-
dioſus Populo, quia factus fuerat
E Socer Uguiccionis de Fagiola Domi-
ni Piſarum, potentiſſimi hoſtis Flo-
rentinorum. Quare concitato tumul-
tu Populi, timentis animoſam au-
daciam ejus, in furore fuit citatus,
bannitus, & condemnatus in parva
hora. Sub Vexillo Juſtitiae, cum
Poteſtate, Capitaneo, & aliis Magi-
ſtratibus itum eſt ad eum, tamquam
reum majeſtatis. Qui praeſentiens
impe-

impetum iratae multitudinis, praemuniverat ſe cum ſuis in Burgo Sancti Petri. Et potenter reſtitit uſque in Veſperam. Tamdem deſtitutus ſperato auxilio Soceri, deſeruit domos, quae continuo ſunt everſae. Et fugiens ſolus, quum non poſſet flectere precibus vel promiſſis Milites Catalanos perſequentes eum, timens fieri ludibrium hoſtium, quum eſſet podagricus, permiſit ſponte ſe cadere ab equo, vel caſu cecidit, ut aliqui volunt. Et quum equus traheret eum, retento pede in ſtapeda, percuſſus eſt lethaliter in gutture ab uno milite. Quem moribundum quidam Monachi portaverunt ad Abbatiam Sancti Salvii, ubi ſepultus eſt ſine honore funeris.

Ad Cant. XXVI. Verſ. 25.

Sì mi parlava un d' eſſi - - - -
quia fuerat vir affabilis in mundo. Iſte quidem fuit Miles Bononienſis de clariſſima familia principum, vocatus Guido Guinicellus. Guinicelli enim fuerunt unum membrum de principibus pulſis de Bononia ſeditione civili, quia Imperiales erant. Fuit ipſe Guido vir prudens, eloquens, inveniens egregie pulcra dicta materna. Sicut autem erat ardentis ingenii & linguae, ita ardentis luxuriae, quales multi inveniuntur ſaepe. O quot viri virtuoſi cetera bona hac labe deformaverunt! Ideo bene fingit Poëta, quod ipſe captus perſuaſione ejus, ſubito reſpondiſſet, ſi non interveniſſet impedimentum.

Ad Verſ. 92.

Son Guido Guinicelli - - - - -
Nobilis genere, ſcientia, & eloquentia:
- - - - - e già mi purgo,
in iſto igne a rubigine nigra:
A *Per ben dolermi, prima ch' a lo ſtremo.*
Quaſi dicat, quia juſte poenitui ante mortem, ideo non ſum relegatus in pede montis inter tardos.

Ad Verſ. 97.

Quand' io udì nomar ſe ſteſſo il padre Mio; - - - - - - - -
Guidonem, quem vocat patrem ſuum B ratione aetatis, ſcientiae, & virtutis:
- - - - e de gli altri miei miglior,
loquitur humiliter:
- - - - - - che mai
Rime d' Amor uſar dolci e leggiadre.
ideſt, Majores mei. Quaſi dicat Poëta: non mirum ſi laetatus ſum de ſalute Guidonis, qui fuit quaſi quiC dam pater mei & aliorum Dicitorum meliorum me. Et ſic multum honorat iſtum Guidonem heic, quum alibi ſupra dixerit, quod expulit de nido utrumque Guidonem.

Ad Verſ. 115.

O Frate, diſſe queſti, ch' io ti ſcerno
Heic Poëta inducit dictum Guidonem laudatum ab eo, ad commenD dandum quemdam ſpiritum modernum, quem praefert ſibi & aliis in arte inveniendi. Ad cujus cognitionem volo, te ſcire, quod iſte magnus inventor fuit quidam Provincialis tempore Raymundi Berengerii boni Comitis Provinciae, nomine Arnaldus, & cognomine Daniel: vir quidem curialis, prudens & ſagax. E Qui invenit multa & pulcra dicta vulgaria. A quo Petrarcha fatebatur ſponte ſe accepiſſe modum & ſtilum Cantilenae de quatuor Rhythmis, & non a Dante. Hic, dum ſenuiſſet in paupertate, fecit Cantilenam pulcherrimam, quam miſit per nuntium ſuum ad Regem Franciae, Angliae, & ad alios Principes Occidentis, rogans, ut quemadmodum ipſe cum

 per-

A perſona juverat eos delectatione, ita ipſi cum fortuna ſua juvarent eum utilitate. Quum autem nuntius poſt hoc reportaſſet multam pecuniam, dixit Arnaldus: *Nunc video, quod Deus non vult me derelinquere*. Et continuò ſumto habitu Monaſtico, probiſſimae vitae ſemper fuit. Ad literam ergo dicit Poëta: *diſſe*, ille Guido; *queſti*, qui eſt in
B ſocietate mea ob ſimile vitium, *ch' io ti ſcerno*, ideſt, oſtendo tibi

Col dito - - - -

Fu miglior fabbro - - - -

ideſt, artifex & Magiſter:

Del parlar materno.

Ideſt, Vulgari. Et nota, quod quamvis Lingua Provincialis non ſit pulcra, tamen eſt difficilis;
C & ſententiae iſtius bonae erant, ita quod Dantes nunc poterat dicere de dictis Arnaldi illud, quod olim Vergilius fertur dixiſſe de ſcriptis Ennii, qui dixit: *Lego aurum in ſtercore Ennii*. Et facit Auctor parentheſim.

--- (*& additò un ſpirto innanzi*) ideſt, digito oſtendit unum, qui praecedebat eum. Et confirmat Guido,
D quod dixit, dicens; ille Arnaldus

Soverchiò tutti - - - -

ideſt, ſuperavit & exceſſit:

Verſi d' amor, - - -

nam Verſus Vulgares principaliter inventi ſunt propter materiam amoris:

- - - - e Proſe di Romanzi, - - - -

E ideſt, Vulgarium; unde Gallici omnia Vulgaria appellant *Romantia*: quod eſt adhuc ſignum idiomatis Romani, quod imitari conati ſunt:

- - - - e laſcia dir gli ſtolti;

Heic Guido Guinicellus volens oſtendere, Arnaldum eſſe commendabiliorem ceteris, ex indignatione irridet opinionem ignorantium, praeferentium quemdam alium Gallicum ipſi Arnaldo. Unde dicit: *e laſcia dir gli ſtolti*, qui temere opinantur:

Che quel di Lemosì credon, ch' avanzi.

Ideſt, quod quidam alius Inventor Lemovicenſis excedat Arnaldum in arte dicendi. Iſte novus Inventor vocatus eſt Giraldus Brunellus, qui fuit de patria Lemovicenſi, de qua diebus noſtris fuerunt plures Pontifices, Cardinales, & Praelati magni, Eccleſiam Chriſti nimis lubrice tractantes. Et bene eis, ſi purgantur in iſto igne. Et oſtendit, quid moverit vulgus ad talem opinionem. Et dicit, quod nulla ratio, ſed ſolùm multorum affirmatio. Unde dicit: illi ſtulti ignorantes

A voce più ch' al ver drizzan li volti;

ideſt, oculos: quaſi dicat: reſpexerunt famae magis quàm veritati. Ideo damnans tales, dicit:

E così ferman ſua opinione,

& pertinaciter tenent & defendunt:

Prima ch' arte o ragion per lor s' aſcolti.

Et heic nota bene veriſſimam ſententiam noſtri Poëtae, qui tam juſte mordet vulgus inſanum. Nam in omni Profeſſione videmus accidere, quod multi multa falſa & vana dicunt. E interrogati a peritis, ſi noverunt talem Artem, vel ſi habent aliquam rationem, per quam tam certe affirment dictum ſuum, neſciunt aliud reſpondere, niſi: *Omnes ſic dicunt*: Et ſic judicium multitudinis imperitae faciunt ſcutum ſuum. Et excluſo uno Inventore Gallico, qui per famam, quae ſaepiſſime eſt res falſiſſima, praeferebatur Arnaldo, nunc excludit unum Italicum, qui diu habuit famam ex opinione vulgi. Et vult dicere in effectu, quod ſicut opinio Provincialium fuit fallax in

in illo de Lemosì, ita opinio Tuſcorum in Fratre Guittono, donec veritas per peritiores fuit demonſtrata. Unde dicit:

Così fer molti antichi di Guittone:
Iſte vocatus fuit Frater Guittonus de Ar tio. Bonas ſententias adinvenit, ſed debilem ſtilum, ſicut poteſt intelligi ex Libro, quem fecit, ut vidi. Unde dicit:

Di grido in grido pur lui dando 'l pregio,
per multum tempus:

Fin che l' ha vinto 'l ver con più perſone.
Quia multi ſapientes tamdem vicerunt errorem cum arte & ratione.

Or ſe tu hai sì ampio privilegio,
Nunc Poëta oſtendit ſervitium, quod ultimo petivit Guido ab eo. Et breviter dicit, quod Guido jam erat contentus de fama, quam dederat ſibi Poëta.

Ad Verſ. 139.

Ei cominciò liberamente a dire:
ſcilicet, ille Arnaldus, in ſuo idiomate Provinciali:

Tan m' abbelis - - - -
ideſt, tantum placet mihi

- - - votre cortois deman;
ideſt, veſtra curialis petitio. Quaſi dicat Latine: *Tanto m' abbelliſce voſtra corteſe dimanda;*

Chi eu non puis, ne voil a vos cobrire.
Ideſt, quod non poſſum nec volo vobis celare vel tegere me: Et ideo dico:

Jeu ſuis Arnault, che plor e vai cantan,
ideſt: ego ſum Arnaldus, qui ploro, & vado cantando, ſicut & alii, qui purgantur:

Con sì toſt vei la ſpaſſada folor;
ideſt: cogitando vado praeteritam ſtultitiam ſive folliam:

A *E vei giauſen le ior che ſper denan,*
ideſt: video gaudens diem, quem ſpero in antea; ſicut ſi jam eſſet coram me: Et facit petitionem, dicens:

Ara vus preu pera chella valor,
ideſt: vos precor & adjuro per illum valorem, ideſt virtutem:

Che vous ghida al ſom de la ſcalina,
ideſt: qui valor vos ducit ad ſum-
B mum ſcalae Purgatorii, in cujus fine ſumus poſiti. Et cito pervenietis ad coelum:

Sovegna vous a temps de ma dolor.
Ideſt: veniat vobis in mentem, & recordamini mei ſuo tempore, & doloris mei, rogando Deum pro me modicum, ſicut petivit Guido ante me. Quaſi dicat breviter: Dicatis etiam
C unum alium *Pater noſter* pro me, ut brevietur poena iſtius ignis. Et concludit Poëta & finit Capitulum, dicens:

Poi s' aſcoſe nel foco, che gli affina.
Sicut aurum affinatur in fornace. Et videtur, quod Poëta noſter inſeruit heic iſta verba Provincialia ad decorem Latinitatis, & ut oſtenderet ſe
D de omnibus aliquid ſciviſſe.

Ad Cant. XXVII. Verſ. 94.

Ne l' ora (credo) che de l' Oriente.
Nunc Poëta deſcribit ſomnium, in quo fingit ſe vidiſſe mulierem pulcram & pudicam cantantem. Ad intelligentiam autem iſtius nobiliſſimae fictionis, quae communiter male exponitur, eſt ſciendum primo, quod
E Poëta deſcribit heic occulte praeclariſſimam Comitiſſam Mathildam. Ideo pro exigentia rei aliqua compendioſe dicam, exordiens ab ipſius ortu. Fuit ergo quidam nobilis Princeps de partibus Tuſciae in Comitatu Lucenſi ortus, ſtudens ſui nominis gloriam ampliare. Igitur Longobardorum fines ingreſſus, multas Civitates, Terras, & Caſtella potenter

tenter acquiſivit. Hujus filius Atho Caſtrum Canoſſae inexpugnabile condidit in Comitatu Regino, ubi poſtea Mathildis ſaepe moram fecit, & multa ibi magnifice egit. Ex Athone natus eſt Thedaldus, virtutum paternarum imitator, cui Papa conceſſit Civitatem Ferrariae. Ex Thedaldo autem natus eſt inclytus Bonifacius, cui pater reliquit theſaurum & dominium magnum. Hic Bonifacius claruit magnis virtutibus, vir ſtrenuus, ſapiens, in omnibus providus, & liberalis. Qui ex Beatrice uxore probiſſima genuit Mathildim. Et mortuus Anno Domini MLII. ſepultus eſt Mantuae. Poſt quem conjux ejus egregia Comitiſſa Beatrix vixit annis XXV. & mortua jacet Piſis. Mathildis autem illuſtris Comitiſſa ſuccedens parentibus, omnium majorum claritatem ſuperans, in femineo ſexu virtutes & mores viriles gerens, facta eſt famoſiſſima multis in Regnis apud multos Principes, inter quos quidam illius nuptias petiverunt. Mathildis autem magnanima matrem Eccleſiam ſemper indefeſſe defendit contra Henricum IV. qui impie vexavit Papam, & ſchiſma peſſimum fecit, creato quodam Antipapa Giberto. Quod duravit XXIV. annis. Nec mors ſuperveniens potuit ipſum a perfidia revocare. Propter quod Mathildis magnis fluctibus agitata, animum ſemper tenuit inconcuſſum. Eo ſiquidem tempore Mantua nobilis & potens Civitas facta ſibi rebellis, ſe dedit Imperatori. Et diu in contumacia ſtetit. Ferraria etiam defecit, ſed cito rediit. Et poſt multa geſta victrix Comitiſſa, tamdem poſt XXIV. annos cuncta magnis viribus reduxit ad obedientiam ſuam. Licèt autem Mathildis rebus bellicis magnifice intenderet, magis tamen obſequiis Re-

A ligionis & Fidei piè vacabat, multa donans pauperibus. Monaſteria nobilia fecit, quae magnis dotavit opibus. Refugium ſingulare Romanae Eccleſiae; unde & Normannos potenter expulit, qui in praejudicium ſanctiſſimae Romanae Eccleſiae, Regnum Apuliae invaſerant, & vaſtabant Campaniam. Fertur autem Comitiſſa haec
B habuiſſe virum genere Germanum, quem a ſe ſequeſtravit, quia non poterat cognoſcere eam, ut dicetur Cant. VI. Paradiſi. Et nobili indignatione percuſſa, noluit de cetero ſubjici viro. Alii tamen ſcribunt, quod ex viro genuit filium: ſed propter dolores partus noluit poſtea viro admiſceri. Fuit iſta Comitiſſa potens in
C principatu. Habuit enim ſub ditione ſua Mantuam, Parmam, Regium, Mutinam, Ferrariam. Fuit etiam literata, & magnam Librorum habuit copiam. Fuit corpore decora, facie hilaris, pecuniâ liberalis. Linguam Italicam, Germanicam, & Gallicam bene novit. Tamdem Domino Deo omnipotenti Patri & Filio
D & Spiritui Sancto devote ſpiritum reddidit Anno gratiae MCXV. Anno aetatis ſuae LXIX. Imperante Henrico V. Sedente Paſchali Papa II. Et ſepulta eſt in nobili Monaſterio apud Padum, longe a Mantua X. milliariis, in ſepulcro grandi ex alabaſtro. Reliquit autem ſibi heredem Eccleſiam Romanam, quum amplum
E patrimonium poſſideret. His ſic breviter & ſuccincte collectis, nunc conſidera, Lector, ſi Poëta noſter eleganiſſime introduxit iſtam Mathildim, quae ducit ipſum in Paradiſum deliciarum, & oſtendit Eccleſiam Dei militantem, in cujus ſervitium & honorem tam magnifice militavit in vita, & in morte Petrum Principem hujus Eccleſiae fecit heredem.

Ad

Al Cant. XXVIII. Verſ. 34.

Co' piè riſtretti, e con gli occhi paſſai. Poëta noſter deſcribit mirabilem Dominam, quam reperit ibi cantantem, & flores colligentem. Et ad intelligendam plene iſtam nobilem partem, volo primo, te notare, quod Auctor nunc oſtendit ſe videre de facto illam Dominam, quam ſuperius finxerat ſe vidiſſe in ſomno in eodem habitu & actu. Haec eſt ergo Comitiſſa Mathildis, quae devota filia Petri, pro matre Eccleſia ſemper de hoſtibus triumphavit. Iſta ergo propter excellentiam ſuae virtutis inducitur heic, ut doceat, & oſtendat, animas purgatas aſcenſuras ad Coelum, oportere tranſire per Eccleſiam Dei militantem, mediante balneatione duarum aquarum, quae heic inveniuntur. Sicut Cato ponitur in introitu Purgatorii ad praeparandum animas ad aſcenſum montis per lotionem faciei.

Ad Cant. XXX. Verſ. 34.

E lo ſpirito mio, che già cotanto &c. Nunc Poëta oſtendit, quomodo devenerit in cognitionem Beatricis. Sed ad pleniorem cognitionem eorum, quae heic & in ſequenti Cantu dicuntur de iſta Beatrice, volo te ſcire, quod quum quidam Fulcus Portunarius, honorabilis Civis Florentiae, de more faceret celebrari convivium Calendis Maji, convocatis vicinis cum dominabus eorum, Dantes tunc puerulus IX. annorum, ſequutus patrem ſuum Aldigherium, qui erat unus de numero convivarum, vidit a caſu inter alias puellas puellulam filiam praefati Fulci, cui nomen erat Beatrix, aetatis VIII. annorum, mirae pulcritudinis, ſed majoris honeſtatis. Quae ſubito intravit cor ejus, ita quod poſtea numquam receſſit de corde ſuo, donec illa vixit, ſive ex conformitate complexionis, & morum, ſive ex ſingulari influentia coeli. Et cum aetate continuo multiplicatae ſunt amoroſae flammae. Ex quo Dantes totus deditus illi, quocumque iret, pergebat, credens in oculis ejus videre ſummam felicitatem. Pro qua lacrymas, vigilias, & infinitas tulit poenas. Tamen Amor talis ſemper fuit honeſtiſſimus, adeo ut numquam apparuerit ſignum libidinoſi actus in amante vel amata. Hoc autem fuit certiſſimum prognoſticum & augurium futuri amoris, quem habiturus erat ad magnam Beatricem ſacram, ad quam erat pronus a natura. Ex his potes videre, quod Poëta aliqua dicit Hiſtorice, aliqua allegorice de Beatrice ſua.

Ad Verſ. 128.

Fu' io a lui men cara e men gradita. Et heic nota, quod ſicut ſcribit Boccacius in ſuo Libello de vita & moribus Dantis, Beatrix quaſi in fine XXIV. anni redivit ad gloriam praedeſtinatam meritis ſuis. Cujus morte Dantes fuit diu in planctu, lacrymis, & moerore, adeo quod ſola morte videbatur poſſe juvari. Ex quo factus eſt macilentus, barbutus, & velut homo ſilveſtris. Tamdem exhortatione ſuorum duxit uxorem, & coepit ſe dare publicis officiis & honoribus in ſua Republica, & quum poterat, interdum poëticis vacabat & eloquentiae ad ſuperbam gloriam.

Ad Cant. XXXI. Verſ. 45.

Udendo le Sirene, ſie più forte. Heic nota, quod Hieronymus hoc dicit, quia ad tempus admonitus pulcritudine ſecularium Scientiarum, faſtidiebat Sacram Scripturam, cujus ſermo videbatur ſibi incultus. Unde poſtea quum animum convertit ad divina, ſermo ejus factus eſt cibus

Ange-

A Angelorum, ſicut patet in Epiſtolis & aliis Libris ſuis purpuratis, floribus Poëtarum, Rhetorum, & Oratorum. Unde Ruffinus objicit ſibi: *Iſte Doctor veſter, qui fatetur ſe abrenuntiaſſe Poëtis, neſcit dicere verbum, quin dicat: Vergilius meus, & Horatius noſter.* Licèt enim Poëtae ſcripſerint multa vana & laſciva, ſicut
B de amore & ſimilibus, quia non ſolum homines fuerunt, ſed Pagani, ſicut dicit Petrarcha in quadam Epiſtola, quam ad me ſcribit: tamen Poëtria aeque bene poteſt cadere in bonam mentem, quae materiam deſcribat honeſtam, ſicut fecerunt Martianus Capella, Boëtius, Rhabanus, Juvencus, Sedulius, Arator, & alii
C multi.

Ad Cant. XXXII. Verſ. 148.

Sicura, come rocca in alto Monte,

Nunc ultimo Poëta deſcribit noviſſimam perſequutionem Eccleſiae, quam viderat tempore ſuo, quâ nulla videtur fuiſſe turpior, quamvis major, ſcilicet mortem Bonifacii. Et dicit: *Sicura, come rocca in alto monte*, pro-
D pter culmen Sedis Apoſtolicae. Et quia de rei veritate Bonifacius tunc reputabat ſe maxime ſecurum, quia erat in ſua patria Anagnia inter ſuos cum D. ſatellitibus ad cuſtodiam ſui corporis. Et ſubdit.

Vidi di coſta a lei dritto un gigante,

ideſt, Regem Franciae Philippum, qui fuit magnus corpore & Regno,
E unde dictus eſt Pulcher. Et fuit recte gigas, quia totus terrenus, & inſurgens contra Deum more gigantum: *di coſta*, prope illam meretricem: *dritto a lei*, ſcilicet, ex oppoſito:

E come perchè non gli foſſe tolta,

ne adhaereret alteri Regi vel Imperatori, ſed eſſet ſub cuſtodia ſua, ſicut fuerat diu. Unde dicit:

E baciavanſi inſieme alcuna volta.

Et hoc fuit vere de facto, quia ante diſſenſionem alter favebat alteri. Et aliquando Bonifacius faciebat gratias ipſi Philippo. Sed poſtea Philippus factus eſt ſibi hoſtis acerrimus. Unde ſubdit:

- - - - quel feroce drudo,

ideſt, crudelis procus:

La flagellò - - - -

quia verberavit pejus quàm ſoleat fieri de meretrice:

*- - - dal capo infin * a le piante,*

ſicut eſt ſcriptum ſupra:

- - - - perchè l' occhio cupido e vagante

A me rivolſe - - - -

Quaſi dicat: quia Bonifacius noluit reſpicere ad gentem Italicam dimiſsâ Gallicâ, quia nolebat amplius pati ſervitutem Philippi.

Poi di diſpetto - - - -

Heic Poëta ſubadnectit aliud damnum, quod paulo poſt fecit ipſe Philippus, quia cum magna fraude tranſportavit Eccleſiam ultra montes in Galliam, ubi poſtea tranſivit de malo in pejus, ſicut plene ſcripſi Cant. XIX. Inferni. Dicit ergo:

Poi di diſpetto pieno, - - - -

ille gigas timens, ne Eccleſia perveniret amplius ad manus alterius Bonifacii, qui faceret vindictam de eo:

- - - - e d' ira crudo,

ideſt, crudelis irâ, quia volebat facere vindictam de Templariis.

Ad Cant. XXXIII. Verſ. 35.

- - - - ma chi n' ha colpa, creda,

Che vendetta di Dio non teme ſuppe.

Heic nota, quod iſta litera poteſt intelligi dupliciter, ſcilicet de Bonifacio ſecundum propriam expoſitionem, qui fraude adulteravit Eccleſiam. Et ſic Bonifacius bene luit poenam dignam, quia rabidâ morte perdidit Papatum. Poteſt intelligi de Philip-

A

Philippo Rege, ſcilicet ſecundùm expoſitionem, qui fecit Eccleſiam ſervam pacificando turpiter cum Clemente. Et ſic Philippus etiam in brevi luit poenam, ſicut Poëta ſcribit Paradiſi Cant. XIX. Nota etiam, quod in Florentia ſolebat eſſe quaedam opinio prava firma, quod ſi quis poterat comedere offam ſuper corpus interfecti a ſe, numquam amplius fiebat vindicta de illo tali. Et hoc fecerunt multi famoſi Florentini, ſicut Dominus Curſius Donatus. Modò ad propoſitum dicit Beatrix, quod vindicta Dei non timet ſuppas: quaſi dicat, quod fraus vel malitia non valet contra Deum, qui eſt juſtus Judex & vindex injuriarum.

INCIPIT COMMENTUM MAGISTRI BENEVENUTI DE IMOLA SUPER LIBRUM POËTAE DANTIS ALDIGHERII, QUI DICITUR PARADISUS.

Ad Cant. III. Paradiſi, ad Verſ. 34.
Et io a l' ombra, che parea più vaga.

DAntes in ſpeciali agit & tractat de una illarum animarum famoſa tempore ſuo. Ad cujus cognitionem oportet praeſcire, quod iſta eſt Picarda pulcherrima pudiciſſima, de qua facta eſt expreſſa praedictio Cant. XXIV. Purgatorii. Quae ſponte & ex certa ſcientia devoverat ſuam Chriſto virginitatem, quum jam eſſet adulta, in Monaſterio Sanctae Clarae de Florentia. Sed frater ejus Dominus Curſius de Donatis, Miles famoſiſſimus, cum ſuis ipſam violenter traxit de loco, quum deſpondiſſet eam viro ſeculari, ſcilicet cuidam Roſelino de nobilibus de la Roſa. Picarda perſeverans in ſuo ſancto propoſito, devotiſſime ſuppli-
A cavit Deo, ut incurreret mortem vel infirmitatem, per quam poſſet ſervare inviolatam ſuam virginitatem. Et continuo gravis morbus invaſit carnem ejus. Quo illa moriens tranſivit ad meliorem ſponſum. Et recte iſta juvencula Tuſca fecit, ſicut olim adoleſcens Tuſcus nomine Spurinna, qui quum ob elegantiam ſuae
B formae multis viris ſuſpectus redderetur, ſuam formoſam faciem unguibus excoriavit & deformavit.

Ad Verſ. 97.
Perfetta vita & alto merto inciela.

Ad claram literae intelligentiam eſt praeſciendum, quod Beata Clara nomine & re, quia magnis virtutibus claruit, fuit conterranea & tempo-
C ranea Beati Franciſci, ejus dilecta & devota. Quae in omnibus illius veſtigia voluit imitari in paupertate, humilitate, caritate, ſobrietate, puritate, & ſimplicitate. Haec namque ſanctiſſima & clariſſima Virgo, hereditate venditâ, de pretio nihil reſer-

reſervans, totum pauperibus erogavit. Et amorem cum paupertate ita contraxit, ut nihil praeter Deum habere vellet, & nihil niſi neceſſarium veſtimentum & victum permitteret a Sororibus recipi. Et quum Gregorius IX. vellet ipſam abſolvere a voto tam arctae paupertatis, reſpondit alto animo Virgo praeclara, ſe velle abſolvi a peccatis, non a conſiliis Jeſu Chriſti. Tegebat igitur tenerrimum corpuſculum ſimplâ tuniculâ & vili palliolo. In nuda humo ſaepe ſuper ſarmenta jacebat, & nodoſum cilicium ex pilis Camelorum portabat. Et ſi aliquando mollius uſa eſt, ſacco palearum. Quum autem furor Friderici II. qui tunc vexabat Romanam Eccleſiam, induxiſſet Saracenos de Nuceria uſque Aſſiſium, haec praeclara Virgo, invocatâ Reginâ Virginum, Monaſterium ſuum a barbarorum ſaevitia liberavit, & Civitatem ab obſidione. Quadraginta duobus annis haec Virgo currens in ſtadio, tamdem bravium Beatitudinis eſt adepta. Cui redeunti ad patriam, Regina Angelorum magnâ turbâ Virginum comitata occurrit, & ſuo ſuſcepit in gremio. Quam Alexander IV. Papa propter virtutum merita, & miraculorum magna prodigia, Sanctorum catalogo libens adſcripſit: Nunc ad literam dicit Poëta: illa Picarda *mi diſſe: Perfetta vita &c.*

Ad Verſ. 109.

E queſto altro ſplendor, che ti ſi moſtra

Nunc Picarda deſcribit aliam animam, quae fuit in ſimili ſorte ſecum, licèt non habuerit eumdem exitum. Et ut litera ſequens ſit clarior, oportet ſcire, quod haec magna Conſtantia fuit filia Guillielmi quondam optimi Regis Siciliae. In

A cujus ortu quidam Joachim Calaber ſpiritu prophetico dotatus, praedixit Guillielmo, filiam natam, Siciliae & Italiae deſolationem futuram. Rex vaticinio ſtupefactus & territus, quia ab experto credebat viro maximae & ampliſſimae auctoritatis, poſt longam meditationem, volens, ſi poſſet, avertere fatum Regno, dedica-
B vit ipſam Deo in clauſtro, ut ſic omnis ſpes viri vel filii tolleretur. Quae quum jamdiu ſancte vixiſſet in otio, mortuo ſanctiſſimo patre, & fratre ejus, non exſtante herede legitimo, Tancredus Regulus de ſtirpe tranſverſali ſuſcepit Regni gubernaculum, & poſt eum Guillielmus juvenis filius ejus. Ex quo factum
C eſt, ut nobile Regnum variis furiis, ut olim, vexaretur, bellis, & ſeditionibus inteſtinis. Quapropter decretum eſt pro remedio, ut Conſtantia traderetur alicui magno Principi, cujus potentiâ & operâ ſuccurreretur Regno. Tamdem cum magno labore & dolo vix obtentum eſt, ut Conſtantia a Religionis propoſito move-
D retur. Et conſentiente Summo Pontifice nupſit Henrico Imperatori, filio Friderici I. Et depoſito virginitatis pudore, quam perpetuam Deo voverat in vita, concepit ex viro cum admiratione omnium, quum jam eſſet vetula quinquaginta quinque annorum. Quum autem hoc factum non crederetur a multis, ad
E tollendam ſuſpicionem, edicto Principis factum eſt, appropinquante tempore partus, ut nobiles Matronae ex tota Italia vocarentur. Quibus praeſentibus ſub tentorio apud Panormum, peperit terribile monſtrum, ſcilicet Fridericum II. hoſtem implacabilem Eccleſiae. Unde Fridericus, quando volebat facere ſolemne ſacramentum, habebat de more di-

 cere:

cere: *Per illud miraculum, quo mater mea genuit me, ego ſic faciam.* Nunc ad literam dicit Picarda ſic:

E queſto altro ſplendor - - - -

bene dicit, quia Conſtantia ex alto rerum culmine effulſit in noſtro orbe occidentali, filia Regis magni, uxor majoris Imperatoris. Et ſi fuit glorioſa in terris, virtute & potentiâ magnâ, quanto magis in coelo?

Ad Cant. VI. Paradiſi, Verſ. 97.

Omai puoi giudicar di quei cotali,

Heic Juſtinianus praemiſsâ longâ digreſſione revertitur ad principale propoſitum. Et arguit Italicos, qui injuſte agunt contra juſtum Signum, alii amore, alii odio ſeducti. Dicit ergo: *Omai puoi giudicar*, ex rationibus factis: *di quei cotali*, ſcilicet, Guelphis & Gibellinis:

Ch' i' accuſai di ſopra, - - - - -

in principio digreſſionis:

- - - - - e di lor falli,

Verè falluntur fatui, quia de centum Militibus non invenitur unus, qui ſciat, quando vel quomodo inventae ſunt iſtae partialitates, vel quid ſibi velint iſta nomina, propter quae faciunt tanta mala. Ideo bene dicit:

Che ſon cagion di tutti i voſtri mali:

O quot Civitates everſae! Quot millia hominum caeſa propter inane nomen! Sed Deo gratias, qui juſtiſſime extendit manum ſuam ſuper Italiam, ita quod jam obliviſcimur iſta nomina. Et manifeſtat errorem utriuſque partis, dicens:

L' uno al pubblico ſegno i Gigli gialli
Oppone - - - - - - - -

ideſt, Guelphus inſignia Regis Franciae & Caroli Veteris, quae ſunt Lilia citrina, cum raſtello deſuper: *al publico ſegno*, ſcilicet, Aquilae, quae eſt ſignum commune juſtum.

- - - - - e l' altro - - - - -

ſcilicet, Gibellinus:

A *- - - - - appropria quello a parte;*

& ſic injuſte facit ipſum de publico privatum. Unde dicit:

Si ch' è forte a veder chi più ſi falli.

Quaſi dicat: difficile eſt ſcire, quis injuſtius induit arma, quia neuter, immo uterque pariter inſanit. Et ſubdit juſtam increpationem contra utramque partem. Et primo contra

B Gibellinos dicens:

Faccian li Ghibellin, faccian lor' arte

ſcilicet, artes belli vel pacis:

Sotto altro ſegno; - - - - - -

& ecce cauſam:

- - - - - che mal ſegue quello

ſcilicet, ſignum:

Sempre chi la giuſtizia e lui diparte.

Quaſi dicat: male ſequitur Aquilam,

C qui partizat. Et ita e contra:

E non l' abbatta eſto Carlo novello

ſcilicet, Carolus Vetus, quem appellat Novellum, quia primus venit in Italiam, & acquiſivit Regnum Siciliae. Qui multum perſequutus eſt Gibellinos, & reduxit Guelphos in Florentiam. Et ſimiliter Carolus Claudus filius, & Rex Robertus ne-

D pos, multum faverunt Guelphis. Ideo dicit:

Co' Guelfi ſuoi: ma tema degli artigli

ipſius Aquilae fortis:

Ch' a più alto leon traſſer lo vello.

ideſt lanam, ſive pilum. Quaſi dicat: denudavit & privavit majores Reges, ſicut Jugurtham &c.

E *Ad Verſ. 127.*

E dentro a la preſente margarita,

Nunc Juſtinianus manifeſtat aliam animam modernam de ſphaera Mercurii, quae fuit mirabiliter activa in vita mundana. Ad declarationem autem iſtius Hiſtoriae, quae multis eſt occulta & incognita, eſt praeſciendum, quod Raymundus Beringerius, nobilis Comes Provinciae Narbo-

bonenſis fuit vir humanus, affabilis. Rhythmorum vulgarium facile repertor; ſed nimis liberalis, magnifice omnibus Nobilibus dexteram ſuae largitatis extendens, ideoque ſemper erat debitor multum. Accidit autem, quod quidam peregrinus, veniens ab extremo Occidentis, viſitatâ Beati Jacobi Compoſtellani Eccleſiâ, pervenit Tholoſam, ubi quia vir ſpectabilis & honorabilis videbatur, invitatus ad Curiam, habito ſermone cum Comite, perſuaſit prudenter, quod in brevi ipſum liberaret ab uſuris Caorſinorum. Commiſsâ ergo ſibi ampliſſimâ poteſtate ordinandi & diſpenſandi omnia, induſtriâ & ſagacitate ſua ſolvit debita magna, & multiplicavit reditus. Et interrogatus ſaepe de nomine ſuo & ſorte, vocabat ſe Romaeum, ideſt Romipetam & peregrinum. Hic itaque peregrinus omnia laudabiliter adminiſtrans, quum Raymundus haberet quatuor filias ſine maſcula prole, primam alte maritavit Ludovico Regi Franciae optimo, qui poſtea canonizatus eſt, facto bis paſſagio. Secundam tradidit Eduardo Regi Angliae probiſſimo. Tertiam tradidit Ricardo fratri Regis Angliae, qui poſtea fuit Rex Romanorum. Quartam verò minorem copulavit Carolo Duci Andegaviae, fratri praefati Ludovici, qui poſtea fuit Rex Siciliae, de quo paulo ſupra dictum eſt, aſſerens ipſum futurum potentiſſimum Regem. Sed virtus & felicitas fecit ſibi aulicos omnes infeſtos, ſtimulante invidiâ, publicâ peſte Curiarum. Dicebant enim Comiti, quod hic alienigena ignotus ſuperditatus bonis Comitis erat honoratior eo: quod cedebat ad pudorem & ignominiam ejus, qui videbatur neſcire gubernare Regnum & Curiam per ſe & ſuos. Raymundus ſimplex, & nimium credulus petivit ab iſto rationem villicationis ſuae. Cui Romaeus: *Veni ad Curiam tuam pauper; & pauper inde recedo*. Et continuo acceptâ mululâ & veſte ſuâ peregrinâ, quam ab initio reſervaverat, receſſit. Comes pudore & dolore confuſus, volebat illum retinere, at ille noluit. Sed cito ipſe luit poenam ſuae ingratitudinis. Quia Rex Franciae eripuit ſibi in vita magnam partem Regni ſui. Poſt mortem verò ipſe Rex ſucceſſit pro uxore ſua in parte Provinciae, quae eſt ultra Rhodanum. Carolus verò pro ſua habuit Provinciam citra Rhodanum, quam ſui deſcendentes tenuerunt uſque in praeſens. Nunc ad literam. Dicit Juſtinianus Danti:

Luce la luce di Romeo, - - - -

ideſt, anima praeclara ſplendet:

- - - *dentro a la preſente margarita*,

ideſt, intra Stellam Mercurii parvam & pretioſam.

- - - - - - *di cui*
Fu l'opra grande e bella - - - -

Et vere magnificum & pulcrum fuit facere quatuor filias unius Comitis Reginas.

- - - - - *mal gradita*

ab ingrato Domino. Et ſubdit meritò, quo ad culpam, citò ſequuta eſt poena digna, dicens:

Ma i Provenzali, - - - - - -

ſcilicet, Aulici Comitis:

- - - - - *che fer contra lui*

ſcilicet, Romaeum ex invidia:

Non hanno riſo, - - - - - -

immo amare fleverunt, & ſaepe ſuſpiraverunt Romaeum. Nam Officiales Regis Franciae & Caroli non fuerunt poſtea ita benigni & gratioſi erga eos, ſicut fuerat Raymundus Comes, & Romaeus Vicecomes. Ideo ſuperbia Francorum manifeſta be-

bene purgavit invidiam occultam eorum. Ideo dicit:

- - - - - e però mal cammina

quia ad finem improbum venit:

Qual ſi fa danno - - - - - - - -

ideſt, quicumque procurat ſibi ipſi nocumentum:

- - - - del ben fare altrui.

Sicut iſti fecerunt ex bona operatione Romaei. Sed damnum, quod quis ſuâ culpâ ſentit, ſibi, & non alii debet imputare.

Quattro figlie ebbe - - - - - -

Heic manifeſtat Juſtinianus ſingulare beneficium Romaei, ut Auctor faciat perpetuam memoriam de eo, ſicut facit de aliis rebus memorabilibus; dicens:

Ramondo Berlingieri - - - - -

indignus tantâ excellentiâ honoris,

Quattro figlie ebbe, e ciaſcuna Reina,

ſicut patet ex dictis. Et dicit:

- - - - - - e ciò li fece

Romeo, - - - - - - - -

virtute Romanus, licèt genere Germanus, ut aliqui ſcribunt:

- - - - perſona umile e peregrina.

Ideſt, ignobilis & ignota virtute ſua; quod non feciſſet Raymundus ſimplicitate ſua, nec Aulici malignitate ſua. Et ſubdit ſimplicitatem Comitis, & malignitatem ſuorum Aulicorum, dicens:

E poi - - - - - - -

ſcilicet, poſt tam grande beneficium receptum:

- - - - il moſſer le parole biece

ideſt, vanae perſuaſiones aemulorum accuſatorum:

A dimandar ragione - - - - - -

ſcilicet, adminiſtrationis:

- - - - - - a queſto giuſto

ſcilicet, Romaeo.

Che gli aſſegnò ſette e cinque per diece.

Quaſi dicat: reddidit ſibi optimam

A rationem, ſcilicet evidentiſſimam utilitatem, ideſt meliorationem ſui ſtatus, & exaltationem honoris; ita quod bene reddidit duodecim pro decem. Et in fine Juſtinianus tangit receſſum Romaei, dicens in commendationem ejus: Et ille Romaeus

Indi partiſſi - - - - - - -

ſcilicet, a Comite, hoc facto:

B *- - - - - povero e vetuſto:*

ideſt, ſenex & pauper; quia nihil acquiſiverat ex laboribus tantis, niſi invidiam & gloriam; ſicut bene dixit Scipio Africanus in ſimili caſu, quum peteretur ab eo ratio expenſarum. Unde dicit:

E ſe 'l mondo ſapeſſe 'l cor, ch' egli ebbe,

C ideſt, quam conſtans & patiens fuerit in tanta indignitate fortunae:

Mendicando ſua vita a fruſto a fruſto

ideſt, ducendo ſuam vitam per mendicata ſuffragia pauperculè nunc cum iſto, nunc cum illo, ne diu ſerviret alteri Domino ingrato:

Aſſai lo loda, e più lo loderebbe.

Ideſt, multi laudant eum a virtutibus manifeſtis; *e più,* ſi ſcirent, quae
D ignorant de eo. Et ſic nota, quod nihil ſcitum fuit de Romaeo, & ejus vita, vel fine poſt receſſum ejus. Sed a multis creditus eſt vir ſanctiſſimus, qui ſine dubio erat ſapientiſſimus & virtuoſiſſimus. Tamen videtur, quod Auctor bene noverat reſiduum vitae iſtius hominis, ſed
E reliquit nobis inveſtigandum.

Ad Cant. VIII. Verſ. 31.

Indi ſi fece l' un più preſſo a noi

Dantes in ſingulari introducit unum ſpiritum illuſtrem modernum de Sphaera Veneris: Et ad cognitionem iſtius & ſuorum, debes ſcire, quod Carolus II. filius I. vir pulcherrimus corpore, & luxurioſus valde, vivente patre, & poſt mortem patris, habuit

buit multos filios ex Maria filia Stephani Regis Hungariae. Quorum primus fuit Carolus Martellus, qui praemortuus eſt patri. Secundus fuit Ludovicus, vir ſimplex, inutilis mundo, ideo factus eſt Frater Minor. Tertius Robertus, qui fuit Rex poſt patrem; & alios plures. Carolus primogenitus cognomento Martellus, juvenis magnae indolis fuit, verè filius Veneris, quia amoroſus, gratioſus, vagus, habens in ſe quinque invitantia hominem ad amorem, ſcilicet Sanitatem, Pulcritudinem, Opulentiam, Otium, & Juventutem. Cum iſto Dantes habuit certam familiaritatem, quum veniſſet ſemel Florentiae cum CC. juvenibus Militibus accinctis in pari habitu veſtium & equis magnifice ornatis, more Neapolitano. Quem mirabantur illae Sirenes. Et cum plauſu receptus eſt a Florentinis. Venerat enim obviam patri, qui redibat de Gallia, facta pace cum Domino Jacobo Rege Aragonum, apud quem habebat tres filios obſides, ſcilicet Robertum, Raymundum, & Johannem. Quo tempore Dantes florebat in patria, juvenis XXV. annorum. Qui tunc ardens amore, vacans ſonis & cantibus, uncis amoris, promeruit gratiam iſtius juvenis Caroli. Sed Carolus iſte uno & eodem Anno reddidit animam Deo, cum Clementia uxore ſua.

Ad Verſ. 58.

Quella ſiniſtra riva - - - - - -

Nunc Carolus, poſtquam deſcripſit ſe a virtute animi, deſcribit ſe ab amplitudine magnae poteſtatis, quam exſpectabat in mundo, ſi non fuiſſet morte praeventus. Et primo deſcribit Provinciam, quae ſpectabat ad eum, quia primò fuerat Avi ſui Caroli I. ex hereditate Raymundi Beringerii, ut patuit ſupra Cant. VI. in fine. Dicit ergo:

Quella ſiniſtra riva - - - - - - -

ideſt, Provincia citra Rhodanum:

- - - - *che ſi lava*

Di Rodano, - - - - -

fluvio rapaciſſimo:

- - - - *poi ch' è miſto con Sorga*,

ideſt, poſtquam Sorgia fluvius puriſſimus admiſcetur ipſi Rhodano apud Avenionem, cujus fons eſt notiſſimus diebus noſtris potiſſime, quia noviſſimus Poëta Petrarcha ibi diu ſuum ſtudium fecit, & magnam partem Librorum ſuorum; de qua ipſe dicit: *Sorgia Rex fontium &c.*

Per ſuo Signor' a tempo m' aſpettava:

ſi ſupervixiſſem patri meo:

E quel - - - - - - - -

Heic Carolus deſcribit ſecundum Regnum proprium patris, quod exſpectabat habere. Et ad intelligendam iſtam materiam, oportet prius ſcire, quod Italia, Regina Regnorum, eſt lunga & ſtricta in modum navis. Et eſt tota Inſula, praeterquam ex una parte. Nam a Meridie per longum habet mare Tyrrhenum, a Septemtrione mare Adriaticum, ab Oriente Pharum Meſſanenſe, ab Occidente autem clauditur altis montibus, qui dividunt eam a Gallia & Germania. Et ut cito dicam, eſt ſimilis tibiae hominis cum tota coxa & pede. Nam coxa groſſa eſt Lombardia, magna & potens Provincia; deinde Tuſcia, unde Roma eſt in genu iſtius Italiae. Et ita paulatim extenditur & extenuatur. Modò ad propoſitum. Regnum Caroli continet quaſi medietatem Italiae versùs Orientem, habens in ſe Campaniam, ubi eſt Neapolis, ſedes Regni, Apuliam, Samnium, Calabriam, & multas alias Provincias. Quam nunc deſcribit a quibuſdam Terris & flumi-

minibus confinalibus. Et continetur iſtud Regnum ſub titulo Siciliae. Nunc ad literam. Dicit Carolus:

E quel Corno d' Auſonia, - - - - - ideſt, illa pars Italiae. Auſonia enim fuit olim pars Latii, ubi fuit Roma, & tot Populi Latini vicini, ſicut patet per Livium & per Plinium. Sed Auſonia ponitur pro Italia, ſicut & Latium ſaepe apud Poëtas.

- - - - - che s' imborga ideſt, habitatur:

Di Bari, - - - - - - quae eſt Civitas ſuper mari Adriatico, nota titulo Nicolai:

- - - - - di Gaeta, - - - - - - quae eſt Civitas ſuper mari Tuſco, denominata a nutrice Aeneae;

- - - - - - - - - - - e di Crotona, quae eſt Civitas in extremo Italiae, quaſi in puncta cornu:

Là dove - - - - - - ideſt, in qua parte Italiae:

- - - - Tronto - - - - - qui eſt fluvius ſatis famoſus apud Eſculum Civitatem inter Apuliam & Marchiam:

- - - - - - - e Verde - - - - - alius fluvius, in quem dejecta ſunt oſſa Manfredi:

- - - - - - - - - in mare ſgorga. ideſt, labitur in Mare Tuſcum:

Fulgeami già - - - - - - Heic Carolus deſcribit tertium Regnum, a quo denominatus eſt Rex in vita, & pervenit ad manus heredis ſui. Ad quod eſt ſciendum, quod Carolus Martellus coronatus eſt Rex Hungariae, vivente patre, per unum Cardinalem Legatum, mortuo Stephano Rege Hungariae, ſine herede; & Carolus Ubertus filius ejus obtinuit Regnum. Et ita debebat ſuccedere in Regno Apuliae, ſi Robertus non excluſiſſet eum; ideo numquam fuit contentus. Hic Uber- A tus pater fuit iſtius Ludovici potentiſſimi Regis Hungariae, qui diebus noſtris tenuit multa Regna. Martellus autem deſcribit Regnum Hungariae ſolùm ab uno flumine. Nec mirum, quia nullus fluvius eſt major in toto Orbe Occidentali, nullus habet longiorem curſum, nullus tranſit per tot nationes diverſas, qui oritur in Alpibus Germaniae, & B labitur per Auſtriam in Alemannia, deinde per Hungariam, Moeſiam, & innumerabiles gentes infidelium. Recipit in ſe ſexaginta flumina magna, & per ſex vel ſeptem oſtia intrat in Pontum, ideſt in Mare majus. Quorum quatuor dicuntur navigabilia, reliqua non. Dicit ergo in litera:

C *Fulgeami già in fronte la Corona* licèt quidam Andreaſius de ſtirpe Hungariae occupaverit Regnum:

Di quella Terra, - - - - - ſcilicet, Hungariae:

- - - - - - che 'l Danubio riga; qui alio nomine dicitur Hiſter. *Riga*, ideſt, balneat:

Poi che le ripe Tedeſche abbandona. D ideſt, Alemanniae ſuperioris:

E la bella Trinacria, - - - - Heic Martellus deſcribit quartum Regnum, quod ſibi de jure debebatur & heredibus ſuis, niſi ereptum fuiſſet de facto Carolo I. Avo ſuo. Et deſcribit artificioſe Inſulam Siciliae a mirabili antiquo monte, & admirabili rebellione nova. Ad pri- E mum ergo eſt ſciendum, quod Aethna mons in medio Siciliae eſt celeberrimus famâ in toto orbe. Qui olim ſemper ardens de alto cacumine ſuo emittebat globos igneos nunc plus nunc minus &c.

Atteſi avrebbe li ſuoi Regi ancora
Nati per me di Carlo, - - - -

Quia Carolus I. fuit Avus meus, & Carolus II. pater meus:

- - e di

A *- - - - - e di Ridolſo*

Imperatore, patre Clementiae uxoris meae. Et nota, quod Carolus I. adhuc ſperabat alia duo Regna, ſcilicet Conſtantinopolitanum, & cum illo Hieroſolymitanum, de quo erat jam titulatus, niſi fuiſſet mala dominatio, ut ſtatim ſequitur:

Se mala ſignoria - - - - -

Heic Martellus quaſi incidenter tangit mirabilem Siciliae rebellionem, tam memoriâ quàm admiratione dignam; quae breviter ſubtangenda eſt tum ad poſterorum exemplum, tum ad commendationem unius viri magnanimi. Johannes ergo de Procida, quae eſt parva Inſula in mari Neapolitano, olim Notarius Manfredi, vir ſagaciſſimus hominum, tactus atroci injuria veſanae libidinis Francorum in uxore ſua, rem prudenter diſſimulavit, ſimulatâ aliquandiu prius publice dementiâ; & ſervata occaſione temporis cum quibuſdam Proceribus Siciliae habuit clandeſtina colloquia. Et ſicut erat vir prudens, & potens in opere & ſermone, totus Mercurii filius, multorum animos ad ſui propoſitum inclinavit. Et volens incipere a capite, primo acceſſit ad Nicolaum Papam III. de Urſinis, quem ſentiebat habere animum infeſtum contra Carolum; & ipſum pronum in ſuam feliciter traxit ſententiam, magnâ potentiâ linguae, ſed majore pecuniae. Et continuo laetus & impiger, reverſus in Siciliam conſocios confirmavit, & animoſiores reddidit, recipiens a ſingulis inſtrumenta cum anulis. Reverſus ad Papam, dixit, quod tria erant neceſſaria ad tam ardui operis complementum, ſcilicet conſenſus ejus in ſcriptis, pecunia, & gens militaris. Et quum auxilia excogitata indicaſſet, obtentis literis a Papa, tranſvolavit ad Petrum Regem Aragonum, quondam Manfredi generum, avidum ultionis, virtute animi, & viribus corporis, nulli ſuo tempore ſecundum. Cui omnia expoſuit pertractata. Et promiſsâ pecuniâ pro negotio adimplendo, cum literis Regis continuatis Dietis jam plenus ſpe Johannes magnanimus properavit ad B Imperatorem Conſtantinopolitanum, cujus res agebatur. Quia Carolus jam magnâ claſſe, & numeroſo exercitu Imperium ejus parabat invadere, & ſperabat auferre. Ideo Johannes de habenda pecunia factus ſecurus, ad Regem Aragonum eſt reverſus, & cum illo compoſuit, ne Carolus aliquid ſuſpicaretur, ut ſe in C Africam contra Carthaginem cum exercitu velle ire fingeret; & ſic auxiliares mercenarios & ſubditos milites procuraret. Papa omnium conſcius parabat illi favorem ſub ficto colore Fidei Chriſtianae. Rege tamdem versùs Africam tranſeunte, Johannes rediens in Siciliam, effecit, quod res tanto labore & ſudore con- D cepta produceretur in lucem & partum. Unde Siculi, praeordinata die & hora omnes Gallicos indifferenter trucidaverunt ſine miſericordia; immo furore inhumano in nondum natos crudeliter ſaevientes ſciſſis praegnantibus, foetus ad ſaxa alliſerunt, ne odioſa eis ſoboles ſupereſſet in Regno. Et ecce Petrus ex pelago E Africae cum omnibus copiis Panormum applicuit. Sic igitur Johannes mira arte & non credita eripuit Siciliam Carolo, Anno ſextodecimo, poſtquam tenuerat illam nobilem Inſulam. Pro qua habenda olim tot & tanta proelia geſta ſunt inter Romam & Africam. Nunc eſt deſcendendum ad literam. Dicit Carolus: nobilis Inſula Siciliae perveniſſet ad de-

A deſcendentes meos, *ſe mala Signoria* Francorum cum ſuperbia, luxuria, & avaritia importabili:

- - - - - *che ſempre accora*

ideſt, necat, vel accendit ad iram:

Li Popoli ſuggetti non aveſſe
Moſſo Palermo, - - - - -

nam apud Panormum incepit tumultus:

- - - - *a gridar: mora mora.*

B Nec umquam Carolus poſtea, vel ſui deſcendentes potuerunt recuperare Siciliam; immo ipſe Carolus citò ex dolore mortuus eſt, relicto filio capto, & Regno Apuliae in magna confuſione: Et heic Carolus perſuadet fratri ſuo, ut exemplo Avi ſui territus, caveat ne accidat ſibi ſimile C in Regno ſuo, quia habebat Officiales avaros in terris ſuis, qui acquirebant ſibi pecuniam, & Regi infamiam. Dicit ergo:

E ſe mio frate - - - - - - -

ſcilicet, Robertus:

- - - - - *queſto antivedeſſe*;

ac ſi dicat: ſi ex hoc malo praeterito praevideret vel praeconſideraret D ſuum, jam provideret ſibi. Unde dicit:

L' avara povertà di Catalogna
Già fuggiria, - - - - -

Hoc dicit, quia Rex Robertus, quando ſtetit in Aragonia, cujus pars maritima vocatur Catalonia, obſes pro patre ſuo, acquiſivit amicitias & familiaritates multorum, quos E poſtea in Italia promovebat ad officia. Qui voluerunt bene accumulare. Ad quod duo impellebant eos, ſcilicet paupertas, quae ſuadet homini furtum & rapinam; & avaritia, quae reddit hominem ingenioſum ad omnia illicita lucra. Unde bene Africanus Minor conſultus in Senatu, uter duorum deberet mitti ad regendam provinciam, reſpondit; *neuter, quia alter nihil habet, alteri nihil ſufficit.* Et verè Catalani reputantur homines cordati & ſagaces inter Hiſpanos. Et dicit:

- - - - *perchè non gli offendeſſe:*

ſicut ſuperba luxuria Francorum offendit animum ſuum: Et ſubdit periculum imminens, quum dicit:

Che veramente provveder biſogna
Per lui o per altrui - - - - - -

ſcilicet, per Regem, aut habentem poteſtatem ab eo.

La ſua natura - - - - -

Heic ultimo Carolus concludit, quod Rex avarus nollet habere Officiales avaros, dicens:

La ſua natura, che di larga parca
Diſceſe, - - - - - - - - - - -

ideſt, avara ex patre liberali:

- - - - *avria meſtier di tal milizia*,

ideſt, Curialibus, & Officialibus:

Che non curaſſe di metter' in arca.

Ideſt, reponere pecuniam. Et heic nota, Lector, quod non ſolùm judicatura vulgi, ſed etiam ſententiae Sapientum multum diſcordant in facto Roberti famoſi Regis. Unde duo Poëtae Florentini ſunt ſibi contrarii in ſcribendo. Nam judicio meo Petrarcha nimis commendat eum ſemper & ubique, dando ſibi omnes artes, & omnes virtutes, quia fuit multum honoratus ab eo, & promotus ad lauream, quam recepit in Capitolio Romae. Dantes verò nimis culpat eum ab avaritia, quam ipſe habuit nimis odio. Et verè iſtud vitium poſuit non parvam maculam in gloriam tanti Regis. Unde poſſem narrare alqua digna cenſoriâ notâ, quae ex cupiditate fecit. Ideo bene Cancellarius ſuus, quum Robertus diceret: *Spiritus, ubi vult, ſpirat; jocoſe dixit: & Robertus, ubi vult, pilat.*

Ad

Ad Cant. IX. Verſ. 13.

Et ecco un' altro di quelli ſplendori. Heic Auctor introducit mulierem modernam filiam Veneris. Ad cujus cognitionem eſt breviter ſciendum, quod iſta fuit Cunitia ſoror olim Eccelini de Romano Tyranni crudeliſſimi, recte filia Veneris, quia ſemper amoroſa & vaga. De qua dictum eſt Cant. IV. Purgatorii, qualiter habebat rem cum Sordello Mantuano; & ſimul erat pia, benigna, miſericors, compatiens miſeris, quos frater crudeliter affligebat. Meritò ergo Poëta fingit ſe reperire iſtam in ſphaera Veneris. Nam ſi Gentiles Cyprii deificaverunt ſuam Venerem, & Romani ſuam Floram formoſiſſimam & ditiſſimam meretricem, quanto dignius & honeſtius Poëta Chriſtianus potuit ſalvare Cunitiam? Dicit ergo oſtendens affectionem ſuam erga ſe: *Et ecco un' altro &c.*

Ad Verſ. 25.

In quella parte della terra prava. Nunc iſte ſpiritus deſcribit primo locum ſuae originis, & unius ſui fratris famoſi. Ad declarationem literae praemittendum eſt, quod Eccelinus de Romano praenominatus, mortuo Friderico II. cui fuerat confoederatus, coepit exercere omnem ſaevitiam in tota Marchia Tarviſana. Qui primò favore Monticulorum habuit dominium in Verona; deinde habuit Paduam, Vicentiam, Tarviſium, Feltrum, Tridentum, & ultimo Brixiam. Quum autem Eccelinus medietatis paene totius Lombardiae Dominus eſſet in obſidione Mantuae cum forti exercitu, auditâ dimiſſione Paduae captae per Legatum Eccleſiae, in rabie furoris Veronam reverſus, omnes Paduanos captos, quos ſecum habebat, numero duodecim millia, ferro & igne & fame con-
A ſumſit. Et ſi quis inveniebatur fugiens, pedibus & manibus truncabatur. Eccelinus iſte conſanguineis & amicis non pepercit. Tamdem Azzo III. Marchio Eſtenſis, Mantuani, & Cremonenſes conjuraverunt contra eum. Eccelinus autem ſperans obtinere Mediolanum a quibuſdam Magnatibus, tranſivit Abduam. Sed
B detecta proditione rediens, invenit flumen occupatum ab hoſtibus, & timens multitudinem Mediolanenſium a tergo cum Martino de la Turre, per medium vadum quaerens evaſionem, ſagittâ vulneratus eſt in pede. Et quia ſenex erat, & intercluſus ab hoſtibus, quum perveniſſet ad alteram ripam, debellatus eſt & ca-
C ptus a Marchione Eſtenſi & aliis; & ductus Soncinum, nolens recipere curationem, infeliciter mortuus eſt, quum eſſet annorum quaſi LXX. & ſine prole. Regnavit Veronae annis XXXIV. excluſo Comite Sancti Bonifacii. Albericus frater ejus, licèt potentiâ impar, attamen nequitiâ par, audita morte fratris ejus, fugit
D de Tarviſio, ubi erat crudelis Tyrannus, ad arcem Sancti Zenonis. Ubi clauſus viribus Venetorum, proditione ſuorum traditus eſt adverſariis. Cujus lubricum corpus traditum eſt igni, filiis & uxore prius laceratis, & inhumaniter trucidatis ante oculos patris. Et ſic infra annum Domus nobiliſſima & potentiſſima
E de Romano omnino defecit, quae magna in Avo, major in Patre, in his duobus fratribus maxima fuit. Nunc ad literam. Dicit Cunitia ipſa ſoror iſtius Eccelini:

Si leva un Colle - - - - -

ideſt, parvus mons, in quo eſt Caſtellum nomine Romanum, *in quella parte*, ſcilicet, in Marchia Tarviſana, *della Terra prava Italica*, quae

eſt tantum depravata hodie. Ideo meretur talem diſciplinam. Et deſcribit Marchiam ipſam a ſuis confinibus, dicens:

- - - - *che ſiede* - - - -

ideſt, ſituata eſt:

- - - - *intra Rialto*,

Canale magnum eſt aquae marinae, quod dividit Civitatem Venetiarum. Ad quod eſt notandum, quod imperante Juſtiniano, Totila Rex Gothorum invaſit Italiam, & cepit Romam. Quo tempore multi de provincia Venetia fugientes furorem & crudelitatem Gothorum, cum rebus ſuis, quas ſecum trahere potuerunt, fugerunt in Paludes Maris Adriaci, & juxta Rivum altum condiderunt Civitatem, quam Venetias vocaverunt. Quia de diverſis partibus Venetiae convenerant ibi. Et in illo loco tuto coeperunt libere vivere ſuis legibus. Et ſic propter libertatem & ſecuritatem loci, & propter malum ſtatum aliarum Civitatum, ſeu Terrarum, Civitas iſta coepit de die in diem creſcere, uſque quo pervenit ad tam ſuperbam potentiam.

E le fontane di Brenta e di Piava, Brenta eſt fluvius, qui dividit Paduam & claudit; de quo alibi dictum eſt. Et Piava fluvius labitur per Territorium Tarviſii, & naſcitur ſupra Civitatem Belluni: Et dicit:

- - - - *e non ſurge molt' alto*:

quia humilis collis eſt, non longe a montibus altis in extremo Territorii Tarviſini:

Là onde ſceſe già una facella,

ideſt, ex quo Eccelinus ipſe, qui fuit verè fax ardens, immittens incendium in vicinos. Ideo dicit:

Che fece alla Contrada - - - -

ſcilicet, Marchiae Tarviſanae:

- - - - *un grande aſſalto*.

Albericus verò fuit alia fax, ardens libidine; & iſta Cunitia fuit ardens amore. Eccelinus tamen non multum curavit de venereis:

D' una radice - - - -

Heic Cunitia deſcribit ſe a parentibus nomine & ſorte, dicens:

- - - - *nacqui & io & ella*,

ſcilicet, facula: *nacqui d' una radice*, ideſt ex eodem patre & matre, nomine Adeleyta, ut ſcribit Muſſatus Poëta Paduanus:

Cuniſſa fui chiamata. - - - -

nomen proprium eſt.

Del noſtro Cielo, - - - -

ideſt, de Sphaera Veneris:

- - - - *che più m' è propinqua*.

Ideſt, magis approximat mihi, quia eſt mihi magis conformis. Haec erat anima cujuſdam Fulci de Marſilia, ut poſtea dicetur. Et tangit diuturnitatem famae iſtius hominis, quae durabit adhuc quingentis annis, dicens:

Queſto centeſimo anno ancor s' incinqua;

ideſt, iſte numerus Centenarius annorum quinquies iterabitur. Currebant enim tunc Anni Domini MCCC. quando Poëta habuit ſuam mirabilem viſionem.

- - - - *pria che moja*,

ideſt, antequam fama praedicti moriatur. Et heic nota, quod Auctor noſter expreſſe dicit mendacium, quum de homine iſto jam non ſit fama, etiam in patria propria. Dico breviter, quod Auctor vult tacite innuere, quod ipſe dederit famam iſti ratione virtutis ejus, quae fama non morietur, uſque quo vivet Liber iſte, qui durabit per multa ſecula annorum, ſi poſſumus conjecturare de futuro; quia videmus continuo, quod fama iſtius Auctoris creſcit. Et ex hoc Auctor exhortatur homines

A nes ad vivere virtuoſe, ut viri ſapientes dent eis famam, ſicut ipſe jam dedit Cunitiae, & dabit Fulco. Dicit ergo:

Sì ch' altra vita la prima relinqua: hoc eſt, ut prima vita, ſcilicet temporalis, relinquat aliam vitam perpetuam per famam. Ideo bene dicit Quinctilianus: *Quoniam denegatur nobis diu vivere, relinquamus aliquid,* B *quo nos teſtemur vixiſſe.* Unde nota, quod naturaliter homo habet triplicem appetitum, conſervandi ſcilicet individuum, ſpeciem, & famam, ut dicetur adhuc in iſto Capitulo.

E ciò non penſa - - - -

Heic Cunitia ex dictis facit unam increpationem ad illos de Provincia C ſua, qui hodie vivunt vitioſe. Et primo in generali, deſcribens iterum Provinciam a fluminibus. Et dicit:

- - - - la turba preſente,

ideſt, gens moderna *non penſa ciò*, ſcilicet, vivere virtuoſe, & per conſequens relinquere famam:

Che - - - - - - -

ideſt, quam gentem:

D *- - - - - Tagliamento & Adice richiude.*

Taliamentum eſt flumen Provinciae Venetiae prope Concordiam, non longe ab Aquileja; quod dividit Forum Julii a Marchia Tarviſina. Et eſt flumen rapax & fallax. Atheſis eſt flumen, quod labitur per Veronam ad modum ſerpentis tortuoſi, E de quo alibi dictum eſt. Et quod eſt pejus:

Nè per eſſer battuta - - - -

ideſt, flagellata per Eccelinum, qui Marchiam, viridarium voluptatum, fecit quaſi eremum ſolitudinis deſertae.

- - - ancor ſi pente,

ideſt, non corrigitur, non emendatur. Ideo nova poena paratur ſibi:

Ma toſto fia - - - - -

Heic Cunitia praenuntiat nova flagella in brevi eventura Provinciae. Et primo Paduae, quae prius fuerat tantum deſolata per Eccelinum. Poſtea fuit flagellata per alium Tyrannum Veronae, qui vocatus eſt Canis Grandis de la Scala. Ad quod ſciendum, quod Paduani Anno Domini MCCCXIV. magno apparatu belli, puta cum duobus millibus equitum, & viginti millibus peditum, invaſerunt Vicentiam, quae aliàs fuerat eorum. Canis, juvenis ſtrenuus & intrepidus, viſo ſigno facium ardentium in turribus, Vicentiam incredibili celeritate venit. Et conſiderato ex alta turri ordine hoſtium inordinatorum, per agros vagantium, cum minus centum equitibus, & Populi turbâ irruit ſuper Ducem Paduanorum, qui dato tergo ceteros convertit in fugam. Canis, velut lupus inter oves, omnes diſperſit cum parva caede. Multi capti ſunt, inter quos Jacobus de Carraria, magnus princeps Paduanus, & Muſſatus Poëta. Paduanis pacem petentibus pax data eſt. Poſt biennium iterum Paduani per dolum tentant habere Vicentiam. Canis cum Uguiccione de Fagiola viro ſtrenuiſſimo, exploratâ ſeditione, de nocte clam intravit Vicentiam; & de mane dato ſigno cum ſuis invadit hoſtes; de quo quidam Veronenſis metrice ſcripſit:

„ *Ecce Canis: fugere Lupi &c.*

Turpis fuga facta eſt cum occiſione multorum & captione plurimorum. Captus eſt Comes Sancti Bonifacii, dux belli, & magnifice honoratus a Cane magnanimo. Et poſt paucum tempus Canis avidus ultionis recepit Caſtellum nobile Montis Silicis, quod diſtat a Padua per decem milliaria, & Eſtum Caſtellum pulcrum illi

illi propinquum & dives vi cepit cum magna caede & praeda incolarum. Paduani ad defenſionem ſui agri mittunt D. equites cum magno numero peditum ad ripam parvi fluminis Bachilioni. Canis ubique victor, illis debellatis & fugatis magna damna dedit. De hoc ſpecialiter videtur loqui litera. Canis iterum pacem fecit cum Paduanis, interceſſione Venetorum cum gravibus conditionibus. Tamdem Anno Domini MCCCXXVIII. Canis libere & pacifice obtinuit Paduam, & Anno ſequenti Tarviſium. Et ibi fato felicitati ſuae invidente mortuus eſt. Dicit ergo Cunitia:

Ma toſto fia, - - -

ideſt, erit in brevi:

- - - - *che Padova* - - - -

potens Civitas:

- - - - - *al palude*,

ideſt, juxta paludem vicinam:

Cangerà l' acqua, - - - -

ideſt, permutabit, faciendo aquam ipſam rubeam ſanguine ſuo:

- - - - *Che Vicenza bagna;*

Nam Bachilionus labitur per Vicentiam, ut alibi ſcriptum eſt. Et certe Vicentia fuerat etiam ante flagellata tempore Eccelini, cremata & ſpoliata per Fridericum II. Unde dicit:

Per eſſer' al dover le genti crude.

Ideſt, male diſpoſitae ad virtutem:

E dove - - - - - - - -

Heic Auctor ponit, quomodo Cunitia praedicit mortem crudelem unius Tyranni Tarviſini. Ad quod eſt memorandum, quod Dominus Ricciardus de Camino filius boni Gerardi, qui ſucceſſerat patri in dominio Tarviſii, quum una die luderet ad Scacchos, ſubito transfoſſus eſt gladio ab uno ribaldo ſicario deſperato, praeſentibus fratre & conſanguineis ejus.

A Et continuo ſicarius trucidatus ab illis fertur dixiſſe iſtud verbum: *Hoc non fuit in pacto*. Ipſe vero Ricciardus moriens dicebat manu & nutu, ne occiderent illum, ut ſciretur, quare hoc feciſſet, quum tamen fratre & ſuis procurantibus hoc factum eſſet. Ad literam dicit Cunitia;

Tal ſignoreggia, e va con la teſta
B *alta*,

ideſt, unus magnus & potens ſuperbe incedit, non timens ſibi de inſidiis ſuorum;

Che gia, per lui carpir, ſi fa la ragna.

Ideſt, jam texitur fraus ad circumveniendum ipſum, ſicut avis capitur rete: Eſt enim ragna quoddam ge-
C nus retis, quo capiuntur aves:

- - - - *dove Sile a Cagnan s' accompagna;*

hoc eſt dicere, in Civitate Tarviſii. Iſta enim duo flumina conjunguntur in unum apud Tarviſium, quae Terra amoena multum abundat aquis puris, & fontibus ſcaturientibus. Et in tali loco ſaepe naſcuntur venena,
D qualiter fuit iſpe Ricciardus, & Domina Gaja ſoror ejus:

Piangerà - - - - -

Heic Cunitia praedicit aliud crudele facinus futurum per eadem tempora in Civitate vicina ſuae. Et ad intelligentiam hujus literae eſt primo ſciendum, quod mortuo Azzone III. Marchione Eſtenſi, qui habuerat Beatri-
E cem ſororem Regis Roberti in uxorem, Rex ipſe Robertus habuit ad tempus dominium pro Eccleſia Civitatis ipſius Ferrariae. Quum autem quidam Dominus Pinus de la Toſa, nobilis Miles Florentinus aſtutus eſſet Vicarius Ferrariae pro Rege, quam murari fecit, viri nobiles de Fontana Ferrarienſes, ſeditione orta, fugerunt de Civitate, & tran-

tranſtulerunt ſe Feltrum, putantes ſe tutos in illa libera Civitate; cujus liberum dominium in temporali & ſpirituali habebat Epiſcopus ejus. Sed operâ Pini, volente Epiſcopo & conſentiente, capti ducti ſunt Ferrariam. Ex quibus tres praecipui, ſcilicet Lanzalottus, Claruccius, & Antoniolus de Fontana decapitati ſunt cum multis aliis complicibus eorum in foro Ferrariae, & multi ſuſpenſi ſunt laqueo. Ad literam ergo dicit Cunitia:

Piangerà Feltro - - - - -

Civitas in confinio Marchiae Tarviſinae:

- - - - ancora la diſalta.

ideſt, defectum ſceleratum:

De l' empio ſuo Paſtor:

ideſt, Epiſcopi ſui, qui fuit natione Placentinus, qui bene luit poenas dignas. Nam de mandato Domini Ricciardi praedicti fuit tantum percuſſus cum ſacculis ſabuli, quod emiſit omnia viſcera & ſanguinem per egeſtionem. Et Populus etiam luit, qui venit de libertate in ſervitutem ſub tyrannide ipſius Ricciardi. Et tangit atrocitatem ſceleris, dicens:

- - - - che ſarà ſconcia,

ideſt, enormis ſine exemplo, quia alius Sacerdos ſceleratus non luit poenam pro crimine ſimili. Unde dicit:

Sì che per ſimil - - - -

ſcilicet, culpam:

- - - - non s' entrò in Malta.

Scilicet, per alium Sacerdotem ad tolerandam poenam. Eſt enim Malta turris horrenda in Lacu Sanctae Chriſtinae, carcer amarus delinquentium Sacerdotum. Unde Sacerdos damnatus ad mortem per Papam Bonifacium clamabat: *Peto benedictionem Patris mei:* Et Bonifacio reſpondente: *Pater tuus Diabolus eſt;* ſubjunxit ille: *Et tu utique ille es.* Et meruit veniam. Sed e contrario Abbas Montis Caſini, qui non bene ſervabat Coeleſtinum cuſtodiae ſuae commiſſum, paucis diebus in pane tribulationis & aqua amaritudinis ſupervixit, afflictus in eodem carcere. Et aggravat delictum propter magnam ſanguinis effuſionem, dicens:

Troppo ſarebbe larga la bigoncia,

Biguncium eſt vas, quo utuntur tempore vindemiarum ad portandas uvas, apertum & amplum deſuper, quod plenum facit mediam ſalmam aſini:

Che riceveſſe il ſangue Ferrareſe;

ſcilicet, Civium occiſorum:

E ſtanco - - - - - - - - - - -

ſcilicet, nimis eſſet:

- - - chi'l peſaſſe ad oncia ad oncia.

Et verum dicit: nam homo inter animalia habet multum ſanguinis. Unde Galenus ſcribit de uno, cui per nares effluxerunt XXV. Librae ſanguinis, & mortuus eſt. Iſti autem, quorum ſanguinem fudit impius iſte Sacerdos, fuerunt plures quam triginta, ut quidam ſcripſerunt.

Che donerà - - - - - - -

ideſt, quem ſanguinem turpe donum & infamiae plenum:

- - - - queſto Prete corteſe,

ironice intelligas, quia prodigus humani ſanguinis.

Per moſtrarſi di Parte:

ideſt, ut videretur bene de Parte Eccleſiae, & verè Guelphus. Et concludit:

- - - - e cotai doni

Conformi fieno al viver del paeſe.

ideſt, bene conveniunt viventibus vitioſe in dicta Marchia.

Ad Verſ. 88.

Di quella Valle fui io litorano.

Heic Fulcus, praemiſſa illa poſitione, nunc exprimit ſuam patriam, dicens:

dicens: *Io fui litorano di quella Valle*; ideſt maritimus habitator in litore noſtro hujus maris Mediterranei. Et deſcribit ipſam patriam a fluminibus, dicens:

Tra Ebro, e Macra.

Eſt enim Ebrus fluvius apud Marſiliam. Macra vero eſt fluvius rapax apud Civitatem Lunae per Vallem, quae dicitur Luniſana, in confinibus Tuſciae. Unde dicit:

- - - - *che per camin corto*
Lo Genoveſe parte dal Toſcano.

ideſt, quos Macra dividit, juxta illud:

„ *Tuſciae confines Mare, Macra, Tiber, & Alpes.*

Ad un' occaſo - - - - - -

Heic Fulcus adhuc deſcribit clarius ſuam patriam, & a ſitu & a memorabili fato ejus. Et dicit primo, quod Marſilia & Bugea ſe ex oppoſito reſpiciunt:

Bugea ſiede, - - - - - - -

quae eſt Civitas in litore Africano:

- - - - *e la Terra ond' io fui*,

ideſt, Marſilia, cujus ego fui Civis:

Ad uno Occaſo quaſi & ad un' Orto, hoc dicit, quia habent quaſi idem meridianum: quaſi dicat, quod Marſilia tantum diſtat a Levante & Ponente, quantum Bugea, quae eſt in litore adverſo. Et ſubdit:

Che fè del ſangue ſuo già caldo il porto.

ideſt, quae Terra mea &c.

Folco mi diſſe - - - - -

Heic ſpiritus praefatus deſcribit ſe a nomine proprio, & a moribus ſuis. Ad cujus evidentiam eſt praeſciendum, quod Fulcus iſte fuit filius Alphonſi mercatoris, qui moriens dimiſit eum divitem valde. Et ipſe dedit operam valori humano & famae mundanae. Sequutus eſt nobiles viros. Dicebat pulcre & facunde in

A Rhythmo. Fuit valde acceptus & honoratus à Ricardo Rege Angliae, & a Raynaldo Comite Tholoſano, & a Barali de Marſilia, in cujus Curia converſabatur. Nec miror, quia Marſiliae ſunt formoſiſſimae mulieres. Fuit ſiquidem Fulcus iſte pulcher corpore, linguâ diſertus, pecuniâ liberalis: ergo verè Venereus.

B Adamavit autem Adelaſiam uxorem Baralis. Et ut magis tegeret ſuam culpam, ſimulabat ſe diligere duas ſorores ejus. Propter quod factus ſuſpectus, licentiatus fuit ab illo. Mortuâ uxore Baralis amariſſimum dolorem concepit, ſicut olim Dantes de morte ſuae Beatricis. Et declinavit ſe, mortuâ uxore, cum duobus
C filiis ad Monaſterium Ciſtercienſe. Poſtea factus fuit Abbas Torrinelli; demum Epiſcopus Marſilienſis, de qua expulit haereticos. Et ſic vide, quod propter multa Auctor fecit ſingularem mentionem & commendationem de iſto Fulco.

Ad Cant. XI. Verſ. 28.

La Providenza, che governa 'l Mondo,

D Heic Beatus Thomas de Aquino, movens ſe a longe, volens ſolvere primum dubium, digreditur ad deſcribendam, & commendandam Vitam Beati Franciſci, cujus cognitio facit ad declarationem primi dubii. Et primo oſtendit in generali, quomodo Deus miſericorditer providit Eccleſiae ſuae de duobus Principibus
E & pugilibus, qui pro illa fortiter certarent. Unde dicit:

La providenza - - - - -

ſcilicet, Divina:

- - - - *che governa 'l Mondo*
Con quel conſiglio, - - - - -

ideſt, eâ Sapientiâ, quae vincit omnem intellectum creatum: Unde dicit;

- - *nel*

- - - - *nel qual' ogni aſpetto*
Creato - - - - - -

ideſt, cognitio:

- - - *è vinto, pria che vada al fondo.*

ideſt, antequam attingat ad profunditatem ejus. Quia nullus intellectus Angelicus vel Humanus poteſt pertingere ad totalem cognitionem divinae Sapientiae:

Due Principi ordinò - - - - -

ſcilicet, Franciſcum & Dominicum:

- - - - *in ſuo favore,*

ideſt, illius Eccleſiae:

Che quinci e quindi le foſſer per guida.

ideſt, qui recte ducerent bigam Eccleſiae. Et aſſignat cauſam, quia Deus ordinavit dictos duos Principes dicens:

Però ch' andaſſe ver lo ſuo diletto
La Spoſa di colui, - - - -

ideſt, Eccleſia, quae eſt Sponſa Chriſti:

- - - - *ch' ad alte grida*
Diſposò lei col Sangue benedetto.

ſcilicet ipſius Chriſti, quum clamavit: *Eli, Eli*: quod eſt de clamore Judaeorum clamantium: *Tolle, tolle. Crucifige eum.* Et ita de aliis multis clamoribus: *Andaſſe ver lo ſuo diletto*, ſcilicet ipſius Jeſu Chriſti, qui eſt Sponſus ipſius Eccleſiae.

In ſe ſicura, - - - -

ſcilicet, ab offenſione adverſariorum, mediante iſtorum duorum Ducum defenſione:

- - - *& anco a Lui più fida;*

ſcilicet, ut fidelius ſibi ſerviret, & non adulteraretur per vitia. Et heic nota, quod de rei veritate Eccleſia Dei non bene incedebat recte, privata bonis ducibus. Nam Sacerdotes Seculares & Monachi antiqui multum defecerunt in virtute, moribus, & ſcientia. Ideo bene Deus ſuccur-

A rit huic defectui cum iſtis duobus Principibus, qui verbo & opere erigerent ruentem Eccleſiam.

L' un fu - - - - - - -

Heic Thomas deſcribit utrumque Principem, dicens: ***L' un fu***, ſcilicet, Franciſcus:

- - - *tutto Serafico in ardore;*

ideſt, de ordine Seraphinorum, qui
B magis ardent in amore Dei. Quaſi dicat; tamquam Angelus, non homo, ardens in Caritate.

L' altro - - - - -

ſcilicet, Dominicus:

- - - *per ſapienza in terra fue*
Di Cherubica luce uno ſplendore.

quia fuit ſplendor ſapientiae in mundo; ſub quo dictus Thomas milita-
C vit; unde dicit: *di Cherubica luce*, ideſt de ordine Cherubinorum, quia habuit intellectum Angelicum. Nam fuit magnus Doctor, & illuxit Mundo ſapientiâ ſuâ. Ideo dicit: *per ſapienza.*

De l' un dirò, - - - -

Heic Thomas offert ſe tractaturum primo de altero praedictorum, excu-
D ſans ſe, ſi non dicit de altero; unde dicit: *De l' un dirò*, ſcilicet, de Franciſco:

- - - - *però che d' amendue*
Si dice, l' un pregiando, - - -

ideſt, appretiando laudibus tantùm unum:

- - - - *qual ch' uom prende:*

ideſt, quemcumque homo aſſumat
E laudandum: Et aſſignat rationem, dicens:

Perch' a un fine fur l' opere ſue.

ideſt, quia opera utriuſque tetenderunt ad unum finem Beatitudinis. Et heic nota, quanta arte utatur Auctor in iſta fictione. Nam inducit Thomam de Aquino, qui commendat Vitam Beati Franciſci, & damnat vitam ſuorum Fratrum San-

cti Dominici. Quia melius teſtimonium eſt, & facilius creditur, quando aemulus laudat aemulum, & ita quando culpat ſuos.

Intra Turpino - - - -

Heic Thomas narraturus vitam Franciſci, primo deſcribit locum originis ejus, quem deſcribit a fluminibus & Civitatibus, locum illum claudentibus. Ad cujus evidentiam eſt praeſciendum, quod Civitas Aſſiſium eſt ſituata in valle pulcherrima & fertiliſſima Spoleti, inter duo flumina, quorum unum vocatur Chiaſſus, qui venit a Civitate Eugubii, alterum verò vocatur Turpinus, qui venit a Nuceria. Dicit ergo:

Fertile coſta d' alto monte pende,

qui ſupereminet Aſſiſio. Quia Aſſiſium eſt poſitum in monte fertili in declivio montis.

Intra Turpino - - - -

Eſt enim Turpinus fluvius:

- - - - e l' Acqua, - - - - -

ideſt, alium fluvium, qui dicitur Chiaſſus, veniens ab Eugubio. Unde dicit:

- - - - che diſcende
Del colle eletto del beato Ubaldo.

Ad quod ſciendum, quod Beatus Ubaldus primo fuit Eremita in monte illo. Deinde fuit Epiſcopus Eugubii. Et eſt Patronus illius Civitatis. Et ſubdit Civitates Aſſiſio confines, dicens:

Onde - - - - - -

ideſt, a qua coſta fertili:

- - - Perugia ſente freddo e caldo
Da porta Sole,

Porta Solis eſt una Porta Peruſii verſùs ortum Solis, quae reſpicit Aſſiſium. Eſt autem Peruſium Civitas antiqua & nobilis, quondam unum caput Tuſciae, ut dicit Titus Livius:

A *- - - - e di retro le piange*
Per greve giogo Nocera con Gualdo.

Duae Terrae ſunt, quarum una eſt Nuceria: *le piagne di retro*, ſcilicet, poſt dictam coſtam, in qua eſt Aſſiſium: *per grave giogo*, quia recipit ventum & frigus & incommoda a dicto monte. Alii tamen exponunt, propter grave jugum Peruſinorum,
B quia dictae Terrae erant ſubditae dominio Peruſinorum. Et iſtud fuit aliquando verum. Sed prima expoſitio eſt melior.

Di queſta coſta - - - - -

Heic Thomas deſcribit ipſum Franciſcum, quem metaphorice appellat Solem, dicens:

- - - - nacque al Mondo un Sole,

C ſcilicet, Franciſcus. Sicut enim Sol radiis ſuis illuminat Mundum, ita Franciſcus illuminavit totum Mundum radiis ſuis, ſcilicet operibus, vel Fratribus ſuis per totum orbem terrarum diffuſis. *Nacque di queſta coſta*; ſcilicet, ubi eſt Aſſiſium:

- - - - dov' ella frange
Più ſua rattezza - - - - -

D ideſt, in parte decliviori & planiori ipſius montis. Et dicit a ſimili:

Come fa queſto talvolta di Gange.

ſcilicet, Sol ſenſibilis. Erat enim Thomas cum Auctore, cui loquitur nunc, in corpore Solis: *fa talvolta*, ideſt oritur aliquando, non ſemper: *di Gange*, qui eſt fluvius Indiae in Oriente. Et ſubdit Thomas, quomodo
E ſit appellandus dictus locus, dicens:

Però chi d' eſſo loco fa parole,

ideſt, qui vult facere mentionem de Aſſiſio:

Non dica Aſceſi;

licèt illud ſit primum & proprium nomen dictae Civitatis. Dictum eſt enim Aſſiſium:

- - - - che direbbe corto

ideſt

ideſt, parum; vel ſecundùm aliam literam *torto*, ideſt, oblique & improprie:

Ma Oriente, ſe proprio dir vuole;
quia ſcilicet locus debet proportionari locato: Si ergo Franciſcus eſt appellandus Sol, bene Aſſiſium eſt appellandum Oriens, a quo, tamquam ab Oriente, ortus eſt dictus Sol.

Non era ancor - - - - -
Heic Thomas deſcribit primitivam virtutem iſtius Franciſci, quam primo oſtendit in pueritia ſua, dicens:

- - - - molto lontan da l' orto
ideſt, ab origine ſua; quaſi dicat: in teneris annis:

Ch' ei cominciò a far ſentir la terra
De la ſua gran virtù alcun conforto.
Quia ſicut a ſimili Sol ſtatim a principio ſui ortus incipit calefacere terram & refocillare animalia, ita & Franciſcus ſtatim a pueritia ſua incepit dare ſpem hominibus de magna virtute ſua.

Che per tal donna - - - - -
Heic Thomas exprimit illam magnam Virtutem primariam iſtius Franciſci. Et dicit, quod fuit tam audax, quod poſtpoſuit in juventute amorem paternum, quem omnes naturaliter ſequuntur, amori unius Dominae, quam omnes communiter oderunt. Dicit ergo, quod ille Franciſcus

- - - - giovinetto in guerra
Del padre corſe;
ideſt, incurrit odium, & indignationem paternam, *per tal Donna*, ideſt, amore Dominae Paupertatis. Et dicit:

- - - - a cui, come a la morte,
La porta del piacer neſſun diſſerra.
quae ſcilicet Paupertas nulli placet. Quod probat a ſimili, dicens: *come a la morte*, ideſt, ſicut nullus recipit placibiliter mortem, ſic omnes fugiunt Paupertatem, ſicut naturaliter fugiunt mortem; immo ſaepe homines ſponte ſubeunt mortem, propter fugiendam Paupertatem.

A

E dinanzi - - - - -
Heic Thomas probat per effectum, quomodo Franciſcus vero amore dilexerit dominam Paupertatem, quia accepit eam in legitimam uxorem ſuam, & conſenſit in eam. Unde dicit: Et ipſe Franciſcus

B

- - - - - le ſi fece unito:
ideſt, conjunxit ſe ipſi Paupertati:

E dinanzi a la ſua ſpirital Corte
ideſt, coram Epiſcopo Dioeceſano, & coram patre; quia in praeſentia patris renuntiavit omnibus bonis patrimonialibus & temporalibus. Et dicit poſtea:

C

Poſcia di dì in dì l' amò più forte.
Tamquam bonus maritus, qui numquam caram ſuam uxorem dereliquit uſque ad mortem; immo nec in morte oblitus eſt ejus:

Queſta - - - - - - - -
D Heic Thomas in commendationem matrimonii contracti per Franciſcum, oſtendit quàm miſericorditer Franciſcus egit ſecum. Et dicit, quod iſta muliercula turpis ſteterat vidua per mille annos & ultra, quia nullus voluerat eam videre vel audire, nedum accipere eam in uxorem & amplexari. Dicit ergo: *Queſta*, ſcilicet paupercula mulier:

E

- - - privata del primo marito
ſcilicet, Jeſu Chriſto, qui primus penitus dilexit Paupertatem:

Mille e cento anni e più - - -
ſcilicet, ultra undecim Secula,

- - - - diſpetta e ſcura
Fin' a coſtui ſi ſtette - - - - - -
ideſt, uſque ad iſtum Franciſcum. Et dicit:

- - - - - *ſenza invito ;*
quia nullus requiſivit eam de amore per tantum tempus. Sed heic nota, quod Auctor videtur dicere falſum, quia multi Sancti Patres & Eremitae dilexerunt Paupertatem, & deſpexerunt mundum propter Jeſum Chriſtum & antiquitus & moderniter, ſicut Benedictus, & Macarius, Bernardus, & Damianus, de quibus dicetur infra in hoc eodem Libro. Reſpondendum eſt breviter, quod nullus tantum & in totum amavit Paupertatem tam perfecte, tam generaliter, tam volenter.

Nè valſe udir - - - - - -
Heic Auctor ad arguendam caecam hominum cupiditatem, oſtendit mirabiles effectus Paupertatis, quae fecit hominem quodammodo felicem; quia facit eum laetum & intrepidum contra omnem fortunae impetum. Quod probat per exemplum pauperculi piſcatoris, qui non expavit Caeſarem tunc temporis terribillimum. Ad cujus evidentiam eſt praeſciendum, quod Caeſar, dum eſſet in Graecia contra Pompejum, avidus pugnae, quae faciebat pro eo, impatienter ferens acceſſum, qui erat cum parte exercitus ſui, temere expoſuit ſe fortunae &c.

Ma perch' io non proceda troppo chiuſo,
Heic Thomas propalat nomen amantis & amatae, ne videatur procedere nimis obſcure. Unde dicit:

Prendi oramai nel mio parlar diffuſo ;
ſcilicet, quia jam multa dixi de iſtis:

Franceſco e Povertà per queſti amanti.

Franciſcus eſt nomen competens viro. Dictus eſt enim Franciſcus, quaſi Francus, ideſt, liber ab omni cupiditate terrenorum & ſervitute peccatorum. Paupertas etiam eſt nomen congruum. Dicitur enim Paupertas a pauco, unde paupertas eſt ſobria, temperata, libera, & expedita.

La lor concordia - - - - -
Heic Thomas tangit laetam vitam iſtorum, amantium Paupertatem, & continentium cum effectu. Dicit ergo: *la lor concordia*, quia concorditer conveniebant ſimul, quia Franciſcus bene conformabat ſe Paupertati & pauco, & Paupertas bene conveniebat humilitati ejus. Unde dicit:

- - - - *e lor lieti ſembianti*,
quia procabantur ſibi invicem laete. Nam Paupertas faciebat laetum Franciſcum, & Franciſcus faciebat Paupertatem videri laetam; & dicit:

Amor - - - - - - - - -
ideſt, Caritas:

- - - - - *e maraviglia,* - - - - -
ideſt, mirabiliter:

- - - - *e dolce ſguardo*,
ideſt, dulcis contemplatio:

Facean eſſer cagion di penſier ſanti.
ideſt, praeſtabant ſibi cauſam, quod non cogitaret niſi ſancta; & ut Sanctus videretur a quolibet vidente eum. Ideo ſtatim habuit ſectatores. Unde ſequitur:

Tanto che 'l venerabile Bernardo,
primus Frater Minor, qui ſequutus eſt Beatum Franciſcum. Unde non intelligas de Bernardo Doctore, devoto Dominae, de quo dicitur in fine hujus Libri:

Si ſcalzò prima, - - - - -
ideſt, primus induit habitum Franciſci. Nam Fratres Franciſci inter alia incommoda ſua incedunt diſcalciati:

- - - - *e dietro à tanta pace*
Corſe, - - - - - - - -
ideſt, ad participandum de tanta pace animi, quanta praeſtat iſta Paupertas. Et dicit:

- - - *e correndo gli parve eſſer tardo.*
quaſi

quaſi dicat, quod cum tanta aviditate animi acceſſit ad iſtam vitam beatam, quod quamvis eſſet primus, tamen viſus eſt ſibi tardus.

O ignota ricchezza - - - - - -

Heic Thomas ſumtâ occaſione ab illis, qui ſequuti ſunt Paupertatem, prorumpit in unam exclamationem laudatoriam Paupertatis dicens: *O ignota ricchezza*, ideſt, ignorata opulentia. Unde Lucanus in ſimili ubi ſupra proxime

- - - - ,, o munera nondum
,, Intellecta Deûm! - - - -

Et verè magna ſunt munera Paupertatis. Unde dicit:

- - - - o ben verace, ſeu *ferace*.

ideſt, bonum fertile & multiplex. Eſt enim inventrix Scientiarum, Cuſtos Virtutum &c. Et ſubdit alios ſectatores Paupertatis dicens:

Scalzaſi Egidio, - - - - -

Iſte fuit alius Frater de primis.

- - - - - e ſcalzaſi Silveſtro

alius Frater, qui expulit civile bellum de Aſſiſio, & vidit in ſomnis Crucem exire de ore Franciſci:

Dietro a lo Spoſo; - - - -

ideſt, poſt Franciſcum virum Paupertatis:

- - - - sì la ſpoſa piace.

ideſt, Paupertas.

Indi ſen va quel padre, - - - -

ſcilicet, aggregatis pauperculis Fraticellis Franciſcus, qui fuit maximus Pater familias.

- - - - e quel Maeſtro.

qui docuit ſuos diſcipulos Paupertatem, Humilitatem, Continentiam, Obedientiam, & Patientiam:

Con la ſua Donna, - - - - -

ſcilicet, cum domina Paupertate, quae ſequebatur & ſociabat eum ubique:

- - - - - e con quella famiglia

ſcilicet, illorum Fratrum:

A *Che già legava l' umile capeſtro.*

quia Fratres Minores portant chordam cinctam, ſuper qua ſolebant olim eſſe humiles, nunc autem facti ſunt ſuperbi:

Nè gli gravò - - - -

Heic Thomas narrat fundationem & confirmationem Ordinis Beati Franciſci. Et dicit, quod non obſtante, B quod eſſet ipſe Franciſcus filius ditiſſimi, propter quod videbatur ire ex verecundia cum fronte baſſa, ſecure ivit ad Innocentium Papam, ut approbaret ejus Regulam. Dicit ergo:

- - - - - viltà di cor - - - -

quia videbatur puſillanimis ex hoc, *nè gli gravò*

C *- - - - - - - - le ciglia.*

ideſt, non inclinavit frontem ejus ad terram prae verecundia;

Per eſſer figlio di Pier Bernardone;

ideſt, quamvis eſſet filius ditiſſimi hominis:

Nè per parer diſpetto a maraviglia.

ideſt, quamvis videretur vilis, abjectus, & deſpectus mirabiliter.

D *Ma regalmente - - - -*

ideſt, magnanimiter:

- - - ſua dura intenzione
Ad Innocenzo aperſe; - - - -

Nam durum videtur relinquere commoda, delicias, & alia placibilia divitum: *Ad Innocenzo*, ſcilicet, Papam:

- - - - e da lui ebbe
E *Primo ſigillo - - - -*

ideſt, Privilegium:

- - - - a ſua Religione.

quia non licèt facere Ordinem vel Regulam ſine auctoritate, licentia, & conſenſu Pontificis.

Poi che - - - - -

Heic Thomas deſcribit confirmationem Ordinis Beati Franciſci, dicens:

La ſanta voglia - - - -

ideſt,

ideſt, voluntas:

- - - - *d' eſto Archimandrita*,

ideſt, iſtius Paſtoris Franciſci. Archimandrita enim dicitur ab *Archon*, quod eſt Princeps, & *Mandra*, quod eſt grex: unde Archimandrita, ideſt princeps gregis, qualis fuit Franciſcus, quem ſequutus eſt maximus grex:

Di ſeconda corona redimita
Fu - - - - - - - -

ideſt, exornata confirmatione, de qua habuit ſecundum Privilegium, ſicut habuerat primum pro fundatione:

- - - - - *per Onorio* - - - - -

qui fuit Papa Romanus, qui indulſit Minoribus Fratribus Privilegium, quod poſſent ſacra miniſtrare, & dignitates ſpirituales habere. Et hoc dico fuit:

Poichè la gente poverella crebbe
Dietro a coſtui; - - - - -

Habuit enim Franciſcus duodecim Diſcipulos ad imitationem Jeſu Chriſti, qui omnes fuerunt ſancti viri, praeter unum, qui exivit Ordinem, & factus eſt leproſus, & ſe ſuſpendit. Et dicit:

- - - - *la cui mirabil vita*
Meglio in gloria del Ciel ſi canterebbe

ideſt, cantanda erat & celebranda per Orbem in gloriam Dei, qui dedit ſibi tantam gratiam, ut cantaretur & celebraretur *in gloria del Ciel*: quia ejus vita pluſquam humana cederet ad gloriam gratiae divinae & infuſionis coeleſtis.

E poi che - - - - - -

Heic Thomas deſcriptis publicis operibus Franciſci, nunc intendit deſcribere ejus privatam vitam, quam duxit per ſanctam poenitentiam, & per tentationum viam. Ad quod eſt breviter praeſciendum, quod Beatus

A Franciſcus, profecto & ſtabilito Ordine ſub confirmatione habita, & datâ Regulâ ſanctâ, tranſivit mare, & praedicavit Fidem Saracenis. Sed nihil proficiens ibi, rediit in Italiam, ubi optimum fructum fecit. Elegit enim ſibi ad contemplationem ſanctam locum ſolitarium & devotum in loco, qui dicitur *la Verna*, B in monte, qui dividit Romandiolam a Tuſcia, inter Caeſenam & Aretium. A quo monte duo flumina oriuntur, ſcilicet Tiber & Arnus, ibique dicitur recepiſſe Stigmata Jeſu Chriſti. Nunc ad literam. Ordina & conſtrue ſic: Et ille Franciſcus

Da Criſto preſe l' ultimo ſigillo;

ideſt, contemplando ibi, recepit plaC gas Chriſti. Et notanter dicit *l' ultimo*, quia primum ſigillum recepit ab Innocentio, ſecundum ab Honorio, ut praedicitur, tertium & ultimum a Jeſu Chriſto:

Che le ſue membra due anni portarno.

in loco, qui dicitur *la Verna*, quem deſcribit a duobus fluminibus famoD ſis, dicens:

Nel crudo ſaſſo - - - -

quaſi dicat; non marcefactus in lecto molli, ſed contemplans in ſaxo duro:

- - - - *intra Tevere & Arno.*

Tiber oriens ex dicto monte, labitur uſque Romam, fluvius celeberrimus operâ Hiſtoricorum, Philoſopho E rum, Poëtarum, & omnium doctorum. Arnus verò dividit & interluit Tuſciam provinciam, quem Auctor pulcre & artificialiter deſcripſit ſupra, Purgatorii Capitul. XIV. Et heic nota moraliter, quod ſicut ex monte praedicto naſcuntur magna flumina, quae irrigant magnas & pulcras Provincias, & praecipue Tiber, qui irrigat almam Urbem Romanam, ita

ita ab iſto Franciſco deſcenderunt multi uberes rivi, qui irrigaverunt non ſolùm unam vel duas Provincias, ſed etiam totam Italiam, immo & totum mundum, ut per ſe patet. Et principaliter Sanctam Romanam Eccleſiam. Quia Fratres Beati Franciſci per univerſum fuſi ſunt. Ergo bene & convenienter deſcripſit locum a dictis fluminibus. Et hoc dicto fecit, *poi che*

Predicò Criſto, e gli altri che 'l ſeguiro,

ſcilicet, Apoſtolos, Martyres, & alios Sanctos Chriſtianos:

Ne la preſenza del Soldan ſuperba;

quia non extimuit conſpectum Soldani ſuperbi, quem tot nationes timent & reverentur. Ad cujus praeſentiam itur cum tanta ſubjectione & reverentia, quod pluries homo ſe inclinat ad terram, & illum adorat, ſecundùm veterem morem Regum Aſſyriorum. Et

Rediſſi - - - - -

ſupple, & poſtquam rediit:

- - - - al frutto de l' Italica erba.

ideſt, in Italiam omnium bonorum fertilem, ubi ſuum ſemen fructificavit:

E per trovare a converſione acerba
Troppo la gente, - - - - -

ideſt, nimis induratam antiquitate temporis & obſtinatam, ita quod ultra non poterat prodeſſe in tali terra

- - - - e per non ſtare indarno.

ideſt, ne perderet operas ſuas fruſtra, quia labor eſt irritus.

Quando a colui - - - -

Heic ultimo Thomas deſcribit diſpoſitionem ultimae voluntatis Beati Franciſci, & dicit, quod reliquit Fratres ſuos heredes in divite ſubſtantia, ſcilicet in Paupertate. Dicit ergo: Et ille Franciſcus

A

Raccomandò la ſua Donna più cara

ſcilicet, dominam Paupertatem,

A i Frati ſuoi - - - - - -

ſcilicet, Minoribus:

- - - - ſi come a giuſte erede.

Et vide, quod de Jure Civili homo poteſt repudiare hereditatem, ſi ſit ſibi damnoſa. Ideo Fratres Minores repudiaverunt ipſam Paupertatem tamquam ſibi damnoſam:

B

E comandò, che l' amaſſero a fede.

ideſt, fideliter, non ſophiſtice. Quia parum prodeſt non tangere pecuniam manu, & illam animo appetere. Et hoc fecit tempore mortis. Unde dicit:

Quando a colui, - - - - - -

ſcilicet, Deo:

C

- - - - ch' a tanto ben ſortillo,

ideſt, qui praedeſtinavit eum ad ſummum bonum:

Piacque di trarlo ſuſo a la mercede,

ſcilicet, in Coelum ad meritum vel ad praemium:

Che meritò nel ſuo farſi puſillo.

ideſt, in faciendo ſe tam parvulum per humilitatem.

D

E del ſuo grembo l' anima preclara
Mover ſi volle,

ſupple, & quando anima glorioſa Beati Franciſci *ſi volle mover del ſuo grembo*, ideſt de corpore, in quo ſtabat ipſa anima.

- - - - tornando al ſuo regno:

ſcilicet, coeleſte. Nec ordinavit corpori altum vel ſumtuoſum tumulum. Unde dicit:

E

E al ſuo corpo non volle altra bara.

Ideſt, feretrum aliud, quo corpora portantur ad ſepulcrum, niſi ſuam Dominam; quaſi dicat: noluit aliam ſepulturam niſi Coelum, *quo tegitur, qui non habet urnam*, ut ait Lucanus. Ad quod ſciendum, quod Beatus Franciſcus in extremis interrogatus a Fratribus ſuis, ubi volebat ſepe-

ſepeliri, reſpondit: *ad Carnarium*. Erat autem Carnarium, ubi ſepeliebantur corpora damnatorum extra Aſſiſium. Et ibi ſepultum fuit Corpus Beati Franciſci. Ubi poſtea facta fuit magna & ſumtuoſa Eccleſia, quae hodie ab Italicis pro tanto Corpore viſitatur & celeberrime veneratur, & locus ille reductus eſt intra ambitum murorum Civitatis. B

Penſa ora mai - - - - - - - - -

Heic Beatus Thomas de Aquino percurſâ breviter vitâ Beati Franciſci, quae faciebat ad declarationem dubii, nunc reſpondet ad ſolutionem quaeſtionis, oſtendens, *quomodo bene impinguatur in Ordine Beati Franciſci, niſi vacetur vanitati*. Et primo concludit, quomodo Beatus Franciſcus habuit bonum ſocium ad dirigendam Eccleſiam Dei, dicens: *Penſa ora mai* his de Beato Franciſco auditis, in quo fuit tanta perfectio: C

- - - - qual fu colui, - - - -

ſcilicet, Dominicus,

- - - - - che degno

Collega fu - - - - - - - -

ideſt, ſocius in officio dirigendi Eccleſiam Dei. Unde dicit: D

- - - - a mantener la barca

Di Pietro - - - - -

ideſt, ad praeſervandam Eccleſiam militantem a tempeſtatibus, ne ſuccumberet:

- - - - in alto mar - - - -

ideſt, in mundo iſto procelloſo:

- - - - per dritto ſegno.

Praeoſtendendo felicitatis portum, ad quem navigat navicula Petri. Et ſubdit ſpecificans iſtum Collegam: E

E queſti fu il noſtro Patriarca,

ſcilicet, Dominicus, quem vocat Patriarcham, ideſt principem multorum patrum:

Ma il ſuo peculio - - - - - -

Heic Thomas ſumta occaſione ex praedictis, reprehendit Fratres ſuos, A qui non recte ſequuntur ipſum Dominicum Paſtorem ſuum; dicens: *Ma il ſuo peculio*, ideſt, grex ipſius Beati Dominici

- - - - di nuova vivanda

E' fatto ghiotto,

Iſta litera poteſt intelligi ſimpliciter pro ut ſonat, ſcilicet quod ubi Fratres Praedicatores ſolebant impinguari bene pro anima, nunc quaerunt impinguari pro corpore; & ſunt avidi novi cibi, puta carnium, quas comedere prohibentur; quia *nitimur in vetitum*. Et poteſt intelligi allegorice, ſcilicet, quod quaerunt novum victum, puta praelationes, dignitates, & honores, & talia. Ideo ſequitur:

- - - - sì ch' eſſer non puote,

Che per diverſi ſalti non ſi ſpanda.

Ideſt, quin diſpergatur grex per diverſa paſcua, ſcilicet delectabilia loca, per quae vagantur ſaepe greges libenter, & ſic perduntur, & a lupis ſaepius devorantur. Eſt enim ſaltus locus herboſus & montuoſus, ſicut ſaepe patet apud antiquos auctores. Unde ſubdit:

E quanto le ſue pecore rimote,

ideſt, Fratres ſui:

E vagabonde più da eſſo vanno;

hoc eſt, quanto errant & elongantur ab iſto paſtore Dominico, & ſic perduntur, & a lupis devorantur:

Più tornan' a l' ovil di latte vote.

Ideſt, dulci doctrina; quia deberent alere alios & cibare: *a l' ovile*, ideſt ad ſtabulum, ſcilicet ad Monaſterium.

Ben ſon di quelle - - - - -

Heic Thomas oſtendit, quod adhuc aliqui ſunt boni Fratres in Ordine ſuo, ſed ſatis pauci, unde dicit: *Ben ſon di quelle*, ſcilicet, de pecudibus, hoc eſt de ipſis Fratribus;

- - - - che temono 'l danno,

qui

qui ſcilicet timent inſultum, vel inſidias luporum:

E ſtringonſi al Paſtor; - - - -
non deviantes. Et ſubdit:

- - - - ma ſon sì poche,
Che le cappe forniſce poco panno.

Ad Cant. XII. Verſ. 31.

E cominciò. L'amor, che mi fa bella, Heic Auctor ponit orationem illius ſpiritus. Ad quod eſt praeſciendum, quod iſte erat ſpiritus Bonaventurae de Balneo Regio, de Ordine Minorum, qui fuit Magiſter in ſacra Theologia. Et primo aperit intentionem ſuam, oſtendens, quid moveat eum ad loquendum. Dicit ergo: *L'amor*, ſcilicet, Caritas, *che mi fa bella*, quia fecit me beatam in conſpectu Dei:

Mi tragge a ragionar de l'altro Duca,
ideſt, allicit me ad deſcribendam & laudandam vitam Beati Dominici:

Per cui del mio sì bene ſi favella.
Ideſt, gratiâ cujus Dominici Thomas de Aquino tam bene loquutus fuit de Franciſco Duce meo in praecedenti proximo Capitulo paulo ante. Et aſſignat cauſam dicti ſui, dicens:

Degno è, che dov' è l'un, l'altro s' induca,
ſcilicet, Dominicus:

Sì che - - - - - - -
Così la gloria loro inſieme luca;
ideſt, luceat ſimul:

- - - - *com' elli ad una militaro.*
Ideſt, ſimul tempore pugnaverunt in ſervitium Dei. Et heic nota, quod Auctor prudenter & caute inducit unum Fratrem Minorem, qui laudet Vitam Beati Dominici, & vituperet vitam ſuorum Fratrum Minorum, ut ſic ejus narratio plus habeat fidei & veritatis.

L'eſercito di Criſto, - - - - -

A Heic Bonaventura deſcripturus vitam Beati Dominici, incipit parum a longe, oſtendens, quomodo Deus pie providit Eccleſiae ſuae de his duobus Principibus, ſcilicet Franciſco, & Dominico. Dicit ergo: *L'eſercito di Criſto*, ideſt, Eccleſia Dei militans, quam meritò exercitum vocat, quia continuo bellum habet contra
B vitia, & contra haereſes. Ergo iſte exercitus exigebat duos Duces, unum contra vitia, & hic fuit Franciſcus; & ſic Franciſcum ejus Ducem; alterum contra haereſes, ſcilicet Dominicum, ut ſtatim dicetur paulo infra. Et dicit:

- - - - - *Che sì caro*
Coſtò - - - - - - - - - -
C ſcilicet, pretio ſanguinis Jeſu Chriſti:

- - - - *a riarmar* - - - -
quia ſcilicet exarmatus fuerat a Diabolo virtute ſua, unde erat inermis & impar hoſti:

- - - - *dietro a l'inſegna*
Si movea tardo, ſoſpettoſo, e raro.
Quia pauci erant & ſuſpecti & debiles, qui militarent in exercitu i-
D ſto. Quia, ut dictum eſt in praecedenti Capitulo, ſatis defecerant valentes Sacerdotes, & Religioſi, tempore quo fundati ſunt iſti duo nobillimi Ordines.

E com' è detto, a ſua Spoſa ſoccorſe,
ideſt, Eccleſiae Chriſti:

Con due Campioni; - - - -
E ſcilicet, Franciſco & Dominico;

- - - - *al cui far, al cui dire,*
ideſt, ad quorum pugilum facta & dicta:

Lo Popol diſviato - - - - -
ideſt, Populus Chriſtianus, qui deviaverat a Virtute & Fide:

- - - - - - *ſi raccorſe.*
Ideſt, emendavit ſe, & redivit ad rectam viam Virtutis & Fidei. Quia

multi converſi ſunt, mirantes iſtos Ordines, & alios converterunt. Et dicit: *E com' è detto*, ſcilicet in Cant. proxime praecedenti, ubi poſita eſt eadem ſententia.

In quella parte, - - - - -

Heic Bonaventura accedit ad deſcribendam Vitam Beati Dominici. Et primo deſcribit locum ſuae originis a Regno, a Rege, a plaga, a vento. Ad cujus evidentiam eſt praeſciendum, quod iſte Dominicus fuit oriundus de Hiſpania, de Regno Caſtellae, de Civitate, quae dicitur Uxama, de Villa illius, quae dicitur Calagura. Dicit ergo:

Siede la fortunata Callaroga,

Villa Uxamana, verè fortunata, quia peperit talem alumnum, tam fortem pugilem. Calaroga interpretatur bona deprecatio. Nam καλὸν Graece, Latine *Bonum*, & *Rogo*, ideſt, precor. Et heic nota, quod * Calagora eſt Civitas in Hiſpania. *Siede*, ideſt, ſituata eſt, *in quella parte*, ſcilicet in plaga occidentali, ubi eſt Hiſpania:

- - - - ove ſurge ad aprire
Zefiro dolce - - - -

qui eſt ventus inter Ponentem, & Garbinum, laetus & ſuavis. Et ſubdit, quod dicta Terra deſcripta ſedet ſub protectione Regis Caſtellae, quem deſcribit ab Armatura ſua. Unde dicit:

Sotto la protezion - - - -

ideſt, defenſione & gubernatione:

- - - - del grande Scudo,

ideſt, magni Regis Caſtellae:

In che ſoggiace il Leone e ſoggioga.

Ideſt, in quo Scuto Leo eſt ſuperior & inferior. Eſt enim Scutum diviſum in quatuor quarteria. In uno ſuperior eſt unus Leo; & unum Caſtellum in alio. In tertio inferiori ſub Leone eſt unum Caſtellum. In alio inferiori unus Leo ſub Caſtello.

A *Dentro vi nacque - - - - -*

Heic Bonaventura deſcripto loco originis Dominici, nunc deſcribit ipſum a virtute ſua, dicens:

- - - - l' amoroſo drudo,

ideſt, Dominicus, totus accenſus amore Caritatis, *vi nacque dentro*, ſcilicet, in illa Calaroga. Ille, dico:

De la Fede Criſtiana il Santo Atleta,

B ideſt, pugil. Fuit enim fortis pugnator Fidei, tamquam Hiſpanus, qui ſunt naturaliter bellicoſi, & ad labores, & ad incommoda duri. Unde dicit:

Benigno a' ſuoi, - - - - - -

ſcilicet, veris Chriſtianis:

- - - - & a' nemici crudo.

Scilicet, haereticis:

C *E come fu creata - - - - -*

Heic Bonaventura deſcribit prima incunabula virtutis Dominici, quae per praeſagium oſtenſa fuit, antequam nata eſſet. Unde dicit:

E come fu creata, fu repleta
Sì la ſua mente di viva virtute,

ideſt, ſtatim, quum anima creata a Deo fuit infuſa corpori;

D *Che ne la madre lei fece Profeta*.

Ideſt, ipſam matrem; quoniam mater ipſius Dominici praegnans ex eo, ſomniavit ſe parere Canem, portantem facem in ore, qua inflammabat totum Mundum. Canis ſiquidem fuit latrando contra haereticos, & facem portavit, ideſt lucem Scientiae, qua accendit & illuminavit omnes. Vel E per faculam ardentem intellige ardentem Caritatem, quam habuit, ut omnia venderet & pauperibus daret, volens ſe ipſum vendere, dum petenti non haberet, quod daret.

Poi che - - - - - - - - -

Heic Bonaventura deſcriptâ virtute Dominici per unum praeſagium ante nativitatem, nunc deſcribit ipſam poſt nativitatem per aliud praeſagium. Nam Domina, quae tenuit ipſum

ipſum in Baptiſmo, ſomniavit, quod Dominicus ipſe habebat Stellam in fronte praefulgidam, quae illuminabat totum Mundum. Dicit ergo:

La Donna, che per lui l' aſſenſo diede,

ideſt, Matrona, quae ipſum de Sacro Fonte levavit, quae conſenſit pro eo, quando Sacerdos interrogabat: *Vis baptizari?* & ipſa reſpondebat pro eo: *Volo:*

Vide nel ſonno il mirabile frutto

doctrinae, ſcilicet, & praedicationis:

Ch' uſcir dovea di lui e de l' erede.

Ideſt, de Fratribus Praedicatoribus, inter quos fuerunt multae Stellae fulgidae lucentes in Mundo. Et quae Stellae receperunt lumen a Sole ſuo, ſcilicet a Dominico ipſo. Et hoc vidit poſt Baptiſmum. Unde dicit:

Poichè le ſponſalizie - - - -

ideſt, promiſſio, quae fit in Baptiſmo, quam facit ille, qui levat, in perſona baptizati. Et Sacerdos tenet locum Fidei:

- - - - *fur compiute*

Al ſacro Fonte - - - - -

ſcilicet, Baptiſmi; in quo datur gratia Spiritus Sancti, & copia Virtutum.

- - - - *intra Lui e la Fede*,

in quo Baptiſmo ipſe & Fides

U' ſi dotar di mutua ſalute;

hinc inde, quia Fides fecit Dominicum ſalvum, & ipſe ſalvavit Fidem, defendendo eam contra Haereticos, & confirmando. Et heic nota, quod in Baptiſmo contrahitur magnum vinculum inter levantem & levatum, quia iſte efficitur pater, & ille filius; & tenetur docere ipſum Fidem & mores Eccleſiae; nec poteſt contrahere ſecum affinitatem: Unde levans non poteſt accipere in uxorem illam, quam de Sacro Fonte levavit, nec tradere eam filio ſuo.

E perchè foſſe - - - - - -

A Heic Bonaventura deſcribit Dominicum a nomine proprio, & nominis interpretatione, dicens:

Quinci ſi moſſe ſpirito - - - -

ſcilicet, illius Matronae praedictae:

- - - - *a nomarlo*,

ideſt, ex iſto ſomnio ad nominandum ipſum:

Del poſſeſſivo, - - - -

B ſcilicet, illius Domini:

- - - - *di cui era tutto*,

Nam Dominicus, Dominica, Dominicum, eſt nomen poſſeſſivum iſtius nominis *Dominus*. Dictus eſt ergo Dominicus, quaſi ſervus Domini, & deputatus ad cuſtodiam Dominici gregis. Et ideo dicit:

E perchè foſſe, qual' era in coſtrutto,

C ideſt, in loquela vel nomine talis, ſupple, *qual' era*, ſcilicet in re & facto. Et ſubdit exponens dictum ſuum:

Domenico fu detto, - - - - - -

dicit Bonaventura:

- - - - *& io ne parlo*

Sì come de l' agricola, - - - -

ideſt, bono colono:

D - - - - *che Criſto*

Eleſſe a l' orto ſuo,

ſcilicet Eccleſiae Chriſti, quae velut Hortus virens producit diverſas herbas, plantas, & arbores diverſorum ſeminum, florum, & fructuum:

- - - - *per ajutarlo.*

quia indiget adjutorio, ut dictum eſt in principio Capituli.

E *Ben parve meſſo*, - - - -

Heic Bonaventura incipit deſcribere Vitam Dominici. Et primo oſtendit per effectum, quod fuit talis, qualis deſcriptus eſt, dicens:

Che 'l primo amor, che 'n lui fu manifeſto.

quaſi dicat: primus amor, quem oſtendit in infantia ad aliquam rem:

Fu al primo conſiglio, che diè Criſto.

quia ſtatim ſequutus eſt primum conſilium Chriſti. Ad quod nota, quod quatuor ſunt Conſilia Domini. Primum Humilitas & Manſuetudo; ſecundum Caſtitas; tertium Paupertas; quartum Caritas erga inimicos, & perſequutores noſtros. Modo heic loquitur de primo, quod indicat litera ſequens. Unde ſubdit: ipſe Dominicus

Speſſe fiate fu tacito e deſto
Trovato in terra da la ſua Nutrice;

ſcilicet, ſine planctu, quia ſcilicet non ceciderat caſualiter, ſicut ſaepe ſolet accidere infantibus: *e deſto*, ideſt, vigil, non dormiens, ſicut aliquando pueri inveniuntur. Et dicit:

Come diceſſe: Io ſon venuto a queſto.

ſcilicet, ad iſtum ſtatum Humilitatis. Velut ſi diceret ſibi ipſe Dominicus: *Terra es, & in terram reverteris.*

O padre ſuo - - - - -

Heic Auctor conſiderans mirabilia initia operum Dominici, exclamat cum admiratione ad parentes, quibus datum eſt Dominicum talem filium generare, dicens:

O padre ſuo veramente Felice!

quia vocatus eſt Felix nomine. Et fuit verè felix non ſolùm nomine, ſed & re, non fortuitâ felicitate terrena, ſed verâ & aeternâ.

O madre ſua veramente Giovanna!

non nomine, ſed re. Johanna enim interpretatur grâtia plena. Ideo dicit:

Se interpretata val come ſi dice.

Et ſubdit:

Non per lo Mondo - - - - -

Heic Bonaventura deſcribit ſtudium Dominici, quod fecit ad finem verae felicitatis aeternae, & non ad finem divitiarum, honoris, potentiae, & gloriae, & voluptatis: quod communiter ſequuntur homines, ſicut egregie probat Ariſtoteles Libro E-
A thicorum, & Boëtius Libro de Conſolatione. Dicit ergo: & ille Dominicus

- - - - gran Dottor ſi feo,

ideſt, factus eſt in ſacra Theologia:

In picciol tempo - - - - -

per hoc, quod ipſe Dominicus habuit ſcientiam infuſam a Deo. Nam magnus Doctor non poteſt quis eſſe,
B niſi in magno tempore, ut dictum eſt in Capitul. hujus Paradiſi. Et verè fuit magnus Magiſter:

Tal che ſi miſe a circuir la Vigna,

ſcilicet, Fidem Catholicam, quae infra dicitur Hortus:

Che toſto imbianca, - - - - -

ideſt, areſcit, quòd ex viridi efficitur alba:

C *- - - - - ſe 'l Vignajo è reo.*

ideſt, ſi homo eſt pravus. Et hoc fecit non ad finem divitiarum vel honoris. Unde dicit:

Non per lo Mondo, - - - -

ideſt, non pro felicitate mundana:

- - - - per cui mò s' affanna.

ideſt, pro quo nunc laboratur:

Diretro ad Oſtienſe, - - - -

D per hoc notat Decretalia. Fuit enim Oſtienſis quidam Cardinalis, qui ea collegit. Et verè nunc maxima pars Studentium tendit ad Decretales, ſicut videmus de facto. Nec mirum, quum multos videamus ignorantes Grammaticam, ut de ceteris Artibus nihil dicam, qui conſequuntur maxima beneficia & dignitates, qui
E ſciunt allegare duas Decretales:

- - - - & a Taddeo.

Per hoc notat Medicinalia. Fuit enim Thaddaeus Medicus famoſus, conterraneus Auctoris, qui legit & ſcripſit Bononiae, & vocatus eſt pluſquam Commentator. Et factus eſt ditiſſimus, immo ditavit Hortulanum ſuum. Vixit autem annis . . . . & mortuus eſt morte repentina, & ſepul-

pultus eſt Bononiae ante Portam Minorum in pulcra & marmorea ſepultura. Sed potius per contrarium. Unde dicit:

Ma per amor de la verace manna.

ideſt verae beatitudinis, qua paſcuntur animae Beatorum.

Et a la Sedia ; - - - -

Heic Bonaventura probat per effectum, quod Dominicus non ſtuduerit ad finem lucri vel honoris, quia non petivit a ſummo Pontifice, poſtquam factus eſt magnus Doctor, ea quae communiter petunt alii Sacerdotes & Religioſi, qui petunt Praelaturas, poteſtatem, & auctoritatem. Nunc expone literam, & conſtrue ſic. Et cape primo illud, quod eſt in principio iſtius primi Rhythmi; deinde illud, quod eſt in principio tertii Rhythmi. Et dicas: *Ei non addimandò.*

- - - diſpenſare o due o tre per ſei,

ideſt, non petivit a Papa poſſe diſpenſare quinque pro ſex, ſicut tota die faciunt permutationes. Vel non petivit ipſe diſpenſari in aliquo, ſicut multi impetrant hodie, quod ſint abſoluti ab Ordine:

Non la fortuna di primo Vacante ;

ideſt, non petivit Beneficium, quum primo vacaret per mortem habentis, quod eſt parare materiam & cauſam hominibus optandi & ſaepe quaerendi mortem alterius:

Non Decimas, quae ſunt Pauperum Dei.

ideſt, non petivit, poſſe retinere ſibi Decimas in ſuum vel alterius uſum ſub aliquo colore, quae deberent potius converti in uſum Pauperum. Decimas enim debet unuſquiſque Sacerdoti ſuo ex Legis mandato antiquae. Unde dictum eſt: *Decimas & primitias Deo tuo non tardabis offerre.* Attamen in partibus, ubi non eſt talis conſuetudo, non tenemur. Haec & alia ſimilia non petivit Beatus Dominicus *a la Sedia*, ſcilicet Apoſtolica:

- - - - che fu già benigna

Più a' poveri giuſti, - - - -

ſcilicet, quàm modò ſit; quia nunc eſt benigna divitibus injuſtis. Et in hoc commendat Paſtores primitivae Eccleſiae, & culpat modernos. Unde corrigit dictum ſuum, dicens:

- - - - non per lei.

ideſt, non culpa ipſius Sedis, quae de ſe Sancta eſt, ſed culpâ Paſtoris. Unde dicit:

Ma per colui, che ſiede, che traligna.

ſcilicet, culpâ Papae. Et loquitur de Bonifacio, qui tunc ſedebat in Sede Petri injuſte. Unde dicit, *che traligna*, ideſt, degenerat. Sed potius petivit Officium Inquiſitionis haereticae pravitatis; unde dicit:

- - - ma contra 'l mondo errante.

ſupple, petivit:

Licenza di combatter per lo ſeme,

ideſt, propter Fidem:

Del qual ſi faſcian ventiquattro piante.

Et heic nota quod aliqui exponunt, immo quaſi omnes, ideſt, XXIV. Libri Bibliae, qui ſunt tamquam plantae virentes: *faſcian*, ideſt, informant, & muniunt nos; de quibus figuraliter dictum eſt in Purgatorio, ubi dixit: *ventiquattro Signori.* Sed licèt iſta expoſitio videatur conſona, non tamen eſt de mente Auctoris, ſi quis bene conſiderat praeſentem fictionem. Ideo exponatur melius, & ſic: *Del qual ti faſcian ventiquattro piante ;* ideſt cujus ſeminis Fidei, viginti quatuor floridi Doctores cingunt te. Quia, ut jam patet ex dictis in principio hujus Capituli duae coronae Doctorum circumcingebant Auctorem, quarum unaquae-

naquaeque conſtabat ex duodecim animabus, ſicut Auctor ſingillatim deſcripſit primam ſuperiori Capitulo, ſecundam verò deſcribit in praeſenti Capitulo, ut patebit paulo infra. Et dicit: *contra'l mondo errante,* ideſt contra mundanos in Fide errantes.

Poi con dottrina - - - - -

Heic Bonaventura deſcribit operationem virtuoſam, & operam efficacem Beati Dominici poſt impetrationem officii contra Haereticos, dicens. Et Dominicus:

Poi con dottrina, - - - -

ne peccaret ex ignorantia:

- - - - e con volere inſieme

ideſt, propria & ſpontanea voluntate, non tamquam ab alio miſſus, vel invitus:

Con l' Officio Apoſtolico ſi moſſe;

ne videretur temerarius, ſi auctoritate ſua hoc faceret, a ſimili:

Quaſi torrente, ch' alta vena preme.

quaſi dicat, vivaciter, & impetuoſe ad modum torrentis, ideſt fluvii, quem vena abundans emittit. Unde ſubdit:

E negli ſterpi eretici percoſſe
L' impeto ſuo - - - - -

ideſt, in ſtipites venenoſos Haereticorum, quos exſtirpavit. Et dicit:

- - - - più vivamente quivi,

ſupple, percuſſit:

Dove le reſiſtenze eran più groſſe.

ideſt, ubi erant majores Haeretici, vel ratione ſcientiae, vel potentiae. Non enim fecit, ſicut quidam moderni Inquiſitores, qui non ſunt audaces nec ſolertes, niſi contra quoſdam divites denariis, pauperes amicis, qui non poſſunt facere magnam reſiſtentiam, & extorquent ab eis pecunias, quibus poſtea emunt Epiſcopatum.

Di lui ſi feçer - - - - -

Heic ultimo Bonaventura deſcribit

A profeſſionem Dominici, commendans ejus Ordinem & Fratres. Unde dicit:

Di lui ſi fecer poi diverſi rivi,

ideſt, poſt eum ſequuti ſunt diverſi Fratres, tamquam rivi clari a clariſſimo fonte Dominici; unde dicit:

Onde l' Orto Catolico ſi riga;

ideſt, ex quibus rivis Eccleſia, quam jam ſupra vocaverat Hortum, irri-

B gatur & foecundatur:

Sì che ſuoi arbuſcelli ſtan più vivi.

ideſt, fideles Chriſtiani in Fide, quia *Juſtus ex Fide vivit.*

Se tal fu l' una - - - - -

Heic ipſe Bonaventura de Balneo Regio, deſcriptâ & commendatâ Vitâ Beati Dominici, nunc intendit vituperare Vitam Fratrum ſui Ordi-

C nis, & ex dictis arguit excellentiam Beati Franciſci, ut ſic habilius defendat Fratres ejus. Dicit ergo concludens:

L' eccellenza de l' altra, - - - -

ſcilicet, Franciſci:

- - - - di cui Tomma

ſcilicet, de Aquino:

- - - - fu sì corteſe,

D quia ſuperius tam alte commendavit Vitam Beati Franciſci:

Dinanzi al mio venir - - - -

ſcilicet, in prima Corona, antequam veniret ſecunda, in qua nunc ego ſum:

Ben ti dovrebbe aſſai eſſer paleſe,

ideſt, ſatis deberet eſſe tibi nota & manifeſta:

E *Se tal fu l' una rota - - - - -*

ſcilicet, Dominicus:

- - - - - de la biga,

ideſt, Eccleſiae, quae eſt currus habens duas rotas, ſicut pulcre Auctor finxit ſupra in Purgatorio:

In che la Santa Chieſa ſi difeſe;

& praecipue a domeſticis inimicis. Unde dicit:

E vinſe in campo la ſua civil briga.

quam

quam ſcilicet habebat cum Haereticis. Et nota, quantum metaphora ſit pulcra. Appellat enim civile bellum diſcordiam Haereticorum, qui ſunt de eadem congregatione cum Chriſtianis, & deberent defendere bonum commune Fidei, quod dividunt & lacerant.

Ma l' orbita - - - - -
Heic Bonaventura reprehendit Fratres Ordinis dicti Franciſci; & dicit, quod dereliquerunt veſtigia Franciſci, & aliorum priorum Fratrum Sanctorum. Dicit ergo:

Ma l' orbita, - - - - -
ideſt, veſtigium rotae:

- - - - - - *che fè la parte ſomma*
Di ſua circonferenza,
ideſt, quam orbitam pars extrema circumferentiae fecit. Eſt enim orbita illud veſtigium, quod facit rota in terra:

- - - - - - *è derelitta.*
quia Fratres Minores non incedunt amplius per viam illam antiquam. Et eſt tantum derelicta illa orbita:

Sì ch' è la muffa, dov' era la gromma.
Et heic nota pulcherrimam & propriiſſimam ſimilitudinem. Gromma enim eſt ſolida, ſapida, odorifera, & bona, ita quod conſervat vinum. Muffa verò eſt lubrica, inſipida, foetida, mala, & inficit omne vinum quantumcumque de ſe bonum. Ita a ſimili. In primis Fratribus erat Virtus, quae eſt verè ſolida, delectabilis, & bona: quae animum conſervat & ſalvat. In modernis verò eſt Vitioſitas, quae eſt lubrica, amara, infamis, & mala: quae infirmat & depravat omnem animum, quantumcumque de ſe ſanum & bonum. Eſt autem Gromma cruſta, quae fit in vaſis, quae alio nomine dicitur *Tarſum*. Et ſubdit exponens, & declarans dictum ſuum.

A *La ſua Famiglia,* - - - - -
ſcilicet, Fratrum Minorum, quorum eſt multitudo maxime numeroſa:

- - - - *che ſi moſſe dritta*
Co' piedi a le ſue orme, - - - -
quia a principio illi recte imitati ſunt veſtigia Beati Franciſci:

- - - - *è tanto volta;*
ideſt, mutata; quia ſicut creverunt
B in numero, ita & in novitate:

Che quel dinanzi quel diretro gitta.
ideſt, Fratres antiqui primi contradicunt modernis ſequentibus; quia illi fuerunt pauperes, iſti divites; illi humiles, iſti ſuperbi; illi macri, iſti pingues; & ita de aliis.

E toſto - - - -
Heic Bonaventura conſiderans vitam
C ſuorum Fratrum modernorum, praenuntiat tempeſtivam deteriorationem ipſorum ſub una metaphora pulcra & propria dicens:

E toſto s' avedrà de la ricolta.
ideſt, de fructu futuro:

De la mala cultura, - - - -
ideſt, malorum operum:

- - - - - *quando il loglio*
D ideſt, pravus Frater:

Si lagnerà, che l' arca gli ſia tolta.
ſcilicet, pro pejori ſe, vel quia vacuabitur ipſis. Eſt enim Lollium ſemen malignum, quod ſuffocat frumentum & bonam herbam. Modo dicit iſte, quod horreum vel arca, ideſt Eccleſia, vel Regula, quae continet & conſervat fructus Fratrum
E Minorum, vacuabitur Lollio, ideſt malis, & praeparabitur pejoribus, & ſic ultimo peſſimis. Et heic nota, quod Auctor noſter circumſpectiſſimus, ex his, quae videbat, conjecturabat finem iſtorum. Nam de rei veritate iſti duo egregii Ordines Praedicatorum & Minorum, quondam duo clariſſima mundi lumina, jam ſatis patiuntur eclipſim, & in declinatione

ne ſunt, & habent inter ſe patenter bella civilia, & domeſticas diſcordias. Et per conſequens videntur non diu duraturi. Ideo bene Monachus Sancti Benedicti, dum increparetur a Fratre Minore de ejus laſcivia, reſpondit: *Quando Franciſcus habuerit tot annos, quot habet Benedictus, tunc loquaris mihi.*

Ben dico - - - - - -

Heic Bonaventura excipit aliquos paucos a dicta depravatione, qui bene ſervant Regulam, quorum meritis Ordo ipſe conſiſtit. Dicit ergo:

Ben dico, chi cercaſſe a foglio a foglio

Noſtro Volume, - - - - - -

ideſt, ſi quis bene inquireret in Ordine Minorum, qui eſt maximum volumen Fratrum, ex multis foliis, ideſt de Fratre ad Fratrem ſingillatim:

- - - - *ancor troveria carta*

ideſt, aliquem Fratrem:

* *Il leggerebbe*: - - - - -

ideſt, legere poſſet:

- - - - *Io mi ſon quel, ch' io ſoglio.*

ideſt: ſum verè Frater Minor antiquus non mutatus, humilis, pauper, diſcalcius.

Ma non fia - - - - -

Heic Bonaventura damnat in ſpeciali duos Fratres Minores. Et primo Fratrem Johannem de Caſali. Iſte ſiquidem nimis ſtringebat Scripturam Sacram in exponendo. Scripſerat enim ſuper Librum Apocalypſis, ubi fecit infructuoſiſſimas expoſitiones, & multa & magna mala dixit de Eccleſia, ſive de Paſtoribus Eccleſiae. Propter quod Liber ejus eſt damnatus & prohibitus ſaepe in omni Capitulo. Alter fuit Frater Matthaeus de Aquaſparta, qui nimis e contra dilatabat Scripturam, nimis elongans ſe a literali ſenſu. Dicit

A ergo: *Ma non fia*, ſcilicet talis charta, ideſt Frater

- - - - *da Caſal*, - - - -

Eſt enim Caſale Terra ſatis magna & pulcra, ſita ſupra Padum in Pedemontium. Et vocatur Caſale Sancti Evaſii.

- - - - - - *nè d' Acquaſparta*,

Aquaſparta eſt una Villa in agro
B Tuderti, unde fuit oriundus praefatus Frater Matthaeus, qui fuit Cardinalis Romanae Eccleſiae, & miſſus Florentiam a Papa Bonifacio ad tollendas ſeditiones Blancorum & Nigrorum in MCCCI. Qui nihil profecit ibi; immo dimiſit Terram ipſam in pejori ſtatu. Ideo forte Auctor recordatus eſt ejus; unde
C dicit:

Là onde - - - - -

ideſt, a quibus Terris Caſalis & Aquaeſpartae:

- - - *vengon tali a' la Scrittura*;

ſcilicet, Fratres Minores ad exponendam Scripturam Sacram. Aliqui tamen exponunt de Scriptura Regulae Minorum. Sed prior expoſitio
D melior eſt:

Ch' uno la fugge, - - - - -

ideſt, ille de Aquaſparta:

- - - - *e l' altro la coarta.*

Scilicet, ille de Caſali:

Io ſon la vita - - - -

Heic dictus Bonaventura deſcribit ſe & ſocios illius ſecundae coronae. Et primo deſcribit ſe a nomine, lo-
E co, & dignitate, dicens: *Io ſon la vita*, ideſt, anima;

- - - - *di Bonaventura*:

Et eſt nomen conſequens rei. Nam fuit bene fortunatus, & vere felix:

Da Bagnoregio; - - - - - -

Balneum Regium eſt una parvula Villula apud Urbem Veterem, unde fuit dictus Bonaventura. Et dicit:

- - - - - *che ne' grandi offici*

quia

quia fuit primo Generalis Ordinis Minorum, deinde factus fuit Cardinalis * invictus. Et tamen numquam dimiſit ſtudium ſpeculationis Sacrarum Scripturarum; immo multa & pulcra ſcripſit in ſacra Theologia, quia magnus Doctor fuit: A

Sempre poſpoſi la ſiniſtra cura.

Ideſt, curam temporalium, quae ducit ad mortem. Unde per Infernum B ſemper itur ad ſiniſtram, ſicut patuit in Libro primo per totum. Dextera vero ducit ad vitam; unde per Purgatorium ſemper itur ad Coelum ad dexteram. Aliqui tamen per curam dexteram & ſiniſtram intelligunt vitam contemplativam & activam.

Illuminato, - - - - -

C Heic Bonaventura nominat alios duos ſocios, dicens:

Illuminato & Agoſtin ſon quinci.

Iſti fuerunt de primis imitatoribus Beati Franciſci; unde dicit:

Che fur de' primi ſcalzi poverelli,

Che nel capeſtro a Dio ſi fero amici.

Ideſt, in habitu Beati Franciſci, cujus Fratres portant chordam cinctam. D Sed heic oritur dubitatio. Quum iſtae coronae conſtent ex claris Doctoribus, viris magnae ſcientiae & ſapientiae, quomodo iſti duo Fratres, qui fuerunt homines ignorantes, reponuntur inter iſtos literatiſſimos? Ad ſolutionem hujus dubitationis eſt notandum, quod Auctor fecit pulcherrimam fictionem. Nam E ponit & repraeſentat animas iſtorum Doctorum ſcientificorum in figura Stellarum lucentiſſimarum, quia qui erudiunt alios ad juſtitiam, *velut Stellae fulgebunt in Regno Dei*, ut ait Propheta. Modò ad propoſitum. Praedicti Fratres licèt non erudierint fortè vel doctrinâ, vel ſcripturâ, tamen opere & exemplo bene aedificaverunt alios. Ideo de induſtria facit mentionem de ipſis.

Ugo da Sanvittore - - - - -

Heic Bonaventura deſcribit alium Doctorem, dicens:

Ugo da Sanvittore è qui con elli;

Hic fuit primo Canonicus Regularis, deinde fuit Canonicus in Sancto Victore Pariſius, magnus Doctor in ſacra Theologia in MCVIII. Et multos & pulcros Libros ſcripſit. Fuit vir ſanctiſſimae vitae. Unde quum laboraret in extremis, portato ſibi Corpore Chriſti, dixit: *Anima mea vade ſimul cum Redemtore tuo*. Et continuo ejus ſpiritus exivit, & Euchariſtia exivit de manu Sacerdotis, & viſibiliter volavit in coelum cum illa anima beatiſſima.

E Pietro - - - - - -

Heic nominat alium ſpiritum, dicens:

E Pietro Mangiatore, - - - -

Iſte Petrus Comeſtor fuit Lombardus, vir magnae ſcientiae, qui fecit Librum, qui dicitur *Hiſtoria Scholaſtica*, in quo declaravit multa puncta & dubia Sacrae Scripturae. Fecit epitaphium ponendum ſupra Sepulcrum ſuum ſub hac forma:

„ *Petrus ſum, quem petra tegit* - - *&c.*

Et ſubdit:

- - - - *e Pietro* - - - -

Heic deſcribit alium ſpiritum, dicens:

- - - - *e Pietro Iſpano.*

Hic fuit Frater Praedicator, qui fecit Tractatus in Logica, qui diſtincti ſunt in duodecim Libellis intra partem majorem & minorem. Quod opuſculum fuit valde utile novellis introducendis ad Logicam & Artes. Unde dicit:

Il qual giù luce in dodeci Libelli.

ſcilicet, in mundo:

Natan - - - - - - - - -

Heic Bonaventura nominat alium ſpi-

A ſpiritum antiquum de Veteri Teſtamento, dicens:

Natan Profeta ; - - - - -

Propheta fuit & princeps Sacerdotum in Hieruſalem. Qui tempore Davidis reprehendit ipſum de adulterio, de mandato Dei, de quo ſcribitur Libro Regum. Fuit iſte Natan praedicator, & reprehenſor, ut
B convenit Paſtori; unde convicit Davidem caute per exemplum Divitis & Pauperis, ut patebit ibi.

- - - - *il Metropolitano*
Criſoſtomo ; - - - -

Iſte eſt Johannes, qui interpretatur *Os Aureum*, nam χρυσὸς Graece, *Aurum* Latine, & στόμα, ideſt *os*. Dictus eſt autem os aureum propter mi-
C rabilem ipſius eloquentiam. Fuit iſte Chryſoſtomus Archiepiſcopus Conſtantinopolitanus. Cujus Vita habetur in Hiſtoria Tripartita. Primo enim ſtuduit Philoſophiae, deinde in Theologia, tempore Honorii & Arcadii Impp. Et promotus fuit a Damaſo Papa. Et paſſus exilium a multis Haereticis, non tacuit veritatem
D in ſuis praedicationibus & ſcripturis. Fuit enim homo multum rigidus.

- - - - *& Anſelmo* - - - -

Hic fuit Monachus de Normandia, deinde Archiepiſcopus Conturbiae; magnus & ſubtilis Doctor in Theologia, qui fecit ſententias antiquas.

- - - - - *e quel Donato,*

Hic fuit Romanus Grammaticus, qui
E fecit in Grammatica majorem & minorem editionem, quos Libros Rhemigius Doctor commentavit; & hic fuit Magiſter Beati Hieronymi. Et quia fuit generaliter utilis, & primo pueris ad ſcientias introducendis, ideo reponit ipſum inter iſtos. Unde dicit:

Ch' a la prim' Arte degnò poner mano :

ideſt, quia dignatus eſt:

- - - - *e lucemi dal lato.*

Heic ultimo deſcribit ultimum Doctorem ſecundae coronae. Et hic fuit Joachim Abbas Monaſterii Florenſis in Calabria. Scripſit multa, & praecipue ſuper Prophetas, declarando Prophetias & ventura tempora. Unde dicit:

Il Calavreſe Abate Giovachino
Di ſpirito profetico dotato.

Multa ſiquidem prophetaſſe vera videtur in Libro, quem dicitur feciſſe de Pontificibus, in quo effigiavit mirabiliter unumquemque in diverſa forma & figura, ut ſaepe notavi:

Ad inveggiar - - - - -

Heic Bonaventura claudens Capitulum, oſtendit, qualiter fuerit motus ad commendationem Dominici; unde dicit:

Mi moſſe l' inflammata corteſia
Di Fra Tommaſo, e 'l diſcreto Latino ;

Magna commendatio, quam fecit Thomas de Aquino eloquenter & diſcrete & curialiter de Beato Franciſco, *mi moſſe*

Ad inveggiar cotanto Paladino,

ideſt, ad invidendum Dominico, qui fuit tam fortis pugil Fidei, ideſt ad ſequendum ex aemulatione virtutis in bona parte. Et ſubdit concludens:

E moſſe meco queſta compagnia.

Ideſt, induxit etiam omnes, quos tu vidiſti, & nominari audiviſti in ſecunda corona.

Ad Cant. XV. Verſ. 88.

O fronda mia, in che io compiacemmi,

Heic Dominus Cacciaguida ſe propalat, & mutationem ſuae Civitatis Florentiae. Et primo Auctor ponit reſponſum illius ad petitionem ſuam, deſcribentis ſe a principio cognationis. Unde dicit Auctor ſic: ille Cacciaguida

Cotal

Cotal principio riſpondendo femmi.

O fronda mia, - - - -

ideſt, o fili mi, qui ex meo genere deſcendiſti, ſicut planta virens ex arbore vetuſta. Et dicit:

- - - - *in che io compiacemmi,*

Utitur verbis Evangelii, in quibus Deus Pater dixit de Filio ſuo: *Hic eſt Filius meus dilectus, in quo bene mihi complacui:*

Pur' aſpettando; - - - - -

ſcilicet, adventum tuum ad Coelum:

- - - - *io fui la tua radice,*

ideſt, primus de ſtirpe tua, cujus ego ſum ſtips.

Poſcia mi diſſe: - - - -

Heic Auctor oſtendit, quomodo dictus ſpiritus deſcripſit genealogiam ſuam per gradus conſanguineitatis, ut oſtenderet quomodo erat anteceſſor primus ejuſdem. Ad cujus proſapiae ſeriem ordinatius cognoſcendam eſt praeſciendum, quod iſte Dominus Cacciaguida habuit unum filium nomine Aldigherium ex uxore ſua. Nunc ad literam. Dicit Auctor: Et ille Cacciaguida *poi cominciò*, ſupple, dicere; & manifeſtato ſtipite, coepit manifeſtare plantas, ſive ramos, qui deſcenderant ab illo. Et primò incipit a filio ſuo, a quo facta eſt denominatio totius cognationis Auctoris. Et dicit:

- - - - *Quel, da cui ſi dice*
Tua cognazion - - - - -

ideſt, a quo denominatur tua proſapia Aldigheriorum; qui fuit homo elati animi, ſicut communiter ſunt viri nobiles. Unde dicit:

- - - - *che cento anni e piùe*
Girato ha 'l monte in la prima cornice;

ſcilicet, montem Purgatorii, in quo puniuntur ſuperbi, portando ſaxa graviſſima in cervice, circumeundo montem, inclinati ad terram propter pon-

A deris gravitatem; jam ſunt plures centum anni, ex quibus mortuus eſt, & punitus propter vitium ſuperbiae:

Mio figlio fu, - - - -

vocatus Aldigherius, ut jam dictum eſt:

- - - - *e tuo biſavo fue;*

ideſt, Proavus. Et heic nota, quod eodem nomine vocatus eſt pater Au-
B ctoris. Fuit enim Dominus Aldigherius Juriſperitus. Et ſubdit:

Ben ſi convien, che la lunga fatica
Tu gli raccorci - - - -

ideſt, abbrevies laborioſam & longam poenam, quam luit jam ultra centum annos. Laborioſum enim eſt ſaxum ingens portare jam tempore tanto. Et dicit:

C - - - - *con l' opere tue,*

puta, orationibus, vel eleemoſynis, vel jejuniis, & aliis, quae ſunt in ſuffragium animarum defunctarum. Et per hoc nota, quod ipſa anima beata non poteſt breviare tempus poenae filii, immo eſt opus auxilio hominum, qui ſint in prima vita.

Fiorenza - - - - -

D Heic Cacciaguida intendit mutationem morum ſuae Civitatis. Et ut cautius reprehendat Florentinos, praemittit honeſtum & tranquillum ſtatum ſuorum Concivium, in quo ipſe natus eſt. Ad cujus evidentiam eſt praenotandum, quod in MCLIV. Civitas Florentiae erat minor, quàm modò ſit, duabus fere partibus, ſi-
E cut apparet ex veteribus muris. Et habitata erat a gente non tam malivola & ſagace, ſicut modò. Contentabatur modico. Non diſcurrebat per mundum, reportando domum diverſos mores, conſuetudines, & fogias in veſtibus, cibis, & omni modo vivendi, ut ſtatim patebit. Nunc ad literam. Dicit iſte Dominus Cacciaguida:

Fiorenza - - - - -
Si ſtava in pace - - - -
ubi nunc habet bellum, ſcilicet civile:
- - - - *ſobria*, - - - -
ſcilicet, in victu, ubi modò eſt intemperans:
- - - - *e pudica*,
ſcilicet, in vita & honeſtate, ubi modò eſt impudica, lubrica, & inhoneſta:
- - - - *dentro la cerchia antica*,
ideſt, intra moenia ſua prima. Habet enim Florentia tres circulos: unum interiorem altero; ſecundùm quod fuit diverſis temporibus ampliata; ſicut & Bononia, & Padua. Modò in inferiori circulo eſt Abbatia Monaſterii Sancti Benedicti, cujus Eccleſia dicitur Sanctus Stephanus, ubi certius & ordinatius pulſabantur horae quàm in aliqua alia Eccleſia Civitatis. Quae tamen hodie eſt ſatis inordinata & neglecta, ut vidi, dum audirem Praeceptorem meum Boccacium de Certaldo, legentem iſtum nobilem Poëtam in praedicta Eccleſia. Ideo dicit:
Ond' ella - - - - - -
ideſt, a quo circulo interiori praedicta ipſa Florentia
- - - - - - *toglie ancora e Terza e Nona*,
& ſic de aliis horis.
Non avea - - - - - -
Heic Cacciaguida incipit enarrare depravationem morum modernorum Florentiae percurrens vanos geſtus mulierum ſuarum, dicens: Ipſa Florentia tempore meo
Non avea catenella,
Quia tunc Dominae Florentinae non portabant jocalia, monilia, & talia, circa pectus & brachia, ſicut modò. Et hoc etiam fit alibi:
- - - - *non corona*.

A Non videbantur tunc Florentiae Reginae, ſicut nunc ibi, & alibi. Nec iſtud novum. Nam Lucanus idem dicit de corona Romanarum:
Non donne contigiate, - - - -
quia non portabant calceamenta conteſiata, more vilium feminarum, ſicut nunc; ſed hodie portant punctas ad calceos: quod turpius:
B - - - - *non cintura*,
argenteam aureatam ſicut nunc. Sed certe hodie portant cincturam ex margaritis ſive perlis contextis:
Che foſſe a veder più che la perſona.
ideſt, pluſquam perſonae dignitatem, quaſi dicat, ultra decentiam ſtatus & conditionis earum. Quia tunc Fornariae non portabant perlas in calceis, ſicut modò ibi faciunt, & Venetiis, & Januae.
C *Non faceva naſcendo* - - - -
Heic Cacciaguida deſcripto ſuperfluo ornatu mulierum Florentinarum, nunc deſcribit nimium ſumtum dotium earumdem. Et dicit quod pater non ſolicitabatur circa filiam naſcentem, quia non maritabatur tunc tam citò, nec dabantur tam magnae dotes, ſicut nunc; Unde dicit:
D - - - - *ancor paura*
La figlia al padre, - - - - -
quia quidquid pater habet, vadit in dotem filiae. Et reddit rationem dicens:
- - - - *che 'l tempo e la dote*
Non fuggian quinci e quindi la miſura.
E Si vis bene intelligere iſtam literam, quae communiter eſt male intellecta, oportet, quod reddas ſingula ſingulis, & ſic conſtruas: *che 'l tempo non fuggìa la miſura quinci*; ideſt aetas puellae non fugiebat menſuram ex una parte, ſicut nunc; nam puellae ſolebant nubere in vigeſimo vel vigeſimo quinto anno. Nunc verò duodecimo

decimo vel quintodecimo. Similiter *e la dote non ſuggìa la miſura quindi*, ideſt ex alia parte, ſicut nunc. Et heic nota, quod Licurgus fecit Legem, ut feminae nuberent ſine dote. Attamen ſecundum jura Civilia & Canonica melius eſt, quod dos detur. Quia ſolebat unus praedives Civis dare filiae ſuae in dotem CC. vel CCC. Aureos. Nunc autem dat MM. & MD. Et heic nota, quod licèt dos detur feminae propter onera matrimonii ſuſtentanda, tamen ſuperflua dos non laudatur, quae depauperat domum.

Non avea - - - - - -

Heic Cacciaguida deſcribit luxum Florentinorum in amplitudine ſtantiarum, & mollitie ſupellectilium, dicens: Et Florentia tempore meo

Non avea caſe di famiglia vote,

Exponunt aliqui, quia nondum tunc erant factae expulſiones Partium, quae poſtea factae ſunt ſaepe. Et recenter erant factae tempore illo. Sed iſta expoſitio, licèt videatur conſona, non eſt tamen vera. Quia licèt factae eſſent iſtae expulſiones, tamen ita germinaverat Florentiae ſemen, quòd Florentia erat decuplo plus repleta gentibus iſto tempore, in quo loquitur, quam tempore ipſius Cacciaguidae, ſicut ipſemet dicet in ſequenti Capitulo. Ideo exponatur, & verius, quod hoc dicit, quia tempore ſuo ſtabant duae & tres familiae in una anguſta domo. Nunc autem e contra unus Florentinus cum uxore & duobus filiis tenet Palatium amplum, in quo commode ſtarent decem familiae. Et ſubdit mollitiem camerarum ſuperfluam per exemplum Sardanapali. Ad literam ergo dicit:

Non v' era giunto ancor Sardanapalo, ideſt, nondum pervenerat Florentiam mollities Sardanapali;

A *A moſtrar ciò, che 'n camera ſi puote.* Nam Sardanapalus fuit ſtudioſiſſimus circa muliebres mollities inveniendas. Fuit enim primus, qui invenit uſum culcitrae & plumarum. Modò ad propoſitum vult dicere Cacciaguida, quod tempore ſuo non erant Florentiae illa ornamenta & praeparamenta Camerarum, quae ſunt modò. Nam non credo, quod ſint in

B mundo camerae tam delicioſae & ſuperfluitatis plenae, quàm Florentiae. Unaquaeque enim videtur camera Reginae. Et omnia iſta inſtrumenta ſunt ad libidinem incitamenta.

Non era vinto - - - - -

Heic Cacciaguida deſcribit ambitum Florentiae in ſumtuoſitate altiſſimo-

C rum aedificiorum. Et ad intelligentiam hujus literae eſt breviter praenotandum, quod ſententialiter vult dicere, quod tempore ſuo alta palatia & moenia Florentinorum nondum ſuperabant aedificia Romae. Hoc autem indicat per duos montes, quorum unus oſtendit Urbem Romam a longe, alter Civitatem Florentiae,

D dicens: *Monte Malo*. Hic eſt Mons extra Urbem in Via, per quam ducebantur olim triumphi, ex quo monte prius videtur Roma tota:

Non era vinto ancora Monte Malo
Dal noſtro Uccellatojo - - - -

Eſt autem Uccellatorius mons extra Florentiam diſtans per V. milliaria, in via, quae ducit Bononiam & Ro-

E mandiolam. De quo monte euntibus Florentiam primo apparet ipſa Civitas. Vult ergo dicere, quod Mons Florentinus nunc vincit Montem Romanum, quia ſcilicet Mons Uccellatorius oſtendit ſub ſe majora moenia Florentiae, quam Mons Malus moenia Romae. Eſt tamen Mons Uccellatorius ſterilis, aridus, & ſilveſtris; ſed Mons Malus eſt fertilis, viri-

viridis, & domeſticus. Poſtea praenuntiat ruinam & deſtructionem aedificiorum Florentiae, dicens:

- - - - - - - che - - - - - - -

ideſt, qui Mons Malus.

- - - - come è vinto

Nel montar ſu, così ſarà nel calo.

ideſt, in declinatione & lapſu aedificiorum ab ipſo Uccellatorio: *come è vinto nel montar ſu*, ideſt, in exaltatione. Vult dicere, quod ſicut Mons Malus vincitur nunc ab Uccellatorio, quia oſtendit majora aedificia Florentiae, quàm Mons Malus Romae: ita in brevi vincetur ab eo in ruina, quia ſcilicet cito veniet tempus, in quo Mons Uccellatorius oſtendet majores ruinas domorum intra Florentiam, quàm nunc Mons Malus oſtendat intra Urbem Romam, in qua tamen ſunt maximae & multae ruinae. Et nota, quod Auctor loquitur hyperbolice, mordaciter increpans ſuperfluitates Florentinorum, quia in rei veritate aedificia Florentiae non ſunt ſimilia Romanis, nec per conſequens poterunt eſſe ruinae ſimiles. Sed ecce omnia faciunt curſum ſuum. Ubi nunc Babylonia ſuperba? Troja magna? Roma potens?

Bellincion Berti - - - - - - -

Heic Cacciaguida laudat antiquum habitum honeſtorum veſtimentorum, nominans aliquot Cives bonos & graves. Unde dicit:

Bellincion Berti vid' io

Iſte fuit Nobilis Miles, & bene moratus de Ravignanis, de quibus dicetur plenius in Cant. ſequenti:

- - - - - andar cinto

Di cuojo e d' oſſo; - - - -

quia geſtabat cincturam ex ſimplici corio cum fibulis & ornamentis oſſeis; non de ſerico, vel argento, aut auratam, gemmatam, ſmaltatam, ſicut nunc. Et ſubdit:

- - - - - - - e venir da lo ſpecchio

La donna ſua ſenza 'l viſo dipinto.

ſcilicet, uxorem dicti Militis ſine face fucata, immo inquinata:

E vidi quel de' Nerli, - - - -

Nobilis Civis de Nerlis, de quo dicitur Cap. II.

- - - - e quel del Vecchio,

alius bonus Popularis, pure vivens ſine pompa vana veſtium:

Eſſer contenti a la pelle ſcoverta,

quia ſcilicet portabant clamydes de Camoſſa, ſola pelle, ſine aliquo panno. Et dicit:

E le ſue donne al fuſo & al pennecchio:

ideſt, & vidi uxores eorum contentas fuſo & penſa; quod hodie non faciunt Florentiae; immo vacant fuco, non fuſo. De quarum cultu videas, quod ſcriptum eſt in Purgatorio, ſi ſcire velis.

O fortunate, - - - - -

Heic Cacciaguida volens damnare diſcurſum Florentinorum, qui hodie diſcurrunt per totum mundum, cupiditate ſola ducti, commendat illud tempus, tamquam felix, & vituperat tempus praeſens tamquam infeliciſſimum. Unde exclamat: *o fortunate!* dico ſcilicet illas fortunatas, quamvis pauperes habitu; quod ſtatim probat per effectum, dicens:

- - - - - - - e ciaſcuna era certa

De la ſua ſepultura; - - - - -

quam unaquaeque exſpectabat in patria ſua inter parentes, conſanguineos, & notos. Et oſtendit quomodo, dicens:

- - - - & ancor nulla

ſcilicet, mulier Florentina:

Era per Francia nel letto deſerta.

Quia nondum erat derelicta a viro, remanens ſola & frigida in lecto. Et dicit: *per Francia*, quia ſcilicet viri earum nondum diſcurrebant per mun-

mundum, quia Florentini non ibant in Franciam, Flandriam, Angliam, Brabantiam, ſicut nunc. Quaſi dicat: quum Florentini nunc generaliter peregrinentur per totum, & ſtent diu extra patriam, & aliquando per totum tempus vitae, ſi uxores eorum ſequuntur eos, moriuntur in aliena patria infeliciter ſaepe, quum dicatur proverbialiter: *Alienâ terrâ bene vivis, ſed male obis*. Si verò non ſequuntur, remanent viduae, viros habendo, & ſic utrobique ſunt infortunatae. Ergo bene illae antiquae erant fortunatae. Aliqui tamen exponunt: *e nulla era diſerta*, ſcilicet a viro ſuo mortuo *per Francia*, ideſt, pro Lilio, Armatura Regum Francorum. Quaſi dicat: non pro partialitate. Sed prior expoſitio eſt melior, licèt utraque ſit vera in ſe.

L' una vegghiava. - - - - - -

Heic Cacciaguida deſcribit honeſtas ſolicitudines, & convenientes occupationes antiquarum, quae vacabant circa curam filiorum, & rei familiaris: dicens: *l' una*, ſcilicet, mulier:

- - - *vegghiava a ſtudio della culla*.

Scilicet, filiorum vagientium in cunabulo. Et dicit:

E conſolando uſava l' idioma,

ſcilicet, maternum linguagium, ſcilicet, *la Nina Nanna*, conſolando ipſos infantulos evigilantes:

L' altra traendo a la rocca la chioma,

ideſt, trahens filum a colo, quaſi dicat, filando:

Favoleggiava con la ſua famiglia,

ideſt, confabulabatur cum ſuis:

Di Trojani, di Fieſole, e di Roma;

dicentes, quod iſtae fuerunt tres nobiles Civitates in mundo. Et de duabus quidem verum dicere poterant. De tertia autem, ſcilicet Faeſulana, recte fabulabantur, quia iſta numquam fuit alicujus motus.

A *Saria tenuto* - - - - -

Heic ultimo Cacciaguida vult dicere: & ut breviter concludam, pauci pravi viri & mulieres illo tempore fuiſſent habiti pro miraculo in Civitate, ſicut nunc e contra pauci virtuoſi haberentur Florentiae. Et nominat duos modernos vitioſos Florentinos, unam feminam, alterum B virum. Ad cognitionem primae mulieris eſt praeſciendum, quod iſta Cianchella fuit nobilis mulier Florentina de ſtirpe illorum de la Toſa: quae fuit maritata in Civitate Imolae cuidam Lito de Alidoſiis, fratri Domini Alidoſii, qui olim abſtulit Imolam Bononiae cum Maghinardo Pagano, ut alibi dictum eſt. C De iſta poſſem multa & vera referre, quae audivi ab optimo patre meo Magno Compagno, qui diu legit tam laudabiliter, quam utiliter juxta domum habitationis dictae Dominae. Ergo quia Auctor ponit iſtam pro prava muliere, dicam aliquid jocoſum de ea. Haec ſiquidem mulier fuit arrogantiſſima & intol- D lerabilis. Ibat per domum cum bireto in capite, more Florentinarum, & baculo in manu nunc verberabat famulum, nunc coquum. Accidit ergo ſemel, quod quum iviſſet ad Miſſam ad locum Fratrum Praedicatorum de Imola, non longe a domo ejus, quidam Frater praedicabat a caſu. Et quum nulla Domina aſſur- E geret ſibi, iſta Cianchella, accenſa indignatione & ira, coepit injicere manus atroces nunc in iſtam, nunc in illam Dominam, lacerando uni crines & tricas, alteri bindas & velaria. Aliquae non patientes, coeperunt reddere ſibi vicem ſuam. Ex quo orto magno ſtrepitu cum clamore in Eccleſia, viri circumſtantes & praedicationem audientes, coeperunt

runt omnes fortiſſime ridere, & ipſe Praedicator ſimiliter. Et ſic praedicatio fuit ſoluta, & riſu finita. Quid ultra? Haec mulier defuncto viro reverſa eſt Florentiam, & ibi fuit vaniſſima, & multos habuit procos, & multum lubrice vixit. Unde mortuâ ipsâ, quidam Religioſus Frater ſimplex praedicans ſuper funere ejus, dixit, quod invenerat in iſta femina unum ſolum peccatum, ſcilicet, quod ederat Populum Florentinum. Nunc ad literam. Dicit Cacciaguida:

Una Cianghella, - - - - -

ideſt, una tam prava & vana mulier ſimilis ei:

- - - - - un Lapo Saltarello:

ideſt, tam temerarius & pravus Civis, ſicut fuit Dominus Lapus de Saltarellis de Florentia. Iſte ſiquidem fuit Juriſta, vir litigioſus, & linguoſus, multum infeſtus Auctori tempore ſui exilii.

Saria tenuto allor tal maraviglia.

Ideſt, inter tot temperatos & continentes:

Qualora ſaria Cincinnato e Corniglia.

Quaſi dicat; ſicut eſſet nunc mirabile videre in Florentia inter tot vitioſos unum Civem ſimilem Cincinnato, & unam mulierem ſimilem Corneliae. De Cincinnato dictum eſt Cant. VI. hujus Paradiſi. Fuit enim vir parciſſimus, & Reipublicae amantiſſimus. De cujus laudibus multa ſcripſit Titus Livius. Dicit enim inter alia, quod vendidit agrum, & renuit dignitatem: quorum omnium contrarium faciunt Florentini. Cornelia autem, de qua heic loquitur Auctor, fuit filia Magni Scipionis Africani, quae vocata eſt mater Gracchorum, mulier magnanima & pudica. Quae numquam tranſvolavit ad ſecundas nuptias, de qua Titus Livius.

A *A così ripoſato - - - - -*

Heic Cacciaguida deſcribit ſuam nativitatem, dicens, quod natus eſt in tam bene compoſita Civitate & tam felici aetate. Unde dicit:

Maria mi diè chiamata in alte grida,

quaſi dicat: Mater mea invocans Mariam altis vocibus, ſicut eſt de more mulierum Chriſtianarum, peperit me Civem:

B *A così ripoſato e così bello*
Viver di Cittadini,

ſcilicet, tam civili & ordinato:

- - - - - a così fida
Cittadinanza, - - - - -

quae non fallebat fidem, ſicut nunc. Et ſubdit, deſcribens ſe a ſecta, & nomine:

C *E ne l' antico voſtro Battiſteo*
Inſieme fui Criſtiano e Cacciaguida.

Ideſt, in loco Baptiſmi veſtri, quod olim fuit Templum Martis, ſicut jam ſaepe dictum fuit, & adhuc dicetur:

Moronto fu - - - - -

Heic Cacciaguida tangit utramque ſtirpem Auctoris, ſcilicet primam Eliſaeorum, & ſecundam Aldigheriorum, dicens:

D *Moronto fu mio frate, & Eliſeo:*

quaſi dicat; habui duos fratres, quorum unus vocatus eſt Morontus, alter Heliſaeus a nomine ſtirpis. Et dicit:

Mia donna venne a me di Val di
Pado;

E ideſt, a Civitate Ferrariae, quae eſt in Valle Padi, immo eſt clauſa intra tres ramos Padi, & undique clauſa. Et rectus Padi eſt ramus ibi major. Et dicit:

E quindi il ſopranome tuo ſi feo.

Scilicet, Aldigherius, de quo dictum eſt paulo ſupra, natus eſt ab iſta Domina, quae fuit de Aldigheriis de Ferraria.

Poi

Poi ſeguitai - - - - - -
Heic Cacciaguida deſcribit ſe ab officio ſuo, ſcilicet a dignitate militari. Ad cujus intelligentiam eſt praeſciendum, quod Conradus Romanorum Rex in MCXLVII. cum Ludovico Rege Francorum tranſivit cum exercitu Chriſtianorum ad recuperandam Terram Sanctam. Inter alios dictus Cacciaguida ivit ad illud paſſagium. Qui ſtrenuitate ſua reddidit ſe gratum dicto Regi, adeo quod donavit eum honore Militari. Et demum pugnans contra Infideles cecidit in acie. Et heic Auctor ſumſit occaſionem ponendi eum Beatum in Marte; quia fuit fortis pugnator, militavit ſub Principe Chriſtiano, pugnavit pro Fide Chriſtiana contra Infideles, & Miles Chriſti mortuus. Nunc ad literam. Dicit Cacciaguida:
Poi ſeguitai l' Imperador Currado;
ſcilicet, in ſubſidium Terrae Sanctae:
Et ei mi cinſe de la ſua Milizia,
ideſt, fecit me Militem accinctum:
Tanto per ben oprar gli venni a grado.
Scilicet, in exercitio armorum, in auxilium Fidei. Et ſubdit, contra quos militavit, dicens:
Dietro gli andai incontro a la nequizia,
ideſt, iniquitatem:
Di quella Legge; - - - -
ſcilicet Mahometti, ſi tamen Lex dici meretur. Et dicit:
- - - - - il cui Popol' uſurpa,
ſcilicet, Saracenus, qui vivit ſub Lege Mahometti: *Uſurpa*
Per colpa di Paſtor voſtra giuſtizia.
Ideſt, injuſte detinet & poſſidet Terram Sanctam, quae juſte eſt Chriſtianorum. Et incidenter culpat Papam, qui permittit dictam Terram occupatam conculcari ab Infidelibus, dicens: *per colpa di Paſtor*, ſcilicet,
A Bonifacii Papae VIII., qui tunc ſedebat, ſicut jam idem dixit Auctor ſupra.
Quivi fu' io - - - - -
Heic Cacciaguida tangit ſuam mortem, dicens: *Quivi*, ſcilicet, in illa Terra Sancta:
- - - - fu' io da quella gente turpa
Diſviluppato - - - - -
B ideſt, interfectus a Saracenis, quae gens in rei veritate eſt turpis & triſtis:
- - - - dal mondo fallace;
quia fallaciter mentitur felicitatem, quam non habet:
Il cui amor molt' anime deturpa,
quia inficit & maculat animas de ſe puras & mundas. Et concludit
C narrationem & claudit Capitulum, dicens:
E venni dal martirio a queſta pace.
Scilicet, necis ad aeternam pacem, ubi nunc fruor palmâ victoriae meae.

Ad Cant. XVI. Verſ. 33.

Ma non con queſta moderna favella.
Quia, ut dictum eſt in Capitulo praecedenti, tempore illius, Florentini
D Cives non diſcurrebant per mundum, nec per conſequens dimittebant proprium idioma patriae, ſicut nunc multi faciunt. Sed certe quidquid dicatur, Florentini, qui hodie peregrinantur, loquuntur multo pulcrius ac ornatius, quam illi, qui numquam receſſerunt a limine patriae, quia dimittunt multa vocabu-
E la inepta, quae ſunt Florentiae, & aſſumunt alia convenientiora. Vel dicas, quod illa anima beata non utebatur nunc loquelâ humanâ, immo Angelicâ. Et reſpondet primo ſecundae petitioni. Et breviter vult dicere, quod ab Incarnatione Domini uſque ad Nativitatem ſuam tranſiverunt Anni Mille Quinquaginta Quatuor: quod dat intelligi per

curſum Martis, in cujus Planetâ modò erat.

Ad Verſ. 40.

Gli antichi miei - - - -

Heic Cacciaguida reſpondet primae petitioni, & breviter dicit, quod ſui praedeceſſores, & ipſe, habitaverunt in loco antiquiſſimo Civitatis Florentiae prope Forum Vetus. Deſcribit autem ipſum locum a ſitu, & a quodam ſingulari actu ipſius Civitatis. Dicit ergo:

Gli antichi miei, - - - - -

ideſt, majores, ſcilicet Eliſaei:

- - - - & io nacqui nel loco,

ſcilicet, intra Civitatem Florentiae:

Ove ſi trova pria l' ultimo Seſto,

ideſt, Sexterium. Ad quod ſciendum, quod Florentia erat olim diviſa per Sexteria, ideſt per ſex partes. Nunc verò per Quarteria, ſicut & Bononia. Et dicit:

Da quel, che corre il voſtro annual gioco.

Ideſt, ab illis, qui currunt ad Bravium. Ad quod ſciendum, quod de more eſt Florentiae, quod ſingulis annis in feſto Johannis Baptiſtae currunt equi ad Bravium, in ſignum feſtivae laetitiae, ſicut & apud plures Civitates Italiae. Et hic eſt mos antiquiſſimus tam apud Graecos quàm apud Romanos. Modò ad propoſitum. Currentes ad Bravium tranſibant ante domos Eliſaeorum in principio ultimi Sexterii, & prope Mercatum Vetus, qui eſt locus Mercatorum antiquus & famoſus Florentiae, ſicut Rivus altus Venetiis, & Carrobium Bononiae. Et heic nota, quod apud domos Eliſaeorum fuit olim Arcus triumphalis, ad quem rei fugientes habebantur immunes. Tanto privilegio nobilitatis gaudebant ipſi Eliſaei.

A *Ad Verſ.* 46.

Tutti color, ch' a quel tempo eran' ivi,

Heic Cacciaguida deſcribit qualitatem ſtatus ſuae Civitatis. Et eſt reſponſio ad tertiam petitionem. Reſpondet ergo, primo de magnitudine Civitatis, & multitudine Civium tempore ſuo, & breviter vult dicere, quod in parva Civitate erat tunc
B parvus Civium numerus. Dicit ergo:

Tutti color, ch' a quel tempo eran' ivi,

ſcilicet in MCXLIV. in Florentia:

Da portar' arme - - - - - -

ideſt, omnes, qui erant tunc armipotentes: Et dicit:

- - - - tra Marte, e 'l Batiſta;

Aliqui ex ignorantia pervertunt iſtam literam, dicentes, quod vult dicere
C a principio Florentiae, quae fundata fuit ſub Marte uſque ad tempus Chriſtianitatis, quando accepit Johannem Baptiſtam pro Patrono. Sed iſtud nihil eſt dicere. Ideo dicas, quod deſcribit antiquum ſitum Florentiae, dicens: *Tra Marte*, ideſt, inter Pontem Veterem, in cujus capite erat Statua Martis, ut dictum
D eſt in Inferno, & alibi ſaepe, & iterum dicetur paulo infra in praeſenti Capitulo, *e 'l Batiſta*, ideſt, Eccleſiam Johannis Baptiſtae, quae fuit olim Templum Martis. Et per hos confines datur intelligi totum ſitum veteris Civitatis. Et ſic vide, quod Florentia non erat tunc habitata ultra Arnum, ſicut nunc. Erat autem
E apud dictam Eccleſiam Baptiſmalem Porta, quae dicitur de Epiſcopo, & ab inde foris erat Burgum Sancti Laurentii, & claudebant moenia ad Portam Sanctae Mariae versùs viam regalem dicti Pontis. Dicit ergo:

Erano il quinto - - - - -

ideſt, quinta pars:

- - - - di quei, che ſon vivi.

Ideſt, qui nunc habitant dictam Civita-

vitatem. Et heic nota, quod de rei veritate in iſto MCCC. Florentia erat in florentiſſimo ſtatu. Et habebat tunc maximum numerum gentium. Faciebat enim tunc . . . . .

Ma la Cittadinanza - - - -

Heic Cacciaguida ſumtâ occaſione ex dictis deplorat perverſionem & confuſionem ſuae Civitatis. Et breviter vult dicere, quod Florentia erat tunc habitata ſolùm ab antiquis & veris Civibus, ubi modo eſt repleta faece ruſticorum. Dicit ergo:

Ma la Cittadinanza, ch' è or miſta,

ideſt, confuſa:

De' Campi, - - - - -

ideſt, de Ruſticis villae, quae appellatur Campi, quae diſtat a Florentia per ſex milliaria. Non ergo intelligas de agris, ſicut multi male intelligunt. Et hoc dixit Auctor notanter, propter quemdam Juriſtam nomine Dominum Facium de Çertaldo, qui fuit magnus ribaldus:

- - - - - - *di Certaldo,*

Iſtud eſt nobile Caſtellum in Comitatu Florentiae in Valle Elſae. Et hoc dixit Auctor propter quemdam Dominum Jacobum de Certaldo, qui fuit tantae temeritatis, quod quum Poteſtas Florentiae ex certo caſu minaretur, ſe depoſiturum ſceptrum, iſte, qui tunc erat de Prioribus, arroganter reſpondit: *Num ne credis, quod ſit alius ſciens regere Terram iſtam?* Et continuo aſſumtâ virgâ Poteſtatis, acceſſit ad Palatium Poteſtatis, & coepit ſedere ad Bancum ad jura reddenda. Et hoc fecit aliquot diebus. Sed heic nota, quod licèt praedictus ſua temeritate cedat ad infamiam Certaldi, tamen temporibus modernis floruit Boccaccius de Certaldo, qui ſuavitate ſuae ſapientiae & eloquentiae reddidit ipſum locum celebrem & famoſum. Hic ſiquidem Jo-

A hannes Boccaccius, verius Bucca aurea, venerabilis Praeceptor meus, diligentiſſimus cultor & familiariſſimus noſtri Auctoris, ibi pulcra Opera edidit; praecipue edidit unum Librum magnum & utilem ad intelligentiam Poëtarum de Genealogiis Deorum. Item Librum magnum & utilem de caſibus Virorum Illuſtrium. B Item Libellum de Mulieribus claris. Item Librum de Fluminibus; & Librum Bucolicorum . . . .

- - - - - - *e di Fighine,*

ideſt, alia Villa Comitatus, diſtans a Civitate per XII. milliaria. Et hoc dixit notanter propter quemdam Dominum Deghum de Fighino Juriſtam, ſimiliter ribaldum. Et dicit:

C *Pura vedeaſi ne l' ultimo Artiſta.*

Ideſt, ſine aliqua mixtura exteriori in viliſſimo Artifice, ſicut in eos, qui purgant Cloacas.

O quanto fora meglio, - - - - -

Heic Cacciaguida ex dictis arguit, quod melius eſſet habere dictos Ruſticanos pro vicinis, quam pro Civibus. Unde indignanter exclamans D dicit: *O quanto fora meglio;* quaſi dicat: longe foret melius pro Civitate:

- - - - - - *eſſer vicine*

Quelle genti, ch' io dico, - - -

ſcilicet, illos de Villa, quae dicitur de Caſtro Certaldo, de Fighine, & ſimiles, *eſſer vicine*, ideſt, eſſe Comitatenſes, quam Concives:

E - - - - - - *& al Galluzzo*

Et a Treſpiano aver voſtro confine.

Galluzzo, locus diſtans a Florentia per unum milliare: *& a Treſpiano;* Ad quod ſciendum, quod iſte, quem vocat ruſticum, fuit quidam Juriſta, nomine Hubaldus de Aguglione, Villa Comitatus Florentiae, qui fuit magnus canis. Dicebat ſe optime noſſe Guelphos & Gibellinos, & fe-

ram iſtam. Ad quam nunc revertere. Dicit ergo Frater Catellanus Danti: Nos duo *Preſi*, ideſt electi & accepti, *inſieme*, ad unum officium, ad unum finem, *da tua Terra*, ſcilicet Flotentiâ tuâ patriâ,

Per conſervar ſua pace - - - - -

quae erat tunc in periculo & periclitatione. Et ecce quomodo fuerunt vocati a Florentinis,

Come ſuol' eſſer tolto un' uom ſolingo,

ideſt, ſolitarius, ſolus. Quaſi dicat, ſicut ſolet vocari Florentiam unus ſolus Poteſtas, nunc fuerunt vocati duo ad regimen Civitatis. Et non exponas *ſolingo*, ideſt, ſolitarium, ſicut aliqui exponunt, dicentes, quod aliquando ſolet accidere, quod homo ſolitarius abſtrahitur a ſolitudine & religione ad ſedandas diſcordias, vel gubernandas dignitates, ſicut dictum eſt ſupra de Coeleſtino Cant. XIX. Sed ſic dicentes ignorant hiſtoriam facti. Unde nota, quod inter alia praecepta Regulae iſtorum Fratrum eſt unum, ſcilicet quod non aſſumant publica Officia, niſi pro bono pacis, ſicut heic; & quod non ferant arma, niſi pro defenſione Fidei & Eccleſiaſticae libertatis. Et ſubdit, quomodo fecerunt contrarium, dicens:

- - - - - *E fummo tali*,

ideſt, tales Conſervatores pacis,

Ch' ancor ſi pare intorno dal Gardingo.

Quaſi dicat: adhuc apparent veſtigia veterum ruinarum Florentiae, quarum fuimus Auctores. Guardingus enim erat eo tempore una Contrata, ubi fuerunt Domus Ubertorum, quae principaliter fuerunt deſtructae a fundamentis, juxta Sanctum Petrum Scaradium, juxta Palatium Priorum, ubi ſtant hodie Leones Florentiae. Sed de omni peccato eſt vindicta.

A Nam Loderingus Gibellinus, qui fuerat cauſa, quod nobiles Guelphi de Florentia expellerentur, & quod eorum Palatia deſtruerentur, poſtea fuit expulſus de Florentia cum ſuis conſortibus, & aliis nobilibus Ghibellinis, & palatia eorum funditus everſa. Quorum ruinae adhuc apparent Bononiae juxta Studium Legi-

B ſtarum. Catellani in totum defecerunt, nec aliquid apparet de eis, niſi Turris ſatis alta, quae ſaepe ſolet fulminari.

Ad Verſ. 120.

Qualunque paſſa, come ei peſa pria. Per hoc autem Auctor pulcre figurat, quod hypocriſis iſtius fuit fundamentum omnium malorum. Quia

C ipſum Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, quantum in ſe eſt, capiunt & decipiunt. Nam ſub colore boni faciunt magna damna & nocumenta aliis. Sicut quidam Cardinalis volens obviare, ne quidam Canonicus Sancti Petri promoveretur ad Cardinalatum dixit Papae: *Pater Sancte; rem peſſimam facis. Nam Eccleſia Pe-*

D *tri remanebit deſolata & deſerta, quia homo iſte eſt pater & patronus iſtius nobilis Eccleſiae, diligens Cuſtos Sudarii, & omnium rerum ſacrarum Beati Petri.* Ita fecit Cardinalis de Prato in electione Clementis V. ut dictum eſt in Cant. XIX. Et ita poſſem dicere de mille.

Ad Verſ. 140.

E *Poi diſſe. Mal contava la biſogna.* Ideſt falſo dicebat illud, quod expediebat nobis, quia fallaciter docuerat eos, quod irent ad dexteram, quia invenirent viam, & mentiebantur; ſed volebant reducere eos in laqueum & retinere in Curia ſua, ſicut eſt de arte Baratteriorum, cum mendaciis detinere homines diu in Curia. Quod optime confirmat exem-

plo

plo claro contingere in ipſa Curia Romana Poëta noviſſimus Petrarcha. Scribit enim quod tempore, quo erat in Avinione, duo de Cardinalibus, in quibus orbis terrae, & oſtium Domus Dei vertitur, ſemel revertebantur a palatio Summi Pontificis, ſtipati densâ acie famulorum. Magna autem turba miſerorum expectantium ſtabat ad portam, quibus illa Civitas, odioſa Deo, ſemper eſt plena perdendo ſpes vaniſſimas, animam, vitam, divitias, & omne tempus. Qui viſis protectoribus ſuis, immo verius proditoribus, in quibus ſpem habebant, coeperunt circumſtrepere, & quiſque petere, quae fortuna, & quis ſtatus rerum eſſet ſuarum penes Pontificem. Tunc unus Cardinalium, non mutatus in aliquo, in re ſubita, tamquam ille, qui jam dudum talibus aſſueverat, non tactus aliquâ verecundiâ ſuâ, vel miſeriâ miſerorum, mirabilis mendaciorum artifex, coepit reſpondere ſingulis, quid ſpei haberet, aut quid Papa reſpondiſſet ſuper negotio ſuo, & ſic fronte meretricia omnes a ſe dimittebat. Quorum aliqui recedebant facie hilari, aliqui triſti pro qualitate reſponſi. Tunc alter Cardinalis nobilioris naturae, & verecundioris animi, & qui, niſi fuiſſet de illo Collegio, potuiſſet eſſe vir bonus, convertens ſe ad collegam, jocoſe dixit ei: *Numne te pudet ludificare iſtos credulos, & pro libito tuo fingere reſponſa Pontificis, quem ſicut ſcis, non ſolùm hodie, ſed jam multis diebus elapſis non potuimus videre?* Ille verò Baratterius veteranus reſpondit: *Immo potius te pudeat eſſe tam tardum ingenio, ut tanto tempore mores Curiae non potueris didiciſſe*. Quo audito, & omnes audientes in riſum prorumpentes, & laudantes nobile

A reſponſum illius nebulonis, dicebant iſtum eſſe virum ſagaciſſimum, qui didiciſſet tam promte mentiri & fallere. Ipſe verò Petrarcha praeſens, haec audiens, converſus eſt in ſtuporem, & inclinavit caput non cum minori indignatione & iracundia, quàm heic Vergilius detecto mendacio Malacodae.

B *E 'l Frate* - - - - - -

Heic Auctor oſtendit, qualiter Frater ille probavit Vergilio, quod non debebat fidere Diabolo, qui numquam dicit verum. Dicit ergo: *E 'l Frate*, ſcilicet Catellanus, dicit Vergilio indignanti:

- - - - *I' udì già dir' a Bologna*,

a loco, quia Bononia eſt in Italia,
C Mater ſtudiorum, & nutrix omnium Scientiarum.

Del Diavol vitii aſſai, tra' quali udì,

ſcilicet a Legentibus & Praedicantibus,

Ch' egli è bugiardo, e padre di menzogna:

juxta illud: *Diabolus eſt mendax, &*
D *pater mendacii.*

Ad Cant. XXIV. Verſ. 124.

Vita beſtial mi piacque e non umana.

Nota, quod iſte fuit verè mulus naturaliter, & moraliter, quia fuit ſpurius, natus de ſpurio. Mulus enim naſcitur ex damnato coitu, ſcilicet ex equa & aſino; & plus ſequitur aſinum, quàm equam, licèt vocave-
E rit ſe nepotem Equi coram Leone. Eſt etiam animal durum, aptum laboribus, & verberibus, retrogradum, pertinax. Et talis erat iſte fur omnibus infeſtus. Mulus eſt irrationabilis & incorrigibilis. De quo dicit Propheta in Pſalmis: *Nolite fieri ſicut equus & mulus, in quibus non eſt intellectus &c.* Deinde deſcribit ſe a nomine proprio dicens:

Si

ad ultimum quaeſitum Auctoris, quod fuit, quae fuerint antiquitus clarae Familiae Florentinorum, primo praemittit, quod Auctor mirari non debeat deſtructionem Stirpium, arguens a minori; quia etiam Civitates antiquae magnae aliquae jam in totum defecerunt, aliquae in dies deficiunt, quum tamen omnis Civitas contineat multas & magnas familias. Nunc ergo ad literam. Ordina ſic & expone:

Udir come le Schiatte ſi disfanno,

ideſt, quomodo Nobiles Stirpes annihilantur:

Non ti parrà nuova coſa, - - - -

ideſt, non debebit tibi videri novum, quia iſtud eſt vetuſtiſſimum:

- - - - - *nè forte,*

quia iſtud eſt facillimum, quia uſitatiſſimum. Quod probat a minori, dicens.

Poſcia che le Cittadi termin' hanno.

ideſt, finem; quia ſcilicet famoſae & antiquae Urbes habitantur. Et hoc dico.

Se tu riguardi Luni, - - - - - -

ideſt, Civitatem Lunae, quae fuit olim magna & potens Civitas, tamen deſerta jam ſunt mille Anni, de qua dictum eſt Cant. XX. Inferni.

- - - - - *e Urbiſaglia.*

Iſta olim fuit Civitas in Marchia Anconitana non longe a Civitate, quae hodie dicitur Macerata, & eſt poenitus deſerta, ita quod non apparent, niſi quaedam veſtigia ruinarum. Et fuit olim maxima Civitas, ſicut ego notavi: unde dicta eſt quaſi Urbs alia, ideſt alia a Roma:

Come ſon' ite, - - - -

ideſt deletae:

- - - - *e come ſe ne vanno*

Diretro ad eſſe Chiuſi, - - - -

iſta fuit Civitas in Tuſcia, quae olim habuit Regem, ſcilicet, Porſenam, qui voluit reducere Tarquinios expulſos in Urbem Romae, ut dictum eſt in Inferno. Et heic Galli Senones fuerunt conflicti primo a Romanis, qui continuo invaſerunt Urbem, & illam captam funditus everterunt, ferro & igne omnia vaſtantes. Et Civitas nunc eſt ſatis deſolata & pauca, quae eſt ſituata in loco paluſtri & peſtifero, ut de ſe patet:

- - - - *E Sinigaglia.*

Iſta eſt Civitas in Marchia Anconitana, quae ſita eſt inter Anconam & Fanum, in litore maris Adriaci, olim aedificata a Gallis Senonibus, de quibus tantum nunc dictum eſt; & ab eis denominata. Dicitur enim Senogallia, quia Galli Senones aedificaverunt eam. Quum enim Galli praedicti cum eorum duce Brenno intraſſent Italiam, ſicut adhuc ſaepe faciunt Barbari, ſocialiter euntes versûs Urbem, pervenerunt ad iſtam planitiem, & videntes locum aptum genti armigerae, quia ibi ſunt prata virentia & ſilvae vicinae, & locus eſt ſupra mare, & juxta flumen, habens portum, & copiam rerum, ideo traxerunt ibi moram ad certum tempus. Et ibi aedificare coeperunt. Et certe fuit olim ſatis magna Civitas, & cum fortibus moeniis, & multis altis Turribus, ut notavi. Sed nunc hodie eſt quaſi derelicta propter aërem mortiferum, ſub quo nullus ibi poteſt ſanè vivere, immo nec diu. Unde pauci alienigenae deſperati ſtant adhuc ibi. Habet tamen bonum Epiſcopatum, & magnos reditus. Et ideo dicit: *come ſe ne vanno*, ideſt, paulatim nunc deficiunt, *diretro ad eſſe*, ſcilicet, poſt Lunam, & Urbiſaliam. Sicut & hodie evidens exemplum habemus prae oculis nobilem Civitatem Reginam in Lombardia, cujus Cives ita ſunt diſperſi

per

per Italiam, ſicut Judaei per univerſum, & continuo conſumuntur, ita ut miſerabile ſpectaculum ſit pertranſeuntibus. Et ita poſſem dicere de multis aliis.

Ad Verſ. 88.

Io vidi - - - - -

Heic Cacciaguida connumerat multas Familias Nobiles, quae erant praeclarae tempore ſuo, quarum aliquae ſunt penitus extinctae, aliquae parvae; & aliquae, quae ſunt nunc magnae, erant tunc obſcurae. Et primo perſtringit ſimul ſex Familias Nobiles antiquas, quae jam erant in declinatione, dicens:

Io vidi gli Ughi, e vidi i Catellini,
Filippi, Greci, Ormanni, & Alberichi,
Già nel calare illuſtri Cittadini.

Et heic nota, quod Cacciaguida dupliciter declarat eximiam Nobilitatem praeſcriptarum Familiarum; primo quia vocat eas illuſtres. Erat enim olim in Roma, ſicut patet ſemper apud Titum Livium, & alios Scriptores Rerum Romanarum, duplex Ordo, ſcilicet, Illuſtris, continens Nobiles viros & Senatores, & Ordo Equeſtris, continens Equites armigeros. Modò Auctor vocat iſtos illuſtres. Secundo commendat eos, quum dicit: *nel calar*, quia ſi erant adhuc illuſtres in deſcenſu, quid eſſe debuerant in ſtatu?

E vidi così - - - - - -

Heic Cacciaguida ſimul colligit alias quinque Familias antiquas, dicens:

E vidi così grandi, come antichi
Con quel de la Sannella quel de l' Arca,
E Soldanieri, e Ardinghi, e Boſtichi.

Et heic nota, quod Auctor commendat praedictos dupliciter, primo quia deſcribit eos a magnitudine, quia erant olim magnifici & potentes in Urbe ſua; ſecundo quia deſcribit eos ab antiquitate, & antiquitas arguit Nobilitatem, ut vult Philoſophus.

Sovra la poppa - - - - - -

Heic Cacciaguida deſcribit ſingulariter unam egregiam Familiam, in cujus deſcriptione duo facit, primo, quia oſtendit quomodo ex iſta Nobili Familia deſcenderunt aliae Nobilitates. Secundo oſtendit, quomodo in Domos illorum Nobiliſſimorum pervenerunt viri ruſtici ad habitandum, de quibus praenuntiat ruinam cito venturam. Nunc vide literam, & ordina ſic eam:

Erano i Ravignani, - - - -

Nobiliſſimi Cives, quorum Familia eſt penitus extincta. Ex quibus facti ſunt Comites Guidones, & alii Nobiles. Unde dicit:

- - - - - *Ond' è diſceſo*
Il Conte Guido; - - - -

Ad intelligendum autem, quomodo Comes Guido deſcenderit ex iſtis per nobilem mulierem Gualdradam filiam Domini Billincioni, oportet, te recurrere ad id, quod ſcriptum eſt de hoc, in Inferno. Et dicit:

- - - - *e qualunque del nome*
De l' altro Bellincion ha poſcia preſo.

Hoc dicit, quia ex iſtis Ravignanis facta eſt alia Familia, dicta Bellincioni, ſic denominata ab illo praecipuo Milite Domino Bellinciono, ut dictum eſt. *Erano*, ideſt habitabant, *ſopra la Porta*. Haec fuit antiqua Porta veteris Civitatis, dicta Porta Sancti Petri. Nunc autem novi Cives venerunt ad habitandum ibi, ſcilicet Circuli, vel *Cerchj*, qui fuerunt ruſtici protervi, de quibus dictum eſt paulo ſupra, & dicetur Cant. ſequenti. Qui poſuerunt diviſionem in Civitate, quia fuerunt principes partis Blancae. Unde dicit:

- - *ch' al*

- - - - - - ch' al preſente è carca
Di nuova fellonia, - - - - - -

ideſt, novis Civibus follibus & temerariis, quales ſunt communiter nuper ditati. Et dicit:

- - - - - - di tanto peſo,
Che toſto fia jattura de la barca.

Ideſt, cito erit damnum Civitatis Florentinae, quam regunt. Et eſt pulcherrima metaphora & propriiſſima. Quum enim navis eſt nimis onuſta, oportet, quod ejiciantur merces ad illam alleviandam. Ita a ſimili, Florentia, quae erat nimis onerata intollerabili arrogantiâ iſtorum, cito veniet ad naufragium; & dicti Circuli ejicientur. Et adverte, quod Auctor loquitur de expulſione partis Blancae, & de ejectione Circulorum, quae fuit ſtatim tertio anno poſt tempus iſtud, de quo nunc loquitur. Adverte etiam, quod iſta omnia facta erant, quando Auctor ipſa ſcripſit. Sed videtur prognoſticari, quia refert ſe ad tempus ſuae viſionis, quae fuit in MCCC., ut toties repetitum eſt in multis locis & Capitulis Libri:

Quel de la Preſſa - - - - -

Heic Cacciaguida connumerat duas Domos antiquas, quarum alteram deſcribit a prudentia regendi, alteram a fortitudine bellandi. De prima ergo dicit:

Quel de la Preſſa ſapeva già come
Regger ſi vuole,

Et haec eſt magna laus, quoniam principatus virum oſtendit. De ſecunda dicit:

- - - - -, e avea Galigajo
Dorata in Caſa ſua già l' elza e 'l pome.

Per hoc notat, quod Familia Galigajorum erat jam ordinata, ornataque dignitate militari.

Grand' era - - - - - -

A Heic Cacciaguida ſub uno involucro claudit quatuor Familias, quarum primam deſcribit ab Armatura, dicens:

Grand' era già la Colonna del Vaio,

Iſti vocantur Pigli, qui habent unam Columnam de Vario pro Inſignio. Quinque Domus ſimpliciter nominat, dicens:

B *Sacchetti, Giuochi, Sifanti, e Barucci*
E Galli, - - - - - - -

ſupple, erant magni. Deſcribit etiam Domum ſatis verecunde ab uno infami fallo, dicens:

- - - - - e quei, ch' arroſſan per lo Staio.

Ad hujus intelligentiam eſt ſciendum,
C quod iſti vocati ſunt Claramontenſes, quorum unus olim dum haberet officium dandi frumentum, ſive ſalem Communis, detraxit inde unam dogham vaſis, & ſic diminuit juſtam menſuram cupiditate lucri. Propter quod reperto fallo fuit decapitatus. Et ex hoc fuit ordinatum, quod Sextarius eſſet ferreus, ita quod
D non poſſet de cetero aliquid detrahi. Et quia Claramontenſes de hoc verecundantur, quandocumque iſtud memoratur, vel improperatur eis, ideo dicit: *E quei, ch' arroſſan per lo Staio*; ideſt verecundantur propter Sextarium corruptum. Nam rubor eſt ſignum verecundiae.

Lo Ceppo - - - - - - - -

E Heic Cacciaguida nominat tres Stirpes, quarum unam deſcribit ab alia Familia deſcendente ex illa, reliquas vero ſecundas deſcribit ab officii dignitate. Dicit ergo primo:

Lo Ceppo, di che nacquero i Calfucci,

Iſti ſunt Donati, praeclara Familia olim, & nunc. Ex quibus facta eſt alia Familia, qua dicti ſunt Calfuccii:

Era

Era già grande , - - - -
& adhuc hodie eſt :
- - - - e già erano tratti
*A le curule * Stii , & Arrigucci .*
Ideſt, jam erant promoti ad dignitates & honores ; quod innuit ſub nomine Curulium . Curules enim erant olim Romae ſedes , in quibus ſedebant Magiſtratus functi honoribus, ſicut ſaepe patet apud Livium:
O quali - - - - - - -
Heic Cacciaguida conjungit ſimul duas Familias eorum , qui fuerunt ſocii in altitudine ſtatus & ruinae . Et quia iſti fuerunt magnifici multum , exclamat admirative:
O quali vidi que', che ſon disfatti
Per lor ſuperbia , , - - - - -
Iſti ſunt Uberti, quorum principium fuit Dominus Farinata de Ubertis princeps Partis Gibellinae in Florentia, qui ſuâ prudentiâ & probitate multum exaltaverat Domum ſuam. Tamen , ut dicit Auctor, fuerunt expulſi ſuperbiâ ſuâ, de quorum expulſione dictum eſt in Inferno. Et fortè avaritia nihil profuit ſibi. Unde dum tempore expulſionis Gibellini recedentes perveniſſent ad locum, qui dicitur *la Stea* , longe a Civitate, Dominus Farinata praedictus conquerebatur & exclamabat, dicens : *heu amici mei, amici mei!* Tunc Dominus Muſca reſpondit: *quaere tibi in burſa* .
- - - - e le palle d'oro :
Heic deſcribit Lambertos ab Armatura & florenti ſtatu , dicens:
Fiorian Fiorenza in tutti i ſuoi gran fatti .
Et ex hoc colligere potes , quod Lamberti fuerunt nobiliores Ubertis, & ceteris , quamvis alii aliter dicant. Quia in omnibus magnis factis praeferebantur . Quod poſſet facile probari ex multis Privilegiis & Ec-

A clesiis Lambertorum . Sed omnibus omiſſis ſingulare ſignum nobilitatis eorum erat, quod mortui ſepeliebantur Equites ſedentes in equo brungio.
Così facean - - - - - - -
Heic Cacciaguida deſcribit unam notabilem Familiam , quam magnificat a duobus , ſcilicet a florenti ſtatu, & quodam ſingulari Privilegio. Ad
B quod ſciendum eſt, quod iſti ſunt Viſdomini, qui quandocumque vacat Epiſcopatus Florentiae, ſunt oeconomi, ideſt, diſpenſatores. Dicit ergo :
Così facean - - - -
Scilicet, ſicut Lamberti, quia ſcilicet ita florebant in omnibus magnis factis Florentiae:
C *- - - - li padri di coloro* ,
ideſt, praedeceſſores Viſdominorum :
Che ſempre - - - - - - - -
Si fanno graſſi ſtando a conſiſtoro,
quia tunc vivunt pinguiter expenſis Epiſcopatus:
- - - - ſempre che la noſtra Chieſa vaca .
Scilicet, Epiſcopalis. Iſta enim Do-
D mus tantae dignitatis quaſi defecit. Tamen ex ea factae ſunt duae aliae Domus, ſcilicet, illi de la Toſa, & Aliotti :
L' oltrecutata - - - - - -
Heic Cacciaguida memorat aliam Familiam numeroſam valde, quam multipliciter infamat ab extraneitate, a vilitate, & a crudelitate. Ad quod
E eſt praeſciendum, quod iſti vocantur Adimari, & alio nomine Caviccіuli, ex quibus fuit unus nomine Buccaccinus, quem Dantes offenderat tempore, quo erat in ſtatu. Quare ille poſt exilium Auctoris impetravit in Communi bona ejus , & ſemper fuit ſibi infeſtus, & totis viribus ſemper obſtitit Conſortibus & amicis , ne Auctor reverteretur ad patriam. Qua-

* *Sitii*

re Auctor facit altam vindictam cum penna, quam non potuit facere cum ſpata. Nunc ad literam. Dicit ergo Cacciaguida:

L' oltrecutata ſchiatta, - - - -

ſcilicet, Adimariorum, ſui commodi & honoris:

- - - - che s' indraca,

ideſt, quae deſaevit more draconis:

Dietro a chi fugge: - - - - -

Et in hoc Auctor tacite mordet praefatum Buccaccinum, qui erat ferociſſimus contra ipſum Auctorem abſentem & expulſum. Et per oppoſitum:

- - - - & a chi moſtra 'l dente,
Over la borſa, come agnel ſi placa.

Ideſt, reſiſtenti, & defendenti ſe aperte, vel ei, qui oſtendit ſibi pecuniam. Quia pro pecunia recepit ſibi verbera & verecundias more joculatorum.

Già venia ſu, - - - -

jam incipiebat florere:

- - - - ma di picciola gente,

ſcilicet, Populari & obſcura. Quod declarat per unum ſignum, quia unus nobilis de Donatis nomine Ubertinus moleſte tulit, quod ſoror uxoris ſuae daretur uni de Adimaris. Unde dicit:

Sì che non piacque ad Ubertin Donato;

immo valde diſplicuit:

Che 'l ſuocero poi il feſſe lor parente.

Ad quod ſciendum, quod Dominus Bellincionus, de quo ſupra jam ſaepe dictum eſt, fuit ſocer Ubertini de Donatis, qui filiam ſuam habuit in uxorem: ſed quia tradidit aliam filiam uni de Adimaris, Ubertinus valde indignatus fuit, quia reputabat ſibi ad verecundiam, quia eſſet factus affinis & cognatus unius de Adimaris:

Già era - - - - - - - -

A Heic Cacciaguida facit mentionem de tribus Familiis, quae jam tempore ſuo erant honorabiles, dicens:

Già era il Caponſacco nel mercato
Diſceſo giù da Fieſole, - - - -

ideſt, ad habitandum in Mercato Veteri:

- - - - - - - e già era
Buon Cittadino Guido & Infangato.

B Iſtae tres Domus ſunt expulſae jamdiu pro parte Gibellina.

Io dirò - - - - - - -

Heic Cacciaguida propalat unam Domum antiquam, ignotam valde, & quae ab ignorato caſu accidentaliter nomen traxit. Nunc ad literam dicit Auctor:

Io dirò coſa incredibile e vera;

C Satis enim incredibile videtur, quod una Porta nobilis Civitatis ſumeret denominationem ab uno Vendipera, & tamen ſic fuit. Et ex hoc ſatis apparet, quod male intelligunt, qui exponunt, quod Auctor loquatur heic de Perutiis de Florentia. Tunc enim non videretur res ita incredibilis. Ideo prima expoſitio plus placet mihi; quia non ſine quare D Auctor dixit ſignanter *incredibile*, & eſſe rem incredibilem & veram:

Nel picciol cerchio s' entrava per Porta,
Che ſi nomava - - - -

Ideſt, quae Porta denominabatur

- - - - da quei de la Pera.

Et nota, quod haec Porta non erat de principalibus. Habebat enim Florentia E quatuor Portas magiſtras, ſcilicet, Portam Sancti Petri, Portam juxta Domum, Portam Sancti Pauli, & Portam Sanctae Mariae. Aliae vero erant Portulae parvae ſeu parvulae.

Ciaſcun - - - - - -

Heic Cacciaguida facit unum faſcem de aliquot Nobilibus Familiis, quae omnes portant idem Inſignium. Ad

cujus

cujus evidentiam eſt praeſciendum, A quod iſtae fuerunt quinque Nobiles Domus, ſcilicet, Pulci, Nerli, Giandonati, Comites de Gangalandi, & Domus filiorum Bellae. Iſti omnes portant pro Armatura Dogas ad argentum & rubeum. Quam Armaturam obtinuerunt ab Hugone Marchione Tuſciae, qui fuit Vicarius in Tuſcia pro Imperatore Ottone. B Et aliqui ex eis fuerunt facti Milites ab eo, & privilegiati. Hic Comes mortuus eſt Florentiae, & dotavit multas Eccleſias, praecipue Abbatiam Sanctae Mariae, quam fundaverat cum multis aliis. Et quia deceſſit in feſto Sancti Thomae, omni anno fit ſolemnis memoria de eo, & in tali die fit illius anniverſa- C rium. Nunc ad literam. Dicit Cacciaguida ſic:

Ciaſcun, che de la bella Inſegna porta;

Quod Inſignium eſt Armatura ad dogas, ut ſupra:

Del gran Barone, - - - - - -

ſcilicet, Marchionis Hugonis, qui fuit magnus Baro nobilitate & po- D tentia. Quem commendat a beneficiis ſuis in Deum, dicens:

- - - - *il cui nome e pregio*
La feſta di Tomaſo riconforta:

quia ſcilicet virtus & fama Hugonis renovatur & confirmatur annuatim in feſto Beati Thomae, quia fit ſingularis commemoratio & commendatio de eo in memoriam beneficio- E rum ejus:

Da eſſo ebbe Milizia e Privilegio,

ſcilicet, a praedicto Marchione Hugone, quia de unaquaque Domorum praedictarum fecit aliquos Milites, ut praedicitur.

Avvegna che - - - -

Heic Cacciaguida excipit unum, qui non ſequutus eſt veſtigia nobilium, immo factus eſt popularis. Ad cujus rei evidentiam eſt praeſciendum, quod iſte, de quo Auctor loquitur, fuit quidam Zannes de la Bella. Nunc ad literam dicit Cacciaguida:

Avvegna che con Popol ſi rauni
Oggi colui, - - - - - - -

ſcilicet, Zannes de la Bella:

- - - - *che la faſcia col fregio.*

Ideſt, cingit friſio. Hoc dicit, quia illi de la Bella apposuerunt unum friſium aureum circum circa Armaturam eis datam a dicto Hugone, ut ſic diſtinguerentur ab aliis, qui habuerant idem Inſignium: *Si rauni oggi col Popol*, ideſt, conveniat & congregetur cum Populo, ſicut olim fecerunt Gracchi in Urbe Romana, & aliqui alii. Ideo bene iſte luit poenas dignas, ſicut & illi, ut patet ex dictis:

Già eran - - - - -

Heic Cacciaguida addit ſuperioribus alias tres Domos, quarum unam parum laudat, licèt fuerit diu magnifica. Unde dicit:

Già eran Gualterotti, & Importuni;

ſcilicet, in nomine & pretio in Civitate Florentiae:

Et ancor ſaria Borgo più quieto,

Debes intelligere antonomaſtice de Burgo Sancti Apoſtoli, qui eſt pulcrior ceteris:

Se di nuovi vicin foſſer digiuni.

Scilicet, ſi habitatores illius Burgi eſſent vacui Bardis, qui de novo miſſi fuerunt ad habitandum Burgum iſtum, tamquam homines audaces, ut compeſcerent motus Gibellinorum illius Burgi.

La Caſa, - - - - - -

Heic Cacciaguida ultimo deſcribit unam Domum, de qua nata eſt deſolatio & diſturbatio Civitatis Florentinae, propter injuriam factam ſibi. Ad cujus literae intelligentiam opor-

oportet repetere illud, quod eſt in Inferno, ſcilicet, quomodo quidam Miles nomine Bondelmontes de Bondelmontibus, quum iret ad deſponſandam unam de Amideis, revocatus a quadam Domina de Donatis, quae oſtendit ſibi filiam ſuam formoſiſſimam, deſponſavit illam ſecundam. Ex quo Amidei, convocatis principalibus de Parte Gibellina, ſcilicet Ubertis, Lambertis, Abbatibus, & aliis, conqueſti ſunt de injuria. Et poſt longam conſultationem, operâ Domini Muſcae de Lambertis, iverunt trucidatum auctorem injuriae. Nunc ergo ad literam dicit Auctor: *La Caſa,* ſcilicet, Amideorum:

- - - di che nacque il voſtro fleto.

ideſt, planctus & dolor.

Per lo giuſto diſdegno, che v' ha morti,

quia ſcilicet praedicti habuerunt juſtam cauſam indignationis, quia evidens contumelia fuit. Et dicit:

E poſto fine al voſtro viver lieto.

Quia hucuſque Florentini habuerant pacificum & tranquillum ſtatum. Poſtea vero factae ſunt civiles diſcordiae & partialitates, ex quibus ſequutae ſunt expulſiones, incendia, caedes, praedae, peregrinationes per mundum:

Era onorata - - - - - -

quia honorabilis Familia fuit Amideorum. Et dicit:

- - - - eſſa e ſuoi conſorti;

quaſi dicat, non ſolùm, ipſa, ſed etiam *i ſuoi conſorti,* ſcilicet Ucellini, & Gherardini.

O Buondelmonte - - - - -

Heic Cacciaguida indignanter exclamat contra inſanam laſciviam juvenis, qui ad unam perſuaſionem unius feminae dimiſit propriam uxorem, & aſſumſit eam, quae de jure eſſe non poterat. Unde dicit:

A *O Buondelmonte, quanto mal fuggiſti*
Le nozze ſue - - - - - -

ideſt, affinitatem illorum Amideorum male dimiſiſti, primò tui malo & damno, ſecundò illius Partis Gibellinorum, & tertiò tuae Civitatis. Et dicit:

- - - - per gli altrui conforti!

ſcilicet, ad perſuaſionem illius Do-

B minae de Donatis. Et ideo ſubdit, quantum bonum ſequutum fuiſſet, ſi numquam Bondelmontes veniſſent ad Civitatem, dicens:

Molti ſarebber lieti, che ſon triſti,

quia ſcilicet non ſequuta fuiſſet diviſio & deſtructio Civitatis, ſi antiquus tuus, quando primo veniebat ad Civitatem, fuiſſet ſuffocatus in

C flumine Ema. Unde dicit:

Se Dio t' aveſſe conceduto ad Ema,

ſcilicet, quod habuiſſes tuam ſepulturam in flumine Ema. Eſt enim Ema fluvius parvulus, diſtans a Florentia per tria milliaria. Vel dicas: *Se Dio t' aveſſe conceduto ad Ema,* ideſt, ſi remanſiſſes ibi ad habitandum, ita quod non veniſſes ulterius,

D quando primo veniebas de Valle Gravi ad habitandum Florentiae. Unde dicit:

La prima volta ch' a Città veniſti.

Dicunt enim aliqui, quod Ema cum ſuo territorio eſt de Bondelmontibus.

Ma conveniaſi - - - - -

Heic Cacciaguida ex morte Bondelmontis arguit malum augurium, quod

E praenuntiavit futuram effuſionem civilis ſanguinis. Nam Dominus Bondelmontes fuit interfectus ante Statuam Martis. Quum ergo Mars ſit Deus belli, & gaudeat ſanguine humano, bene ſacrificatum fuit ſibi ſanguine humano iſtius. Dicit ergo:

Ma conveniaſi, che Fiorenza foſſe
Vittima - - - - - - -

ideſt, ſacrificium ſanguinis humani, ſicut

A ſicut olim fiebat Marti a quibuſdam barbaris. Vel *Vittima*, ſcilicet, de Bondelmonte, quaſi Victima pacis ruptae. Quum enim olim quis inhibebat foedus, mactabatur tamquam Victima, ut ſaepe patet apud Livium:

- - - - a quella pietra ſcema,

ideſt, Statuae Martis, quae erat aliqualiter fracta:

B *Che guarda 'l Ponte*,

quia erat poſita in principio Pontis Veteris, ut ſaepe dictum eſt. Et dicit:

- - - - ne la ſua pace poſtrema;

quia ſcilicet non erat amplius pax futura in Florentia.

Con queſte genti - - - - - -

C Heic Cacciaguida concludit ſuam narrationem & claudit Capitulum, dicens:

Vid' io Fiorenza - - - -

Con queſte genti, - - - -

ſcilicet, ſuperius enarratis Familiis. Et dicit:

- - - - e con altre con eſſe,

D quia fecit Auctor ſolùm mentionem de quibuſdam, de quibus placuit facere famam, quia viſae ſunt ſibi memorabiles. Et dicit:

- - - - in sì fatto ripoſo,

ideſt, in tam tranquillo & pacifico ſtatu:

Che non avea cagion' onde piangeſſe.

E Ideſt, quod non habebat materiam plorandi, ſicut nunc. Et ſubdit:

Con queſte genti vid' io glorioſo

E giuſto il Popol ſuo, - - - -

ſcilicet, Florentinum; *glorioſo*, ſcilicet, artibus pacis & belli. Tunc enim gerebant bella contra hoſtes, ex quibus conſequebantur ſaepe victoriam glorioſam, non contra Cives, ex quorum victoria non datur triumphus: *e giuſto*, quia tunc non uſurpabat injuſte jura vicinorum, ſicut nunc facit. Et dicit:

- - - - tanto che 'l Giglio

Non era ad aſta mai 'poſto a ritroſo.

Hoc dicit, quia de more eſt victorum ſaepe pervertere Inſignia capta ab hoſtibus, ponendo caput haſtae ſuperius deorſum, & pedem ſurſum. Quod tamen ſaepe factum eſt Florentiae tempore bellorum Civilium. Quia aliquando Gibellini expulſi capiebant Inſignia intraneorum, & ſubvertebant in opprobrium Guelphorum, & e contrario. Et dicit:

Nè per diviſion fatto vermiglio.

Ad hujus literae intelligentiam nota, quod quum Romani olim faciebant aliquam Civitatem Coloniam, donabant ſibi Armaturam Populi Romani, ſcilicet, Scutum ſimpliciter rubeum, ſine literis illis S. P. Q. R. quae literae important *Senatus Populuſque Romanus*. Tamen Nicolaus Tribunus Romae, Vir magnae probitatis & prudentiae, ſaepe arguens Populum Romanum de vilitate & furore intollerabili eorum, exponebat iſtas literas *Senatus*, *PopulusQue Romanus*, ſic *Sozzo Popolo * conchato Romano*. Sed ad propoſitum. Omnis Colonia recipiens Inſignium Romanorum, poterat addere & apponere quidquid volebat. Unde Peruſini addiderunt Griphum, Florentini Lilia alba, Piſani nihil addiderunt. Florentini ergo pulſis Gibellinis, converterunt Lilia alba in rubea, ad diverſificandum Inſignium exteriorum expulſorum. Et ab illo tempore citra habuerunt ſemper Lilia rubea. Unde adhuc apparent in ſummitate Palatii Poteſtatis Lilia alba. Et hoc eſt quod dicit: *Nè per diviſion*, ideſt, partialitate, *fatto vermiglio;* vel exponas, ſanguine, vel raſtello.

Ad Cant. XVII. Verſ. 49.

Queſto ſi vuole, - - - - - - -

Heic Cacciaguida oſtendit Auctori expul-

expulſionem ejus. Ad cujus evidentiam eſt praenotandum, quod vigente parte Blancorum in Civitate Florentina, cujus caput erat Dominus Nerius de Circulis, expulſo Domino Curſio de Donatis principe alterius partis, Papa Bonifacius volens componere dictam Civitatem, & pacificare partes, voluit habere Duces partium. Et quum reperiſſet illum de Circulis durum & implacabilem, illum verò de Donatis in omnibus ſe ſubjicientem voluntati ſuae, ordinavit, quod Carolus Sine-Terra veniret de Francia in Italiam ſub nomine Paciarii, qui ſedaret lites & diſcordias ubique. Qui veniens Florentiam, ordinavit eam ita bene, ſicut ſcriptum eſt ſupra in Purgatorio, & alibi ſaepe. Ad literam ergo dicit Auctor:

Queſto ſi vuole, e queſto già ſi cerca, ideſt, procuratur per Dominum Curſium de Donatis, & alios. Et dicit:

E toſto verrà fatto - - - -

quia ſcilicet res ſortietur effectum in triennium:

- - - - a chi ciò penſa;

ſcilicet, praedicto Curſio, & Domino Muſatto de Franceſiis de eadem parte, qui perſonaliter de Francia, & cum magnis pecuniis, & propriis expenſis conduxit Carolum praedictum uſque Florentiam, & ſic habuit optatum.

Ad Verſ. 63.

Con la qual tu cadrai in queſta Valle. Ad quod ſciendum, quod Dominus Nerius de Circulis, de quo dictum eſt, fuit ita protervus, ruſticus, & ſimplex, quod inſtante Papa Bonifacio, quod ipſe faceret pacem cum Domino Curſio, reſpondit arroganter: *Sancte Pater, ad quid detinetis me heic? Rogo vos: permittite me redire in patriam meam.* Cui Bonifacius indi-

A gnatus reſpondit: *Et quis te detinet?* Unde ipſe receſſit. Sed Dominus Curſius ſagacior remanſit ſupplex & venerabundus. Ex quo datus eſt ordo deſtructioni Circulorum, ſicut jam dictum eſt. Unde dicit:

Che tutta ingrata, - - - - -

quia non recognoſcebat beneficium tuum in conſulendo & vigilando pro

B bono ſtatu Reipublicae Florentinae:

- - - - tutta matta & empia,

ſtulta deferendo conſilium tuum, & impie reddendo ſupplicium pro beneficio. Aliqui dicunt, quod multi interficientur ex eis, ſed non invenitur verum. Et ſubdit, quod cito ſequetur vindicta de hoc; unde dicit:

- - - - - ma poco preſſo

C quia ſcilicet tertio anno a praeſenti.

Ella, non tu, n' avrà roſſa la tempia.

quia deſtruetur, & luet poenas dignas: *Non tu*; quaſi dicat, licèt tu pellaris, ſicut jam dictum eſt, tamen melius & honorabilius pertranſibis.

Di ſua beſtialitate - - - -

Heic Cacciaguida damnat fatuitatem

D Circulorum, & juſtificat electionem Auctoris dicens:

- - - - il ſuo proceſſo

Farà la prova, - - - - -

quaſi dicat: Rei probabit eventus, quia beſtialiter ſe geſſerunt, ſpernentes ſana conſilia ſapientum. Et dicit:

- - - - sì ch' a te fia bello

E *Averti fatta parte - - - - - -*

ſcilicet recedendo ab eis, & faciendo tua facta ſine illis:

- - - - - per te ſteſſo.

Unde nota, quod pulcherrima pars ſapientis eſt, nullius eſſe partis, ſicut ſcriptum eſt in Inferno.

Lo primo tuo rifugio, e 'l primo oſtello. Dictus Cacciaguida praenarrato exilio Auctoris, nunc ad conſolationem ejus

ejus praenarrat refugium ejus in exilio. Et dicit, quod primum refugium ejus erit quidam magnificus Baro Lombardus. Ad cujus evidentiam eſt praenotandum, quod iſte, de quo Auctor loquitur, fuit quidam Dominus Bartholomaeus, quia obtinuit Capitaneatum Veronae ab Imperatore. Ad quem Auctor primo habuit recurſum, & recepit proviſionem ab eo. Poſt enim mortem Eccelini de Romano, Maſtinus & Albertus familiares dicti Eccelini invaſerunt dominium Veronae. Nunc ad literam. Cacciaguida deſcribit Capitaneum Bartholomaeum a liberalitate, & ab armatura ſua, dicens:

Sarà la corteſia del gran Lombardo,

ideſt, liberalitas & munificentia Bartholomaei praedicti, qui fuit magnificus Dominus in Lombardia. Et de rei veritate iſte inter Tyrannos fuit reputatus ſatis probus & prudens. Et dicit:

Che 'n ſu la Scala porta il ſanto uccello.

quia habet Scalam pro Inſignio, & deſuper portat Aquilam Imperialem, quae vocatur avis Dei, ut expoſitum eſt VI. Cap. hujus Libri, & in Purgatorio. Et ſubdit veram liberalitatem praefati Domini, quia praeveniet ejus indigentiam, nec exſpectabit petitionem vel precationem Auctoris. Unde dicit:

Ch' avrà in te - - - - - -

ideſt, qui magnus Lombardus:

- - - - *sì benigno riguardo,*

quia ſcilicet te reſpiciet oculo benignitatis & clementiae, quod de duobus faciet primo id, quod fit poſterius ab aliis. Unde dicit:

Che del far', - - - - - - -

ſcilicet, donum vel ſervitium:

- - - - *e del chieder tra voi due*
Fia prima quel, che tra gli altri è più tardo,

A quia ſcilicet primo dabit, quam tu petas ſibi; cujus oppoſitum communiter faciunt alii Domini; immo volunt & faciunt ſaepe ſe rogari contra illud Salomonis. *Ne dicas amico tuo; Vade.*

Con lui vedrai colui,

Heic Cacciaguida praenuntiata liberalitate Capitanei Bartholomaei, nunc B praenuntiat probitatem & liberalitatem Domini Canis Grandis ejus filii vel nepotis, quem primo deſcribit a ſtrenuitate armorum, oſtendens, quod fuerit verè filius Martis, audax, & promtus in proelio, & victorioſus valde. Unde dicit: *Con lui,* ſcilicet cum praedicto Bartholomaeo, *vedrai colui,* ſcilicet, Canem Grandem:

C - - - - - *che impreſſo fue*
Naſcendo - - - - -

ſcilicet, in nativitate ſua, ideſt jam efficaciter.

- - - - *sì da quella Stella forte,*

ſcilicet, Martis Planetae, qui facit viros fortes & feroces in bello:

Che notabili fien l' opere ſue.

ſcilicet, in bellis, ſicut jam patuit D ex iis, quae ſcripta ſunt de eo.

Non ſe ne ſono ancor - - - - -

Ad exaltationem Domini Canis dicit, quod virtus ejus nondum eſt nota, propter juvenilem ejus aetatem. Sed in brevi fiet celebris ubique. Unde dicit:

- - - - *le genti accorte*
Per la novella età,

E ſcilicet, de operibus bellicis ejus, ſive armorum geſtis. Tamen mira indoles praetendebat futuram virtutem in eo. Et aſſignat cauſam ex parte aetatis, non naturae, dicens:

- - - - *che pur nov' anni*
Son queſte rote - - - -

ſcilicet, Martiales:

- - - - - *intorno di lui torte.*

Et intellige de annis Martialibus,

ita

ita quod novem faciunt decem & octo; tamen aliquanto minus. Nam Mars in duobus annis percurrit Zodiacum minus. Et ſic vult dicere, quod erat adoleſcentulus;

Ma pria - - - - -

Heic Cacciaguida oſtendit, quod in brevi eniteſcet virtus dicti Canis, quae nunc occultatur. Unde dicit:

Ma pria - - - - -

Parran faville de la ſua virtute,

ideſt, initia magnorum factorum publice apparebunt:

In non curar d' argento nè d' affanni.

Et verè Auctor in duobus verbis breviter colligit duo, quae reddiderunt hominem iſtum glorioſum, ſcilicet magnificentia in ſumtibus, & audacia in bello; quae duo fecerunt famoſos multos Dominos vitioſos, quorum aliquos ego novi. Vide ergo, quam commendabilis eſt virtus Liberalitatis, quae aliquando tegit multitudinem vitiorum in homine. Eſt ergo ſciendum, quod iſta virtus praeluxit in iſto puero. Nam dum pater ejus duxiſſet eum ſemel ad videndum magnum theſaurum, iſte illico levatis pannis minxit ſuper eum. Ex quo omnes ſpectantes judicaverunt de ejus futura munificentia per iſtum contemtum pecuniarum. Et hoc dico, erat:

- - - - pria che 'l Guaſco - - -

ideſt, Papa Clemens de Vaſconia:

- - - - l' alto Arrigo inganni.

ideſt, magnanimum Henricum Imperatorem de Lucimburgo. De iſta deceptione dicetur infra Cant. XXX. Et ſubdit manifeſtationem magnae Liberalitatis hujus Canis, dicens:

Le ſue magnificenze conoſciute

Magnificentia eſt proprie in magnis ſumtibus:

Saranno ancora; - - - - - -

quod probat, dicens:

A *- - - - sì ch' e' ſuoi nemici*

Non ne potran tener le lingue mute.

Haec eſt enim proprietas virtutis, quod reddit amabilem etiam odioſum, & laudabilem non viſum:

A lui t' aſpetta, - - - - -

Heic Cacciaguida promittit ſpem Auctori in dicto Cane Grandi, dicens:

- - - - & a' ſuoi benefici.

B Nam de rei veritate iſte Canis multum honoravit Auctorem, dando ſibi proviſionem ſuam, & in multis complacendo ſibi. Ideo Auctor non immemor beneficiorum, bene reddit ſibi mercedem ſuam, & ultra debitum, ſicut vides. Et ſubdit:

Per lui fia tramutata molta gente,

quia alios exaltabit, alios humiliabit; Ideo dicit:

C *Cambiando condizion ricchi e mendici.*

quia aliqui divites pauperabuntur, aliqui pauperes ditabuntur.

E porterane - - - - - -

Heic Cacciaguida addit ultimo quaedam tamquam ſecreta de eo, dicens:

E porterane ſcritto nella mente

Di lui; e nol dirai; - - - -

D ſed exſpecta eventum. Et dicit Auctor:

- - - - - - - e diſſe coſe

ſcilicet, Cacciaguida:

Incredibili a quei, che fian preſente.

Nam praedictus Canis totam Marchiam Tarviſinam bellica virtute ſubegit. Ideo bene Raynaldus Poëtiſta Veronenſis verſiculo Epitaphiali ejus

E triumphos breviter complexus eſt, dicens:

„ *Si Canis hic Grandis ingentia facta peregit.*

„ *Marchia teſtis adeſt, quam ſaevo marte ſubegit.*

Ad Cant. XIX. Verſ. 118.

Li ſi vedrà - - - - - -

Heic Aquila deſcribit primum magnificum Regem Chriſtianitatis, ſcilicet

licet Regem Franciae. Ad cujus evidentiam eſt praeſciendum, quod iſte fuit Rex Philippus dictus Pulcher, qui multa impia fecit. De quo quia maxima ſcelera ſcripſit in Purgatorio, ideo nunc deſcribit eum ab uno ſolo ſcelere, ſcilicet ab ejus avariſſima vilitate, ad augendam ejus infamiam, & ab ejus morte crudeli. Conſtrue ſic literam.

Lì ſi vedrà - - - - - -
ſcilicet, in dicto libro:
- - - - *il duol*, - - - - -
ideſt, dolor:
- - - - *che* - - - -
ideſt quem dolorem:
Quel che morrà di colpo di cotenna,
ſcilicet, Philippus Rex Franciae, qui interficietur ab Apro:
- - - - - *ſopra Senna*
Induce, - - - - - -
ideſt, Pariſius, quam denominat a flumine ſuo. Eſt enim Senna fluvius, qui labitur per Pariſius. Et dicit:
- - - - *falſeggiando la moneta*,
quia Philippus faciebat fabricari monetam falſam. Et nota, quod Philippus praedictus fuit interfectus ab Apro in venatione; ideo dicit; *di colpo di cotenna*, ideſt dente Apri. Nam in vulgari Florentino *Cotenna* ſolùm appellatur cutis Porci groſſa & ſetoloſa, & per ſimilitudinem cutis hominis capitis etiam, quae eſt groſſa & piloſa. Ergo per cutim dat intelligi Aprum, qui ipſum Philippum interfecit. Et meritò ab animali feroci & ſuperbo, videlicet Apro, occiſus eſt homo tam ferox & ſuperbus.

Lì ſi vedrà - - - - -
Heic Aquila deſcribit ſecundum Regem, ſcilicet Angliae, quem, quia magnanimus erat, ut tangit in Purgatorio, nunc deſcribit ſolùm a ſuperbia, dicens:

Lì ſi vedrà - - - -
ſcilicet, in praedicto Libro Dei:
- - - - *la ſuperbia, ch' aſſeta*,
ideſt, ſitibundum facit. Unde dicit:
Che fa lo Scotto, - - - - - -
ideſt, Regem Scotiae:
- - - - *e l'* * *Ingleſe folle*,
ideſt, Regem Angliae Eduardum temerarium, qui ut credo, erat Rex utriuſque Inſulae. Eſt enim Anglia Inſularum maxima in Oceano Occidentali. Scotia verò ei conjuncta. Et dicit:
Sì che non può ſoffrir dentro a ſua meta.
ideſt, intra terminos & litora ſuae Inſulae. Quia ſcilicet non contentus proprio Regno, invadit aliena Regna. Et certe iſtud dictum eſt maxime verificatum diebus noſtris, quia Angliae Rex invaſit Regnum Franciae, & Rege capto, totam fere regionem vaſtavit:
Vedraſſi, - - - - - -
Heic Aquila deſcribit duos alios Reges potentes ſimul, qui ambo laborabant eodem morbo vitiorum, ſcilicet luxuriâ & mollitie, & ambo erant ſine aliqua virtute. Dicit ergo:
Vedraſſi la luſſuria, e 'l viver molle,
ideſt, in eodem Libro Dei, vita voluptuoſa, unde animoſitas, & voluptas,
Di quel di Spagna,
ſcilicet, Regis Alphonſi, qui tunc regnabat:
- - - - *e di quel di Buemme*,
ideſt, Vincislai Regis Bohemiae, de quo dictum eſt in Purgatorio. Et dicit de utroque:
Che mai valor non conobbe nè volle.
ſupple, cognoſcere virtutem.
Vedraſſi - - - -
Heic Aquila deſcribit alium Regem, ſcilicet Carolum Regem Apuliae, qui dictus eſt Claudus, cui adſcribit

* *Inghileſe.*

bit unam virtutem, ſcilicet liberalitatem. Unde dictum eſt ſupra, quod Rex Robertus avarus natus eſt ex patre liberali. Dicit ergo:

Vedraſſi - - - - -

ideſt, in eodem Libro Dei:

- - - - - *la ſua bontate*

Ideſt, propria:

Segnata con un I. - - - -

quia habuit ſolam unam virtutem, ſcilicet largitatis. Et tamen per avaritiam vendidit filiam propriam Marchioni Eſtenſi, de qua re ſcriptum eſt in Purgatorio:

- - - - *al Ciotto di Geruſalemme*

ideſt, Carolo Ciotto, qui intitulatur Rex Hieruſalem. Qui titulus datus fuit patri ejus Carolo Duci Andegaviae, qui recuperavit Apuliam de manibus Manfredi. Et dicit:

Quando 'l contrario ſegnerà un' Emme.

quod importat *Mille*: ſcilicet, mille vitia. Aliqui tamen exponunt aliter, & ſic: *Quando un' Emme*, ideſt mille vitia, *ſegnerà 'l contrario*, ideſt Soldani Babyloniae, qui tenet Hieruſalem. Sed iſta expoſitio eſt aliena a mente Auctoris. Sed ſic colorant, qui volunt eum defendere & excuſare.

Vedraſſi - - - - -

Heic Aquila deſcribit alium Regem Siciliae; Regem quidem a vitiis, Inſulam verò a Monte famoſo, & ab una ſepultura famoſa. Hic autem fuit Fridericus filius Petri probiſſimi Regis Aragonum, de quibus dictum eſt in Purgatorio. Expone ergo literam ſic:

Vedraſſi - - - - - -

ſcilicet in praefato Libro Dei:

- - - - *l' avarizia e la viltate*,

bene Vilitas concomitatur Avaritiam. Nam omnis avarus eſt vilis & puſillanimis:

Di quel - - - -

A ſcilicet, Friderici praedicti:

- - - - *che guarda l' Iſola del foco*,

ideſt Siciliam, cujus Mons eſt Aetna ardens, de quo dictum eſt ſupra. Praeterea dictum eſt & alibi, & in Inferno. Et nota, quod notanter dicit, *guarda*, quia tenet eam cum timore & ſolicitudine, quia ipſe vilis & avarus male gubernat intra,

B & reddit ſe odibilem Regnicolis; extra autem habebat guerram cum Carolo Ciotto praedicto. Et dicit:

Ov' Anchiſe finì la lunga etate..

Ad cujus intelligentiam eſt ſciendum, quod ſicut ſcribit Vergilius Aeneidos, dum proficiſceretur Aeneas a Troja in Italiam, perdidit patrem ſuum Anchiſem antiquiſſimum, cujus

C conſilio omnia gerebat in illa longa peregrinatione ſua. Cui ſtruxit pulcherrimum tumulum, & inſtituit diverſos ludos, qui annuatim celebrarentur in ejus memoriam. Et ſubdit ad cumulum majoris verecundiae:

- - - - *fien lettere mozze*

ſcilicet, ſingulae pro partibus:

Che noteranno molto - - - -

D ſcilicet, ſuorum vitiorum:

- - - - *in parvo loco*.

ideſt, in modico ſpatio chartae. Et hoc

- - - *a dar ad intender quanto è poco*

La ſua ſcrittura - - - - -

ſcilicet, per contrarium, quia multa mala dici poſſunt de eo in paucis verbis. Vel intelligas ſimpliciter,

E quia pauca ſcriptura poteſt fieri de eo, quia habet paucas virtutes, quae poſſunt notari per paucas literas truncas, ſcilicet I. quod importat unum, ut jam dictum eſt paulo ſupra. Sed prima expoſitio videtur melior, quia litera dicit: *che noteranno molto*; & ita non videtur poſſe pati talem intellectum.

E parranno - - - - - -

Heic

A Heic Aquila vituperat duos alios Reges ejuſdem ſanguinis, ſcilicet Dominum Jacobum Regem Aragoniae fratrem dicti Friderici, & alium Jacobum Regem Majoricae patruum utriuſque fratris, Friderici ſcilicet, & Jacobi praedictorum. Unde dicit:

- - - - - *a ciaſcun l' opere ſozze*

B ideſt, opera vilia:

Del Barba - - - - - -

ſcilicet, Domini Jacobi Regis Aragoniae. Et dicunt aliqui, quod primus renuntiavit Regno Siciliae; alter vero permiſit ſibi auferri ſuam Inſulam a fratre ſuo Petro, qui tamen poſtea reſtituit eam ſibi. Unde dicit:

C - - - - - *e due corone han fatte bozze.*

ideſt, baſtardas:

- - - - *che tanto egregia*
Nazione, - - - - - -

ideſt, generoſam proſapiam, de qua fuit ille Petrus armorum ſtrenuiſſimus.

- - - - - *e due corone* - - - -

ſcilicet, ſcripta & manifeſtata in memorato Libro Dei, ſcilicet Regum D Aragonum & Majoricae *parranno a ciaſcuno*.

E quel di Portogallo, - - - - -

Heic Aquila colligit tres Reges ſimul, quorum duos deſcribit ſimpliciter, tertium verò deſcribit ab infami vilitate quadam: *E quel di Portogallo*. ſcilicet, Rex. Eſt enim E Portus Gallus unum de quinque Regnis Hiſpaniae:

- - - - *e di Norvegia*

ideſt, Rex Norvegiae. Eſt enim Norvegia regio in Septemtrione, in parte frigidiſſima vicina Tramontanae, ubi ſunt dies breviſſimi, & inveniuntur boni Falcones.

Lì ſi conoſceranno, - - - - -

ideſt, in praememorato Libro Dei. Quaſi dicat: etiam apparebit vilitas & avaritia eorum ibi. Et ſubdit:

- - - - - - *e quel di Raſcia*

ſupple, bene cognoſcetur in illo Libro, tamquam vilior & avarior praedictis. Quod probat per evidentiſſimum ſignum extremae vilitatis avaritiae, dicens:

Che male aggiuſtò 'l Conio di Vinegia.

Hoc dicit, quia falſificabat Ducatos, quos cudit nobiliſſima Civitas Venetiarum.

O beata Ungheria - - - - -

Heic Aquila deſcribit duo Regna, ſcilicet Hungariae & Navarrae. Quorum primum vacabat per mortem Andreae, qui fuit filius Caroli Martelli, de quo multa dicta ſunt ſupra Cant. IX. hujus Paradiſi. Ideo dicit:

O beata Ungheria - - - -

reſpectu aliorum Regnorum:

- - - - *ſe non ſi laſcia*
Più malmenare, - - - - - -

ſcilicet, a Rege novo; quaſi dicat, ſi non pejorat. Et dicit:

- - - - *e beata Navarra*,

quia tunc carebat Rege; ſed quia recidebat tunc Regnum in Regem Franciae, dicit:

Se s' armaſſe del monte, che la faſcia.

ideſt, qui cingit eam, & a Gallia dividit, ideſt fortiliciis ſuis. Quaſi dicat: ſi praemuniret ita ſe, & praevideret ſibi, reſiſtendo, quod non veniret ſub manu Francorum. Et ſic tacite praedicit, quod perventura eſt ad manus eorum, quorum ſuperbia vana eſt intolerabilis.

E creder - - - - -

Heic ultimo Aquila infamat Regem Cyprium, quem dicit vivere voluptuoſe tamquam beſtia. Unde dicit:

E creder dee ciaſcun, che già per arra
Di queſto, - - - - - - -

 ideſt,

A ideſt, per ſignum hujus vaticinii, vel Libri:

- - - - *Nicoſia e Famagoſta*,

per quas dat intelligi Regnum Cypri. Eſt enim Nicoſia Civitas in Cypro, & Famagoſta alia Civitas major & ditior, ad quam eſt communis Mercatorum concurſus:

Per la lor beſtia ſi lamenti e garra,

B ideſt, rixetur propter Regem ſuum beſtialiter viventem. Unde dicit:

Che dal fianco de l' altre non ſi ſcoſta.

ideſt, qui Rex non diſcordat, nec recedit a latere aliarum beſtiarum, ideſt aliorum Regum vitioſorum. Et verè non diſcohaeret, & non diſſociatur a vivere beſtiali aliorum, im-
C mo vincit & excedit cum ſua gente Cypria omnes gentes & Reges Regnorum Chriſtianitatis in ſuperfluitate luxuriae, gulae, mollitiei, & in omni genere voluptatum. Sed velle deſcribere genera epularum, ſumtuoſitatem, varietatem, & nimietatem, faſtidioſum eſſet narrare, & taedioſum ſcribere & pernicioſum.
D Ideo viri ſobrie & temperanter viventes deberent avertere oculos a videndo, & aures ab audiendo mores meretricales, lubricos, & foetidos Inſulae illius, quam permittente Deo Januenſes nunc invaſerunt, expugnaverunt, & male tractaverunt, & mulctaverunt.

Ad Cant. XXI. Verſ. 130.

Or voglion quinci - - - - - - -

E Heic Petrus Damiani aperte infamat Paſtores modernos per contrarium ad dictos Apoſtolos, dicens:

Li moderni Paſtori - - - - -

Or voglion quinci e quindi chi rincalzi,

ſcilicet, a dextris & a ſiniſtris:

- - - - - *e chi li meni*

Tanto ſon gravi, - - - - -

ideſt, pingues & corpulenti. Quales multos vidi in Curia Romana. Et hoc eſt contra praedictorum Petri & Pauli macredinem.

- - - - *e chi diretro gli alzi*.

qui habent Cappas longas, terram verrentes cum cauda. Et hoc etiam eſt contra nuditatem praedictorum Apoſtolorum. Et ideo dolore ſtimulante ſubdit:

Cuopron de manti lor i palafreni,

pingues, & politos, ſicut ipſi ſunt; quia eorum clamydes ſunt ita longae, amplae, & capaces, quod cooperiunt hominem & equum. Unde dicit:

Sì che due beſtie van ſott' una pelle.

ſcilicet, beſtia portans, & ipſe portatus, qui verius eſt beſtia; & beſtialior ipsâ beſtiâ. Et certe, ſi Auctor viveret hodie, poſſet mutare literam iſtam, & dicere: *Sì che trè beſtie van ſott' una pelle*, ſcilicet Cardinalis, Meretrix, & Equus; ſicut audivi de uno, quem bene novi, qui portabat ſuam concubinam ad venationem poſt ſe in clune equi vel muli. Et ipſe verè erat *ſicut equus & mulus, in quibus non eſt intellectus*, hoc eſt, ſine ratione. Ex dictis Petrus iratus exclamabat ad Deum:

O pazienza, - - - - - -

ſcilicet, divina:

- - - - - - *che tanto ſoſtieni!*

ideſt, quomodo potes tantum ſuſtinere, quod non iraſcaris? Et non mireris, Lector, ſi Auctor, tamquam Poëta ita obloquitur de Praelatis, quum & magni Doctores & ſancti Viri non potuerint abſtinere ab hujuſmodi obloquiis Praelatorum. Unde & Beatus Bernardus hanc voluptuoſam & beſtialem vitam Praelatorum mirabiliter perſtrinxit, ſic dicens: *Quum cuncti ſtatus hominum aliquid laboris habeant, aliquid voluptatis*,

tis, Praelati novo quodam artificio deferentes, omne quod moleſtat in omnibus reſpuerunt; omne quod delectat, in omnibus acceperunt &c. A Et heic nota, quod Auctor noſter magna arte uſus eſt, fingens Petrum Damiani iſta ſic vituperoſa dicere de Paſtoribus, quia fuit Cardinalis, & novit vitam eorum. Ideo veracius & audacius obloqui potuit de ſuis. B Immo de rei veritate dictus Petrus talia & pejora ſcripſit de Praelatis. Scripſit enim duo Opera praecipua in eleganti ſtilo, quorum unum eſt de Epiſtolis, & Sermonibus, in quo Opere multa mala dixit de ipſis; aliud verò fecit, in quo ſcribit de Praelatis flagitia nefaria, quae honeſte dici non poſſunt. C Siquidem Petrus iſte, homo rigidus valde, inter alia pulcra, quae ſcribit in iſto ſecundo Volumine, diſputat ſubtiliter contra Hieronymum, qui dixit, quod Deus non poterat Virginitatem perditam reſtaurare.

Ad Cant. XXII. Verſ. 74.

- - - - - e la Regola mia
Rimaſa è giù per danno de le carte.

D Volo ad clariorem intelligentiam hujus literae referre illud, quod narrabat mihi jocoſe venerabilis Praeceptor meus Boccacius de Certaldo. Dicebat enim, quod dum eſſet in Apulia, captus famâ loci, acceſſit ad nobile Monaſterium Montis Caſini, de quo dictum eſt. Et avidus videndi Librariam, quam audiverat E ibi eſſe nobiliſſimam, petivit ab uno Monacho humiliter, velut ille, qui ſuaviſſimus erat, quod deberet ex gratia ſibi aperire Bibliothecam. At ille rigide reſpondit, oſtendens ſibi altam ſcalam: *Aſcende quia aperta eſt.* Ille laetus aſcendens, invenit locum tanti theſauri ſine oſtio vel clavi; ingreſſuſque vidit herbam natam per feneſtras, & Libros omnes cum bancis coopertis pulvere alto. Et mirabundus coepit aperire & volvere nunc iſtum Librum, nunc illum, invenitque ibi multa & varia Volumina antiquorum & peregrinorum Librorum. Ex quorum aliquibus erant detracti aliqui Quinterni, ex aliis reciſi margines chartarum, & ſic multipliciter deformati. Tamdem miſeratus, labores & ſtudia tot inclytorum ingeniorum deveniſſe ad manus perditiſſimorum hominum, dolens & illacrymans receſſit. Et occurrens in Clauſtro, petivit a Monacho obvio, quare Libri illi pretioſiſſimi eſſent ita turpiter detruncati. Qui reſpondit, quod aliqui Monachi volentes lucrari duos, vel quinque Solidos, radebant unum Quaternum, & faciebant Pſalteriolos, quos vendebant pueris; Et ita de marginibus faciebant Brevia, quae vendebant mulieribus. Nunc ergo, o vir ſtudioſe, frange tibi caput pro faciendo Libros (*).

Ad Cant. XXX. Verſ. 133.

In quel gran ſeggio, a che tu gli occhi tieni,

Auctor deſcribit in ſpeciali unam ſedem vacuam eminentem inter alias, in qua expectatur anima illuſtris cujuſdam magnifici Principis. Ad cujus intelligentiam eſt praeſciendum, quod iſte, de quo Auctor loquitur heic, fuit Henricus VI. Imperator, qui imperabat tempore Auctoris. Qui de conſenſu Clementis V. de Vaſconia deſcen-

(*) Nemo erit qui haec tam acerba in Eccleſiaſticos Paſtores & Caſſinenſes Monachos, praeteritorum ſaeculorum licentiae atque ignaviae tribuenda non cognoſcat, unde nobis erit gratulationis argumentum à reſtaurata temporibus noſtris Eccleſiaſtica diſciplina, reſtitutiſque inter Caſſinenſes potiſſimum ſumma cum elegantia ſtudiis doctrinarum.

deſcendit in Italiam, & multa magnifice geſſit. Ad literam ergo Auctor praenuntiat indignam & intempeſtivam mortem hujus Henrici. Conſtrue ergo ſic literam:

Sederà l' Alma - - - -

Dell' alto Arrigo - - - -

ideſt, anima illuſtris, magni Imperatoris Henrici Sexti, qui alta tentabat. Unde dicit:

- - - - che fu già augoſta,

ideſt, quae anima imperabat in terra. Omnis enim Imperator vocatur Auguſtus a Caeſare Auguſto, ut dictum eſt in Cant. I. Inferni, & alibi ſaepe. Et dicit:

- - - - ch' a dirizzar Italia

Verrà, in prima ch' ella ſia diſpoſta,

Quaſi dicat: non invenit eam bene diſpoſitam ad rectum & certum regnum unius Monarchae, propter partialitates, tyrannides, & bella inteſtina: *Sederà in quel gran ſeggio;* ideſt, inſidebit illud altum ſolium, quale decet majeſtatem Imperialis culminis in Principe tam virtuoſo. Et dicit:

- - - - a che tu gli occhi tieni,

ideſt, quod ſolum tu ſpecialiter inſpicis:

Per la Corona, che già v' è ſu poſta,

ideſt, propter coronam gloriae, quae eſt jam praeparata meritis ſuis, ſicut Coronam Imperialem digne promeruit in terra. Et dicit:

Prima che tu a queſte nozze ceni.

Ideſt, antequam moriaris, & venias ad iſtam gloriam, ubi etiam tu exſpectaris divinâ gratiâ & meritis tuis. Unde volo, quod intelligas tacite, quod Beatrix oſtendit Auctori ſedem ipſius vacuam, cum corona laurea deſuper. Et bene dicit, antequam coenet ibi, quia praefatus Henricus mortuus eſt in MCCCXIII. die XXIV. Auguſti in Tuſcia in Caſtello, quod dicitur Buonconvento. Auctor verò mortuus eſt in MCCCXXI. de menſe Septembris, in feſto Sanctae Crucis, in Civitate Ravennae, ubi ſepultus eſt apud locum Fratrum Minorum, in ſepulcro magno, cum tali Epitaphio, quod fecit Johannes de Virgilio Bononienſis contemporaneus ejus & amicus.

Ad Verſ. 142.

E ſia Prefetto - - - -

Heic Beatrix aſſignat cauſam ſpecialem, quare Henricus non potuit conſequi finem ſuum, ſcilicet illegalitatem Clementis V. de Vaſconia Unde dicit:

E ſia Prefetto nel foro divino

Allora tal; - - - -

quaſi dicat: Unus erit tunc temporis Praefectus rebus ſacris. Et non dicas, *Perfetto*, ſicut multi textus habent, quia tunc eſſet replicatio conditionis in litera:

- - - - che paleſe e coverto

Non anderà con lui per un camino.

Quia manifeſte videbatur favere ſibi & occulte erat ſibi infeſtus. Et ordinavit, & conſenſit, quod Rex Robertus reſiſteret ſibi, & impediret ejus coronationem, & proceſſum. Propter quod Henricus damnavit & privavit ipſum Robertum in Civitate Piſana. Et continuo Clemens revocavit & annullavit ſententiam Henrici, ſicut de utroque actu vidi publica Inſtrumenta.

Ma poco poi ſarà - - - -

Heic Beatrix praenuntiat mortem & poenam praedicto Clementi in brevi, dicens, quod dictus Clemens Papa.

- - - poco poi ſarà da Dio ſofferto

Nel ſanto officio;

ſcilicet, in Papatu; & bene parum, quia Clemens ſupervixit dicto Henrico circa ſeptem menſes cum dimidio, ut audivi. Et dicit:

- - ch' ei

- - - - ch' ei ſarà detruſo

ideſt, pulſus:

Là dove Simon Mago è per ſuo merto.

ſcilicet, in tertiam bolgiam, ubi puniuntur Simoniaci. Et dicit:

E ſarà quel d' Alagna eſſer piu giuſo.

ideſt, Bonifacium VIII. qui fuit de Anagnia Civitate Campaniae, ut ſcriptum eſt Inferni Cap. XIX. ubi Auctor etiam praenuntiat dictam mortem, & poenam infamiae Clementis. Et heic ultimo nota, quod Auctor tantopere deplorat indignam mortem Henrici, & commendat ejus altam virtutem, quia ipſum cognovit in vita, & familiariter coluit, quia per eum ſperavit reduci in patriam. Quod conatur perſuadere ſibi in aliquibus Epiſtolis ſuis, & multo fortius in quodam ſuo Libello, quem intitulavit *Monarchiam*, qui Liber fuit quaſi occultus uſque ad tempus Bavari. Sed de rei veritate Auctor potuit juſte commendare Henricum iſtum, a cujus laudibus non abſtinent linguae adverſariorum.

Ad Cant. XXXI. Verſ. 34.

Veggendo Roma e l' ardua ſua opra.

Ideſt, alta aedificia ſua. Nam tota

A Roma miraculum eſt, ut ait Caſſiodorus. Vel etiam opera magnifice geſta a Romanis, quae erant picta, ſculpta, & ſcripta in aedificiis, vel etiam in arcubus triumphalibus. Unde Sidonius:

Roma domicilium Legum &c.

Et dicit:

Stupefaceanſi, - - - -

B ideſt, mirabantur. Et tangit tempus;

- - - - quando Laterano

*A le coſe * morali andò di ſopra.*

Quaſi dicat: quando Roma erat in flore, quia tunc ſuperavit omnia aedificia mundi. Unde Thomas de Aquino erat ſolitus dicere, quod tria concupiverat anima ſua, vidiſſe: ſcilicet Romam in flore, Chriſtum in

C carne, & Apoſtolum diſputantem. Et nota, quod Auctor per hoc, quod dicit, *Laterano*, tangit unum mirabiliſſimum aedificium Romae. Palatium enim Lateranum, quod eſt prope Sanctos Marcellinum & Petrum, versùs Septemtrionem, fuit Palatium Neronis, ut dicit Martinus. Fuit autem iſtud Palatium ſum-

D tuoſiſſimum, ſicut ſcribit Suetonius. Unde Auguſtus gloriabatur, ſe inveniſſe Urbem lateritiam, & feciſſe marmoream.

FINIS TOMI TERTII.

ELEN-

* *al. mortali*

ELENCHUS TOMI TERTII.

DISSERTATIO SEXTADECIMA.

De Foeneratoribus, Judaeis, Societatibus Militum Praedonum, Leproſis &c. Pag. 1.

DISSERTATIO DECIMASEPTIMA.

De Fiſco, & Camera Regum, Epiſcoporum, Ducum atque Marchionum Italici Regni. 61.

DISSERTATIO DECIMAOCTAVA.

De Republica, Parte publica, & Miniſtris Reipublicae antiquis temporibus. Et an Civium Communitates, uti nunc, ita & vetuſtis Seculis fuerint in Civitatibus Italicis. 181.

Excerpta Hiſtorica ex Commentariis MStis Benevenuti de Imola in Comoëdiam Dantis, ab eo circiter Annum Chriſti MCCCLXXVI. compoſitis, & in Eſtenſi Bibliotheca adſervatis. 273.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 059927639